AIJAZ AHMAD • AUGUST NIMTZ • CEM ERDOĞUL • DAVID MCNALLY • E. AHMET TONAK

MARKSİST

ELLEN M. WOOD • ERKİN ÖZALP • HALUK GERGER • HALUK YURTSEVER • HEATHER BROWN

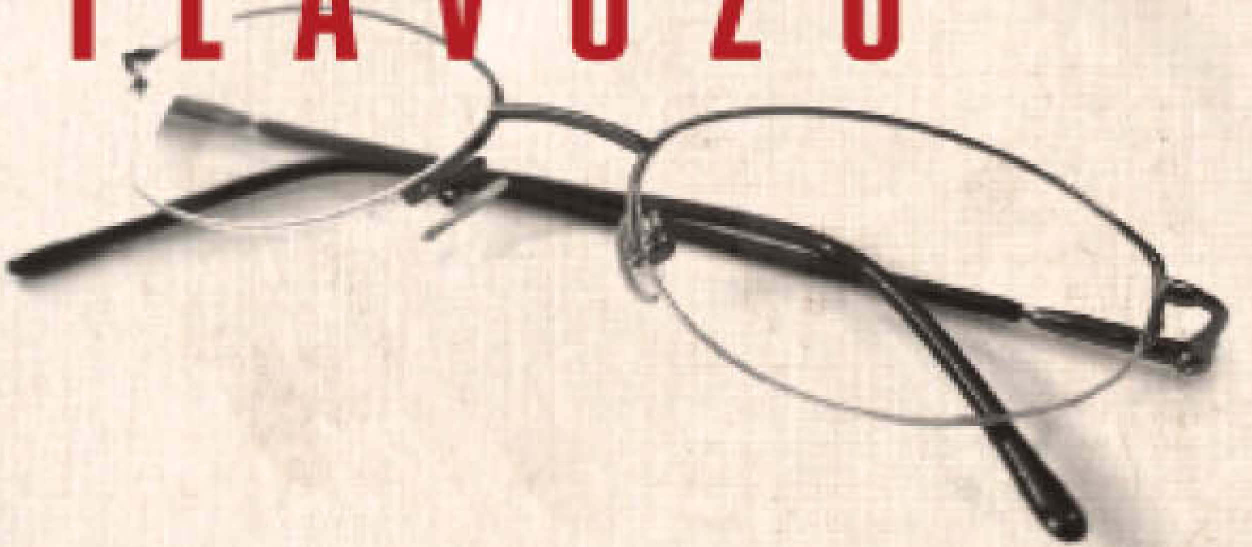
KLASİKLERİ

KORKUT BORATAV • METİN ÇULHAOĞLU • MICHAEL A. LEBOWITZ • NAİL SATLIGAN • NEIL FAULKNER

OKUMA

PRABHAT PATNAIK • SUNGUR SAVRAN • TANER TİMUR • VIJAY PRASHAD • YEŞİM DİNÇER

KILAVUZU

Yordam Kitap

Marksist Klasikleri Okuma Kılavuzu

Yordam Kitap

Yordam Kitap: 190 • **Marksist Klasikleri Okuma Kılavuzu**
ISBN: 978-605-5541-94-1 • *Kitap Tasarımı*: Savaş Çekiç
Birinci Basım: Mayıs 2013 • *Yayın Yönetmeni*: Hayri Erdoğan

Yordam Kitap Basın ve Yayın Tic. Ltd. Şti. (Sertifika No: 10829)
Çatalçeşme Sokağı Gendaş Han No: 19 Kat:3 34110 Cağaloğlu - İstanbul
T: 0212 528 19 10 **F:** 0212 528 19 09 **W:** www.yordamkitap.com
E: info@yordamkitap.com

Aijaz Ahmad
August H. Nimtz
Cem Eroğul
David McNally
E. Ahmet Tonak
Ellen M. Wood
Erkin Özalp
Haluk Gerger
Haluk Yurtsever
Heather Brown

Marksist
Klasikleri
Okuma
Kılavuzu

Korkut Boratav
Metin Çulhaoğlu
Michael A. Lebowitz
Nail Satlıgan
Neil Faulkner
Prabhat Patnaik
Sungur Savran
Taner Timur
Vijay Prashad
Yeşim Dinçer

Bu kitabın basıma hazırlandığı günlerde kaybettiğimiz,
kitabın yazarlarından
Nail Satlıgan*'ın (1950-2013)*
anısına...

Marksizmin Klasiklerini Okumak...

Taner Timur

Düşünce tarihinde devrim yapmış eserlerin nasıl okunması gerektiği her zaman sorun olmuş, farklı yaklaşımlara, değişik yorumlara yol açmıştır. Ne var ki 19. yüzyılda Marx ve Engels gibi dünyayı "anlamak"la yetinmeyip, onu "değiştirmeye" çalışan düşünürler ortaya çıkınca, sorun yeni bir boyut kazanıyor ve artık bu eserleri "nasıl okumalıyız?" olmaktan çıkarak "neden okumamalıyız!" şekline dönüşüyordu.

Aslında bu dönüşümü anlamak kolaydır. Analizini sınıf çıkarları ve sınıf kavgası olgusu üzerine oturtmuş bir kuramın iktisaden egemen sınıfların şimşeklerini üzerine çekmesinden daha doğal bir şey olamazdı. Kapitalist düzenin ideologları daha çok bu nedenle tarihî maddeci tezleri uzun süre yok saydı, görmezden geldiler. Hatta bu sessizlik *Kapital* gibi bir başyapıtın yayınlanmasından sonra da devam etti. Öyle ki Engels, bu oyunu bozmak için, Marx'a, bir dostun *Kapital*'i burjuva görüş açısından eleştirmesinin tanıtım açısından daha iyi olacağını söylemiş ve Marx da "mümkün olabilecek en iyi savaş hilesi"[1] dediği bu öneri için bazı isimler vermişti. Oysa bu taktik de beklenen sonucu vermedi ve "susuş kumkuması" daha yıllarca devam etti. İngiltere gibi iktisat biliminin beşiği sayılan bir ülkede *Kapital*'in yayınlanması için yirmi yıl beklendi ve sonunda da çeviri ancak Engels'in çabaları sayesinde gerçekleşebildi. *Kapital*'deki yorumların klasik iktisadın önkabullerinden, Adam Smith ve Ricardo'nun "emek değer"

kuramından hareket etmiş olmaları bu uzun sessizliği daha da anlamlı kılmıyor mu? Kısaca bütün bu çabalara ve “savaş hileleri”ne rağmen eser layık olduğu ilgiyi görmedi.

Aslında Marx ve Engels “entelektüalist” hayaller içinde yaşamıyorlardı ve fikirlerin salt “doğru” oldukları için benimsenip kitleleri harekete geçireceğini düşünmüyorlardı. Marx’ın bir gençlik eserinde belirttiği gibi, teori, ancak devrimci toplumsal durumlarda, “kitlelere nüfuz ettiği” ölçüde “maddi bir güç” haline gelebilirdi.[2] Gerçekten de böyle bir durum ilk kez 1848 Devrimi’nde ortaya çıkmış ve tarihî maddeci tezlerin ilk ifadesini bulduğu yıllar, *Manifesto*’nun ilanına da tanık olmuştu. Oysa karşı-devrim kısa süre sonra burjuva düzenini ihya etti ve 1849’dan sonra “hegemonya kavgası, Şubat Devrimi öncesinde olduğu gibi, yeniden mülk sahibi sınıfın kendi fraksiyonları arasındaki kavgaya dönüştü”. Ve bu durumda “*Manifesto* da artık unutulmaya mahkûm görünüyordu”.[3] Bu durumda burjuva ideologlarını, savunma içgüdüsüyle, ancak yeni bir devrimci dalga harekete geçirebilecek, ancak böyle bir dürtü tarihî maddeci kuramın ve *Kapital*’in okunmasına yol açabilecekti. Oysa böyle bir okuma “masum bir okuma” olabilir miydi?

Kuşkusuz sermaye hegemonyasını korumaya yönelik bir “okuma” masum olamazdı ve bu koşullarda burjuvazinin ihtiyaç duyduğu okuma, 1870 Fransa-Prusya savaşını izleyen **Paris Komünü** vesilesiyle görüldüğü gibi, “devrimci teori”nin temellerini çürütmeye yönelik bir okuma şekli olacaktı. Gerçekten de egemen sınıflar açısından durum açıktı: Mademki “akıl” toplumsal düzene karşı saldırıya geçmişti, o halde toplumsal düzenin sözcüleri de “akıl”a saldıracaklardı. Burada hatırlayalım ki, günümüzde aklın eleştirisinde referans çerçevesi oluşturan postmodern düşüncenin kurucu babası Nietzsche, Komün direnişi sırasında, böyle bir korku içinde, “birkaç gün boyunca tamamen çök(tüğünü) ve gözyaşlarına boğul(duğunu)” yazmıştı.[4] Düşünür, Fransız ordusu Komün’ü kana boğduktan bir ay sonra bir dostuna yazdığı mektupta da, “aniden ortaya çıkan ejderha kafalı **Enternasyonal**, diyordu, gelecekte

uluslar arasındaki kavgaların ötesinde, bambaşka kavgaların habercisi olarak bizleri korkuttu”.[5]

Nietzsche insan psikolojisinin derinliklerine nüfuz etmeye çalışan, aristokratik değerler peşinde bir şair-filozoftu; buna karşılık ekonomi politiğin ayakları yerde kuramcıları Marx’a çok daha hassas bir noktadan hücuma geçtiler. Bu kez hedef tahtasına oturtulan klasik iktisadın temel taşı, yani **emek değer kuramı** idi. Böylece **Paris Komünü**’nü izleyen üç yıl (1871-1874) içinde üç ayrı ülkeden üç iktisatçı yayınladıkları eserlerle “emek değer kuramı”nı yadsıyor, farklı yollarla “faydacı” kuramı savunuyorlardı. Gerçekten de İngiltere’de W. S. Jevons, Fransa’da L. Walras ve Avusturya’da da C. Menger bu misyonu yüklenen kuramcılar oldular. Üçü de, Jevons’un samimiyetle itiraf ettiği gibi, açıklamalarını mevcut verilere göre değil, iş adamlarının piyasa beklentilerine endeksli olarak yapmışlardı.[6]

Neo-klasik kuramın kurucuları “marjinalist” operasyonla iktisadın inceleme alanını “üretim” sürecinden “değişim” sürecine aktarmışlar ve bilimi nesnel, materyal temellerinden koparmışlardı. Marx ve Engels böylece ortaya çıkan “bilim”i “vülger iktisat” olarak adlandırdılar ve tartışmaya değer bulmadılar. “Faydacı kuram”ın üç silahşorundan sonra Keynes de “değer” analizinde onlardan farklı bir yol izlemeyecekti. Ne var ki bu arada burjuva iktisadının, daha genel olarak da burjuva sosyolojisinin tarihî maddecilikle hesaplaşma yöntemleri zamanla değişecektir.

• • •

Yeni dönemde bulunan yöntem şuydu: Modern üniversitelerin kurulması ve bilimin gelişmesiyle “uzmanlık” dönemine girilmişti ve artık bu dönemde tüm “sistem”ler, uzmanlık dallarına göre parçalara ayrılacak, farklı uzmanlık alanları içinde değerlendirilecekti. Gerçekten de, Weber, geçen yüzyılın başlarında, “artık hiç kimse, tam bir uzmanlaşmaya dayanmadan bilim alanında yetkin bir şeyler yaptığından emin olamaz” dememiş miydi?[7] Oysa söz konusu “uzmanlaşma”, Spinoza’nın *libido sciendi* dediği

dürtüyle salt gerçeği araştıran bilim adamlarının **tasarladığı** değil, kapitalist gelişmenin çıkar ve gereksinimlerinin **zorladığı** akademik bir iş bölümünün ürünüydü. Sonuç olarak da birbirinden bağımsız, kendilerine özgü dili ve kavramları olan ve birbirini anlamakta zorlanan bir sürü "bilim dalı" ortaya çıktı.

"Uzmanlaşma" tutkusu genel kuram eğilimlerini aşağılıyordu ve bu baskı altında çalışmaları itibariyle genel kuram arayışı içinde olanlar bile niyetlerinin aslında bu olmadığını söylemeye başladılar. Bu durumda hiç de epistemolojik bir zorunluluğun ürünü olmayan bu gelişmenin baş hedefi de tarihî maddecilik oldu ve bu genel kuram, bütünlüğü içinde değil, felsefe, ekonomi, sosyoloji, tarih gibi dallara ayrılarak eleştirildi. Hatta J. Schumpeter bir adım daha atarak "tarihçi Marx", "iktisatçı Marx" ve "sosyolog Marx"ın yanı sıra, "peygamber Marx"ı da inceledi ve kendine göre hepsinin "eksik"lerini, "yanlış"larını ortaya koydu.[8]

Gerçekten de "uzmanlaşma" maskesi altında toplanan çoğu anlamsız bilgiler yığını içinde "parça"ları eleştirmek, "bütün"ü eleştirmekten çok daha kolay hale gelmişti. Marx ve Engels'in son derece zengin ve nüanslı analizleri de, aynı "uzmanlaşma" tutkusu içinde, düşünürlerin aksi yöndeki bir sürü ikazına rağmen, yer yer "her şeyi iktisadi altyapı ile açıklayan vülger bir materyalizm"e indirgeniyordu. Ne var ki bu değişim yine de tarihî maddeci kuramın daha ciddi bir planda incelenmesine ve bilimsel değerinin daha iyi kavranmasına yol açtı. Bu bakımdan oklarını tarihî maddeciliğe çeviren düşünürler artık duydukları rahatsızlık karşısında Marx ve Engels'e iltifat etmekten de kendilerini alamıyorlardı. Örneğin, liberal iktisatçı J. Schumpeter, Marx'ı eleştirirken düşünürün sentezci çabasını da övmüş ve "Marx, demişti, iktisat kuramının nasıl tarihî analize ve tarihî anlatının da nasıl açıklamalı tarihe dönüşebileceğini sistematik bir biçimde öğreten ilk büyük iktisatçı oldu".[9] Oysa, ona göre, tam da bu nedenle Marx'ı devrim saplantısından "kurtarmak" gerekiyordu. Devrim konusunda *Kapital*'de sergilediği tutumun, Marx'ı burjuva radikallerinden ve darbecilerden ayırdığını söyleyen Schumpeter,

“bu (köktenci) dilden temizlendiği takdirde, diyordu, Marx’ın **‘muhafazakâr’** bir şekilde yorumlanabileceğini söylemek, artık onun ciddiye alınabileceğini söylemektir” (vurgu yazarın).[10] Görüldüğü gibi artık Marx’ı görmezden gelmek daha da tehlikeli bir hale gelince, “muhafazakâr” bir Marx yaratmak çok daha ihtiyatlı bir tutum haline gelmişti.

J. Schumpeter’in ekonomide yaptığını sosyolojide de, başta Weber ve Durkheim olmak üzere, bir sürü ünlü düşünür yaptı. Hatta fikir hayatını Marksizmle kavgaya hasreden çağdaş düşünür K. Popper bile, üstelik Marx’ı “açık toplumun düşmanları” arasında inceleyen eserinde, “Marx’ın kendi zamanıyla ilgili olarak çizdiği korkunç iktisadi tablo son derece doğru idi” diyecekti.[11] Yine Popper’e göre, kapitalizmin gelişmesi ile sefalet azalmış ve işçiler pek çok sosyal hak elde etmiş olsalar bile, yine de Sezar’ın hakkını Sezar’a vermek ve bu reformist gelişmede Marx’ın rolünü vurgulamak gerekiyordu. Herhalde böyle bir kaygıyla, “Kimse, diyordu Popper, Marx’ın içtenliğini kabul etmeden onun hakkını veremez. Açık fikirliliği, nesnellik duygusu, laf ebeliğine –özellikle de ahlak dersi veren laf ebeliğine– karşıtlığı, onu, ikiyüzlülüğe (*hypocrisy and pharisaism*) karşı savaşanlar arasında dünyanın en etkili düşünürlerinden biri haline getirdi. Ezilenlere yardım için yakıcı bir arzu duyuyordu ve kendisini sadece sözde değil fiilde de kanıtlama ihtiyacının tamamen bilincinde idi. Asıl yeteneği teori alanında olduğu için, insanların büyük çoğunluğunun kaderini iyileştirmek için bilimsel olduğuna inandığı silahları geliştirmeye yönelik muazzam çaba sarf etti. ... Marx’ın toplum bilimine ve toplumsal felsefeye ilgisi temelde pratik bir ilgi idi. Bilgiyi insanın ilerlemesinde bir araç olarak görüyordu”.[12] Popper Marx’la ilgili bu “haksever” düşüncelerini daha sonraki eserlerinde de tekrarlayacaktır.[13]

K. Popper doğa bilimlerinden geliyordu ve bilim felsefesi alanında çalışıyordu. İçinde yer aldığı felsefi çizgi, aslında Engels’in Feuerbach’ı “Klasik Alman felsefesinin sonu” olarak sunan eserinde (1886) yaptığı öngörüyü doğrular gibiydi. Bu eserinde Engels,

Hegel ve tarihî maddecilikten sonra geleneksel felsefenin sona erdiğini söylemiş ve artık “tarih ve doğa alanlarından kovulan felsefenin bundan böyle ancak saf düşünce (lojik ve diyalektik) alanına sığınabileceğini” de eklemişti. Gerçekten de felsefede “dilci dönüşüm” (*Linguistic turn*), Wittgenstein’ın *Tractacus*’u ve **Viyana Çevresi** hep bu çizgiyi izlediler. Bu akımlar mutlaka tarihî ve diyalektik materyalizme bir almaşık oluşturmaya çalışmıyorlardı. Hatta E. Mach’ın amprio-kritisizmi Bolşevikleri de etkilemiş, kimi Marksist devrimciler (Bazarov, Bogdanov, Lunaçarski vb.) bu idealist felsefeyi diyalektik materyalizme yeğlemişlerdi. Öyle ki Lenin sınıf kavgasını kitle örgütü temelinde yürütürken bunlara karşı da teorik bir savaş vermek zorunda kaldı. Bilindiği gibi felsefi gelişmeyi daha sonra L. Althusser, Lenin’den de esinlenerek, “sınıf kavgasının felsefe alanında yürütülmesi” olarak kuramsallaştırmaya çalışacak ve çağdaş felsefenin temel niteliğini bu işlevde bulacaktır.[14]

• • •

Tarihî maddeciliğe burjuva iktisadı, sosyoloji ve felsefe alanlarından gelen tepkiler zamanla inkârcı sessizlikten eleştirel, fakat az çok da “kadirbilir” bir okumaya dönüşmüştü; fakat yine de Marx ve Engels’in eserleri masum bir okuma konusu haline gelemediler. Üstelik arka planda kapitalist monopol ve oligopollerin “paylaşım savaşı”na dönüşen Birinci Dünya Savaşı ve Ekim Devrimi teorik kavgayı pratik kavga haline dönüştürmüştü.

Aslında Ekim Devrimi Marksist okumalarda yeni bir çığır açmış ve Lenin, teoriyle pratiği birleştiren çalışmasıyla ezilen sınıfları zafere götüren devrimci-düşünür olarak ön plana çıkmıştı. Eylemini, titiz bir bilimsel çalışmayla çözümlediği Rusya’daki kapitalist gelişme üzerine kuran devrimci lider, örgütlenme ve sınıf ittifakları konusundaki ilkelerini de yine eylem içinde geliştirmişti. Bu ilkeler, tarihî maddeci kuramın kılavuzluğu altında, “somut durumların somut analizine” dayanıyordu ve benzer ülkeler için öğretici olsalar da “mutlak gerçekler” olarak ileri sürülmüyorlardı. Çünkü küresel

bir potansiyel taşıyan kapitalizm dünyayı eşitsiz, fakat bağlantılı bir süreç içinde birleştiriyordu ve Lenin emperyalizmi çözümlerken bu çelişkileri de ortaya koymuştu. Bütün bu nedenlerle Lenin'in önderlik yaptığı Üçüncü Enternasyonal'de devrim stratejileri tam bir demokratik atmosfer içinde tartışıldı.

Lenin örgütçü kişiliği ve tüm disiplinleri kuşatan formasyonuyla örnek bir devrimci lider profili çizmişti. Oysa Lenin'in ölümünden sonra kapitalist kuşatma altında bulunan Sovyet Rusya'da bir yandan üretim güçlerini planlama ve büyütme kavgası verilirken, öte yandan da, devrim, strateji ve taktik tartışmaları içinde kendi çocuklarını yemeye başladı. Stalin'in zaferi ve giderek keskinleşen iç hesaplaşmalar kısa süre sonra parti içi demokrasiyi ortadan kaldırdı ve 20. yüzyıl başlarındaki zengin teorik tartışmalar yerini Stalin'in tartışma üstü yorumlarına bıraktı. Böyle tek kutuplu bir okuma da artık masum bir okuma sayılamazdı. Bugün görülüyor ki 1980'lerde "Küreselleşme" ve "Glasnost" başlıkları altında Sovyet sistemini tasfiye operasyonunun temelleri biraz da daha 1930'lardaki tasfiyelerle atılmıştı.

Bu karanlık dönemin bazı izleri kalıcı oldu ve Sovyetler Birliği Komünist Partisi'nin 20. Kongresinde (1956) "Stalin kültü"ne açılan savaş ve demokratikleşme çabaları etkilerini daha çok Sovyet sistemi dışında gösterdi. Böylece II. Büyük Savaş sonrasında canlanan Marksist tartışmalar önce "hümanizm" konusunda yoğunlaştı.

• • •

"Hümanist" kuram Marx'ın gençlik eserlerinin temel ilkesini teşkil ediyordu ve bu eserlere ilgi 1950'lerde, henüz 20. Kongre toplanmadan, Fransa'da başlamıştı. Bu konuda J-P. Sartre, M. Merleau-Ponty, G. Gurvitch gibi düşünürler başı çekmiş ve bunlar genç Marx'ın yorumlarının o günkü "donmuş ve bilimsel değeri sınırlı" yorumlardan çok daha zengin olduğuna dikkati çekmişlerdi.[15] Aynı şekilde Henri Lefebvre de Stalinist yorumların, "küçük burjuva üniversite objektifliği" ve "pozitivizm" gibi

yaftalarla “gerçek Marksizm”i dışladığı kanısındaydı.[16] 20. Kongre’yi izleyen dönemde ise Marksist okumalar daha çok Marx’ın bu gençlik eserlerine odaklandı. Bu eserlerde, Fransa’da, savaşı izleyen yıllarda bir “hümanizm” olarak sunulan varoluşçu felsefeyle çakışan noktalar da vardı. Oysa Sartre ve çevresi, Engels’e mal ettikleri doğa diyalektiğini metafizik buluyorlar, tarihî materyalizmi ise hümanist temellere oturtmak istiyorlardı.

1960’larda hümanizm tartışmalarının en dikkate değer isimlerinden biri de Fransız Komünist Partisi kuramcılarından Roger Garaudy olmuştur. Garaudy, “barış içinde bir arada yaşama” koşulları içinde, *İnsanın Perspektifleri* adını verdiği eserde Marksist kuramı bir savaş aracı olmaktan çıkararak bir “diyalog aracı” haline getirmeye çalışıyordu. Ne var ki bu yaklaşım bir süre sonra (Mayıs 1968’de) milyonlarca işçi ve öğrenciyi devrimci ayaklanmaya itecek olan maddi koşulları dikkate almamış, sadece çağdaş toplumda “yabancılaşmış” emekçilerin durumunu betimleyerek, sosyalizmi tüm yeteneklerini geliştirebilme olanağına sahip “bütünsel insan”ı gerçekleştirecek sistem olarak sunmakla yetinmişti. Yorumu olaylar tarafından aşılınca Garaudy de krize girdi ve yoluna önce Hıristiyan, sonra da Müslüman olarak –sonuç olarak da ne İsa’ya ne de Musa’ya yaranamadan– devam etti.

• • •

Komünist kuramcılarla varoluşçu Marksistler arasındaki “hümanizm” rekabeti aynı yıllarda farklı bir Marksizm okumasına daha yol açmakta gecikmemişti. Özellikle Fransız fikir hayatında, değişik kaynaklardan beslenen “yapısalcı” düşünürler bu tarihlerde “insan” kavramının **kuramsal planda** açıklayıcı bir işlevi olmadığını, dolayısıyla “hümanizm”in de metafizik bir yanılgı olduğunu ileri sürmeye başlamışlardı. Tartışma epistemolojik düzeydeydi ve ortaya “(ideolojik) hümanist”lerle “teorik anti-hümanistler” ikileminden oluşan bir kutuplaşma çıktı. Teorik anti-hümanistlerin başını çeken Louis Althusser, ölümünden sonra

yayınlanan bir mektubunda bu kavganın nasıl başladığını anlatmıştır.[17]

L. Althusser'in "teorik anti-hümanizm"i 1960'ların Marksistler arası tartışmalarında Marx'a yeni bir okuma şekli öneriyor ve komünist partili yoldaşlarına genç Marx'ı ve *1844 El-Yazmaları'*nı bırakarak *Kapital*'i okumalarını öneriyordu. Genç öğrencileriyle birlikte kaleme aldığı eseri de "*Kapital'i Okumak*" olarak isimlendirdi.

Aslında soyut "hümanizm" ve "yabancılaşma" tartışmalarından *Kapital*'e dönmek son derece yerinde bir adımdı ve kuşkusuz Marx'ın üstü kapalı vasiyetine de uygundu. Ne var ki felsefeyi ideoloji, felsefe tarihini de hep aynı şeyi tekrarlayan bir gevezelik olarak gören Althusser'in kendisi de –epistemoloji şekliyle de olsa– felsefenin dışına çıkmıyordu.[18] Sonuç olarak Fransa'da da Marksizm, Marksist felsefe, Marksist ekonomi politik, Marksist sosyoloji, Marksist tarih-yazıcılığı, Marksist psikanaliz vb. gibi, aralarındaki epistemolojik bağlar netleştirilmemiş "uzmanlık dalları"ndan oluşan bir eklektizme dönüştü.

• • •

Marx, *Kapital*'in ikinci baskısına yazdığı önsözde, toplumsal kuramların "meta"lar gibi bir ülkeden başka bir ülkeye ihraç edilemeyeceğini söylemiş ve kapitalist İngiltere'den yarı-feodal Almanya'ya ihraç edilen ekonomi politiğin bu ülke üniversitelerinde yol açtığı garipliklere dikkati çekmişti. İngiltere'deki gelişmelere ise ulusal pazar ve ulusalcılık temelinde dünya hegemonyası kuran kapitalist gelişme damgasını vurdu. Chartist hareketin ve güçlü sendikacılığın yol açtığı gelişme zaman içinde emekçilerin pastadan daha fazla "sus payı" almalarına yol açmış ve işçi sınıfının kavgasını iktisadi kavga ile sınırlamıştı. Üstelik iktisadı herkesten iyi bilme önyargısı üzerine kurulu **British gururu**, geri Almanların teorik katkılarına küçümseyerek bakıyordu. Yine de Ekim Devrimi ve daha sonraki kapitalist kriz etkilerini bu ülkede de hissettirmekten geri kalmadı. Fakat bu etkiler İngilizlerin kendi has

markaları saydıkları iktisat kuramından çok, diğer disiplinleri ilgilendiriyordu. Örneğin 1930'larda Cambridge'de öğrenci olan Hobsbawm'ın anlattığına göre o tarihlerde tüm tarihçiler Marksistti; "Çünkü, diyordu Hobsbawn, Cambridge'de veya başka bir yerde Marx'la rekabet edebilecek hiçbir tarihçi tanımıyorduk".[19] Kendisi de tarihçi oldu ve 1952'de –C. Hill ve E. P. Thompson ile birlikte– ünlü *Past and Present* dergisini çıkarmaya başladı. Marksist tarihçiler daha sonra da *New Left* hareketine katılacaklar ve bu yeni hareket içinde de yeni Marksist tarihçiler (Perry Anderson, Raphael Samuel vb.) isimlerini duyuracaktır.

Ne var ki felsefe, iktisat ve sosyoloji gibi tarih-yazıcılığı da çelişkiler içinde gelişiyor ve sınıflı toplumlar varlığını sürdürdükçe bu alandaki her "okul" ya da "eğilim" kendi zıddını yaratmakta gecikmiyordu. Bu diyalektik, toplumsal tarih okulu için de geçerli oldu ve tepkiler de bu bağlamda Thompson'un *İngiliz İşçi Sınıfının Oluşumu* başlıklı eserine yöneldi.

Aslında kendi tarihçiliği de öznelliği yadsıyan yapısalcı akımlara bir çeşit tepki olan Thompson, 1963'ta yayınlanan bu ünlü eserinde[20] tüm dikkatini egemen sınıfların en hassas oldukları bir konuda yoğunlaştırmış, sınıf bilincinin oluşumunu çözümlemeye çalışmıştı.

Edward P. Thompson eserinde işçi sınıfını bir "yapı" olarak değil, bir "ilişki" olarak ele alıyor ve genel nitelikli işçi-patron çelişkisine eşlik eden özgül ilişkileri tarihçi titizliği ile inceliyordu. Sınıf bilincini yaratan öğeler, Thompson'a göre, işçinin üretim ilişkileri bağlamında yaşadığı "tecrübe"yi ("*class experience*") özgül kılan gelenekler, değer sistemleri ve düşünce akımları gibi kültürel öğelerdi. Böylece Marksist tarihçi, tarihî maddeciliğin saptadığı genel ve nesnel ilişkiyi İngilizlere özgü ampirizm tutkusuyla topladığı özgül verilerle tamamlarken ülkesinin bilim geleneğine de sadık kalmış oluyordu.[21] Kendisine, daha genel olarak da toplumsal tarih anlayışına itiraz edenler yine Marx'tan etkilenmiş tarihçiler arasından çıktı. Bunlar düşünce dünyasında "dil alanındaki dönüşüm" (*Linguistic turn*) olarak adlandırılan akımın etkisiyle

toplum ve sınıf gerçeğini dil ve anlam analizleri bağlamında aramaya başlamışlardı.

• • •

Şimdiye kadar tarihî ve diyalektik materyalizm klasiklerinin bugüne kadar nasıl ve ne gibi amaçlarla okunduklarını ana hatlarıyla anlatmaya çalıştım. Bu eserde okuyacağınız incelemeler ise bu klasikleri kendi bağlamları içinde ayrı ayrı ele alarak konuya nüanslı çözümlemeler getiriyorlar. Giriş yazımı bitirirken günümüzde Marksist klasikleri okumayla ilgili bazı gözlemlerde bulunmak istiyorum.

Önce şu temel saptamayı yapalım: Marx ve Engels'in geliştirdikleri genel kuram kendilerine özgü epistemolojik dayanakları olan üç ayrı entelektüel alandan meydana geliyordu ve bu alanlar eklektik değil, sentetik bir bütünlük oluşturuyorlardı. Bunlardan birincisi felsefi alan idi ve "diyalektik materyalizm" başlığı altında sunulan bu alan da **varlık** ve **bilgi** kuramlarından oluşuyordu. O halde biz de bu alandan başlayalım ve ana hatları içinde şu soruyu yanıtlamaya çalışalım: Diyalektik materyalizm "varlık sorunu"nu nasıl ele alıyordu?

Diyalektik materyalizm, bir kısım Aydınlanma düşünürünün yaptığı gibi, evreni bir **makine** (daha çok da bir saat) gibi tasarlayan mekanik materyalizmi yadsıyor ve "madde"yi çelişkiler içinde dönüşen ve zenginleşen diyalektik oluşum içinde ele alıyordu. Bunun dışında Marksizmin varlık kuramı "madde"yi felsefi bir ön-kabul olarak benimserken, doğa bilimlerinin materyalizminden de ayrılıyor ve hedefini idealizm eleştirisiyle sınırlıyordu. Açıklamalarına "Töz", "İde", "Ruh" vb. gibi adlar altında idealist ön-kabullerle başlayan metafizik devri artık kapanmıştı. Zaten bilim adamları da, kişisel olarak bir ruh dünyasına inansalar bile, artık laboratuvarlarında "kendiliğinden materyalist" bir tutum içinde hareket ediyorlardı. Kısaca felsefi bir ön-kabul olarak "materyalizm" bilimin "madde" ile ilgili bulgularının epistemolojik planda değerlendirilmesinden başka bir şey değildi.

• • •

Diyalektik materyalizmin bilgi kuramına gelince, bu kuram da burjuva dünyasında daha çok Engels'e mal edilmiş ve pratikte "yansıma" olgusuna indirgenerek eleştirilmiştir. Gerçekten de Engels'in eserlerinde bilgilerimizi maddi dünyanın zihnimizde "yansıması" ile kazandığımıza dair açıklamalarla karşılaşıyoruz. Engels bu kuramı, Hegel'in bilgi kuramını tersine çevirerek formüle etmişti. *Anti-Dühring*'te, "Hegel idealisttir; diyordu Engels; bu demektir ki insan zihnindeki fikirleri (İde'leri) gerçek süreçlerin ve şeylerin az çok soyutlanmış yansımaları olarak görmek yerine, tam tersine, nesneleri ve bunların gelişmelerini, dünyadan önce var olan fakat nerede olduğu belli olmayan '*İde*'nin gerçekleşmiş basit kopyaları olarak görüyordu".[22] Aslında bizzat *Kapital'*deki bazı ifadelerin gösterdiği gibi bu görüşü Marx da paylaşıyordu, fakat şunu da belirtmek gerekiyor ki "yansıma kuramı" Marksist bilgi kuramının sadece bir yönünü teşkil ediyordu.[23] Diyalektik materyalizmin aslında bir "praksis felsefesi" olduğu düşünülürse bu öğretinin bilgi kuramında sadece "yansıma kuramı" gibi **edilgen** bir görüşle yetinebileceği elbette söylenemez. Gerçekten de, Marx, daha Feuerbach'la ilgili tezlerinde mekanik materyalizmi **düşüncenin aktif yönünü geliştirmeyi** ihmal etmekle ve bu görevi idealist felsefeye kaptırmakla (1. Tez) eleştirmemiş miydi? Kuşkusuz, düşünür, Kant'ın saf ve pratik akıllar arasında yaptığı "*a priori*"lere dayanan ayrımı benimsemiyordu. Ne var ki bu konuda diyalektik materyalizmde tam bir açıklık olduğu da söylenemez ve Marksist bilgi kuramı çağdaş dil ve mantık felsefeleri ile verimli bir tartışma içinde geliştirilmeye muhtaç görünüyor.[24]

• • •

İkinci entelektüel alana, yani tarihî maddeci kurama gelince, Thucydides'den L. von Ranke'ye kadar uzanan tarih-yazıcılığı çizgisinde tarihçiyi asli ve gerçekçi bilgi kaynaklarına yöneltmeye çalışan arayışla, Fransız sosyalistlerin (Saint-Simon, Fourier) ve

toplumsal tarihçilerin (Thierry, Guizot, Mignet) sınıfsal yaklaşımını bütünleştiren bu kuram, aslında toplum bilimlerinde bir "genel teori" işlevi görmektedir. Toplumsal evrimi "*üretim ilişkileri*" ile "*üretim güçleri*"nden oluşan "*üretim biçimleri*" temelinde açıklamaya çalışan bu **genel teori** insanlığın farklı gelişme aşamasındaki birimlerini özgül kavramlar bağlamında inceleyerek toplum bilimlerinde yepyeni ufuklar açmıştır. Burada ekleyelim ki tarihî maddeciliği bir genel kuram olarak değerlendiren bazı düşünürler (K. Korsch, H. Lefebvre, L. Althusser vb.) onu "sosyoloji", "yeni bilim" ya da büyük harfle "Teori" gibi başlıklar altında adlandırırken kuramın bu **genel** niteliğine işaret ediyorlardı.

Aslında evrensel perspektifte "insanlık" fikri Hıristiyanlıkla ortaya çıkmış, Müslümanlıkla daha geniş bir alana yayılmış ve Aydınlanma düşüncesi de bu kavramı laik temellere oturtmuştu. Ne var ki 18. yüzyıl sonlarından itibaren hegemonya kurmaya başlayan kapitalist üretim biçimi, Kant'ın bir "dünya barışı" perspektifinde düşlediği "insanlık" fikrini önce sömürgeci, daha sonra da emperyalist bağlantılar içinde ve eşitsiz parçalar halinde evrilen bir "küreselleşme" sürecine çevirdi. Bu süreçte ideolojik planda bütünleştirici öğe de, egemen sınıfların kontrolünde gelişen insan ve toplum bilimleri oldu. Kuşkusuz bu ad altında toplanan disiplinler insanla ilgili bilgilerimizi zenginleştirdi; fakat "emek gücü" deposu haline gelmiş halk sınıflarını kapitalist sömürü mekanizmalarına uyumlu kılmak gibi bir işlevi de başarıyla üstlendiler. Eğer yakın tarihlerde bir düşünür (M. Foucault) "disiplin toplumu" başlığı altında incelediği kapitalist formasyonlarda hapishane, tımarhane, kışla gibi kurumsal yapıların "insan bilimleri"nin oluşmasındaki rolünü araştırma konusu olarak seçtiyse, bunda pek de şaşılacak bir taraf olmasa gerektir.

• • •

Marx ve Engels'in kuramsal ürünlerinin konu edindiği üçüncü alanı ise yaşadıkları döneme damgasını vuran kapitalist üretim biçiminin analizi teşkil ediyordu. Bilindiği gibi Marx bu

çözümlemeyi başyapıtı *Kapital*'de yapmıştır. Gerçekten de Marx, *Kapital*'de o dönemin en gelişmiş sanayi ülkesi olan İngiltere'yi en somut ve güvenilir veriler bağlamında çözümlemiş, kapitalist sistemin iç çelişkilerini sergilemişti. Bununla beraber bu eseri sadece kapitalizmi analiz eden bir eser olarak görmek de son derece yanlış olur. Aslında *Kapital*'de Marksizmi bir genel teori statüsüne yükselten tüm öğeleri buluyoruz ve zaten eserin bu özelliği tarihte diyalektik yöntemin kullanılmasının da bir gereğidir. Biz de bu giriş yazımızı bitirirken, tarihî maddeci okumalarda sık sık karşılaştığımız ve günümüzde de varlığını sürdüren tüm önyargı, yanılgı ve tahrifleri imleyen bu özellik üzerinde kısaca durmamız gerekiyor.

Toplumsal analiz bilimsel olmak için, ampirist ve pozitivist görüşlerin aksine, somuttan başlayarak soyuta ve bugünden başlayarak da düne doğru ilerleyen bir yöntem izlemek zorundadır. Çünkü toplumsal gelişmede en karmaşık yapıların (örneğin organik dünyada insanın, toplumsal yapılarda ise kapitalizmin) anlaşılması, daha basit yapıların (örneğin maymunun ya da feodalizmin) anlaşılmasının da anahtarıdır. İşte *Kapital*'e egemen olan yöntem de tarihsel diyalektiğin esasını teşkil eden bu özelliktir. Nitekim *Kapital*'in, daha ilk cümlesinde Marx'ın son derece somut bir gözlemden (çağdaş üretim biçiminin bir "meta bolluğu" şeklinde ortaya çıkmasından) başlayarak soyuta (emeğin ikili yapısına ve emek-değer kuramına) doğru ilerlediğini görüyoruz ki gerçek bilimsel yöntem de budur. Kısaca Marx *Kapital'*de analizine ilkel sermaye birikiminin başlangıcını ve gelişmesini anlatarak başlamaz; aksine, bu süreç ancak çağdaş kapitalizmin mekanizmaları ortaya konulduktan sonra ele alınır ve çözümlenir. Oysa bu tespit, karşımıza, günümüzdeki tarihî maddeci okumalarla ilgili iki soru çıkarıyor.

Tarihî maddeci kuram tarihsel açıklamalarına bugünü çözümleyerek başlıyor ve mevcut karmaşık yapının geçmişteki öncüllerini bugünden hareketle anlamaya çalışıyordu. Bu durumda yanıtlamamız gereken iki soru bulunuyor ve bunlardan birincisi

şudur: Marx ve Engels yaklaşık iki yüz yıl önceki kapitalizmi incelediler; bu durumda bizim de onların analizlerini anlamamız için, eserlerine, aynı yöntemle, bugünden, mevcut kapitalizmin analizinden hareket ederek eğilmemiz gerekmiyor mu? Böyle bir soru elbette ki belli bir haklılık payı içeriyor. Ne var ki verilecek yanıtta şu noktayı da gözden uzak tutamayız: Günümüz kapitalizmi gerçekten de 19. yüzyıl kapitalizminden hayli farklı bir görünüm içinde bulunuyor; fakat bu farklılık sistemin niteliğiyle değil, niceliğiyle ilgilidir. Daha özlü bir ifadeyle, aradan geçen zaman içinde kapitalizmi özgül bir üretim biçimi haline getiren temel öğelerde (emek gücünün meta haline gelmesi; üretim araçlarının özel mülkiyeti; şirketlerin kâr motivasyonu; sermayenin yoğunlaşma ve tekelleşme eğilimleri vb.) bir değişiklik olmamıştır. Sadece daha başlangıçtan itibaren "küreselleşme" eğilimleri taşıyan kapitalizm nicelik olarak büyümüş ve çok daha geniş bir alana yayılmıştır. Kaldı ki kapitalist sistemdeki bu eğilimler zaten daha yüz yıl öncesinden itibaren "emperyalizm" başlığı altında incelenmişti ve aynı perspektifteki çözümlemeler günümüzde de yapılmaya devam ediliyor. Marx ve Engels'in analizleri ise bugün sadece bilimsel yöntemleri açısından değil, somut analizlerden hareket ederek yaptıkları öngörüler açısından da güncelliklerini kaybetmemiş bulunuyorlar. Gerçekten de bugün yaşadığımız "küreselleşme" süreci bağlamında kapitalizmin ağırlık merkezinin giderek Uzak Doğu'ya, Çin ve Hindistan'a kayışını daha 1850'de Marx şu cümlelerle haber vermişti: "Gelecekte Pasifik Okyanusu, Antik Çağ'da Akdeniz'in, günümüzde de (1850'de) Atlantik Okyanusu'nun oynadığı rolü oynayacak: Dünya ticaretinin büyük suyolu ve Atlantik Okyanusu bugünkü Akdeniz gibi bir iç deniz durumuna düşecek."[25]

Günümüzde Marx ve Engels okumalarıyla ilgili olarak yanıtlamamız gereken ikinci soru da şudur: Kapitalist üretim ve verimlilik dürtüsüyle her gün biraz daha hızlanan iş bölümü ve uzmanlaşma sürecinin tanığı olan bizler, bir **genel kuram** özellikleri taşıyan Marksist öğretiyi bugün nasıl okuyabiliriz? Ve nasıl

okumalıyız? Weber'in de işaret ettiği gibi artık direnilmez bir akım olarak karşımıza çıkan "uzmanlaşma" dalgası bu **genel kuramı** da "Marksist iktisat", "Marksist felsefe", "Marksist sosyoloji", "Marksist tarih-yazıcılığı" vb. gibi dallara ayırmadı mı?

Kuşkusuz günümüzdeki –daha önceki yüzyıllarla kıyaslanamayacak– bilgi birikimi karşısında böyle bir uzmanlaşma zorunludur ve çağdaş Marksistlerin de çalışmalarını zaten belli uzmanlık alanlarında yürüttüklerini görüyoruz. Ne var ki böyle bir "uzmanlaşma", ortada bir genel kuram bulunduğuna göre burjuva bilimlerinde olduğu gibi **eklektik** bir bütünleşme anlamına gelemez ve her özel alanda çalışan Marksist kuramcı kendisini diğer alanlarla olan **sentetik** bağların bilincine kavuşturacak bir formasyona sahip olmalıdır. Çağımızın kuram ve eylem ilişkileri açısından temel açmazı da burada ortaya çıkıyor; çünkü kapitalist iş bölümünün bir ürünü olan üniversiteler günümüzde eklektizmi genel kuramlara –özellikle Marksizme– almaşık olarak kullanıyorlar ve "devletin bir ideolojik aygıtı" (Althusser) ya da "disiplin toplumu"nun aracı (Foucault) olmanın ötesinde bir işleve sahip görünmüyor. Ve sonunda da ortaya bürokrat ve teknokratlarla "Homo Academicus"ün işbirliğine dayanan –Bourdieu'nün "Devlet soyluları" dediği– yeni bir seçkinler zümresi çıkıyor. Bu bağlamda kuram-eylem birliği de, kapitalizmin genel krizi koşullarında, kuramın kitlelere nüfuz ederek maddi bir güç haline gelmesi perspektifinde yeni bir güncellik kazanıyor.

1 Marx-Engels; *Lettres sur le Capital;* Paris, Ed. Sociales, 1964, s. 182, 183. Engels'in 11 Eylül 1867 ve Marx'ın 12 Eylül 1867 tarihli mektupları. Ayrıca Engels, aynı amaçla, Kuzey Amerika'ya göçmüş olan Alman devrimci S. Meyer'e yazdığı mektupta "ümit ediyorum ki Almanca yayın yapan Amerikan basınının ve emekçilerin dikkatini Marx'ın eserine çekecek durumdasınız" diye yazıyordu. (18 Ekim 1867 tarihli mektup; s. 185).

2 K. Marx; *Critique de la Philosophie du Droit chez Hegel* [*Hegel'in Hukuk Felsefesinin Eleştirisi*]; Paris, Aubier, 1971, s. 79.

3 Bu ve izleyen alıntı *Manifesto*'nun 1888 İngilizce baskısına Engels'in yazmış olduğu önsözden alınmıştır. Marx ve Engels'in demokratik kavgalarının bütünü için bkz. August H. Nimtz; *Demokrasi Savaşçıları Olarak Marx ve Engels;* İstanbul, Yordam Kitap, 2012.

4 F. Nietzsche; *Lettres Choisies,* s. 113. (Carl von Gersdof'a yazdığı 21 Haziran 1871 tarihli mektuptan).

5 Aynı eser, s. 113.
6 Bu konuda W. S. Jevons'un temel eserinin (*The Theory of Political Economy*, Londra, Macmillan, 1871) "Giriş" kısmına bakılabilir. Marjinalist ve daha sonra da Keynesci dönüşümler konusunda daha fazla ayrıntıya *Felsefe, Toplum Bilimleri ve Tarihçi* (Yordam Kitap, 2011) başlıklı kitabımda girmiştim.
7 Max Weber; *Le Savant et le Politique*; Paris, Plon, 1996, s. 81.
8 Joseph Schumpeter; *Capitalisme, Socialisme et Démocratie*, Paris, Payot, 1963 (ilk baskı 1942).
9 Aynı eser; s. 72.
10 Aynı eser; s. 90.
11 K. Popper; *Open Society and its Ennemies*; Londra, Routledge, 2002, s. 451,
12 Aynı eser; s. 338.
13 K. Popper, Konrad Lorenz'le söyleşi şeklindeki kitabında da "Marx önemli bir eser verdi ve bu dünyanın reformuna katkıda bulundu" diyor. Bkz. *L'Avenir est Ouvert*; Paris, Flammarion, 1995, s. 130.
14 L. Althusser bu konudaki çalışmasında felsefenin ne bir **tarihi**, ne de bir **nesnesi** olduğunu, bu yüzden de "açtığı yolların, Heidegger'den önce Dietzgen'in söylediği gibi hiçbir yere götürmediğini" söylüyordu. L. Althusser; *Lénine et La Philosophie*, Paris, Maspero, 1969, s. 43-44.
15 Henri Lefebvre; *Karl Marx*; Paris, Bordas, 1948. (Alıntı Lefebvre'in eserin 1955 baskısına yazdığı önsözden yapılmıştır).
16 Aynı eser; s. 11.
17 L. Althusser'in adı geçen mektubunda anlattığına göre, 1963 yazında tesadüfen bir dostunun evinde Adam Schaff'la karşılaşmıştı. Polonya Komünist Partisi yöneticilerinden olan Schaff Marksist kuramda insan sorununu en iyi bilenlerdendi ve Erich Fromm ile birlikte "*Sosyalist Hümanizm*" konusunda kolektif bir eser hazırlıyorlardı. Althusser'in bu fikri paylaşmadığını söylemesine rağmen kendisinden de bir yazı istediler ve yazarın söylediğine göre her komünistin "liberal", yani "demokrat" olmak zorunda bulunduğunu da eklediler. Althusser yazıyı gönderdiğini, fakat yazısının basılmadığını söylüyor. L. Althusser, *Ecrits Philosophiques et Politiques*, Paris, Stock/Imec, 1997, cilt: 2, s. 451-542.
18 "Felsefe de, diyordu Althusser, tıpkı din ve ahlak gibi ideolojiden başka bir şey değildir; bir tarihi yoktur ve onda geçmiş görünen her şey aslında onun dışında reel tarihte, insanların maddi yaşamının tarihinde geçer. Bu durumda bilim, kendisini gizleyen ideolojileri yok ederek gerçeği ortaya çıkarma işleminin tam da kendisidir: Bu ideolojilerin ilk sırasında felsefe bulunuyor." Aynı eser, s. 23.
19 E. J. Hobsbawn; *Marx et L'Histoire*, Paris, Hachette, 2009, s. 61. (İngiltere'deki Marksist gelişimle ilgili bu genel saptamaları *Felsefe, Toplum Bilimleri ve Tarihçi* başlıklı kitabımdan aynen alıyorum; Yordam Kitap, 2011, s. 418-419).
20 Edward P. Thompson; *The Making of the English Working Class;* New York, Vintage books, 1963 [Türkçesi: *İngiliz İşçi Sınıfının Oluşumu*, çev. Uygur Kocabaşoğlu, Birikim Yayınları, 2007].
21 E. P. Thompson'un eserini Fransız diline ve kültürüne kazandıran (1988) filozof Miguel Abensour, konuyla ilgili söyleşisinde İngiliz bilim adamının "olağanüstü bir konu" seçerek "işçi sınıfının biyografisini" yaptığını söylüyor ve tarihçinin sınıf anlayışını şöyle açıklıyor: "(Thompson'a göre) **sınıf** ne bir yapı ne de bir kategoridir; tarih içinde yaşanmış tecrübelerin bütünüdür ve çelişkiler

içinde, aniden ve ayrı bir sınıf bilinci ile ortaya çıkar. Bu durumda, sınıf, bir iktisadi determinizmin ürünü değildir. ... Sınıf bizzat hareket halindedir; eylem içinde kurulur". Miguel Abensour ile söyleşi; *Le Monde des Livres*, 6 Nisan 2012.

22 F. Engels; *Anti-Dühring*, Paris, Editions Sociales, 1977, s. 53.

23 Marx, bilgilerimizin ve "ekonomik kategoriler"in reel süreçlerin insan beyninde yansıması ile oluştuğu yönündeki analizini *Kapital*'de, "meta fetişizmi" ile ilgili sayfalarda yapmıştır. Bkz. *Kapital*; İstanbul, Yordam Kitap, 2011, s. 81-92.

24 Böyle verimli bir tartışmaya örnek olarak bkz. Jean-Jacques Lecercle; *Une Philosophie Marxiste du Langage;* Paris, PUF, 2004.

25 *La Nouvelle Gazette Rhénane*, 1850, Şubat, sayı 2.

Neil Faulkner

Arkeolog ve tarihçi olan Neil Faulkner yazarlık, okutmanlık, ören yeri kazı sorumluluğu, kimi zaman da televizyon yayıncılığı yapmaktadır. Eğitimini King's College (Cambridge) ile Arkeoloji Enstitüsü'nde (UCL) tamamlayan Faulkner halen Bristol Üniversitesi'nde araştırma görevlisi, *Military History* dergisi editörü ve NADFAS okutmanı olarak çalışmaktadır. Sedgeford Tarih ve Arkeoloji Araştırması Projesi (Norfolk), Büyük Arap Ayaklanması Projesi (Ürdün) ve Büyük Savaş Arkeoloji Grubu'nda (Birinci Dünya Savaşı arkeolojisi üzerine uzmanlaşan saha çalışmaları birimi) ortak editörlük görevi yürütmektedir.

Başlıca eserleri:

Roma Britanyası'nın Gerileyişi ve Yıkılışı; *Kıyamet: Roma Aleyhtarı Büyük Yahudi Ayaklanması*; *Gizli Hazine: Britanya'nın Geçmişini Gün Işığına Çıkarma*; *Roma: Kartallar İmparatorluğu* (2013 sonbaharında Yordam Kitap tarafından yayınlanacak); *Ziyaretçiler için Eski Çağ Olimpiyat Oyunları Kılavuzu*; *Marksist Dünya Tarihi: Neandertaller'den Neoliberallere* (2013 sonbaharında Yordam Kitap tarafından yayınlanacak).

Friedrich Engels

İngiltere’de Emekçi Sınıfın Durumu

Neil Faulkner

İngiltere’de Emekçi Sınıfın Durumu,[26] tarihsel öneme sahip bir çalışmadan ibaret olmayıp kapitalizmin günümüzde nasıl işlediğini açıklayan bir analizdir.

Günümüzün binlerce modern sanayi şehrinde, Friedrich Engels’in 19. yüzyıl ortasında Manchester şehrinde gözlemlediği kadar ürpertici toplumsal koşulların hâlâ hüküm sürdüğünü görebiliriz. Şu örneğe bakalım:

“2010’da, Taiwan kökenli [Foxconn] şirketinin Şenzhen tesislerinde iş arkadaşlarının 18’i intihara kalkıştı; 14’ü yaşamını kaybetti.” Fabrikanın eski işçilerinden Çinli Lijia Zhang, 16 Ocak 2012’de Britanya’nın *Guardian* gazetesinde böyle yazıyordu. Lijia Zhang, sözlerine şöyle devam ediyordu: “Bazı çalışanlar ve emek örgütleri, işçi ölümlerinden kimi etkenlerin sorumlu olduğunu belirttiler: Düşük ücretler, kimi zaman 16 saati bulan uzun çalışma saatleri ve insanlık dışı muameleler. Bazıları, çalışma saatlerinde tesisteki işçilerin birbirleriyle konuşmasına bile izin verilmediğini iddia ediyorlar. Dünyanın en büyük elektronik imalatçısı olan Foxconn, benzeri birçok fabrika gibi çoğunlukla *nongmin gong* (köylü işçileri) işe alıyor, çünkü bu insanlar ucuza çalışıyorlar. Bu göçmenlerin genellikle şehirde tanıdıkları olmuyor. İşçi arkadaşlarımın acısını duyabiliyorum, çünkü ben de 10 yıl boyunca

fabrikada köle gibi çalıştım ve dayatılan katı kurallara katlanmak zorunda kaldım."[27]

Gelin şimdi Lijia Zhang'ın Şenzhen ile ilgili söylediklerini şu ifadeyle karşılaştıralım: "[Konfeksiyon atölyeleri] bir genç kızlar ordusu çalıştırıyorlar ... bu genç kızlar genelde atölyede yiyor ve yatıyorlar; genelde kırsal kesimlerden geliyorlar ve bu nedenle de mutlak olarak patronlarının kölesidirler." Bu sefer sahne 2010 güney Çin'i değil, 1844 kuzey Londra'sı; yorumu yapan kişi, genç bir Alman işadamı ve aydını olan Friedrich Engels (1820-1895).

Engels şöyle devam ediyordu: "Dört ay kadar süren moda sezonu boyunca, en iyi kuruluşlarda bile işgünü 15 saat, bazı sıkışık durumlarda 18 saat oluyor; ama atölyelerin çoğunda bu aylarda iş herhangi bir belirli kural olmaksızın, kesintisiz sürüp gidiyor; bu yüzden de kızlar hiçbir zaman günde altı saatten, sıklıkla üç-dört saatten, bazen de iki saatten fazla uyuma ve dinlenme fırsatı bulamıyorlar ... İşleri önündeki tek sınır, iğneyi bir dakika daha tutamayacak hale getiren kesin fiziksel güçsüzlüktür."[28]

Babası, Engels'i, Manchester'da bir tekstil fabrikasına sahip olan aile şirketinde çalışmaya göndermişti; bu işin, oğlunun radikal eğilimlerini törpüleyeceğini umut ediyordu. Ama tam tersi bir etkisi oldu.

Engels, Renanya'nın Ruhr bölgesindeki Barmen'de (bugünkü adıyla Wuppertal) fabrikası olan bir adamın en büyük oğluydu – militarizm yanlısı *Junker* aristokrasinin hâkimiyeti altında bulunan, Almanya'nın en büyük devleti Prusya, 1815'ten beri Renanya'yı denetiminde tutuyordu. Napolyon'un 1815'te yenilmesi, Avrupa siyasetinde gericilik dönemini başlatmıştı. Ama 1815 sonrasının "taht ve mihrap"[29] rejimlerinin, ne devrimci dönemin tüm reformlarını geri alması, ne de bu dönemin radikal fikirlerini bütünüyle bastırması mümkün oldu. Aslında, Avrupa'nın devrimler yatağı olan Fransa'da, daha Temmuz 1830'da, şehir ayaklanmasıyla bir kral alaşağı edilip, yerine yenisi getirilebiliyordu.

Sanayi devrimini yaşamaya başlayan Renanya, liberal ve demokratik fikirlerin en önemli merkeziydi. Önce "Genç Almanlar"

ile ilişki kuran, ardından “Genç Hegelciler”e katılan Engels, genç yaşlarından itibaren bu fikirlerin destekçisi olmuştu.[30]

Sanayi devriminin öncüleri olan Britanyalılar, bir çalışma alanı olarak iktisadın gelişmesinin de önünü açtılar. Öte yandan, Fransızların güçlü bir devrimci geleneğe sahip olmaları, köklü bir toplumsal değişimi amaçlayan demokratik ve ütopyacı grupların mantar gibi her yerde bitmelerine yol açıyordu. Kıyaslandığında Almanya, iktisadi ve siyasi açıdan geri durumdaydı; ama bu gerilik (daha doğrusu, bu geriliğin aşılmasını sağlayabilecek büyük toplumsal güçlerin yokluğunda, bu geriliği kavramaya yönelik çabalar) sayesindedir ki Alman aydınları, cevapları felsefede aramaya yöneldiler.

Devrimci dönemin en önde gelen felsefecisi Georg Hegel (1770-1831) idi. Hegel felsefesi iki kavrama dayanıyordu: “Bütün şeyler kendi içlerinde çelişkilidir” ve “çelişki, bütün hareketin ve yaşamın köküdür; bir şey ancak bir çelişki içerdiği ölçüde hareket eder, ancak böylece bir içtepiye ve bir etkinliğe sahip olur.”

Alman toplumunun atalet hâlinin hüsrana uğrattığı Genç Hegelciler, sürekli devinim hâlindeki bu dünya görüşünün çekimine kapıldılar. Zihindeki zahiri devrim, gerçek dünyadaki gerçek devrimin yerini almıştı.

Hegel’in özgün kavrayışı, tam da Almanlara özgü bu zihinsel nesne merakına uyuyordu. Felsefesi, sırf düşünsel etkinliğe bile nedensel bir güç atfetmesiyle, gerçek anlamda “idealist” idi. Tarihi, “Mutlak Tin” dediği şeyin –ve kendi ile bununla uyuşmayan gerçeklik arasındaki çelişki aracılığıyla dünyayı değiştiren– bir ulu fikrin açımlanması olarak görüyordu.

İşte böylece, bir radikal, bir aydın ve bir burjuva olan genç Engels, çıraklık eğitimini aile işinde tamamlamak üzere 21 aylığına Manchester’a gönderildi. Babası, tekstil imalatının acımasız dünyasında oğlunun hayalci idealizminin kaybolup gideceğini candan umut ediyordu. Aksine, Genç Hegelci felsefe, dünyanın ilk sanayi şehrinin proletaryası ile burun buruna gelecekti –sonuç, diyalektik ile sosyolojinin devrimci sentezi olacaktı.

Alman bir ziyaretçi, Johann Georg, 1914'te "Manchester'ın, pamuklu dokuma imalatının merkezi olarak tüm dünyada ün saldığı"nı yazıyordu. "Yüksekliği beş-altı katlı bir apartmanı bulan ... yüzlerce fabrika var. Bu binaların yanındaki dev bacalar, havaya kapkara kömür buharı püskürtüyor ve bu da bize, güçlü buhar makinelerinin kullanıldığını söylüyor. Bu buharların meydana getirdiği bulutlar, uzaktan görülebiliyor. Evleri de siyaha boyuyor."

Bir başka Alman ziyaretçi, Johann Meidinger daha karanlık bir resim çiziyordu: "Manchester, az sayıda güzel caddesi ve binası olan, geniş alana yayılmış bir şehir; ambar ve fabrikaların dışında pek bir şey yok. İşçilere bakarsak bunların çoğu, ayran, yulafla ve patatesle beslenen, soluk benizli ve fakir giyimli insanlardan oluşuyor."

Akıllara durgunluk verici bir olguydu. Manchester, 17. yüzyılın ortasında, kuzeybatı İngiltere'nin küçük pazar kasabalarından biriydi, ama 1664'ten 1773'e nüfusu üç kat artarak 23.000'e yükselmişti. Ardından tam bir patlama yaşayarak, sadece bir kuşaklık zaman diliminde, 1801'e gelindiğinde 70.000'e ulaşmıştı. O tarihte şehirde 33 tekstil fabrikası vardı; 1816'da ise 86. 1843'te Friedrich Engels şehre geldiğinde, nüfus 350.000'i bulmuştu. Şehrin pamuklu tekstil ürünleri öylesine önem kazanmıştı ki, dünyanın başka yerlerinde satıldığında basitçe "Manchester malı" diye biliniyordu.[31]

Bu olağanüstü büyüme nasıl açıklanabilirdi? Manchester'ın pamuk kodamanları, ilk önce "eve iş verme" [*putting-out*] sistemiyle zenginleştiler –eğirmeciler ve dokuyucular, çoğu şehri çevreleyen kırsal kesimin küçük kasabalarında ve köylerinde olmak üzere, kendi evlerinde çalışıyorlardı. 18. yüzyıl ortası Manchester'ı, altı dükkân ya da atölye, üstü konut olarak kullanılan evlerden oluşan bir şehirdi.

Fabrika sistemi, Manchester kapitalizminin gelişiminde ikinci aşamayı temsil ediyordu. Eve iş verme sisteminin aksine, büyük ölçek ekonomileri sunuyordu. Yeni sistem, mekanik kuvvete, emek tasarrufu sağlayan makinelere ve (kadınlarla çocuklar dahil) yarı

vasıflı işçilerden oluşan ucuz bir işgücüne dayanan kitlesel üretimi mümkün kıldı; sonuçta, emek üretkenliğinde ve üretimde olağanüstü bir artış oldu.

Yeni fabrikaların doğurduğu rekabet baskısı, el tezgâhıyla çalışan dokuyucuların ücretlerini çok geçmeden aşağı çekti ve hâlâ eve iş verme sistemiyle üretim yapan pamuklu dokuma tüccarlarının kârlarını düşürdü. İşçiler nihayetinde fabrikalarda çalışmaya mecbur oldular. Tüccarlar, buhar makineleri ile eğirme makinelerine yatırım yaptılar. Manchester, atölyeli evlerden, kanallardan ve nehir kıyılarından oluşan bir şehirken, peş peşe sıralanmış kalitesiz apartmanlardan, tekstil fabrikalarından ve demiryollarından meydana gelen bir şehre dönüştü. Bunlar olurken, hızla artan nüfusunun önemli bir kesimi için yaşam giderek daha bunaltıcı olmaya başladı.[32]

Gördükleri, Engels'i derinden etkiledi. Mary Burns isimli, işçi sınıfından genç bir İrlandalı kadınla arkadaşlık kurmuştu. Mary, saygın burjuvaların gitmeye nadiren cesaret ettikleri proleter mahallelerinde ona rehberlik edecekti.[33] Etrafa geziler yaptı ve ilk elden detaylı gözlemlerde bulundu. Başta radikal Çartist hareket olmak üzere, birçok işçiyle görüştü. Gazete haberlerini takip etti, resmî istatistikleri ve raporları inceledi.[34]

Bu çalışmalarının sonucunda, mükemmel toplumsal gözlemlere yer veren bir kitap yazdı; bu kitap, İngiliz işçi sınıfının 19. yüzyılın ortasındaki toplumsal koşulları üzerine halen ana kaynaklardan birisi olmayı sürdürüyor. Ama bundan çok daha fazlasını ifade ediyor. Çünkü Engels'in gözlemlerinin çerçevesini, **hem** insanın aşağılanmasının **hem de** insanın kurtuluşunun mekânı olarak diyalektik sanayi şehri kavrayışı oluşturur.

Keskin diyalektik algısıyla Engels, sınıfın, şehrin genel manzarası içine nasıl kazındığı konusunda hep tetikteydi. Tristram Hunt'ın gözlemdiği üzere, "Engels'in Manchester'ı, herhangi bir amaçtan ya da yapıdan yoksun gözüküyordu –'evlerden oluşan plansız, boğum olmuş bir kaos', ama gerçekte, şehrin boğucu biçiminin arkasında feci bir mantık vardı ... Evet, nehir boyunun harabeye dönmüş

kıyılarında derme çatma apartmanlar gelişigüzel bir biçimde yükseliyordu ve eski mahalleler âdeta demiryollarının işgali altındaydı, ama tüm bu gelişmeler, sanayi toplumunun sınıfsal bölünmelerini birebir yansıtan daha geniş bir şehir biçiminin parçasıydı. Engels, kendinden önceki birkaç kişi gibi, şehrin mekânsal dinamiğinin (sokakların, evlerin, fabrikaların ve ambarların), toplumsal ve siyasal gücün ifadeleri olarak taşıdığı önemin farkına varmıştı."[35]

Bu arada, sınıfsal bölünmelerin, coğrafi ayrılığın aşırı uçlarına nasıl yansıdığı Engels'in zihninde yer etmişti: "Bir kişi, [şehirde] yıllarca yaşasa da, her gün sokağa çıksa da, emekçi mahalleleriyle, hatta işçilerle bile karşı karşıya gelmeyebilir."[36] Sınıflar arasındaki toplumsal mesafe, bütün bir burjuvazinin, işçilerin içinde yaşadıkları koşullara karşı sergilediği cahilce kayıtsızlığa bakarak gözlemlenebilir: "Bir seferinde, böyle bir burjuvayla birlikte Manchester'a gittim ve onunla kötü, sağlıksız yapı yöntemini, emekçi mahallelerinin ürkünç koşullarını konuştum; böyle kötü kurulmuş bir başka şehir görmediğimi söyledim. Adam, sonuna kadar sakin sakin dinledi ve tam ayrılacağımız köşede şöyle dedi: 'Ama gene de, burada çok para kazanılabilir; iyi günler efendim'."[37]

Ama, Engels'in Manchester'ın arka sokaklarında bulduğu şey, yeni tür bir kentsel sefaletten ibaret değildi; Fransız Devrimi'nin gündeme getirdiği tarih muammasının –Avrupa anakarası genelinde radikallerin kafasını bulandıran bir muammanın– çözümünü de keşfetmişti. 1789'un müthiş dönüştürü gücü, nasıl olmuştu da en az kendisinden önceki kadar sömürücü ve baskıcı bir sınıflı toplumun yeniden biçimlenmesiyle sonuçlanmıştı? Nasıl olmuştu da İnsan Hakları Beyannamesi'nin o heyecan verici vaadi, Napolyon militarizmine dönüşmüştü? Jakobenler ile Komünistler giyotine gönderilirlerken, *nouveaux riches* [yeni zenginler] nasıl dünyayı kendilerine miras edinmişlerdi?

İngiltere'de Emekçi Sınıfın Durumu, Manhester'da Engels'in, yeni kapitalist sistemin kurbanlarını tespit etmenin ötesinde, bu sistemin mezar kazıcılarını da keşfetmiş olduğunu gösteriyor;

dahası, bu mezar kazıcılar, çalışma ve yaşam koşulları nedeniyle kendilerinden önce gelen devrimci sınıflara nazaran çok daha eksiksiz bir toplumsal dönüşüm hedeflemek zorundaydılar. 1789'un küçük burjuvazisi, ucuz ekmek, radikal demokrasi ve ticaret serbestisi peşindeyken, modern proletarya ise ancak fabrikaların, madenlerin ve atölyelerin kolektif [*ortaklaşa*] denetimini üstlenerek kendisini özgürleştirebilirdi.

Engels, insanın yaşadığı sömürüyü, bütün boyut ve biçimleriyle ortaya koyar. Esas olarak Manchester ve buradaki fabrika işçileri üzerine odaklansa da, o dönemin İngiltere proletaryasının geneli üzerine de eğilir. Kömür, demir, bakır, kurşun, kalay madencileriyle; madeni döverek işleyen Birminghamlı işçilerle; çorap dokuyucular, dantel işleme yapanlar, basma ve patiska baskı yapanlar, kastarcılar ve boya işçileriyle; çömlekçiler ve camcılarla; Londra'nın terzilik sektöründe çalışan kadın dikişçilerle; "dünyanın atölyesi"nde bile çalışan nüfusun hâlâ büyük kısmını oluşturan tarım işçileriyle yakından ilgilenir.

Engels, gözlerini bir anlığına bile olsa çevirdiği her yerde, insanlığın acılarının bütün anatomisiyle yakından ilgilendi. Bir örneği (Manchester tekstil fabrikaları) ele alalım ve Engels'in, emeğin sermaye açısından insani gerçekliğini nasıl çok yönlü bir biçimde tasvir ettiğine bakalım.

Yeni fabrikalardaki eğirme çıkrıkları ile buharlı dokuma tezgâhlarının başında genellikle kadınlarla çocuklar çalıştırılıyordu, çünkü bunların parmakları daha hünerliydi ve sömürülmeleri daha kolaydı. 1839'da kayıtlara geçmiş 420.000 Britanyalı fabrika işçisinin %46'sı 18 yaşından küçüktü ve %58'i kadındı.[38]

Çalışan bir anne, ailesini geçindirebilmek için fabrikaya sabah saat 5'i biraz geçe gidiyor, akşam 8'den önce eve dönmüyordu. Çocukların, dokuz yaşında, bazen yedi yaşında, nadiren de beş yaşındayken onun gibi çalışmaya başlamaları söz konusuydu. Çalıştıkları her anın ustalarla makineler tarafından denetlenip düzenlendiği, "havayı lif tozlarının sardığı" ve "bu tozu solumanın en yaygın sonucunun, kan tükürmek, gürültüyle ve zorlanarak nefes

almak, göğüs ağrıları, öksürme, uykusuzluk”[39] olduğu bir ortama giriyorlardı. Sonu gelmezcesine tekrarlanan çalışma yüzünden hırpalanan vücutları, meslek hastalıklarıyla tamamen mahvolur; çoğu fabrika işçisi zamanından önce yaşlanır, bedenen sakat kalır ve 40’ından sonra artık çalışmaya devam edemez.[40]

Ama, yoksulluk, takatleri olduğu müddetçe onları günbegün fabrikalara sürükler; canlı insan ruhunun kurumuş bir kabuğa döndüğü fabrikada, işçiler her tür eziyete katlanmak zorundadırlar. “Makinelere nezaret etmek, kopan iplikleri bağlamak, işçilerden düşünme yeteneği isteyen bir iş değildir; ama yine de, zihnini başka şeylerle meşgul etmesini de engelleyen türden bir iştir ... Demek ki, doğrusunu isterseniz bu bir iş değildir, eziyettir; düşünülebilecek en uyuşturucu, en yıpratıcı bir süreçtir. İşçi, bu azami tekdüzelik içinde beden ve zihin güçlerinin çürümesine mahkûm edilmiştir; onun misyonu, sekiz yaşından itibaren her gün, sabahtan akşama kadar posasının çıkmasıdır.”[41]

İnsanı kemirip duran işsiz kalma korkusu ve çaresizlik, işçiyi, gerek işverenin kurallarına ve kabadayılığına, gerekse fabrikanın “despot çanı”nın ve işe geciktiğinde, gelmediğinde verilen cezaların belirlediği zamanın zorbalığına köle yapar.[42]

Aşağılanmanın farklı derecelerinin olduğunu bilmek ve işçiler arasında ümitsizce bir iş bulma rekabetine yol açan (kırsal kesimden ve İrlanda’dan gelen göçmenler dahil olmak üzere) “işsiz bir yedek işçiler ordusu”nun mevcudiyeti, bu korkuyu daha da besler. “İngiltere’nin ‘artık nüfusu’ olan ... bu yedek ordu, dilenerek, çalarak, sokakları süpürerek, tezek toplayarak, el arabalarını iterek, eşekleri sürerek, seyyar satıcılık yaparak ya da ara sıra ufak-tefek işler bularak, güç bela yaşamını sürdürür. Her büyük şehirde bu türden çok sayıda insan bulunur.”[43]

İşçilerin göreli durumlarının en kuvvetli ölçüsü, gıdaya ulaşabilme imkânıydı. “Daha iyi kazanan işçiler, özellikle ailesindeki herkesin para kazanabildiği işçiler, bu durum sürdükçe iyi gıda alırlar; her gün et yiyebilirler, akşam yemeğinde jambon ve peynir olur. Ücretlerin daha düşük olduğu yerlerde, et haftada

yalnızca iki ya da üç kez yenir, ekmek ve patates tüketimi artar. Ücretlerin adım adım azalışıyla beraber hayvansal gıdanın, ufak ufak doğranarak patatesle karıştırılan bir parça jambona gerilediğini görürüz; daha düşük ücretlerde, alt basamaklara doğru gidildiğinde bu bile sofradan kalkar, yalnızca ekmek, peynir, yulaf lapası ve patates kalır; en alt basamakta, İrlandalılar arasında ise tek gıda patatestir. ... Ama bütün bunlar, işçinin çalışıyor olduğu varsayımına dayanır. İşi olmadığı zaman, yaşaması tamamen raslantının insafına kalmıştır; kendisine ne verilirse, ne dilenirse, ne çalarsa onu yer. Hiçbir şey bulamazsa açlıktan ölür."[44]

Proleterin evi onun sığınağı değildir. Engels, işçi mahallelerinin çağın gerisinde kalmış bir pislik yuvası olduğunu, yaşadıkları evlerin genellikle "insanlar için yapılan sığır ahırları"ndan daha iyi olmadığını tespit etmişti. Kuzey Londra'daki ünlü St Giles 'fukara yatağı' (şehrin gecekondu bölgesi) ile ilgili izlenimleri şöyleydi: "Evler bodrum katından tavan arasına kadar işgal edilmiştir; içi-dışı pistir; görünüşleri öyledir ki, hiçbir insanın onların içinde yaşamayı arzulayacağı düşünülemez. Ama bunlar gene de iyi. Bir de evler arasındaki üstü örtülü geçitlerden ulaşılan, daracık avlularda ya da ara sokaklarda bulunan sıra evler var; buralardaki pislik ve zar zor ayakta duran harabeler her türlü tanımın ötesindedir. Camı olan bir pencere bulmak kolay değildir; duvarlar dökülmektedir; kapı-pencere çerçeveleri sağlam değildir, kırıktır; tahtaları eskimiş kapılar birbirine çivilenmiştir ya da çalacak bir şey olmadığı için kapıya gerek olmayan bu hırsızlar mahallesinde, bütün kapılar kaldırılıp atılmıştır. Her yanda çöp ve kül yığınları vardır; kapıların önüne dökülen sıvı atıklar, çok kötü kokular yayan birikintiler halinde durur."[45]

Ama Engels, yalnızca toplumsal manzarayı gözlemleyen birisi değildi; hem analiz yaptı hem de tahminde bulundu. İşlenmemiş ampirik verileri sunmakla yetinmeyerek, Genç Hegelci diyalektik uslamlamayla bir sentez de yaptı. İşçi sınıfının baskı altında tutulmasının, çok farklı tepkiler üretebileceğini fark etmişti. Birçokları, içkinin tesiri altında umutsuz bir aşağılanma

uyuşukluğuna gömülmüştü. İşveren korkusuyla işyerinde uysal, evde sarhoş olan ve en yakınlarına şiddet uygulayan bu işçiler, kendilerine olan saygılarını bütünüyle kaybetmiş ve amaçsızca yaşıyorlardı: "Kaderin cilvesiyle sağa-sola savrulurlar, ekonomik tutamaklarını yitirişleri gibi moral tutamaklarını da yitirirler; günübirlik yaşarlar, kendilerini içkiye verirler ve kadın peşinde koşarlar; her iki durumda da vahşi hayvandırlar."[46]

Suç, cinsel şiddet ve intihar, sanayi şehrindeki yoksulluğun ve yabancılaşmanın büyüttüğü ahlak bozukluğunun ölçüleri hâline gelmişti. Suç dalgasına işaret eden resmî istatistiklere göre 1805-1842 arasında İngiltere ile Galler'de tutuklanma sayısı yedi kat artmıştı; yeni sanayi bölgelerinde artış daha belirgindi.[47] Buna rağmen, "işçi sınıfı içinde de, en aşırı durumlarda bile çalmayı çok ahlak dışı bulanlar vardır ve bunlar ya açlıktan ölür ya da intihar ederler. İntihar, ... İngiliz işçiler arasında da moda hâline gelmiştir; birçok yoksul, başka çıkış yolu görmediği zaman sefillikten kurtulmak için kendini öldürüyor."[48]

Ama başka bir yol daha vardı: Başkaldırı. Bu, umutsuz çalışma şartlarına ve toplumsal koşullara bir tepkiden; gösteriler, grevler, isyanlar, makinelere saldırma ve ahır yakma yoluyla maddi telafi teşebbüsünden ibaret değildi. İşçilerin, insanlıklarını ortaya koymalarının tek yoluydu aynı zamanda. "İşçilerin üst sınıflara duydukları derin öfke, ... işçilerin, durumlarını insana yaraşır görmediklerinin, hayvan düzeyine indirilmeyi reddettiklerinin, bir gün kendilerini burjuvazinin köleliğinden özgürleştireceklerinin kanıtı" hâline gelir.[49]

Engels'e göre sendikalar ve Çartist hareket, kapitalist sanayileşmenin doğurduğu toplumsal kriz karşısında devrimci çözüme işaret eden "savaş okulları" idiler. Çünkü sistemi reforma tabi tutmak mümkün değildi. Kapitalistler arasındaki rekabet, amansız bir ücretleri aşağı çekme, çalışma saatlerini artırma ve üretimi hızlandırma baskısı anlamına geliyordu. İş konusunda işçiler arasında yaşanan rekabet, üzerine asit dökülmüşcesine dayanışmayı eritiyor ve herkesi "dibe doğru yarış"a zorluyordu; işsizler düşük

ücretle çalışanları, düşük ücretlilerse yüksek ücretle çalışanları sıkıştırıyordu. Kurtuluşa yol açması gereken şey (üretkenlikle üretim düzeyini yükselterek, refahı ve boş zamanı artırma olanağını barındıran makineleşme), tam tersini getiriyordu: “Yedek emek ordusu”nun perişanlığı. Ortaklaşa mücadele yegâne savunma yoluydu, ama her kazanım akabinde rekabetçi sermaye birikiminin saldırısına uğruyordu; işçi sınıfı devrimi, olabilecek tek kalıcı çözümü sunuyordu.

Engels, sanayi kapitalizminin iktisadi mekanizmalarını ve toplumsal sonuçlarını, sistemin kuruluş aşamasında gözlemledi. Bir şehirdeki rakip tekstil patronları arasındaki rekabetin oynadığı rolü; bu rekabetin, o şehrin işçi sınıfının koşulları üzerindeki olumsuz baskısını ve bunun doğurduğu aşağılanma ile başkaldırı karışımını analiz etti. Çalışmasının bugün için önemi nedir?

Rekabetçi sermaye birikiminin ölçeği dönüşmüştür. Sınırlanmış ülke ve sömürge pazarlarında çok sayıdaki küçük ve orta ölçekli firma arasında yaşanan rekabet, küresel pazarlarda faaliyet gösteren dev şirketlerin rekabetine bırakmıştır yerini. Gene de, temel mekanizmalar ve sonuçlar aynıdır. Kapitalizm, rekabetçi bir sistem olduğundan büyür ve şekil değiştirir; yerkürenin en uzak köşelerini etkisine alır, hep daha fazla hammaddeyle insanı içine çeker ve dur durak bilmeyen genişlemesi sırasında yoluna çıkan herşeyi ezip geçer. Yine rekabetçi olduğundandır ki, toplumsal koşullar söz konusu olduğunda, insan hammaddesini de aynı olumsuz baskıya maruz bırakır.

Bir konfeksiyon fabrikasında başlayan yangın, pencerelerin demir parmaklıklarla örülü olması yüzünden içeriye hapsolup kalan 300 işçinin diri diri yanmasına neden olur. Gazeteci olayı şöyle anlatır: “Felaket geliyorum diyordu; alçak tavanlı atölyeler, her yıl fabrika sahibine milyonlarca dolar kazandıran üstün kaliteli konfeksiyon çeşitlerini üretmek için terhane[50] koşullarında ölesiye çalışan işçilerin kullandıkları makinelerle tıka basa doluydu. İşçiler, günlük 5-6 dolar kazanarak eve gidiyorlar. Herhangi bir yan ödeme söz konusu değil. ... Tekstil fabrikaları, ölümcül bir birliktelik olan

kimyasal boyalar ve pamuk balyaları genellikle yan yana saklandığı için özellikle riskli yerler; ölümle sonuçlanan vakalar kaçınılmaz oluyor. Yangın çıkışları ... yalnızca kâğıt üzerinde oluyor. Bu, sanayi bölgelerindeki sıkışık yapılaşma da hesaba katıldığında, kaçışı engelliyor ve ölü sayısını artırıyor. Şehir yönetimi, sınırlı sayıda itfaiye aracıyla giderek genişleyen büyükşehrin artan ihtiyaçlarını karşılamakta zorlanıyor. ... Müfettişlere usulsüzlükleri görmezden gelmeleri için para yedirilirken, maliyeti en aza indirmek için sanayi standartları göz ardı ediliyor."[51] Olay, Eylül 2012'de Karaçi'de yaşanıyor; ama pekâlâ Eylül 1844'te Manhester'dan bahsediyor olabilirdik.

Polis, büyük bir gösteriye katılanların üzerine gerçek mermilerle ateş açar ve grev yapan 34 madenciyi katleder. Araştırmacılara göre madenciler, "hayal edilebilecek en zorlu ve tehlikeli çalışma koşullarında" çalışıyorlar. "Kaya düşmesi ve makine kazaları tehdidi altında, genellikle iki büklüm bir hâlde ağır bir beden işi yapıyorlar. Daha da kötüsü, yeraltında hava 'suni', genellikle toz ve kimyasal maddelerle dolu. Verem yaygın ve sürekli birileri hasta." Kurallar hep görmezden geliniyor. Madencilerden birine göre, "çalışırken patronlarımız bize baskı yapıyorlar, çünkü üretim istiyorlar ve gözdağı verme de söz konusu. Standartlara uymayan şeyler yapmanızı istiyorlar ve bunu yapmayıp kurallara uymak isterseniz ... sizi kovacaklarını, döveceklerini, bunun gibi şeyler söylüyorlar."[52] Olay yine günümüzden; 16 Ağustos 2012, Güney Afrika'da Marikana, ama yine 1844 İngiltere'sinde bir maden bölgesi olabilirdi pekâlâ.

Genç bir kadın işçinin, etrafı çöp ve insan dışkısıyla dolu bir arka bahçenin uzak köşesinde yer alan bir kulübede yaşadığı saptanıyor. "Elektriği ve banyoya açılan ufak bir mutfağı var, ama sıcak su olmadığından yıkanmak istediği zaman, iki tane büyük su kovasını ocağın üzerinde kaynatmak gerekiyor. Maria yere serdiği bir döşekte uyuyor, mobilyalar kırık dökük ve daireyi ısıtan tek şey, kendini zar zor ısıtan bir elektrikli radyatör. ... Görevliler birkaç hafta önce kapısını çaldığında, elbiseleriyle oturuyordu ve soğuktan korunmak

için yorgana sarınmıştı. Ev sahibine aylık 350 sterlin kira ödüyor ... ki ‘nispeten ucuz konutlardan birisi’ olarak görülebilir. Ücretinin pek fazla olmadığı düşünülürse, Maria’nın verebileceği kira en fazla bu kadar. Görevliler kiranın adil olup olmadığını soruyorlar. Maria gülüyor ve pek adil olmadığını söylüyor; özellikle de ana binada yaşayan ve düzenli olarak bahçeye büyük abdestini yapan (ki bahçe zaten eski kiracılardan kalan, eski tencereler, bira kutuları gibi çöplerle dolu), ruh sağlığı bozuk adam hesaba katıldığında.” Görevliler, Maria’nın lağım suyunun nereye döküldüğünü tespit edemediler.[53]

Bu anlatılanlar da günümüze ait. Maria, Mayıs 2012’de Doğu Londra’da bu koşullarda yaşıyordu. Bu örneklere artık daha sık rastlıyoruz. 1970’lerin sonlarından itibaren Batılı yönetici sınıflar, refah devleti imkânlarını budamayı, toplumsal eşitsizliği derinleştirmeyi, refahı işçi sınıfından alıp zenginlere ve büyük işletmelere aktarmayı amaçlayan bir neoliberal karşı saldırı sürdürüyorlar. Çin, Hindistan, Brezilya ve diğer “yeni sanayileşen ülkeler” gibi ücretlerin düşük olduğu yeni sermaye birikimi merkezlerinin hızlı yükselişi, bu karşı saldırıyı daha da öncelikli kılıyor. 2008 bankacılık çöküntüsü ve 1930’ların Büyük Bunalımı ile karşılaştırılabilecek yeni bir bunalımın baş göstermesi, bu saldırıyı şiddetlendirmiştir. Eski Kapitalizm, kitlesel işsizlik, durağan büyüme, zombi bankalar ve çok uluslu holdingler bağlamında Yeni Kapitalizm ile küresel bir “dibe doğru yarış”a tutuşmuş durumda. Engels’in Manchester’da gözlemlediği şeyler, şimdi dünyanın dört bir yanındaki sanayi şehirlerinde yeniden ortaya çıkıyor; Karaçi, Şanghay, Bombay, Buenos Aires, Manila, Seul, Sao Paolo ve Cakarta, bundan 170 yıl önce dünyanın ilk sanayi şehrinin taşıdığıyla özünde aynı toplumsal izleri taşıyorlar.

Bugün işçi sınıfının büyümüş olduğu gerçeği, Engels’in çalışmasını daha da anlamlı kılıyor. 19. yüzyılın ortasında, ondan dünyayı dönüştürebilecek devrimci sınıf olarak bahsettiğinde, işçi sınıfı sadece birkaç milyon kişiden oluşuyordu. Lenin’in zamanında, yani 20. yüzyılın başında, işçi sınıfı on milyonlarla ifade ediliyordu,

ama henüz yüz milyonları bulmamıştı; insanların büyük bir çoğunluğu halen köylü idi. Bugün, yaklaşık 3 milyar kişi işçi sınıfına mensup –dünya nüfusunun neredeyse yarısı. Bunların çok büyük bir kısmı, öyle ya da böyle şehirlerde yaşıyor.

Dünyada işçilerin ve şehirli yoksulların yaşadıklarını, Engels'in *Emekçi Sınıfın Koşulları*'nda tasvir ettiği Manchester proletaryasının koşullarıyla temelde karşılaştırılabilir kılan şey, rekabetçi sermaye birikiminin buyruklarına tabi olmalarıdır. Ücretleri düşürme, çalışma saatlerini artırma, emek sürecini yoğunlaştırma, sağlık ve güvenlikten fedakârlık yapma, makinelerin yerini insanların alması hamlesi; tıpkı eskiden olduğu gibi devam ediyor, ama bu sefer küresel sahada yineleniyor. Eskiden, her fabrika sahibinin, rakiplerinden daha ucuza üreterek piyasayı ele geçirmeye uğraştığı tek bir tekstil şehrinde dibe doğru yarış yaşanıyordu; petrol, çelik, otomobil, kimyasal maddeler, elektronik ürünleri ve tekstil sanayilerinde faaliyet gösteren çok uluslu devlerin, işçileri üzerindeki baskıyı artırarak pazar payı kavgasına tutuştuğu günümüzde, dibe doğru yarış küresel ekonomi genelinde cereyan ediyor.

• • •

Engels, 1844 yazında Manchester'dan memleketine dönerken Paris'te bir süre oyalandı ve burada, "Özgürler" diye bilinen Genç Hegelci aydınlar grubunun üyesi olarak tanışmış olduğu biriyle buluştu. Bir arkadaşıyla birlikte bu grupla ilgili bir şiir kaleme alan Engels, içlerinden birini şöyle tasvir ediyordu: "Trier'li yağız arkadaş, dikkat çekici bir canavarlık timsali, hınzır yumruğunu savurur, çıldırmışcasına bağırıp çağırır, sanki on binlerce şeytan saçından tutmuş gibi".[54]

Belki de tutmuşlardı, çünkü bu Genç Hegelci delikanlı, geçen zaman zarfında tıpkı Engels gibi köklü bir radikalleşme süreci yaşamıştı. Yeniden karşılaştıklarında, ömür boyu sürecek güçlü bir kişisel ve siyasi bağ kurdular. İşbirliği yaptıkları ilk birkaç yılda (1844 ile 1848 arası), Alman felsefesinin, Fransız sosyalizminin ve

İngiliz deneyiminin radikal bir sentezi olan, Marksizm diye bildiğimiz şey ortaya çıktı.

Her ikisi de bu senteze katkıda bulundu. Marx, Hegel'in diyalektik anlayışının, gerçek dünyayı açıklamaktan aciz "idealist" bir ideoloji olduğunu kavramıştı. Hegel, bir tür önceden belirlenmiş ideale uygun olarak düşüncenin maddeyi değiştirmek üzere hareket ettiğini savunmak suretiyle maddeyi düşünceyle dengelerken, Marx, madde alanında tözel çelişkiler (tarihin gerçek lokomotifleri) var olduğunu fark etmişti; öte yandan düşünce, esasen maddi gerçekliklerin bir yansıması olmasıyla tali bir rol oynuyordu. Tarih ve siyaset, ancak (**ideolojik** değil) **toplumsal** ilişkiler açısından açıklanabilirdi. Bu, insan toplumunu anlamakta ileri atılmış dev bir adımdı. Fransız Devrimi'nin, Jakobenlerin umut ettikleri üzere "Aklın" zaferi sayesinde bir "Erdem Cumhuriyeti"ni neden yaratamadıklarını açıklıyordu. Bu projenin kaderini çizen, devrimci rejimi paramparça eden sınıfsal çelişkilerdi. Sırf özgürlük **fikri**, dünyayı değiştirmeye yeterli değildi.

Engels, o dönemin dünyadaki en ileri ekonomik sistemine dair deneyimlerini (dünyanın ilk sanayi şehrinin, rekabetçi sermaye birikiminin, şehir proletaryasının ve modern sınıf mücadelesinin deneyimlerini) tartışmaya dahil etti. Bu, Marx'ın, Hegel diyalektiğine getirdiği "materyalist" [*maddeci*] yorumun temsil ettiği paradigma kaymasına bütünüyle yeni bir boyut kattı. Marksizmin kurucuları, insanın özgürleşmesinin basitçe **ideolojik** değil, **toplumsal** çatışmanın sonucuna bağlı olduğunu anlamakla kalmayıp, bu özgürleşmenin en başta gelen eyleyicisini de keşfetmişlerdi –çıkarları ortak, evrensel bir bakış açısına sahip ve zincirlerinden başka kaybedecek bir şeyi olmayan bir sınıf: proletarya.

Marx ile Engels, 1846'da *Alman İdeolojisi*'ni[55] kaleme alarak düşünsel atılımlarını tamamladılar: Dünyayı anlama ve onu etkileme konusunda yeni bir yola girdiler. 1848'in başlarında *Komünist Manifesto*[56] yayınlandığı zaman, yeni dünya görüşleri, yani tarihsel materyalizm, hararetli tartışmalara yol açmış ve siyasi bir program

hâline gelmişti. Bir Genç Hegelci'nin objektifinden yansıyan hâliyle Manchester, uluslararası işçi sınıfı devriminin teorisi ve pratiği olarak Marksizmin oluşmasına yardımcı olmuştu. *İngiltere'de Emekçi Sınıfın Durumu*, Marksizmin en önemli temel taşlarından biri olmaya devam ediyor.[57]

Çeviri: Tuncel Öncel

26 *İngiltere'de Emekçi Sınıfın Durumu*, çev. Yurdakul Fincancı, Sol Yayınları, 1997 –*çev*.

27 Lijia Zhang, "China's Foxconn workers: from suicide threats to a trade union?", *The Guardian*, 16 Ocak 2012.

28 Friedrich Engels, 1845/1892/1969, *The Condition of the Working Class in England*, St Albans (Britanya), Panther, 235-236.

29 *Taht ve mihrap* (*throne and altar*), monarşi ile Katolik Kilise ittifakını ifade eder –*çev*.

30 Lindsey German, 1994, "Friedrich Engels: life of a revolutionary", *International Socialism*, 65, 4-5.

31 Neil Faulkner, 2010, "Dark satanic mills? the archaeology of the world's first industrial city", *Current Archaeology*, 242, 13-19; Mike Nevell, *Manchester: the hidden history*, Stroud, The History Press, çeşitli yerlerinde.

32 Faulkner 2010, age.

33 Tristram Hunt, 2009, *The Frock-Coated Communist: the revolutionary life of Friedrich Engels*, Londra, Allen Lane, 98-101.

34 German 1994, age., 6.

35 Hunt 2009, age., 109.

36 Alıntılayan Hunt 2009, 109.

37 Alıntılayan German 1994, age., 5.

38 Engels 1969, age., 171.

39 Engels 1969, age., 191.

40 Engels 1969, age., 187.

41 Engels 1969, age., 204.

42 Engels 1969, age., 206.

43 Engels 1969, age., 117.

44 Alıntılayan German 1994, age., 6-7.

45 Engels 1969, age., 61.

46 Engels 1969, age., 148.

47 Engels 1969, age., 159-160.

48 Engels 1969, age., 146.

49 Engels 1969, age., 148.

50 Terhane (*sweatshop*), işçilerin kötü koşullarda düşük ücretlerle çalıştırıldığı işletmeler. –çev.

51 Orla Guerin, “Death toll from Karachi factory fire soars”, BBC News, 12 Eylül 20 12; Syed Shoaib Hasan, “Deadly Karachi blaze was ‘waiting to happen’”, BBC News, 12 Eylül 2012.
52 Peter Alexander ve diğerleri, *Marikana: a view from the mountain and a case to answer*, Londra, Bookmarks, 23-25.
53 Amelia Gentleman, “The woman who lives in a shed: how London landlords are cashing in”, *The Guardian*, 9 Mayıs 2012.
54 Hunt 2009, age., 57-60.
55 *Alman İdeolojisi*, çev. Sevim Belli, Sol Yayınları, 1976 –*çev*.
56 *Komünist Manifesto ve Hakkında Yazılar*, çev. Nail Satlıgan ve diğerleri, Yordam Kitap, 2008 –*çev*.
57 German 1994, age., 8-15.

Haluk Yurtsever

İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi mezunu. Siyasal, düşünsel ve pratik eylemliliği 1968 İstanbul Üniversitesi işgali, 6. Filoyu ve Vedat Demircioğlu'nun ölümünü protesto eylemleriyle başladı. 1973 yazında yurtdışına çıktı. 1974'te TKP üyesi oldu. O tarihten bu yana aktif örgütlü sol siyasetin içinde. Bir yıl Moskova'da Lenin okulunda eğitim gördü. 1980 Aralık ayında ikinci kez yurtdışına çıktı. İngiltere, Fransa ve Almanya'da bulundu. 1992'de Türkiye'ye döndü.

Yayınlanan kitapları:

Küçük Burjuvazi ve Devrim Savaşımı (Broşür), *İşçinin Sesi* Yayınları, Temmuz 1984, Londra; *Sınıf ve Parti*, Dönem Yayınları; Ankara, Nisan 1990 (2. Basım, Etki Yayınevi, İstanbul, Ekim 1992; 3. Basım, NK Gelenek Dizisi, Haziran 2004); *Süreklilik ve Kopuş İçinde Marksizm ve Türkiye Solu*, *Etki Yayınevi*, İstanbul Ekim 1992 (2. Basım, *El Yayınevi*, Mart 2002); *Türkiye'nin Dönemeci, Emperyalizm mi? Sosyalizm mi? Etki Yayınevi*, İstanbul, Mart 1993; *Marksist Bakış Açısından Program Yöntemi*, Sorun Yayınları, İstanbul, Ocak 1995; *Tarihten Güncelliğe Sınıf Savaşları ve Devlet*, Yordam Kitap, İstanbul, Kasım 2006; *Özgürlük ve Örgütlülük*, Yordam Kitap, İstanbul, Nisan 2007; *Yeni Bir Sol Atılım İçin*, Kalkedon Yayıncılık, İstanbul, Ocak 2008; *Yükseliş ve Düşüş: Türkiye Solu 1960-1980*, Yordam Kitap, İstanbul, Ekim 2008; *Kapitalizmin Sınırları ve Toplumsal Proletarya*, Yordam Kitap, İstanbul, Şubat 2012.

Karl Marx – Friedrich Engels

Alman İdeolojisi

Haluk Yurtsever

Marx ve Engels, *Alman İdeolojisi*'ni 1845 sonu ile 1846'nın ilk yarısında yazdılar. Elyazmasının uzun alt başlığı *Temsilcileri Feurbach, B. Bauer ve Stirner'e Göre Modern Alman Felsefesinin ve Çeşitli Peygamberlerine Göre Alman Sosyalizminin Eleştirisi*'ydi.

Küçük bir bölümü dışında çalışma, Marx ve Engels hayattayken okuyucuya ulaşmadı. Yalnızca ikinci cildinin dördüncü bölümü ertesi yıl basılabildi.

1888'de Engels, Marx'ın yazdığı "Feuerbach Üzerine Tezler" bölümünü *Ludwig Feuerbach ve Klasik Alman Felsefesinin Sonu* broşürünün eki olarak yayımladı. Engels'in ölümünden sonra "tereke"yi devralan Alman Sosyal Demokrat Partisi *Alman İdeolojisi*'ni 37 yıl boyunca parça parça ortaya çıkardı. *Alman İdeolojisi*'nin en önemli bölümü olan Feuerbach'ın tamamı ilk kez 1932'de Sovyetler Birliği'nde basıldı.

Marx ve Engels, yalnız yayıncı bulamadıkları için değil, kendilerini netleştirme amaçlarına ulaştıklarını düşündükleri için 530 defter sayfası tutan metne bir daha ilişmediler. On üç yıl sonra Marx, *Ekonomi Politiğin Eleştirisine Katkı* kitabının önsözünde "1845 yazında, o da (Engels'i kastediyor –*HY*) Brüksel'e yerleştiği zaman, birlikte çalışmaya ve Alman felsefesinin bakış açısı karşısında olan kendi bakış açımızı oluşturmaya karar verdik: Bu,

gerçekte, bizim geçmişteki felsefi bilincimizle hesaplaşmamızdı. Bu planımız, Hegel sonrası felsefenin bir eleştirisi biçiminde gerçekleşti. Elyazması, formalar halinde, iki cilt olarak, Vestfalya'daki yayınevi sahibinin elindeydi ki, yeni gelişmelerin, yapıtın basılmasını olanaksızlaştırdığını öğrendik. Biz, görüşlerimizi açıklığa kavuşturmuş, başlıca amacımıza ulaşmış olduğumuz için, elyazmasını farelerin kemirici eleştirisine seve seve terk ettik" diye yazdı.[58] Yayımlamayı düşünmedikleri bu kitaba o zaman bir ad da koymadılar. *Alman İdeolojisi* adı sonradan çalışmayı kitap olarak yayımlayanlar tarafından konuldu. Yazılmasından sonra Marx 37 yıl, Engels 49 yıl daha yaşadıkları halde kitabın basılmasını bir daha gündeme getirmediler.

Alman İdeolojisi'ni okurken, metnin ana amacını ve son biçimi verilmemiş bir tür taslak metin olduğunu akılda tutmak gerekiyor. Bu malzemenin gelişigüzel didiklenmesi, tek tek cümlelere aşırı anlamlar yüklenmesi bu nedenle doğru değil. İyi bir okuma için, bu metindeki başlangıç tezlerinin sonradan nasıl geliştirildiği üzerine de bilgi sahibi olmak gerekiyor.

İkincisi, yalnız *Alman İdeolojisi*'nin değil, Marx ve Engels'in tüm çalışmalarının yazıldıkları tarihsel ortam ve bağlam düşünülerek okunması gerekiyor. Bu bağ kurulmadan yapılacak her okuma yanlış anlama ve kurgulamalara açık olacaktır. Ana temayı güçlendiren vurgu ve "çubuk bükme"lere, başka yer ve zamanlarda formüle ettikleri temel görüşleri ortadan kaldıran bir süpürücülük işlevi yüklemek de doğru değil.

Ama bu iki nota mutlaka bir üçüncüsünü de eklemek gerekiyor. *Alman İdeolojisi* ve benzeri metinleri, bugün yeniden önemli ve ilgi çekici kılan, yazıldıkları dönemle, ortamla, özel yazılma amaç ve güdüleriyle, hatta doğrudan anlattıklarıyla sınırlı olmayan ufuklarıdır. *Alman İdeolojisi, Grundrisse, 1844 Ekonomik Politik ve Felsefi Elyazmaları* gibi hazırlık notları olarak kaleme alınmış metinler, yazarların tomurcuklanmış ama kesinleşmemiş düşüncelerini, tam emin olmadıkları ya da zamanı gelmediği için kamuyla paylaşmadıkları önermelerini yansıttıkları **için ayrıca**

değerlidirler. Bu tür metinlerin içine serpilmiş, yazıldıkları zamanda ön planda olmayan kimi düşünceler, aradan geçen zamanın, yaşanmış deneyimlerin bilgisi ışığında son derece ufuk açıcı ipuçları, kalkış noktaları verebiliyor. Ayrıca, bu tür metinler ne yazanların, ne de sonradan bu metinleri şu ya da bu yönde kendi yorumlarına destek yapmak isteyenlerin tekelindedir.

1845'ler Almanyası ve "Alman Felsefesi"

1815 Viyana Kongresi ile 39 Alman devletinin gevşek bir birliği olan Alman Konfederasyonu kurulmuştu. Konfederasyon, Almanca konuşan ülkelerin iki en güçlü devleti olan Avusturya ile Prusya arasında bir tür tampon devlet rolü oynuyordu. Britanya bu konfederasyonu Orta Avrupa'nın istikrarı için destekliyor, güçsüz ve etkisiz Alman Konfederasyonu, Alman ulusçuluğunu denetim altında tutma amacına da uygun düşüyordu. Çok parçalılık ve geri kalmışlık "Alman sorunu" olarak algılanıyordu. Kıta Avrupası'nda 1841-1842 arasında yaşanan ekonomik çöküşün en çok duyulduğu ülke Almanya olmuş, 1846 tahıl kıtlığı ve açlık da kendini en şiddetli biçimde Almanya'da göstermişti. Britanya sanayi devrimini gerçekleştirmiş, Batı ve Orta Avrupa ülkelerinin çoğu da sanayi devriminin eşiğine ulaşmışlardı. Kapitalizm hızla egemen üretim biçimi haline gelmeye başlamış, ama çok geçmeden, kapitalizmin hızlı gelişmesinin yarattığı yepyeni sorunları giderecek bir sistem olmadığı da ortaya çıkmıştı. Emekçinin üretim araçlarından koparıldığı ilk birikim süreci, aynı zamanda proleter yığınların yoksulluğa, güvencesiz yaşam koşullarına itildiği bir süreçti.

Bu dönemde Almanya'nın etkili aydınları, Almanya'nın kurtuluşunu felsefi bir sorun olarak ele alıyor, entelektüel ortamı çok büyük ölçüde Hegel ve Hegel'in şu ya da bu ölçüde etkisinde kalan izleyicileri belirliyordu. Bunlar arasında yer alan Marx ve Engels'in hareket noktaları bu aydınlardan daha en başında farklıydı. Onlar, Almanya'nın kurtuluşunu evrensel kurtuluş bağlamında ele alıyorlardı.

Alman felsefi düşüncesini derinden etkileyen kişi Georg Wilhelm Friedrich Hegel'di (1770-1831). Hegel'i önemli yapan, idealist felsefesini diyalektik düşünme yöntemini kullanarak işlemesi, bu yöntem sayesinde "son" gibi görünen düşüncelere öldürücü darbeler vurmasıydı. Hegel, "var olan her şey yok edilmeyi hak etmiştir" diyordu. Daha önemlisi, Hegel, dünyayı sürekli gelişme içinde, aşağıdan yukarıya yükselen bir bütünlük olarak kavrıyordu. Bütünlük ve tarihsellik düşüncesi, Hegel düşüncesinin en güçlü, en gelişkin iki yönüydü.

Öte yandan, Hegel'e göre, *absolute geist*, mutlak düşünce[59] insan düşüncesindeki gelişmenin son durağıydı. Hegel, bütünlük kavramıyla çığır açan, bir tür **nesnel düşüncecilik** yaklaşımı geliştiren, ama öte yandan tanrısal mutlak son düşünce kavramıyla, kendisiyle çelişen, bu temelde de ardıllarını bölen bir filozoftu.

Hegel'in bu felsefi yaklaşımı, siyasette devletin kutsanmasına ve Prusya devletinin kimi düzeltmelerle ideal devlet modeli olacağı beklentisine yol açıyordu. Hegel'e göre, toplumun genel çıkarını temsil eden varlık devletti; devletin sürekliliğinin korunması esastı. Burjuvazi de, öteki toplumsal grupların pratik gereksinmelerine sınırlar getirdiği için anti-toplumsal bir sınıftı. Genel çıkarı temsil eden tek sınıf bürokrasiydi; bu özelliği ona evrensel sınıf karakteri kazandırıyordu. Hegel'in sistemi, Prusya krallığının devlet felsefesi haline gelmişti. Devlet de bunu anlamış olmalı ki, Hegel'i devlet töreniyle gömdüler.

1831'de öldüğünde izleyicileri ikiye ayrıldılar. Din savunusuna ağırlık verenler sağ Hegelciler olarak anıldılar. Aralarında, David Strauss (1808-1874), Bruno Bauer (1809-1882), Arnold Ruge (1802-1880) ve Ludwig Feuerbach'ın (1804-1872) bulunduğu "genç" ya da "sol" Hegelciler, Hegel'in diyalektik metodunu Hıristiyanlığı ve genel olarak din dogmalarını eleştirmek için kullanıyorlardı. Genç Hegelciler dinin kutsallığını reddederken Prusya mutlak rejimine karşı da tutum almış oluyorlardı. Marx, Berlin Üniversitesi'ndeki öğrencilik yıllarında genç Hegelcilerle,

özellikle teoloji hocası Bruno Bauer’le dosttu; genç Hegelciler kulübünün önde gelenlerinden biri olarak biliniyordu.

Alman İdeolojisi birden çok cephede yürütülen bir polemikti. İşe Bauer’le Stirner’in ve Feuerbach’ın görüşleriyle başladılar. Sonra planlarını değiştirdiler. Feuerbach üzerine olan bölümü önsöz haline getirdiler. Kitabın teorik bakımdan önemli ve kalıcı izler bırakan parçası birinci cildin “I. Feuerbach. Materyalist ve İdealist Görüşler Arasındaki Karşıtlık” başlıklı giriş bölümüdür. Sol Yayınları’nın Türkçeye çevirdiği ve bizim bu yazıda esas aldığımız da bu bölümdür.[60] Birinci cildin öteki iki bölümü genç Hegelci felsefenin eleştirisine ayrılmıştır. Marx ve Engels bu bölümlerde alaylı bir dil kullanır, Bruno Bauer’e “II. Aziz Bruno”, Max Stirner’e “III. Aziz Max”, Bauer ile Stirner’in ortak makalelerine “Leipzig Ruhani Meclis’i” demeyi uygun bulurlar.

Alman İdeolojisi’nin ikinci cildi, *Hakiki Sosyalizmin* eleştirisi üzerinedir. Fransız ve İngiliz komünist düşüncelerini Alman felsefi öncülleri ile kaynaştıran bu kişiler kendilerine “hakiki sosyalistler” adını taktılar. Komünizmi, gerçek bir hareketin ürünü ve anlatımı olarak değil, “saf düşünce” süreci yoluyla geliştirilmiş saf teori olarak kabul ettiler. Sosyalizme ve komünizme atfettikleri “hakikat”i **Hegel’**de, **Feuerbach**’ta, genelde Alman felsefesinde bulabileceklerini düşündüler.

Marx ve Engels ise 1846 yılının ortalarında, Brüksel’de, Komünist Mektuplaşma (Haberleşme) Komitesi’ni kurmuş, değişik ülkelerdeki komünistleri ilişkilendirecek, bir araya getirecek **pratik** etkinliklerine koyulmuşlardı.

Hakiki sosyalistlerden Karl Grün, Pierre-Joseph Proudhon’un (1809-1865) etkisi altındaydı. Proudhon’un o zamanki dünya görüşü ‘sosyalist liberter’ olarak nitelenebilirdi. Ama Grün’le işbirliği yapmasından olmalı, Karl Marx, *Alman İdeolojisi*’nin mürekkebi kurumadan, 1846-47 kışında Proudhon’un *Sefaletin Felsefesi* kitabındaki görüşlerini eleştirdiği *Felsefenin Sefaleti*’ni yazmıştı.

Alman İdeolojisi, Hegel sonrası “Alman felsefesi”nden, o anlayışın temsilcisi olduğu ekolden kopuşu dile getiren bir metindir.

Bu metni, genel anlamda felsefeden kopuş bildirgesi olarak sunmak kanımca doğru değildir.

Marx ve Engels, Alman felsefesine eleştirilerini, metnin Türkçede yayımlanmayan bir pasajında şöyle formüle etmişlerdi:

> Felsefe ile gerçek dünyanın incelenmesi arasındaki ilişki, kendi kendini tatmin ile cinsel aşk arasındaki ilişkiyle aynıdır.[61]

Ana ileti şudur: Yaşamsal sorunların yanıtı felsefede değil, hayatta, pratiktedir.

Felsefi soyutlamalar, gerçek tarihten koparıldıklarında hiçbir değer taşımazlar. "...tarihsel çağları güzelce düzenlemeyi sağlayabilecek bir reçete, bir şema veremezler." (s. 46)

Alman İdeolojisi, felsefenin ancak gerçekliğe bağlanarak varlığını sürdürebileceğini ima eder. Kopuş, gerçeklikten kopan felsefedendir; felsefenin kendisinden değil.

Marx ve Engels'in "felsefeden kopuş"la, 1845-46 Almanya'sındaki Hegel sonrası felsefeden kopuşu kastettiklerinin kanıtlarından birini, Engels'in *Ludwig Feuerbach ve Klasik Alman Felsefesinin Sonu* broşüründeki son sözlerinde buluyoruz. Şöyle diyor*:*

> Ve ancak işçi sınıfı içindedir ki, Alman teori zihniyeti dokunulmamış olarak durmaktadır. ... Bütünüyle toplum tarihini anlamaya olanak veren anahtarı emeğin gelişim tarihinde bulan yeni eğilim, hemen işçi sınıfına seslenmeyi yeğledi, resmî bilimde ne aradığı ne de umduğu kavrayışı işçi sınıfında buldu. Alman işçi hareketi klasik Alman felsefesinin mirasçısıdır.[62]

Feuerbach Üzerine Tezler

Engels, 1888'de basılan *Ludwig Feuerbach ve Klasik Alman Felsefesinin Sonu* broşürünün önsözünde şunları yazdı:

> Bu satırları baskıya yollamadan önce, eski 1845-1846 elyazmasını yeniden çıkardım [*Dikkat edilsin, Alman İdeolojisi demiyor, isimsiz bir el yazmasından söz ediyor – HY*] ve bir kez daha baktım. Feuerbach üzerine olan bölüm bitirilmemiş. ... Burada Feuerbach öğretisinin bile eleştirisi bulunmadığı için, şimdiki amacım bakımından elyazmasından yararlanamazdım. Buna karşılık, Marx'ın eski bir defterinde, ek olarak yayımlanan Feuerbach üzerine on iki tezi [*Bu bir baskı hatası olmalı, önsözün*

> *İngilizcesinde ve tüm öteki kaynaklarda "on bir" tezden söz ediliyor –HY*] yeniden buldum. Bunlar sonradan işlenmek üzere çabucak kâğıt üzerine çiziktiriverilmiş, hiç de baskı için hazırlanmış olmayan basit notlardır, ama yeni dünya anlayışının dahiyane tohumunun atılmış olduğu ilk belge olarak ölçülemeyecek bir değer taşıyorlar.[63]

On bir tez olarak sunduğu bu tezlere *Feuerbach Üzerine Tezler* ismini de Marx'ın vermediği anlaşılıyor.

Ludwig Feuerbach da, Marx gibi genç Hegelcilerdendi. Öğrenimine teoloji ile başladı; ama hemen felsefeye geçti. Doğa bilimleri okudu. 1830'da 26 yaşındayken ilk kitabı olan *Ölüm ve Ölümsüzlük Üzerine Düşünceler*'i yazdı. Onu 1839'da yazdığı *Felsefe ve Hıristiyanlık* izledi. Marx'ın on bir tezine vesile olan çalışması, *Hıristiyanlığın Özü* ise 1841'de yayımlandı. Yazdıkları devrimci çevrelerde ilgi ve heyecan yarattı.

Engels, *Ludwig Feuerbach ve Klasik Alman Felsefesinin Sonu*'nda şunları yazdı: "... Feuerbach, pek çok bakımdan Hegelci felsefe ile bizim anlayışımız arasında bir ara halka idi."[64]

Feuerbach, Hegel'in insanın özünü özbilince indirgeyen görüşünü eleştirdi; felsefi idealizmle din arasındaki bağı gösterdi. Hegelci idealizm eleştirisiyle Marx ve Engels'in çalışmalarına temel hazırladı. Engels, *Ludwig Feuerbach ve Klasik Alman Felsefesinin Sonu*'nda, materyalizmin doğayı gerçeklik olarak kavradığını, Hegelci sistemde ise doğanın yalnızca mutlak düşüncenin 'yabancılaşmasını' temsil ettiğini, düşünceyi başat doğayı türev olarak aldığını ve Hegelcilerin hep bu çelişki içinde debelenip durduklarını yazdıktan sonra şöyle devam etti:

> İşte o sıradadır ki Feuerbach'ın *Hıristiyanlığın Özü* adlı kitabı çıktı. Kitap bir çırpıda, materyalizmi ... yeniden tahta çıkararak bu çelişkiyi toz etti. ... Bu kitap hakkında bir fikir edinmek için, onun özgür kılıcı etkisini bizzat yaşamış olmak gerekir. Coşku herkesi sardı; biz hepimiz, birdenbire "foyerbahçı" olduk. *Kutsal Aile*'yi okurken, Marx'ın yeni görüş tarzını nasıl bir coşkuyla selamladığı ve –bütün eleştirici kayıtlarına karşın– ondan ne derece etkilendiği görülebilir.[65]

Feuerbach bu çizgide, Marx'ın deyimiyle "eski felsefenin fatihiydi." Yaptığı işin büyüklüğü ortadadır.

Ancak, Feuerbach, büyük katkısına rağmen felsefi idealizmi aşamadı. İdealizmi aşmak için Feuerbach materyalizminin, onun temsil ettiği "eski materyalizmin" eleştirilmesi gerekiyordu.

Feuerbach, dinsel yabancılaşmayı, yani insanın kurtuluşunu duyumlar ötesi bir başka dünyada arama yanılgısını açıklamaya girişmişti. Marx ise, bunun bilincin yanılsaması olmayıp, toplumdaki ayrışma ve bölünmenin sonucu olduğunu yazdı. Dolayısıyla kurtuluş, yabancılaşmayı sona erdirecek felsefede değil, maddi varoluşun koşullarını değiştirmekteydi. Feuerbach, dünyanın dinsel-hayalî ve gerçek dünya olarak bölünmesinden çıkarak dinsel dünyayı seküler temel üzerinde çözmeye çalıştı. Marx'a göre ise, bu dünyasal temel kendi içinde bölünmüştü ve kendi kendisiyle çelişki halindeydi. Sorun, önce kendi çelişkisi içinde anlaşılmalı ve çelişkinin ortadan kaldırılmasıyla çözülmeliydi. Dinsel duygunun kendisi de bir toplumsal üründü.

Tezler, nesne ve nesnellik karşısında öznenin ve öznelliğin rolünü öne çıkarıyor, materyalizmi edilgenlikten kurtarıp etkinleştirmenin yolunun insan eylemine, pratiğe hak ettiği yeri tanımaktan geçtiğini vurguluyordu. Marx, *Tezler*'de nesnelle-öznel, doğayla-toplum, doğa ve toplumla-insan ilişkilerini, tek yanlı, durağan kavram ve süreçler olmaktan çıkardı. Doğa ve toplum gerçek ve nesneldirler. Ama, doğa ve toplum içindeki insan eylemi, pratiği de, varolan gerçeği değiştiren bir nesnelliktir.

Peki ama özne nedir? Özne, sürekliliği olan bir pratikler toplamından başka bir şey değildir. Bu özne tanımı ve kategorisi tartışmalara açıktır ve ek yorumlara muhtaçtır. Bu tanımıyla özne, burjuva devrimleri döneminde özel bir öneme sahipti. Öznenin; bilimin, hukukun, dinin, estetiğin merkezî felsefi kategorisi olarak öne sürülmesi insanlık düşüncesinde dev bir adımdı. Çünkü bu, insanın kendi kendini inşa etmesi, eğitmesi, kendi yasalarını koyması, insanın baskıdan, cehaletten, hurafelerden özgürleşmesi anlamına geliyordu. *Tezler'*de aslında bundan fazlası dillendiriliyordu: Aslolan devrimcileştirici pratiktir!

Bir cümleyle özetlemek gerekirse, *Feuerbach Üzerine Tezler* tarihsel ve toplumsal süreçlerde insan eyleminin, pratiğinin yerini ve rolünü öne çıkaran bir metindir.

Marx, altıncı tezde, “insan özü” denilen şey toplumsal ilişkiler bütünüdür, diyordu. Bu, tarihsel materyalizmin en temel önermelerinden biridir: Üreterek ve yaratarak kendini gerçekleştiren, bir tarihi olduğunu bilen insan, içinde bulunduğu tarihsel koşullara göre içeriği değişen bir öze sahiptir.

Toplumsal ilerlemenin esas ölçütü, insanın üretken, yaratıcı özünü geliştirme derecesidir. Yeni bir toplumsal düzen, komünizm bunun için gereklidir. Öte yandan, insan soyunun bütün yaşanmış toplumsal formasyonlarda ürettiği ve yarattığı değerler toplamı insanı zenginleştirmiştir. Hayvanlardan farklı olarak, insanda tarih bilinci olduğu için, geçmiş kuşakların etkinliği, gelecek kuşakların doğasını belirlemektedir.

Ve On Birinci Tez: “Filozoflar, dünyayı yalnızca çeşitli biçimleriyle yorumladılar; oysa önemli olan **onu değiştirmektir**.”

Belli ki, 11 tez sonuncusunu yazmak için sıralanmıştır. *Tezler*’in bütününde, tarihsel eylemi içindeki proletaryaya ve devrime işaret edilmektedir.

Marx On Birinci Tez’le filozof ya da bilim adamıyla devrimci siyasetçinin yaklaşımı arasındaki farkın altını çizmiştir. Dünyayı yorumlamakla yetinmek, toplumsal ilişkileri doğası değişmez, belli yasalara bağımlı, bağımsız bir nesnellik olarak almaktır. Böyle yaparak, bu filozoflar kendilerini de bir özne olarak değil, nesne olarak kurmaktadırlar. Teorik, bilimsel bakış, zaman ve mekân ötesidir, müdahale ve değiştirme iradesi ise zamanlı ve mekânlıdır. Marksizm, her şeyden önce bu iki ucun yakınlaştırılması, anlama-yorumlama ile değiştirme iradesi arasındaki bağın sürekli olarak yeniden inşasıdır.

Alman İdeolojisi neden önemlidir?

Alman İdeolojisi, her şeyden önce bir tarih tezidir. Materyalist tarih anlayışının, tarihsel materyalizmin ilk kez derli toplu ortaya

konulduğu metindir. Özetle, maddi varoluş düşünceden, toplumsal varlık bilinçten önce gelmektedir. İnsanın ilk tarihsel eylemi, gereksinmelerini karşılayacak maddi yaşam araçlarını üretmektir. Üreten insan, üretimin maddi koşulları tarafından belirlenirken, aynı zamanda o koşulları ve bu arada kendisini değiştirmektedir.

Alman İdeolojisi'nde bugün kullandığımız anlamda üretim ilişkileri kavramı yoktur. "İlişki biçimleri" var. Sonradan kavramlaştırılan "üretim ilişkileri" kuşkusuz daha net bir içerik taşımaktadır. Çalışmada, yer yer devlet dışındaki toplum anlamında kullanılan "sivil toplum" terimi, **üretim biçimini** de ima etmektedir.

Alman İdeolojisi, özel mülkiyet ve iş bölümünü, devletin ve sınıfların üzerinde yükseldiği iki temel ilişki olarak almış, komünist toplumu da bu iki kavramın yadsınması üzerinden tasarlamıştır. Metinde özel mülkiyet ve iş bölümü ikiz kavramlar olarak kullanılmışlardır. Ancak bu, doğuş ve yok oluşlarının eş zamanlı olduğu, olacağı anlamına gelmemektedir. Marx, sonradan, *Gotha Programının Eleştisi*'nde, özel mülkiyetin komünizme geçişle birlikte, "iş bölümüne kölece bağımlılığın" ise ancak komünizmin üst aşamasında son bulacağını yazmıştır.[66]

Kitap, sınıfların kökenini, devletin sınıf temelini, "komünist devrim" düşüncesini, bu devrimin sınıfsal öznesi proletaryanın evrensel karakterini bütünsel bir bakışla ortaya koymaktadır. Bu çalışmada üretici güçler henüz net ve kesin biçimde tanımlanmış değildir. *Alman İdeolojisi*'nde altyapı-üstyapı ayırımı, değer yasası ve artık değer, sermayenin yeniden üretimi gibi Marksist kavramlar yoktur.

Kitap, açık ve ileri boyutta sınıf mücadelelerinin yaşanmadığı bir dönemde yazılmıştır.

Alman İdeolojisi, "komünist devrim"in tek tek ülkelerde değil, dünya çapında gerçekleşeceği tezini köşeli biçimde ortaya koyan ilk ve en açık metindir. Proletaryanın ve komünizmin **tarihsel** olarak ancak **dünya çapında** gerçekleşebileceği çalışmanın temel önermelerinden biridir. (s.62)

Bu önemli ve kritik nokta üzerinde biraz duralım.

Alman İdeolojisi'ni yazdıkları sırada Marx ve Engels dikkatlerini teorik olarak komünist üretim biçiminin, komünist toplumun hangi **koşullarda** gerçekleşebileceği noktasına yoğunlaştırmışlardı. *Alman İdeolojisi*'nin, "geçiş dönemi", "proletarya diktatörlüğü" kavramlarına ulaşmamış, kapitalist anayurtlar dışındaki coğrafyalardaki toplumsal ruhta siyasal devrim olasılıkları üzerine yeterli ölçüde düşünmemiş oldukları bir dönemde yazıldığını akılda tutalım. Bu çerçevede, "komünizm"in (komünist topluma geçişi başlatacak bir siyasal devrimin değil), "ancak egemen halkların hep birden ve eş zamanlı hareketi olarak olanaklı" olduğunu yazdılar. (s.61) "Egemen halklar"la kastedilen, o dönemin gelişmiş, sanayileşmiş kapitalist ülkeleriydi: Fransa, İngiltere, Almanya, ABD vb. ... Düşünce dizgeleri şöyleydi: Büyük sanayi, her yerde toplum sınıfları arasında aynı ilişkileri yaratmış, böylece bütün uluslarda çıkarları aynı olan, ulusallığın çoktan yok edildiği, eski dünyadan gerçekten kurtulmuş ve aynı zamanda ona karşı çıkan bir sınıf yaratmıştır. (s. 94) İnsanlığın yabancılaşmadan kurtulması, aynı anlama gelmek üzere, komünist topluma ulaşabilmesi üretici güçlerin gelişmesinin yüksek bir evresini gerektirmektedir. Üretici güçlerin bu düzeydeki gelişmesi ise yerel düzeyde değil, dünya çapında gerçekleşebilir. Üretici güçlerin bu dünya tarihsel gelişmesi olmadan komünist toplum kurulamaz. Çünkü, bu koşul yoksa kıtlık aşılamaz. Ancak yerel bir görüngü (*phénoméne*) olarak var olan komünizm ise yaşayamaz. (s.61) Tek ülkede komünist toplum kurulamaz.

Özetle böyle ve bu saptamaların bugün de geçerli olduğu açık.

Tartışmalı başlıklar

"İdeoloji" ve ideoloji

Marx ve Engels'in "ideoloji"yle "yanlış bilinç"e ve "felsefe"ye *Alman İdeolojisi*'nde ve başka metinlerde eş anlamlar yükledikleri, "ideoloji" kavramını ağırlıklı olarak gerçekliğin tersyüz edilmiş

algılanması ya da yansıtılması olarak kullandıkları doğrudur. Ama bu gerçeğin tamamı değildir.

Birincisi, Marx ve Engels'in ideoloji kavramına bu biçimde yaklaşırken temel kaygıları, sınıfsal çatışmaların, bilinç biçimlerinin, **ideolojik ve siyasal mücadelenin** (s.95) üretici güçler ile ilişki biçimi arasındaki çelişki üzerinde yükseldiği materyalist tezini vurgulamaktır. Ama bu, onlarda ideolojik ve siyasal mücadelelerin, siyasal rejimlerin, ahlâkın, dinin ve diğer üstyapı öğelerinin ekonomik altyapının mekanik bir yansıması olduğu anlamına gelmemektedir. Bunların da bir tarihi vardır; düşünceler maddi altyapının birer basit yansıması değil, zaman zaman temeli de etkileyen dinamiklerdir.

İkincisi, Marx ve Engel "ideoloji"yi zaman zaman bütün düşünceler, zaman zaman normatif ve bilim dışı düşünceler, kimi zaman da yalnızca bir sınıfın çıkarlarına hizmet eden düşünceler anlamında kullanmışlardır.[67] Üşenmeyip, alıntılarla Marx'ın bu kavramı tam on üç farklı anlamda kullandığını göstermeye çalışanlar bile olmuştur.[68]

Üçüncüsü, sonradan kazandığı anlam ve bugün bizim kullandığımız bir siyaset kavramı olarak ideoloji, sınıf yığınlarının dünyayı ortak bir bakışla **görmesini**, birbirlerine düşünsel-kültürel bir temelde **bağlanmasını** sağlayan siyasal düşünce ve eylemler toplamıdır. İdeoloji, bilim ya da teori değildir.

Egemen sınıf-egemen düşünce

Alman İdeolojisi'nden okuyoruz:

> Egemen sınıfın düşünceleri, bütün çağlarda, egemen düşüncelerdir, başka bir deyişle, toplumun egemen maddi gücü olan sınıf, aynı zamanda egemen manevi güçtür de. Maddi üretim araçlarını elinde bulunduran sınıf, aynı zamanda, zihinsel üretimin araçlarını da emrinde bulundurur, bunlar o kadar birbirinin içine girmiş durumdadırlar ki, kendilerine zihinsel üretim araçları verilmeyenlerin düşünceleri de aynı zamanda bu egemen sınıfa bağımlıdır. (s.75)

Bu formülasyon iki uçtan çekiştirilmeye elverişlidir. Bir yandan, cümle lafzının mutlak yorumuyla, egemen düşünceye yenilmez,

etkilenmez, delik açılmaz bir güç yakıştırmak olanaklıdır. Öte yandan, egemen düşünceyi ve yukarıdaki tanımıyla ideolojik mücadeleyi küçümsemek, devrimci bir bakış açısıyla açıklanmayan, temellendirilmeyen her konuda egemen düşüncelerin saltanatına istemeden destek vermek anlamına gelebilir.

Oysa, Marx ve Engels, *Alman İdeolojisi*'nde sınıf egemenliğine, egemen sınıfın düşünsel egemenliğine karşı dinamikleri çözümlemişlerdir: İdeolojik mücadele, devrimci bilinç, siyaset, devrim.

Bilinç ve devrim konularına birazdan dönmek üzere, burada iki önemli vurgularını anımsatalım. Birincisi, Marx 1843'te *Hegel'in Hukuk Felsefesinin Eleştirisine Katkı*'da şunları yazmıştı:

"Eleştiri silahının, silahların eleştirisinin yerini alamayacağı açıktır. Maddi bir güç ancak maddi bir güçle devrilebilir; ama teori de, kitleleri kavradığı zaman maddi bir güç haline gelir."[69]

Marx'ın, kitleleri kavrayacak teoriyle, sömürü ve hükmetme ilişkilerini, bu ilişkilerin yol açtığı yabancılaşma ve kısıtlamalara yönelen teorik-pratik eleştiriyi kastettiğini biliyoruz.

İkincisi, *Alman İdeolojisi*'ndeki şu sözler:

> Gerçekten, kendisinden önce egemen olan sınıfın yerini alan her yeni sınıf, kendi amaçlarına ulaşmak için de olsa, kendi çıkarını, toplumun bütün üyelerinin ortak çıkarı olarak göstermek zorundadır, ya da şeyleri fikir planında açıklamak istersek: bu sınıf, kendi düşüncelerine evrensellik biçimi vermek ve onları, tek mantıklı, evrensel olarak geçerli düşünceler olarak göstermek zorundadır. Bir **sınıfa** karşı çıkması yüzünden, sırf bu yüzden devrimci sınıf, kendisini, bir sınıf olarak değil de, hemen bütün toplumun temsilcisi olarak sunar, tek egemen sınıfın karşısında toplumun tüm kitlesi olarak görünür·. (s.81-82)

Tarih Bilimi

Marx, *1844 Elyazmaları*'nda, yaşam için bir temel ve bilim için başka bir temel olduğunu ileri sürmenin "yalan" olduğunu yazmıştı. Bilim, ancak, insanla doğanın ve bunları inceleyen bilimlerin *evrensel birliği* sağlandığı zaman gerçek bilim olur. "Tarihin kendisi **doğa tarihinin gerçek** bir parçasıdır, doğanın insana dönüşmesinin **gerçek** bir parçasıdır. Zamanla doğa bilimleri, insan bilimini, insan

bilimi de doğa bilimini içine alacak, yalnızca bir **tek bilim** olacaktır."[70] *Alman İdeolojisi*'nde söylenenlerden bu "tek bilim"in tarih bilimi olduğunu anlıyoruz: "Tek bir bilim tanıyoruz, tarih bilimi." (s.38, 8 nolu dipnot) Tarih bilimi, doğadaki ve insan toplumundaki nesnel ve öznel süreçlerin, geçmişten bugüne yeniden üretilmesidir. Toplumsal ve siyasal süreçler söz konusu olduğunda bunun anlamı, insanlık tarihinin harekete geçirici öğesi olarak sınıf çelişkilerinin ve sınıf mücadelesinin esas alınmasıdır.

Yabancılaşma

Alman İdeolojisi'nde, "Filozofların anlayabileceği bir terim kullanmak gerekirse, bu 'yabancılaşma' doğaldır ki, ancak iki pratik koşulla ortadan kaldırılabilir." (s.61) cümlesinde yabancılaşmanın tırnak içine alınmasına özel anlam yükleyenler, sonradan yabancılaşma kavramı başkaları tarafından tarih dışı doğası, özü bulunan bir varlığın bundan uzaklaşması olarak yorumlandığı için bu kavramın Marx tarafından terk edildiğini iddia edenler olmuştur. Bu tez de, gerekçesi de kanımca doğru değil. Yabancılaşma konusundaki tartışmanın derinliklerine dalmadan, Alman İdeolojisi sınırları içinde kalarak şunları anımsatacağım: Yukarıdaki cümleden önce gelen [17] nolu paragraf tümüyle iş bölümü-yabancılaşma ilişkisine ayrılmıştır. (s.56) Cümlenin kendisi ise, pasajın devamından açıkça anlaşıldığı gibi yabancılaşmanın sona ermesi ile komünist toplumu özdeş saymaktadır. Bu yetmiyorsa, başka bir örnek daha verilebilir: "Çok yönlü bağımlılık, bireylerin dünya çapındaki tarihsel elbirliğinin bu ilk doğal biçimi, bu komünist devrimle, insanların birbirleri üzerindeki karşılıklı etkilerinden doğan şimdiye kadar insanlara sanki onlara tümüyle yabancı güçlermiş (abç) gibi kabul ettirilen ve hükmeden bu güçler üzerinde denetim ve bilinçli egemenlik haline dönüşecektir." (s.65)

Yabancılaşma konusunu, burada kendi yaklaşımımı özetleyen iki notla bağlıyorum. Bir: Yabancılaşma teori ve tezleriyle siyasal bir mücadele, örgütlenme ve devrim hareketi oluşturulamayacağı açıktır. Böyle bir yaklaşım apolitiktir. Yabancılaşma teorisine

devrimci mücadelenin amentüsü, ilk ve son sözü işlevi yüklemek anlamsızdır. İki: Yabancılaşma teorisi, genç Marx'ın yanlışlıkla ortaya sürüp sonra da sessizce geri çektiği bir tez değil, Marx'ın derini gören teorik dehasının, sonraki tüm çalışmalarına yön ve içerik kazandırmış, sinmiş olan temel kalkış noktalarındandır. Öyledir; çünkü Marx ve Marksizmin **varoluş nedeni** insanın her türlü yabancılaşmadan özgürleşmesi**, kurtuluşu'**dur. "Genç Marx"'tan gelen ana kavramlar bu perspektif içinde "güncel"dir.

İş bölümü ve komünist toplum

Toplumsal iş bölümü ve özel mülkiyet, etkileşim içinde özel çıkar ile ortak çıkarı karşı karşıya getirirken, aynı zamanda üretim etkinliğini gönüllü olmaktan çıkarıp zorunluluk biçimine sokarlar. İnsan kendi üretme etkinliğine ve ürettiği ürüne yabancılaşır.

"İş bölümü, ancak maddi ve zihinsel bir iş bölümünü meydana getirdiği andan itibaren gerçekten iş bölümü halini alır."(s. 56) "En büyük maddi ve zihinsel iş bölümü, kent ile kırın ayrılmasıdır. Kent ile kır arasındaki karşıtlık, barbarlıktan uygarlığa, aşiret düzeninden devlete, bölgesellikten ulusa geçişle birlikte ortaya çıkar ve zamanımıza kadar bütün uygarlık tarihi boyunca sürüp gider." (s. 81)

"Komünist devrimle" özel mülkiyet, iş bölümü ve zorunlu çalışma ortadan kaldırılacaktır. Komünist devrim bireyleri, kendi yeteneklerini özgürce kullanacakları, kendilerini geliştirecekleri gerçek bireyler haline getirmeyi hedeflemektedir.

Alman İdeolojisi'nin komünist toplumda iş bölümüne ilişkin ünlü paragrafında şöyle denilmektedir:

> Gerçekten de, iş paylaşılmaya başlar başlamaz, herkesin kendisine dayatılan, onun dışına çıkamadığı, yalnızca kendine ait bir faaliyet alanı olur; o kişi, avcıdır, balıkçıdır ya da çobandır, ya da eleştirmendir ve eğer geçim araçlarını yitirmek istemiyorsa bunu sürdürmek zorundadır. Oysa, herkesin başka bir işe meydan vermeyen bir faaliyet alanının içine hapsolmadığı, herkesin hoşuna giden faaliyet dalında kendini geliştirebildiği komünist toplumda, toplum genel üretimi düzenler, bu da benim için, bugün bu işi, yarın başka bir işi yapmak, canımın istediğince, hiçbir zaman avcı, balıkçı ya da eleştirici olmak durumunda kalmadan sabahleyin

> avlanmak, öğleden sonra balık tutmak, akşam hayvan yetiştiriciliği yapmak, yemekten sonra eleştiri yapmak olanağını yaratır.(s.59-60)

Bu satırları çalışmanın tümüyle ortadan kalkması, sıfırlanması değil, "eski iş bölümü"nün ortadan kalkması, çalışmanın zorunluluk olmaktan çıkması olarak anlamak gerektiği kanısındayım. Bugünkü ufkumuzla, kimseyi yaşamak için somut bir işi yapmaya mecbur etmeyen, yeni türde bir iş bölümünün, belli kural ve işleyişlerin komünist toplumda da süreceğini düşünmenin ötesine geçemiyoruz. Bir fabrikada şu kadar saat çalışmak yerine avcılık, balıkçılık ve eleştirmenlik türünden birçok insanın zevk için yapacağı işlerin örneklendirilmesi bu yaklaşımı destekliyor.

İş bölümüne yöneltilen eleştiri bugün özellikle önemlidir. Toplumsal açıdan gerekli ya da zorunlu mal ve hizmetleri dünya proletaryasının çok küçük bir bölümü, çok fazla çalışarak üretiyor; toplumsal proletaryanın çok büyük bir bölümü toplumsal açıdan gerekli olmayan işlerle uğraşıyor; giderek daha büyük bir bölümü üretim ve hizmet süreçlerinin dışına atılıyor. Zorunlu çalışmayla, yararsız "üretim"in, bolluk içinde kıtlığın içe içe geçtiği güncel kapitalizmin aşılması, bu iş bölümünün ortadan kaldırılmasından geçiyor.

Bilinç

Alman İdeolojisi'nin bilinç konusundaki sözlerine, yaşanmış 165 yıllık komünist mücadele pratiğinden sonra özellikle önem verilmesi gerektiğini düşünüyorum.

Alman İdeolojisi'nin bilinç konusundaki saptama ve önermelerini şöyle sıralayabiliriz:

> Bireylerin ne oldukları, üretimlerinin maddi koşullarına bağlıdır. (s.39)
>
> Bilinç, hiçbir zaman bilinçli varlıktan başka (*das bewusste Sein*) bir şey olamaz ve insanların varlığı onların gerçek yaşam süreçleridir. (s.45)
>
> Yaşamı belirleyen bilinç değil, bilinci belirleyen yaşamdır." (s.46)
>
> Bilinç, demek ki, daha baştan toplumsal bir üründür." (s.55) Bilinç başlangıçta bir doğa bilincidir. "... o halde salt hayvansal bir doğa bilinci –ve öte yandan, çevresindeki bireylerle ilişki kurmak zorunluluğunun bilinci, toplum halinde yaşamakta olduğunun bilincinin başlangıcıdır. (56)

Ve üzerinde tekrar tekrar düşünülmesi gereken şu sözler:

> ...üretici güç, toplumsal durum ve bilinç birbirleriyle çelişkiye düşebilirler ve düşmek zorundadırlar; çünkü iş bölümü sayesinde, faaliyet ile maddi faaliyetin, keyif çatma ile çalışmanın, üretim ile tüketimin farklı farklı bireylerin payına düşme olasılığı, hatta olgusu ortaya çıkar ve bunların birbirleriyle çelişkiye düşmemelerinin tek yolu, bizzat iş bölümünün kendisinin tekrar kaldırılmasıdır. (s.57)

Varlığın bilinçten önce geldiğine, insan bilincinin ilk adımın doğa bilinci, kendi varlığının bilinci ve toplu halde yaşama bilinci olduğuna ilişkin tezler bu alıntılarda özetlenmiştir.

Toplumsal devrimin öznesi olan sınıfın, öteki sınıflarla mücadelesi içinde kazandığı, onu toplumsal devrim yolunda harekete geçiren siyasal sınıf bilincine gelince. *Alman İdeolojisi*'nde bu konuyla ilgili olarak söylenenler şunlar:

> Üretici güçlerin gelişmesinde öyle bir aşama gelir ki ... kazançlarından yararlanmaksızın toplumun bütün yükünü taşıyan, toplumdan dışlanmış, ve zorunlu olarak, bütün öteki sınıflara karşı en açık bir muhalefet durumunda bulunan bir sınıf doğar, bu sınıf, toplum üyelerinin çoğunluğunun meydana getirdikleri bir sınıftır, köklü bir devrim zorunluluğunun bilinci, komünist bir bilinç olan ve elbette ki, kendileri de bu sınıfın durumunu gösterdikleri zaman başka sınıflarda da oluşabilen bu bilinç, bu sınıfın içinden fışkırır. ... Komünist devrim ... artık toplum içinde bir sınıf işlevi görmeyen, artık toplum içinde bir sınıf diye tanınmayan ve daha şimdiden artık bugünkü toplum içindeki bütün sınıfların, bütün milliyetlerin, vb. yokoluşunun ifadesi olan bir sınıf tarafından gerçekleştirilir. Yığın içinde bu komünist bilincin yaratılması için ve gene bu işin kendisinin de iyi bir sonuca götürülebilmesi için insanların yığınsal bir değişikliğe uğraması zorunlu olarak kendini ortaya koyar, böyle bir biçim değişikliği ise ancak pratikteki bir hareketle, bir devrimle yapılabilir; bu devrim, demek ki, yalnızca egemen sınıfı devirmenin tek yolu olduğu için zorunlu kılınmamıştır, ötekini deviren sınıfa, eski sistemin kendisine bulaştırdığı pislikleri süpürmek ve toplumu yeni temeller üzerine kurmaya elverişli bir hale gelmek olanağını ancak bir devrim vereceği için de zorunlu olmuştur. (s.66)

Bu alıntıdan şunları çıkarabiliriz:

Bir: Marx ve Engels'e göre devrimin toplumsal maddesi proletaryadır ve komünist bilinç, bir cevher, bir gizil güç olarak proletaryanın **içindedir**.

İki: Komünist bilincin kitlesel ölçekte üretilmesi için devrim düzeyinde bir pratik değişiklik gerekmektedir.

Üç: Proleterlerin yüzyılların pisliğinden ancak bir devrimle kurtulacağı önermesi, geçmiş dönemin leke ve yanılsamalarından tümüyle kurtulmuş ideal bir proletarya düşüncesinden uzak durmayı gerektirir. Proletaryanın devrimciliği kapitalizmin pisliklerinin kendisine bulaşmasını önleyecek bağışıklık aşısına sahip olmasından değil, kurtuluşu bütün sınıfların yok edilmesine bağlı bir sınıf olmasından kaynaklanır.

Devrimin kitlesel ölçekte en köktenci değiştirici olduğundan kuşku yok. Peki, kendisini de kökten değiştirecek devrim için gerekli bilinç ve hareketlilik düzeyine proletarya nasıl erişecektir? Marx ve Engels, "komünist bilinç kendi kendine kitlesellik kazanacaktır" mı diyor? "Bir öncü hareketine hiç gerek yoktur" mu diyor? Marx ve Engels'in konuya yaklaşımlarını böyle saptamalar yapıyorlarmış gibi yorumlamak kanımca hem yanlış, hem de onlara haksızlık olur. Şöyle yorumlanmalıdır: İnsanları kitlesel değişikliğe uğratacak olan devrimdir ve devrim, elbette belli nesnel koşullar temelinde, ama son çözümlemede insan eylemiyle gerçekleşir. Öyleyse, işçi sınıfı kitlesinin bilincini değiştirerek onu devrimin öznel ve aktif öğesi durumuna getirme mücadelesinin hem devrim öncesinde, hem devrim sonrasında sürdürülmesi gerekir.

Kaynakça ve Ek Okuma Önerileri

Engels, Friedrich: *Ludwig Feuerbach ve Klasik Alman Felsefesinin Sonu*, çev. Sevim Belli, Sol Yayınları, 1. baskı, Ankara, Ocak 1976

Marksist Metin Analizleri, Gelenek Sempozyumu-2005, Nazım Kitaplığı, İstanbul, Ağustos 2005

Marx, Karl - Engels, Friedrich: *Gotha ve Erfurt Programlarının Eleştirisi*, çev. Barışta Erdost, Sol Yayınları, 5. baskı, Ankara, 2010

Marx, Karl: *1844 Ekonomi Politik ve Felsefi Elyazmaları*, çev. Kenan Somer, Sol Yayınları, Ankara, Temmuz 1976

Marx, Karl: *Ekonomi Politiğin Eleştirisine Katkı*, çev. Sevim Belli, Sol Yayınları, 6. baskı, Ankara, Ekim 2006

Marx, K-Engels, F: *Alman İdeolojisi* [*Feuerbach*], çev. Sevim Belli, Sol Yayınları, 5. baskı, Ankara, 2004

Nimtz, August H: *Demokrasi Savaşçıları Olarak Marx ve Engels*, çev. Can Saday, Yordam Kitap, İstanbul, Haziran 2012

Ollman, Bertell: *Yabancılaşma/Marx'ın Kapitalist Toplumdaki İnsan Anlayışı*, çev. Ayşegül Kars, Yordam Kitap, İstanbul, Kasım 2012

Serebryakova, Galina: *Ateşi Çalmak*, Roman, 5 cilt, Evrensel Basım Yayın, İstanbul 2004

Sovyetler Birliği Bilimler Akademisi Kolektifi: *Karl Marx Biyografi*, çev. Ertuğrul Kürkçü, Sorun Yayınları, 2. baskı, İstanbul, Eylül 1995

Turan, Mehmet İnanç: *Marksizmin Doğuşu*, Kalkedon Yayıncılık, İstanbul, 2010

Yurtsever, Haluk: *Örgütlülük ve Özgürlük*, Yordam Kitap, İstanbul, Nisan 2007

58 Karl Marx, *Ekonomi Politiğin Eleştirisine Katkı*, çev. Sevim Belli, Sol Yayınları, 6. baskı, Ankara, Ekim 2006, s.40-41.

59 Son zamanlarda Almanca *geist*, İngilizce *spirit*, Fransızca *esprit* karşılığı olarak daha çok "tin" kullanılıyor. Tin, esinti, yel, üfürük ve soluk anlamına geliyor. Sonradan ruh ve can anlamlarını da içerecek biçimde genişliyor. Sözlüklerde tin'in Osmanlıca karşılığı olarak uzun bir sözcük listesi veriliyor: Zihin, ruh, akıl, nefis, fikir, meleke, zeka, niyet, meyil, meşrep, mana vb... Alman idealizminin en büyük temsilcilerinden Hegel'in öğretisi *absoluter geist*'ı Türkçeye **mutlak düşünce** olarak çevirmek bana daha doğru geliyor.

60 K. Marx-F. Engels, *Alman İdeolojisi* [Feuerbach], çev. Sevim Belli, Sol Yayınları, 5. baskı, Ankara, 2004.

61 Aktaran: August H. Nimtz, *Demokrasi Savaşçıları Olarak Marx ve Engels*, çev. Can Saday, Yordam Kitap, İstanbul, Haziran 2012, s.54.

62 F. Engels, *Ludwig Feuerbach ve Klasik Alman Felsefesinin Sonu*, çev. Sevim Belli, Sol Yayınları, 1. baskı, Ankara, Ocak 1976, s. 66.

63 Age., s. 9.

64 Age., s. 8.

65 Age., s. 19-20.

66 K. Marx, *Gotha Programının Eleştirisi*, K.Marx-F. Engels *Gotha ve Erfurt Programlarının Eleştirisi* içinde, çev. Barışta Erdost, Sol Yayınları, 5. baskı, Ankara, 2010, s. 27.

67 Bertell Ollman, *Yabancılaşma/Marx'ın Kapitalist Toplumdaki İnsan Anlayışı*, çev. Ayşegül Kars, Yordam Kitap, İstanbul, Kasım 2012, s. 31-32.

68 Örneğin Georges Gurvitch, aktaran Bertell Olman, age., s.32.

69 Karl Marx, *Hegel'in Hukuk Felsefesinin Eleştirisine Katkı*, http://www.marxists.org/archive/marx/works/1843/critique-hpr/intro.htm.

70 K. Marx, *Economic and Philosophical Manuscripts of 1844*, Progress Publishers, Moskova 1959, s. 105; Türkçesi, *1844 Elyazmaları*, çev. Kenan Somer, Sol Yayınları, Ankara, Temmuz 1976, s. 201.

David McNally

Yazar ve aktivist. Toronto (Kanada) York Üniversitesi'nde siyaset bilimi profesörüdür.

Eserlerinden bazıları şunlardır:

Against the Market: Political Economy, Market Socialism and the Marxist Critique, Londra: Verso, 1993.

Bodies of Meaning: Studies on Language, Labor, and Liberation, Albany: State University of New York Press, 2000.

Başka Bir Dünya Mümkün: Küreselleşme ve Anti-Kapitalizm, çev. Oya Köymen, Yordam Kitap (2005 ve 2007; Türkçesi 2013 sonbaharında çıkıyor).

Monsters of the Market: Zombies, Vampires and Global Capitalism, Boston: Brill, 2011.

Global Slump: The Economics and Politics of Crisis and Resistance, Oakland, CA: PM Press, 2010.

Karl Marx

Felsefenin Sefaleti

David McNally

Giriş

Felsefenin Sefaleti,[71] Marx'ın tek başına yayımladığı ilk çalışmasıdır.[72] Yayınlanan daha önceki çalışmalarını Friedrich Engels ile birlikte kaleme alırken, bu sefer Marx öne çıkarak kendi görüşünü ifade etmeyi seçmişti. Tek başına bu durum bile metne tarihî bir önem kazandırıyor. Ama Marx'ın yaşamının geri kalan yıllarında yapacağı çalışmaların ipuçlarını veren, devrimci birçok teorik ve siyasi görüşün ilk kez bu eserde sistemli olarak ortaya konması nedeniyle *Felsefenin Sefaleti*'nin önemi bunun çok ötesine geçiyor. İleride yapacağı teorik araştırmalar ve işçi sınıfı hareketine bilfiil katılması sayesinde hem kapitalizm analizini hem de işçilerin özgürleşme mücadelesi anlayışını ne kadar derinleştirecek olursa olsun, Marx'ın yaşam ülküsünün temel unsurları bu metinde açıkça biçimlenir. Gerçekten de, yaşamının sonuna doğru Marx, bu kitabın "yirmi yıl sonra *Kapital*'de geliştirilen teorinin tohumlarını içinde taşıdığı"nı yazmıştı.[73]

1847'de yayımlanan *Felsefenin Sefaleti*, kimi zaman anarşist olarak tanımlanan Fransız sosyalisti Pierre-Joseph Proudhon'un aynı yıl yayınlamış olduğu çalışmasının ayrıntılı bir eleştirisidir. *Ekonomik Çelişkiler Sistemi ya da Sefaletin Felsefesi*[74] adını taşıyan Proudhon'un kitabı, sosyalizmi (ya da kendi tercih ettiği ifadeyle

“karşılıkçılığı”), liberal ekonomi politiğin öncüllerinden kaynaklanan bir şey olarak sunuyordu.[75] Buna uygun olarak, işçilerin işverenlere karşı sınıf mücadelesi yürütmelerine karşı çıkıyor, bu iki grup arasında özgür ve adilane ticarete dayanan bir uyumun sağlanabileceğini savunuyordu. Proudhon’un artan etkisinin Fransız işçi hareketinin siyasi gelişimini engelleyeceğinden kaygı duyan Marx, işçilerin sermayeye karşı sınıf mücadelelerine girişmelerini reddeden bu siyasi görüşün teorik temellerini eleştirmek zorunda hissetti kendisini.

Felsefenin Sefaleti, Proudhon’un argümanlarına karşı çıkarken kilit öneme sahip beş alanda gerçek anlamda yenilikçi konumlar ortaya koyar. Birincisi, başta klasik iktisadın en önde gelen temsilcisi David Ricardo’nun ellerinde almış olduğu biçim olmak üzere, Marx’ın ekonomi politik eleştirisinin ilk açık ifadesini sunar. İkincisi, piyasa ilişkilerini yıkmak yerine onları saflaştırmayı hedefleyen bir sosyalizm anlayışı olan “küçük burjuva sosyalizmi”nin kusurlarıyla ilgili Marx’ın ilk analizlerine bu metinde rastlarız. Göreceğimiz üzere burada Marx, daha sonraları **piyasacı sosyalizm** denilecek olan şeyin kilit noktalarını güçlü bir şekilde eleştirir. Üçüncüsü, kitap bize, diyalektik ve materyalist tarih anlayışı konusunda kısa ama çarpıcı bir açıklama sunar. Dördüncüsü, “ekonomi politiğin metafiziği”nin eleştirisi amacı çerçevesinde bu çalışma, *Kapital*’de geliştirilen meta fetişizmi teorisinin bazı önemli yönlerine önceden ışık tutar. Son olarak, *Felsefenin Sefaleti*, işçilerin özgürleşmesi hareketinin inşa edilmesinde işverenlerle doğrudan mücadele etmenin hayati rol oynadığını gösterir. Yazımızın son bölümünde bu konulara geri döneceğiz.

Felsefenin Sefaleti’ni nasıl okumalı?

Başta devrimci bir teorisyenin ve eylemcinin yazdıkları olmak üzere tüm metinler gibi *Felsefenin Sefaleti* de belirli bir toplumsal ve tarihsel bağlamda şekillendi; okura epeyce yardımcı olacağına

inandığım bu bağlamı aşağıda ayrıntılı olarak ele alacağım, ama önce kısa bir genel bakış sunalım.

Proudhon, 1840'de yayımlanan *Mülkiyet Nedir?*[76] kitabıyla geniş kesimlerce tanınır olmuştu. Bu eserin ünü, esas olarak, insanı tahrik eden "mülkiyet hırsızlıktır" ifadesinden kaynaklanıyordu. Proudhon, mülkiyetin işçilerin soyulmasına dayandığını söyleyerek, işçi sınıfı radikallerini ve sosyalist radikalleri, bu arada da genç Marx'ı etkisi altına almıştı. Ama Marx 1844'te ekonomi politiği ve sosyalizmi incelediğinde, Proudhon'un ünlü ifadesinin temelini oluşturan teoriye karşı giderek eleştirel bir tutum takınmaya başladı. 1846'da *Sefaletin Felsefesi* yayımlandığında Marx, Proudhon'un düşünsel ve siyasi gelişiminin, ekonomi politiğin kökten eleştirisinden uzaklaşıp kapitalist piyasa ekonomisiyle uzlaşan bir çizgiye doğru ilerlediğini doğru bir şekilde fark etmişti. Bu nedenledir ki Marx, Proudhon'un sosyalist ve işçi sınıfı hareketleri üzerindeki etkisine karşı çıkmaya çalıştı.

Felsefenin Sefaleti, iki uzunca bölüme ayrılır; bu bölümlerde, büyük bir coşkuyla geliştirilen bir dizi özgün fikir öne sürülür. Her bölümü oluşturan temel argümanlara dair bir anlayış (her ne kadar bu argümanları aşağıda ayrıntısıyla tartışacak olsak da), okura yardımcı olabilir.

"Bilimsel Bir Buluş" başlığını taşıyan ilk bölüm, Marx'ın ekonomi politik eleştirisinin ana çizgilerini içerir. Aslında, bir yorumcu metni, *Kapital*'in "ilk taslağı" olarak tanımlamıştır.[77] Bu açılış bölümünde Marx, Proudhon'un, ekonomi politiğin bilimsel bir eleştirisini sunmak yerine onun temel kavramlarını ve varsayımlarını (bir yandan kendi amaçları doğrultusunda eğip bükerken) hiç eleştirmeksizin kabul ettiğini göstermek için epey çaba sarf ediyor. Marx, Adam Smith'den Ricardo'ya kadar birçok ekonomi politikçinin çalışmasını gözden geçirdiği için bu bölümün ilk kısımları birçok okura zor gelebilir. Ama can alıcı nokta tüm yalınlığıyla ortadır: Proudhon, Ricardo'nun iktisat teorisinin, toplumun "ütopyacı" yeniden inşasına temel olabileceğini tasavvur eder. Ricardo, modern ekonomide bir metanın bir başka metayla

ticaretinin yapılmasının, eşit emek miktarlarının mübadele edilmesine dayandığını fark etmişti. Diğer her şey eşit olduğunda mübadelesi söz konusu olan metaların değerini, üretimleri için gereken emek belirler. Bir emek değer teorisi oluşturarak Ricardo "bize, değeri oluşturan burjuva üretiminin gerçek hareketini gösteriyor", der Marx. Ne var ki Proudhon, Ricardo'nun teorisini günümüz toplumunun bilimsel bir tasviri olarak değil, "geleceğin devrimci teorisi" olarak görür.[78] Başka bir deyişle Proudhon, Ricardo'nun ekonomi politiğinin, emeğin artık sömürülmeyeceği özgür ve eşit mübadeleyi temel alan bir toplumun ana taslağını sunduğunu ileri sürer. Eşitsizliğin, modern ekonominin eşit emek miktarları mübadelesine uymadaki başarısızlığından kaynaklandığını söyler Proudhon. Dolayısıyla klasik iktisadın, adil ve sömürücü olmayan bir toplumun temel ilkelerini sunduğu söylenir. Burada Marx, Proudhon'un kapitalist piyasa sistemi anlayışında temel bir hatanın varlığını tespit eder ve göreceğimiz üzere ilk büyük meydan okumasını bu noktaya dayandırır.

Felsefenin Sefaleti'nin ikinci bölümü "Ekonomi Politiğin Metafiziği" başlığını taşır. Ekonomi politiği "metafizik" olmakla suçlarken Marx, kapitalizmin tarihî olarak özgül biçimlerinin, bütün iktisadi yaşamın doğal ve ölümsüz biçimleri olarak görülmesini ifade eder. Şöyle yazar Marx: "İktisatçılar, burjuva üretim ilişkilerini, iş bölümünü, krediyi, parayı vb. sabit, değişmez, ölümsüz kategoriler olarak ifade ediyorlar". Ekonomi politik, yalnızca belirli tarihî koşullar altında vücuda gelen toplumsal ilişkileri ölümsüzmüş gibi ele alarak, "metafizik biçimde" davranır –"onları doğuran tarihsel hareketi" soruşturmadan kapitalist ilişkileri ölümsüzleştirir.[79] Marx'ın göstereceği üzere, bu ilişkileri geleceğin, sömürücü olmayan toplumuna yansıtırken Proudhon da benzer bir hataya düşer. Sonuç olarak, ekonomi politiğin metafiziğini paylaşması, güçsüzleştirici siyasi sonuçlar doğurur.

Bu rehber ilkeleri yerli yerine yerleştirdikten sonra artık bu önemli Marksist metnin bağlamına geri dönelim.

Felsefenin Sefaleti’nin tarihsel bağlamı

Belirtmiş olduğumuz üzere Proudhon’un önceki çalışması *Mülkiyet Nedir?*, radikal çevrelerde bir heyecan dalgası yaratmıştı. Örneğin, 1843’ün sonlarında genç Engels, Proudhon’un kitabını öven bir makalesinde şöyle diyordu: “Fransızcadan İngilizceye tercüme edilmesini arzuladığım bir kitap varsa, işte o da bu kitaptır”.[80] Marx da oldukça etkilendiği kitaptan hep övgüyle bahsetmişti. Bununla birlikte Marx, kitabı ilk okuduğunda, Proudhon’un liberal iktisadın ufkunu aşamamasını da epey eleştirmişti. Emeğin (kapitalist) mülkiyeti ürettiğini fark eden Proudhon, bu ikisi (emek ile mülkiyet) arasında uzlaşmaz bir ilişki geliştiğini öne sürer. Israrla savunduğu çözüm, mülkiyetin karşısında emeğin bakış açısını benimsemektir. Ama Marx’ın 1844 felsefe ve ekonomi politik el yazmalarında gösterdiği üzere, aslında bu gözüktüğünün aksine radikal olmaktan uzaktır.

Her şeyden önce, kapitalist mülkiyeti üreten emek aslında **yabancılaşmış** emek, yani sermayenin emirlerine tabi olan emektir. Bu nedenledir ki işçiler, kendi çalışmalarını ya da onun ürününü kontrol edemezler. Dolayıyla, yabancılaşmış emek ile kapitalist mülkiyet bir paranın iki yüzü, tek bir toplumsal ilişkinin iki unsurudur. Proudhon’un yaptığı gibi iki yüzü olan bu ilişkinin sadece bir yüzünü kavramaya çalışmak, özü itibariyle kusurludur. Bu, yalnızca yabancılaşmış emeği, kendi ikizine, kapitalist mülkiyete karşı ileri sürmek demektir. Böyle bir yaklaşım, mevcut emek biçimini muhafaza ederken, bundan kaynaklanan sömürü ile mülkiyetten sakınmanızın mümkün olduğu hatalı varsayımına yaslanır. Bunun aksine Marx, işçilerin özgürleşmesinin, yabancılaşmış toplumsal ilişkilerin toptan devrilmesini gerektirdiğini savunur. Çalışmanın bizzat kendi dönüştürülmelidir; yabancılaşmadan arındırılmalı ve bizzat üreticilerin denetiminde olan, işbirliğiyle yapılan bir etkinliğe çevrilmelidir. Proudhon, (yabancılaşmış) emeğin safını seçip mülkiyet karşısında onun haklarını savunarak, emeğin kendisinin baştan aşağı yeniden biçimlendirilmesi ihtiyacını göremiyor. Ardından Marx,

Proudhon'un ücretlerin evrenselliği ve eşitliği savunusunu eleştirir. Yine burada da Proudhon'un, liberal-burjuva düşüncenin ufkuna hapsolup kaldığını dile getirir. Ne de olsa, ücret sistemi de emeğin yabancılaşmasının bir ifadesidir. İşçilerin ücret almalarının nedeni, üretimlerini teslim etmek zorunda olmaları, yani emeklerini ve onun ürününü kontrol edememeleridir. Ücretlerden ve yabancılaşmış emekten kurtulmak yerine Proudhon'un tek yaptığı bunu herkesi kapsayacak şekilde yaygınlaştırmaktır. Ne var ki bu, "günümüzün işçisinin kendi emeğiyle ilişkisini, bütün insanların emekle ilişkisine dönüştürmekten başka bir sonuç vermez. Toplum o zaman soyut bir kapitalist olarak tasarlanmış olur".[81] Başka bir deyişle, yabancılaşmış emeği ortadan kaldırmak yerine Proudhon onu genelleştirmeyi önerir.

Marx ve Engels, ortak çalışmaları *Kutsal Aile*'de[82] (1845) Proudhon'a, benzer eleştirilerde bulunurlar. Ancak bu çalışmada, bir yandan Fransız yazarın daha önceki metnini övmeyi sürdürürken, bir yandan da radikal eleştirinin onun çizdiği sınırların ötesine geçmesi gerektiğini belirtirler. Ama 1846'a gelindiğinde Marx, çok daha sertleşen eleştirel bir tutum benimser. Öyle gözüküyor ki bunun iki önemli sebebi vardır.[83] Birincisi, Proudhon'un çalışması, toplumu iyileştirmek için toplumsal mücadele yerine sevgiyi savunan, Almanya'da "hakiki sosyalistler" diye bilinen duygusal insancılları giderek daha fazla hatırlatıyordu. Marx, bu Alman akımını etkili bir şekilde eleştirebilmek için Proudhon ile yüzleşmeye mecbur olduğunu düşünüyordu. İkincisi, Fransız teorisyenin, yaslandığı liberal öncülleri aşacak şekilde analizini derinleştirmek için en ufak bir çaba dahi sergilememesi, Marx'ın Proudhon eleştirisini keskinleştirmişti. İlk başlarda Marx, Proudhon'un kapitalizm yaklaşımının daha derinlikli ve radikal bir yöne sürüklenebileceğini umut ediyordu. Bunun olmayacağı belirginleştikçe Marx, görüşlerini kamuoyuna açıkça ifade etmeyi seçti.

Proudhon'un *Sefaletin Felsefesi*'nin yayımlanması, teorik ve siyasi hesapların kapatılmasına uygun ortamı sağladı. Marx,

Proudhon'un sınırlarını doğru değerlendirmişti. Proudhon, liberal iktisadın temel varsayımlarını kabul (aslında takdis) ettiği için eleştirisini bankacılık sistemiyle sınırlı tutmuştu (bu noktaya tekrar döneceğiz) ve diğer tüm kapitalistlerin paçayı sıyırmalarına izin vermişti. İhtiyaç duyulan şey, gerekli kredileri sağlayacak bir "Halk Bankası" idi. Bunun, toplumsal eşitsizliği ortadan kaldırmaya yeterli olacağını düşünen Proudhon, bu mantık silsilesinin sonucunda işçi sendikalarına ve grevlere karşı çıkıyordu; çünkü sendikalar, tek yapılması gerekeni –bankacılık alanında reform– yapmak yerine işverenlere zarar veriyordu. Marx, işçi sınıfı mücadelesinin kilit unsurlarına bu şekilde karşı çıkmanın, liberal dogma üzerine inşa edilen teorinin kaçınılmaz sonucu olduğuna inanıyordu. Fransız (ve Alman) işçi sınıfı hareketi gelişme kaydedecekse, Proudhon'un etkisine karşı çıkılmalıydı. Bu etki on yıllar boyunca kendini hissettirdiğinden Marx, Proudhonculuk eleştirisine tekrar tekrar geri dönecekti -1857-58 *Grundrisse*[84] defterlerinde ve *Kapital*'in her üç cildinde. Bu eleştiri öylesine uzun bir zamana yayılmıştı ki, Maximilien Rubel'in haklı olarak gözlemlediği üzere "Marx'ın yayımladıklarının önemli bir kısmı, Proudhon'a 'cevaben' yazılmıştı".[85]

Felsefenin Sefaleti'nin Teorik ve Siyasi Önemi

Şimdi, *Felsefenin Sefaleti*'ni çığır açıcı bir metin yapan beş önemli teorik ve siyasi yeniliğe geri dönüp bunları daha yakından inceleyebiliriz.

Marx'ın, klasik ekonomi politik eleştirisini ortaya koyuş biçimiyle başlayalım. Gördüğümüz üzere Proudhon, metaların mübadele değerini, onları üretmek için gereken emek-zamanın belirlediği şeklindeki Ricardocu önermeyi kabul ederek başlar. Eğer 20 yarda keten bezi bir ceketle değiştiriliyorsa (ya da bunların fiyatları aynıysa), bunun nedeni eşit miktarda emeği temsil etmeleridir. Bundan hareketle Proudhon, tüm emek edimlerinin eşit olduğu ve tüm işçilerin bu nedenle eşit ücret alması gerektiği sonucuna ulaşır. Oysa Marx'ın işaret ettiği üzere, Ricardo'nun

önermesinden asla bu sonuçlar çıkarılamaz. Sırf metalar emek-zamanlarına (üretilmeleri için gereken emek miktarına) göre mübadele ediliyorlar diye milyonlarca farklı işçinin harcadığı emeğin her saatinin ya da her gününün, ürettikleri değer açısından birbirine eşit olduğu iddia edilemez. Ne de olsa farklı işçilerin üretkenlikleri (bir saatte ne kadar üretim yaptıkları), büyük değişkenlik gösterebilir. Marx, A işçisinin bir günde B işçisinin iki katı ve C işçisinin üç katı değer üretmesinin pekâlâ mümkün olduğunu söyler. Bu örnekte A'nın yarım günlük emeği, B'nin bir günlük emeğine ve A'nın işgününün üçte birinde yaptığı çalışma, C'nin bir günlük çalışmasının değerine eşit olacaktır. Marx'a göre kapitalist piyasa, farklı emek-zaman miktarlarını eşitleyen oranları düzenler; ortalama üretim zamanlarını yaratır ve bunlar, işçiler arasındaki fiilî farklara bakılmaksızın değer ölçüsü hâline gelir. Böylece piyasa, işçilerin harcadıkları somut emekten soyutlama yapar –ki onları tek bir ölçekte ölçebilsin. Bu, farklı emek edimlerini genel olarak emek miktarları diye görmek için bu edimler (sözgelimi bir kuyumcunun çalışması ile bir dokumacının çalışması) arasındaki nitel ayrımların, kapitalist ekonomi tarafından göz ardı edilmesini ön gerektirir. Sonuçta, eşit (soyut) emek miktarları birbiriyle mübadele edilirken, bundan hareketle emeğin istisnasız her ediminin somut bir şekilde eşit olduğu söylenemez, çünkü bir işçinin yarım günlük çalışması bir diğerinin bir günlük çalışmasına eşit olabilir.[86]

Kapitalist piyasa sistemi, farklı emek edimleri arasında bir eş değerlik ölçeği oluşturabilir, çünkü emeğin her ediminin ürünleri para miktarlarıyla ifade edilir. Başka bir ifadeyle, emek edimleri birbirleriyle dolaysız olarak mübadele edilmez. Bunun yerine, ürettikleri metalar piyasada mübadele aracılığıyla (fiyatlar olarak) para miktarlarına çevrildiğinde, dolaylı olarak mübadele edilirler. Bu nedenledir ki para, gerek işçilerin birbirlerinden ayrı bırakıldıkları ve çalışma edimlerinin doğrudan doğruya şeylerin (metaların) etkileşimi aracılığıyla birbirine bağlandığı, yabancılaşmış bir üretim sisteminin ana özelliklerinden biridir. Yani,

Marx'ın yazdığı gibi "para, bir şey değildir; toplumsal bir ilişkidir".[87] Para sadece mübadeleyi kolaylaştırmakla kalmaz, (yabancılaşmış) üreticilerin arasındaki toplumsal ilişkilerin kurulmasının aracıdır da. Sonuç olarak, Proudhon'un para sistemini reforma tabi tutarak toplumu dönüştürme önerisi mantığa aykırıdır. Para, sömürücü ve yabancılaştırıcı ilişkilerin ayrılmaz bir yönüdür; bütünden koparılıp kendi başına reform uygulanabilecek bir şey değildir.

Proudhon, bir metanın değerinin, onu üreten işçilerin ücretlerine eşit olduğunu tasavvur ederek hatasını daha da ileri taşır.[88] Bu varsayım esas alınırsa, emekçi olmayan bir kişi eğer metanın satışından kâr yaparsa, bu durumda onun fiyatına meşru olmayan bir şey ekleyerek, fiyatın (metayı üreten işçilerin ücretlerine eşit olan) değerin üzerine çıkmasına yol açmış olur. Ama bu, Marx'ın dikkat çekmiş olduğu üzere, ücretlerin daima metanın tam değerine eşit olduğunu varsayar. Bu varsayım yapıldığında, metalar değerlerinden mübadele edildiği zaman sömürünün mümkün olmayacağını söylemek için ufak bir adım atmak yeterli olacaktır, çünkü değerin tamamı ücret olarak işçilere gidecektir. Bu ise "sömürü"nün yegâne kaynağının, bazı tekelcilerin mal fiyatlarını gerçek değerlerinin üzerine çıkarmasına izin veren haksız piyasa gücü olabileceği anlamına gelir. Sonuçta Proudhon, liberal iktisatçıların övgüler düzdükleri serbest rekabet sisteminin, sömürü ile eşitsizliği ortadan kaldırabileceğini çünkü metaların, değerlerinin üzerine çıkarılmış fiyatlardan değil de (ücretlere eşit olan) değerlerinden mübadele edileceğini iddia edebilir. Yalnızca tekelci güçler bu durumu bozabilir; Proudhon'a göre, para (bilhassa da altın) tekeline sahip oldukları için üreten sınıflardan (emekçiler ve kapitalistler) faiz koparabilen bankacılar, böyle tekelci güçlere sahiptirler –üreticiler, bankalara ödemelerini yapabilmek için bu faiz maliyetlerini metaların değerine eklerler.

Marx'ın işaret ettiği üzere Proudhon'un analizi kafa karışıklıklarıyla doludur. Eşit (soyut) emek miktarlarına dayalı mübadelenin bütün çalışma edimlerinin eşitliğini varsaydığını ilk

adımda kabul ettikten sonra, ücretlerin bir metanın tam değerini temsil ettiğini varsayarak daha büyük bir hata yapar. Ama üretim araçlarının sahiplerinin, üreticileri sömürebilmesi söz konusuysa ne olacak? Başka bir deyişle, ücretler metanın tam değerine eşit değilse ne olacak? Bu durumda kapitalistler, fiyatları değerin üzerine çıkarmak zorunda kalmadan emekten kâr elde edebilirler. Değerle orantılı fiyatlar hâlâ kapitaliste kâr bırakacaktır, çünkü işçilere ürettiklerinin tam değeri ödenmeyecektir. Eğer bu doğruysa, (Marx'ın ileride *Kapital*'de göstereceği üzere) liberal piyasa rekabeti sisteminde sömürü kesinlikle mümkündür. Bundan anlaşıldığı gibi bankacılık sistemine saldırmak yeterli değildir. Sömürücü olan yalnızca bankacılık sektörü değil, bütün bir kapitalist üretim ve mübadele sistemidir. Bu nedenledir ki Marx, eleştirel bakışını, kapitalist üretim tarzını tanımlayan yabancılaşmış emek ve sömürü sisteminin bütününe çevirir.

Bu bizi *Felsefenin Sefaleti*'nin ikinci büyük buluşuna getirir: Marx'ın, çağdaş piyasacı sosyalizmin habercisi olan Proudhoncu küçük burjuva sosyalizmine getirdiği eleştiri. Proudhon, modern ekonomiyi, küçük işletmelerini ayakta tutmak üzere bankalardan para borçlanmak zorunda kaldıkları için sömürülen bir bağımsız meta üreticiler (zanaatkârlar, küçük atölye sahipleri, başka bir deyişle "küçük burjuva" aktörler) sistemi olarak tahayyül eder. Dolayısıyla sömürü, küçük bir finans seçkinleri kesiminin, başta altın olmak üzere parasal kaynaklar üzerinde kurdukları tekelin bir işlevidir. Bankacıların faiz almak suretiyle üreten sınıfları sömürmelerini sağlayan işte bu tekeldir. Bundan da anlaşıldığı üzere eğer tüm üreticilerin gerektiğinde kredi alabilecekleri bir Halk Bankası kurulsaydı ve bu banka, altından bağımsız bir kredi temelinde örgütlenseydi, bu sömürü engellenebilirdi.

Bu analizi geliştirirken Proudhon, tüm işçiler harcadıkları emeğin tam değerini aldığından sömürünün olmadığı bir liberal piyasa ütopyası yarattı. Ne var ki, Marx'ın gösterdiği üzere Proudhon, paranın üreticilere egemen olması sorununun, doğrudan üreticilerin birbirlerinden ve emeklerinin ürünlerinden koparıldığı (ve

üreticilerin yalnızca düzenlemeye tabi olmayan piyasa aracılığıyla birbirleriyle bağlantı kurdukları) her ekonominin özünde yer aldığı gerçeğini el çabukluğuyla gizler. Böyle bir sistemde, daha önce gördüğümüz üzere üreticiler, emeklerinin ve yarattıkları ürünlerin değerini ancak bunlar parayla ölçülüp fiyatlarla ifade edildiği zaman keşfedebilirler. Paranın ve piyasanın saltanatını ortadan kaldırmak için bankacılık sisteminin orasını burasını düzeltmeye çalışmak yeterli olmaz. Bunun yerine üreticiler, emeklerinin, üretim araçlarının, emekleriyle yarattıkları ürünlerin kontrolünü kendi ellerine almalı **ve** işbirliğiyle planlanan bir üretim-mübadele sistemi oluşturmalıdırlar. Ancak bu koşullarda emekleri, para ile piyasanın denetiminden kurtulabilir. Bu, piyasa odaklı bireyselleşmiş üretim sisteminin ötesine geçmek olur –bu da, ekonominin piyasa eliyle düzenlenmesine dayanan bir sosyalizm olamaz demenin başka bir yoludur.[89]

Marx'ın Proudhon'a saldırısı, üçüncü olarak, materyalist-diyalektik bir eleştiri biçimini de içerir. Sıklıkla Proudhon sanki mesele, erdemlerinin anlatılmasının yeterli olacağı (serbest ticaret gibi) bir fikrin galip gelmesiymiş gibi konuşur. Ancak Marx, tarihin örgütlü insan faaliyetiyle değil de fikirlerin güçlenmesiyle ilerlediğini varsayan bu yaklaşımın iyiden iyiye idealist olduğunu öne sürer. Marx, bu gibi insan eylemleri için maddi temele vurgu yaparken, gayri şahsi güçleri ya da yapıları, tarihî gelişimi belirleyen şeyler olarak görmez. "Toplumsal ilişkiler, üretici güçlere sıkı sıkıya bağlıdır", diye yazan Marx, zamanın herhangi bir anında her şeyin mümkün olmadığını belirtmiş olur. Ama aynı zamanda, insanlar "kendi dramlarının hem yazarları hem de oyuncularıdırlar".[90] Başka bir deyişle insanlar, geçmişten miras aldıkları koşullar altında olsa da kendi tarihlerini yapan aktif eyleyicilerdir. Marx açısından bunun anlamı şudur: Birbiriyle karşılaştırıp birini diğerine tercih edeceğimiz (emek ve mülkiyet gibi) fikirler arasında çatışma aramaktansa, uzlaşmaz toplumsal çıkarlar (örneğin ücretli emekçilerin çıkarları ile sermayeninkiler) arasındaki canlı (diyalektik) çelişkiyi arayıp bulmalı, sömürülen ve ezilen kitlelerin

kendi kurtuluşlarının “yazarları ve oyuncuları” hâline gelmelerini sağlayabilecek hareketler inşa etmeliyiz.[91]

Bu bizi, dördüncü olarak, Marx’ın “ekonomi politiğin metafiziği”yle ilgili aydınlatıcı tartışmasına ve daha sonraki meta fetişizmi açıklamasının kimi izleklerini nasıl ortaya koyduğuna getiriyor. Buradaki kilit içgörü, üretim tarzının yalnızca şeylerin üretimini değil, bundan da önemlisi insanlar arasındaki toplumsal ilişkilerin üretimini ve yeniden üretimini kapsadığıdır. “İktisatçı Bay Proudhon, insanların, kumaş, keten ve ipekli maddeleri belirli üretim ilişkileri içinde yaptıklarını çok iyi kavrıyor. Ama onun kavrayamadığı şey, bu belirli toplumsal ilişkilerin tıpkı keten bezi vb. gibi insanlar tarafından üretildiğidir”.[92] Dolayısıyla, beşeri üretimin ikili bir biçimi vardır: Şeylerin, yani yaşamak için gereken mallarla hizmetlerin üretimidir ve bu tür faaliyetlerin içinde örgütlendiği ilişkilerin üretimidir. Elbette, toplumsal ilişkilerin insan tarafından üretildiğini anlamak, onların zamandan soyutlanmış olmayıp tarihsel olduğunu da anlamak demektir. Bundan, insanlar arasındaki toplumsal ilişkilerin, esas itibariyle ürettikleri şeyler kadar değişebilir olduğu anlaşılır. Ne var ki klasik ekonomi politik, modern kapitalizmin toplumsal ilişkilerini tarihsel değil doğal olarak görür. Evet, liberal iktisat, geçmişte başka toplumsal ekonomi biçimlerinin var olduğunu kabul eder. Ama bunları yapay toplumsal yaşam biçimleri olarak resmeder. Öte yandan, burjuva ilişkilerini, hakiki doğal gidişat olarak sunar. Sonuçta, bu ilişkiler tarihsellikten arındırılır. Bu nedenle, ekonomi politikçiler açısından burjuva ilişkileri, “zamanın etkisinden bağımsız, doğal yasalardır. Bunlar, her zaman toplumu yönetmekle yükümlü ölümsüz yasalardır. İşte bundan ötürüdür ki, bir zamanlar var olan tarih, bundan böyle artık yoktur”.[93]

Marx, *Kapital*’deki ünlü meta fetişizmi tartışmasında *Felsefenin Sefaleti*’nden bu kısmı alıntılayacaktır.[94] *Kapital*’de, meta üretimi ve mübadelesi sisteminde, metanın değerinin nasıl olup da onun içkin doğal özelliklerinden türüyormuş gibi gözüktüğünü gösterir. Para ve piyasa mekanizmaları, altta yatan gerçeği, yani metanın değerinin

toplumsal olarak örgütlenmiş emek süreçlerinde ve bu süreçler aracılığıyla belirlendiğini bütünüyle karanlıkta bırakır. Marx, bunun neden böyle olduğunu göstererek, meta üretiminin, insan emeğindeki kendi toplumsal-tarihsel temeline gizemli bir hava verdiğini (ve bunun, yirmi yıl önceki çalışmasında tespit ettiği kapitalizmi tarihsellikten arındırmayı kolaylaştırdığını) ortaya koyar.

Son olarak, Marx'ın bu çalışmasında ana hatlarıyla açıkladığı toplumsal dönüşümün sınıf mücadelesi teorisi tartışmasına değinmezsek, ona haksızlık etmiş oluruz. Proudhon'un işçi sendikalarına düşmanca yaklaşmasının aksine Marx, bu örgütlerin "işçilerin işverenleriyle mücadelelerinde siper işlevi göreceğini" savunur. Bir araya gelip işverenlere birlikte karşı çıkan işçiler, kendi aralarında rekabete tutuşmayı bırakırlar. Daha da önemlisi, kapitalistlere karşı verdikleri mücadelede, sendikalarda oluşturdukları birliktelik "siyasi bir nitelik kazanır". Başka bir deyişle işçiler, başlangıçta sadece iktisadi işbirliği yaparken, mücadele sırasında toplumu değiştirmeye niyetli siyasi bir örgütlenme oluştururlar. Burada, Marksçı sosyalizmi diğer akımların çoğundan bariz şekilde farklı kılan devrimci değişimin sınıf mücadelesi teorisiyle karşılaşıyoruz. *Alman İdeolojisi*'nde[95] olduğu gibi Marx, işçi sınıfı mücadelesinin en önemli özelliğinin kapitalist sistemi alaşağı edebilecek olması olmayıp (her ne kadar bu elbette zorunlu olsa da), işçileri gerçekten devrimci bir sınıf olarak biçimlendirmesi olduğunu vurgular. Sadece bu mücadele içinde ve onun sayesinde "bu yığın birleşir ve kendisini kendisi için bir sınıf olarak oluşturur" –yani kendi ortak menfaatlerinin bilincinde ve bütün toplumu dönüştürme ihtiyacının farkında bir sınıf olarak.[96]

Bununla eşit derecede önemli olmak üzere Marx, devrimci işçi sınıfı hareketinin izleyeceği güzergâhı ana hatlarıyla belirlerken, yabancılaşmış bir siyasi iktidar biçimi olarak devleti lağvetme ihtiyacına dikkat çeker. Şöyle yazar: "İşçi sınıfı, kendi gelişim süreci içinde, eski uygar toplumun yerine sınıfları ve onların uzlaşmaz karşıtlıklarını dışta bırakacak bir birlik koyacaktır; bu anlamıyla siyasi iktidar diye bir şey artık kalmayacaktır, çünkü siyasi iktidar,

uygar toplumdaki uzlaşmaz karşıtlığın resmî ifadesinden başka bir şey değildir”.[97] Böylece, bu önemli çalışmanın son sayfalarında, işçilerin ortak öz faaliyetinin ve öz örgütlenmesinin devrimci değişimin itici güçleri olarak ortaya konuşunu, öte yandan da sermaye ile devletten kurtulmuş ve işbirliği ile özgür birlikteliği temel alan bir toplum tasarımını buluyoruz. Tüm bu açılardan *Felsefenin Sefaleti* bir kilometre taşı niteliğindedir.

Felsefenin Sefaleti’nin Mirası

Gördüğümüz üzere *Felsefenin Sefaleti*, Marx’ın, ana hatlarıyla da olsa ekonomi politik eleştirisini ortaya koyduğu ilk kitaptı. Bundan sonraki ekonomi politik çalışması *Ekonomi Politiğin Eleştirisine Katkı*’nın[98] yayımlanması için on yılı aşkın bir süre geçecekti (1859). Dahası Marx’ın, Pierre-Joseph Proudhon’u eleştirilerinin hedefine oturtması bugün bize pek anlamlı gözükmese de, Proudhon’un Fransız işçi hareketi üzerindeki etkisi birkaç kuşak boyunca sürecekti. *Felsefenin Sefaleti*’nin basılmasından yirmi yıl sonra, 1860’ların ortasında Uluslararası İşçi Birliği’nin (Birinci Enternasyonal) Fransız seksiyonu sürekli olarak grevleri eleştiriyor ve çalışma gününü sınırlandırmaya yönelik yasal düzenlemelere, bunun o üzerine titredikleri serbest sözleşme ilkesini çiğneyeceği gerekçesiyle karşı çıkıyordu.[99] Sonuç olarak, *Felsefenin Sefaleti*, Fransız karşılıkçılığının kafa karıştırıcı teorik yönleri ve siyasi kusurları konusunda yeni sosyalist işçi kuşağının eğitiminde önemli rol oynamış bir metindir. Piyasacı sosyalizm tasarılarının, yani sömürü ile eşitsizliğin azaltılması ya da ortadan kaldırılması için toplumsal üretim ilişkilerinin dönüştürülmesi yerine piyasanın reforma tabi tutulmasını öne çıkaran girişimlerin eleştirisinde halen önemli yol işaretleri sunmaya devam etmektedir.

Bu anlayış çerçevesinde çalışma, emek-sermaye ilişkisinin içkin sömürücü mizacını ana hatlarıyla açıklıyordu. Marx, sömürünün, kapitalist piyasa sistemi çarpıklıklarından kaynaklanmayıp bu sisteme içkin olduğunu göstermişti. Dolayısıyla, *Felsefenin Sefaleti*, teorik ilgiyi, bankalar takıntısından ve “para üzerine oyunlar”a

odaklanan siyasetten uzaklaştırarak, siyasi yönelimli sınıf mücadelesi vasıtasıyla işçilerin kendi kendilerini özgürleştirmesi siyasetine yönlendirmiştir. Metnin, insan etkinliğini önemsizleştirmek bir yana insanların kendi tarihlerinin "yazarları ve oyuncuları" olmaları rolüne vurgu yapan materyalist bir tarih anlayışı sunması, bu bakışın tam göbeğinde yer alır.

Son olarak, *Felsefenin Sefaleti*, işçi sınıfının kurtuluşunun hem sermayeyle hem de devletle mücadele etmeyi gerektirdiğini göstererek, yabancılaşmış emeğin, sınıf sömürüsünün ve devletin insanları tahakkümü altına almasının ortadan kalktığı bir sosyalizm görüşü tasavvur eder. Bu sebeplerden ötürü, çağımızın en önemli toplumsal ve siyasi sorularına hitap etmeyi sürdüren bir kitaptır.

Çeviri: Tuncel Öncel

71 *Felsefenin Sefaleti*, çev. Ahmet Kardam, Sol Yayınları, 1966 –*çev*.

72 Kitap Fransızca yazılıp yayımlandı. Almanca baskısı, Marx'ın ölümünden iki yıl sonra 1885'te yapıldı.

73 Marx, *L'Egalité*'ye yazdığı mektup, 7 Nisan 1880, "Notes on the Poverty of Philosophy" içinde, Karl Marx ve Friedrich Engels, *Collected Works*, 24. cilt (New York: International Publishers, 1989), s. 326.

74 *Ekonomik Çelişkiler Sistemi ya da Sefaletin Felsefesi*, çev. Işık Ergüden, Kaos Yayınları, 2012 –*çev*.

75 Kitabın İngilizcesi için bkz. http://www.marxists.org/reference/subject/economics/proudhon/philosophy/index.htm. Tarihî geleneği ve Marx'ın kullanımını takip ederek, bu çalışmadan *Sefaletin Felsefesi* diye bahsedeceğim.

76 *Mülkiyet Nedir?*, çev. Devrim Çetinkasap, İş Bankası Kültür Yayınları, 2010 –*çev*.

77 Peter Hudis, *Marx's Concept of the Alternative to Capitalism* (Leiden: Brill, 2012), s. 93.

78 Karl Marx, *Felsefenin Sefaleti* için bkz. http://www.marxists.org/archive/marx/works/1847/poverty-philosophy/index.htm. Burada yaptığım alıntılar piyasada yaygın olarak bulunan ciltsiz baskıya atıfta bulunuyor (New York: International Publishers, 1963), s. 49, 45. *Kapital*'in I. cildinde Marx'ın da belirttiği üzere, (çev. Ben Fowkes, Harmondsworth: Penguin Books, 1976) s 173-74 n33, Ricardo'nun doğrudan harcanmış somut emek miktarları ile soyut ya da toplumsal olarak gerekli emek harcaması arasındaki ayrımı kavrayamadığı önemle vurgulanmalıdır. Doğrudan Ricardo'nun izinden giden Proudhon da bu hayati ayrımı göz ardı eder.

79 Marx, *Felsefenin Sefaleti*, s. 104.

80 Friedrich Engels, "Progress of Social Reform on the Continent", Marx ve Engels, *Collected Works*, 3. cilt içinde (New York: International Publishers, 1975), s. 399.

81 Marx, “Economic and Philosophic Manuscripts”, age., s. 280 [*1844 El Yazmaları, Ekonomi Politik ve Felsefe*, çev. Kenan Somer, Sol Yayınları, 1976 –*çev*].
82 *Kutsal Aile*, çev. Kenan Somer, Sol Yayınları, 1976 –*çev*.
83 Burada, *Against the Market: Political Economy, Market Socialism and the Marxist Critique* (Londra: Verso Books, 1993), s. 148-149’de ilk kez ifade ettiğim argümanı kullanıyorum.
84 *Grundrisse*, çev. Arif Gelen, Sol Yayınları, 1999 –*çev*.
85 Maximilien Rubel, “A History of Marx’s ‘Economics’ ”, *Rubel on Karl Marx: Five Essays* içinde, haz. Joseph O’Malley ve Keith Algozin (Cambridge: Cambridge University Press, 1981), s. 119.
86 Marx, *Felsefenin Sefaleti*, s. 53-4. Marx, bu metinde kimi zaman somut ile soyut emek ayrımını geliştirmeye (Ricardo’yu geride bırakmaya) çok yaklaşır, ama bu noktada analizini mantıki sonucuna vardıramaz.
87 Age., s. 81.
88 Marx, bu yanlış anlamanın, Adam Smith’de rastlanan kafa karışıklarıyla ilgili olduğuna işaret eder. Bkz. age., s. 55-56.
89 Age., s. 63, 78. Ayrıca bkz. McNally, *Against the Market*, 5. bölüm.
90 Marx, *Felsefenin Sefaleti*, 109, 115.
91 Age., s. 111-13, 173-74.
92 Age., s. 109.
93 Age., s. 121.
94 Marx, *Kapital*, I. cilt, s. 175 n35.
95 *Alman İdeolojisi*, çev. Sevim Belli, Sol Yayınları, 1976 –*çev*.
96 Age., s. 173.
97 Age., s. 174.
98 *Ekonomi Politiğin Eleştirisine Katkı*, çev. Sevim Belli, Sol Yayınları, 1970 –*çev*.
99 McNally, s. 144-46.

Ellen Meiksins Wood

Siyaset bilimi profesörüdür. Uluslararası saygın Marksist dergilerden *New Left Review*'nun yayın kurulu üyesi (1986-1993), *Monthly Review*'nun ise editörü (1997-2000) olarak çalıştı. *Sınıftan Kaçış* kitabıyla Isaac Deutscher Ödülü'nü (1988) kazandı.

Başlıca eserleri şunlardır:

Mind and Politics: An Approach to the Meaning of Liberal and Socialist Individualism (1972), University of California Press.

Sınıftan Kaçış, (1992, Akış ve Dönem Yayıncılık; 2006, 2011, Yordam Kitap).

Peasant-Citizen and Slave: The Foundations of Athenian Democracy (1988), Verso. [Köylü-Vatandaş ve Köle: Atina Demokrasisinin Temelleri.]

Kapitalizmin Arkaik Kültürü: Eski Rejimler ve Modern Devletler Üstüne Tarihsel Bir Deneme (2007, 2012), Yordam Kitap.

Kapitalizm Demokrasiye Karşı (2003, İletişim; 2008, Yordam Kitap).

(Neal Wood ile birlikte), *İsyan Borusu: Kapitalizmin Yükselişi ve Siyasal Teori 1509-1688*, (2008) Epos Yayınları.

Kapitalizmin Kökeni (2003), Epos Yayınları.

Sermaye İmparatorluğu (2006), Epos Yayınları.

Yurttaşlardan Lordlara: Eskiçağlardan Ortaçağlara Batı Siyasi Düşüncesinin Toplumsal Tarihi (2008), Yordam Kitap.

Özgürlük ve Mülkiyet: Rönesans'tan Aydınlanma'ya Batı Siyasi Düşüncesinin Toplumsal Tarihi, 2012, Yordam Kitap.

Karl Marx – Friedrich Engels

Komünist Manifesto

Ellen Meiksins Wood

Komünist Manifesto, adı üzerinde, bir *Manifesto*'dur. Bir akademik inceleme ya da kuramsal analiz değildir; bir siyasal mayalanma döneminde, dünyanın o zamana kadar görmüş oldukları arasında uluslararası devrime en çok yaklaştığı anlaşılan bir durumun arifesinde yazılmış bir siyasal programın kamuoyuna yönelik bildirgesidir, kısa ve çarpıcı bir amaç ifadesi ve savaş çağrısıdır. Ne var ki sonraki kuşaklar bu siyasal *Manifesto*'yu yalnızca dünya çapındaki devrimci hareketlerin teorisini ve pratiğini eşsiz biçimde etkileyen bir belge olarak değil, bir tarih çalışması olarak, bir iktisadi, siyasal ve kültürel analiz olarak, bir kehanet olarak da yargılamışlardır. Böylesine geniş kapsamlı ve katı standartlarla yargılanmış olan başka herhangi bir Batı sosyal düşüncesi klasiğinin olduğunu düşünmek zordur. Modern dünyanın biçimlenişi üstünde ölçülemez bir etki yapmış olan geniş bir siyasal hareketin tarihinde muazzam bir rol oynamasından ve iktidardakiler, kendileri için önemli olan pek çok şeyin onun çürütülmesine bağlı olduğunu hissettiklerinden dolayı, *Manifesto* bu anlamda tektir. Hiçbir şey, *Manifesto*'nun dehasına, ona saldırmak için harcanan enerjiden daha inandırıcı bir tanıklık sağlayamaz. *Manifesto*'yu, kesinlikle, hangi özel amaçla kaleme alındığını ve çok özgül tarihsel bağlamını unutmadan bir *Manifesto* olarak okumamız gerekir.

Manifesto’nun geniş tarihsel bağlamı, Batı Avrupa’da sanayi kapitalizminin ve modern sanayi işçi sınıfının ortaya çıkmasıyla birlikte sosyalist hareketlerin ve bu gelişmelerden doğan sosyalist yazıların da ortaya çıkmasıdır. İlk olarak, çoğu kez (büyük ölçüde bizatihi *Manifesto* sayesinde) “ütopyacı sosyalizm” başlığı altında irdelenen farklı yazıların oluşturduğu literatür vardı. Bu yazıların peşinden, Marx ve Engels’in çok daha derine işleyen ve sistematik çalışmaları gelecekti; onların sosyalizminin derin kökleri, kapitalizmin daha önce hiç girişilmemiş türden eleştirel bir analizinde yatıyordu.

Ama *Manifesto,* büründüğü özel biçimin açıklanmasına yardımcı olan daha ivedi bir bağlama da sahipti. Bu kitapçığın hazırlanmasını 1847’de Alman Komünistler Birliği istemişti. Friedrich Engels (27 yaşındayken) ilk olarak *Komünizmin İlkeleri*’ni taslak olarak hazırladı. Bu taslağı, gözden geçirmesi için, o zamanlar 29 yaşında olan Karl Marx’a iletti. Engels’in *İlkeler*’ini temel alan Marx, şimdi *Komünist Manifesto* olarak bildiğimiz, ilk kez Şubat 1848’de Londra’da yazar ismi belirtilmeden yayınlanan, kuramsal ve edebî başyapıtı yarattı. O yıl, Avrupa’da çok geçmeden devrim rüzgârlarının eseceği yıldı. Önü alınamaz bir yangın gibi Fransa’dan Almanya’ya, oradan Macaristan’a, İtalya’ya ve ötesine yayılan devrim, bugün en az on Avrupa ülkesini kısmen içine alan bir bölgeyi kapsıyordu ve Latin Amerika kadar uzaklara yayılan etkilere sahipti. Yalnızca birkaç hafta içinde, hükümetler birbiri ardına düştü.

Bu devrimler çok kısa ömürlü olacaktı, ama uluslararası bir devrimin işaretleri olarak uyandırdıkları umutlar ve korkular azımsanabilecek gibi değildi. *Manifesto* tam da o özgül zamanın ve devrimci iklimin bir ürünüdür ve hem *Manifesto*’nun güçlü yanlarından birçoğu hem de bazı çözümlenmemiş sorunlar o tarihsel gerçeklikte yatar.

1848 Devrimi ya da devrimleri, Fransa gibi göreceli olarak “gelişmiş” bir ülkeden ya da Almanya’nın (henüz tek bir birleşmiş devlet değildi) Ren gibi göreceli olarak “gelişmiş” bazı

kısımlarından tutun da, Güney İtalya ya da Transilvanya gibi "geri" bölgelere kadar çok farklı toplumsal, iktisadi ve siyasal koşullara sahip ülkelerde meydana geldi. Ama hepsinde ortak olan yön, kapitalizmin hiçbirinde yeterince gelişmemiş, hatta bazılarında hiç gelişmemiş olmasıydı. Ayrıca, bütün farklılıklarına karşın, hepsi de ağırlıklı olarak kırsal nüfuslara sahipti. Kapitalizmin en ilerlemiş durumda bulunduğu ülke olan İngiltere, 1840'lı yıllarda halk patlamalarına ve devletin ezme hareketlerine elbette tanık olmuştu, ama Kıta'da meydana gelen devrimci kalkışmaları yaşamadı. İngiltere'de de kitlesel bir siyasal hareket, yani Çartist hareket vardı, ama onun siyasal mücadeleleri (özellikle de bir zaman sonra kazanılacak olan, seçim hakkının işçi sınıfına da genişletilmesine yönelik savaşım) yerini yeni sınıf savaşımı türlerine bırakıyordu. Sanayi kapitalizminin büyümesinin sonucunda, sınıf çatışmalarının merkezî alanı siyasal arenadan işyerine, "üretim noktasına" kaymaktaydı.

Kıtadaki çeşitli devrimlerin ortak bir siyasal programı olsaydı, bu program kapitalist bir sistemin devrilmesini amaçlamazdı. Daha ziyade, en başta önceki yüzyıldaki Fransız Devrimi'nden ilham alan, bir dereceye kadar yurttaş eşitliği sağlayan, birleşmiş liberal ya da anayasal devletlerin kurulmasını amaçlardı. Macaristan ya da İtalya gibi bazı olgularda, daha demokratik bir devlet için savaşım, ulusal özerklik kavgasıyla yakından bağlantılıydı.

Ama 1848, bir sosyalist ya da anti-kapitalist devrim değil idiyse, şimdi yaygın olarak anlaşılan anlamıyla açık seçik olarak bir "burjuva devrimi", yani kapitalizmi feodal kısıtlamalardan özgürleştirecek bir devrim de değildi. Devrimci "burjuvazi" içsel bütünlüğe sahip bir kapitalist sınıf değildi. Devlet memurları, serbest meslek sahipleri ve aydınlar belirgin bir konumdaydı. Sanayileşmenin daha ileri olduğu ülkelerde bile, hâkim rejime muhalif olan sanayi burjuvazisi küçük ve göreceli olarak zayıftı, farklı maddi çıkarları olan halk güçlerinin desteği olmaksızın asla egemen seçkinlere karşı tek başına harekete geçemezdi.

Bütün bu olgularda da sokaklarda dövüşen ve ölen, devrimi siyasal "burjuva cumhuriyeti" amaçlarının ötesinde daha uzun erimli

toplumsal dönüşümlere taşıyan halk güçleri, modern kitlesel proletarya değildi. Bağımsız zanaatçılar, küçük dükkân sahipleri, bazı yerlerde (örneğin İtalya'da, hatta Almanya'nın bazı kısımlarında) köylüler ve ekonomileri az gelişmiş olan, bu nedenle de işsizleri özümsemesine henüz olanak bulunmayan kasabalarda işsizler ya da yetersiz istihdam edilenler, bu güçlerin içinde yer alıyorlardı. Devrimci Avrupa'nın hiçbir yerinde, İngiltere'de halihazırda var olduğu gibi kitlesel ve gelişmiş bir proletarya yoktu. Oluşum sürecindeki proletarya, özellikle Fransa'da ve Almanya'nın gelişmiş bölgelerinde, sayısıyla orantılı olmayan bir etkiye sahipti, ama başarılı bir devrim için toplumsal temeli henüz sağlayamıyordu.

Gerçekte, bir "burjuva demokratik" devrim için bile sağlam bir toplumsal temel oluşmuş sayılmazdı. Devrimci hareketler, kitlelerin değişen derecelerde harekete geçirilmesine dayanıyordu. Ama işte tam da, her yerde burjuva liberallerin ve radikallerin demokrasiden, hatta liberalizmden hızla uzaklaştırarak tekrar katı hiyerarşiye, düzene ve gericiliğe dönmelerine yol açan şey bu kitlelerin harekete geçirilmesinin içerdiği tehlikelerdi. Tek başına hiçbir sınıfın istikrarlı bir rejimi kendi kendine sürdürebilecek kadar güçlü olmamasından dolayı devrimin hem patlak verdiği hem de başarısız olduğu söylenebilir.

Marx ve Engels *Manifesto*'yu yazdıkları zaman, bir sosyalist devrimin ya da herhangi türden bir proleter devrimin yolda olduğuna inanmıyorlardı. Özetle, 1848'deki olayların ve başarısızlıkların daha fazla bir şeye, burjuva cumhuriyetinin ötesine geçip proleter egemenliğine ve en sonunda sosyalizme götürecek bir "sürekli devrim"e yol açabileceğini umuyorlardı. Ama *Manifesto*'da etkileyici bir üslupla anlatılanların devrimci kahramanının burjuvazi olduğu gerçeği, *Manifesto*'yu okuyan herkesi şaşırtmış olmalıdır. Kârı ve zararı eşit ölçülerde birleştiren burjuvazinin zaferleri, Marx ve Engels için elbette derin biçimde çelişkiliydi. Onlar, burjuvazinin fetihlerinin yerini, eninde sonunda işçi sınıfının ve sosyalizmin zaferinin alacağını umuyorlardı ve güvenle bekliyorlardı. Ama *Manifesto* işçileri mücadele etmeye çağırırken ve gerçekten

devrimci güç olarak ortaya çıkacaklarını öngörürken bile, burjuvazinin muzaffer öyküsünü anlatır.

Yolunu 1789 Fransız Devrimi'nin aydınlattığı "burjuva devrimi"nin, *Komünist Manifesto*'nun arka planını oluşturduğu genellikle kabul edilir. Peki, bu tam olarak ne anlama gelir ve *Manifesto*'nun savunduğu tez açısından bunun sonuçları nelerdir?

Tarihsel öyküsünün geçtiği ortamın ilerlemiş bir kapitalizm olmadığını kavramazsak, bu klasiğe bir anlam veremeyiz. Marx ve Engels'in anlattıklarının dolaysız bağlamı, kendi zamanlarının en ilerlemiş kapitalizmi bile değildir. Onlar, kapitalist toplumsal ilişkilerle olduğu kadar kapitalizm öncesi oluşumlarla da bağlantıları bulunan toplumsal güçlerin ve savaşımların ürettiği devrimci mayalanmayı temel alarak yazmaktaydılar: Yalnızca kapitalist işverenlere karşı mevzilenmiş ücretli emekçilerin değil, ayrıcalıklı sınıflara karşı ayrıcalıklı olmayanların, aristokrasiye karşı sıradan halkın (burjuvalar da dahil), monarşiye karşı ulusun, büyük toprak sahiplerine karşı köylülerin, hatta efendilere karşı serflerin ve her yerde zenginlere karşı aç yoksulların da mücadeleleri söz konusuydu.

İşte burada, *Manifesto*'daki bazı ilgi çekici gerilimlere geliyoruz. Bu, komünizmin, kapitalizme karşı proleter devriminin bir *Manifesto*'sudur. Sosyalist mücadele çağrısı olarak *Manifesto*'nun tutkusu, anlatım ustalığı ya da derinliği hiçbir zaman aşılamamıştır. *Manifesto* aynı zamanda da kapitalizmin güçlü ve dahice bir analizidir, bugün içinde yaşadığımız kapitalist dünyanın eşi benzeri olmayan bir betimlemesi olarak hâlâ tek başına durmaktadır. Ama *Manifesto*, dolaysız siyasal ilhamını, böylesine canlı bir anlatımla betimlediği kapitalist dünyaya hiç benzemeyen farklı bir dünyadan alır.

İngiltere Marx'ın kapitalist sisteme ilişkin analizine model oluşturduysa bile, *Manifesto*'nun burjuvaziyi devrimci bir siyasal güç olarak, zamanı gelince proletaryanın devrimci bir sınıf olma görevini başlatacak bir güç olarak anlatmasına esin kaynağı olmadı.

Burjuva devrimine ilişkin anlatı, burjuvaziyi, gelişiminin her aşamasında gerici güçlere karşı savaşım vermek zorunda kalan bir sınıf olarak betimler. Burjuvazi feodal aristokrasiye karşı savaşan bir sınıf olarak başladı, der Marx, ve ancak yüzyıllarca süren sınıf savaşımı ve ilerleme sonrasında, kendini temsil eden modern devleti kurma aşamasına geldi. Bütün bu çarpışmalarda, emeğiyle geçinen sınıfların desteğini almak ve en sonunda, modern proletaryayı siyasal arenaya sürüklemek zorunda kaldı, böylece de burjuvaziye karşı kendi savaşımını yürütmesi için işçi sınıfına gerekli silahları verdi. Bu burjuvazi, ideolojisinin en ilerici yönlerini de işçi sınıfına miras bıraktı: Eleştirici, dinciliğe ve batıl inançlara karşıt, liberal ve bir noktaya kadar eşitlikçi anlayış –başka bir deyişle, Aydınlanma kültürü.

Siyasal olarak ilerici, aristokrasi karşıtı ve az çok liberal bir burjuvaziye ilişkin bu betimleme, kökenini, İngiliz kapitalizminin gelişiminden çok Kıta'daki burjuva savaşımlarının tarihine borçludur. Klasik "burjuva" savaşımı olan 1789 Fransız Devrimi'nin kapitalizmle pek az ilişkisi vardı. Devrimci burjuvazinin çekirdeğini kapitalistler, hatta kapitalizm öncesi türden ticaret sınıfları değil, memurlar ve profesyoneller oluşturuyordu. Böyle bir halkın devrimci hedefleri kapitalizmi özgürleştirmekle ilgili olmayıp, yurttaş eşitliğine ve "mesleklerin yeteneği olanlara açılmasına" yönelik özlemlerle ilgiliydi. Bu burjuva hedefleri, kapitalist zenginliğin en yüksek amaç olduğu bir toplumun hedefleri değildir. Bunlar, kamu görevlisi olmanın kazançlı bir iktisadi kaynak ve en yüksek burjuva kariyerini sağladığı bir topluma daha uygundu.

Dolayısıyla, siyasal olarak ilerici bir burjuvaziye ilişkin başlıca modelini Marx'a sağlayanlar gerçekten kapitalistler değildi. Yine de o ilerici model Marx'ın kapitalizme bakışını etkiledi. Marx'ın proleter devrimle ilgili umutlarını, proletaryayı siyaset sahnesine çıkaran ve siyasal gelişimini ileriye götüren siyasal olarak ilerici bir burjuvaziye ilişkin bu görüşün ne kadar teşvik etmiş olduğunu söylemek zordur. Ama bir şey açık görünmektedir: Kapitalizmi ilerici bir güç olarak gösteren –ve *Manifesto*'nun öyküsünde

böylesine büyük yer tutan– tabloyu, Kıta burjuvazisinin ve özellikle Fransız burjuvazisinin üstlendiği devrimci görev renklendirmektedir.

Manifesto’da bir yandan siyasal, kültürel ve ideolojik ilerleme öyküsü ile diğer yandan maddi ya da iktisadi gelişim analizi arasında bazı ayrımlar yapmamız gerekir. Ya da daha kesin bir deyişle, kapitalist iktisadi gelişimle açık seçik olarak ilişkili olan siyasal, kültürel ve ideolojik gelişmeleri, kapitalizmle bu kadar açık şekilde bağlantısı olmayanlardan ayırmamız gerekir.

Kapitalizmle ilişkili siyasal ilerlemeler derin biçimde muğlak olmuştur. Muğlaklık, kapitalist “demokrasi”de zenginliğin hâlâ siyasal güce ayrıcalıklı erişim anlamına geldiği apaçık gerçeğinden ya da Marx ve Engels’in savundukları gibi, devletin genel olarak kapitalist sınıfın çıkarına hareket ettiği gerçeğinden öteye uzanmaktadır. Ne de konu, kapitalizmin otoriter egemenliğe kolaylıkla tahammül edebilmesinden ve bazen ihtiyaç duymasından ibarettir. Kapitalist “demokrasi”de daha da temel bir çelişki vardır. Kapitalizm “demokrasi”ye tahammül edebilir, çünkü kapitalistler, münhasır siyasal haklar aracılığıyla değil, münhasır mülkiyet aracılığıyla başkalarının emeğini denetim altında tutarlar. Sermaye devletin desteğine ihtiyaç duymasına karşın, işçiler tamamen “iktisadi” nedenlerle emek güçlerini satmaya zorlanırlar. İşçiler üretim araçlarına sahip olmadıkları için, emek gücünün ücret karşılığında satılması, onların geçim koşullarına, hatta kendi emeklerinin araçlarına erişebilmelerinin tek yoludur. Onların sermaye için çalışmalarını sağlamak için doğrudan siyasal baskıya ivedi bir ihtiyaç yoktur. Saf anlamda “iktisadi” zorlamalar genellikle yeterli olur. Bunun anlamı şudur: En iyi ve en “demokratik” biçimleriyle bile kapitalizm, eşitliği, iktisadi alana tecavüz etmeyen ve etmemesi gereken ya da iktisadi eşitsizliği yıkmayan ve yıkmaması gereken ayrı bir “siyasal” alana hapseder. Siyasal alanda bir tür demokrasi hüküm sürebilir, ama kapitalist toplumlarda insanlar yaşamlarının çoğunu hiçbir demokratik hesap verebilirliğin söz konusu olmadığı etkinlikler ve ilişkiler içinde geçirirler. Bu,

yalnızca, muhtemelen başkalarının doğrudan denetimi altında bulundukları işyerlerinde geçerli olmakla kalmaz, "piyasa" zorunluluklarına tabi olan bütün diğer yaşam alanlarında da geçerlidir.

Dolayısıyla kapitalizm, "demokrasi" tarafından idare edilen bir siyasal alan yaratmıştır, ama aynı zamanda ve aynı yollarla, insan yaşamının geniş kesimlerini demokrasinin erişimi dışında tutmuştur. Başka bir deyişle, kapitalizm bir eliyle verdiğinin çoğunu diğer eliyle geri almıştır. Marx'ın kapitalizm analizinin böylesine zengin olmasının nedeni, kesinlikle, sistemin temel çelişkilerini ortaya sermesidir. "Burjuva" ve "kapitalist" terimlerini birlikte kullanma ve onların öykülerini tek bir "modernite" ve ilerleme öyküsü olarak anlatma eğilimi, o çelişkileri perdeleyebilir. Marx'ın analizinin, kapitalist toplumun mahiyeti konusunda önceye ya da sonraya göre daha keskin ve daha derin bir içgörü kazanmamızı sağlayan yönlerinden dikkatleri saptırabilir.

Marx, sonraki çalışmalarında ve özellikle de *Kapital*'de, kapitalizmin çok daha geniş kapsamlı bir analizini yapar. Ama *Manifesto*'da buna ayrılan o birkaç sayfada, şiirsel ve tutkulu ama yine de çıplak ve derine işleyen duruluktaki anlatımıyla, bütün dinamizmi ve yıkıcılığı içinde kapitalizmin özünü daha önce hiç kimsenin yapmadığı bir biçimde yakalar.

Marx'ın bize anlattığına göre,

> Burjuvazi, üretim araçlarını, dolayısıyla üretim ilişkilerini ve bunlarla birlikte bütün toplumsal ilişkileri durmadan devrimcileştirmeksizin var olamaz. Oysa eski üretim tarzının olduğu gibi korunması daha önceki bütün sanayici sınıfların ilk varoluş koşuluydu. Üretimin durmadan altüst edilmesi, bütün toplumsal koşulların aralıksız sarsılışı ve bitmek bilmeyen bir belirsizlik ve çalkantı burjuva dönemini öteki bütün dönemlerden ayırt eder. Bütün kemikleşmiş, donmuş ilişkiler... silinip gider; yeni oluşanlar ise daha kemikleşmeye fırsat bulamadan eskir. Katı olan her şey buharlaşıyor, kutsal olan her şey ayaklar altına alınıyor.

Manifesto'daki en ünlü pasajlardan birisi olan bu pasajda Marx, kapitalizmin mahiyetini özetliyor. Daha önceki bütün diğer toplumsal oluşumların aksine, kapitalizm, sürekli bir kâr arayışı içinde emeğin üretkenliğini artırmak için üretim güçlerinin sürekli

iyileştirilmesini gerektirir. Sermaye, salt ayakta kalmak için, biriktirmelidir, kârını azamiye çıkarmalıdır.

Marx *Manifesto*'da sınıf savaşımının tarihteki merkezî yerini vurgular, ama sınıf savaşımı, sınıflı toplumun başlangıcından beri tarihin hareket ettirici gücü olmakla birlikte, farklı toplumlarda farklı şekillere bürünmüştür. Her belirli üretim biçiminin, her sınıfsal ilişkiler sisteminin kendi içsel mantığı, kendi gereklilikleri, kendi sağkalım ve başarı koşulları, kendi dinamikleri, kendi çatışma ve mücadele biçimleri vardır. Kapitalizmin üretim güçlerinde sürekli devrim yapılmasını gerektiren çok özgül koşulları da kendine özgü sınıf çatışması biçimini yaratır.

Komünizmin İlkeleri'nde Engels, üretim güçlerinin sürekli ilerlemesinin, özellikle de teknolojik iyileştirmelerin başlangıcından beri tarihi ileriye taşıdığını ve toplumsal ilişkilerin de bu gelişen güçlere uyum sağlamaya zorlandığını ileri sürer. Aydınlanmaya ve klasik ekonomi politiğe çok şey borçlu olan, teknolojik ilerlemeye ilişkin bu anlayış *Manifesto*'da da görülür.

Ama Marx'ın yorumlayışında, bir tür tarih üstü teknolojik ilerleme sürecine vurgu yapılmaktan çok, belirli toplumsal ilişkilerin tarihsel olarak özgül etkilerine vurgu yapılır. Onun yaptığı vurgu, her şeyden önce, kapitalizme özgü ayırt edici koşullara, sömüren bir kapitalistler sınıfı ile ücretli emekçilerin oluşturduğu mülkiyetsiz bir sınıf arasındaki ilişkilere üretim güçlerinde devrim yapılmasını gerektiren tarihsel olarak benzersiz bir dürtünün eşlik ediş biçimleri üstünedir. Tarih boyunca, üretim güçlerinde uzun dönemli bir iyileştirme elbette olmuştur; ama, Marx'ın bize anlattığı gibi, kapitalizmden önceki bütün toplumlar üretimi olduğu biçimiyle korumaya yönelik yapısal bir eğilime sahipti. Yalnızca kapitalizm o evrensel kuralı yıkmıştır ve emeğin üretkenliğini teknik yollarla sürekli olarak artırmaya yönelik yeni baskılar yaratmıştır.

Marx, neredeyse bütün insan gereksinimlerine ve isteklerine piyasa kurallarının, rekabet baskılarının ve sürekli birikim gereksiniminin yön verdiği, her şeyin, beslenme ve barınma gibi en temel gerekliliklerin bile, kâr için üretildiği bir sistemin tarihsel

benzersizliğini vurgular. Marx, birkaç kısa pasajda, her şeyin –yalnızca nesnelerin değil, doğanın ve insan etkinliğinin de– pazarda alınıp satılmak üzere bir meta haline geldiği ve insan ilişkilerinin “katı nakit ödeme”ye indirgendiği bir sistemin sonuçlarını çarpıcı bir dille iletir.

Yirmi birinci yüzyılda, bunun ne anlama geldiğini hepimiz çok iyi biliyoruz. Pazar zorunluluklarının toplumsal doku ve doğal çevre için ne kadar yıkıcı olabildiğini biliyoruz. Bunların yoksullukla, suçla, çevre kirliliğiyle, doğal kaynakların ve insan yaşamlarının çarçur edilmesiyle ilgili bedellerini biliyoruz. Ama Marx’ın zamanında bu metalaştırılma süreci bu denli ileriye götürülmüş değildi ve onun bunu önceden görebilmesi gerçekten dikkate değerdir.

Onun bu sistemin emek üstündeki etkilerine ilişkin içgörüsü de dikkate değerdir. İşçilerin sömürülmesi, yalnızca kendilerinin ve ailelerinin yaşamlarını sürdürmek için değil, işverenlerine azami kârlar kazandırmak için de çalışmaya zorlanmaları, bu öykünün özüdür. Ama insan emeği, insan yaratıcılığının uygulaması olmaktan çıkarılıp salt bir kâr yapma etkinliğine ya da bir metaya dönüştürüldüğü zaman, değerini işçiye sağladığı doyumdan ya da topluma sağladığı yararlardan değil, pazarda gerçekleştirebildiği kazançlardan ve sermaye birikimine yaptığı katkıdan alır hale geldiği zaman, bu emeğe ne olduğu sorusu da ortada durmaktadır. Asgari maliyetle azami verim çıkarma ihtiyacı, insanın esenliği üstünde kaçınılmaz olarak anlamlı etkileri bulunan çok özel gereklilikler dayatır. Marx, üretim araçlarının yalnızca kapitalist sahiplerine azami kâr sağlamak amacıyla örgütlendiği zaman çalışmanın uğradığı bozulmayı tanımlar. Yaratıcı ve doyum sağlayıcı bir etkinlik olması gereken şey, büyük olasılıkla, salt anlamsız bir angarya haline gelir.

Ama, Marx’ın bakış açısından, kapitalizmin bazı olumlu etkileri de vardır. Burjuvazi, der Marx, “Mısır’ın piramitlerinden, Roma’nın su kemerlerinden ve Gotik katedrallerden kat kat üstün harikalar yaratmıştır.” Kapitalizm, “önceki kuşakların hepsinin toplamından

daha kitlesel ve daha devasa üretim güçleri yaratmıştır." Üretim güçlerinde yaptığı devrim, herkes için refahın maddi koşullarını üretmekte daha önce görülmemiş bir kapasite yaratmıştır.

Ama burada başka bir paradoks vardır: Eğer kapitalizm daha önce görülmemiş bir maddi zenginlik yaratmışsa bile, herkes için maddi refahı azamiye çıkarma kapasitesi **yalnızca** bir kapasite olarak kalır, gerçeklik kazanmaz. Gerçekte, kapitalizm bu kapasitenin bir gerçeklik olmasını engeller. Kapitalist sistemin en temel çelişkilerinden birisi, sahip olduğu "devasa" üretici kapasite ile sunduğu yaşam kalitesi arasındaki büyük uyumsuzluktur. Bu çelişki, bugün yalnızca zengin ve yoksul ekonomiler arasında değil, bizatihi zengin ekonomilerin içinde de artmakta olan eşitsizlikte açıkça görülür.

Yine de, kapitalizm maddi refahı azami düzeye çıkarma kapasitesini üretmiştir ve o anlamda, farklı türde bir toplumun temelini kurmuştur. Sosyalizm, kapitalizmin yarattığı üretim güçleri üstüne kurulacaktı, ama üretici kapasite ile yaşam kalitesi arasındaki uyuşmazlığa neden olan kâr maksimizasyonu ve sermaye birikimi baskılarını ortadan kaldıracaktı.

Kapitalizm, *Manifesto*'da savunulduğu gibi, kapitalizmi devirme ve onun yerine sosyalizmi koyma kapasitesine sahip bir toplumsal güç, bir sınıf da yaratmıştır. Kapitalizm, diyor Marx, kitlesel bir proletaryanın doğmasını sağlayarak, kendi mezar kazıcılarını yaratmıştır. Ama birçok yorumcu, hatta sosyalist solda olan bazıları bile, şimdi belki de bunu kitapçığın tümündeki en sorgulanabilir varsayım olarak göreceklerdir. Kapitalist ülkeler kitlesel işçi sınıfı radikalizmine birçok kez tanık oldukları, hatta bazı Batı Avrupa ülkeleri devrimin eşiğine getirilebildiği halde, işçi sınıfı, Marx ve Engels'e en olası adaylar gibi görünen ilerlemiş kapitalist ülkelerde sosyalizmi henüz gerçekleştirmemiştir. Bunun sonucu olarak, birçok sosyalist bile yeni bir toplum umuduna kuşkuyla bakar olmuştur.

Marx'ın, işçi sınıfının siyasal gelişimi hakkındaki kendi iyimserliğinin, gerçekten *Manifesto*'da göründüğü kadar kesin olduğunu varsayamayız." Marx, işçi sınıfını birleştiren güçler olduğu kadar bölen güçlerin de olduğunu ve işçi sınıfını etkili bir

siyasal güce dönüştürmek için pek çok örgütsel ve eğitimsel çaba harcanması gerektiğini kesinlikle biliyordu. Ama bu siyasal manifestoda engellere uzun uzadıya değinmedi ve tablo, onun heyecan verici savaş çağrısında betimlediğinden açıkçası çok daha karışıktır.

Sanayi kapitalizminin işçi sınıfını gitgide daha iyi birleştirerek bütünsel bir güç haline getireceği öngörüsü bazı bakımlardan doğru çıkmıştır. İşçi sınıfı savaşımlarının, herkes için yaşam kalitesini iyileştiren daha kısa çalışma saatleri ve işsizlik sigortası gibi büyük kazanımlar elde etmiş olduğunu da hiç kimse yadsıyamaz. Ama işçi sınıfını bölen başka güçler de birleştirici eğilimlerin karşısına çıkmış ve şimdilik üstün gelmiştir. Kapitalizmin yarattığı küresel ekonomiyi yeni bir tür enternasyonalizmin izleyeceği yolunda Marx'ın dile getirdiği inancı yanlışlayacak şekilde tekrar tekrar ortaya çıkan milliyetçilikler bir yana, ırk, cinsiyet ve başka "kimlikler" de işçileri bölmektedir.

İşçi sınıfını bölen etmenler yalnızca bunlar değildir. Paradoksal olarak, kapitalizmde üretimin örgütlenmesi de işçi sınıfını böler. Kapitalist üretim, işçilerin yakınmalarını ve savaşımlarını tek tek işyerleri üstünde ve kendi işverenlerine karşı odaklama eğilimine sahiptir. Marx, "her sınıf mücadelesi siyasi bir mücadeledir," görüşünü dile getirdiği zaman, hiç kuşku yok ki, her sınıf mücadelesinin, hatta işyerindeki ve hatta saf olarak "iktisadi" sorunlara ilişkin savaşımın bile, sınıf iktidarıyla ve tahakküme karşı direnişle ilgili olduğunu anlatmak istemiştir. Ama bu önermenin söylemediği şey, kapitalizmin, bir anlamda, "iktisadi" mücadeleleri siyasal mücadelelerden ayırmış olduğudur, bunun da tek nedeni "ekonomi"nin artık kendine özgü bir yaşama ve bir güç yapısına sahip olmasıdır. Kapitalist pazarın kendine ait "iktisadi" zorunlulukları vardır; kapitalist işyerinin kendine ait hiyerarşileri, otoriteleri ve kuralları vardır; ve hâkim sınıf, mülkiyet sistemini devam ettirmek için eninde sonunda devlete bağımlı olsa bile, doğrudan doğruya siyasal güce bağımlı olmayan kendi iktisadi güçlerine ilk kez sahiptir. Bu nedenle işçiler, sınıf mücadelelerini

siyasal alana dökmeksizin, sermayeyle girdikleri endüstriyel çatışmalarda çok militan olabilirler ve çoğu kez de olmuşlardır.

Manifesto'nun sosyalizmin gelişi konusundaki iyimserliği, elbette, gerçekten dikkate değer olan başka bir gelişmeyle de çelişkiye düşmüştür: 1917 Rus Devrimi'ni izleyen on yıllarda kurulmuş olan sistemin 1980'li ve 1990'lı yıllarda sona ermesi. Devrim, Marx'ın öngörülerinin ideal bir sınanması olmaktan çok uzaktı. Rusya, kitlesel proletaryaya sahip ilerlemiş bir sanayi kapitalizmini temsil etmiyordu. Marx'ın sosyalist dönüşüm için doğru temel olarak gördüğü türden bir toplum değildi. Devrim zamanında, oldukça ilerlemiş sanayi havzaları ve en azından büyük kentlerde çok militan bir sanayi proletaryası elbette vardı. Aynı zamanda Rusya büyük ölçüde bir köylü ülkesi olarak kaldı ve sanayi işçilerinin birçoğu da köyleriyle olan bağlarını koruyordu. Bunlar ve başka bakımlardan, Rusya'nın ana toprağı da Marx'ın ilerlemiş bir kapitalist toplum için koyduğu ölçütleri –on dokuzuncu yüzyıl ortalarında Marx'ın modeli olan İngiltere'nin standartlarıyla bile– karşılamazdı; ve çarlık imparatorluğunun "üçüncü dünya" bölgeleri denilebilecek yerleri de eklersek, bu muazzam ülkenin, Marx'ın kapitalizmden sosyalizme geçiş için belirlediği önkoşullara uyduğu pek söylenemezdi.

Herhalde, Sovyetler Birliği'nde eninde sonunda ortaya çıkan oluşum, "doğrudan üreticilerin özgür birliği"ni temel alan bir sosyalizmden söz ederken Marx'ın zihninde canlandırdığı demokratik toplumdan çok farklıydı. Gerçekte, yirminci yüzyılda komünizm ismi altında toplanan şeylerin çoğu, *Komünist Manifesto*'nun bu terimle ifade ettiği şeyle ya da Marx ve Engels'in ait oldukları komünist hareketle pek az ilişkilidir. Marx, Rusya'da bir tür devrim beklemeye başladığı zaman bile, her zaman, gerçek bir **sosyalist** devrimin daha ilerlemiş üretim güçlerine ve daha gelişmiş bir proletaryaya sahip bir kapitalist ülkede, İngiltere ya da ABD gibi bir ülkede meydana gelmesi gerekeceğini farz etmiştir. Bir Rus devrimi, ancak böyle ilerlemiş bir kapitalist ülkedeki bir proleter devrimle desteklendiğinde sosyalizme geçişi sağlayabilirdi.

Kapitalizmin kitlesel bir proletarya yaratması ve üretim güçlerini Marx'ın zamanında var olan düzeyde geliştirmeyi başarması bile yüzyıllar almıştı. Baskılarla, mezalimlerle ve trajedilerle bu şeyleri yapmıştı. Bu türden bir gelişmeyi başarmanın demokratik, sosyalist bir yolunu Marx hiçbir zaman aramadı, başka herhangi bir kişi de henüz bunu bulamadı. Marx, bu çelişkili başarıyı sosyalizmin görevi olarak değil, önkoşulu olarak gördü.

Bunu söylerken, Sovyetler Birliği'nin üretim güçlerini Marx'ın önceden görebileceğinin ötesinde ve olağanüstü bir hızla geliştirmeyi başardığını yadsımıyoruz. Buradaki nokta, daha çok, Marx'ın gözünde sosyalizmin özü olan üretimin demokratik örgütlenmesi yoluyla böylesine yoğun bir gelişmeyi başarmanın çok zor olmuş olacağıdır. O gelişim düzeyine ulaşmak için, kapitalizmin demokratik yollarla değil, küçük mülk sahiplerini mülksüzleştirerek ve işçileri iliklerine kadar sömürerek yüzlerce yıl içinde gerçekleştirdiği bir birikim süreci gerekliydi. Bunlarla karşılaştırılabilir sonuçları başarmanın demokratik bir yolunu tasarlamak kolay olmazdı. Baskıcı Stalinist rejimden çok farklı olan gerçekten demokratik bir sosyalist parti, Stalinizmin gaddarlıklarından elbette kaçınmış olurdu. Ama en demokratik sosyalist parti bile, birikim sürecini uygulamak ve bunun gerektirdiği yoğun emek kullanımına gitmek zorunda kalsaydı, kendini, temsil ettiği farz edilen işçi sınıfıyla çok zor ve çelişkili bir ilişki içinde bulmuş olurdu.

Daha az gelişmiş bir ülkede bir devrim meydana gelseydi nelerin olup bitebileceğini Marx'ın önceden gördüğünü kimse iddia etmez. Stalinizmin komünizm adına işlemiş olduğu suçları önceden görmüş olabilmesi olasılığı daha da zayıftır. Ama Marx'ın, bir sosyalist devrimin çok büyük bir olasılıkla daha fazla ilerlemiş kapitalizmde başarılı olacağı şeklindeki varsayımının taşıdığı anlamı azımsamamalıyız. O anlamda, söz konusu önkoşulların yokluğunda Rus devriminin uğradığı sonuçtaki başarısızlığın Marx'ın öngörülerini çok iyi doğruladığı savunulabilir. Yine de, o başarısızlık Marx'ın yanlış olduğunu başlı başına kanıtlamış olmasa

bile, bugün sosyalistlerin iyimser olmak için ellerinde çok şey varmış gibi görünmedikleri gerçeği ortada durmaktadır.

Ama öykü bitmiş değildir. *Manifesto*'nun bize öğreteceği derslerin sonuna da ulaşmış değiliz. *Manifesto*'nun öngörülerinden bile öğrenilecek hâlâ çok şey vardır. Şimdilerde moda olan "küreselleşme" hakkındaki tüm konuşmalara rağmen, bugün olup bitenlerle ilgili olarak, onun çok uzun zaman önce yazdıklarından daha iyi bir açıklama bulmak zordur. Kapitalizm gerçekten "bütün Çin setlerini yıkmış"tır ("komünist" Çin'in "setleri" de buna dahildir), böylelikle küresel bir pazar yaratmış ve "bütün ulusları yok olup gitmemek için burjuvazinin üretim tarzını benimsemek" zorunda bırakmıştır. Kapitalizm gerçekten "kendi suretinde" bir dünya yaratmıştır.

Marx'ın zamanında, o "küreselleşme" süreci henüz erken aşamalarındaydı. Bugün kapitalist birikim ve rekabet zorunlulukları gerçekten dünyanın her köşesine ulaşıyor. Yine de, Büyük Buhran'dan beri görülmüş kapitalist krizlerin belki en kötüsünün yaşandığı bir ortam karşısında, *Manifesto*'nun kapitalist genişlemeyi derin şekilde çelişkili bir süreç olarak betimlemesi kapitalist üstünlük doktrininden çok daha inandırıcıdır:

> ... o dev üretim ve mübadele araçlarını peyda etmiş olan modern burjuva toplumu, büyüler yaparak çağırdığı cehennem kuvvetlerine artık söz geçiremeyen büyücünün durumuna düşmüş bulunuyor. ... Dönem dönem tekrarlanarak her seferinde bütün burjuva toplumunun varoluşunu daha da korkutucu bir biçimde tehdit eden ticari bunalımları belirtmek yeter.

Ve sermayenin bu bunalımları alt etmek için dayandığı yöntemler de, diye devam eder *Manifesto*, daha şiddetli bunalımların yolunu açan ve bu bunalımları önleyebilecek araçları gittikçe azaltan yöntemlerin ta kendisidir. Bugün sermaye, artık, yeterli iktisadi büyüme aracılığıyla azami kârlılığı sürdürebilir gibi görünmemektedir ve ilerlemiş kapitalist ülkelerde zenginler ile yoksullar arasında artan bir kutuplaşma vardır.

Sonuçta bu gelişmeler, işçi sınıfının siyasal gelişimine kapitalizmin yaptığı etkiler konusunda Marx'ın haklı olduğunu

kanıtlayabilir. Marx’ı işçi sınıfı bilincinin ve örgütlenmesinin oluşumuyla ilgili yargılarına götürmüş olan koşullar hâlâ vardır. Aynı zamanda, ilerlemiş kapitalist ülkelerde toplumsal refaha yönelik saldırılarını tırmandırdıkça ve “esnekliği” güçlendirmek için sertlik önlemlerini benimsedikçe, devlet ile “küreselleşmiş” sermaye arasındaki suç ortaklığı gitgide daha çok saydamlık kazanıyor. Sonuç olarak, iktisadi sınıf savaşımlarının gerçekten siyasal düzleme taşınacağı ve işçi sınıfının gerçekten yeni ve önceden görülmemiş biçimlerde birleşeceği günler gelebilir.

Bugünkü geleneksel görüşlerin çoğunun aksine, “küreselleşme” devletin sermaye için taşıdığı önemi azaltmamış, artırmıştır. Birikim ve “rekabetçilik” koşullarını sürdürmek; sertlik ve “esneklik” karşısında emek disiplinini ve toplumsal düzeni korumak; emeğin hareketliliğini engellerken sermayenin hareketliliğini güçlendirmek; bunalımdaki kapitalist ekonomileri kurtarmayı amaçlayan dev kurtarma operasyonlarını –çoğu kez uluslararası kurumlar tarafından organize edilen ama her zaman ulusal vergilerle ödenen ve ulusal hükümetlerin icra ettikleri operasyonları– yürütmek için, sermayenin devlete –vergi ödeyenler pahasına verilen devlet sübvansiyonlarına– ihtiyacı vardır. Görmekte olduğumuz şey, salt devletin sosyal refahtan çekilmesi değil, bütünleşmiş bir küresel pazarda kapitalist kârlılığı artırmak için tasarlanmış yeni devlet müdahalesi biçimleridir.

Ne olursa olsun, *Manifesto’*nun kapitalizm eleştirisi ve sosyalizm anlayışı, kapitalizm var olduğu sürece capcanlı kalacaktır. *Manifesto*’nun siyasal programının bazı kısımları kapitalist toplum içinde uygulanmıştır. Çocuk emeği, sözgelimi ABD’de tarım sektöründe hâlâ geniş ölçüde kullanılmasına ve –çoğunlukla Batılı kapitalist ülkelerde üslenmiş olan “ulus ötesi” şirketlerin sömürdüğü– gelişmekte olan ekonomilerde yaygın olmasına karşın, fabrikalarda çocuk emeğine ilerlemiş kapitalist ülkelerde genellikle son verilmiştir. Kazanca göre vergi ödenmesi genel kuraldır –ama sağ kanadın gitgide artan saldırısı altındadır. İlerlemiş kapitalist ülkelerde, bir noktaya kadar herkese ücretsiz eğitim-öğrenim

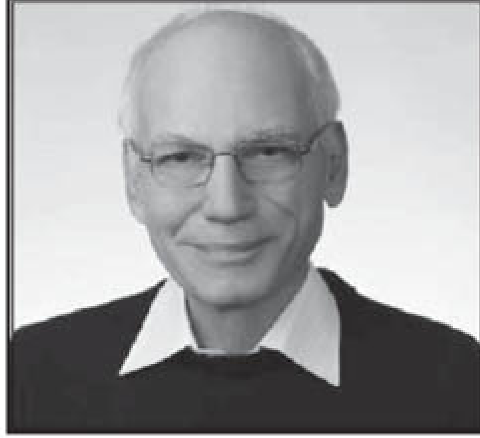
verilmektedir –ama bu bile şimdi çeşitli şekillerde aşındırılmaktadır. Kapitalist toplumlarda bazı iletişim ve ulaşım araçlarının yanı sıra başka teşebbüsler de kamu mülkiyetindedir ya da bir zamanlar öyle olmuştur ve bazı kapitalist ülkelerde devlet bankaları vardır.

Bütün bunlar kapitalist sistem yıkılmaksızın olmuştur. Gerçekte, geçmişte işçi sınıfı hareketlerinin elde etmek için uzun ve zorlu mücadeleler verdiği kamu hizmetleri, sosyal refah ilkesi ve "sosyal güvenlik ağları" sayesinde kapitalizm kendi yıkıcı eğilimlerinden korunmuştur. Ama bugünkü neoliberalizm ve kemer sıkma politikasının hedefi, kapitalist kâr amacıyla işletilebileceği düşünülebilen her şeyi –tutukevlerinden hastanelere, posta hizmetlerine, yaşlı bakımevlerine kadar– "özelleştirmek"tir. Ayrıca, kârlı olarak "özelleştirilme" olanağı bulunmayan her kamu teşebbüsünün yine de pazarın zorunluluklarına tabi olmasını güvence altına almaya girişmiştir.

Öyleyse, burada başka bir çelişki vardır: Bugün kapitalizm, "rekabetçi" durumunu koruma çabalarıyla, bizzat onu özyıkımdan çoğu kez kurtarmış olan hizmetleri ve kurumları yıkıma uğratıyor. Ama bu harap edici operasyonlar tam olarak başarılı olmasa bile, kapitalist sistem, insanlara ve doğaya verdiği zararları sınırlamaya yönelik her çabayı her zaman kısıtlayacaktır. Kapitalizm her zaman demokrasinin kapsamını da daraltacaktır. Hiçbir ezen ya da ezilen sınıfın olmadığı; "birikmiş emeğin," salt kapitalist kârı artırmanın bir aracı değil, "emekçilerin yaşam sürecini daha kapsamlı kılma, zenginleştirme, ilerletme aracı olduğu"; üremenin, çocuk bakımının, cinsler arasındaki ilişkilerin kapitalist zorunluluklar tarafından bozulmadığı; hiçbir ulusun diğerini baskı altında tutmadığı; kültürün pazar tarafından çarpıtılmadığı vb. gerçekten demokratik bir topluma hiçbir zaman izin veremez. Kapitalizm altında yaşadığımız sürece, demokratik olmayan ve hesap sorulmayan kapitalist teşebbüslerin gereksinimlerinin ve eylemlerinin, hem doğrudan sınıf iktidarı kullanılarak hem de "pazar" aracılığıyla, toplumsal ve doğal çevremizi biçimlendirdiği ve onların küresel yörüngesi içindeki canlıların yaşam koşullarını belirlediği bir toplumda yaşayacağız.

Marx ve Engels için olduğu gibi, şimdi her zamankinden daha açık seçik olmalıdır ki, sermaye birikimi zorunluluklarının yön verdiği bir toplum, yerini daha insanca ve demokratik bir toplumsal düzene bırakmalı ve gelecekteki savaşımlar bu hedefe yönelmelidir.

Çeviri: Şükrü Alpagut

Cem Eroğul

1960 yılında İstanbul, Saint Joseph Lisesi'nden mezun oldu. 1964 yılında Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi'ni bitirdi. Yüksek lisansını, Diplôme d'Etudes supérieures (DES), Faculté de Droit et de Science économique (Paris), 1965 yılında; doktorasını ise 1969 yılında, Siyasal Bilgiler Fakültesi'nde tamamladı.

1966 yılında Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi'nde Anayasa Hukuku asistanı olarak çalışmaya başlayan Eroğul, 1973 yılında aynı fakültede Anayasa Hukuku doçenti oldu. 1982 yılında yine aynı bölümde profesör ünvanını aldı. 1983 yılında Ankara Sıkıyönetim Komutanlığı'nın emriyle üniversiteden uzaklaştırıldı. 1990 yılında alınan Danıştay'ın içtihadı birleştirme kararı uyarınca A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi'ndeki Anayasa Hukuku profesörlüğüne geri döndü. 2010 yılı başında emekli oldu.

Yayınlanmış yapıtları şunlardır:

Demokrat Parti – Tarihi ve İdeolojisi (1970; Ankara: İmge Kitabevi, 4. baskı, 2003).

*Anayasayı Değiştirme Sorun*u (Ankara: Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1974).

Türk Anayasa Düzeninde Cumhuriyet Senatosu'nun Yeri (Ankara: Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1977).

Devlet Nedir? (Ankara: İmge Kitabevi, 3. baskı, 2002) (Önce İngilizce yayınlandı: *An Essay on the Nature of the State*, Ankara: Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1981).

Devlet Yönetimine Katılma Hakkı (1991; Ankara: İmge Kitabevi, 2. baskı, 1999)

Anatüzeye Giriş ("Anayasa Hukuku"na Giriş) (1993) (Ankara: İmaj Yayınevi, 13. Basım, 2013).

Çağdaş Devlet Düzenleri (1996; Ankara: İmaj Yayınevi, 8. Basım, 2012).

Karl Marx

Louis Bonaparte'ın 18 Brumaire'i

Cem Eroğul

Tarih, sıcağı sıcağına, siyaset çorbası daha pişmekte iken yazılabilir mi? Bugüne dek bunu **eşsiz biçimde başarmış bir tek yapıt var**: Marx'ın, Louis Bonaparte'ın 2 Aralık 1851'de Paris'te gerçekleştirdiği hükümet darbesinden hemen sonra yazmaya başladığı ve Şubat 1852'de tamamladığı inceleme: Louis Bonaparte'ın 18 Brumaire'i.[100] Kendisinden bu değerlendirmeyi yazmasını, New York'a sığınmış olan ve orada haftalık bir siyasal dergi çıkarmaya hazırlanan devrimci arkadaşı Joseph Weydemeyer istemişti. Weydemeyer, 1852 baharında, New York'ta, tasarladığı haftalık dergi yerine, Die Revolution (Devrim) adında aylık bir dergi yayınlamaya başladı. Marx'ın darbeyi çözümlemek için yazdığı ve tasarlanan haftalık dergide yayınlanmak üzere peyderpey gönderdiği bütün yazılar, o derginin ilk sayısında çıktı. Böylece dergi, bir kitap biçimini aldı. O sırada, bu dergiden birkaç yüz tanesi Almanya'ya da gönderildi. Ama o günün koşullarında, 1848-49 devrim dalgasını izleyen baskı döneminde, yaygın bir tanıtımı olanaksızdı. İnceleme, kitap biçiminde, ilk kez 1869'da, Marx'ın önsözüyle çıktı.[101] Bu ikinci basımdan sonraki üçüncü basımı ise 1885'te yapıldı. Marx iki yıl önce ölmüştü. Bu basımın önsözünü Engels yazdı. Her zamanki keskin gözlemciliğiyle, Engels önsözünde şöyle diyordu: "Günün

canlı tarihi hakkındaki bu olağanüstü kavrayış, olayların, bu denli açık şekilde anlaşılması, gerçekten de benzersizdir."[102]

Engels'in de belirttiği gibi Fransa, sınıf mücadelelerinin en açık ve kararlı biçimde yürütüldüğü ülke. Marx bunu bildiği için, kendi dünya görüşü oluşur oluşmaz, Fransa'daki siyasal gelişmeleri çok yakından izlemekle yetinmiyor, Fransız tarihini de çok sıkı bir biçimde inceliyor. Fransa'yı devrimin ülkesi olarak gördüğünden Marx, Haziran 1843'te evlendikten birkaç ay sonra, Ekim sonunda, Paris'e yerleşiyor. Şubat 1844'te Marx, Paris'te *Deutsch-Französische Jahrbücher*'i (Alman-Fransız Yıllığı) çıkarıyor. Tek sayısı çıkabilen bu dergide, o sırada yirmi altı yaşında olan Marx'ın maddeciliği ve komünizmi açıkça ortaya çıkıyor. Altı ay sonra, daha önce kendisiyle Köln'de karşılaştığı[103] ve o sırada yirmi dört yaşında olan Engels geliyor Paris'e. 28 Ağustos 1844 günü, devrim tarihinin bu en verimli dostluğunun temeli Paris'te atılıyor. Marx'la Engels, birlikte, *Kutsal Aile*'yi yazmaya başlıyorlar. Ocak 1845'te, Prusya hükümetinin baskısına boyun eğen Fransız hükümeti, Marx'ı sınır dışı ediyor.[104] Şubat başında Marx'lar Brüksel'e yerleşiyorlar. İki ay sonra Engels de geliyor Brüksel'e. Eski dünya görüşleriyle hesaplaşmayı sürdürerek, 1845 Eylül'ünden 1846 yazına dek *Alman İdeolojisi*'ni kaleme alıyorlar. Bu arada, hem Brüksel'de hem de Londra'da devrimci çalışmalarını sürdürüyorlar. 1847 sonunda, Londra'daki Komünist Birlik tarafından, örgütün siyasal görüşünü ortaya koyacak bir bildiri hazırlamakla görevlendiriliyorlar. *Komünist Manifesto* Şubat 1848 sonunda Londra'da, Almanca olarak yayınlanıyor. Bu arada 22-24 Şubat günlerinde Fransa'da devrim oluyor ve İkinci Cumhuriyet ilan ediliyor. Marx, başkan yardımcılığını yaptığı Brüksel Demokratik Birliği adına, Fransız hükümetine bir kutlama gönderiyor. İki gün sonra, Fransız Geçici Hükümetinin bir üyesi Marx'ı Paris'e çağırıyor. 3 Mart 1848 günü ise, Belçika kralı, Marx'ın 24 saat içinde ülkeyi terk etmesini emrediyor. Böylece, Mart 1848 başında, Marx ailesi yeniden Paris'e yerleşiyor. İki hafta sonra Engels de Paris'e geliyor. Ne var ki, o günlerde devrim fırtınası artık Almanya'da da esmeye başlıyor.

Bunun üzerine, Nisan başında, Marx'la Engels, devrime katılmak üzere Almanya'ya gidiyorlar. 1 Haziran 1848'de, Köln'de *Neue Rheinische Zeitung* (Yeni Ren Gazetesi) çıkmaya başlıyor.[105] Marx, çeşitli Avrupa ülkelerini sarmaya başlayan devrimin organı gibi çalışan bu günlük gazetenin genel yayın yönetmeni. Engels, yayın kurulu üyesi. Gazetenin 25 Haziran 1848 günlü sayısında, ilk kez, "kuryelerden dün öğrendiğimize göre, Paris'te büyük bir proleter ayaklanması başlamış bulunuyor," diye kısa bir haber çıkıyor. Dört gün boyunca böyle kısa kısa haberlerden sonra, 29 Haziran 1848 günlü gazetede Marx'ın ünlü "Haziran Devrimi" yazısı çıkıyor. (Yazıyla birlikte, sokak savaşlarını gösteren bir resim, bir de Paris haritası veriliyor.) Fransız tarihini, Fransız siyaset sahnesinin oyuncularını, Paris'i çok iyi bildiği için Marx, ayın 23'ünde başlayıp 26'sında son bulan tarihin ilk büyük proletarya ayaklanmasını, aradan yalnızca **üç gün** geçtikten sonra, yaklaşık beş yüz kilometre öteden ve başka bir ülkeden, bütün tarihsel anlamını gözler önüne sererek okurlarına anlatıyor! 1 ve 2 Temmuz sayılarında ise Engels'in, yine "Haziran Devrimi" başlığını taşıyan bir yazısı çıkıyor. Burada Engels, askeri konulardaki uzmanlığını sergileyerek, hem devrimcilerin, hem de hükümetin askeri harekâtını ayrıntısıyla inceliyor. Barikatlara ve tahkim edilmiş evlere dayanan sokak savaşının, çok ayrıntılı, çok ilginç bir anlatımını ve değerlendirmesini buluyoruz burada. *Neue Rheinische Zeitung* gazetesi, İtalya'dan Macaristan'a bütün devrimci kalkışmaları izlediğinden, özellikle Almanya'daki kaynaşma üzerine odaklandığından, dünya siyasetini de çok yakından izleyip yansıttığından, o tarihlerden sonra, tek tük birkaç haber dışında Fransa'yla ilgili fazla bir şey yok. Gazete, bir yandan da, devrimci eyleme doğrudan doğruya katılıyor. 13 Eylül 1848'de, gazetenin çağrısıyla Köln'de büyük bir gösteri yapılıyor ve Marx'la Engels'in de üye olduğu devrimci bir Kamu Güvenliği Komitesi kuruluyor. Ancak, Ekim'den başlayarak Almanya'nın her yerinde karşıdevrimciler gitgide üstün geliyorlar. 8 Kasım 1848'de Prusya'da devrime karşı darbe yapılınca, 11 Kasım 1848 günlü *Neue*

Rheinische Zeitung, darbecilere vergi ödenmemesi kampanyasını başlatıyor. Şubat 1849'da, Marx'la Engels, yönetime hakaretten yargılanıyorlar. Ancak jüri bu suçlamayı reddediyor ve aklanmalarına karar veriyor. Ensonu 16 Mayıs 1849 günü, Prusya yönetimi, Marx'ın daha önce, devrimciliğinde serbest kalmak için Prusya yurttaşlığından çıkmış olmasını fırsat bilerek, yasal hakkı olmasına karşın, yeniden yurttaşlığa kabulü için yaptığı başvuruyu reddediyor ve ülkeyi terk etmesini emrediyor. *Neue Rheinische Zeitung*'un 19 Mayıs 1849 günlü son sayısını Marx kırmızı mürekkeple bastırıyor; sonra, Engels'le birlikte, devrimci kaynaşmanın sürdüğü Güney Batı Almanya'ya geçiyorlar. Devrimci kalkışmalar bastırılınca Marx, Haziran başında Paris'e dönüyor. Ne var ki, 23 Ağustos 1849 günü, 24 saat içinde Fransa'yı terk etme emrini alıyor. Ağustos sonunda, artık ömrünün geri kalan bölümünü geçireceği Londra'ya yerleşiyor.

Marx'la Engels Londra'da, bir tür enternasyonal gibi çalışan (ve kendilerine daha önce *Manifesto*'yu yazdırmış olan) Komünist Birlik'in yönetiminde görev alarak devrimci çalışmalarını sürdürüyorlar, çeşitli gazetelerde yazılar yayınlıyorlar, Almanya'dan sığınan göçmenlere yardımcı olmaya çalışıyorlar. Bu arada büyük geçim sıkıntısı çekiyorlar.[106] Yine de, bir gazete çıkarıp yandaşlarına ulaşabilmek için çırpınıyorlar. Devrimci dalganın bitişiyle gerçi artık bir günlük gazetenin devrim aracı olarak yapabileceği pek bir şey yok. Buna karşılık, ikili, yaşanan devrimci dalganın kuramsal açıdan değerlendirilmesini ve bundan gerekli derslerin çıkarılmasını zorunlu görüyor. Sonunda, finansman sağlayarak, Mart 1850'de, aylık *Neue Rheinische Zeitung Politisch-ökonomische Revue*'yü (Yeni Ren Gazetesi Politika-Ekonomi Dergisi) çıkarmaya başlıyorlar. Dergi Hamburg'da basılıyor. Yayım yeri olarak, hem Londra, hem de 1848-49 devrim dalgasından sonra birçok Almanın sığındığı New York gösteriliyor. Bu dergi, 6 Mart-29 Kasım 1850 arasında, toplam beş kez yayınlanabiliyor. Kasım 1850'de Engels, ailesinin ortak olduğu tekstil fabrikasında çalışmak ve böylece Marx'a maddi destek sağlayabilmek için (yirmi yıl

kalacağı) Manchester'e taşınıyor. *Revue*'nün son sayısı, Kasım 1850 sonunda çıkan bir çift sayı, 5.-6. sayı. İşte bu dergilerin birincisinde, ikincisinde, üçüncüsünde ve son çift sayısında, dört bölüm halinde, Marx'ın, Şubat 1848 devriminden başlayarak 1850 yılının Kasım ayının başına dek[107] Fransa'daki siyasal gelişmeleri konu edinen araştırması yayınlanıyor. Marx'ın sağlığında bunlar bir daha yayınlanmayacaktır. Buna karşılık Engels, 1895 yılında, bu dört yazıyı, *Fransa'da Sınıf Mücadeleleri, 1848-1850* başlığı altında kitaplaştıracak ve buna bir de giriş yazacaktır. Marx'ın *18 Brumaire*'i, işte bu yapıt ve girişi okunmadan yeterince anlaşılamaz. Onun için aşağıda bunun üzerinde gerektiği kadar durulacak.

Engels'in 14 Şubat-6 Mart 1895 arasında kaleme aldığı giriş, birkaç bakımdan önemli. Bir kere, Engels, *Komünist Manifesto*'da genel olarak dile getirilen dünya görüşünün, Fransa'da 1848-1850 arasında yürütülen sınıf mücadelelerinin incelenmesiyle, ilk kez somut bir örnekte sınandığının altını çiziyor.[108] İkincisi, burada Engels, yazdığı tarihte (1895'te) artık bütün devrimci partilerin ortak talebi olan üretim araçlarının kamulaştırılması talebinin, ilk kez bu yapıtta (1850'de) ortaya konduğunu vurguluyor. Bu çok önemli. Çünkü 1848 Haziran proletarya ayaklanmasına dek, devrimcilerin talebi "çalışma hakkı" olarak dile getiriliyordu. Nitekim 1831 Lyon ayaklanmasının baş sloganı, "Çalışarak Yaşamak ya da Savaşarak Ölmek!"ti. Bu devrimci talep dönüşümünü, *Revue*'de çıkan yazılarında, ilk kez Marx gözler önüne seriyor. Üçüncüsü, Engels, 1866'da Almanya'da genel oyun kabulüyle Sosyal-Demokrat Parti'nin inanılması güç bir başarı çizgisi yakaladığını, artık oyların dörtte birini alacak güce eriştiğini, yüzyıl sonuna dek, yasal araçları kullanarak iktidar olma olanağını bulacağını belirtiyor. Bunu yaparken de, artık eski sokak savaşlarının geride kaldığını, modern ordulara barikatlarla karşı konamayacağını, partiyi sokak kavgasına kışkırtanların, proletaryaya tuzak kurmak isteyenler olduğunu söylüyor. Yasallığın devrim için kullanılması gerektiğini, egemen sınıflar yasallığı

ortadan kaldırmaya kalkışırlarsa, o zaman da Sosyal-Demokratların gereğini yapacağını vurguluyor.

Bu giriş, Engels'in haberi olmadan ve en keskin ifadeleri **budanarak**, partinin gazetesi *Votwärts!*'te (İleri) yayınlanınca, Engels, derhal Karl Kautsky'ye yazıyor. 1 Nisan 1895 günlü mektubunda, sözleri aynen şöyle: "Beni, ne pahasına olursa olsun, barışçı bir yasallığa tapan biri olarak göstermek üzere budanmış" olan önsözün tamamı *Die Neue Zeit*'ta (Yeni Zaman) yayınlansın ki, "bu utandırıcı izlenim silinip atılsın."[109] Ne var ki, ne *Votwärts!*'ten sorumlu Wilhelm Liebknecht, ne de *Die Neue Zeit*'tan sorumlu Karl Kautsky, Engels'in isteğini yerine getirmeye yanaşmıyorlar. Üstelik, ilk kez kitap olarak yayınlanan *Fransa'da Sınıf Mücadeleleri, 1848-1850'*nin başına, Engels'in yine bu budanmış metnini koyuyorlar! Engels, durumu değiştiremeden, dört ay sonra, 5 Ağustos 1895'te, gırtlak kanserinden ölüyor.

Bu önsözün yaşamsal önemi şurada ki, Alman Sosyal-Demokrat Parti yöneticileri, dünyanın en büyük proletarya partisini devrimden uzaklaştırıp reformcu bir parti haline getirmek için en çok **bu metne** dayandılar. Bilindiği gibi bu siyaset, I. Dünya Savaşı patladığında, Alman Sosyal-Demokratların devrime ihanetleriyle sonuçlandı. Bütün enternasyonalizm vaatlerine, karşı cephelerdeki emekçi kardeşlerine silah doğrultmayacakları sözlerine karşın, kendi hükümetlerinin savaş bütçesini onayladılar. Daha da beteri, savaş bittiğinde ve kayzer kaçtığında, en büyük parti olarak ülkenin yönetimi üzerlerine kalınca, Bolşeviklerin yolundan yürüyerek devrime kalkışan kendi parti arkadaşlarını kan içinde boğdular. Bu durumun ibret verici bir yankısını, **öldürülmeden on altı gün önce**, 31 Aralık 1918'de, Alman Komünist Partisi'nin kuruluş kongresinde **Rosa Luxemburg'**un yaptığı konuşmada buluyoruz. Rosa Luxemburg, Engels'in sözlerinin budandığını **bilmiyor**. Engels'e çatmasa da, partinin oportünist siyasetinde bu girişin sağladığı desteğe işaret ediyor ve bundan sonra devrimci stratejinin ne olması gerektiğini anlatıyor.[110] Ne var ki, iki hafta sonra, yönetimdeki Sosyal-Demokratların işbirliği ettiği askerler

tarafından, 1895'te Engels'i oyuna getirmiş olan Wilhelm Liebknecht'in oğlu, parti arkadaşı Karl Liebknecht'le birlikte yakalanıp öldürülüyor.

Fransa'da Sınıf Mücadeleleri, yukarıda belirtildiği gibi, *Revue*'nün dört ayrı sayısında (son sayı, çift sayıydı) yayınlandığı biçimiyle dört bölümden oluşuyor. *18 Brumaire*'de, daha uzun bir zaman dilimini kapsayan Marx, üçlü bir dönemleme[111] yeğliyor. Ancak bu, yalnız görünüşte bir fark. Çünkü *Sınıf Mücadeleleri*'nin dördüncü bölümünde, Marx,[112] Fransa'da süregiden siyasal mücadelelerle ilgili genel bir toparlama ve değerlendirme yapıyor. Yoksa, iki yapıtta da, dönemlemenin mantığı aynı. Şubat 1848 devriminin vurucu gücü, proletarya. Cumhuriyetin derhal ilan edilmesi ve genel oyun kabulü, bu durumun sonucu. Ancak, köylü oylarıyla seçilip 4 Mayıs'ta toplanan mecliste, burjuvazi kesin bir üstünlüğe sahip. Yeni anayasayı hazırlamakla görevli bu meclisteki üstünlüğünü kullanan burjuvazi, küçük burjuvaziyi de yanına alarak proletaryanın Şubat'ta kazandığı gücü kırmak için saldırıya geçiyor. 23 Haziran 1848 ayaklanması, proletaryanın buna yanıtı. İki yapıtın da ilk bölümü, Şubat'tan Haziran'a uzanan ve proletaryanın yenilgisiyle sonuçlanan büyük sınıf kapışmasına ayrılmış durumda. Ondan sonra, galiplerin iç çekişmeleri başlıyor. Bu arada yeni anayasa hazırlanıyor. Benimsenen başkanlık sisteminin gereği olarak 10 Aralık 1848'de seçim yapılıyor ve Louis Bonaparte cumhurbaşkanı seçiliyor. Kurucu meclis daha bir süre görevde kaldıktan sonra, Mayıs 1849'da genel seçim yapılıyor. Yeni yasama meclisinde demokratik muhalefetin bayraktarlığını yapan küçük burjuvazi, demokratik muhalefeti sokağa taşırmaya itilince, önderleri, milletvekilleri vb. tutuklanıyor ve sınıf olarak siyaset sahnesinden atılıyor. İki kitapta da, ikinci adımda, proletaryanın Haziran 1848'deki yenilgisinden küçük burjuvazinin Haziran 1849'daki yenilgisine uzanan dönem ele alınıyor. Her iki kitabın üçüncü aşaması, bundan sonraki gelişmelere ayrılmış durumda. Ancak, *Sınıf Mücadeleleri* Ekim-Kasım 1850'de son bulurken, *18 Brumaire*, Louis Napoléon'un darbe yaptığı 2 Aralık 1851'e kadarki

gelişmeleri kapsıyor. İşin dikkat çeken bir yönü şu ki, aynı tarihlere ilişkin bölümlerinde bile, iki yapıt birbirini tekrarlamıyor.[113] Olaylara değişik açılardan ışık tuttuklarından, bu iki inceleme gerçekte birbirini tamamlıyor. *Sınıf Mücadeleleri*, olaylara genellikle daha yakın mesafeden bakıyor. *18 Brumaire*, dönem artık kapandıktan sonra yazıldığından, daha yüksekten bir kuşbakışı sağlıyor. Bu nedenle, metinlerin biriyle yetinerek dönemi tam olarak kavramanın **olanağı yok**. Örneğin, yalnızca *18 Brumaire*'i okuyarak, 1848'de işçi sınıfının "çalışma hakkı"nı gerçekleştirmek için kurulan "ulusal atölyeler"i ya da işçi sınıfını ezebilmek için küçük burjuvazi dahil, proletarya dışındaki bütün sınıfların nasıl bir strateji uyguladıklarını anlamak olanaksız. Buna karşılık *Sınıf Mücadeleleri*'yle yetinerek, Şubat Devrimi'nden Bonaparte darbesine uzanan dönemi, tarihsel akış içine tam olarak oturtabilmenin yolu yok.

İşte bu nedenle, aşağıda *18 Brumaire*'i yalnız başına tanıtmakla yetinmeyip bu tanıtıma *Sınıf Mücadeleleri*'ni de katacağım. Bu kitapları ne anlatacak, ne de özetleyeceğim elbette. Amacım, nasıl bir **çözümleme yöntemi** kullanıldığını, çözümlemenin toplumsal gerçekliğin **hangi düzeylerini** konu edindiğini, **çözümleme araçlarının** incelenen somut konuya göre **nasıl farklılaştığını**, bolca örnek vererek, gözler önüne sermek. Sonunda da, bu iki kitaptaki uygulamadan nasıl bir **çözümleme dersi** çıkarılabileceğini kısaca belirtmeye çalışacağım.

I. *18 Brumaire'*deki çözümlemeler

18 Brumaire'de Marx, tarihsel maddeciliğin en soyut ilkelerinden siyasal savaşımın en somut örneklerine uzanan bir yelpazede, dolayısıyla, çok çeşitli soyutluk ya da somutluk düzeylerinde birçok çözümleme yürütüyor. Bu karmaşık yumağı çözmek için, sanırım, elverişli bir yol, çözümlemeleri, **en soyutundan başlayarak**, düzey düzey gözler önüne sermektir.

1869 baskısına yazdığı önsözde Marx, kendi yaklaşımının özgünlüğünü şu sözlerle ortaya koyuyor: "Bense,[114] Fransa'daki

sınıf mücadelesinin,[115] sıradan ve gülünç bir kişiliğin kahraman rolünü oynamasını mümkün kılan koşulları ve ilişkileri nasıl yarattığını gösteriyorum.” (s. 12).[116] Tarihsel maddeciliğin nasıl bir kuramsal açıklama sağladığını kavrayabilmek için bu tümce çok önemli. Görüldüğü gibi, ne Louis Bonaparte’ı, ne de Aralık 1852 hükümet darbesini “yaratan” sınıf mücadelesi **değil.** Sınıf mücadelesi, yalnızca belli “ilişkileri ve koşulları” yaratıyor. Bundan sonraki gelişmeler, kimsenin tahmin edemeyeceği arızi ve kişisel eylemlerin sonucu. Sınıf savaşımı açısından bunların hiçbiri **kaçınılmaz değil**.[117] *18 Brumaire*’in daha ikinci paragrafında, Marx, yine en soyut düzeyde, tarihsel maddeciliğin en temel kabulünü şu sözcüklerle dile getiriyor: “İnsanlar kendi tarihlerini kendileri yapar; ama onu özgür iradeleriyle değil, kendi seçtikleri koşullar altında değil, dolaysız olarak önlerinde buldukları, verili, geçmişten devrolan koşullar altında yaparlar.” (s. 15). Marx’ın bütün külliyatı içinde, **sanırım** tarihsel maddeci yaklaşımı bundan daha duru bir biçimde anlatan bir tümce **yoktur**. Burada, tarihin hem “verili koşullar tarafından” **belirlenmiş** olduğunu, hem de insanların **özgür iradelerinin** sonucu olduğunu görüyoruz. Dolayısıyla, tarihsel maddeciliğin tam belirleyiciliği savunduğunu söylemek de, hiçbir belirleyiciliği savunmadığını ileri sürmek de yanlıştır. Bu yaklaşımın sağladığı ve toplum bilimlerinde herhangi bir başka yaklaşımın sağlayabileceği en büyük katkı, belirlemenin **varlığına değil**, **kaynağına** ve **derecesine** ilişkindir. Marx’a göre, belirlemenin **kaynağı**, geçim dünyasına (“altyapıya”) ilişkin gelişmelerdir ve **derecesi**, olayların bu kaynağa yakınlığına ya da uzaklığına bağlıdır.

Bu en soyut düzeyin bir basamak altında, biraz daha somut bir düzeyde yürütülen çözümlemeler, genel olarak sınıflar, devrimler, devlet biçimleri ve ideolojik yapılara ilişkin olanlar. Marx, Şubat 1848’de ilan edilen İkinci Cumhuriyeti, Eylül 1792’de ilan edilen Birinci Cumhuriyetle karşılaştırıyor. Böylece, hem büyük burjuva devrimlerinin ortak özelliklerini, ortaya koyuyor; hem de, proletarya

devrimlerinin niye geçmişi taklit edemeyeceklerini, niye ancak geleceği kurarak var olabileceklerini belirtiyor. Burjuva devrimlerinin ortak özellikleri, görece çabuk gerçekleşmeleri. Buna karşılık, toplumca sindirilmelerinin uzunca bir zamana yayılması. Proletarya ise, devrim yolunda hep inişli-çıkışlı hareketlerle ilerler. Kendi sınıfsal amaçlarının "belirsiz devasalığı" (s. 19) karşısında, ürküye kapılıp kaçar. Geri dönüşü olmayan son hesaplaşma anına dek, bunun böyle olması kaçınılmazdır. Çünkü, proletarya, kendisinin bile nasıl olacağını bilemediği bir geleceği kurmaktadır. Onun için de, kendi devrimini deneye deneye öğrenme durumundadır.

Aynı soyutluk-somutluk düzeyinde yapılan çözümlemeler, devlet biçimlerinin sınıfsal tabanlarını gözler önüne serer. Fransa'da Şubat Devrimi'ni önceleyen Bourbon ve Orléans krallıklarında, burjuvazinin yalnızca bir bölümü "kral adına" egemendi. Devrimden sonra ise, Marx'ın eşsiz fomülüyle, "halk adına, burjuvazinin bütünü egemen olacaktır." (s. 23). Avrupa'nın gündeminde, cumhuriyetin almaşığı krallık gibi görünüyordu. Proletaryanın Haziran ayaklanması, bu devlet biçimlerinin altında yatan sınıf gerçeğini ortaya koydu. Böylece, gerçekte cumhuriyetin, burjuva sınıfının "diğer sınıflar üzerindeki sınırlandırılmamış despotizmi" (s. 24) olduğu çıktı ortaya. Önceki hanedan yönetimleri ise, belirtildiği gibi, burjuvazinin yalnızca **bir kesiminin** üstünlüğüne dayanıyordu. "Bourbon'lar döneminde, kendi din adamlarıyla ve uşaklarıyla birlikte **büyük toprak mülkiyeti** hüküm sürüyordu; Orléans'lar döneminde ise, maiyetindeki avukatlar, profesörler ve dalkavuk hatiplerle birlikte yüksek finans kesimi, büyük sanayi ve büyük ticaret, yani **sermaye**. … Dolayısıyla, bu hizipleri birbirlerinden ayrı tutan, sözde ilkeler değil, maddi varlık koşulları, mülkiyetin iki farklı türü, kent ile kır arasındaki eski karşıtlık, sermaye ile toprak mülkiyeti arasındaki rekabetti." (s. 45)

Aynı soyutluk-somutluk düzeyinde Marx, yalnızca siyasal düzenin değil, ideolojik üstyapının da sınıfsal tabanını gözler önüne serer. "Farklı mülkiyet biçimlerinin, toplumsal var oluş koşullarının

üzerinde, farklı ve özel olarak biçimlendirilmiş (s. 45) duyarlıkların, yanılsamaların, düşünme tarzlarının ve yaşam görüşlerinin bütün bir üstyapısı yükselir. Sınıfın bütünü, bunları, kendi maddi temellerine ve bunlara karşılık gelen toplumsal ilişkilere dayanarak yaratır ve biçimlendirir. Bunları gelenek ve eğitimle edinen tekil birey, eylemlerinin gerçek belirleyici nedenlerini ve çıkış noktasını oluşturduklarını düşünebilir.” (s. 46). Ama, nasıl ki, “bir insanın kendisi hakkında düşündükleri ve söyledikleriyle gerçekte ne olduğu ve ne yaptığı” birbirinden ayrılıyorsa, “tarihsel mücadelelerde de, partilerin sözlerini ve hayallerini” dayandıkları sınıfların “gerçek yapılarından ve gerçek çıkarlarından … ayırt etmek zorunludur.” (s. 46). Özetle, siyasal ve düşünsel üstyapıyı gerçekten anlamak istiyorsak, görünüşteki biçimlere, söylenen sözlere aldanmadan, bunların altında yatan **somut sınıf çıkarlarına** bakmalıyız.

Bunun bir altındaki soyutluk-somutluk basamağının konusu anayasa ve devlet kurumlarıdır. Marx, burada, yalnızca sınıfsal tabanı değil, gerçek bir **siyaset bilimcisi** gibi, **kurumların mantığını** da devreye sokar. 4 Mayıs 1848’de toplanan kurucu meclisin hazırlayıp kabul ettiği İkinci Cumhuriyet anayasası, Marx’a göre, hem sınıfsal tabanını yansıtır, hem de bundan kaynaklanan yapısal bir çelişki içerir. Burjuvazi, gerçekte genel oydan yana değildir. Ama Şubat Devrimi’nin maddi gücünü sağlayan proletarya genel oyu dayattığı için, anayasada da bunun kabul edilmesi kaçınılmaz olmuştur.[118] Nitekim meclis, anayasanın kabulünün üzerinden daha iki yıl geçmeden, 31 Mayıs 1850’de genel oyu kaldıracaktır. Hak ve özgürlüklere ilişkin düzenlemeler de, aynı sınıfsal rengi taşır. Cumhuriyet ilan edip belli bir haklar ve özgürlükler dizisi kabul etmemek olanaksızdır. Haklar önce genel olarak sıralanıyor. Ancak sonra, bu hakların, “başkalarının eşit haklarını” ve “kamu güvenliğini” koruma gerekçeleriyle sınırlanabileceği kabul ediliyor. “**Kamu güvenliği**, yani burjuvazinin güvenliği” (s. 30), diyor Marx. Anayasanın kurumsal çelişkisi, başkanlık sisteminin kabulünde gösteriyor kendisini. Büyük toprak sahipleri, Bourbon’lardan yana. Mali sermaye ile

büyük sanayi ise, Orléans'lardan yana. Cumhuriyet biçiminde geçici olarak uzlaşıyorlar. Her iki hizip, kendi hanedanları yeniden tahta oturuncaya dek, bir tür seçilmiş krallık olarak gördükleri cumhurbaşkanının halk tarafında seçilmesi çözümünde uzlaşıyorlar. Ne var ki, bunu yaptıkları anda, gerçekte kendilerini temsil eden Millet Meclisi'nin gücünü ortadan kaldırmış oluyorlar. Onlar 750 kişi. Cumhurbaşkanı ise ulusu tek başına temsil ediyor. Meclis ulusla "metafizik" bir ilişki içindeyken, "cumhurbaşkanı kişisel bir ilişki içindedir." (s. 32). Önlem olarak, cumhurbaşkanına meclisi fesih yetkisi tanımıyorlar ve süresini tek dönemle sınırlıyorlar. 1852 Mayıs ayının ikinci Pazar günü, bundan sonraki cumhurbaşkanı için seçim yapılması zorunlu. Ne var ki, 10 Aralık 1848 seçimlerinde, cumhurbaşkanlığına seçilen kişi, büyük Bonaparte'ın yeğeni olan Louis Bonaparte. Burjuva hizipler kendi hiziplerinin çıkarını koruyacak bir krallık hanedanı peşinde koşarken, bir imparatorluk hanedanı tehlikesi yaratıyorlar. Sonunda anayasayı yıkacak olan da, işte tam bu çelişki oluyor.

Anayasayı yapanlar, kendilerini korumak için, anayasa değişikliğini çok güç koşullara bağlıyorlar. En az birer ay arayla üç toplantı yapılacak; değişiklik için en az 500 meclis üyesi oy kullanmış olacak; değişikliğin kabulü için, en az dörtte üçlük bir çoğunluk gerekecek. (s. 33). Ne var ki, bunun gerçek anlamı, anayasanın meclis çoğunluğuna karşı tutum alması. Nitekim, koşullar bunu zorlayıp meclis anayasa değişikliğine girişince, 19 Temmuz 1851'de yapılan oylamada, yüzde altmışı aşan bir çoğunluk değişiklikten yana oy kullansa da, anayasanın aradığı dörtte üç çoğunluğa erişilemediği için, değişiklik reddediliyor. Marx'ın alaylı tespitiyle, "parlamento çoğunluğu anayasaya karşı olduğunu açıkladı; ama aynı anayasa, azınlıktan yana olduğunu ve onun kararının bağlayıcı olduğunu açıkladı." (s. 96)

Marx, hukuk ve siyaset bilimi uzmanlığını daha birçok çözümlemede sergiliyor. Örneğin, proletaryadan bir yıl sonra, 13 Haziran 1849'da bu kez küçük burjuvazinin ezilmesinin, cumhuriyetin temel dayanağı olan meclisi nasıl zayıf düşürdüğünü

gözler önüne seriyor. Küçük burjuva muhalefet, 200'ün üstünde[119] milletvekiliyle, hatırı sayılır bir güç oluşturuyor. Fransız birliklerinin Roma Cumhuriyeti'ni topa tutmaları, silahlı kuvvetlerin başka bir halkın özgürlüklerine karşı kullanılmasını yasaklayan anayasaya açıkça aykırı bir eylem. Solcu muhalefet, bu kararı veren cumhurbaşkanını ve bakanları suçlayan bir önerge veriyor. Burjuva çoğunluk, bunu muhalefeti sokağa sürüklemek için fırsat olarak kullanıyor ve ağır kışkırtmalarla önergeyi 12 Haziran'da reddediyor. Burjuva çoğunluk, sokağa dökülen muhalefeti orduya ezdirmekle kalmıyor, parlamentodaki gücünü de kırıyor. Bunun kurumsal sonucuna dikkat çeken Marx, çok sayıda küçük burjuva milletvekilini savcılara teslim etmekle, burjuva çoğunluk gerçekte "kendi parlamenter dokunulmazlığını kaldırdı" (s. 53) diyor. Küçük burjuva muhalefetin davranışını ise, şöyle değerlendiriyor Marx: "eğer parlamentoda zafer kazanmak istiyorduysa, silah başına çağırmamalıydı. Eğer parlamentoda silah başına çağırdıysa, sokakta parlamenter tarzda hareket etmemeliydi. Eğer gerçekten de barışçıl bir gösteri amaçlandıysa, o zaman buna askeri bir karşılığın verileceğini öngörmemek ahmakçaydı. Eğer gerçek bir mücadelenin yaşanacağı görülüyorduysa, o zaman bu mücadelede kullanılması gereken silahların bırakılması orijinal[120] bir tutumdu." (s. 51)

Marx, meclisin cumhurbaşkanı ile mücadelesinde kendini korumasını bilememesini, laf esrikliği içinde gelişen ve gerçekleri olduğu gibi görmeyi engelleyen "parlamenter kretinizm"e (geri zekâlılığa) (s. 87) bağlıyor. Örneğin, Ocak 1851'de, meclisi savunacağını ilan eden General Changarnier'nin emrine yeterli birlikler vereceklerine, generali görevden alan cumhurbaşkanını kararından caydırmak için cumhurbaşkanlığı köşküne gidiyorlar. Bu davranışın, yenilgiyi baştan kabul etmek anlamına geldiğini şu sözlerle belirtiyor Marx: "Kimi ikna etmeye çalışırsanız, onu durumun hâkimi kabul edersiniz." (s. 84-85)

Yasamaya ilişkin bu çözümlemeleri dışında, Marx, bürokrasiye ve yürütme gücüne ilişkin olarak da çok ilginç çözümlemeler geliştiriyor. Beş yüz bin kişilik bir memur ordusunun beslenmesi,

burjuvazinin sırtında yük gibi görünebilir. “Ama, diyor Marx, Fransız burjuvazisinin **maddi çıkarı**, tam da bu geniş ve çok kollu devlet mekanizmasının korunmasına en sıkı şekilde bağlıdır. Kendi fazla nüfusunu buraya yerleştirir ve kâr, faiz, kira ve serbest meslek ücreti biçimlerinde cebe indiremediklerini devlet maaşları biçiminde tamamlar. Diğer yandan, kamuoyuna karşı kesintisiz bir savaş yürütmek ve toplumun bağımsız hareket organlarını tümüyle kesip atmayı başaramadığı yerlerde güvensizlik içinde bunları sakatlamak, felce uğratmak zorunda olduğu bir sırada, burjuvazi, **siyasal çıkarı** tarafından, baskıyı, yani devlet iktidarının araçlarını ve personelini günden güne artırmaya zorlanıyordu.” (s. 61)

Marx, Fransa’ya özgü bir kurum olarak bu dev bürokrasinin hangi gelişmelerin ürünü olduğunu ortaya koyuyor. “Devasa bürokratik ve askeri örgütlenmesiyle, kapsamlı ve yapay devlet mekanizmasıyla, yarım milyonluk ordunun yanı sıra yine yarım milyonluk bir memur ordusuyla bu yürütme gücü, Fransız toplumunun bedenini bir ağ tabaka gibi saran ve tüm gözeneklerini tıkayan bu korkunç asalak cisim, mutlak monarşi döneminde, feodal sistemin onun da yardımıyla hızlanan çöküşü sırasında ortaya çıktı. … Ulusun burjuva birliğini yaratmak için tüm yerel, bölgesel, kentsel ve kırsal özel güç odaklarını parçalama görevi bulunan Birinci Fransız Devrimi, mutlak monarşinin başlatmış olduklarını, yani hem merkezileşmeyi hem de iktidar gücünün kapsamını, niteliklerini ve hizmetçilerini geliştirmek zorunda kalmıştı. Napoleon, bu devlet mekanizmasını eksiksiz hale getirmişti. Meşru monarşi ve Temmuz Monarşisi, bu mekanizmaya, daha ileri düzeydeki bir işbölümünden başka bir şey eklemedi; devlet içindeki işbölümü, burjuva toplumu içindeki işbölümünün yeni çıkar grupları, yani devlet idaresi için yeni malzemeler yaratması ölçüsünde derinleşti.” (s. 116)

Bürokrasinin nasıl oluştuğunu böyle özetledikten sonra Marx, **devletin oluşum mantığını**, son derece dikkat çekici bir biçimde açıklıyor: “Her bir **ortak** çıkar toplumdan hemen sökülüp alınarak daha yüksek, **genel** bir çıkar olarak onun karşısına çıkarıldı;” (s. 116). Sonra da örnekler veriyor: “bir köy topluluğunun

köprüsünden, okul binasından ve ortak varlıklarından demiryollarına, ulusal varlıklara ve Fransa Üniversitesi'ne varıncaya kadar, toplumun organlarının kendi başlarına belirledikleri şeyler onlardan koparıldı ve hükümetin faaliyetlerinin nesneleri haline getirildi." (s. 116-117). Bilindiği gibi Marksizm, komünist toplumda devlet olmayacağını savunur. Bu iddia da, birçoklarına, hiç inandırıcı gelmez. Marx, burada, devletin, toplumun ortak işlerinin ellerinden alınmasıyla oluştuğunu göstererek, **devletin nasıl ortadan kalkacağını** da göstermiş oluyor. **Çözüm yolu, bütün ortak işlerin, resmi görevlilerce değil, gerektiğinde uzmanlar da kullanılarak, doğrudan doğruya ilgililerin ortak çabasıyla gerçekleştirilmesi.**

Bürokrasinin nasıl oluştuğunu ve burjuva sınıfının hem maddi hem de siyasal çıkarlarına nasıl hizmet ettiğini belirttikten sonra Marx, bu bürokrasiyi kullanarak iktidar olan Bonaparte'ın hangi sınıfı temsil ettiğini çözümlemeye çalışıyor. "Devlet iktidarı havada asılı durmaz" dedikten sonra, bu iktidarın tabanını şöyle koyuyor ortaya: "Bonaparte, bir sınıfı, üstelik Fransız toplumunun en kalabalık sınıfını, **küçük tarla sahibi köylüleri** temsil ediyor." (s. 117). Açıklaması şöyle: "Her bir köylü ailesi neredeyse kendine yetecek durumdadır, tükettiklerinin büyük bölümünü dolaysız olarak kendisi üretir ve böylece, geçim araçlarını, toplumla ilişki kurmaktan çok doğayla değiş tokuş yaparak elde eder. Tarla, köylü ve aile; onun yanında bir başka tarla, bir başka köylü ve bir başka aile." (s. 118). Bunlar **nesnel olarak** bir sınıftır: "Milyonlarca ailenin, onları yaşam biçimleri, çıkarları ve eğitimleri açısından diğer sınıflardan ayıran ve bu sınıflarla düşmanca karşı karşıya gelmelerine yol açan iktisadi varlık koşulları altında yaşaması ölçüsünde, bir sınıf oluştururlar." (s. 118). Yine de, **kendileri için sınıf** değildirler: "Küçük tarla sahibi köylüler arasında yalnızca yerel bağlantıların bulunması, çıkarlarının ayrılığının aralarında hiçbir birliktelik, hiçbir ulusal bağ, hiçbir siyasal örgütlenme yaratmaması ölçüsünde, bir sınıf oluşturmazlar." (s. 118). Kendileri için sınıf olmadıklarından, "sınıf çıkarlarını, ister bir parlamentoyla

ister bir kongreyle olsun, kendi adlarına öne çıkarma yeteneğine sahip değildirler. Kendilerini temsil edemezler; temsil edilmek zorundadırlar. Temsilcileri, aynı zamanda, onların efendisi, onların üzerindeki bir otorite, onları diğer sınıflardan koruyan ve onlara yukarıdan yağmur ve güneş ışığı gönderen sınırsız bir iktidar gücü olarak görünmek zorundadır. Dolayısıyla, küçük tarla sahibi köylülerin siyasal etkisi, nihai ifadesini, yürütme gücünün toplumu kendisine bağımlı kılmasında bulur.” (s. 118)

Devlet kurumlarıyla ilgili çözümlemelerinde Marx’ın ele aldığı ilginç bir konu da sivil-asker ilişkileri. Marx, **sıkıyönetim** düzeninin Fransız buluşu olduğunu belirtiyor. Egemen sınıfların sık sık kullandıkları bir araç bu. Örneğin, tarihin ilk büyük proletarya ayaklanması olan Haziran 1848 ayaklanmasından sonra, Paris’te hemen sıkıyönetim ilan ediliyor; isyancıların bir bölümü doğrudan doğruya kurşuna diziliyor, bir bölümü sömürgelere sürgüne gönderiliyor, bir bölümü askeri mahkemelerde yargılanıyor. İkinci Cumhuriyet anayasasını hazırlayan kurucu meclis, sıkıyönetim altındaki Paris’te görev yapıyor. Ancak Marx, çok önemli bir noktanın altını çiziyor: Sıkıştığınız her an askere başvurursanız, sonunda askere iktidar tadını vermiş olursunuz: “Fransız toplumunun beynini sıkıştırmak ve onu susturmak (s. 33) için belli aralıklarla bu toplumun tepesine yerleştirilen kışla ve açık ordugâh; belirli aralıklarla yargıçlık ve yöneticilik, vasilik ve denetçilik, polislik ve gece bekçiliği yapmalarına izin verilen kılıç ve misket tüfeği; belirli aralıklarla toplumun en yüce bilgeliği ve toplumun başöğretmeni oldukları duyurulan bıyık ve asker ceketi –kışla ve açık ordugâh, kılıç ve misket tüfeği, bıyık ve asker ceketi, sonunda, kendi rejimlerini en yüksek rejim ilan ederek ve burjuva toplumunu kendisini yönetme derdinden tümüyle uzaklaştırarak toplumu kesin olarak kurtarmalarının daha iyi olacağı düşüncesine ulaşmak zorunda değil miydi?” (s. 34). Bu sözler yazılalı bir buçuk yüzyıl oldu. O günden bu güne, neredeyse sayısız askeri darbe, Marx’ın bu gözleminin doğruluğunu en çarpıcı biçimde gösterdi.

Marx'ın çözümlemelerinde soyutluk-somutluk düzeyinde son aşama, *18 Brumaire* darbesinin somut koşullarının incelenmesi. Ancak bu somutluk düzeyinde bile, Marx bir betimleme kolaycılığına hiç sapmadan, **çözümlemesini** sürdürüyor. Olayları anımsatırken, sürekli olarak, bunların nasıl **nesnel çelişkiler** oluşturduklarını, derinleşen bunalımın darbeyi nasıl **nesnel gereklilik** haline getirdiğini gözler önüne seriyor. Üstelik de bunu, çarpıcı bir biçem ustalığıyla yapıyor. Yukarıda sözü edilen 19 Temmuz 1851 anayasa değişikliği girişimini anımsattıktan sonra şöyle diyor: "Parlamento Bonaparte'tan yana olduğunu açıklamış, ama anayasa parlamentoya karşı olduğunu açıklamıştı. Dolayısıyla, Bonaparte, anayasayı yırttığında parlamentonun eğilimine uygun şekilde ve parlamentoyu dağıttığında da anayasanın eğilimine uygun şekilde hareket etti." (s. 97). "Düzen Partisi,[121] revizyon hakkındaki kararıyla, egemen olmaktan da hizmet etmekten de, yaşamaktan da ölmekten de, cumhuriyete katlanmaktan da onu devirmekten de, anayasayı korumaktan da onu bir kenara atmaktan da, cumhurbaşkanıyla işbirliği yapmaktan da onunla köprüleri atmaktan da anlamadığını kanıtladı." (s. 97). Egemen sınıfın siyasal aczi, sanırım bundan güzel anlatılamaz. "Parlamento partisinin iki büyük hizbine ayrışmasının ve bu hiziplerin her birinin kendi içlerinde ayrışmasının ötesinde, parlamentodaki Düzen Partisi, parlamento **dışındaki** Düzen Partisi'yle ayrı düşmüştü. Burjuvazinin sözcüleri ile yazarları, kürsüsü ile basını, kısacası burjuvazinin ideologları ile burjuvazinin kendisi, temsilciler ve temsil edilenler, birbirlerine yabancılaşmıştı ve artık birbirlerini anlamıyordu." (s. 98). Bu alıntıları yaparken, bir gerçeğin yeniden altını çizmekten de kendimi alamayacağım: Tarihsel maddeciliğin tek yönlü, mekanik bir belirlemeyi savunduğunu düşünenler, bu satırları okuyunca, bu konudaki bilgilerinin **ne denli yanlış olduğunu** herhalde göreceklerdir. Bir sınıfla o sınıfın sözcüleri arasındaki ilişki bile, hiçbir zaman tek yanlı bir "yansıma" mekanizması değil, somut koşullara göre hep yeniden biçimlenen "canlı bir alışveriş"tir. Kimi zaman bu alışveriş, bir sınıfın yalnızca siyasal temsilcileriyle değil;

basında, sınıf ilkelerini koruyacağım diye, sınıf üyelerinin anlık maddi çıkarlarını zarara uğratan **kendi kalemleriyle kapışma** biçimini dahi alabilir: "Burjuvazi yazınsal temsilcilerine, kendi basınına yönelik öfkesini, **parlamenter temsilcileriyle** anlaşmazlığından daha açık bir şekilde gösterdi. Burjuva gazetecilerinin, Bonaparte'ın gasp arzularına yönelik her saldırısı için, basının, yürütme gücüne karşı burjuvazinin siyasal haklarını korumaya yönelik her girişimi için[,] burjuva jürileri tarafından çok yüksek para ve utanmazca hapis cezalarının verilmesi, yalnızca Fransa'yı değil tüm Avrupa'yı şaşırtıyordu." (s. 101). Özetle, parlamenter Düzen Partisi kendini hareketsizliğe mahkûm etmekle kalmadı, "**burjuvazinin parlamento dışındaki kitlesi** de, güçlü ve sınırlandırılmamış bir iktidarın koruması altında, güven içinde özel işlerinin peşine düşebilmek için, cumhurbaşkanına yaltaklanarak, parlamentoya hakaret ederek, kendi basınına kaba ve kötü davranarak, Bonaparte'ı, kendi konuşan ve yazan unsurlarını, kendi politikacı ve yazarlarını, kendi konuşmacı kürsüsünü ve kendi basınını ezmeye, yok etmeye çağırdı." (s. 101). Kısacası, darbe öncesinde Fransız burjuva sınıfı, **toplumu yönetme yeteneğini yitirmişti.** Marx, bunalımın ayrıntılarını gözler önüne sererek yürüttüğü somut çözümlemeyi şu tümceyle sonuca bağlıyor: "Egemenliğin zorluklarından ve tehlikelerinden kurtulmak için, kendi siyasal egemenliğinden kurtulmaya can attığını açıkça ilan etti." (s. 101)

Her şeyin tersine döndüğü bir ortamda, darbe hazırlığı içindeki bir cumhurbaşkanının, demokrasi bayraktarı olarak öne çıkmasına da şaşmamalı. Ulusal Meclis, 4 Kasım 1851 günü tatilden döner dönmez, cumhurbaşkanının, 31 Mayıs 1850'de kaldırılmış olan genel oya dönülmesini isteyen yazısını buluyor önünde. Bonaparte'ın bakanları, hem bu yönde bir tasarı sunuyorlar, hem de ivedilik kararı alınmasını istiyorlar. Ancak, 13 Kasım 1851 günü yapılan oylamada meclis, ivedilik önergesini de, genel oyu kısıtlamış olan yasanın değiştirilmesini de, 348'e karşı 355 oyla reddediyor. "Böylece, diyor Marx, [parlamento] vekillik belgesini

bir kez daha yırttı, halkın özgürce seçilmiş temsilcisi olmaktan çıkıp bir sınıfın gaspçı parlamentosuna dönüştüğünü bir kez daha doğruladı, parlamenter başı ulusun gövdesine bağlayan kasları kendi elleriyle kesip ikiye ayırdığını bir kez daha kabul etti." (s. 107). Sonra da, kendi elleriyle davet ettiği darbe kendi kafasına inince, Guizot'nun şu çığlığıyla sınırsız zavallılığını ve şaşkınlığını ortaya döküverdi: "Bu, sosyalizmin tam ve kesin zaferidir!" (s. 115). İşler bu raddeye geldikten sonra, **düzeni ancak düzensizlik kurtarabilir**, darbe de **nesnel gerekçesini** burada bulur diyor Marx: "Mülkiyeti artık yalnızca hırsızlık, dini yalnızca yalan yere yemin,[122] aileyi yalnızca piçlik, düzeni yalnızca düzensizlik kurtarabilir!" (s. 125)

Marx'ın *18 Brumaire*'de yürüttüğü çözümlemeler, genel hatlarıyla böyle.[123] Ancak bu bölümü kapamadan önce, 1852 basımı ile 1869 basımı arasındaki farklarla ilgili olarak, daha önce değinilen bir noktaya dönmekte yarar var. Anımsanacağı üzere, henüz kendisi hayattayken yapılan ikinci basımda, Marx'ın, 1852 metninde kimi kırpıntılar yaptığı, daha sonraki basımlarda Marx'ın bu tercihine hep uyulduğu, ancak bunun bir istisnası bulunduğu belirtilmişti. *18 Brumaire*'in son sayfalarında, küçük köylülüğün gitgide çöktüğünü ve proletaryaya yakınlaştığını anlatan Marx, küçük köylülüğün çöküşüyle birlikte gücünü bu sınıftan alan merkezi devlet yapısının da yıkılacağını belirtir. Sonra da, kendi vurgusuyla şu sözü ekler: "**proleter devrimi, yokluğu bu devrimin solosunu tüm köylü uluslarının ölüm şarkısına dönüştürecek olan koroyu kazanır.**" (s. 124). Görüldüğü gibi Marx, burada, çok sonra Lenin'in öncülük edeceği bir stratejiyi savunuyor: Köylü çoğunluklu toplumlarda, proletarya devrimi, ancak işçi-yoksul köylü ittifakıyla başarılı olabilir. Yoksa, bu "koro" kurulamazsa, proleter devrim köylü uluslarda yalnız başına okunan bir "solo" olarak kalırsa, bir "ölüm şarkısına" dönüşür. Bu, elbette, son derece önemli bir saptamadır. Peki 1869 basımında, Marx'ın bunu çıkarmış olması nasıl açıklanabilir? Sanırım bu ancak, kapitalizmin, hiç değilse Fransa gibi ileri bir ülkede, İngiliz örneğine uygun bir gelişme

yaşayacağı, proletarya geliştikçe köylülüğün tasfiyeye uğrayacağı görüşüyle açıklanabilir. O zaman, gerçekten, “köylü uluslar”a ilişkin bu sözler fazlalıktır ve çıkarılmaları gerekir. Ne var ki, dünya tarihi Marx’ın bu beklentisini doğrulamamış, köylülük kolay tahmin edilemeyecek bir direnç göstermiştir. Yirminci yüzyılın başında Leninist stratejiyi başarılı kılan da, bu tarihsel gerçeğin Marksist açıdan doğru yorumlanmasıdır. (Günümüzde, devrim için, Leninist strateji de geride kalmıştır. Bugünün sorunu, devrimi **bugünün koşullarında** başarılı kılacak yeni bir Marksist stratejinin geliştirilmesidir.)

II. *Sınıf Mücadeleleri*’ndeki çözümlemeler

18 Brumaire’de olduğu gibi, Marx, *Sınıf Mücadeleleri*’nde[124] de, çeşitli soyutluk-somutluk düzeylerinde yer alan, **çok katmanlı** bir çözümleme geliştiriyor. Yine de iki yapıt arasında vurgu farkları var. *Sınıf Mücadeleleri*’nin ilk bölümü, Şubat Devrimi’nden Haziran 1848 proletarya ayaklanmasına uzanan dönemi kapsıyor. Marx, bu bölümde, çeşitli siyasal düzenlerin ve güdülen siyasetlerin altında yatan sınıf tabanını, siyasal gelişmelerle **tam iç içe geçmiş** bir çözümleme örneğiyle gözler önüne seriyor. Bu bölümün odağında sınıf olarak **proletaryanın** yer alması, bu çözümlemenin önemini artırıyor. Onun için, *Sınıf Mücadeleleri*’nin ilk bölümünü özel bir dikkatle ele almak gerekiyor.

Marx, önce, Şubat 1848 devriminin devirdiği siyasal düzenin sınıfsal dayanağını belirtiyor: “Louis-Philippe döneminde egemen olan sınıf, Fransız burjuvazisi değil, onun bir **kesimiydi**: Bankacılar, borsa kralları, demiryolu kralları, kömür ve demir madenleri ile ormanların sahipleri, toprak sahiplerinin bunlarla birlikte hareket eden bir bölümü; yani, **mali aristokrasi** diye adlandırılan kesim.” (s. 11). “Gerçek **sanayi burjuvazisi** resmi muhalefetin bir bölümünü oluşturuyor, yani mecliste yalnızca bir azınlık olarak temsil ediliyordu.” (s. 11). “Tüm kademeleriyle **küçük burjuvazi** gibi **köylü sınıfı** da siyasal iktidardan bütünüyle dışlanmıştı.” (s. 12)

Bu sınıf dengesini sürdürmenin başlıca iki mekanizması, devlet borçlanması ile demiryolu siyaseti. Marx'ın sözleriyle, "burjuvazinin meclisler aracılığıyla hüküm süren ve yasa çıkaran kesiminin, **devlet borçlanmasında doğrudan çıkarı vardı. Devletin bütçe açığı,** tam da spekülasyonlarının asıl konusu ve zenginleşmelerinin temel kaynağıydı. Her yılın sonunda yeni bir açık. Her dört beş yılda bir yeni bir borçlanma. Ve her yeni borçlanma, mali aristokrasiye, yapay olarak iflasın eşiğinde tutulan devleti dolandırmak konusunda yeni fırsatlar sunuyordu: Devlet, bankacılarla en elverişsiz koşullarda anlaşmak zorundaydı." (s. 12). "Devlet eliyle akıtılan muazzam miktardaki para, ayrıca, hileli teslimat[125] sözleşmelerine, rüşvete, hırsızlığa ve her türlü dolandırıcılığa kapı açıyordu. Devlet, borçlanma aracılığıyla toptan dolandırılırken, devlet işleri[126] aracılığıyla da perakende dolandırıcılığa maruz kalıyordu." (s. 13). "Egemen sınıf, genel olarak devlet harcamalarını ve devlet borçlanmasını nasıl sömürüyorsa, **demiryolları yapımını** da öyle sömürüyordu. Meclisler, büyük harcamaları devletin sırtına yüklüyor ve spekülasyon yapan mali aristokrasiye altın meyveleri sunuyordu." (s. 13). "Temmuz Monarşisi, Fransa'nın ulusal servetini sömürmek için kurulmuş bir anonim şirketten başka bir şey değildi ve bu şirketin kârları, bakanlar, meclisler, 240.000 seçmen[127] ve yakınları arasında paylaştırılıyordu." (s. 13). Bu sınır tanımaz zenginleşme hırsını gözler önüne serdikten sonra, Marx şöyle bir teşhiste bulunuyor: "Mali aristokrasi, zevkleriyle olduğu gibi kazanç biçimleriyle de, **lumpen proletaryanın**[128] **burjuva toplumunun doruklarında yeniden doğumundan başka bir şey değildir.**" (s. 14)

Mali burjuvazinin bu gözü dönmüş yiyiciliği, toplumda dalga dalga yayılan bir isyan duygusuna yol açtı. "Sonunda, **dünya çapındaki iki ekonomik olay,** genel hoşnutsuzluğun açığa çıkışını hızlandırdı ve isyan duygusunu olgunlaştırdı. 1845 ve 1846 yıllarındaki **patates hastalığı** ile **kötü hasatlar** halktaki genel huzursuzluğu artırdı. 1847 yılındaki fiyat artışları kıtanın geri

kalanında olduğu gibi Fransa'da da kanlı çatışmalara yol açtı. Mali aristokrasinin utanmazca cümbüşlerine karşı, halkın en temel gıda maddeleri için mücadelesi! … Devrimin ortaya çıkışını hızlandıran ikinci büyük iktisadi olay, İngiltere'deki **genel** bir **ticaret ve sanayi bunalımıydı**; 1845 yılının sonbaharında demiryolu hisse senedi spekülatörlerinin topluca yıkıma uğramasıyla kendisini duyuran, 1846 yılı boyunca tahıldan alınan gümrük (s. 15) vergilerinin kaldırılacak olması gibi bir dizi vesileyle bekletilen bunalım, sonunda 1847 sonbaharında, Londra'daki büyük sömürge malları tüccarlarının iflasları ile açığa çıktı; emlak bankalarının iflasları ve İngiliz sanayi bölgelerinde fabrikaların kapanması bunların hemen ardından geldi. Şubat Devrimi patlak verdiğinde, bu bunalımın kıta üzerindeki etkileri henüz son bulmamıştı." (s. 16)

Görüldüğü gibi Marx, egemen sınıf siyasetlerinin yarattığı genel muhalefetin bir kriz konjonktürü ile birleşmesinin sonucu olan Şubat Devrimi'nin **tarihsel senaryosunu**, büyük bir oyun yazarının eşsiz ustalığıyla gözler önüne seriveriyor. Genel bir muhalefetin sonucu olan Şubat 1848 devrimi, görünüşte muhalefette birleşen, "ama çıkarları arasında karşıtlıklar bulunan **farklı sınıfların uzlaşmasından** başka bir şey olamazdı." (s. 16). Bu uzlaşmanın kurumsal ürünü olan Geçici Hükümet üyelerinin "**büyük çoğunluğu** burjuvazinin temsilcilerinden oluşuyordu." (s. 17). Ne var ki, devrimin sınıfsal rengi ne olursa olsun, nasıl "Paris siyasi merkezileşme nedeniyle Fransa'ya hükmediyorsa, işçiler de devrimci deprem anlarında Paris'e hükmeder." (s. 17). Proletaryanın bu nesnel gücünden kaynaklanan kaçınılmaz durum, ister istemez, birtakım siyasal sonuçlar yaratır. "Temmuz Monarşisi nasıl kendisini **cumhuriyetçi kurumlarla çevrili bir monarşi** olarak ilan etmek zorunda kaldıysa, Şubat cumhuriyeti de kendisini **sosyal kurumlarla çevrili bir cumhuriyet** olarak ilan etmek zorunda kaldı. Paris proletaryası bu ödünü de **zorla kopardı.**" (s. 19)

İşçiler, maddi üstünlüklerinin verdiği güçle, genel oya dayalı cumhuriyeti ilan ettirdikleri gibi, bir çalışma bakanlığının kurulmasını ve emekçi çıkarlarının gözetilmesini ilke olarak kabul

ettirdiler. Geçici Hükümet, Luxembourg sarayında çalışacak ve emekçi sınıfların durumunu iyileştirmenin yollarını bulacak bir işçi temsilcileri komisyonu kurdu. Ancak, Marx'ın tespitiyle: "Her tür dünyevi devlet iktidarından farklı olarak, bu kişilerin elinde ne bir bütçe ne de yürütme gücü vardı." (s. 19). Gerçek gücü ellerinde tutan burjuva bakanlıkların "**yanına eklenecek** bir **proleter** çalışma bakanlığı, ancak bir iktidarsızlık bakanlığı, bir yerine getirilemez istekler bakanlığı, bir Luxembourg Komisyonu olabilirdi" dedikten sonra, değerlendirmesini şöyle sürdürüyor Marx: "İşçiler, burjuvazinin yanında kendilerini kurtarabileceklerine inandıkları gibi, diğer burjuva uluslarının yanında, Fransa'nın ulusal sınırları içinde bir proleter devrimini gerçekleştirebileceklerini sanıyorlardı. Ama Fransız üretim ilişkileri, Fransa'nın dış ticareti tarafından, bu ülkenin dünya pazarındaki konumu ve bu pazarın yasaları tarafından belirleniyor; Fransa, Avrupa ölçeğinde, dünya pazarının zorbası İngiltere'yi vuracak bir devrim savaşı olmadan, bunları nasıl parçalayabilirdi?" (s. 20). Proletarya devrimi, burjuvazinin yanında değil, ancak ona karşı gerçekleştirilebilirdi. Öte yandan, düzenin kökten değişmesi için, bu karşı çıkılacak burjuvazinin, sanayi burjuvazisi olması gerekirdi. "Ama Şubat Devrimi doğrudan doğruya mali aristokrasiyi hedef almamış mıydı? Bu olgu, sanayi burjuvazisinin Fransa'ya hükmetmediğini kanıtlamıştı. Sanayi burjuvazisi, ancak modern sanayinin tüm mülkiyet ilişkilerini kendisine göre biçimlendirdiği yerde egemen olabilir ve sanayi de bu (s. 20) gücü ancak dünya pazarını fethettiğinde kazanabilir, çünkü ulusal sınırlar onun gelişmesi için yeterli değildir." (s. 21)

Proletaryanın Paris'teki büyük maddi gücü karşısında, hükümet, hem ödün hem de tuzak gibi görülebilecek iki önemli tedbir alıyor. Biri, burjuvazinin silahlı gücü olan Ulusal Muhafız'ın yanında, Gezici Muhafız adı altında yeni bir silahlı güç oluşturmaktı. 15-20 yaşındaki gençlerden oluşan biner kişilik 24 tabur kuruldu. Proletarya, işçi gençlerden kurulu bu birlikleri kendinden sayıp gurur duydu. Ancak hükümet, esas olarak lumpen proletaryadan oluşturduğu ve gündeliğe bağlayarak satın aldığı bu gençleri,

gerektiğinde proletaryaya karşı kullanmayı tasarlıyordu. İkinci tedbir, bunalımın ve devrimin sokağa attığı yüz bin işçiyi, “ulusal atölyeler” adı verilen kurumlara kaydetmekti. Bu tedbir, işçilerin, çok düşük bir ücret karşılığında, “sıkıcı, tekdüze, verimsiz **kazı işlerinde** kullanılmasından başka bir şey” değildi. “Geçici Hükümet, bu (s. 28) atölyelerle, **işçilerin kendilerine karşı ikinci bir proleter ordusu** kurmuş olduğuna inanıyordu. İşçiler Gezici Muhafız hakkında nasıl yanıldıysa, bu kez de burjuvazi ulusal atölyeler hakkında yanılmıştı. Bir **isyan ordusu** yaratmıştı.” (s. 29). “Ulusal atölyeler, içerikleriyle değil ama isimleriyle, proletaryanın burjuva sanayisine, burjuva kredi sistemine ve burjuva cumhuriyetine yönelik somutlaşmış protestosuydu. Burjuvazinin bütün nefreti bu nedenle onlara yöneldi. … Küçük burjuvaların tüm rahatsızlıklarının, tüm hoşnutsuzluklarının merkezine de, ortak hedef tahtası olan bu ulusal atölyeler yerleşmişti. … Göstermelik bir iş için devletten maaş, işte sosyalizm!, diye homurdanıyorlardı içten içe.” (s. 29)

Şubat Devrimi’nin kabul ettiği (erkekler için) genel oyla yapılan seçimler sonucunda, 4 Mayıs 1848’de Kurucu Ulusal Meclis toplandı. “Ulusal Mecliste, tüm Fransa, Paris proletaryasını yargıladı.” (s. 32). Bu artık, yalnızca burjuva cumhuriyetinin meclisiydi. “Burjuvazi, proletaryanın hak iddialarını silahla çürütmek zorundaydı. (s. 33). Kurucu Meclis, seçimden önce Geçici Hükümet’te yer almış olan işçi temsilcilerini, yeni atadığı Yürütme Kurulu’nun dışında bıraktı. Çalışma bakanlığı kurulmasından vazgeçildi. Luxembourg Komisyonu kaldırıldı. Halk toplantıları yasaklandı. Meclis kürsüsünden işçilere sövgüler, alaylar yağdırıldı. Saldırının baş hedefi olarak da, ulusal atölyeler seçildi. Önce, günlük ücret, parça başı ücrete düşürüldü ve Paris doğumlu olmayan işçiler Sologne’a gönderildi. 21 Haziran’da çıkan bir kararnameyle ise, “evli olmayan tüm işçilerin” ulusal atölyelerden zorla çıkarılmaları “ya da” (s. 34) askere alınmaları emredildi.[129]

“İşçilerin başka çaresi kalmamıştı; ya açlıktan ölmek ya da saldırıya geçmek zorundaydılar. 22 Haziran’daki çok büyük

ayaklanmayla karşılık verdiler ve bu ayaklanmayla, modern toplumu bölen iki sınıf arasındaki ilk büyük savaş yapıldı. Bu, **burjuva** düzeninin korunması ya da yok edilmesi mücadelesiydi. Cumhuriyeti gizleyen örtü yırtıldı."

(s. 34). "Önderleri, ortak planları, araçları bulunmayan,[130] çoğu silahlardan yoksun işçilerin, beş gün boyunca, ordunun, Gezici Muhafızın, Paris Ulusal Muhafızının ve taşradan akın eden Ulusal Muhafızın saldırılarını benzersiz bir yiğitlik ve dehayla nasıl durdurduğu biliniyor. Burjuvazinin, yaşadığı ölüm korkusunun bedelini eşi görülmemiş bir vahşetle ödettiği ve 3.000'den fazla tutukluyu[131] katlettiği biliniyor." (s. 34)

Marx, Haziran yenilgisinin kendileri üzerinde yarattığı ilk izlenimi aktarabilmek için, ilginç bir biçimde, neredeyse iki yıl önce yazdığı ve *Neue Rheinische Zeitung* gazetesinin 29 Haziran 1848 günlü sayısında çıkan "Haziran Devrimi" yazısından[132] uzun bir alıntı yapıyor. Bu alıntıda, daha ayaklanmanın üzerinden üç gün geçmişken, Marx'la Engels'in bunun sınıfsal anlamını tam olarak kavradıklarını görüyoruz. Marx şöyle diyor: "Fransız burjuvazisinin 1789'dan beri gerçekleştirdiği çok sayıdaki devrimin hiçbiri **düzene** yönelik bir kalkışma değildi, çünkü egemenliğin ve köleliğin siyasi biçimi ne zaman değişse, bunlar, **burjuva** düzeninin sürmesini sağladı. Haziran, bu düzeni hedef aldı. Haziranın vay haline!"

Sınıf Mücadeleleri'nin ilk bölümünün sonu, sınıfsal çözümleme açısından **inanılması güç bir yoğunlukta**. Marx, Haziran 1848 yenilgisinin sonuçlarını şöyle sıralıyor: Bir kere, proletaryanın burjuvaca taleplerinin yerini, "**Burjuvazinin devrilmesi! İşçi sınıfı diktatörlüğü!"** sloganı[133] alacaktır. İkincisi, can düşmanıyla karşı karşıya gelen burjuvazinin iyice zorbalaşması kaçınılmazdır. Bu da, küçük burjuvazi ile köylüleri proletaryaya iter. "Proletarya bir süreliğine sahneden uzaklaştırılarak burjuva diktatörlüğü resmen tanındığında, burjuva toplumunun orta katmanları, yani küçük burjuvazi ve köylü sınıfı, durumlarının daha da katlanılmaz hale gelmesi ve burjuvaziyle çelişkilerinin derinleşmesi ölçüsünde, proletaryaya giderek daha fazla bağlanmak zorundaydı." (s. 36).

Üçüncüsü, Haziran ayaklanması Kıta Avrupası'nın burjuvazisinde büyük bir korku yaratıp onu feodal krallıklarla ittifaka itti. Böylece, burjuva egemenliğinin sağlamlaştırılması engellendi. Dördüncüsü, Fransa'da proleter devrimin yenilgiye uğraması, **ulusal devrimlerin** Avrupa'nın zorba güçlerince yenilmesine olanak verdi. "Ama," diyor Marx, son derece önemli bir noktaya değinerek, "bu ulusal devrimlerin kaderi proleter devrimin kaderine bağımlı kılınırken, bunların görünüşteki özerkliklerine, büyük toplumsal dönüşümden bağımsızlıklarına son verildi." (s. 37). "Son olarak, Kutsal İttifakın zaferleri nedeniyle, Avrupa öyle bir biçim aldı ki, Fransa'daki her yeni proleter ayaklanması, doğrudan doğruya bir **dünya savaşı** ile çakışacak. Yeni Fransız devrimi, ulusal zemini hemen terk etmek ve 19. yüzyılın toplumsal devriminin gerçekleşebileceği tek alan olan **Avrupa alanını fethetmek** zorunda." (s. 37). Sanırım, Marx'ın daha on dokuzuncu yüzyıl için yaptığı bu tespitten, günümüzde devrimin ancak bir **dünya devrimi** olabileceği sonucunu çıkarmak yanlış olmaz.

Sınıf Mücadeleleri'nin ikinci bölümü, proletaryanın yenildiği Haziran 1848 günlerinden, küçük burjuvazinin yenildiği Haziran 1849 günlerine uzanan siyasal gelişmeleri inceliyor. Burada, Marx yine, devlet biçimlerinin ve güdülen siyasetlerin altında yer alan **sınıfsal gerçeği** gözler önüne seriyor. İlk bölümde, özellikle işçi sınıfı üzerinde durmuştu. Bu bölümün odağında ise küçük burjuvazi var. Bunun yanı sıra, burjuva sınıfını oluşturan türlü kesimler; partileri, sözcüleri, generalleri ve gazeteleri de belirtilerek tanıtılıyor.

Küçük burjuvazinin siyasal hareketinin adı, "demokratik cumhuriyetçilik". Mecliste temsilcileri, *Montagne* Partisi.[134] Yürütmede temsilcileri, Ledru-Rollin. Gazeteleri ise, *Réforme*. Küçük burjuvalar, Haziran 1848 ayaklanması sırasında, burjuvaziyle birleşerek proletaryaya karşı her türlü mücadeleyi yürütmüşlerdi. "Bunları yaparak, diyor Marx, kendi partilerini bir güç haline getiren zemini ortadan kaldırdılar, çünkü küçük burjuvazi, ancak arkasında proletarya durduğu sürece, burjuvazi karşısında devrimci

bir tutum alabilir." (s. 40). Bütün iktidar, "burjuva cumhuriyetçi" hizbe kaldı. Bunlar, Louis-Philippe zamanında, resmi muhalefeti temsil ediyorlardı. Sözcüleri *National* (Ulusal) gazetesiydi. "Tüm devlet görevlerini, bakanlıkları, polis müdürlüklerini, valilikleri, ordudaki boşalan komutanlıkları hemen ele geçirdiler. Yürütme gücünün tepesinde generalleri, yani **Cavaignac**[135] duruyordu; genel yayın yönetmenleri Marrast, Kurucu Ulusal Meclisin daimi başkanı olmuştu." (s. 40)

Proletarya yenilince, burjuvazi, sınıf siyasetini hemen pervasızca uygulamaya başladı. "Geçici Hükümet tarafından hazırlanmış olan … sermayenin vergilendirilmesi … planı Kurucu Meclis tarafından iptal edildi, çalışma süresini 10 saate indiren yasa yürürlükten kaldırıldı, borçluların hapsedilmesi uygulaması yeniden yürürlüğe kondu, Fransız halkının okuma da yazma da bilmeyen büyük çoğunluğu jüri üyesi olma hakkından yoksun bırakıldı. Oy verme hakkından niye yoksun bırakılmadılar ki?[136] Yayınlar için güvence bedeli yatırma zorunluluğu yeniden getirildi, dernek kurma hakkı kısıtlandı." (s. 42)

Esnaf, bütün gücüyle proletaryaya karşı savaşmıştı. "**Mülkiyet adına** mücadele alanına sürüldükleri dönem boyunca, **küçük mülklerine** dokunulmamıştı." Ama şimdi artık işçiler yenilmişti ve esnafın desteğine ihtiyaç kalmamıştı. Onların da icabına bakılabilirdi. "Vadesi gelmiş senetlerin toplam değeri Paris'te 21 milyon frangın, diğer illerde 11 milyon frangın üzerine çıkmıştı. Paris'teki 7.000'den fazla işyeri sahibi Şubat ayından beri kiralarını ödememişti." (s. 43). Esnaf homurdanmaya başladı. "Kitlesel olarak borsa salonunda toplandılar ve tehditkâr bir şekilde, devrimin yol açtığı durgunluk nedeniyle borçlarını ödeyemez duruma düştüğünü ve 24 Şubat günü işlerinin iyi durumda (s. 43) olduğunu kanıtlayabilen her tüccar için, ticaret mahkemesi kararıyla ödeme vadelerinin uzatılmasını ve borçların makul bir yüzdesinin ödenmesi durumunda, alacaklıların hak iddialarından vazgeçmek zorunda tutulmasını istediler." (s. 44). Ne var ki, 22 Ağustos 1848 günlü toplantısında, meclis bu "dostane çözüm" önerisini reddetti. "Küçük

burjuvaların büyük bir bölümü tümüyle mahvedildi ve diğerlerinin işlerini yürütmelerine, yalnızca, onları sermayenin mutlak köleleri haline getiren koşullar altında izin verildi.” (s. 44)

Kurucu Meclis, 4 Eylül’de başladığı anayasa çalışmalarını 23 Ekim’de tamamladı. Cumhurbaşkanının halk tarafından seçilmesini kabul eden burjuva cumhuriyetçilerin hayali, Cavaignac’ı seçtirmekti. Seçim 10 Aralık 1848’de yapıldı. Sonuç, burjuva cumhuriyetçiler için tam bir hayal kırıklığı oldu. Cavaignac bir milyon, Louis Bonaparte ise, altı milyon oy aldı. “**Köylü ayaklanması”** diyor buna Marx. “Uygarlığın içinde barbarlığı temsil eden sınıfın” ayaklanması. Büyük devrimin anıları içinde yaşayan köylüler için Bonaparte, “bir kişi değil programdı. … Oy verme yerlerine bayraklarla, …yeni vergilere hayır, kahrolsun zenginler, kahrolsun cumhuriyet, yaşasın imparator!” diye bağırarak yürüdüler. (s. 50)

Louis Bonaparte’a oy verenler yalnızca köylüler değildi. “Geri kalan sınıflar, köylülerin seçim zaferinin tamamlanmasına katkıda (s. 50) bulundu. Napoleon’un seçilmesi, **proletarya** için, Cavaignac’ın görevden alınması, Kurucu Meclisin devrilmesi, … demekti. **Küçük burjuvazi** için Napoleon, borçluların alacaklılar üzerindeki egemenliği demekti. **Büyük burjuvazinin** çoğunluğu için, … cumhuriyetin yerini monarşinin alması, kralcı restorasyonun başlaması … demekti. Son olarak, **ordu,** … savaş için Napoleon’a oy vermişti.” (s. 51). Marx, şöyle devam ediyor: “*Neue Rheinische Zeitung*’un ifadesiyle Fransa’nın en basit adamının çok farklı anlamlar kazanması, işte böyle oldu. Tam da hiçbir şey olmadığından, kendisi dışında her anlama gelebiliyordu.” (s. 51)

Napoleon’un seçilmesi ve Cavaignac’ı yerinden etmesiyle, “*National* partisi yerleşmiş olduğu tüm yüksek mevkilerden hemen uzaklaştırıldı. Polis müdürlüğünü, posta yönetimini, Yargıtay başsavcılığını, Paris belediye başkanlığını, her yeri monarşinin eski adamları işgal etti.” Bourbon hanedanını tutan General Changarnier, “Seine Bölgesi Ulusal Muhafızının, Gezici Muhafızın ve Birinci Tümene bağlı düzenli birliklerin birleşik yüksek komutanlığını elde

etti.” (s. 54). Seçimi kazanan Louis Bonaparte, hükümeti kurma görevini, anlamlı bir biçimde, Louis-Philippe’in son başbakanı Odilon Barrot’ya verdi. Bunu belirtirken Marx, çözümlemesini bireysel düzeye indirerek Barrot hakkında ilginç değerlendirmelerde bulunuyor: “Burjuva liberalizminin ete kemiğe bürünmüş biçimi olan ve ruhunun sefil boşluğunu on sekiz yıl boyunca bedeninin ciddi görünümlü hareketleriyle gizleyen bu Barrot…”. Arada bir ürkse bile, “aynaya her baktığında, bakanlara özgü soğukkanlılığı ve insani kendini beğenmişliği geri” gelen Barrot. (s. 53)

Anayasanın yapılması ve cumhurbaşkanının seçilmesiyle, kurucu meclisin işi bitmişti. Ne var ki, meclis, cumhuriyetçi burjuvazinin en büyük dayanağıydı. İktidara tutunmaya çalıştılar. Cumhurbaşkanına karşı mücadelelerinde, iktisaden ezmiş oldukları küçük burjuvaziye yeniden yanaştılar. Yine de ancak izleyen yılın Mayıs ayına dek direnebildiler. 28 Mayıs 1849’da, yeni Ulusal Meclis toplandı. Burada artık Düzen Partisi (burjuvazinin kralcı hiziplerinin ittifakı) çoğunluktaydı. İkinci Cumhuriyetin geri kalan bölümü, bu meclisin cumhurbaşkanı ile çekişmesi içinde geçecek. *Sınıf Mücadeleleri,* bu çekişmeyi Ekim-Kasım 1850’ye dek izliyor.

Yeni meclise Düzen Partisi egemendi. Cumhuriyetçi burjuvalar sahneden silinmişti. Buna karşılık, yeniden proletaryaya yaklaşan küçük burjuvalar, önemli bir muhalefet gücüne erişmişlerdi. Önderleri “*Ledru-Rollin* beş il tarafından seçildi. Düzen Partisinin hiçbir lideri ve gerçek proleter partisinden hiçbir isim böylesi bir zafer kazanmadı.” (s. 71). Tıpkı daha önce proletaryaya yapıldığı gibi, bunların da hakkından gelinmesi gerekiyordu. *Sınıf Mücadeleleri*’nin üçüncü bölümü, bunun nasıl gerçekleştirildiğinin öyküsüyle başlıyor. Bunun fırsatını, dış siyaset gelişmeleri sağlıyor: 11 Haziran 1849 günü, Ledru-Rollin meclis kürsüsüne çıktı ve Fransız silahlı kuvvetlerinin Roma Cumhuriyeti’ne karşı kullanılmasının anayasa ihlali olduğunu belirterek Bonaparte ile bakanlarını suçlayan bir önergeyi başkanlığa verdi. Ledru-Rollin, “Cumhuriyetçiler, her aracı kullanarak, anayasaya uyulmasını sağlayacaktır; hatta gerekirse silah gücüyle!” (s. 76) diye haykırdı.

İşte Düzen Partisi'nin beklediği fırsat doğmuştu. 12 Haziran'da meclis, küçük burjuvazinin güvensizlik önergesini reddetti. "Ulusal Meclisin çoğunluğu isyancı azınlığı sokağa sürmek konusunda kararlıydı, azınlık artık geri adım atamazdı, zarlar atılmıştı." (s. 79). Muhalefet 13 Haziran'da, barışçı bir biçimde sokağa döküldü. Ancak, Changarnier'nin süvarileriyle karşılaşınca, yürüyüşçüler çil yavrusu gibi dağıldılar. Marx'ın değerlendirmesiyle: "23 Haziran 1848, devrimci proletaryanın ayaklanmasıysa, 13 Haziran 1849 da demokratik küçük burjuvaların ayaklanmasıydı; bu ayaklanmaların her ikisi de, taşıyıcıları olan sınıfların **klasik-saf** ifadeleriydi." (s. 81)

Düzen Partisi bu fırsatı sonuna dek kullandı. Hemen Paris'te sıkıyönetim ilan edildi ve her türlü muhalefet ezildi. "Azınlık, bir **parlamenter ayaklanma** denemesi yapacak kadar ileri gitmişti, çoğunluk, **parlamenter zorbalığı** yasa düzeyine yükseltti. Kürsü özgürlüğünü ortadan kaldıran ve Ulusal Meclisin başkanına düzeni bozdukları gerekçesiyle temsilcilere sansür uygulama, para cezası verme, milletvekili maaşlarını iptal etme, süreli uzaklaştırma cezası verme ve izin haklarını iptal etme yetkilerini tanıyan[137] bir **içtüzüğü** kabul etti." (s. 82). "Ulusal Meclisin Haziran, Temmuz ve Ağustos aylarındaki tüm yasama faaliyetleri, sıkıyönetim ilan etme yetkisini hükümete veren, basının ağzını daha sıkı bir şekilde kapatan ve dernek kurma hakkını yok eden baskı yasalarının çıkarılmasından ibaret kaldı." (s. 83)

Sınıf Mücadeleleri'nin üçüncü bölümü, Düzen Partisi'nin egemen olduğu meclisle cumhurbaşkanı arasındaki çekişmeyi, meclisin genel oy hakkını kaldırdığı 1 Mart 1850'ye dek izliyor. Bu çekişmede önemli bir aşama, 1 Kasım 1849'da, Bonaparte'ın, kralcı hiziplerin ortaklaşa destekledikleri Odilon Barrot hükümeti yerine, kendisine tamamen bağımlı (d'Hautpoul başkanlığında) bir hükümet kurması ve maliye bakanlığına, mali aristokrasinin önde gelen temsilcilerinden birini ataması. Marx'ın, burjuvazinin mali kesiminin yeniden öne çıkışıyla ilgili açıklaması şöyle: "Fransa gibi, ulusal üretim hacminin ulusal borç miktarıyla (s. 91)

karşılaştırıldığında orantısız ölçüde küçük kaldığı; devlet kaynaklı rantların, en önemli spekülasyon konusu ve borsanın, kendisini üretken olmayan bir biçimde değerlendirmek isteyen sermayenin temel yatırım pazarı olduğu bir ülkede, tüm burjuva ya da yarı burjuva sınıflardan sayısız insanın, devlet borçlarında, borsa oyunlarında ve mali sermayede pay sahibi olması zorunludur. Tüm bu ikincil pay sahipleri, doğal dayanaklarını ve komutanlarını, bu çıkarları en kalın hatlarıyla, bir bütün olarak temsil eden kesimde bulmaz mı?" (s. 92). Marx fabrika sahibi sermayenin mali sermayeye boyun eğip Düzen Partisi'nin "en bağnaz üyesi" oluşunu ise şöyle açıklıyor: "**Kârının** mali kesim tarafından azaltılması, **kârın proletarya tarafından ortadan kaldırılmasının yanında nedir ki?"** (s. 93)

Mali kesim yükselirken, köylüler gitgide daha kötü duruma düşüyordu. Köylüler "üzerindeki sömürünün, sanayi proletaryası üzerindeki sömürüden yalnızca **biçim** açısından farklılaştığı görülüyor," diyor Marx. "Sömürücü aynı: **Sermaye**. Tek tek kapitalistler tek tek köylüleri **ipotek** ve **tefecilik** aracılığıyla, kapitalist sınıf köylü sınıfını **devlet vergisi** aracılığıyla sömürüyor." (s. 99). Devrimin getirdiği oy hakkını kullanarak deneyim kazanan köylü sınıfı, art arda düş kırıklıkları yaşıyor. Bu da köylüleri biliyor. "**Devrimler, tarihin lokomotifleridir."** (s. 100)

Köylülerin, küçük burjuvaların, genel olarak orta katmanların proletaryaya yaklaşmaları, sınıf mücadelelerini keskinleştiriyor. "Sosyalizm", egemenlerin korkularının; ezilenlerin ise umutlarının ideolojik kılıfı haline geliyor. Egemenlerin korkularını Marx şöyle betimliyor: "Koruyucu gümrük vergilerinin kaldırılması – Sosyalizm! çünkü Düzen Partisi'nin **sanayici** kesiminin tekelini zayıflatır. Devlet bütçesinin düzenlenmesi – Sosyalizm! çünkü Düzen Partisi'nin **mali** kesiminin (s. 103) tekelini zayıflatır. Et ve tahıl ithalatının serbest bırakılması – Sosyalizm! çünkü Düzen Partisi'nin üçüncü kesimi olan **büyük toprak sahiplerinin** tekelini zayıflatır. … Voltaire'cilik – Sosyalizm! çünkü Düzen Partisi'nin dördüncü bir kesimi olan **Katolik** kesimi zayıflatır. Basın

özgürlüğü, dernek kurma hakkı, genel halk eğitimi –Sosyalizm, sosyalizm! Bunlar, Düzen Partisi'nin genel tekelini zayıflatır." (s. 104). Ezilenlerin umutlarının adı da sosyalizm.[138] Ancak bunların içinde, bir tek proletaryanınki **devrimci sosyalizmdir.** "Bu sosyalizm, **devrimin sürekliliğinin ilanıdır; genel olarak sınıf farklılıklarının ortadan kaldırılması**, söz konusu üretim ilişkilerine karşılık gelen tüm toplumsal ilişkilerin ortadan kaldırılması, bu toplumsal ilişkilerin ürünü olan tüm düşüncelerin dönüştürülmesi için zorunlu geçiş noktası olarak, proletaryanın **sınıf diktatörlüğüdür**."[139] (s.105)

10 Mart 1850 ara seçimi, halk sınıflarındaki bilinçlenmenin sonucunu çarpıcı bir biçimde ortaya koyuyor. Solcu adaylar büyük bir zafer kazanıyorlar. Egemen sınıfın buna yanıtı, genel oyu kaldırmak! Marx, yasal düzenlemelerin ancak sınıfsal işlevlerini yerine getirdikleri sürece geçerliklerini koruyabileceklerini vurguluyor. "Burjuva anayasasının anlamı, genel oy hakkının ürünü ve sonucu olarak, yani halkın egemen iradesinin açık bir ifadesi olarak burjuva egemenliğidir. Ama bu oy hakkının, bu egemen iradenin içeriği burjuva egemenliği olmaktan uzaklaştığında, anayasanın bir anlamı kalır mı?" (s. 109). "Burjuvazi, bugüne kadar kuşanmış olduğu ve mutlak iktidarına kaynaklık eden genel oy hakkını reddederek, şunu açıkça itiraf ediyor: **'Diktatörlüğümüz bugüne kadar varlığını halk iradesi sayesinde korudu; şimdi halk iradesine rağmen sağlamlaştırılması gerekiyor.'**" (s. 110)

Sınıf Mücadeleleri'nin dördüncü bölümü, ilk üçünden çok farklı. Her an devrim beklentisi yok artık. Ekonominin 1848 ortalarından başlayarak yükselişe geçtiği ve bu durumda bir devrim beklenemeyeceği belirtiliyor. Genel oyun kaldırılmasının bile, bu koşullar altında önemli protestolara yol açmadığı vurgulanıyor: "her şeyden önce ticari ve sınai gönenç, proletarya tarafından gelebilecek her tür devrim girişimini engelledi." (s. 117)

10 Mart 1850 seçim yenilgisine Düzen Partisi'nin ikinci yanıtı, basın özgürlüğünü iyice kısan yeni bir basın yasasının çıkarılması. Bu yasanın en ilginç düzenlemelerinden biri, imzasız yazıların

yasaklanmasıydı. Bu konuda Marx'ın değerlendirmesi dikkat çekici: "Gazete yazıları anonimken, basın, sayısı ve adı bulunmayan kamuoyunun organı gibi görünüyordu; devletin içindeki üçüncü güçtü. Her yazıya imza konunca, bir gazete, artık yalnızca, az ya da çok tanınan bireylerin yazınsal katkılarının bir derlemesiydi. Her bir yazı, bir reklamın düzeyine düştü." (s. 118)

Bu dördüncü bölüm, Fransa'nın yakın gelecekte yaşayabileceği siyasal gelişmelere ilişkin olarak, çok ilginç **öngörülerle** son buluyor. Egemen sınıfı oluşturan burjuvazinin iki hizbinin durumu inceleniyor ve Mayıs 1852'de, anayasanın gereği olarak cumhurbaşkanı seçimi yapılmasının bu iki hizbin kapışmasına yol açacağı, ikisinin de bunu göze alamayacağı, kesin olarak belirtiliyor. Aksine. "Düzen Partisi, halkla mücadelesinde, yürütmenin gücünü sürekli artırmak zorundadır. Yürütmenin gücündeki her artış, bunun taşıyıcısı olan Bonaparte'ın gücünü artırır. … Kısacası, anayasal çözüm siyasal statükonun bütününü tehdit eder ve burjuva, statükonun tehlikeye düşmesinin ardında, kargaşayı, anarşiyi ve iç savaşı görür. (s. 122) … Burjuvaziye göre tek olası[140] çözüm, çözümün ertelenmesidir. Anayasal cumhuriyeti yalnızca anayasayı ihlal ederek, cumhurbaşkanının iktidarını uzatarak kurtarabilir." (s. 123)

Bu satırlar, Bonaparte'ı iktidarda tutan 2 Aralık 1851 darbesinden **on üç on dört ay önce** yazılmıştır. O günlerdeki sınıf dengesine dayandırılan çözümleme ve işaret edilen kaçınılmaz sonuç, arızi biçimi ne olursa olsun, **tümüyle doğrulanmıştır**. Dahası, Bonaparte'ın, günü geldiğinde, meclise karşı genel oy silahını kullanabileceği tahmini bile tutmuştur: "Hatta, Bonaparte, görünüşte, meclise karşı genel oy hakkına başvurur." (s. 122) Cumhurbaşkanının, cumhuriyeti bir darbeyle yıkacak karakterde biri olduğu da çok önceden vurgulanmıştır: "Bu pis herif, onu giderek zorunlu bir adam karakterine büründüren nedenler hakkında da kendisini kandırıyordu. Partisi, Bonaparte'ın giderek daha fazla anlam kazanmasını koşullara bağlayacak kadar kavrayışlıyken, o, bunu yalnızca adının büyüleyiciliğine ve aralıksız olarak

Napoleon'u karikatürize etmesine borçlu olduğuna inanıyordu." (s. 123)

Görüldüğü gibi, gerçi, *18 Brumaire*'in, bugüne dek sıcağı sıcağına yazılmış **en güçlü** siyasal çözümleme olduğu doğrudur; ama bunu, *Sınıf Mücadeleleri*'ni incelemeden tam olarak kavramak ve değerlendirmek **olanaksızdır.**

III. Marx'ın verdiği çözümleme dersi

18 Brumaire ile *Sınıf Mücadeleleri'*nin gözler önüne serdiği örneklere yakından bakıldığında, sanırım, belli bir siyasal dönemi incelerken uyulması gereken başlıca **çözümleme ilkeleri** şöyle sıralanabilir:

1) Dönem, kendi içinde, anlamlı altdönemlere bölünmelidir. Bu **bölümleme**, önemli siyasal dönemeçlere denk düştüğü gibi, altında yatan sınıf hareketini de yansıtmalıdır. Bu ilkeye, hem *Sınıf Mücadeleleri*'nde, hem de *18 Brumaire*'de uyuluyor. Ne var ki, ilkinde kaba bir dilimleme ile yetinilirken, ikincisinde, erişilmesi güç bir ustalıkla karşı karşıya kalıyoruz. Gerçekten de, Şubat Devrimi'nden Haziran 1848 proletarya ayaklanmasına, bu ayaklanmadan Haziran 1849 küçük burjuva gösteri yürüyüşüne, bu gösteri yürüyüşünden meclislere egemen olan çeşitli burjuva hiziplerin cumhurbaşkanıyla kapışmasına uzanan temel üçlü bölümleme her iki yapıtta da var. Ancak, *18 Brumaire*'i kendi alanının **başyapıtı** durumuna getiren özelliklerinden biri, bu bölümlemede, yalnızca sınıf hareketlerini değil, her bir sınıf hareketine eşlik eden somut siyasal ve kurumsal gelişmeleri de birlikte gözler önüne serebilmesi. **Otuz üç aylık** bir zaman kesitinin, bu şekilde, **on ayrı altbölüme** dilimlenebilmesi, şaşırtıcı bir ustalık göstergesi. Kitabın altıncı bölümünün sonunda yer alan bu başlıklar dizisi,[141] tarihsel maddeciliğe uygun bir çözümlemenin nasıl yapılması gerektiği konusunda, bize verilmiş **en öğretici** örneklerden biridir.[142]

2) Siyasal gelişmeler, esas olarak, **iktisadi gelişmelere** bağlanmalıdır. Kapitalizm bir dünya sistemi olduğundan bu

inceleme, öncelikle, en gelişmiş kapitalist ülkelerin önderlik ettiği ilişkiler ağına oturtulmalıdır. Nitekim, 1848 devrim dalgası, temelde, 1847'de İngiltere'den Kıta Avrupası'na yayılan iktisadi bunalıma bağlanıyor. 1848'in ortasından başlayarak gericiliğin yeniden üstün gelmesi de, bunalımın artık geride kalmasıyla açıklanıyor. Ancak her ülke farklıdır; dolayısıyla, dünyadaki gelişmelerden, farklı biçimde etkileneceği göz önünde tutulmalıdır. Devrimci dalganın Fransa'da, Almanya'da, İtalya'da **çok değişik** biçimler alması ancak böyle açıklanır.

3) İktisadi gelişmeler esas belirleyici olmakla birlikte, **tek belirleyici değildir**. Siyasal kurumların mantığından, tarihsel mirastan, dahası, siyasal sahnenin oyuncularından kaynaklanan birçok etkileyici öğe daha vardır. Çözümlemelerde bunlar da kullanılmalıdır. **Marx bunları bol bol kullanıyor**. Özellikle *18 Brumaire*'de, anayasal kurumların kendi mantığından kaynaklanan çeşit çeşit belirleme örnekleri veriyor. Görüldüğü gibi, iktisadi etmenlerle yetinen bir açıklama, tarihsel maddecilik açısından eksik, dolayısıyla da **yanlıştır.**

4) Marx'ın verdiği örneklerde, siyasal davranışları açıklamak için, iktisadi gelişmelerin yanı sıra daha birçok öğenin kullanıldığı görülüyor. Bunlar, tarihsel maddeciliğin en soyut ve genel kurallarından en somut ve hatta bireysel düzeye dek, çok geniş bir yelpazede yer alıyor. Böyle olunca, çözümlemelerde, incelenen **konunun gereği olan düşünsel araçların** kullanılması gerekir. O nedenle de Marx, yerine göre, usta bir filozof, bir siyaset bilimcisi, bir anayasacı, hatta Odilon Barrot ya da Louis Bonaparte gibi siyasetçilerin kimi davranışlarını açıklarken gösterdiği gibi, keskin bakışlı bir psikolog olmasını biliyor. Marx'ın bize verdiği çözümleme dersinde, bu nokta çok önemli olduğu için özellikle vurgulanması gerekir: Siyasal gelişmeleri yalnızca iktisadi gelişmelerle açıklamak eksik, dolayısıyla yanlış olduğu gibi, **iktisat dışındaki alanlara, o alanların değil de, iktisatçının gözlükleriyle bakmak da yanlıştır.**

5) Her şeyi olduğu gibi, siyasal gelişmeleri de doğru dürüst kavrayabilmek için, bunları bir **oluşumun**, bir sürecin parçası olarak görmek gerekir. Dolayısıyla **tarih**, her incelemenin vazgeçilemeyecek bir boyutudur. Tarihin anlatılması gerekmez, ama bilinmesi gerekir. Konunun **özgül tarihi** ile **karşılaştırmalı tarihi** bilinmedikçe, verilerin bilimsel bir biçimde değerlendirilmesi **olanaksızdır**.

100 18 Brumaire, Fransa'nın büyük devrimden sonra benimsediği yeni takvime göre, I. Napolyon'un cumhuriyet kurumlarına karşı gerçekleştirdiği hükümet darbesinin günüydü. Bugünkü takvime göre: 9 Kasım 1799.

101 Bu basım için Marx, 1852 metninde birkaç kırpıntı yaptı. Bunlardan biri, köylülerin devrimci rolüne ilişkin olduğu için önemli görülmüş ve öteki kesintilerin aksine, daha sonraki yayımlarda genellikle 1869 metnine eklenmiştir. Burada kullanılan Özalp çevirisinde de durum böyledir: s. 124. Bu konuya ileride değinilecek.

102 Karl Marx, *Louis Bonaparte'ın 18 Brumaire'i*, çev. Erkin Özalp, İstanbul, Yazılama Yayınevi, 2009, s. 9. Engels, yaşamının sonuna dek bu kanaatini korumuş, *18 Brumaire*'i, hep, tarihsel maddeciliğin en parlak uygulaması saymıştır. Örneğin, 21 Eylül 1890'da, Joseph Bloch'a yazdığı mektupta, maddeci tarih kuramına ilişkin olarak şunları söylüyor: "Ayrıca sizden bu kuramı, ikinci elden değil de asıl kaynaklarından alıp incelemenizi rica ederim; gerçekten böylesi daha kolaydır. Marx nadiren bu kuramın rol oynamadığı bir şeyler yazmıştır. Ama özellikle *Louis Bonaparte'ın 18 Brumaire'i*, bunun uygulanışının hiç kuşkusuz mükemmel bir örneğidir." Engels, 25 Ocak 1894'te, Heinz Starkenburg'a yazdığı mektupta da, iktisadi ilişkilerin belirleyiciliğinden ne anlamak gerektiği konusunda, somut örnek olarak öncelikle *18 Brumaire*'e bakılması gerektiğini vurguluyor: "Zaten, Marx'ın *18 Brumaire*'de verdiği güzel örnek, somut bir örnek olması dolayısıyla, sanırım sorularınıza yeterli bir yanıttır." Karl Marx, Friedrich Engels, *Felsefe İncelemeleri*, çev. Cem Eroğul, 3. Basım, İstanbul, Yordam Kitap, 2013, s. 170 ile 182.

103 Marx'la Engels'in ilk karşılaşmaları, Kasım 1842 ortalarında, Köln'de. Marx 24, Engels ise 22 yaşında. Marx, o sırada, ilk gazetecilik deneyimini kazandığı *Rheinische Zeitung*'un (Ren Gazetesi) genel yayın yönetmeni. Engels, İngiltere'ye doğru yola çıkarken uğruyor gazeteye.

104 Bu tür baskılardan kurtulabilme umuduyla Marx, aynı yılın Aralık ayında Prusya yurttaşlığından ayrılıyor.

105 Marx ilk kez Mayıs 1842'de, Köln'de çıkan *Rheinische Zeitung*'ta (Ren Gazetesi) yazmaya başlamış, o yılın 15 Ekim'inde gazetenin genel yayın yönetmenliğine getirilmiş, 18 Mart 1843'te ise, hükümetin gazeteyi yasaklama kararı üzerine görevinden ayrılmak zorunda kalmıştır.

106 Marx ailesi, 1850'de bir yaşında bir erkek çocuğunu, 1852'de ise, yine bir yaşında bir kız çocuğunu, kötü yaşam koşulları nedeniyle yitiriyor.

107 Dergideki dördüncü yazının son sayfasında, Fransa'da meclisin 11 Kasım 1850'de yeniden toplanacağı söyleniyor. Özalp çevirisi: s. 125. Araştırmanın en çok Kasım başına kadar getirildiğini buradan anlıyoruz.

108 Gerçi, Engels'in de belirttiği gibi, bu yeni yaklaşım, Marx'la kendisinin *Neue Rheinische Zeitung*'da yazdıkları bütün yazılarda kullanılmıştı. Ancak burada ilk kez, birkaç yıl süren ve tüm Avrupa için kritik önem taşıyan bir siyasal gelişme süreci, bütünlüklü olarak, son çözümlemede iktisadi olan nedenlere bağlanarak açıklanıyordu. *Sınıf Mücadeleleri*, Özalp çevirisi: s. 127.
109 http://www.marxists.org/archive/marx/works/1895/letters/95_04_01.htm (30 Kasım 2012)
110 http://www.marxists.org/archive/Luxemburg/1918/12/30.htm (30 Kasım 2012)
111 *18 Brumaire* gerçekte yedi bölümden oluşuyor. Ancak bütün bu bölümlerde incelenen gelişmeler üç büyük döneme ayrılmış bulunuyor. Altıncı bölümün sonunda, Marx, bu üç dönemin belli başlı gelişmelerini, tarihlerini de vererek sıralıyor. Özalp çevirisi: s. 110-111. (110. sayfada, birinci dönemin bitiş tarihi, 4 Mayıs 1848 yerine 4 Mart 1848 diye yazılmış. Okurken düzeltilmeli.)
112 Gerçekte, bu son bölümü, Marx'la Engels birlikte yazmışlardır.
113 *18 Brumaire*'de Marx bunu açıkça belirtiyor. Örneğin, 10 Aralık 1848 cumhurbaşkanlığı seçiminden söz ederken: "10 Aralık seçiminin anlamını bir başka yerde açıkladım. Burada bu konuya dönmeyeceğim." (s. 35) diyor. Marx'ın "bir başka yer" dediği, önce *Revue*'de dört bölüm halinde yayımlanan, 1895'te de Engels tarafından kitaplaştırılan *Fransa'da Sınıf Mücadeleleri, 1848-1850* adlı yapıt.
114 Marx burada, kendi çalışmasını, "yaklaşık olarak **aynı zamanda** aynı konuyu işlemiş olan çalışmalardan yalnızca ikisi dikkate değer" dediği, Victor Hugo ile Pierre-Joseph Proudhon'un çalışmalarıyla karşılaştırıyor. Özalp çevirisi: s.11.
115 Alıntılardaki vurgular hep özgün metne aittir.
116 Parantez içinde belirtilen sayfalar, hep Özalp'in *18 Brumaire* çevirisine ilişkindir.
117 Gerçekte, sınıf mücadelesinin kendisinin de, şu ya da bu yönde gelişeceğini önceden kesinlikle öngörmek olanaksızdır. "Marx'ın kavramlaştırdığı sermaye, iç çatışmaları bir olanaklar yelpazesi sergileyen dinamik bir sistemdir. Sınıf mücadeleleri hangilerinin etkin olacağına, hangilerinin yolda kalacağına karar verecektir." Daniel Bensaïd, *Marx Kullanım Kılavuzu*, çev. Volkan Yalçıntoklu, İstanbul, Habitus Yayıncılık, 2010, s. 179-180. Görüldüğü gibi Marx, ciddi bir toplumbilimcinin yapabileceği tek büyük katkıyı yapıyor, gerçekliğin özünü oluşturan dizgenin (sistemin) yapısını ve işleyişini ortaya koyuyor. Böylece, sınıf savaşımının **olanaklarını** belirlemiş oluyor. Bu olanakların kullanılması, birtakım koşulların ve ilişkilerin ortaya çıkmasına yol açıyor. Bu koşullarla ilişkilerde somut bireylerin nasıl davranacağını önceden bilmek olanaksız. Buna karşın, Marx'ın birçok öngörüsünün tutmuş olması, kuramının "doğruluğunun kanıtı" **değil,** biliminsanı sezgisinin göstergesidir yalnızca. Aynı şekilde, tutmamış öngörüleri de kuramını yanlışlamaz. Böyle bir yanlışlama, ancak bireylerin nasıl davranacaklarının önceden kesinlikle öngörülebileceğini ileri süren belirlenimci kuramlar için geçerli olabilir. Marx bize bir "eylem kılavuzu" verir. Buna uyup uymayacağımız kendi bileceğimiz bir iştir.
118 Bu, yalnızca erkek nüfusu kapsayan bir genel oydur. Barikatlarda dövüşerek ölen işçi kadınlara heyecanla değinen Marx'la Engels'in, genel oyun bu cinsiyetçi kısıtlamasına ilişkin olarak bir şey söylememiş olmaları dikkat çekicidir. Marx'la Engels'in işçi kadınların kahramanlıklarına duydukları hayranlığın bir örneği, 28 Haziran 1848 günlü *Neue Rheinische Zeitung* gazetesinde çıkan "23 Haziran" ("The 23rd of June") başlıklı yazıda yer alan (ve kısaltarak çevirdiğim) şu satırlardır: "Ulusal muhafızların güçlü bir birliği, Cléry sokağındaki barikata cenahtan taarruz etti.

Barikattakilerin çoğu geri çekildi. Yalnızca yedi erkekle iki kadın, iki genç ve güzel *grisette* [gri tulum giyen kadın işçi] yerinden ayrılmadı. Bayrağı taşıyan işçi vurulunca, hemen *grisette*'lerden biri, uzun boylu, temiz giyimli, güzel bir kız, çıplak kollarıyla bayrağı kaptı, barikatı aştı ve ulusal muhafızlara doğru yürümeye başladı. Kız vurulunca, öteki *grisette* hemen ileri atıldı, bayrağı kaptı, arkadaşının başını kaldırdı ve ölmüş olduğunu görünce, çileden çıkmışçasına ulusal muhafızlara taş yağdırmaya başladı. O da burjuvazinin kurşunlarıyla can verdi. Sonunda barikat düştüğünde, canlı tek bir işçi kalmıştı." http://www.marxists.org/archive/marx/works/1846/06/28a.htm (30 Kasım 2012)

119 Özalp çevirisi: s. 44. Marx, meclis üye sayısını 750 olarak veriyor. Anayasal sayı öyle. Ancak, birden çok çevreden seçilmeler nedeniyle, 13-14 Mayıs 1849 seçimlerinde gerçekte doldurulan koltuk sayısı 713. http://fr.wikipedia.org/wiki/%C3%89lections_l%C3%A9gislatives_fran%C3%A7aises_de_1849#R.C3.A9sultats (17 Aralık 2012)

120 Burada "orijinal", kolayca tahmin edilebileceği gibi, "garip" anlamında kullanılıyor.

121 Partileşmenin henüz bugünkü örgütsel anlamını kazanmamış olduğu bir çağda, Düzen Partisi, burjuvazinin büyük toprak sahibi (Bourbon hanedanı taraftarı) kesimiyle mali aristokrasi ve büyük sanayi (Orléans hanedanı taraftarı) kesimini bir araya getiren ittifakın "partisi" (yani eylemdeki bir sınıfın ya da sınıf kesiminin, taraftarlarıyla birlikte oluşturduğu topluluk). Orta ve küçük sanayiyi temsil eden öteki büyük burjuva partisini Marx, genellikle, "cumhuriyetçi burjuvalar" diye anıyor. Fransız siyaset sahnesindeki diğer iki "parti" ise, küçük burjuvalar ("demokratik cumhuriyetçiler") ile işçi sınıfı ("devrimci proletarya"). Köylüler, siyasette kendi adlarına yer alamadıklarından, bir "parti" oluşturmuyorlar.

122 Sanırım, "yalan yere yemin" yerine "küfür" dense, Marx'ın amacına daha uygun düşerdi.

123 Bu çözümlemeler içinde, herhangi bir türe sokamadığım, üstelik Marx'ın bile çağının cinsiyetçi koşullanmalarından sıyrılamadığını gösteren bir benzetmesine burada değinmek istiyorum. 1851 darbesinden söz ederken, "Bir ulusun ve bir kadının, karşılarına çıkan ilk maceracının ırzlarına geçebildiği tedbirsizlik anları bağışlanmaz." (s. 21) diyor. Burada, çarpıcı derecede cinsiyetçi bir söylemle karşı karşıyayız: Irzına geçilen bir toplum (ulus), bir kadın olarak düşünülüyor. Ulusunki gibi olduğuna göre, kadının "namusu" toplumsal bir sorun olarak görülüyor. Toplumun namusunun korunması, kadın bedeninin dokunulmazlığına bağlanıyor. Kadının "ırzına geçen", yalnızca "maceracı" sayılıyor. Buna karşılık, ırzlarını koruyamayan kadınların tedbirsizlikleri "bağışlanmaz" bulunuyor. Daniel Bensaïd'in dediği gibi, "teorik ve politik anlamda ne kadar yenilikçi ve gözü pek olurlarsa olsunlar, dönemlerinin insanları olarak onların [Marx'la Engels'in] da önyargıları vardı, düşünce tarzlarının, yasalar ve teknolojiyle aynı ritimde değişmediklerine hak vermemek elde değil." *Bkz.* s. 184.

124 Karl Marx, *Fransa'da Sınıf Mücadeleleri, 1848-1850*, çev. Erkin Özalp, 2. baskı, İstanbul, Yazılama Yayınevi, 2012. Parantez içinde belirtilen sayfalar, hep yapıtın bu basımına ilişkindir.

125 Devletin özel işletmelerle imzaladığı tedarik sözleşmeleri kastediliyor.

126 Bayındırlık işleri kastediliyor.

127 Şubat 1848 devriminden sonra genel oy kuralı kabul edilince, kayıtlı (yalnızca erkek) seçmen sayısı 9.600.000 olarak saptandı. http://www.assemblee-

nationale.fr/histoire/suffrage_universel/suffrage-1848.asp#atteinte (5 Aralık 2012)

128 İt kopuk takımının.

129 Marx öyle diyor. Ancak, 22 Haziran 1848 günlü *Le Moniteur universel* (Toplum Rehberi) gazetesinin 174. sayısındaki habere göre, söz konusu kararname, 17-25 yaş arasındaki "bütün işçilerin" ulusal atölyelerden "çıkarılıp zorla" askere alınmalarını öngörüyordu. *Sınıf Mücadeleleri*'nin marxists.org sitesinde yayımlanan İngilizce metninde, birinci bölümde, 81 no.lu dipnot: http://www.marxists.org/archive/marx/works/1850/class-struggles-france/notes.htm#n81 (5 Aralık 2012) Marx'ın kendisi de, 29 Haziran 1848 günlü *Die Rheinische Zeitung* gazetesinde çıkan "Haziran Devrimi" yazısında, 17-25 yaş arasındaki işçilerin ulusal atölyelerden çıkarılarak ya orduya alınacağını ya da sokağa atılacağını söylüyor. <http://www.marxists.org/archive/marx/works/1848/06/29a.htm> (5 Aralık 2012)

130 Buradaki "ortak planları" sözünü "hükümet programları" diye anlamak gerekir. Yoksa, askeri strateji anlamında işçilerin çok sıkı bir planları olduğunu, Engels'in, *Neue Rheinische Zeitung* gazetesinin 1 ile 2 Temmuz 1848 günlerinde yayınlanan "Haziran Devrimi" yazısından biliyoruz. <http://www.marxists.org/archive/marx/works/1848/07/01.htm> (5 Aralık 2012)

131 "tutsağı" olacak.

132 < http://www.marxists.org/archive/marx/works/1848/06/29a.htm> (5 Aralık 2012)

133 Marksizmin tarihinde bu slogan **ilk kez** burada dile geliyor. Bütün alıntılarda olduğu gibi, buradaki vurgu da Marx'a ait. 1895 girişinde, Engels'in, "çalışma hakkı" talebi yerine artık "üretim araçlarına el konması" talebinin yer almasının önemini vurgularken, proletarya diktatörlüğü sloganının ilk kez bu metinde ortaya atıldığına değinmemiş olması dikkat çekicidir. Bu suskunluk, hükümetin yeni bir antisosyalist yasa hazırlamasından çekinen o günkü Sosyal-Demokrat Parti yöneticilerinin ısrarlı ricaları ve Engels'in, hiç değilse yeterince güç toplanıncaya dek yasal seçim silahından yararlanabilmenin kaygısını taşımasıyla açıklanabilir.

134 1789 Devrimi'nin keskin kanadını oluşturan Jakoben'ler, kendi gruplarına "dağ" anlamına gelen bu adı uygun görmüşlerdi. İkinci Cumhuriyet küçük burjuvaları işte buna özeniyorlar.

135 Haziran 1848 proleter ayaklanmasını ezen general.

136 Marx bu satırları yazdığında genel oy henüz kaldırılmamıştı. Bu bakımdan, yürüttüğü sınıf çözümlemesinde işlerin o noktaya doğru gittiğine işaret etmesi gerçekten de dikkate değer.

137 Özalp'ın çevirisi Almanca aslından. İngilizce çeviriyle kimi uyumsuzluklar var. İngilizce metinde, maaşları "iptal etme"ye, "maaşları durdurma"; "izin haklarını iptal etme" yerine ise "hapsetme" denmiş. Almanca bilmediğim için karşılaştıramıyorum. Tümcenin ilgili bölümü İngilizce şöyle verilmiş: "…, with stoppage of their salaries, … with incarceration." <http://www.marxists.org/archive/marx/works/1850/class-struggles-france/ch03.htm > (10 Aralık 2012)

138 Sosyalizm sözcüğünün arkasına gizlenen toplumsal hareketlere ilişkin ve buradakinden daha kapsamlı bir açıklama, *Sınıf Mücadeleleri*'ni oluşturan yazılardan iki yıl önce yayınlanan *Komünist Manifesto*'da ("Sosyalist ve Komünist Edebiyat") yer almıştı. Karl Marx, Friedrich Engels, *Komünist Manifesto ve Hakkında Yazılar,* İstanbul, Yordam Kitap, 2008, s. 41-51.

139 Görüldüğü gibi, proletaryanın **sınıf diktatörlüğünün** "zorunlu geçiş noktası" olduğu, burada bir kez daha vurgulanırken, bu geçişin **hedefinin** ne olduğu da açıkça belirtiliyor: 1) Sınıfların ortadan

kaldırılması; 2) Sınıflara dayanan toplum ilişkilerinin ortadan kaldırılması; 3) Bu ilişkilere uygun gelen düşüncelerin ortadan kaldırılması. Bütün bu işlerin “güzellikle” yapılamayacağı ortada. Dolayısıyla bunun bir “diktatörlük” olduğu kuşkusuz. Ancak, Marx’ın gözünde bu diktatörlük, sınıfın kendisinin “doğrudan doğruya” uygulayacağı bir diktatörlüktür. Yoksa, sınıf adına “temsilcilerin” ya da “parti yöneticilerinin” diktatörlüğü değil. Kaldı ki, bu satırlar yazıldığında, ayrı bir örgüt tipi olarak “parti” kavramı henüz gelişmemişti. Bertell Ollman’ın dediği gibi, Marx, “proletarya diktatörlüğü”nü, “gelişmiş ülkelerin hepsinde nüfusun büyük çoğunluğunu oluşturan işçi sınıfının tümünün (ki buna tarım işçilerini de dahil eder) demokratik yönetimi anlamında kullandı.” *Marksizme Sıra Dışı Bir Giriş*, çev. Ayşegül Kars, 2. basım, İstanbul, Yordam Kitap, 2011, s. 43.

140 Verilmek istenen anlam, “muhtemel” değil de “mümkün” olduğuna göre, burada “olası” değil “olanaklı” denmeliydi.

141 Özalp çevirisi: s. 110-111. (*bkz.* yukarıda n. 12)

142 Marx’ın dedikleri daha da özetlenerek, bu **on dilimin**, a) **sınıfsal tabanı**; b) **siyasal gelişmeleriyle kurumsal oluşumları** şöyle sıralanabilir: 1) 24 Şubat- 4 Mayıs 1848: a) zıvanadan çıkmış mali aristokrasiye karşı sanayi burjuvazisinin, küçük burjuvazinin, köylülerin, proletaryanın aldatıcı sınıf kardeşliği; b) sayısal ve toplumsal gücü nedeniyle, ister istemez proletaryanın üstünlüğünde gerçekleşen Şubat devrimi; işçi temsilcilerinin de katıldığı Geçici Hükümet ile işçi isteklerini dile getirmek üzere kurulan Luxembourg Komisyonu. 2) 4 Mayıs-25 Haziran 1848: a) bütün sınıfların proletaryaya karşı ittifakı; b) bütün sınıfların proletaryaya karşı birleşik saldırıya geçmesi, proletaryanın buna yanıt olarak ayaklanması ve yenilmesi; seçilen kurucu mecliste

E. Ahmet Tonak

1951 İstanbul doğumlu olan E. Ahmet Tonak, 1972'de İTÜ'nden makine mühendisi olarak mezun oldu. 1972-73 döneminde *Yeni Ortam* gazetesinde ve *Asyalı* dergisinde çalıştı. 1973'te İsveç'e, ardından ABD'ye gitti. New York Türk Öğrenci Derneği'nin başkanlığını, 12 Eylül 1980 askeri darbesinden sonra da Committee for Human Rights and Democracy in Turkey'nin kuruculuğunu yaptı. SUNY-Stony Brook'ta uygulamalı matematik ve istatistik alanında yüksek lisans ve New School for Social Research'te iktisat alanında doktora derecelerini tamamladıktan sonra, ABD'de 25 yıl öğretim üyeliği yaptı. İTÜ, Boğaziçi, ODTÜ'de çalıştı; halen İstanbul Bilgi Üniversitesi'nde öğretim üyeliği yapıyor.

Yayınlanmış eserleri şunlardır:

Milletlerin Zenginliğinin Ölçülmesi: Ulusal Hesapların Ekonomi Politiği (A. Shaikh'le birlikte), Yordam Kitap, 2012 [İngilizcesi: *Measuring the Wealth of Nations: The Political Economy of National Accounts*, Cambridge University Press, 1994]; ***Kapital****'in İzinde* (Nail Satlıgan ve Sungur Savran'la birlikte), Yordam Kitap, 2012; *Critical Perspectives on the World Bank and the IMF,* der., Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2011; *Batan Piyasalar: 21. Yüzyılın İlk Buhranı*, Kırmızı Yayınları, 2010; *Aman, Piyasalar! İktisat, Küreselleşme, Medya*, Kalkedon Yayıncılık, 2007; *Küreselleşme: Emperyalizm, Yerelcilik, İşçi Sınıfı*, der., İmge Yayınevi 2. genişletilmiş baskı, 2004; *Geçiş Sürecinde Türkiye*, der. (İrvin C. Schick ile), 1990, Belge Yayınları, [İngilizcesi, *Turkey in Transition: New Perspectives*, New York: Oxford University Press, 1987].

Karl Marx

Grundrisse

E. Ahmet Tonak

Grundrisse'nin, **yabancılaşma, para, komünizm, sivil toplum, sermaye, yöntem, Hegel ve Ricardo** gibi birbirinden oldukça farklı konular üzerine Marx'ın en yetkin metni olduğunu sık sık duyarız. Bu iddialarla karşılaştırıldığında, *Grundrisse* yazılmamış olsaydı ne *Ekonomi Politiğin Eleştirisine Katkı* ne de *Kapital* yazılabilirdi şeklindeki iddiamız aşikârı ilan gibi kaçıyor.

Grundrisse'nin Marx'ın teorik olgunlaşması içindeki konumu, *Kapital*'le ilişkisi oldukça tartışmalıdır. Ancak, *Grundrisse*'nin yazıldığı dönemde yaşanan gelişmelerin Marx'ın motivasyonunu önemli ölçüde belirlediği konusunda bir görüş birliği vardır. *Grundrisse*'nin, 1848-49 devrimlerinin yenilgisinin akabinde, *Komünist Manifesto* (1848) ile *Kapital*'in I. cildinin (1867) kronolojik olarak orta noktasına tekabül eden 1858-59 yıllarında ve "*ilk küresel ekonomik kriz*"in yarattığı heyecanla bir yıldan kısa bir süre içinde kaleme alındığını biliyoruz (Nicolaus 1973: 8).[143],[144]

Engels'e yazdığı 8 Aralık 1857 tarihli uzun mektup Marx'ın *Grundrisse*'nin yazılışı sırasındaki ruh halini, nelere odaklandığını çok iyi aksettirir. Ailenin bitmez tükenmez parasal sorunları ile başlayan mektup, ikinci paragrafında *The Economist*'teki tahıl fiyatlarındaki dalgalanmalar üzerine yorumlara, ardından Marx'ın 1844 Banka Kanunu'na dair öngörüsünün gerçekleşmesinden

duyduğu hazza ve nihayet Fransa'da krizin gelişme dinamikleri ile hükümet politikalarına geçer. Bu arada Marx, o bildiğimiz usta polemikçi üslubu ile basına sataşmayı da ihmal etmez. 1844 Banka Kanunu'nun kaldırılacağına ilişkin öngörüsünün *New York Tribune*'de ana haber olarak basılmasından sonra, "*Londra'daki* ***Times****'la feodal ilişkilere girmiş olan*" *New York Times*, Marx'ın özellikle "*İngiltere'de sanayinin çöküşü beklentisini*" bir "*saçmalık*" olarak nitelemiştir. Ertesi gün kanun iptal edilip, "*sanayide sıkıntı*" haberleri gelince, Marx, *New York Times*'ın düştüğü durumun kendisini ne kadar sevindirdiğini saklama ihtiyacı hissetmeyecektir.

Çalışmalarını böylesi bir kriz ortamında hızlandıran Marx'ın esas amacının krizi anlamak, açıklamak, hâkim iktisat anlayışını yıkacak teoriyi gün ışığına çıkarmak olması tabiidir. Marx, heyecanını çok açık bir biçimde Engels'e yazdığı mektubun son paragrafında dile getirir: "Her gece deliler gibi uğraşarak iktisadi çalışmalarımı toparlamaya, tufandan önce en azından ana hatları (*die Grundrisse*) netleştirmeye çalışıyorum."

Beklenen "*tufan*" gerçekleşmediği gibi, "*iktisadi çalışmalar*" da umulduğu kadar çabuk gün ışığına çıkamaz. Ama, o **ilk küresel krizin** hızı ile başlayan "*netleştirme*" mücadelesi, neredeyse 100 yıl sonra *Grundrisse* olarak yayınlanacak o malum 50 formalık 7 olağanüstü defteri yaratır. Marx, 1857 Temmuz'unda "Bastiat ve Carey" bölümünü, Ağustos sonundan Eylül'ün ortasına kadar "Giriş"i, 1857 Ekim'inden 1858 Mart'ının ortasına kadar da, Mayıs'ta ekleyeceği birkaç sayfa dışında, *Grundrisse*'nin tamamını, yani *sermaye* ve *para* bölümlerini bitirir (Nicolaus 1973:12).

Aşağıda, kısaca *Grundrisse*'nin ortaya çıkışını, ardından *Kapital* projesi ile ilişkisi bağlamında muhtevasını ele aldıktan sonra, Türkiye'de yayınlanışına ve kullanımına da kısaca değineceğiz.

I. *Grundrisse*'nin oluşumu

Grundrisse, Londra'da, yoğun bir biçimde British Museum'un kütüphanesi kullanılarak, ağırlıklı olarak 1857-58 kış aylarında, **yayınlanmak üzere değil, zihni berraklık sağlamak amacıyla**

Almanca olarak kaleme alınmıştır. Marx'ın yazdıktan sonra revize etmek için geri dönmediği, Engels'in herhangi bir metninde varlığından bile söz etmediği *Grundrisse*'yi oluşturacak defterlerin tamamı Almanya'da geçirdiği yılların ardından, sonunda Moskova'daki Marx-Engels-Lenin Enstitüsü'ne devredilir. Ve 1939'da Almanca olarak ilk cildi, 1941'de ise ikinci cildi 3000 kopya olarak basılır.[145] I. cilt 1857-8 döneminde yazılanları, II. cilt ise 1851 yılında kaleme alınmış defterlerden bazı bölümleri, anotasyonları ve kaynak bilgilerini içermektedir. Kısmen II. Dünya Savaşı koşulları yüzünden *Grundrisse*'nin bu versiyonun sadece birkaç kopyası Sovyetler Birliği'nin dışına ulaşır. Değişik kaynaklar, 1939-41 edisyonundan 3-4 tanesinin Batı'ya ulaştığını, ilk cildin iki kopyasının British Museum'un kütüphanesinde, tek bir kopyasının ise ABD Temsilciler Meclisi Kütüphanesi'nde bulunduğunu kaydediyor. Bu iki ciltlik 1939 *Grundrisse* versiyonu 1953 yılında Doğu Berlin'de Dietz Verlag tarafından illüstrasyonlar ve metne ilişkin fotokopiler dışarıda bırakılarak bu kez tek cilt olarak tekrar yayınlanmıştır (Arthur 2008: 249 ve Rosdolsky 2012: 11).

İşte bu 1953 *Grundrisse* edisyonu diğer dillere çeviride de esas alınan metin olmuştur. Nitekim, *Grundrisse* ilkin Japoncaya (1958-65) ardından Çinceye (1962-78) ve daha sonra da Rusça, İtalyanca ve Fransızcaya, bu edisyon üzerinden çevrilmiştir. İngilizceye ise ilk tam çeviri 1973 yılında Martin Nicolaus tarafından yapılmıştır. İkinci çeviri ise *Marx-Engels Toplu Eserleri*'nin 28 ve 29. ciltleri olarak 1986-7 yıllarında 35 bin kopya olarak basılmıştır. Kısacası, hem 1953'te Almanca yeniden basım hem de 1973'teki İngilizce ilk çevirisi bu metnin yaygınlaşmasını sağlayan eşikler olmuş ve *Grundrisse*'nin 22 dile çevrilerek yarım milyondan fazla basılmasını hızlandırmıştır (Musto 2008: 183).

Grundrisse'nin sol çevrelerin dikkatini çekmesi ve yaygınlaşmasında ayrıca iki metnin çok belirleyici olduğunu söyleyebiliriz. Her ikisi de 1968 yılında basılan bu metinlerden ilki, Roman Rosdolsky'nin, hâlâ *Grundrisse* üzerine en önemli çalışma diyebileceğimiz *Marx'ın Kapital'inin Oluşumu* başlıklı Almanca

kitabı, diğeri ise Martin Nicolaus'un kendisine ilk Isaac Deutscher ödülünü kazandıracak "Bilinmeyen Marx" başlıklı *New Left Review* makalesidir (Rosdolsky 1968 ve Nicolaus 1968).

II. *Grundrisse*'nin içeriği

1857-8'de, yedi-sekiz ay gibi oldukça kısa bir süre içinde yazılmasına rağmen *Grundrisse*, 775 sayfadan, iki büyük ve iki küçük bölümden oluşuyor (Marx 1999 ve 2003). İlk büyük bölüm **para** üzerine ve metnin yüzde 20'si kadar. Diğer büyük bölüm ise kitabın yaklaşık yüzde 75'ine tekabül eden **sermaye** bölümü. Küçük bölümlerden nispeten uzun olanı "Giriş", daha kısa olanı ise "Bastiat ve Carey" bölümü. 1859'da yayınlanan *Ekonomi Politiğin Eleştirisine Katkı*'da **para** konusu metnin yüzde 75'ini oluştururken kitabın geri kalanı **meta** konusuna ayrılmış ve **sermaye** konusuna hiç girilmemiştir.[146] Ayrıca, Marx *Katkı*'ya *Grundrisse*'nin "Giriş"inden farklı, tarihî maddeciliğin en özlü ifadesi olarak bilinen, artık klasikleşmiş yepyeni bir önsöz yazmıştır. 1867'de ilk cildi yayınlanan *Kapital*'de ise, Marx'ın, **sermaye**'yi kitabın, **meta**'yı ise I. bölümün[147] başlığı yaptığını ve bu cildin sadece yüzde 7'sini **para** konusuna ayırdığını görüyoruz. Hem muazzam bir konu örtüşmesi hem de konu ağırlıklarının bir metinden öbürüne ciddi biçimde değişmesi ile karşı karşıya olduğumuz açıktır.[148]

Grundrisse'nin bölümlerinin içeriğine geçmeden önce, 7-8 ayda yazılan defterlerle 1857'de başlayan ve 1867'de *Kapital*'in I. cildinin[149] basımı ile bir bakıma tamamlanan dönemin ürünlerini topluca ve birbirleriyle ilişkileri içinde ele almanın daha doğru olduğunu düşündüğümü belirtmek isterim. Nitekim, bu 10 yıllık süre içinde *Grundrisse*'nin yanı sıra, 1858-59 döneminde *Ekonomi Politiğin Eleştirisine Katkı* yazılmış ve 1859'da da kitap olarak yayınlanmıştır. 1861-63 döneminde ise Marx'ın ağırlıklı olarak *Artık Değer Teorileri* üzerine çalıştığını biliyoruz. 1864-65 döneminde de *Kapital*'in III. cildi üzerine çalışmalar devam eder ve 1867'de *Kapital*'in I. cildi yayınlanır.[150] Dolayısıyla, Marx'ın tamamen ekonomi politiğin eleştirisine yoğunlaştığı bu 10 yıllık

süreyi kendi içinde, *Kapital*’e hazırlık dönemi diyebileceğimiz 1857-61 ve *Kapital*’in yazımına hasredilen 1861-1867 dönemleri olarak, iki alt evreye ayırma eğilimindeyiz.

Bu dönem, aynı zamanda *Kapital*’in kapsamı, hangi konuların, hangi sırayla ele alınması gerektiği üzerine Marx’ın görüşlerini sürekli revize ederek olgunlaştırdığı bir dönemdir. Bu değişen **plan**ların neler olduğunu, niye değiştirildiğini hem Marx’ın mektuplarından hem de el yazmalarından çıkarmak bir ölçüde mümkün. Bu alanda sağlanacak bir berraklığın, *Kapital* projesinin hangi ölçüde tamamlanmış olduğu ve ne şekilde geliştirilebileceği tartışmalarına da ışık tutacağı açıktır. Ele aldığımız dönem öncesinde, Marx’ın ekonomi politiğin eleştirisi üzerine yazdığı metinlerde genellikle **emek ve ücretli emek** merkezî önemdedir. 1857-1867 dönemi ise, başlangıç noktasının ve ele alınacak konuların ağırlıklarının, sıralanışının sık sık revize edildiği bir dönem olmakla birlikte, açıkça **sermaye, para, değer** ve **meta** gibi konuların giderek öne çıktığı bir dönem olmuştur.

Nitekim, 1858 Haziran’ında *Grundrisse*’nin dizinini hazırlarken Marx’ın çalışmalarının planını üç ana başlıkta topladığını görüyoruz: I) *Değer*, II) *Para*, III) *Genel olarak sermaye* (Carver 1975). Dönemin sonuna doğru Marx’ın kafası iyice netleşmiştir; artık projesinin **dört kitaptan** oluştuğunu Engels’e yazdığı 31 Temmuz 1865 tarihli mektupta bildirecek durumdadır: ilk üç kitap teorik, son kitap ise “*tarihî-edebî*” nitelikte olacaktır. Bu dört kitaplı plan Kugelman’a yazılan 13 Ekim 1866 tarihli mektupta açık seçik bir biçimde sıralanır: 1. kitap, *Sermayenin Üretim Sürec*i; 2. kitap, *Sermayenin Dolaşım Süreci*; 3. kitap, *Bir Bütün Olarak Sürecin Biçimi* ve 4. kitap, *Teorinin Tarihine Katkı*. Bu planın Marx’ın nihai planı olduğu ve ilk üç kitabın *Kapital*’in 3 cildine, son kitabın ise, 3 ciltlik *Artık Değer Teorileri*’ne tekabül ettiğini biliyoruz (Carver, 1975: 3-45).[151]

“Giriş”

Grundrisse'nin "Giriş" bölümü, her şeyden önce, 1857 Ağustos'unda İngiliz ekonomi politiğini eleştirerek kendi yaklaşımını inşa etmek üzere masaya oturan Marx'ın, neye, nasıl baktığını gösterdiği için ilginçtir. Marx bu bölümde ekonomi politiği kullandığı yöntem ve seçtiği kategoriler itibariyle eleştirir. Bu vesileyle de kendi araştırma metodunun ne olduğunu sezmemize imkân tanır. Marx'ın daha sonraki metinlerinde araştırma yöntemi ile sunuş yöntemi arasındaki farkı ısrarla vurguladığını biliyoruz. Yıllar boyu sürdürdüğü araştırmalarının sonucu olarak her şeyin önünde âdeta yığılı olması gerektiğini söyleyen Marx, ancak bu sonuçlar yığınına vardıktan sonra, bunu "*sanatsal bir bütün*" olarak –tabii ki, sunuş yöntemi aracılığı ile– kitaba dönüştürebileceğini (hatta, ara sıra buna ömrünün vefa etmeyeceğini de ekleyerek) açıkça dile getirmiştir.

Grundrisse yayınlanmak için yazılmadığına göre, bu metne bakarak Marx'ın geliştirdiği teoriyi bir *sanatsal bütün* olarak sunma tercihinin nasıl somutlandığını anlayamayız. Ama, okuyanların sık sık teslim ettiği üzere, şüphesiz Marx'ın kendisinin defalarca revize etme, son halini verme imkânı bulduğu *Kapital*'in I. cildi gerçekten *sanatsal bir bütün*dür. Sunuş yönteminin nasıl bir şey olduğunu, varılan sonuçların, neyle başlayarak, nasıl adım adım geliştirilen bir inşa süreci ile aktarıldığını bizatihi *Kapital*'de gözlemleyebiliyoruz.

Marx, araştırma yönteminin doğa bilimleri ile uğraşanlarınki ile aynı olduğunu, yani **soyutlama yöntemi** olduğunu *Kapital*'e yazdığı önsözde açıkça belirtiyor. Ama, bu yöntemi nasıl uyguladığını ayrıntılandırmıyor. İşte, *Grundrisse*'nin, "Giriş" bölümünün bize sağladığı, bu uygulamanın nasıl yapıldığını izleme imkânıdır. Hem "Giriş" bölümünü hem de *Grundrisse*'nin tamamını okurken âdeta Marx'ı, fiilî olarak, araştırırken, not alırken, eleştirirken, öfkelenirken, kendi görüşlerini geliştirir, sistematize ederken seyrediyor gibi olmak işten bile değildir. "Giriş" bölümü, her ne kadar Marx'ın ekonomi politiği eleştirisinin (mesela **nüfus** gibi tarihî özgüllüğü olmayan, her topluma uygulanabilecek bir kategori ile yapılacak bir ekonomik çözümlemenin sınırlarını ele

alışı) ve kendi yaklaşımının ne olduğunu sezdirten zengin bir kaynak olsa da, Marx tarafından arkada bırakılmış bir metin olduğunu hatırlatmakta yarar var. 1857 "Giriş"i yerini *Ekonomi Politiğin Eleştirisine Katkı*'nın 1859 "Önsöz"üne bırakmıştır. Bunun farkında olarak her iki metne yaklaşmak gerekir.

"Giriş" kendi içinde dört alt bölüme ayrılır: 1) Üretim; 2) Üretimin Bölüşümle, Mübadeleyle ve Tüketimle Genel İlişkisi; 3) Ekonomi Politiğin Yöntemi; 4) Üretim Araçları ve Üretim İlişkileri; Üretim ve Dolaşım İlişkileri; Üretim ve Dolaşım İlişkilerine İlişkin Olarak Devlet ve Bilinç Biçimleri; Hukuksal İlişkiler; Aile İlişkileri.

Alt bölümlerin başlıkları, ilk ağızda son derece kapsayıcı ve sistematik bir metinle karşı karşıya olduğumuz izlenimini veriyor. Fakat gerçek durum maalesef böyle değildir. Hem "Giriş" bölümü hem de *Grundrisse*'nin tamamı için geçerli olduğunu düşündüğümüz bu tamamlanmamışlık hali, alt başlıklardan bazılarına tekabül eden metinlerin fazlasıyla uzatılmış, bazılarının ise kısaca değinilerek, hatta neredeyse hiç değinilmeden geçilmiş olması yüzünden. O nedenle, "Giriş"e ilişkin yukarıda söylediklerimize ek olarak, tek tek alt başlıkları ele almak yerine, bu metnin özellikle vurgulamak istediğimiz yanlarını kısaca ele almayı tercih ediyoruz.

"Giriş" bölümünde Marx'ın ne yapmak istediği sorusu önemli. Hem bu kısa metin hem de *Grundrisse*'nin geri kalanı esas olarak Marx'ın ekonomi politikle hesaplaşmasıdır. Bu hesaplaşmanın tarzı ve felsefi olarak beslendiği geri plan Hegel'dir. Ve bu hesaplaşma sırasında, bazen gerektiği için, bazen argümantasyonun şehvetine kapılarak yan konulara girildiğini ve Marx'ın kendi formülasyonunu ancak kopuk kopuk sunmaya fırsat bulduğunu görüyoruz. Metnin tamamına bu tarzın hâkim olduğunu bilerek baktığımızda, Marx'ın temel eleştirisinin şu olduğu ortaya çıkıyor: Ekonomi politik kullandığı kavram ve kategorilerin tarihiliğinin farkında değildir; evrensel, genel geçer olduğunu varsaydığı kavramlar her topluma uygulanabilir olmadığı gibi, muhtevaları da ele alınan toplumun özgül karakteri tarafından belirlenmektedir.

Bu eleştiri, "Giriş"in değişik kısımlarında, Marx'ın ele aldığı kavramlar incelenirken, ekonomi politiğin Smith, Ricardo gibi önde gelen isimlerinden yaptığı alıntılar değerlendirilirken sık sık somut örnekler üzerinden tekrarlanır. Örneğin, Robinson Crusoe tipi tekil üretici davranışının evrenselleştirilmesi, bu üreticiye atfedilen otonomi, bağımsız karar kapasitesi, Marx'a göre, klasik iktisatçıların kapitalizmin tarihiliğini, dolayısıyla bu özgül toplumdaki üretim faaliyetinin kendine has karakterini göremeyişinin dışa vurumudur. Daha sonraki metinlerde, özellikle *Kapital*'de Marx'ın kapitalizmden söz ederken sık sık dile getirdiği tanımsal özellik bu toplumsal biçimin de **tarihî, dolayısıyla geçici** oluşudur.

Ekonomik kertenin dört asli alanı olarak üretim, tüketim, bölüşüm ve mübadele Marx öncesinde kavramsallaştırılmıştı. Dolayısıyla, bu kavramların "Giriş"te tekrar karşımıza çıkışını da Marx'ın ekonomi politiği eleştirisi bağlamında algılamak doğru olur. Bu alanların ilişkililikleri, (birbirlerini gerektirmeleri anlamında) karşılıklı bağımlılıkları ve hiyerarşik konumları dikkate alınarak yeniden tanımlanmaları ve bu duyarlılıkla kullanılmaları Marx'ın çok özen gösterdiği hususlardır. Bu dört ekonomik alandan üretimin tüketimle, bölüşümün mübadele ile birbirlerinin olmazsa olmazı ilişkisi içinde oldukları, her tüketimin aynı zamanda üretim olduğu ve de en önemlisi bu ilişkililiğe rağmen üretimin birincilliği "Giriş" bölümünde ayrıntılı bir biçimde tartışılır. Marx'ın ekonomik alanları bu şekilde kavrayışının *Kapital*'in ciltleri boyunca değişik soyutlama seviyelerinde (yani, giderek ilişkiselliğin de daha somut biçimlere bürünmesi sürecinde) karşımıza çıktığını ve söz konusu ilişkilerin yeni veçhelerini (üretken tüketim, kredi dolaşımı vb.) kavramamıza imkân sağladığını da belirtmek isterim.

Ekonomi Politiğin Eleştirisine Katkı'nın Önsöz'üne gelince; bu metnin tarihî maddeci sorunsalın klasikleşmiş formülasyonu olduğunu yukarda da belirtmiştik. Marx'ın ekonomi politik üzerine çalışmalarının ana ekseninin gayet berrak bir biçimde dile getirildiği kısmı aktaralım:

> Vardığım ve keşfeder keşfetmez çalışmalarıma yol gösteren ilke haline gelen sonuç, kısaca aşağıdaki şekilde formüle edilebilir. İnsanlar, hayatlarının toplumsal üretimi içinde belirli ve iradelerinden bağımsız, üretim güçlerinin belirli bir gelişmişlik düzeyine tekabül eden üretim ilişkileri içine girerler. Bu üretim ilişkilerinin tamamı toplumun iktisadi yapısını, üzerinde belli toplumsal bilincin tekabül ettiği bir hukuki ve siyasi üstyapının oluştuğu, gerçek temeli meydana getirir. Maddi hayatın üretilme biçimi, genelde toplumsal, siyasi ve entelektüel hayat süreçlerini belirler (Marx, 1974: 23; çeviri düzeltilmiştir-EAT).

Yukarıdaki alıntıda, üretim güçlerinin gelişmişlik düzeyine tekabül eden üretim ilişkilerinin, yani **iktisadi yapı**nın, toplumsal bilincin, yasal ve siyasi yapıların oluşmasındaki **belirleyici** önemi dile getirilmektedir. Kanımca, Marx'taki iktisat-siyaset ayrımı, sivil toplum-devlet ayrımının hayli önemli olduğu Hegelci sorunsaldan radikal bir kopmanın sonucudur. *Kapital*'in önsözünde Marx'ın kendisinin bu kopma sürecine değindiği malum. Burada, bizim özellikle belirtmek istediğimiz, bu kopma sürecinin *Grundrisse*'nin yazımı sırasında tamamlandığı ve "Giriş" ile *Katkı*'nın önsözü arasındaki ifade farklılığının büyük ölçüde Marx'ın Hegel'le ilişkisini netleştirmesinin sonucu olduğudur.

"Para"

Marx'ın "Para" bölümünü niçin "Sermaye" bölümünden önce yazdığı sorusu ile başlayalım: (1) *Grundrisse*'nin kendisi bir araştırma, eleştirme ve bu yolla Marx'ın kendi görüşlerine berraklık sağlama metnidir; (2) dolayısıyla, belli bir sunuş yöntemini uygulayarak sunulacak sonuçlara henüz varılmamıştır. Bu tespit ile "Para" bölümünün "Sermaye"den önce ele alınmış olmasını, gelişigüzel bir tercihe ya da tesadüfe bağladığımız sanılmasın. Aksine, "Sermaye" bölümünün nispeten başlarında Marx, **sermaye** kavramını ele almadan önce başka kavram ve kategorilerin geliştirilmiş olması gerektiğini titizlikle vurgulamıştır. Aşağıdaki alıntıyı bu gözle okuyalım:

> **Sermaye** kavramının analizi için hareket noktası olarak emeği değil değeri ve daha açıkçası dolaşım süreci içinde gelişmiş olan **mübadele değerini** almak şarttır. Emekten doğrudan doğruya sermayeye geçmek en azından çeşitli insan ırklarından doğrudan doğruya bankere ya da doğadan buhar makinesine geçmek kadar

> imkânsızdır. Mübadele değerinin parada hem dolaşım karşısında bağımsızlık kazanan, hem de bizzat dolaşım içinde sadece negatif, yitici ya da hayalî bir biçim olduğunu gördük” *(*Marx 1979: 328; *Türkçe çeviride satırlar karıştığı için düzeltme ve ekleme yapıldı; abç –EAT).*[152]

Bu alıntıdan, çok açıkça ortaya çıkan kavramların ele alınış sırası şöyledir: *para* g *değer/mübadele değeri* g *emek* g *sermaye*. Marx için “ele alış” kapsamlı bir teorik faaliyettir: Kavramların hem ekonomi politik literatüründe ne şekilde kullanıldığını hem de Marx’ın bu kullanım şekline ilişkin eleştirilerinin ne olduğunu ve daha da önemlisi, kendisinin kavramların içeriği ve tarihiliği üzerine görüşlerinin geliştirilmesini içerir. Yaklaşık 100 sayfa uzunluğundaki “Para” bölümünün ilk 20 sayfalık kısmı dışında Marx’ın yukarıdaki alıntıda zikredilen sıralamaya bir ölçüde sadık kaldığını söyleyebiliriz.

İlk 20 sayfalık alt bölümün başlığı “Alfred Darimon: De la Reforme des Banques”tir. Bu sayfalarda Marx, Proudhoncu Darimon’un 1855 krizi analizini ve önerdiği çözümü polemik dozu yüksek bir dille eleştirir. Bir bakıma, Darimon eleştirisini bu bölümün daha sonraki kısımlarında tartışılan paranın tarihi, özü ve fonksiyonları (değer ölçüsü ve dolaşım aracı) gibi konuların geri planı olarak okumak mümkündür. 1857 krizinin heyecanı içindeki Marx’ın, Proudhoncu ekonomi politik anlayışına odaklanması, paranın ne olduğu, krizlerle ilişkisi ve kriz sırasında uygulanabilecek iktisat politikalarının muhtevası üzerine Darimon’un (ve Proudhon’un) yanılgılarını göstermeye girişmesi anlaşılabilir bir şeydir. Bu eleştiriler vesilesiyle, Marx’ın, **dolaşım** (mübadele) ile üretim kerteleri arasındaki ilişkinin muhtevasına, en genelde insan emeği harcanarak var olanın dönüştürülmesi olarak tanımladığı üretimin sonucunun (yani **meta**nın) **dolaşım** içinde para aracılığıyla **mübadele**ye girişi ile **emeğin toplumsal karakteri**ni ortaya çıkardığına ilişkin görüşlerini de geliştirmeye başladığını düşünüyoruz.

Bu bölümde, günümüz kapitalizmine ilişkin olarak hâlâ süren kimi tartışmaların 1850’lerdeki varyantları hakkında Marx’ın ne

düşündüğünü de gözlemleyebiliyoruz. Fransa'da yaşanan krizi aslında bir konvertibilite krizi olarak gördükleri için, Proudhoncular kâğıt para ile altın rezervleri arasındaki ilişkinin koparılması yoluyla krizin aşılabileceği tezini savunmuşlardır. Ayrıca, kapitalizm eleştirilerini kısmen tedavüldeki meta-para üzerinden geliştiren Proudhoncular, alternatif olarak emek süresine dayalı bir kupon sistemini önermekteydiler. Günümüz kriz ortamında tekrar gündeme gelen konvertibilite tartışmalarının, altın standardına geri dönme önerilerinin, hatta Proudhoncu kupon sistemini andıran yerel paraları kullanarak kapitalizmin aşılabileceği tezlerinin popüleritesini düşünecek olursak "Para" bölümünün güncelliğini koruduğunu söyleyebiliriz. Fakat, en genel hatlarıyla *Grundrisse*'nin bu bölümündeki tartışmalar, bir sonraki "Sermaye" bölümünde geliştirilecek, sermayenin para olmadığı ya da daha doğrusu **para olmanın yanı sıra esas olarak toplumsal bir ilişki** olduğu temasının geri planı gibidir.

"Sermaye"

Bu bölümün *Grundrisse*'nin en uzun (yaklaşık 500 sayfa) bölümü olduğunu daha önce kaydettik. Marx'ın 1859'dan neredeyse hayatının sonuna kadar *Kapital* (Sermaye) ciltleri üzerine yoğunlaştığını, ama, sadece I. cildi 1867'de yayınlayabildiğini biliyoruz. Dolayısıyla, nasıl bir önceki "Para" bölümü *Ekonomi Politiğin Eleştirisine Katkı*'da geliştirilmiş, en kapsamlı ve nihai şeklini almışsa, "Sermaye" bölümünün de *Kapital* ciltleri boyunca olgunlaştırıldığını söyleyebiliriz. Ayrıca, "Sermaye" bölümünde uzun alıntılarla tek tek eleştirilen iktisatçıların *Artık Değer Teorileri*'nde daha kapsamlı bir şekilde yer aldığını da hatırlatalım. Kaldı ki, "Sermaye" bölümünde kısaca değinilerek geçilen kimi konuların, mesela üretken olan ve olmayan emek konusunun, hem *Kapital*'de hem de *Artık Değer Teorileri*'nde tekrar incelendiğini de biliyoruz.

Sermayenin sadece **para** değil aynı zamanda **toplumsal bir ilişki** olarak formüle edilişi ve sermaye birikimi yoluyla, yeniden üretim

sürecinde bizzat bu ilişkinin de yeniden üretildiği görüşü Marx'ın en orijinal katkılarındandır. Bu formülasyon, aynı zamanda, Marx'ın kendisinin *"en önemli buluşum"* dediği **artık değer** kavramının da geliştirildiği teorik bağlamı sağlamıştır. Bilindiği üzere, a**rtık değer** kavramının kendisi **emek gücü** kavramına dayanır. Dolayısıyla, **emek gücü**'nün de özgül, yani kapitalizmin tarihiliği içinde, ortaya çıkan yepyeni bir **meta** olarak **artık değer**den daha önce kavramsallaştırılmış olması gerekir. "Para" bölümünden farklı olarak, *Grundrisse*'nin "Sermaye" bölümünde bu gerekliliğin ima ettiği bir kavramsal ele alış hiyerarşisini maalesef göremiyoruz. Bu bölüm daha ziyade, muazzam bir konu, alt konu, başlık, alt başlık, başlanıp bitirilmeyen tartışma çeşitliliği şeklinde kaleme alınmıştır.

O kadar ki, bir **toplumsal ilişki olarak sermaye** tartışmasına *Kapital*'den bakabilme lüksü içinde olanların başlangıç kavramı olarak vazgeçilmez gördüğü **meta** ve metanın **iki veçhesi,** yani **kullanım değeri** ve **değişim değeri** kavramsallaştırmasına Marx, en sarih bir biçimde ancak "kitabının" **en sonunda** girme imkânı bulur. Ve de "Değer" alt başlıklı[153] o pasajı bitirmeden *Grundrisse* projesini bir kenara bırakır!

Yine de, "Sermaye" bölümünün dilini aksettirdiği ve de daha önemlisi 1867'de I. cildin yayınlanması ile bitecek *Kapital*'in inşa sürecine âdeta bir köprü niteliğinde olduğu için aşağıdaki uzun alıntıyı yapalım:

> *Burjuva servetin ortaya çıktığı ilk kategori, meta kategorisidir. Metanın kendisi iki belirlenimin birliği olarak kendini gösterir. Meta, kullanım-değeridir, yani insan gereksinimlerinin herhangi bir sisteminin karşılanmasının konusudur. Bu, onun, en çelişkili dönemleri için ortak olabilecek ve bu yüzden incelenmesi ekonomi politiğin (alanının)*[154]... dışında bulunan maddi yanıdır. Kullanım-değeri, modern üretim ilişkileriyle başkalaşmaya uğrayınca ya da kendi açısından başkalaştırma yönünde bu ilişkilere el atınca, eko*nomi politiğin alanına girer. ...(M)etanın kullanım-değeri, verilmiş önkoşuldur, belirli bir ekonomik ilişkinin üzerinde ortaya çıkan maddi temeldir. Kullanım-değerine meta damgasını vuran yalnızca bu belirli ilişkidir. Örneğin, buğday, ister köleler, (serfler),*[155] *ister özgür emekçiler tarafından yetiştirilsin, aynı kullanım-değerine sahiptir. Kar gibi gökten yağsa da, kullanım-değerini hiç de yitirmez. Dolayısıyla kullanım-değeri metaya nasıl dönüşür? Değişim-değerinin taşıyıcısı olarak. Metada doğrudan birleşmiş olmakla birlikte,*

> *kullanım-değeri ve değişim-değeri gene doğrudan birbirinden ayrılır. Değişim-değeri, kullanım-değeri tarafından belirlenmemiş halde ortaya çıkmakla kalmaz, ama dahası, tersine, meta, bir kullanım-değeri olarak sahiplenilmek istenilmediği ölçüde ne meta haline gelir, ne değişim-değeri olarak gerçekleşir. ...*[156]

Aktarılan bu pasajın özünün aşağı yukarı aynı terminolojiyle hem *Ekonomi Politiğin Eleştirisine Katkı*'nın hem de *Kapital*'in ilk sayfalarında çok daha sistematize edilmiş bir biçime bürünerek tekrar karşımıza çıkması *Grundrisse*'nin gerçekten araştırma notları ya da bir ön taslak olarak görülmesi fikrini kanıtlayacak niteliktedir.

"Bastiat ve Carey" vd. konular

"Bastiat ve Carey" bölümü 1857 Temmuz'unda, *Grundrisse*'nin diğer bölümleri yazılmadan önce kaleme alınmıştır. 1850'li yılların ortalarından itibaren klasik ekonomi politiğin ustaları Smith ve Ricardo ile ekonomi politiğin vülger temsilcileri arasındaki fark Marx için son derece barizleşmiştir. Birçok farklılaşmanın yanı sıra, **kapitalist** "üretim ilişkilerinin uzlaşmaz **karakterin(in)**" üstünü örtmeden "*naifçe ... analiz*" etmeye çalışan klasiklerle, bu ekolün vülger temsilcileri arasındaki esas fark, "Bastiat ve Carey"de de gözlemlendiği üzere söz konusu çelişkileri es geçerek, kapitalizmin doğasını toplumsal gelişimin ahenkli bir aşaması gibi gösterme noktasında belirginleşir. Bu kısa bölümün ilk kısmının odaklandığı konu budur. Henry C. Carey Amerikalı bir iktisatçıdır ve metinlerinde Amerika'yı İngiltere ile karşılaştırarak bu ülkenin özgül karakterini fazlasıyla öne çıkarır. Marx'a göre Fransız Frederick Bastiat'ın görüşlerinin önemli bir kısmı Carey'den esinlenmiştir ve fazla ciddiye alınacak nitelikte değildir. Bu değerlendirmesine rağmen, söz konusu kısa bölümün ikinci yarısında "Ücretler Üzerine" alt başlığı ile, Marx'ın, Bastiat'ın ücretlerin belirlenmesi üzerine görüşlerini eleştirel bir biçimde de olsa özetlemeyi tercih etmesi ilginçtir. Ama, sonunda sıkılarak "*(b)u saçmalıkları daha fazla izlemek olanaksız. **Bu yüzden Bay Bastiat'yı bırakıyoruz***" diyerek, bu eleştirel özetlemeyi beklenmedik bir biçimde bitirir.

Bu yazının girişinde de belirttiğimiz gibi *Grundrisse*'de birbirinden farklı birçok konu ele alınmıştır. Kimi *Grundrisse* yorumcuları bu tahlillerin Marx'ın en kapsamlı, en yetkin çözümlemeleri olduğu görüşündedir. Bu yazı bağlamında tek tek hangi konuların, kimler tarafından, hangi gerekçelerle önemli görüldüğü tartışmasına girmek yerine *Grundrisse*'nin 150. yılı vesilesiyle derlenmiş olan *Karl Marx's Grundrisse* kitabına değinmek istiyoruz. Çünkü bu kitap, Marksist düşüncenin kimi temel kavramlarının *Grundrisse* bağlamında izini süren yazıları ve güncel önem arz eden tartışmalara *Grundrisse* içinden bakan çalışmaları içermektedir. İlk gruba örnek *yabancılaşma*, *değer* ve **artık değer** kavramları üzerine olan yazılar, ikinci gruba örnek ise **ekoloji** ve **post-kapitalizm** üzerine olan çalışmalardır (Musto 2008).

III. *Grundrisse*'nin Türkiye'de kullanımı

Türkiye'de uzunca bir süre *Grundrisse*'nin sadece kısmi çevirileri ile yetinildi (Marx 1967, 1970a, 1970b ve 1979). Bu çevirilerden ilk üçünün yer aldığı kitapların başlığında *Grundrisse*'nin adının geçmemesi kendi içinde ilginçtir. İlk çeviri, *Grundrisse*'nin "Sermaye" bölümünün bir kısmına tekabül eden "Kapitalist Üretim Öncesi Biçimler"in İngilizcesinden Mihri Belli'nin yaptığı ve Sol Yayınlarınca *Kapitalizm Öncesi Ekonomi Biçimleri* adı ile yayınlanan kitaptır (Marx 1967). Diğer iki kısmi çeviri ise, *Grundrisse*'nin "Giriş" bölümünün Marx'ın bir başka kitabının (*Ekonomi Politiğin Eleştirisine Katkı*) Türkçeye çevrilmesi sırasında eklenmesinden ibarettir (Marx 1970a ve 1970b). Başlığı *Grundrisse* olan kitap biçimindeki ilk yayın ise Sevan Nişanyan'ın Almancadan kısaltarak yaptığı çeviridir (Marx 1979).

Bu kısmi çevirilerden "Kapitalist Üretim Öncesi Biçimler" Türkiye sol hareketini uzunca bir süre meşgul eden, Osmanlı İmparatorluğu'nun ve Türkiye'nin üretim tarzının ne olduğu tartışmasının ve de sol siyasi stratejilerin referans metni işlevini görmüştür. "Giriş" bölümünün daha çok Marx'ın İngiliz ekonomi

politiğine yönelttiği eleştirilerden ibaret, doğrudan siyasi çıkarsamalara imkân tanımayan bir metin olması, gösterilen ilginin de “Kapitalist Üretim Öncesi Biçimler”e kıyasla daha az oluşunu büyük ölçüde açıklamaktadır.

Nişanyan çevirisini yukarıda söz ettiğimiz diğer çevirilerden ayırmak gerektiğini düşünüyoruz. Çevirmenin kendi ifadesiyle bir tür ‘*study edition*’ olarak tasarlanmış, öznel tercihlere dayalı kısaltılmış bir *Grundrisse* çevirisidir bu. Ama, hem kapsamı hem de çeviri kalitesi olarak önceki kısa *Grundrisse* bölüm çevirilerini aşan bir çalışma olduğu kesindir. Bu yakınlarda yeni basımı yapılan bu çeviri, *Grundrisse*’nin yüzde 30’una tekabül ettiği için referans-çeviri niteliğinde olmamakla birlikte, dilinin akıcılığı ve Nişanyan’ın 100 sayfalık girişinin orijinalliği bakımından tercih edilen bir edisyon haline gelmiştir.

Sol Yayınları, 1999’da ilk cildini, 2003’de de ikinci cildini yayınlayarak *Grundrisse*’nin tamamını, Almanca aslı yayınlandıktan 50 yıl sonra da olsa, Arif Gelen’in çevirisi ile nihayet Türkçeye kazandırmıştır. Tam çeviri olması bakımından Almanca aslı ile (ve benim sık sık yaptığım gibi o edisyonu esas alan, İngilizce çevirilerle) karşılaştırma yapma imkânı sağladığı için Sol Yayınları’nın *Grundrisse* çevirisi el altında olmalıdır. Fakat, yukarda belirttiğimiz gibi Nişanyan’ın kısmi çevirisi daha özenli ve akıcıdır.[157]

İlginç olan, *Grundrisse*’nin Türkçede tam çevirisi nihayet 2003 yılında yayınlandıktan sonra bile, bu metne dayanan ciddi bir değerlendirmenin, tartışmanın yapılmamış olmasıdır. “*Grundrisse* Türkiye’de gürültüye gelmiştir, layık olduğu ilgiyi görmemiştir” dersek abartmış olmayız. Şüphesiz bu durumun bir iki istisnası vardır. En başta, Gülnur Savran’ın ağırlıklı olarak *Grundrisse*’ye dayanan *Sivil Toplum ve Ötesi: Rousseau, Hegel, Marx* (1987) başlıklı kitap çalışması gelir. Savran’ın amacı, Gramsci’ye yaslanarak, sosyalizmin inşası için sivil toplumun iyileştirilmesi temelli bir stratejiyi öneren Avrupa Komünizmi’ne ve o perspektifin Üçüncü Dünya varyantlarına Marksist eleştirel yaklaşımla siyasi ve

teorik bir alternatif geliştirmektir. Rastladığımız bir diğer çalışma ise Müfit İşler'in *Grundrisse İçin Analitik Notlar* (2007) kitabıdır. İşler *Grundrisse*'den yola çıkarak bu 400 küsur sayfalık çalışmayı yaptığını ifade etmesine rağmen, kaynakçasından sadece Nişanyan'ın kısmi çevirisini kullandığı anlaşılmaktadır. Oysa, kitap *Grundrisse*'nin tam çevirisi yayınlandıktan 4 yıl sonra basılmıştır. İşler'in bu çalışmada, Marx'ın yanı sıra, İbn-i Haldun'dan da yararlanarak geliştirdiği, insanın, ancak kendindeki pozitif nitelikleri, sanatçılığı öne çıkartan bir dönüşümle gerçek anlamda toplumsal dönüşümün aktörü haline gelebileceği tezi kimi yanlarıyla Batı'daki popüler postmodern yaklaşımları çağrıştırmaktadır.

Grundrisse üzerine Türkçe çalışmalar az olmakla birlikte, özellikle Roman Rosdolsky'nin Marx'ın bu metni üzerine klasikleşmiş, temel kaynak niteliğindeki kitabının (ve emek değer teorisinin geçersizleştiği gibi eksantrik bir perspektiften kaleme alınmış olsa da Antonio Negri'nin de) dilimize çevrilmiş olmasını çok önemli bulduğumuzu ekleyelim (Rosdolsky 2012 ve Negri 2006).

Kaynakça

Arthur, Chris (2008). "USA, Britain, Australia and Canada." *Karl Marx's Grundrisse: Foundations of the Critique of Political Economy 150 Years Later*. (Der.) Marcello Musto. New York: Routledge.

Carver, Terrell (1975). *Karl Marx: Texts on Method*. Oxford: Blackwell.

İşler, Müfit (2007). *Grundrisse İçin Analitik Notlar*. İstanbul: El Yayınları.

Marx, Karl (1967). *Kapitalizm Öncesi Ekonomi Biçimleri*. Çev. Mihri Belli. Ankara: Sol Yayınları.

Marx, Karl (1970a). "Önsöz." *Ekonomi Politiğin Eleştirisine Katkı*. Çev. Orhan Suda. İstanbul: Öncü Kitabevi.

Marx, Karl (1970b). "Önsöz." *Ekonomi Politiğin Eleştirisine Katkı*. Çev. Sevim Belli. Ankara: Sol Yayınları.

Marx, Karl(1973). *Grundrisse: Foundation of the Critique of Political Economy*. Karl Marx. Harmondsworth: Penguin Books.

Marx, Karl (1979). *Grundrisse: Ekonomi Politiğin Eleştirisi için Ön Çalışma*. Çev. Sevan Nişanyan. İstanbul: Birikim Yayıncılık (2. Basım 2008).

Marx, Karl ve Engels, Frederick (1986). *Collected Works* (Toplu Eserler). Cilt XXVIII. Çev. Ernst Wangermann. New York: International Publishers (*Grundrisse*'nin ilk kısmı).

Marx, Karl ve Engels, Frederick (1987). *Collected Works* (Toplu Eserler). Cilt XXIX. Çev. Victor Schnittke. New York: International Publishers (Grundrisse'nin ikinci kısmı).

Marx, Karl (1999 ve 2003). *Grundrisse: Ekonomi Politiğin Eleştirisinin Temelleri*. Çev. Arif Gelen. Ankara: Sol Yayınları (2 cilt).

Musto, Marcello (der.) (2008). *Karl Marx's Grundrisse: Foundations of the Critique of Political Economy 150 Years Later*. New York: Routledge.

Negri, Antonio (2006). *Marx Ötesi Marx: Grundrisse Üzerine Dersler*. Çev. Münevver Çelik. İstanbul: Otonom Yayıncılık.

Nicolaus, Martin (1968). "The Unknown Marx." *New Left Review* 48.

Nicolaus, Martin (1973). "Foreword." *Grundrisse: Foundation of the Critique of Political Economy*. Karl Marx. Harmondsworth: Penguin Books (Penguin Classics olarak 1993'te yeni basım).

Rosdolsky, Roman (1968). *Zur Entstehungsgeschichte des Marxschen "Kapital"; der Rohentwurf des "Kapital" 1857-58.* Frankfurt am Main: Europäische Verlagsnastalt. (İngilizcesi 1977, *The Making of Marx's 'Capital.'* Çev. Peter Burgess. Londra: Pluto Press; Türkçesi 2012, *Marx'ın Kapital'inin Oluşumu*. Çev. Cumhur Atay, Münevver Çelik. İstanbul: Otonom Yayıncılık).

Savran, Gülnur (1987). *Sivil Toplum ve Ötesi: Rousseau, Hegel, Marx.* İstanbul. Belge yayınları.

Tonak, E. Ahmet (2012). "Kapital'in Planı ve Kapitalist Devlet Üzerine Bir Not." *Kapital'in İzinde*. Nail Satlıgan, Sungur Savran, E. Ahmet Tonak. İstanbul: Yordam Kitap.

Tonak, E. Ahmet (2008). "Turkey." *Karl Marx's Grundrisse: Foundations of the Critique of Political Economy 150 Years Later*. (Der.) Marcello Musto. New York: Routledge.

143 **1857-58 Büyük Krizi**, Marx'ın epeyce bir süre beklediği ve günbegün izlediği bir krizdir. Bu kriz kimi özellikleri itibariyle günümüz kriziyle ilginç benzerlikler gösterir. *Ohio Life Insurance and Trust Company* adlı Amerikan bankasının batışı ve sonrasındaki gelişmeler, günümüz krizinin baş kahramanlarından *Lehman Brothers*'ın iflasına ve akabinde yaşananlara şaşırtıcı şekilde benzer. Ağustos 1857 sonrasındaki ekonomik gelişmeler, parasal krizin Amerika'dan Avrupa'ya yayılışı Marx'ı inanılmaz bir biçimde motive etmiştir. Zaten, eski yazdıklarını bir kenara koyarak yoğun bir biçimde "*tekrar en baştan*" başlamış olduğu ekonomi politik çalışmalarının içindedir. Krizin ilk belirtileri ortaya çıkar çıkmaz, geçimini kısmen sağladığı *New York Tribune* gazetesi yazılarını tamamen kriz analizlerine hasretmiş, Kasım 1857'den Mart 1858'e kadar bir düzineden fazla yazı yollamıştır.

144 Marx'ın öngördüğü ve deneyimlediği daha önceki 1850, 1851, 1852, 1855, 1856 ve 1857 ilkbahar ve yaz dönemi krizlerinin de Marx için bir motivasyon kaynağı olduğu söylenebilir. Nitekim, bu dönemler boyunca Marx'ın 24 büyük defter doldurduğu ve basılmamış iki el yazması ürettiği bilinmektedir. Terrell Carver, *Grundrisse* defterlerinin nitelik ve nicelik olarak öncekilerden

farklılığını *Grundrisse*'nin ana bölümleri öncesinde yazılan "Giriş" bölümünde Marx'ın vardığı önemli sonuçlara (Carver'in ifadesiyle "*buluşlar*"a) bağlayarak açıklamaktadır (Carver 1975: 27-8).

145 *Grundrisse*'nin Sovyetler Birliği'ndeki ilk basımı öncesinde, Engels'in ölümünden itibaren Marx'ın elyazmaları Almanya'da SPD'nin ve büyük ölçüde Karl Kautsky'nin kontrolündedir. Nitekim, bu elyazmalarına dayanarak Kautsky, *Artık Değer Teorileri*'ni basıma hazırlamakla kalmamış (ilk 2 cildi 1905'te, son cildi ise 1910'da), ayrıca *Grundrisse*'nin "Giriş" bölümünü de *Ekonomi Politiğin Eleştirisine Katkı*'ya bir ek olarak yayınlamıştır. Daha sonra değişik dillerde tekrarlanan "Giriş"in bu şekilde ek bir metin olarak basılması *Grundrisse*'nin tamamı gün ışığına çıkmadan bu bölümün yöntem tartışmalarında yoğun bir biçimde kullanılmasına yol açmıştır.

146 Marx'ın yazışmalarından, aslında *Ekonomi Politiğin Eleştirisine Katkı*'ya **sermaye** üzerine üçüncü bir bölüm yazmayı planladığını, ama bu bölümü istediği şekilde bitiremediği için yayıncısına sadece 2 bölümden ibaret bir metin yollayabildiğini biliyoruz. O yetiştirilememiş bölümle daha sonra yayınlanacak *Kapital*'in ilişkisi tahmin edilebileceği üzere tartışmalı bir alandır (Carver 1975).

147 *Ekonomi Politiğin Eleştirisine Katkı*'nın ilk bölümü de **meta** konusuna ayrılmıştır.

148 Marx'ın *Kapital*'le en olgun haline erişecek ekonomi politik çalışmalarının konu tercihlerinde ve konuların ele alınış şekillerindeki gözlemlenen sürekli değişim literatürde *Plan Sorunu* başlığı ile ele alınır. *Plan Sorunu*'nu **devlet** konusunun Marx'ın ekonomi politiği içinde nasıl ele alınabileceğine ilişkin yıllar önce yazdığım bir metinde tanıtmış ve görüşlerimi belirtmiştim (Tonak 2012). Bu yazı bağlamında, söz konusu soruna sadece *Grundrisse*'nin bu tartışma içindeki önemini vurgulamak amacıyla kısaca değinmekle yetineceğim.

149 Sungur Savran'ın bu derlemedeki yazısında kapsamlı bir biçimde ele alındığı için *Kapital*'e bu yazı bağlamında sadece *Grundrisse* ile ilişkili olarak ve gerekli gördüğümüz yerlerde kısaca değinmekle yetiniyoruz.

150 Şüphesiz, bu döneme yaptığımız vurgu ile Marx'ın 1867 sonrasında ekonomi politiğin eleştirisi üzerine, *Kapital* projesine ilişkin çalışma yapmadığını ima bile etmediğimiz açıktır. Bu vurgu ile sadece bu dönemin hem *Kapital* projesinin oluşumunda hem de Marx'ın formasyonunda son derece önemli olduğunu belirtmek istiyoruz. Bilindiği üzere, Marx 1867'den ölene kadar, *Kapital*'in I. cildinin Fransızca çevirisi (1872-75), Rusça çevirisi (1872) ve Fransızca çeviriye dayanan I. cildin Almanca 3. basımı (1883) için yapılan çalışmalara değişik biçimlerde katkıda bulunmuştur. Ayrıca, 1868-1870 ve 1877-80 dönemleri *Kapital*'in II. cildi, 1874-78 dönemi *Kapital*'in III. cildi ve 1867-71 dönemi ise her iki cilt üzerine çalışmakla geçmiştir.

151 *Grundrisse'*de yazılacak kitapların sonuncusu olarak kaydedilen *Kriz* cildinden de vazgeçildiğini *Katkı*'nın "Önsöz"ünden (1859) öğreniyoruz.

152 *Grundrisse*'den yaptığımız alıntılar eğer çevrilmişse Nişanyan çevirisinden aksi halde Gelen çevirisindendir (Marx 1999 ve 2003).

153 Marx-Engels *Toplu Eserler*'inin (İngilizce) editörleri "değer" alt başlığının *Ekonomi Politiğin Eleştirisine Katkı*'da "meta"ya dönüştüğünü belirtmektedir (Marx ve Engels 1986: 540 dipnot 54). Marx-Engels *Toplu Eserler*'in XXIX. cildinde yer alan bu bölümün başındaki "*This section to be inserted earlier"* cümlesi Sol Yayınları'nın çevirisinde "*Bütün bu kesim yeniden ele alınacaktır*" şeklinde çevrilmiştir. Oysa, söz konusu İngilizce cümle "*Bu kısım daha önceki bir yere*

yerleştirilecektir," yani, *Grundrisse* metninin muhtemelen ilk kısımlarında bir yere kaydırılacaktır anlamına gelir.

154 Çeviride "yetkisinin" denmiştir!

155 Çeviride "serilerin" denmiştir!

156 Marx 2003: 338-9

157 Nicolaus'un İngilizce çevirisi ile mevcut iki Türkçe çeviri (**A**: Nişanyan ve **B**: Gelen) arasında yaptığım iki karşılaştırmayı, eksik veya hatalı çevrildiğini düşündüğüm kelimeleri İngilizcelerinde vurgulayarak çevirilerin kalitelerini, akıcılığını okuyucunun değerlendirmesi için aktarıyorum:

I.*"The labour objectified in that use value is the objectified labour necessary bodily to maintain not only the general substance in which his* ***labour power*** *exists, i.e. the worker himself, but also that required to modify this general substance so as to develop its particular capacity."*

A. "(Sattığı metada) nesnelleşmiş olan emek, gerek bu emek kapasitesinin varolmasını sağlayan fiziksel varlığı, yani kendi bedenini canlı tutmak, gerekse bu fiziksel varlığı söz konusu kapasiteyi geliştirecek şekilde eğitmek için gereken nesnelleşmiş emektir."

B. "Gerek çalışma gücünün varolduğu genel özün, yani emekçinin kendisinin bedensel varlığının korunması için, gerek bu özün özel bir güç olarak gelişmesi yolunda genel özün yeni bir biçime sokulması için gerekli olan nesnelleşmiş emek, bu özde nesnelleşmiş emektir."

II. *"The economic concept of value does not occur in* ***antiquity***. *Value distinguished only juridically from pretium, against fraud etc. The concept of value is entirely peculiar to the most modern economy, since it is the most abstract expression of capital itself and of the production resting on it. In the concept of value, its secret betrayed."*

A. "Ekonomik anlamda 'değer' kavramına antikitede rastlanmaz. Sadece hukukta, hilekârlığa karşı vb., değer pretium'dan (fiyat) ayırt edilir. Değer avramı bütünüyle en modern ekonomiye özgüdür, çünkü sermayenin ve sermayeye dayalı üretimin en soyut ifadesidir. Değer kavramında, sermayenin esrarı açığa çıkar."

B. "Eski insanlarda değerin ekonomik kavramı bulunmaz. Para değerinden farklı olarak değer yalnız hukuksal olarak zarara uğramaya karşı vardır vb... Değer kavramı tümüyle en modern ekonomiyle ilgilidir, çünkü bizzat sermayenin ve ona dayalı üretimin en soyut kavramıdır. Değer kavramında sermayenin gizemi açığa çıkmıştır."

Prabhat Patnaik

1945 Hindistan doğumlu Marksist iktisatçı ve siyasal eleştirmen. Lisans eğitimini Delhi'de St. Stephen's College'de iktisat konusunda aldı. 1966'da kazandığı bursla Oxford Üniversitesi'nde Balliol College ve Nuffield College'da eğitimine devam etti ve doktorasını Oxford Üniversitesi'nden aldı. 1969 yılında Cambridge Üniversitesi Ekonomi ve Politika Fakültesi'ne giren Prabhat Patnaik, 1974'te Hindistan'a döndü ve emekli olduğu 2010 yılına kadar Delhi Jawaharlal Nehru Üniversitesi'nde öğretim üyeliği yaptı.

Makroekonomi ve ekonomi politik konularında uzman olan ve *Social Scientist* dergisinin editörü olan Patnaik'in eserlerinden bazıları şunlardır:

Time, Inflation and Growth (1988).

Economics and Egalitarianism (1990).

Whatever Happened to Imperialism and Other Essays (1995).

Accumulation and Stability Under Capitalism (1997).

The Retreat to Unfreedom (2003).

The Value of Money (2008).

Re-envisioning Socialism (2011).

Karl Marx

Ücret, Fiyat ve Kâr

Prabhat Patnaik

Ücret, Fiyat ve Kâr,[158] Marx'ın, Uluslararası İşçi Birliği (Birinci Enternasyonal) toplantısı için hazırladığı bir konuşmaydı. Yurttaş Weston'ın Enternasyonal'de öne sürdüğü argümanı çürütmek amacıyla Mayıs sonu ile 27 Haziran 1865 arasındaki bir tarihte kaleme alınmıştı. Weston şunu dile getiriyordu: Bir bütün olarak işçiler, sendikal mücadeleyle ücret hadlerinde asla bir artış elde edemezler; işçilerin bir kısmı için böyle bir artış söz konusu olabilir, ama bu ancak işçilerin diğer bir kısmı pahasına olur.

Marx, bu konuşmayı yazmaya pek hevesli değildi, çünkü o sıralarda tamamlamak üzere olduğu başyapıtı *Kapital*'de yer verdiği değer ve fiyat tartışmasını öne alması gerekecekti; fikirlerini, zamansız ve ister istemez aşırı basitleştirilmiş şekliyle kamuoyuna sunmak istemiyordu. Ama Yurttaş Weston'ın John Stuart Mill'e yakın durması ve aslında Mill'in bazı fikirlerini sunuyor olması, onu yazmaya ikna etti. Marx, karşı argümanlarının Mill'e ulaştırılacağını umut ediyordu. Yani, üçüncü bir kişi vasıtasıyla, zamanın en etkili İngiliz iktisatçısı olan Mill ile tartışmaya giriyordu.

I

Marx, kitapçığın başında, Weston'ın öne sürdüğü birbirinden çok ayrı ve birbiriyle bağlantısız olan üç argümanı ele alır, bunları birer birer çürütür. John Stuart Mill'in "Ücret Fonu" teorisine dayanan ilk

argüman, zamanın verili bir anında toplumda belirli bir ücret malları stoku olduğunu belirtir. **Parasal ücretlerdeki genel bir artış**, reel ücretlerde herhangi bir artışa neden olmaksızın sadece bu verili ücret malları stokunun parasal fiyatını artırır –reel ücretler, toplam ücret malları stokunun çalışan işçi sayısına bölünmesine eşittir.

Marx, bu argümanı şöyle çürütür: Ücret mallarının fiyatı “piyasa fiyatı” olacağından, eğer genel parasal ücret düzeyi sözgelimi %10 artarsa, bu durumda ücret mallarının piyasa fiyatı da %10 artacaktır. Bu nedenle, ücret malları sektöründe hem parasal ücretler hem de piyasa fiyatı aynı oranda artarak, bu sektörün kâr oranını eskisinin altına çekmeyip, aksine muhtemelen yükseltecektir. Ama ücret dışı malların üretiminde kâr oranı azalacaktır, çünkü bu sektördeki parasal ücret artışına piyasa fiyatında herhangi bir artış eşlik etmeyecektir. Ücret malları ile ücret dışı mallar sektörleri arasında kâr oranı farkı böylece ortaya çıkarak, sermayeyi bu ikinci sektörden ilkine hareket ettirecektir. Ücret malları üretimi, ücret dışı mallar pahasına artacak ve üretimdeki her artışla birlikte ücret mallarının fiyatı, parasal ücret artışından sonra ulaşmış olduğu düzeyden düşmeye başlayacaktır; dolayısıyla, ücret malları arzı arttıkça reel ücretler artacaktır. Nihayetinde ekonomi, kâr oranının sektörler arasında eşit olacağı yeni bir dengeye oturacaktır. Ancak, bu yeni dengede kâr oranı, parasal ücret artışı öncesine göre daha düşük, reel ücretlerse daha yüksek olacaktır.

Weston’ın ikinci argümanı bambaşkadır. Adam Smith’in şu önermesini tekrarlar: Ücretler arttığında bütün fiyatlar artar. Smith’in bu önermesi bağlamında akla hemen şu soru gelir: Ücretler ve fiyatlar **ne cinsinden** artar? Bunun bariz yanıtı para cinsinden olacaktır. Ama bu noktada Smithçi önerme paranın değerini belirsiz bırakır. Aslında, (Smith’in aksine) bütün öteki metalar gibi üretilen bir meta olması nedeniyle (hem Smith’in hem de Ricardo’nun meta-para dünyasından bahsettikleri unutulmamalıdır) paranın da üretilen bütün diğer metalar cinsinden belirli bir değerinin olması gerektiğini savunan Ricardo, Smith’i bu konuda ciddi anlamda eleştirmişti. Bu sebepledir ki parasal ücretlerdeki bir artış tüm parasal fiyatları

artıramaz, ama kâr oranını düşürmelidir; böylece, parasal ücretlerdeki bir artışın reel ücretleri artırması gerektiği ortaya çıkar. Marx'ın, Weston'ın ikinci argümanına yönelik eleştirisi aynı çizgide ilerler.

Weston'ın üçüncü argümanı yine apayrı bir şeydir: Ekonomide verili bir para stoku varken, bütün işçilerin parasal ücretlerini artırmak imkânsızdır. Marx, gelir bölüşümü sorunu (ki ücretler para cinsinden ödendiğinden paranın **değeri** de elbette yakından ilgilidir) ile dolaşım [*tedavül*] aracı **miktarının** yeterliliğini birlikte ele alıp, meseleyi arapsaçına çevirdiği için bir tür göz boyamacadan başka bir şey olmayan bu argümanı bertaraf ederken pek zorlanmadı. Marx, paranın dolaşım hızının değişken bir şey olduğu gerçeğine işaret ederek, "para kıtlığı"nın ücret artışını etkilemesi diye bir sorunun ortaya çıkmayacağını belirtir.

Hazırlık mahiyetindeki bu çekişmeleri, ki Weston'ın değer teorisi konusundaki kafa karışıklığını gözler önüne serer, konuşmanın VI. bölümünden başlayarak Marx'ın kendi teorisini sistemli bir şekilde sergilemesi takip eder.

II

Marx burada okuru *Kapital*'in temel fikirleriyle tanıştırır: Bir metanın değerini, o metanın bir biriminde doğrudan ve dolaylı olarak cisimleşmiş toplumsal olarak gerekli emek-zaman miktarı belirler; söz konusu metanın parasal fiyatı, bu miktarın, para-metanın bir biriminde cisimleşmiş emek-zaman miktarına bölünmesini ifade eder; metanın piyasa fiyatı, arz-talep dengesizlikleri nedeniyle elde edilen bu fiyattan sapma gösterir; piyasada alınıp satılan meta, emek değil emek gücüdür; emek gücünün değerini, başka herhangi bir meta gibi, işçinin hem geçimini sağlaması hem de kendi kendini yeniden üretmesi (ki böylece işçi artık çalışamaz olduğunda onun yerine geçecek çocukları işgücünü takviye etsinler) için gereken zaruri ihtiyaçlar sepetinde cisimleşmiş emek-zaman miktarı belirler; kâra, faize ve ranta kaynaklık eden artık değerin ortaya çıkışı, üretim sürecinde

kullanılıp tüketilen emek-zaman biçimindeki (yani işçinin yarattığı katma değer biçimindeki) emek gücü **harcamasının**, emek gücünün **değerini** aşmasından ötürüdür.

Ancak, burada çarpıcı olan şey, Marx'ın yalnızca iki fiyat kavramıyla ilgilenmesidir: Değerler ve piyasa fiyatları. Klasik ekonomi politik, "piyasa fiyatı" ve "doğal fiyat" kavramlarını kullanıyor, bu ikincisini piyasa fiyatları için ağırlık merkezi olarak görüyordu –arz ayarlaması mümkün olduğunda, piyasa fiyatları bu fiyatlara yaklaşma eğilimi gösteriyordu. Bu "doğal fiyatlar" hüküm sürdüğünde, ücret ve kâr hadleri bütün sektörler genelinde eşitleniyordu.

Ricardo, bu "doğal fiyatın", **kârın mevcut olmadığı (Smith'in sözcükleriyle) "toplumun o ilkel ve vahşi aşamasında"** "emek değerleri" (yani bir birim metada doğrudan ve dolaylı olarak cisimleşmiş emek miktarı) ile özdeş olduğunu belirtiyordu. Ama sermaye birikmeye ve kâr iktisadi bir kategori olarak belirmeye başladığı zaman, metaların emek değerlerinden mübadele edilmesi, (ücrete ödenen haricindeki) sermayenin emeğe oranı sektörler arasında değişkenlik gösterdiği müddetçe, ücret ve kâr hadlerinin sektörler arasında eşitlenmesini garanti edemez. Böylece Ricardo, "toplumun o ilkel ve vahşi aşaması" dışarda tutulursa, "doğal fiyat"ın bir değil **iki** etkene dayandığını gördü: Cisimleşmiş emek-zaman **ve** farklı sermaye-emek oranları –burada ikinci etken, ilk etkenin değeri belirlemesini tadil eder.

Marx, cisimleşmiş emek teorisini terk etmesi nedeniyle Ricardo'yu eleştiriyordu. Cisimleşmiş emek teorisi, üretim alanıyla ilgilidir; artık değerin, üretim alanında nasıl yaratıldığını gösterir. Bu emek değerlerinde, her işçiden alınıp el konulan artık değer miktarı aynı olduğu zaman bile, (ücrete ödenen haricindeki) farklı "sermaye"-emek oranları nedeniyle (basit olsun diye rant ve faiz ödemelerinin olmadığını varsayarsak) kâr oranının sektörler arasında farklılık göstereceği bir gerçektir. Yine bundan ötürü, üretim alanında yaratılan artık değer dolaşım alanında kapitalistler arasında bölüştürüldüğü zaman, emek değerleri ile (Marx'ın

terminolojisinde, kâr ve ücret hadlerinin sektörler arasında eşit olduğu fiyatları ifade eden) “üretim fiyatları” arasında bir sapma ortaya çıkacağı da bir gerçektir. Ancak, bu iki gerçek, emek değerlerinin terk edilmesini haklı gösteremez. Bunu yapmakla üretim ve dolaşım alanlarını birleştirmiş, birbirlerinden ayırıp aralarındaki bağlantıları diyalektik olarak ele almak yerine onları tek bir düzlemde zorla kaynaştırmış oluruz.

Bu “kaynaştırma”, artık değerin kökenini belirsizleştirir; rantın, faizin ve kârın, işçilerden alınıp el konulan bileşik artık değerden kaynaklandığını görmeden, ücretleri, kârları, rantı ve faizi basitçe “gelir kategorileri” ya da “kazançlar” hâline getirir; iş günü uzunluğu, ücret hadleri ve çalışma yoğunluğu aynı olan homojen işçilerin, işçi başına (rantla faizi de kapsayan) kârlar sektörler arasında farklı olduğu zaman bile eşit ölçüde sömürüldükleri gerçeğini karanlıkta bırakır. Kısacası, metalar emek değerlerinden mübadele edilmiyor diye emek değerlerini terk etmek, Marx’a göre bilimsel açıdan geriye atılmış bir adımdır.

Marx, *Kapital*’de üç fiyat kavramı kullanır: Piyasa fiyatları, üretim fiyatları ve emek değerleri. Ücret ve kâr hadlerinin sektörler arasında eşitlendiği üretim fiyatları, piyasa fiyatları için ağırlık merkezidir; üretim fiyatlarıysa emek değerlerini temel alır. Üretim alanında belli bir kurala göre el konulan artık değerin, dolaşım alanında başka bir kurala göre bölüştürülmesi nedeniyle bu fiyatlar emek değerlerinden sapma gösterir.

Artık değere **el konulması** kuralı, “emek gücü satın almak üzere ayrılan eşit miktarda sermaye için eşit artık değer”dir (ücretlerin ve çalışma koşullarının aynı olduğu varsayılırsa); artık değerin **bölüşümü** kuralı, “eşit toplam sermaye stoku için eşit kârlar”dır (rant ve faiz göz ardı edilirse). İkinci kurala uyulması gerekmeseydi, emek değerleri geçerli olacaktı; ama ona da uyulması gerektiği içindir ki emek değerlerinden sapan üretim fiyatları geçerli olur.

Marx’ın analizi, üretim fiyatları toplamı ile emek değerleri toplamı eşit olduğu zaman, (el konulmasını emek değerlerinin açığa çıkardığı) toplam artık değerin, (tahakkuk etmesini üretim

fiyatlarının açığa çıkardığı) toplam kârlara eşit olduğunu varsayıyordu. Ancak, genellikle durum böyle değildir; bu nedenledir ki birçok eleştirmen "emek değerleri"ni analitik açıdan gözden çıkarılabilecek bir kategori olarak görmüştür.

Ancak bu, pire için yorgan yakmak olur. Her ne kadar Marx'ın varsayımının cebirsel olarak genelde doğru olmaması söz konusu olsa da, artık değerin kökenine ilişkin temel analizi, feodalizm ve kölelikle karşılaştırıldığında kapitalizme yönelik içgörüsü, kapitalizmi analitik açıdan emek gücünün bir meta hâline geldiği genelleşmiş meta üretim sistemi olarak tanımlaması; tüm bunlar, emek değer analiziyle açıklanır ve anlaşılırlık kazanır. Emek değerleri kavramı eşsizdir, ama matematiksel-analitik bir soruşturma yönteminden ayrı olarak tarihsel-analitik bir soruşturma yönteminin parçalarıdır; bu sonraki yöntem, ekonomi politik gibi tarihsel bir bilim dalı için hayati önem taşır.

Ancak Marx, *Kapital*'de üç fiyat kavramıyla çalışırken, *Ücret, Fiyat ve Kâr*'da yalnızca ikisini kullanır: Emek değerleri (ya da para cinsinden ifade edilen emek değerleri olan parasal fiyatlar) ve piyasa fiyatları. Üretim fiyatları bütünüyle dışarıda bırakılır ve emek değerleri, piyasa fiyatları için doğrudan doğruya ağırlık merkezi olarak görülür. Marx, piyasa fiyatlarının, uzun dönemde bir ortalamanın etrafında dalgalandığını göstermek için Tooke'un *Fiyatların Tarihi* eserinden alıntılar yapar; ama bu ortalama, üretim fiyatlarıyla değil emek değerleri(nin parasal ifadesi) ile özdeşleştirilir.

Marx'ın temel amacı, ücretler arttığında fiyatların artmayıp kâr oranının düştüğü, dolayısıyla da bir bütün olarak işçilerin ücret mücadelelerinden ortak kazanımlar elde edebilecekleri önermesini kanıtlamak olduğundan, üretim fiyatlarının çetrefilli yönleriyle uğraşmanın hem kendisi açısından gereksiz olduğu, hem de ekonomi politiğe aşina olmayan hedef kitlesi işçiler arasında kafa karışıklığına yol açabilecek potansiyel bir şaşırtmaca olduğu düşünülebilir.

III

Şu soru birçok kişinin aklına gelebilir: Kendinden önceki Smith ile Ricardo gibi Marx da, altınla gümüşün para-metalar olduğu bir meta-para dünyasından çevresine bakıyordu. Bugün biz, altına ya da gümüşe konvertibl olmayan itibari ya da kredi parayı kullanıyoruz; aslında, meta-paraya konvertibilitenin son belirgin kalıntısı, bir ons altının 35$'a denk tutulmasıyla ABD dolarının altınla desteklendiği Bretton Woods sisteminin 1971'de çökmesi sonucunda kaybolup gitmişti. Kısacası, yaşadığımız dünya Marx'ınkinden farklıdır. *Ücret, Fiyat ve Kâr*'da ortaya koyduğu temel önermesi, yani ücretler arttığında kâr oranının düştüğü önermesi, meta-para dünyası bağlamında ifade edilmişti ve bizim dünyamıza doğrudan uygulanamaz. Aslında, ücretler arttığında fiyatların artacağı önermesi, günümüz bağlamında geçerliliği güçlenen bir önerme olarak bile görülebilir. O hâlde, *Ücret, Fiyat ve Kâr*'ı okumanın ne gereği var?

İşte, sorunun püf noktası burada. Marx'ın *Ücret, Fiyat ve Kâr*'da (keza *Kapital*'de) esas gayesi, ücretler yükseldiğinde eğer fiyatlar yükseldiyse (yani ücretler yükseldiğinde kâr oranı düşmediyse), o zaman paranın değerinin belirsiz hâle geldiğini vurgulamaktı. Ama kapitalizmde paranın değeri belirsiz değildi, ki bu da şu soruyu akla getiriyordu: Bu değer nasıl belirleniyordu? Marx, değer teorisinde bu soruya bir yanıt buldu. Emek değer teorisi, artık değerin kökenini açıklamak gibi diğer kullanım alanlarının dışında, çok önemli bir anlamda paranın değeri teorisiydi. Marx, bu noktada Ricardo'dan tamamen farklılaşıyordu.

Ricardo'da para, diğerleri gibi bir meta idi. Para-metanın üretimindeki kâr oranı ve ücret haddi, diğer metaların üretimindeki ile aynıydı. Bu gerçek, üretim koşulları ve ücret haddi (Ricardo'nun tasarısına göre asgari geçim düzeyinde) veriliyken, tüm metaların göreli fiyatlarını, dolayısıyla da *ipso facto*[159] parasal fiyatları belirliyordu. Ama aynı zamanda bu, diğer tüm metalarda olduğu gibi, para arzı arttığında paranın "piyasa fiyatı"nın düşmesi gerektiği

anlamına geliyordu –yani tüm metaların para cinsinden piyasa fiyatları yükselmelidir.

Bu görüş, yani para arzındaki artışın tüm metaların parasal fiyatlarında artışa yol açacağı görüşü Paranın Miktar Teorisi diye bilinir. Parayı Ricardo'nun yaptığı gibi herhangi bir meta olarak görmek, zorunlu olarak Miktar Teorisi'nin kabulünü getirir. Ancak, Miktar Teorisi'nin sorunu, parayı yalnızca **dolaşım aracı** olarak görmesidir; çünkü eğer para bir **servet tutma biçimi**yse, para arzındaki artış basitçe servet olarak tutularak, piyasa fiyatlarında herhangi bir değişikliğe sebep olmayabilir.

Ama parayı bir servet tutma biçimi olarak değil de Miktar Teorisi'nin yaptığı gibi yalnızca dolaşım aracı olarak görmek mantığa aykırıdır, çünkü dolaşım aracı olma rolünü icra ederken, para çok kısa bir süreliğine (satış ile alış arasında) olsa bile servet olarak tutulur. Dolayısıyla para, tam da dolaşım aracı olması yüzünden bir servet tutma biçimi de oluşturmalıdır. Bu nedenledir ki Miktar Teorisi yanlıştır ve Marx, hem dolaşım hızının değişken bir büyüklük olduğundan (ki bu durum Miktar Teorisi'ne temelden bir reddiyedir) bahsettiği *Ücret, Fiyat ve Kâr*'da, hem de *Kapital*'de bu teoriyi maskara etmiştir.

Paranın, servet tutmanın bir biçimi olması gerçeği, aşırı üretim krizleri olasılığını gündeme getirir. Mal talep etmeyi arzulamayan insanlar, talep edecek başka bir şeye sahip olduklarında aşırı üretim olasılığı belirir. Para, eğer dolaşım aracından öte bir şeyse (ki öyle olmalıdır), bu bahsettiğimiz başka bir şey hâline gelir. Para-metanın, ücret ve kâr oranlarının aralarında eşitlendiği metalar dünyasının parçası olduğuna inanan Ricardo'nun, ister istemez Paranın Miktar Teorisi'ne, **böylece de aşırı üretimin imkânsız olduğuna da** (Marx'ın sert ifadelerle saldırdığı Say Yasasına) inanması şaşırtıcı olmaz.

Bu nedenle, Marx'ta paranın değeri Ricardo'dan farklı belirlenir; para, parayı üreten sektördeki kâr oranının başka yerlerde hüküm süren orana eşitlendiği bir evrene aitmiş gibi değil, yani diğer tüm fiyatlarla aynı düzlemde değil, emek değerleri teorisine uygun farklı

bir düzlemde ele alınır. Metalar dünyası karşısında paranın değeri böyle belirlendiğinde, ücretlerin para olarak ödenmesi, bu durumda tüm parasal fiyatları belirler. Emek değerleri teorisi, tüm metalar için doğrudan geçerli olmasa bile, Marx'ta (para ile metalar dünyası arasındaki mübadele oranını idare eden) "üstün kural"ı meydana getirir; tüm fiyatlar, para kullanan dünyada bu temelde belirlenir.

Elbette, bütün metaların parasal fiyatları toplamının, bütün metalardaki cisimleşmiş göreli emek miktarları toplamına, para birimi olarak denk düşmesi gerekmez. **Ampirik bir fark** olabilir, ama Marx'ın söylediği şudur: Metalar dünyası karşısında paranın değerini belirleyen bir üstün kural olmalıdır; parasal ücretler veriliyken, bu dünyadaki her metanın parasal fiyatı, (verili üretim koşullarında, kâr oranıyla birlikte) bu temelde belirlenir. Parasal ücretler arttığında, **bu** üstün **kural değişmez**, ama kâr oranı düşer.

Ama bu üstün kural neden değişmez? Çünkü servetin çoğu para biçiminde tutulduğundan, eğer parasal ücretler arttığında parasal fiyatlar artarsa, reel servette büyük kayıplar olacaktır. Bunun yaşandığı bir dünyada para, bir servet biçimi olarak (dolayısıyla dolaşım aracı olarak bile) varlığını sürdüremez. Servetin büyük ölçüde para ya da para cinsinden ifade edilen varlıklar biçiminde tutulduğu parasal bir dünyada **insanlar, paranın değerinin istikrarlı kalacağını beklemelidirler**. Böyle bir dünyada parasal ücretlerdeki bir artış, genel fiyatlarda bir artış olarak "aktarılamaz". Eğer aktarılırsa, metalara olan talep azalacaktır çünkü insanlar, fiyat artışının etkisiz duruma getirileceğini beklerler –ki bu da böyle bir artışı fiilen etkisiz kılacaktır.

Ancak, kâğıt para dünyasında, servetin çoğunun yine para biçiminde tutulmasına rağmen, parasal ücretlerde bir artış olduğunda metalar karşısında paranın değerinin değişmeksizin aynı kalmasını beklemek için ortada elle tutulur bir nedenimiz yoktur. Aslında, tipik para-metalar olan altının ya da gümüşün dolar fiyatının, (metalar dünyası karşısında doların fiyatı *ipso facto* düşmüş olsa bile) genel fiyat düzeyiyle birlikte genellikle yükseldiğini görürüz.

Ama kâğıt para dünyasında parasal ücretlerdeki bir artışın fiyatları yükseltebilmesi, dolayısıyla da paranın değerini istikrarsızlaştırarak önemli servet kayıplarına neden **olabilmesi** yüzündendir ki kapitalist ülkelerdeki hükümetler, bunun olmamasını sağlamak için her türlü zahmete katlanırlar. Bunu, büyük yedek emek orduları bulundurarak yaparlar; (başta emek üretkenliği artışlarının aşıldığı durumlar olmak üzere) parasal ücretleri artırmaya yönelik çabaları böylelikle engellemiş olurlar. Doğrusu, “finansallaşma”nın (yani servet sahiplerinin, para cinsinden ifade edilen varlıklar tutmalarının) boyutu genişledikçe, kapitalist hükümetlerin enflasyon takıntısı da güçlenir. Enflasyon korkusuna öylesine esir düşerler ki “enflasyon hedeflemesi”, “sağlam maliye” (mali açıklardan kaçınma) ve “kemer sıkma”, küreselleşmiş finansın kapitalist dünyayı hegemonyası altına almasıyla birlikte gündemi oluşturmaya başlar.

Parasal ücret artışlarının, fiyatları yükseltmek yerine kâr oranını düşüreceği meta-para dünyasında bile bu gibi ücret artışlarını engelleme arzusu aynı ölçüde güçlüdür. Yedek emek ordusunun rolü, (Kalecki’nin uzun zaman önce işaret ettiği üzere) “işten atılma korkusu” sayesinde kapitalist dünyada işçilere çalışma disiplini aşılamakla ya da **reel ücretleri** düşük tutmakla sınırlı kalmayıp, kapitalizm koşullarında servet sahipleri için hayati önem taşıyan paranın değerini istikrarlı tutmayı da kapsar. Aynı nedenden ötürüdür ki ham madde temin eden ekonomiler üzerinde kontrol kurulması (böylece, ham madde fiyatlarının yükselerek paranın değerini istikrarsızlaştırmasının önüne geçilir ve burada emperyalizm kilit bir rol üstlenir), giderek önem kazanmaktadır.

Marx, Say Yasasını reddettiği ve böylelikle ekonominin, tam kapasite üretimin altında çalışma olasılığını kabul ettiği için, ücretlerdeki bir artış, en azından bazı dönemlerde derneşik talebin genişlemesi yoluyla kâr oranı düşüşüne (ya da hatta fiyat artışına) değil üretim artışına yol açabilir. Ancak bu, sadece “verili üretim” durumuyla ilgilenen *Ücret, Fiyat ve Kâr*’da tartışılmayan ayrı bir meseledir.

Bu nedenle, *Ücret, Fiyat ve Kâr*'ın temel önermesini şöyle özetleyebiliriz: **Parasal ücretlerdeki bir artış, eğer para, kapitalist bir ekonomide servetin tutulduğu biçim olma rolünü oynamay**ı **sürdürecekse, "verili üretimin kâr oranı"nda bir düşüşe neden olmalıdır**. Bu önerme, *Ücret, Fiyat ve Kâr*'ın kaleme alındığı 1865'te olduğu kadar bugün de geçerlidir –Emek Değer Teorisini, makro iktisada dair bir yaklaşım olarak haklı çıkaran bir olgu.

IV

Ancak, *Ücret, Fiyat ve Kâr*, parasal ücret artışlarının bir bütün olarak işçiler açısından ya imkânsız olduğu ya da işçilere fayda getirmediği argümanını teorik olarak eleştirmekle ilgilenmesine karşın, bu tür artışların fiilen gerçekleşme olasılıklarını da tartışıyordu. Marx, bu artışların olabilirliğini, "sınıfsal güç dengesi" (burada yedek emek ordusu, işçi sınıfını engelliyordu) denilebilecek şeye bağlı görüyordu; ayrıca sendikaların ücret artışları sağlama çabalarını, esas itibariyle savunma amaçlı çabalar olarak görüyor ve **sınıfsal güç dengesinin iktisadi düzeyde giderek işçi sınıfı aleyhine değişmesi nedeniyle bu çabaların zamanla zayıflayacağını** belirtiyordu. İşçilerin, ücret artışlarını amaçlayan iktisadi mücadelelerle yetinmeyip, ücret sistemini toptan yıkmak için **siyasi mücadele** de yürütmeleri zorunluluğu, *Ücret, Fiyat ve Kâr*'ın argümanına göre bu gerçekten kaynaklanır.

Marx'ın, sınıfsal güç dengesinin zamanla işçi sınıfının aleyhine değişeceğini öngörmesinin sebebi, Marx'ın başka yerlerde "sermayenin organik bileşimi" dediği şeyin yükselmesi yüzünden aktif emek ordusuna nazaran yedek emek ordusunun göreli hacminin büyümesiyle ilgiliydi. *Ücret, Fiyat ve Kâr*'da sadece kabataslak sunulan argüman şöyledir: İstihdamın büyüklüğü, verili reel ücret durumunda bile değişir sermaye miktarına, yani emek gücü satın almak üzere sarf edilen sermaye kısmına bağlı olduğundan ve bu bileşenin, toplam sermaye içindeki payı zamanla

düştüğünden, sermaye birikiminin istihdam yaratma kapasitesi zamanla düşecektir.

Bu argümanın teorik olarak eksik kaldığı açıktır. Eğer sermaye birikiminin, üretimin toplam değeri içindeki oranı zamanla **yükselirse**, reel ücretler veriliyken olması gerektiği gibi (her halükârda bu argümanda rolü olmayan tüm derneşik talep sorunları göz ardı edilerek) **mutlak** istihdama, dolayısıyla da aktif emek ordusuyla karşılaştırıldığında yedek emek ordusunun göreli büyüklüğüne (ki bunun belirlenmesinde ilave bir değişken, adıyla söylemek gerekirse işgücünün büyüme hızı da hesaba katılmalıdır) ne olacağını tahmin etmek düpedüz mümkün değildir.

Ancak, *Ücret, Fiyat ve Kâr*'ın dışında Ücretli Emek ve Sermaye gibi Marx'ın erken dönem yazılarının birçoğunda işsizliğin, sadece mutlak sayı olarak değil işgücünün büyüklüğüne oranla bile artması fikrinden sürekli bahsedilmesi ilginçtir. Daha sonraki yazılarında, muhtemeldir ki Avrupa deneyiminde buna ilişkin ampirik verilerin olmamasından ötürü bundan bahsedilmez, ama fikrin daha yakından incelenmesi gerekiyor.

Kapitalizm geleneksel olarak kapitalizm öncesi sistemleri tahrip eden ve kapitalizm öncesi üreticileri emek piyasasına sürerek, işgücünün doğal artışı da düşünüldüğünde onları iş için birbirleriyle çekişmeye zorlayan bir sistem olarak görülmüştür; ama yedek ordunun bir parçasını oluşturan görece az sayıda kişi hariç olmak üzere, belli bir süre sonra böyle iş arayanların çoğunun kapitalistlerce istihdam edileceğine inanılır. Dolayısıyla, kapitalizmin işçilere tattırdığı sefalet, geleneksel olarak sadece geçici bir şey olarak görülmüştür. Ama Avrupa'da işsizlik baskısının giderek şiddetlenmek yerine (Marx'ın erken dönem yazılarında öngördüğü üzere) sınırlanmış olması, kapitalizmin herhangi bir içkin eğilimiyle ilgili olmayıp Avrupalı emeğin, ABD, Avustralya, Kanada, Yeni Zelanda ve Güney Afrika gibi ılıman iklime sahip beyaz yerleşimci bölgelerine kitlesel ölçekte göç etmesiyle ilgilidir. "Uzun on dokuzuncu yüzyıl" denilebilecek dönemde 50 milyondan fazla Avrupalı, bahsettiğimiz bu ılıman bölgelere göç etmişti.

Yalnızca Britanya’yı ele alırsak, 1815-1910 arasında 16 milyona yakın kişi bu bölgelere göç etmişti (bu dönemin başında Britanya nüfusu yalnızca 12 milyondu). Aslında, bu dönem boyunca Britanya nüfusundaki artışın kabaca yarısı her yıl yurtdışına göç ediyordu. Bu, klasik döneminde kapitalizmin faydalandığı inanılmaz bir olanaktı, ama artık mevcut değil.

İkinci bir etken daha yardım etti. Bu etken, kapitalizm öncesi üretim faaliyetlerinin tahrip olmasının neden olduğu işsizliğin önemli bir kısmının, iktisat tarihçilerinin deyişiyle “sanayisizleşme” süreci yaşayan Hindistan ve Çin gibi sömürge ve yarı-sömürgelerde meydana gelmesini içeriyordu. Merkez kapitalist ekonomilerden ithal edilen makine işi mallar, bu ekonomilerdeki geleneksel zanaatkârları ve el tezgâhı üreticilerini işsiz bıraktı; bu kesimler, geniş bir işsizler, eksik istihdam edilenler ve yarı istihdam edilenler kitlesinin parçası olarak yaşamlarını sürdürerek, bu ekonomileri yerle bir eden sömürge çağının feci kıtlıklarına kurban gittiler. Bugün sahip olduğumuz kitlesel yoksulluk olgusunun ortaya çıkışı, esas itibariyle bu “sanayisizleşme” sürecinden kaynaklanır.

Ama bu “sanayisizleşme” uzak diyarlarda yaşandığı, birçoklarınca bilinmediği ve bugün bile merkez kapitalist ülkelerde akademi dünyasının kültürlü birçok üyesince fark edilmemiş olduğu içindir ki kapitalizmin, ilk başta bir parça sefalete neden olduktan sonra sefalete sürüklediği kitlenin çoğunu çalışanlar safına katmayı başaracağı izlenimi, bariz yanlışlığına rağmen her yere nüfuz etmiştir.

Başka bir deyişle Marx, *Ücret, Fiyat ve Kâr*’ın da aralarında bulunduğu ilk dönem çalışmalarında olduğu gibi kapitalizmin zamanla yedek emek ordusunun göreli büyüklüğünü artırma eğilimi gösterdiğine inanırken aslında çok daha sağlam bir zeminde bulunuyordu. Tek sorun, *Ücret, Fiyat ve Kâr*’da bu inancına destek olarak sunduğu argümanın *simpliste* (aşırı basit) olmasıdır; bu yedek ordu için kapitalizmin merkez bölgelerine değil, onun girdabına çekilen “geri” ekonomilere bakmak gerekir.

V

Ne tuhaftır ki Marx'ın *Ücret, Fiyat ve Kâr*'da, kapitalizm geliştikçe sınıfsal güç dengesinin işçi sınıfı aleyhine meyledeceği kehaneti, küreselleşme çağında doğru çıkıyor. Bu pek de şaşırtıcı değildir. Hem "üretimdeki sermaye" hem de "finans olarak sermaye" olarak sermayenin yerküre genelinde daha serbestçe hareket etmesini içeren küreselleşme, sömürgecilik döneminin bir mirası olarak eski sömürge ve yarı-sömürgelerin görmezden gelinmiş, unutulmuş yedek ordularını da bir kez daha göz önüne getirmiştir. Sermaye yerküre genelinde serbestçe hareket etmediği, yalnızca madenleri, plantasyonları ve benzerlerini geliştirmek (ve sadece bu tür yatırımlara hizmet sağlamak) üzere merkez kapitalist ekonomilerden üçüncü dünyaya aktığı ve keza üçüncü dünya emeğinin serbestçe merkez kapitalist ekonomilere gelmesine izin verilmediği müddetçe, gelişmiş ülke işçileri, üçüncü dünya emek yedeklerinin yol açtığı sarsıcı yansımalardan yalıtılıyordu. Ücretleri, üçüncü dünyada muazzam emek yedeklerinin bulunması olgusuna karşın, emek üretkenliğiyle birlikte artabiliyordu.

Ama sermayenin küreselleşmesi bu yalıtılmışlığı parçaladı. Küreselleşme çağında kapitalizm, ABD'li işçiyi iş için Çinli işçiyle rekabete tutuşturuyor, çünkü sermaye, Çin'in düşük ücretlerinden faydalanmak üzere fabrikalarını ABD'den Çin'e taşıyabiliyor. ABD'de ücretlerin neredeyse otuz yıldır artmamasına şaşmamak gerek.

Öte yandan, bu süreç nedeniyle Çinli ve Hint emek yedeklerinin eriyeceği inancı (ki yaygın şekilde hissedilmektedir) da asılsızdır. Hindistan'ın ve hatta Çin'in "örgütlü" sektörlerinde istihdamın artış hızı, yakın gelecekte bu ülkelerin emek yedeklerini tedricen azaltarak, küresel ücretler doğrultusunun üretkenlikle birlikte yeniden artmaya başlamasını sağlayacak ölçüde yüksek değildir. (Çin'de ücretler son yıllarda hızla yükselmiştir ama bu artış muhtemelen belli kısımlarda yoğunlaşmıştır ve siyasi istikrarsızlık sebebiyle yapılan doğrudan devlet müdahalesine çok şey borçludur.) Ufukta bir çıkışın gözükmediği şu anki küresel kapitalist kriz, dünya

yedek emek ordusunu şişirmekle kalmayıp sınıfsal güç dengesini iktisadi açıdan iyice işçi sınıfı aleyhine döndürmektedir.

Kısacası, Marx'ın, kapitalizmin iktisadi mantığının işleyişi sonucunda sınıfsal güç dengesinin işçi sınıfı aleyhine meyledeceğiyle ilgili olarak *Ücret, Fiyat ve Kâr*'da ana hatlarıyla ortaya koyduğu görüşü, sermayenin küreselleşmesi çağında gecikmiş bir geçerlilik kazanıyor. Ama Marx bunu, bizzat "ücret sistemi"nin alaşağı edilmesi için işçi sınıfının siyasi müdahalesini ve mücadelesini haklı gösteren, hatta bunun gerçekleşme olasılığını azaltmak bir yana artıran bir şey olarak görüyordu. *Ücret, Fiyat ve Kâr*'da özet olarak sunulan iktisadi ve siyasi mücadeleler arasındaki ilişki, alışılmışın dışında bir ilişkidir: İşçi sınıfının iktisadi düzeyde müdahalede bulunma gücünün zayıflaması, daha büyük siyasi mücadeleleri gündeme getirecektir. İktisadi olan ile siyasi olan arasındaki ilişkinin böylesine alışılmadık şekilde okunması, günümüz dünyasında da oldukça anlamlıdır.

Ek Okuma Önerileri

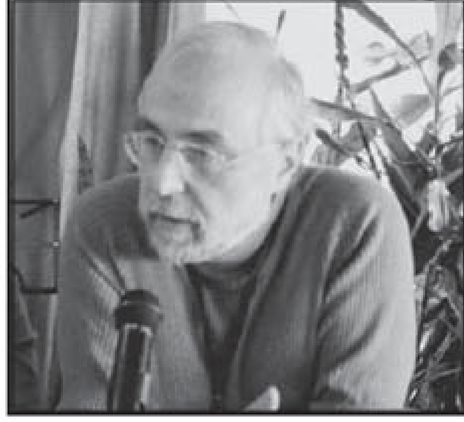
Ücret, Fiyat ve Kâr, Kapital'in I. cildinde verildiği üzere Marx'ın değer teorisinin özünü oluşturduğundan, akabinde Kapital I'in ilk üç bölümünün okunması ideal olacaktır. Ama yeni başlayanlar için bu zorlu olabilir. P.M. Sweezy'nin Kapitalist Gelişme Teorisi[160] gibi giriş niteliğindeki bazı kitapların değer teorisiyle ilgili bölümleri, geçiş için iyi bir okuma olabilir. Marx'ın teorisini klasik ekonomi politikle bağlantısı içinde değerlendirmek için M.H. Dobb'un Adam Smith'ten itibaren Değer ve Bölüşüm Teorileri (Smith, Ricardo ve Marx üzerine olan bölümler) okunmalıdır. Daha formel bir yaklaşım için Michio Morishima'nın Marx'ın İktisadı'na (ilgili bölümlerine) bakılabilir. Emek değerlerinin, fiyatın belirlenmesi için meta-kural sağlamasıyla ilgili olarak Paranın Değeri kitabıma başvurulabilir. Duncan Foley'in Adam'ın Yanılgısı kitabının 3. bölümü faydalı bir genel okumadır.

Çeviri: Tuncel Öncel

158 Ücretli Emek ve Sermaye – Ücret, Fiyat ve Kâr, çev. Sevim Belli, Sol Yayınları, 1987 –*çev*.

159 (Latince) bu sebeple –*çev*.

160 *Kapitalist Gelişme Teorisi*, çev. Gülsüm Akalın, Kalkedon Yayıncılık, 2007 –*çev*.

Sungur Savran

Lisans eğitimini siyasal bilim, doktorasını iktisat dallarında yaptı. 1973-83 arasında İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi'nde önce asistan, daha sonra yardımcı doçent olarak görevde bulundu. 1983'te YÖK'ü ve 1402 sayılı yasaya dayanılarak çeşitli öğretim üyelerine işten el çektirilmesini protesto ederek üniversitedeki görevinden ayrıldı. Değişik zamanlarda yurtdışında çeşitli üniversitelerde araştırma ve misafir öğretim üyeliği yaptı. Birçok sendikanın işçi eğitim programlarına ve kitle örgütlerinin eğitim faaliyetlerine eğitmen olarak katkıda bulundu. *Yapıt*, *Onbirinci Tez*, *Sınıf Bilinci* dergilerinde yayın kurulu üyeliğinde bulundu. *Özgür Gündem* geleneğinde yayınlanmış çeşitli gazetelerde uzun süre düzenli köşe yazıları yazdı (1993-2004). *Gerçek* gazetesi ve *Devrimci Marksizm* dergisi yayın kurulu üyesi, Devrimci İşçi Partisi Genel Başkanıdır.

Yayınlanmış kitapları şunlardır:

Türkiye'de Sınıf Mücadeleleri-1 (Kardelen, 1992; Yordam Kitap, 2010 ve 2011); *Avrasya Savaşları* (Belge Yayınları, 2001); *Kod Adı Küreselleşme* (Yordam Kitap, 2008 ve 2011).

***Kapital**'in İzinde* (Nail Satlıgan ve E. Ahmet Tonak'la birlikte, Yordam Kitap, 2012).

Dünya Kapitalizminin Krizi (Nail Satlıgan ile birlikte, der., Alan Yayıncılık, 1987; 2. basım, Belge Yayınları, 2009).

The Politics of Permanent Crisis: Class, Ideology and State in Turkey ve *The Ravages of Neo-Liberalism: Economy, Society and Gender in Turkey* (Neşecan Balkan ile birlikte, der., her ikisi de Nova Science Publishers, 2002) başlıklı derleme kitaplar yayınlamıştır. Son iki kitabın Türkçeleri 2004 yılında Metis yayınları tarafından iki cilt olarak *21. Yüzyılda Türkiye* başlığı altında yayınlanmıştır.

Karl Marx

Kapital

Sungur Savran

__Nail Satlıgan__’ın anısına, saygıyla, sevgiyle

Karl Marx’ın yapıtları arasında paha biçilmez değerde olan çoktur.[161] Ama en ufak bir tereddüt olmaksızın belirtmek gerekir ki *Kapital*’in yeri özeldir. Özel bir kelime seçecek olursak, *Kapital* Marx’ın şaheseridir. Ama bundan da öteye gitmek gerekir: Bu yapıt modern dünyanın anlaşılabilmesi için vazgeçilmez bir araçtır. Marksizme bütünüyle karşıt düşünce akımlarından gelen araştırmacılar için dahi, okunması zorunlu bir yapıttır. Hiçbir abartma kaygısı olmadan denilebilir ki, sadece modern çağda değil, bütün çağlar boyunca insan aklının ulaştığı doruklardan biridir. *Kapital* ile karşılaştırılabilecek olan çalışmalar bir elin parmaklarını geçmez.

Ne var ki, bu kadar saldırı altında kalmış, bu kadar yanlış anlaşılmış, kasıtlı biçimde ya da iyi niyetle bu kadar çarpıtılmış bir başka yapıt bulmak da zordur. *Kapital* üzerine günümüzde yapılan bazı tartışmaları anlamak için konuyla yakından ilgili okurun tartışma konusu olan gerçek sorunu ele almadan önce epey bir moloz ve cürufu temizlemesi gerekmektedir. Bu tür sistematik yanlış anlama ve çarpıtmanın doruğuna çıktığı konu, o pek ünlü

“dönüşüm sorunu”dur. Aşağıda bu konuya değinme fırsatımız olacak.

Kapital, kuşkusuz okunması kolay bir kitap değil. Marx’ın kendisinin bu konuda kafasının epeyce karışık olduğu anlaşılıyor. Bir yandan, işçilerin başeserini okuduğunu hayal ediyor: Örneğin, kitabın Fransızca edisyonunun fasiküller halinde yayınlanacak olması sayesinde “işçi sınıfına daha kolay ulaşacak” olduğu için seviniyor. Öte yandan, bunu söyledikten hemen sonra şunları yazabiliyor:

> Bilime giden düz bir yol bulunmuyor ve yalnızca onun dik patikalarını tırmanmaktan çekinmeyenler, aydınlık doruklarına ulaşma şansına sahiptir.[162]

Bu söylenenler *Kapital*’in, yazarı tarafından yayına hazırlanan birinci cildi için geçerli. (Yukarıdaki ünlü sözler kitabın Fransızca edisyonunda yer aldığı için, *Kapital*’in Fransızcaya yapılan çevirisinin Marx’ın kendisinin onayından geçmiş olduğunu eklemek anlamlı olabilir.) Ne var ki, daha birinci cilt söz konusu olduğunda bile, sadece kitabın konusunun karmaşıklığından dolayı değil, bu cildin bir dizi taslağın tekrar tekrar kaleme alınmasının ürünü olması dolayısıyla da bir güçlükten söz edilebilir. Bu taslaklardan biri, Marx’ın ölümünden sonra ilk kez 20. yüzyılda yayınlanmış olan *Grundrisse*’dir (1857-58). Bir başkası ise *Ekonomi Politiğin Eleştirisine Katkı* başlığıyla 1859’da yayınlanmıştır. Bu yazma, düzeltme, yeniden yazma faaliyeti 1860’lı yıllarda da devam etmiştir. Bu aşamaya gelindiğinde, Birinci Enternasyonal bünyesinde yaptığı siyasi çalışma yazma faaliyeti önünde yer yer engel olmuştur. Birinci Cilt yayınlandıktan sonra bile, Marx bazı pasajları kapsamlı değişikliklere tâbi tutmuştur. Bu, özellikle, değer üzerine birinci bölüm için geçerlidir. Marx’ın dillere destan olan ve yakın dostu ve fikir arkadaşı Engels’in zaman zaman iğnelemelerine konu olan mükemmeliyetçiliğinin yanı sıra, burada çok önemli bir faktör rol oynamıştır: *Kapital* o kadar yeniliklerle dolu bir yapıttır ki, yazar, meramını mümkün olduğunca geniş bir okuyucu kitlesine

anlatabilmek için kendini meseleyi en anlaşılabilir biçimde sunmak için büyük çaba göstermek zorunda hissetmektedir.

Şayet birinci cilt için durum bu ise, ikinci ve üçüncü ciltler için çok daha büyük sorunlar olabileceği ortadadır. Birinci ciltten farklı olarak, bunlar yazarının son halini vermemiş olduğu metinlerdi. Marx'ın taslaklarını inceleyip okunmaz el yazısıyla başa çıktıktan sonra en anlamlı bölümleri seçen, bunları yeniden düzenleyen ve derleyen, ortaya çıkan sonuçları sırasıyla 1885 ve 1894'te yayınlayan Engels olmuştur. Başka hiçbir editör bu işi Engels kadar ustalıkla yapamazdı. Bu devasa işi, üstelik kendisini yazmak istediği onca özgün çalışma beklerken fedakârca bitirmiş olması dolayısıyla hepimizin Engels'e büyük bir şükran borcu vardır. Ama ona duyduğumuz şükran ne kadar büyük olursa olsun, unutmamalıyız ki ikinci ve üçüncü ciltler, yazarının tamamlanmadan bırakmış olduğu metinlerden ortaya çıkarılmış kitaplardır.

Bu, *Kapital*'in "dördüncü cildi" olarak da anılan *Artık Değer Teorileri* için de geçerlidir. Bunları Engels'in ölümünden sonra Karl Kautsky Marx'ın tamamlanmamış notlarına yaslanarak yayına hazırlamıştır. *Artık Değer Teorileri* ilk kez 1905-1910 arasında üç ayrı cilt halinde yayınlanmıştır. Ama daha sonra tekrar tekrar editörlük çalışmasından geçirilerek yeni edisyonlar halinde kamuya sunulmuştur.

Bütün bunların yarattığı güçlüklerin yanında ikincil kalabilecek bir başka nokta da kitabın yayınlandığı Almanya'da uygulanan sansüre ilişkin Marx'ın aldığı önlemlerdir. Marx Almanya'da 1848-49 devrimleri esnasında eski rejime karşı bilfiil savaşmış bir devrimci idi. 1860'lı yıllara gelindiğinde bile Alman devletinin dikkati üzerinden eksik olmuyordu. Bu da kendisini *Kapital*'de komünizm konusunu çok açık, uç ifadelerle dile getirme konusunda temkimli kılıyordu. Marx sansürcüleri atlatmayı ta 1842-43'te *Rheinische Zeitung* gazetesinin editörü iken öğrenmiş, devrim sırasında bir bakıma tek başına yönettiği devrimin merkezî organı sayılabilecek *Neue Rheinische Zeitung* döneminde de bu ustalığını pekiştirmiştir. Dolayısıyla, *Kapital*'i okuyan biri, "özgürce birleşmiş

üreticiler topluluğu"nun, aslında kapalı biçimde "komünizm" anlamına geldiğini anlamayabilir.

Nihayet, *Kapital* belirli türden bir eğitimli okuyucu için bazı güçlüklere yol açar. Her şeyden önce kapitalist ekonomiyi analiz eden bir kitap olduğu göz önüne alındığında, insan *Kapital*'in iktisat okumuş insanlara başka disiplinlerde eğitim görmüş olanlardan daha kolay geleceğini varsayabilir. İşin aslı bambaşkadır: Okur standart burjuva iktisadı konusunda ne kadar bilgili ise, *Kapital*'de karşılaştığı analizi, özellikle de emek değer teorisini (her mal veya hizmetin değerinin onu üretmek için toplumsal olarak gerekli emek miktarınca belirlendiğini ileri süren teori) kavraması o kadar zor olacaktır. Malların üretimine eşit düzeyde katkıda bulunan, mallara değer katan ve bu süreç içinde marjinal verimlilikleri kadar da bölüşümden pay alan bir dizi "üretim faktörü" temelinde oluşturulmuş bir düşünsel yaklaşıma alışmış, hatta ona koşullanmış bir iktisatçının yıldızı, emek değer teorisiyle ve onun üzerinde yükselen artık değer teorisiyle bir türlü barışmaz. Bu satırları okumakta olan iktisatçılara, bugüne kadar kafalarına derinden nüfuz etmiş olan düşüncelerin hâkimiyetinden kurtulup Marx'ın çalışmalarına taze bir solukla yaklaşmaları tavsiye edilir.

Kapital'in bu alanda yeni olan okur için doğurabileceği güçlükler üzerinde durduktan sonra, potansiyel okuyucunun gözünü yıldırma kaygısıyla derhal iki noktaya değinmekte yarar var. İlki hemen hemen herkesinn hemfikir olduğu bir şey: Esas güçlük başlangıç bölümlerindedir. "Meta ve Para" üzerine olan birinci kısım, özel olarak da "değer biçimi" ve meta fetişizmi üzerine söylenenler, Marx'ın akıl yürütmesinin anlaşılmasında en büyük güçlüğü yaratan bölümlerdir. Bu bölümlerden başarıyla çıkan okura, *Kapital*'in, ya da en azından birinci cildin geri kalan bölümleri gerçekten de çok daha kolay gelecektir.

İkincisi, *Kapital* konusunda ders veren ya da *Kapital* okuma gruplarıyla çalışan muhtemelen bütün hocaların yaşadığı genel bir deneyimle ilgilidir. İşçi sınıfı kökenli insanlar, Marx'ın anlatmaya çalıştıklarını öğrencilerden ya da başka mesleklerden insanlardan

çok daha kolay anlayabilimektedir. Bu, değer üzerine bölümün diyalektik incelikleri geride bırakıldıktan sonrası için, özellikle de artık değerin kavranması bakımından geçerlidir.

Bu konuda son söylenecek olan ise şudur: Zorluklara rağmen *Kapital*'i okumakta sebat edenler için elde edilecek kazanç muazzamdır. Okur bu deneyimden modern kapitalist dünyayı bambaşka bir derinlikte kavramış olarak çıkacaktır. Vaktiyle anlam vermekte zorlandığımız, hatta anlamanın mümkün olmadığı duygusuna kapıldığımız pek çok şey, *Kapital*'den sonra vakayı adiyeden görünecektir bize. Yani *Kapital*'i okurken zorlanan okur, bunun ödülünü okumanın ertesinde modern dünyayı kavramakta hiç zorlanmayarak elde edecektir. Şimdi okurdan elindeki bu kitabı bir kenara koyup derhal *Kapital*'i okumaya geçmesini dahi isteyebilirdik, ama umuyoruz ki bu yazının geri kalan bölümlerini okumak, okur için *Kapital*'i okumayı hem daha kolay, hem de daha zevkli bir çaba haline getirecektir.

Devrimci bir bilim

Kapital, hiç kuşku yok ki, modern iktisadi düşüncenin doruklarından biridir. Ama kalıcı etki bırakmış olan başka hiçbir iktisat kitabına benzemez. Bir sonraki bölümde göreceğimiz gibi, amacı ve kapsamı bakımından Adam Smith, David Ricardo, Léon Walras, Alfred Marshall, John Maynard Keynes, Joseph Schumpeter veya Piero Sraffa gibi önde gelen iktisatçıların yapıtlarından çok farklıdır. Bütün bu yazarlar ekonominin nasıl işlediğini anlamaya, bu konuda bilimsel bir teori geliştirmeye çalışırlar. *Kapital* ise bunun ötesine geçen bir şey olarak tasarlanmıştır. Yazarı için her şeyden önce bir devrimci araçtır: İşçi sınıfına, yürütmekte olduğu mücadelelerin zafere ulaştırılabilmesi için gereken bilincin kazandırılmasını hedefler. Hemen belirtelim ki, bu amacına rağmen, *Kapital* ele aldığı toplumun, yani kapitalizmin aslına sadık bir resminin çizilmesinden bir milim bile sapılmasına izin vermeyen bir zihnin ürünüdür. Marx, var olan sistemi eleştirebilmek için hakikati kendi amaçlarına uygun tarzda eğip bükmeye çalışanlara çok

aşağılayıcı bir tutumla yaklaşırdı. Kendisi, kapitalizm eleştirisinde asla böyle küçük oyunlara girişmemiştir. O, gerçek sistemi tam da olduğu gibi temsil ederek toptan mahkûm eden bir yaklaşım içindeydi.

İncelediği konuya bu soğukkanlı yaklaşımı okuru aldatmamalı: Marx'ın (ve fikir arkadaşı Engels'in) en geç 1844'ten itibaren hayatının sonuna kadar bütün faaliyeti devrime, işçi sınıfı iktidarına, özel mülkiyetin ilgasına ve sınıfsız bir topluma, yani komünizme geçişe adanmıştı. Bu, pratik çalışmaları için geçerli olduğu kadar, yazınsal faaliyetleri için de doğrudur. 1848 Devrimi'nin orta yerinde sürgünden Almanya'ya dönmeleri, bu devrimci çalışmanın sembolik doruğu olarak alınabilir. Devrim sona erince, Marx ekonomi politik alanındaki çalışmalarına geri dönecektir. Ama bu çalışmaya girişirken bunun bir sonraki devrimci dalgaya hazırlık uğruna olduğunu açıklıkla belirtmiştir. Marx 1848 Devrimi'nin 1847'de patlak veren ekonomik krizin bir sonucu olduğunu düşünüyor ve bir sonraki devrimci dalga için de dünya ekonomisinde bir sarsıntı yaşanmasını beklemek gerektiğine inanıyordu. Bu yüzdendir ki, 1857'de kriz başlayınca iktisat çalışmalarını hiç olmazsa bir ilk ürünle taçlandırabilmek amacıyla telaş içinde yazmaya başlamıştır. 1857 krizi, Marx'ın beklentisinin aksine, devrimi tetiklemedi, ama bu yanlış beklenti sayesinde 1857-58 yıllarında çok sonraları *Grundrisse* olarak yayınlanacak olan defterlerin yazılmasına ve *Katkı*'nın 1859'da gün yüzüne çıkmasına neden olacaktı. Aslında devrimin patlak vermesi 1871'i, yani Paris Komünü'nü bekleyecekti. Ama Marx 1864'te, tarihe Birinci Enternasyonal olarak geçecek olan Uluslararası İşçi Birliği'nin önderlerinden biri olarak aktif politikaya dönüyordu.

Yani sosyalizm mücadelesi (bu kelime on dokuzuncu yüzyılda komünizm ile eşanlamlı biçimde kullanılıyordu) Marx ve Engels'in hayatları boyunca yaptıkları her şeyin merkezinde yer alıyordu. Ama onların sosyalizmini kendilerinden önce gelen sosyalist düşünürlerden ayıran, Marx ve Engels'in yüce ülkülere gönül vermiş düşünürlerin kafasından çıkmış ayrıntılı sosyalizm

tasarılarına karşı olmalarıydı. Büyük zihinlerin ürünü olacak iradi programlara, bu zihinler ister Almanya'nın Genç Hegelcileri olsun, ister ütopik sosyalistler olarak bilinen Owen, Fourier ve Saint-Simon olsun, isterse "mutualisme" olarak anılan yaklaşımıyla Proudhon olsun, karşıydılar. Onlara göre, sosyalizm bir yüksek zekânın ürünü olarak değil, modern toplumun, hayatta kalmak için gerekli her şeyden yoksun olduğu için her şeye isyan etmek ve koşulları radikal biçimde değiştirmek zorunda olan sınıfı proletaryanın mücadelesinin bir sonucu olacaktı. Öyleyse, devrimi kendisinin izlemek zorunda olduğu seyir konusunda bilinçlendirmek için gerekli olan, **gerçek hareket**i anlamaktı. *Kapital*, işte tam da toplumun gerçek hareketini anlayarak özel mülkiyetin yıkılmasına ve komünizmin kurulmasına yardım etme çabasının ürünü olan bir çalışmadır.

Demek ki aynı anda bilim ve devrimdir. Kapitalizmi anlayıp sonunu getirmek için bir çabadır. Sosyal bilim alanında geliştirilmiş en sofistike sistemlerden biridir, ama ileri sürdüğü fikirlerin devrimci içeriğinden koparıldığı takdirde hayatiyetini yitirir. Bu yüzden, insanın kapitalizm koşullarında yaşadığı sömürü, ezilme ve yabancılaşmanın eleştirisinin ve bütünsel bir özgürleşmenin karşısına konulmamalı, onunla birliği içinde düşünülmelidir.

Ekonomi politiğin eleştirisi

Marx'ın kapitalist ekonomi konusundaki çalışmalarının kendisinden önce gelen ve yaygın olarak "klasik ekonomi politik" olarak bilinen düşünce okuluyla ilişkisi üzerine epey önemli ve yaygın bir tartışma vardır. Bu okulun ana temsilcileri, ünlü yapıtı *Milletlerin Zenginliği* (1776) iktisat biliminin ilk büyük eseri sayılan Adam Smith ile en önemli çalışması *Ekonomi Politiğin ve Vergilendirmenin İlkeleri* (1817) olan David Ricardo'dur. Marx'ın bu okulla ilişkisi çok karmaşıktır. Bu ilişkiyi nitelemenin en iyi yolu, Hegel'de ve Marx'ta diyalektiğin merkezî önem taşıyan ve hem aşma, hem de muhafaza edimlerini içeren *aufhebung* kavramına başvurmaktır. Marx'ın klasik ekonomi politik ile

ilişkisine ilişkin bu tartışma, aynı zamanda *Kapital* konusunda bir başka tartışma ile iç içe geçer: Bu ikinci tartışma, *Kapital*'in dar anlamda bir iktisat çalışması olup olmadığı sorusu ile ilgilidir.

Kapital'in düşünce tarihindeki yerinin belirlenmesi söz konusu olduğunda, Marx'ın kendisinin klasik ekonomi politiğe büyük değer atfettiğini hatırlamak gerekir. *Kapital*'in bütün mimarisinin köşe taşı niteliğini taşıyan emek değer teorisi yukarıda anılan iki eserde geliştirilmiştir. Buna ilaveten, Marx'ın kendi gününde "bayağı (vülger) iktisat" olarak andığı okuldan ve günümüzün akademyasında hâkim konumda olan düşünce tarzından farklı olarak, klasik ekonomi politik kapitalist ekonomiyi farklı sınıflar arasındaki ilişkilerin bir sonucu olarak incelemiştir. Bu ikisi bile klasik okulu kendinden sonraki bütün iktisat okullarından ayırmak için yeterlidir.

Ne var ki, Marx'ın hayatı boyunca ekonomi konusunda yayınladığı her iki yapıtının da başlığında "ekonomi politiğin eleştirisi" ibaresinin yer alması önemsiz sayılamaz. Bu, yalnızca başlığı doğrudan doğruya *Ekonomi Politiğin Eleştirisine Katkı* olan 1859 tarihli ilk iktisat yapıtı için geçerli değildir. *Kapital*'in de alt başlığı *Ekonomi Politiğin Eleştirisi*'dir. Şurası açıktır: *Kapital* modern toplumun anatomisini inceleme kadar iddialı bir konusu olan bir yapıttır. Bir düşünce okulunun eleştirisiyle sınırlı tutulması biraz zordur. Öyleyse, "ekonomi politiğin eleştirisi" kavramının bir iktisadi düşünce okulunun eleştirel değerlendirmesinden öte bir anlam taşıdığını düşünmek gerekiyor. O zaman bu kavram üzerinde biraz daha duralım.

Başlangıç noktamız, Marx'ın ekonomi politiği kapitalizm çerçevesinde geçerli gerçek ekonomik ilişkileri yansıtan, ama bunu yaparken burjuva düşüncesinin sınırları içinde hapsolan bir bilim olarak değerlendirmesi olmalıdır. Bu sınırlar, ifadesini en belirgin biçimde klasik ekonomi politiğin kapitalizmi değişmez, ebediyete kadar var olacak bir üretim biçimi olarak ele almasında bulur. Buna karşıt bir tavırla Marx kapitalizmi **tarihselleştirir**. Onu, insanlığın tarihi boyunca ortaya çıkarttığı birçok üretim tarzından biri olarak

ele alır. Aslında bu, *Kapital*'in esas amacıdır. Kapitalizmi insanlık tarihinin tikel bir dönemi, kendinden önceki, örneğin köleci ya da feodal üretim tarzları gibi geçici bir dönem olarak kavramak ve bu dönemin hareket yasalarını ortaya koymaktır bu amaç.

Kapitalizme ebedi bir varlık atfettiği için, klasik ekonomi politik kapitalizm koşullarında ortaya çıkan ekonomik biçim ve ilişkileri veri olarak kabul eder. Marx, tam tersine bir hareketle, bu biçim ve ilişkileri bilimsel araştırmanın merkezî bir meselesi haline getirir. Bu biçim ve ilişkileri (meta, değer, bir meta olarak emek gücü, artık değer, sermaye, bunlar üzerine yükselen bütün öteki daha somut biçimler) sorgular, bunların insanlık tarihinde hangi koşullar altında ortaya çıktığını, nasıl yeniden üretildiğini, sermayenin kendi hareket yasalarının nasıl bunların altını kazdığını ve böylelikle kapitalist üretim tarzının aşılması yönünde ortamı hazırladığını gösterir. *Kapital*'in analizinin tamamı, kapitalist ilişki ve biçimlerin tarihsel olarak sınırlı geçerliliğe sahip olduğunu ortaya koyan bu yaklaşıma yaslanır. Bu, kapitalist ekonominin somut işleyiş biçimlerinin bir kenara bırakılması anlamını taşımaz. Tersine Marx tarihsel sonuçlara bu somut biçimlerin işleyişinin analizi yoluyla ulaşır. Okurun meramımızı anlayabilmesi için bir örnek verecek olursak, kapitalist ekonominin merkezî bir boyutu olan ve bu yüzden klasiklerin de üzerinde durmuş oldukları sermaye birikimi, elbette Marx'ın ayrıntılı olarak üzerine eğildiği bir konudur. Ama onun için bu analiz, aynı zamanda, sermaye ilişkisinin, yani kapitalist ile ücretli emek arasındaki ilişkinin nasıl yeniden üretildiğinin de bir analizidir. Böylece, kapitalist ekonominin merkezî önem taşıyan bir işleyiş mekanizması, kapitalizm koşullarında ilişkilerin hayat sürecinin kavranması için bir alan olarak işlev görür.

İlişki ve biçimlerin bu analizi aracılığıyla kapitalist ilişkilerin özgüllüğünü ortaya koyan Marx bu temelde meta üretiminin nasıl baş aşağı dönmüş bir dünya yarattığını sergileme olanağına kavuşur. Birinci cildin birinci kısmında meta fetişizminin ele alındığı alt başlık, bu toplumda üreticiler arasında kurulmuş olan ilişkilerin özgül karakteri dolayısıyla, üreticilerin ilişkisine ürünler arasındaki

ilişkilerin hâkim olduğunu gösterir. İnsanlar arasındaki ilişkiler şeyler arasındaki ilişkiler biçimini kazanır. Bunu derhal kavramak güç olabilir. Ama insan günümüzde son derecede yaygın olan “piyasalar şunu satın alıyor” ya da “şunu satın almıyor” türü akıl yürütmeyi hatırladığında, Marx’ın meta fetişizmi ile neyi kastettiğini anlamak kolaylaşır. Üreticiler arasında belirli ilişkilerin kurulmasının bir ürünü olan, verilmiş bir toplumda verilmiş bir anda meta ve para ve bütün türev biçimleri arasında sürmekte olan bütün mübadelelerin ve bunların içinde gerçekleştiği kurumların toplamı olan piyasa, insan unsuru üzerinde sanki kendisi doğa yasalarının bir ürünü imişçesine hâkimiyet kurar. Bu altüst olmuş dünyayı gayet doğal bir olgu imişçesine tasvir eden ekonomi politik aynı çarpıklığı düşünce düzeyinde yeniden üretmiş olur. Marx, *Kapital*’in daha ileriki bölümlerinde, bu fetişizmin sermayenin kendisinin farklı biçimleri söz konusu olduğunda çok daha karmaşık biçimlere büründüğünü ortaya koyacaktır (bu, doruğuna üçüncü ciltte ele alınan “hayalî sermaye” kategorisi ile ulaşır).

Metanın analizinden sermayenin analizine geçtiğinde Marx, artık değerin ve sermayenin kendisinin üretiminin sergilenmesi aracılığıyla ekonomi politiğin ulaştığı sonuçlara neredeyse taban tabana karşıt bir dizi sonuca ulaşır. Analiz sermayenin hiç de bağımsız bir varoluş sürdürmediğini, işçinin artık emeğinin ürününden başka bir şey olmadığını ortaya koyar. Artık değerin sermayeye dönüşümünün birbirini izleyen dönemler boyunca gerçekleşmesi olarak ele alındığında, birikim sermayenin aslında artık değer olduğunu, yani işçinin artık emeğinin cisimleşmesinden başka bir şey olmadığını ortaya koyar. Böylece, işçinin kendi artık emeği kendisinin karşısına **yabancı bir güç olarak** dikilmektedir. Marx’ın sermaye birikimine ilişkin bölümlerde yabancılaşma ve yabancılaşmış emek konularında söyledikleri, yabancılaşma kavramının Marx’ın daha “bilimsel” kavramlar uğruna terk ettiği bir gençlik romantizmine ait olduğu fikrini yalanlar. Yabancılaşma Marx’ta belirsiz bir iç sıkıntısını veya bunaltıyı değil, gayet kesin biçimde tanımlanmış bir bilimsel kavramı temsil eder. Burada okura

ayrıca yeniden *Kapital*'in hem devrim olduğu fikrini hatırlatmak isteriz.

Bu analiz temelinde, Marx, sermaye birikiminin yeniden üretim olarak ele alındığında ekonomi politik tarafından vazedilmiş olan mülk edinme yasasını tersine çevirdiğini ortaya koyar: Ekonomi politiğe göre mülkiyet herkesin emeğinin ürünlerine sahip olmasının sonucudur. Kapitalist koşullar altında, bu tersine döner: Mülkiyet başkalarının emeğinin ürünüdür.

Yani ekonomi politiğin eleştirisi, yalnızca belirli bir düşünce tarzının eleştirisi değildir. Buna ilaveten bir bilimin, iktisadın da toptan bir eleştirisidir. Bu bilimin tarihine bir bütün olarak bakıldığında klasik ekonomi politiğin iktisat bilimindeki en dürüst düşünce okulu olduğu göz önüne alınırsa, bu bilimin kapitalist üretim ilişkileri içinde hapsolmaya mahkûm olduğu anlaşılır.

Ama mesele bunun da ötesindedir. **Ekonomi politiğin eleştirisi, aynı zamanda, kapitalist üretim tarzının bir eleştirisidir**. Çünkü Marx'a göre ekonomi politik yalnızca kapitalist gerçekliği sadık biçimde yansıtır. Okura yeniden hatırlatalım: Ekonomi politik, kendisi saydam olan bir sisteme fetişist bir gözlükle bakmakla suçlanamaz; tam tersine, ekonomi politik bilimine kendi sapkın baş aşağı dünyasını dayatan, kapitalist gerçekliğin kendisidir. Bazı insanların emeğinin başka bir toplumsal güç haline gelip onların karşısında bir iktidar oluşturmasına yol açan ekonomi politik değildir; sermayenin nesnel varlığı itibariyle yabancılaşmış emeğin cisimleşmesi olmasıdır ki, ekonomi politiği tutsak ederek sermaye ile emeği iki ayrı ve doğaları gereği farklı varlık olarak tahayyül etmeye iter.

Şu ana kadar Kapital'in, özel olarak ekonomi politiğin, daha genel olarak iktisat biliminin bir eleştirisi olarak ele alınmasından Marx'ta ekonomik analiz yoktur sonucu çıkarılmamalıdır. Marx'ın yapıtını anlamak bakımından çok önemli olan "ekonomi politiğin eleştirisi" kavramı, oldukça sıklıkla yanlış bir yoruma tâbi tutulmuş, Kapital'i yalnızca biçimlerin ve en önemlisi değer biçiminin analizine indirgeyen bir yaklaşıma yol açmıştır. Bu yaklaşımda,

kapitalist ekonominin işleyişinin yasaları ve niceliksel büyüklüklerin belirlenmesi bir kenara bırakılır. Bu yaklaşım aynı zamanda Kapital'in üçüncü cildinde ele alınan daha somut biçimleri de ihmal eder. Oysa hiç abartmaksızın söylenebilir ki, Marx'ın ekonomi konusunda ayakları tamamen sağlam bir zemine basar. Kapitalist ekonominin çevrimsel gelişmesini değişik evreleriyle birlikte en iyi öngörebilecek olan teori de muhtemelen Marksist teorinin ta kendisidir.

Kapital'in diyalektik yöntemi

Kapital, temelleri bakımından Smith ve Ricardo'ya olduğu kadar Alman felsefecisi Hegel'e de yaslanır. Bir bakıma denebilir ki, Marx Hegel'in diyalektik yöntemini kullanarak klasik ekonomi politiği tarihselleştirmiş ve devrimcileştirmiştir, ama aynı zamanda ekonomi politiği kullanarak Hegel'de idealist bir biçim altında bulunan diyalektik için maddi bir temel yaratmış ve böylece "gizemsel kabuğun içindeki rasyonel özü bulmak" mümkün olmuştur (Kapital'in ikinci Almanca basımına "Sonsöz"). Aynı "Sonsöz"de Marx Hegel'e borcunu en berrak biçimde belirtir. Ayrıca "değer kuramı üzerine olan bölümün şurasında burasında onun kendine özgü ifade biçimiyle cilveleşti"ğini de ekler. Değer bölümünde bu tarzı biraz aşırıya taşıdığı doğrudur, ama Marx'ın bu sözlerinden, bazılarının yaptığı gibi, diyalektiğin Kapital'de sadece bir kalıntı, en fazlasından bir söyleyiş tarzı, bir söz sanatı olduğu sonucuna sıçramak **bütün kitabın diyalektiğin ipliğiyle örülmüş olduğunu** unutmak demektir. Bu tanıtım yazısının sınırları içinde kaçınılmaz olarak kısaca da olsa, bunu neden söylediğimizi izah etmeye çalışalım.

Diyalektiğin temel kategorisi olan çelişki, yani bir varlığın kendi içinde kendi karşıtını barındırdığı fikri, bütün kitabı baştan sona kateden bir ana temadır. Kapital, metanın analiziyle açılır ve meta derhal kullanım değeri ile değerin (mübadele değerinin) birliği olarak nitelenir. Bu çelişki daha sonra değişik biçimlere bürünerek tekrar tekrar ortaya çıkar: somut ve soyut emek, meta ve para,

üretim ve dolaşım, emek süreci ve değerlenme süreci (ya da, aynı anlama gelmek üzere, sermayenin genişleme süreci), sermayenin emek üzerindeki biçimsel ve gerçek boyunduruğu –bu ikilikler ardı ardına birbirini izler. Bu ikiliklerin terimleri arasındaki gerilimdir ki, her aşamada analizi daha ileri doğru harekete geçirir. Bunun hiç de formel bir açımlama usulü olmayıp Kapital'in içeriğiyle birebir ilişki içinde olduğu, ancak kitabın bütünsel argümanının kavranmasıyla açıklığa kavuşacaktır.

Hegel'in diyalektiğinde merkezî bir rol oynayan **bütün** kavramı da Kapital'in vazgeçilmez bir köşe taşıdır. Ancak üç cildin argümanının hep birlikte ele alınmasıyladır ki bulmacanın parçaları yerine oturur. (Bunun anlamı, Kapital'i kavramak için birinci cildin ilk sayfasından üçüncü cildin son sayfasına kadar okumak gerektiği değildir. Sadece birinci ciltle yetinmemek, ayrıntıya girilmese de ikinci ve üçüncü ciltlerde ne söylendiğini anlamaktır.) Herhangi bir cildin tamamının veya bazı bölümlerinin bütünle olan ilişkisini ihmal eden bir ele alış tarzı, üzerinde odaklanılan bölümleri yoksullaştırmak, hatta çarpıtmak, daha da öteye anlamsız kılmak anlamına gelir.

Öz ile görünüş arasındaki çelişik ilişki, kapitalist üretim tarzının hakiki doğasının kavranması bakımından hayati bir önem taşır. Marx'ın kapitalizm konusundaki bütün analizi gerçek ilişkiler (örneğin değer ve artık değer) ile bunların görünüş (tezahür) biçimleri, başka biçimde ifade edilirse olgusal biçimleri (örneğin üretim fiyatı ve kâr) arasında ortaya çıkan uyumsuzluk üzerinde yükselir. Tam tamına öz ile dışsal biçim arasındaki bu sapmadır ki, kapitalist ilişkileri gizemli hale getirir ve bilimin gizemsizleştirme işlemine ihtiyaç yaratır. Üçüncü cilt (bu noktaya daha sonra yine döneceğiz), temsil ettikleri ilişkinin özünü gözlerden gizleyen bu tür olgusal biçimlerle kaynaşır. Ama bu olgusal biçimler hiç de hayal gücünün ürünleri ya da ideoloji tarafından yaratılmış hayaletler değildir. Bir meta üreticileri toplumunda ve ücretli emek üzerinde yükselen bir üretim tarzında var olan gerçek ilişkileri ortaya koyan

içsel biçimlerin kendilerini dışsal olarak ifade etmeleri için **zorunlu** görünüş biçimleridir.

Dolayım ve dolaysızlık kavramları da Hegel'in diyalektiğinin merkezî kavramları olarak *Kapital*'in yaptığı analiz açısından hayati bir rol üstlenir. Bu kavramların katkısı olmaksızın, örneğin krizin sermaye birikimi için hem bir sarsıntı-kesinti, hem de yeni bir genişleme atağı için koşulların hazırlanması olduğunu anlamak mümkün olmaz. Dolaysız birlik kavramından yararlanmaksızın kapitalizm koşullarında üretim sürecinin nasıl **aynı anda** hem bir emek süreci hem de bir değerlenme süreci olduğu kavranamaz.

Nihayet, *aufhebung* kavramı Marx'ın yapıtında en derin anlamında varlığını hissettirir. *Komünist Manifesto*'dan başlayıp *Grundrisse*'den geçerek *Kapital*'e ulaşan bir çizgide, Marx, kapitalizmin yarattığı maddi güçlerin ve gelişme süreci içinde yerine getirdiği, örneğin dünyayı bütünleştirme türünden "uygarlaştırma görevi"nin (*Grundrisse*) komünizmin temelini nasıl attığını ortaya koyar. Bunu nasıl gerçekleştirdiğinin tam olarak kavranması, Marx'ın çalışmasını okuyarak anlaşılabilir ancak. Ama bu bağlamda önemli olan şudur: Marx tarzı bir komünizm ancak ve ancak kapitalizmin zaten oluşturmuş olduğu bir zemin üzerinde kurulabilir. Kapitalist özel mülkiyetin ilgası ve üreticiler arasında yeni, bilinçli olarak düzenlenmiş sosyoekonomik ilişkilerin kurulması kapitalizmi kesin ve geri dönülmez biçimde tarihin çöp sepetine yollayacaktır, ama sermayenin maddi başarıları ve uygarlaştırıcı veçheleri yeni üretim tarzı çerçevesinde muhafaza edilecektir. Böylelikle, kapitalizmden komünizme geçiş aslında aynı zamanda hem aşmadır hem de muhafaza. Yani tek kelimeyle *aufhebung*.

Kapitalizm muammasını açıklığa kavuşturma ve kapitalizmin komünist bir toplum yaratma yolundaki güçlü eğilimini ortaya koyma çabasında Marx'ın kullandığı diyalektik yöntemin öneminin inkâr edilmesi, belirli bir aşamada ve uygun koşulları bulduğunda, kaçınılmaz olarak Marx'ın kapitalizm konusundaki derin analizinden bir kopuşu gerekli hale getirecektir.

Kapital'in konusu

Kapital'in ekonomi politiğin bir eleştirisi olmasının, yani kapitalizmin ebedi ve değişmez bir sistem olduğu anlamına gelen her türlü teorik pozisyona reddiye niteliği taşımasının ayırt edici bir özellik olduğunu görmüş bulunuyoruz. Ne var ki, bu konuyu ele alırken Marx'ın kapitalist üretim tarzını didik didik inceleyerek somut pratikte nasıl işlediğini anlamaya çalıştığını da vurgulamıştık. Bunun anlamı açıktır: Kitapta bir ekonomik analiz mevcuttur, ama bu analiz ekonomi politikten kapitalizmi insanlık tarihinde aynen daha öncekiler gibi geçici karakterde bir üretim tarzı olarak ele almasıyla ayrılan bir analizdir. Lakin Kapital'in konusu hâlâ tam olarak açıklanabilmiş değil. Kapital bir iktisat kitabı mıdır? Teknoloji tarihine ilişkin bir kitap mıdır? Sosyoloji midir? Yoksa siyaset bilimi midir?

Bu soru kümesine verilebilecek en doğru cevap, hepsi birden olmalıdır. Gerçekte Kapital modern çağın birleşik sosyal bilimi için bir zemin oluşturur. Elbette bütün önermeleri derinleştirilmek zorundadır; elbette onun sessiz kalmış olduğu bütün alanlarda yeni fikirlerin geliştirilmesi gereklidir. Ama *Kapital* bu tür bütün teorilerin içinde geliştirilebileceği çerçeveyi, modern dünyayı kuşatacak bir sosyal biliminin üzerinde yükselebileceği zemini sağlar.

Çok yaygın olan, *Kapital*'in sadece bir iktisat çalışması olduğu fikrine karşı bir düzeltme olarak, okura Marx'ın 1840'lı yılların sonu ile 1850'li yılların başında kapitalizmi ilk incelemeye giriştiğinde, önüne "iktisat ve siyasetin eleştirisi" adını verdiği bir kitap planı koymuş olduğunu belirtelim. 1857-58 döneminin daha gelişmiş ve ayrıntılı planı (Marx'ın bu dönemde, sonradan *Grundrisse* olarak anılacak olan el yazması üzerine hummalı biçimde çalışmış olduğunu hatırlayalım), yalnızca bugün *Kapital*'de var olduğunu bildiğimiz konuları değil, devleti ve uluslararası sistemi de kapsıyordu. Kitap altı ciltten oluşacaktı; bunların son üçü devleti ve politikayı kaçınılmaz birer unsur olarak içeriyordu. (1857-58 planı ve daha sonraki 1865-66 planı hakkında okur bu kitapta

Grundrisse konusundaki yazıdan yararlanabilir.) Ne var ki, hayatın gerçekleri (özellikle siyasi çalışmaları) ve aşırı mükemmeliyetçi kişiliği, Marx'ı şimdi elimizde *Kapital* olarak bulunan kitabın planı ile yetinmeye razı etmiştir. Bu plan 1865-66 yıllarında, *Kapital*'in ilk cildinin yayınlanmasının arifesinde biçimlenmiştir. Elimizde bulunan *Kapital*'in esas olarak ekonomi alanı üzerinde odaklaşmış olduğunu söylemek haksızlık olmaz. Ama bu yalnızca pratik zorunlulukların ürünüdür. Plan gerçekçi olabilmek için değişmiştir, ama Marx'ın hayatının sonuna dek devleti ve uluslararası sistemi incelemenin önemli olmadığı fikrine kapıldığına dair hiçbir belirti yoktur. Tam tersine, kapitalizmin analizinde krizlerin önemi Marx'ın dünya pazarına mutlaka el atmasını gerektiriyordu, çünkü kapitalizmin çelişkilerinin bir yoğunlaşması olarak krizler Marx'a göre ancak dünya pazarı düzeyinde kavranabilir (bugün "dünya ekonomisi" demek daha anlamlı olacaktır). Bu yorum kabul edildiği takdirde, bunun anlamı *Kapital*'in gerçekten de tamamlanmamış bir yapıt olduğudur. Ve bu tamamlanma ancak ekonomi ile politikanın birleşmesi sayesinde olabilir.

Anlaşılması gereken bir başka şey, *Kapital*'in konusunun yalnızca kapitalist üretim tarzının bir analizinden ibaret olmadığıdır. Belki daha da önemlisi ve kesinlikle daha özgün olanı şudur: *Kapital*, **komünizm üzerine bir kitaptır**. Bunu Marx'ın burada komünist toplum için ayrıntılı bir reçete vermiş olduğu anlamında söylemiyoruz. Böyle bir reçeteyi Marx'ta bulmak mümkün değildir, çünkü ütopik sosyalistlere karşıt olarak Marx, yukarıda açıklamaya çalıştığımız nedenlerle, geleceğin toplumu konusunda yüksek fikirler beyan etmekten dikkatle kaçınır. Ama farklı bir anlamda, *Kapital*'in bütün amacı, kapitalist toplumun rahminde farklı bir ilişkiler kümesine, özel mülkiyet ve piyasa yerine, komünal mülkiyet ve "özgürce birleşmiş üreticiler"in bilinçli tarzda gerçekleştirdiği planlamaya yaslanan başka türden bir toplumun olgunlaşmakta olduğunu ortaya koymaktır. Böylece, kapitalist toplumun bütün tarihsel hareketi komünist toplumun temellerinin atılmasına bir hazırlık olarak görülür. Bazı tarihsel faktörlerce

engellenmediği takdirde, kapitalizmin kaçınılmaz olarak komünizme yol açacağı önermesi Marx'a özgüdür. Bu haliyle bu fikir, iktisat biliminin tamamının, kapitalizmin insan doğasına uygun olduğu, dolayısıyla da değiştirilemez ve ebedi olduğu fikrine cepheden bir meydan okumadır.

***Kapital*'in mimarisi**

Konuyla henüz tanışıklığı olmayan okur için, *Artık Değer Teorileri*'nin üç cildini saymasak bile, *Kapital*'in üç koca cildi başta ürkütücü gelebilir. Binlerce sayfalık bir yapıtı anlamaya çalışmanın gerçekten kolay kolay başa çıkılabilecek bir şey olmadığı açıktır. Ta ki elimize binanın bir planını alana kadar. Bize, soyutun mekânı olan zemin kattan en somutun alanı olan tavan arasına kadar yol gösterebilecek bir harita. *Kapital*, kesinliği bakımından bir matematik risalesine benzer bir yapıya sahiptir. Şayet okur farklı soyutlama düzeylerini oluşturan katları kafasına iyi yerleştirirse, baştaki panik yerini muhteşem mimari yapının içinde sükûnetle, keyifle çıkılan bir gezintiye bırakabilir.

Öyleyse, *Kapital*'de Marx'ın söylemek istediklerinin şifrelerini çözebilmek açısından soyutlama kavramının ve soyut ile somut arasındaki ilişkinin anlaşılması hayati bir önem taşır. Ama bundan da önce Marx'ın **araştırma yöntemi** ile **sunuş yöntemi** arasında yaptığı ayrımı anlamak gereklidir. Bu konu, *Grundrisse* ile aynı dönemde bir tür metodolojik Önsöz olarak yazılmış olan ve "1858 Girişi" olarak bilinen metinde berrak biçimde izah edilmiştir. Araştırma yöntemi, bilimsel incelemenin henüz araştırmacının karşısında bulduğu sonsuz ampirik verilerin toplanması, ayrıştırılması, sınıflandırılması, kategorilere ayrılması, düzene sokulması ve başka verilerle ilişkilendirilmesi işlemlerini yürütmekte olduğu aşamalarda uygulanan yöntemdir. Ancak inceleme farklı unsurların nasıl ve hangi mantık temelinde düzenlenmesi ve ilişkilendirilmesi gerektiğini ortaya koyduktan sonradır ki, araştırmacı soyutlama işlemine geçebilir. Kavramın zaman zaman küçümseyici bir tarzda kullanıldığı da göz önüne

alınırsa, soyutlamayı kesinlikli bir biçimde tanımlamak yararlı olacaktır. Soyutlama, araştırma aşamasında bütünün işleyişi açısından, her tür rastlantısal, dışsal, keyfi, ikincil ya da türev faktörden yalıtılmış biçimde belirleyici olduğu ortaya çıkan biçim ve ilişkilerin incelenmesi ve bunların içsel yapısının keşfedilmesi amacıyla kullanılan yöntemdir.

Öyleyse, oldukça yaygın birtakım yanlış anlayışlara karşıt olarak, soyut bir kavram veya önerme kendi içinde iyi veya kötü olarak nitelenmemelidir. Soyutlamanın iyi mi kötü mü olduğunu ancak bağlam belirleyebilir. Şayet soyutlama doğru anda yapıldıysa ve inceleme konusu iyi seçildiyse, soyut bir kategori araştırmacıya avantaj sağlamakla kalmaz, vazgeçilmez bir nitelik taşır. Örneğin, *Kapital* “meta” ile açılır. Bunun nedeni, Marx’ın eldeki ampirik malzemeyi incelerken merkezî önem taşıyan bir hakikati kavramış olmasıdır: Sermaye-ücretli emek ilişkisi üzerinde yükselen bir toplumda (bu kapitalizmin özüdür), emek gücü, yani insanın çalışma kapasitesi, meta haline gelmiştir, (“işgücü piyasası” olarak anılan) özel bir piyasada herhangi başka bir meta gibi alınıp satılmaktadır. Eğer bu doğru ise, bunun anlamı, sermaye-ücretli emek ilişkisinin anlaşılmasından önce metanın bir ekonomik kategori olarak anlaşılmasının gerekli olduğudur. Marx’ı kapitalist üretim tarzının analizinde metayı başlangıç noktası olarak almaya sevk eden budur. Öyleyse, *Kapital*’in ilk bölümlerinde, meta hem çok somut bir kategoridir (kitabın ilk cümlesi, “Kapitalist üretim tarzının egemen olduğu toplumların zenginliği, ‘muazzam bir meta yığını’ olarak görünür...” diye başlar). Ama aynı zamanda çok soyuttur, çünkü metayı bir ilk evrede sermaye ile ücretli emek arasındaki o belirleyici ilişkiden bile yalıtılmış olarak ele alır.

İşte sunuş yöntemi bu şekilde uygulanır. Bir kez soyut kategoriler sağlam biçimde yerleştikten sonra, bilimsel sunuş daha somut kategorilere geçer ya da Marx’ın ifadesiyle “soyuttan somuta yükselir”. İnsan sadece sunuşu göz önünde tutacak olsa, neredeyse her şeyin birtakım başlangıç ilkelerinden türetilmiş olduğunu bile sanabilir. Bu *Kapital* için özellikle geçerlidir, çünkü Marx

çelişkilerin üzerinde durarak ilerler, bu çelişkilerin mantıksal olarak mümkün olan tek çözümünü ortaya koyarak bizi daha somut düzeye taşır. Burada, insan, araştırma aşamasının varlığını unutursa, sanki her şey tümdengelimci bir tarzda türetilmiş sanabilir.

Kapital, dört büyük soyutlama düzeyinden oluşan bir binadır. (Bunların her birinin kendi içinde ikincil soyutlama düzeyi farklılıkları mevcut olabileceği içindir ki, “büyük düzeyler”den söz ediyoruz.) Bunlara özet tarzda değinelim.

1) *Genel olarak üretim*: Bu düzey aslında dar anlamda kapitalist üretim tarzının analizinin dışında yatar. Aynen bir binanın temelinin binanın kullanılabilir mekânlarının dışında olması ama binanın varlığı için vazgeçilmez olması gibi, bir bakıma görünmez ama vazgeçilmezdir. Genel olarak üretim, insanlığın tarihinde bütün üretim tarzlarında ortak olan nitelikleri ortaya koyan bir kavramdır. En açık biçimde (Engels’le birlikte yazılmış olan) *Alman İdeolojisi*’nde ve *Katkı*’nın ünlü “Önsöz”ünde izah edilmiş olan materyalist tarih anlayışının zeminini oluşturur. Bu niteliklere üretim tarzı ne olursa olsun her toplumda rastlandığına göre, bunların kapitalizmde de mevcut olması gerekir. Ne var ki, üretim tarzlarının özgül ilişkilerini ve yasalarını anlamaya giriştiğimizde bunlar **kendi başlarına** hiçbir işimize yaramaz. Yani genel olarak üretimden vazgeçilemez, ama tek başına onunla da hiçbir şey halledilemez.

2) *Genel olarak mübadele*: Bu, *Kapital*’e özgü ilk soyutlama düzeyidir. Marx’ın meta analizinin kavramsal karşılığıdır. Marx’ın metayı analizini başlangıç noktası olarak almasının nedeninin, bu yapılmaksızın emek gücünün sermaye tarafından satın alınması denen daha karmaşık ilişkinin kavranmasının mümkün olmadığını keşfetmiş olması olduğunu görmüştük. Başka şekilde söylenecek olursa, emek gücünün mübadelesini (yani alım satımını) anlayabilmek için önce genel olarak mübadelenin ne olduğunu ve sosyoekonomik hayatın sistemik bir özelliği haline geldikçe hangi yasalara göre hareket ettiğini anlayabilmek gerekir. Birinci cildin “Meta ve Para” konusundaki Birinci Kısım’ının Marx için gördüğü

iş budur. Bu, çelişkili bir durum ile sonuçlanır: Üretim kararlarını birbirlerinden bağımsız tarzda vererek üretimi düzenleyen üreticilerin emekleri toplumsal olarak ancak piyasada geçerli hale gelebilir. Değer ilişkisi ve değerin aldığı çeşitli biçimler de buradan doğar. Marx değer yasasının (bu, emek değer teorisinin kısa adıdır bir bakıma) temelini ve meta biçimi ile bir genel eşdeğer olarak para arasındaki kopmaz bağı burada keşfeder. Başka şekilde söylenecek olursa, bu soyutlama düzeyi, Marx açısından hem değer teorisinin, hem de para teorisinin temellerini verir. Ama sadece temellerini, çünkü bu teoriler *Kapital*'in daha sonra gelecek kısım ve ciltlerinde daha derinleştirilecek, ayrınıtlandırılacak, geliştirilecektir.

3) *Genel olarak sermaye*: Metayı ya da mübadeleyi, o ilişki dışında kalan her tür arızi faktörü dışlayarak inceledikten sonra, Marx sermaye ilişkisini (kapitalist ile ücretli işçi arasındaki ilişkiye verilen kısa ad) incelemeye geçer. Genel olarak mübadele düzeyinde yer aldığını söylediğimiz Birinci Kısım'ın ve bir sonraki soyutlama düzeyine bir geçiş evresi oluşturan İkinci Kısım'ın ("Paranın Sermayeye Dönüşümü") dışında, *Kapital*'in birinci ve ikinci ciltleri "genel olarak sermaye" düzeyinde yer alır. "Genel olarak sermaye" ile kastedilen, sermaye ile ücretli emeğin arasındaki ilişkinin bütün bozucu, arızi ya da ikincil faktörlerden arındırılmış biçimde incelenmesidir. Bu faktörler arasında en önemlisi, farklı sermaye fraksiyonları ve birimleri arasındaki ilişkilerdir. Marx'ın birinci ve ikinci ciltlerde bütün sektörlerde birörnek bir organik kompozisyon (yani makineler ile canlı emek arasında aynı oran) varsaydığını iddia eden bazı görüşlere karşıt olarak belirtilmelidir ki, Marx'ın sermaye-ücretli emek ilişkisini yalıtılmış biçimde incelemesini mümkün kılan, sermayeler arasında rekabetten soyutlamış olmasıdır. Bir kez rekabet dışlandığında, sermayenin farklı fraksiyonları (sınai, ticari, finansal, toprak sahipliği vb.) veya aynı fraksiyonun birimleri arasında mücadelenin temeli ortadan kalkar. Bu mücadeleler yadsındığı için değil. Yalnızca bu aşamada sabit tutulmaktadır bunlar, bir bakıma dondurulmaktadır. Bunu gerçekleştirmeyi olanaklı kılan da soyutlama aracıdır. Böylece, kapitalist üretim

tarzının iki ana aktörü, yani iki temel sınıf arasındaki ilişki, sanki bir laboratuvarda, her tür başka ilişkiden yalıtılmış bir biçimde incelenebilmektedir.

4) Çok sayıda sermaye: Sermayenin **yalnızca** ücretli emek ile ilişkisi temelinde üretimi (birinci cilt) ve dolaşımının (ikinci cilt) incelenmesi tamamlandığında, Marx analize getirilmiş olan kısıtlamayı gevşetir. *Kapital*'in üçüncü cildinde sermayenin farklı fraksiyonları ve birimleri arasındaki rekabet işin içine sokulur. Bu yeni soyutlama düzeyinin adı "çok sayıda sermaye"dir, çünkü daha önceki tahdit kaldırılır kaldırılmaz, tabloya sermayenin farklı fraksiyonları ve birimleri arasında çeşit çeşit ilişki, hatta mücadele girer. Dolayısıyla, artık sermaye ile ücretli emek arasındaki mücadele ile farklı sermaye biçim ve birimleri arasındaki mücadelenin etkileşimidir ki bize kapitalist toplumun somut olarak işleyişinin açıklamasını verir. Bu yüzdendir ki Marx ancak bu aşamada "bir bütün olarak kapitalist üretim süreci"ni ortaya koyduğunu ileri sürebilmektedir (bu, üçüncü cildin başlığıdır).

Bu mimarinin bir veçhesi hayati bir önem taşır. Bu nokta kavranmazsa, insan her bir bölümü ve cildi tekrar tekrar okusa ve yutsa bile, geçmişte birçoklarının başına geldiği gibi, *Kapital*'i anlayamaz. Birinci cildin soyut düzeyinden üçüncü cildin somut düzeyine yol alırken Marx sonuncusunun daha "gerçekçi" olmasından hareketle ilkini terk etmiş falan değildir. "Dönüşüm sorunu" adıyla anılan ünlü "problem"in "değer sistemi" ve "fiyat sistemi" ikiliği, Marx'ın yönteminin tam da bu tür bir yanlış anlaşılmasına yaslanır. Bu yaklaşımda, sanki iyi ayrı tözden oluşan iki farklı gerçeklik vazedilmektedir. Bu, Marx'ın soyuttan somuta diyalektik tarzda yükselen yönteminin bütünüyle yanlış bir kavranışıdır. Üçüncü cilt, artık sermayeler arasında rekabeti işin içine sokarak bu yeni unsurun birinci cildin incelemiş olduğu ilişkileri hem nitel hem de nicel olarak tadilata uğrattığını ortaya koyar. Bunun nedeni, birinci cildin ilişkilerinin bir bakıma laboratuvar koşullarında elde edilmiş olmasıdır. Metaların üretimi için toplumsal olarak gerekli soyut emek miktarı tarafından

belirlenmiş olan değerler, şimdi “üretim fiyatları”na dönüşecektir. Artık değer birinci ciltte işletme kârı ile aynı şey iken, şimdi işletme kârının yanı sıra, ticari kâra, faize, toprak ranıtna vb. ayrışacaktır. Bu yeni biçimler birinci ciltte ortaya konulmuş olan ilişkileri dikkatli bakmayan gözlerden gizler. Ama zaten kapitalist ilişkilerin göze görünen biçimi de budur. Böylece, anlarız ki, metanın ve sermaye ile artık değerin kavranması ancak bilimsel bir analiz yoluyla mümkündür.

Ama bu, tamamlanmış olgusal biçimlerin, özde yatan ilişkileri ortaya koyan daha yalın biçimlerden bağımsız olduğu anlamına gelmez. Her bir biçimin yasalara tâbi tarzda geçirdiği tadilatı adım adım izleyerek Marx olgusal biçimleri yaratanın öze ilişkin biçimlerin geçirdiği başkalaşım (metamorfoz) olduğunu ortaya koymuş olmaktadır. Olgusal biçimler ne hayal ürünüdür, ne de ideolojinin bir sonucu. Özsel ilişkileri ortaya koyan biçimler kadar gerçektir bunlar da. Ama daha önceki biçimlerden olgusal biçimlere dönüşüm ya da geçiş, öncekileri ilga ya da iptal etmez. Onları içine alır, muhafaza eder (*aufhebung*), ama bir başka görünüş (tezahür) tarzına geçer.

Birçok burjuva düşünür, en başta da bazı çok ünlü iktisatçılar, Marx’ın, birinci ciltte malların değerlerini emek zamanıyla açıkladıktan sonra makinelerin canlı emeğe oranının yarattığı bileşim farklılığı işin içine sokulduğunda bunun yeterli olmadığını fark ettiğini belirtmiş ve onu bu temelde eleştirmiştir. Yani Marx’ın üçüncü ciltte değerlerden üretim fiyatlarına doğru gerçekleştirdiği dönüşüm işlemi aslında kendisini bir çelişki içinde bulmasının sonucudur. Bu insanlar için çok utandırıcı bir gerçeği hatırlatalım: Marx üçüncü cildin ilgili bütün bölümlerini, birinci cildi 1867’de yayınlamadan önce 1864-65’te yazmıştı! Dolayısıyla, birinci cildi yayınlarken değerlerle üretim fiyatları arasındaki sapmanın bütünüyle farkında idi. Baştan itibaren bildiği bu noktayı kapitalizmin yapısı temelinde açıklayabiliyordu. Kendisinden önce Smith’in ve bir ölçüde de Ricardo’nun değer teorilerinin iflasına yol

açan bu ikiliği, kendi geliştirdiği farklı soyutlama düzeyleri sayesinde çözüme kavuşturabilmiştir.

Marx için bu, başa çıkılması gereken bir “güçlük” değildi. Kapitalist gerçekliğin çelişkili yapısının ifadesiydi. Tamamlanmış biçimlerin öze ilişkin biçimleri gizlemesinin yoluydu. Zaten Marx’a göre, “öz ile görünüş aynı olsaydı, bilimin tamamı gereksiz hale gelirdi”!

21. yüzyıl için bir çalışma

Burada kısaca anayoldan ayrılarak şunu belirtmek gerekir: *Kapital* kapitalizmin 19. yüzyılda var olan somut biçimlenişi üzerine bir yapıt değildir; tersine, yüzyıllar üzerinden kapitalizm serpilip geliştikçe bu kitap kapitalist üretim tarzının analizi bakımından daha da güncel hale gelmiştir. Burada bir içerik tartışmasına girmemiz mümkün değildir elbette. Örneğin, “maddi olmayan emek” olarak adlandırılan faaliyetlerin yükselişinin değer yasasının geçerliliğini ortadan kaldırdığı yolundaki iddiaları çürütmenin yeri burası değildir. Benzeri biçimde, yazılım programlaması, daha genel olarak bilişim veya evden çalışma gibi yeniliklerin emek değer teorisi zemininde nasıl ele alınacağı gibi konulara ve bunların ya sömürüye son vermiş olduğuna ya da tam tersine sermaye hâkimiyetinde çalışıyor olsun olmasın herkesin aynı şekilde sömürüldüğüne dair sonuçlar için kullanılması gibi meselelere burada giremeyiz. Yalnızca iki metodolojik gözlemle yetinmek zorundayız.

İlkin, unutulmamalı ki, her ne kadar kendi gününde, yani on dokuzuncu yüzyıl İngiltere’sinde, kapitalizmin işleyişinin en küçük ampirik ayrıntısına bile dikkat etmesine, inanılmaz kapsamda okuma yapmasına ve Manchester’da bir fabrikada çalışmakta olan Engels’in ilk elden deneyiminden çok şey öğrenmesine rağmen, Marx kapitalist üretim tarzı konusundaki analizini ve daha da önemlisi geleceğin eğilimleri konusundaki öngörülerini kapitalizmin verilmiş bir andaki somut tezahür biçimleriyle sınırlamaktan bütünüyle uzaktı. Marx ampirizme yabancıydı. Tam tersine, artık efsaneleşmiş olan kavrayışı ve öngörü yeteneği, incelemekte olduğu

kategorilerin potansiyellerini mantıksal sonuçlarına götürmesine yaslanıyordu. Bu sayededir ki, örneğin, daha 1840'lı yılların sonlarında, bu konudaki analizinin çok erken bir aşamasında, kapitalizmin dünya pazarını tarihte görülmemiş biçimde bütünleştireceğini ya da bu üretim tarzının temas içine girdiği her şeyi, hatta ahlaki değerleri bile, alınıp satılabilen birer metaya dönüştüreceğini öngörebilmiştir. Marx'ın o kadar çok sayıda o kadar şaşkınlık yaratan öngörüde bulunabilmesinin gerisinde ampirik gözlemleri değil, incelediği ilişkilerin eğilimlerini mantıksal sonuçlarına götürebilmesi yatıyordu. Bu yüzden de gelişmelerin anlık ifadelerine takılıp kalması için bir neden yoktu. Öyleyse, teorisinin yalnızca kendi gününde geçerli olduğunu söylemenin bir gerekçesi yoktur.

İkincisi, Marx'ın öze ilişkin biçimler ile olgusal biçimler arasında yaptığı ayrım, kapitalizmin onun çağından bu yana geçirdiği sayısız değişikliğe rağmen *Kapital*'in tespitlerinin geçerli olmasını sağlar. Okur için Marx'ın kendi gününde var olmayan bir çağdaş olgunun *Kapital*'de sergilenmiş olan teorinin açıklama ve öngörü kapasitesine zarar verip vermediğini anlayabilmek bakımından çok basit bir test önerelim: Söz konusu yeniliğin birinci cilt çerçevesinde mi, üçüncü cilt çerçevesinde mi ele elınacağı testidir bu. (İkinci cildi işin içine sokmak işleri güçleştirip bizi esas noktadan uzaklaştıracağı için bunu bir kenara bırakıyoruz, ama belirtelim ki ilke bakımından birinci ciltle ikinci cilt arasında bu açıdan bir fark yoktur.) Herhangi bir yeni emek türü veya biçimi kapitalist ilişki çerçevesinde örgütlenmiş olarak ortaya çıkıyorsa, yani büyük ölçekli ve ücretli emek zemininde örgütlenmiş ise, o zaman, görünüş biçimleri düzeyinde ikincil olarak ne tadilat gerektiriyor olursa olsun, Marx'ın incelediği ilişkinin özü değişmeden aynı kalmış demektir. Yenilik ancak Marx'ın birinci ciltte incelediği sermaye-ücretli emek ilişkisini köklü biçimde değiştiriyorsa, o zaman *Kapital*'in geçerliliği sorgulanabilir. Öyleyse, *Kapital*'in mimarisinin öze ilişkin biçimler ile olgusal biçimler arasındaki ayrımı izah etmek bakımından güzelliği, kapitalist toplumun

biçimlerindeki değişikliklerin kapitalist üretim tarzı bakımından önemini değerlendirmek için de işe yaramaktadır. Üretim ve dolaşım araçlarında büyük ölçekli özel mülkiyet bir yandan, çalışma faaliyetlerini gerçekleştirecek her tür araçtan yoksun oldukları için emek güçlerini satmak zorunda olan bir doğrudan üreticiler sınıfı diğer yandan üretim tarzının temellerini oluşturmaya devam ettiği sürece, kapitalizm sıhhat ve afiyette demektir. Onu anlama yolunda anıtsal bir çaba olan *Kapital* de, tersine ne söylenirse söylensin, geçerliliğini koruyor demektir.

Sermayenin hareket yasaları

Birinci cildin ilk basımı için yazdığı Önsöz'de Marx şöyle der: "Bu eserin nihai amacı, modern toplumun ekonomik hareket yasasını ortaya çıkarmaktır." Bu bir yandan son derecede açıklayıcı bir cümledir, bir yandan da biraz şaşırtıcı. Açıklayıcıdır, çünkü hiçbir ikircikliliğe yer bırakmayan biçimde, Marx'ın esas ilgisinin ayrıntıda ekonomik analizden ziyade kapitalist toplumun bütünsel tarihsel hareketi üzerinde odaklandığını ortaya koyar. Şaşırtıcı olan ise, Marx'ın tek bir "ekonomik hareket yasası"ndan söz ediyor olmasıdır. Aslında, *Kapital*'in üç cildinin incelenmesi sonucunda sermayenin birçok hareket yasasını saptamak mümkündür. Bunlara Marx öyle "1 numaralı yasa" falan gibi adlar takmaz. Ama insan biraz araştırınca Marx'ın kapitalist toplumun gelişme potansiyellerine ilişkin saptadığı belirli eğilimlerin "sermayenin hareket yasaları" olarak adlandırılmayı hak edecek kadar esaslı yönelişler olduğunu kolayca fark edecektir. Bunların sadece bazılarına değinecek olursak: sermayenin emeğin bütün ürünlerini metalaştırması; çalışan halkın artan bölümünün adım adım proleterleşmesi; sermayenin artan ölçüde yoğunlaşması ve merkezîleşmesi; bir yedek sanayi ordusunun sürekli olarak yeniden oluşma eğilimi (yani sermaye birikiminin pürüzsüz devam etmesini sağlayan bir mekanizma olarak işsizliğin yaratılması); kâr oranının eğilimli düşüş yasası; krizlerin dönemsel olarak doğması vb. vb.

Bunlar ve başka birtakım önermeler *Kapital'*de kapitalist üretimin doğasından kaynaklanan eğilimler olarak formüle edilmiştir; her biri, modern kapitalist toplumun somut tarihinde gerçekten de sermayenin hareket yasaları olarak anılmayı hak edecek biçimde doğrulanmıştır. Öyleyse, bu bölümün başında sorduğumuz soruya geri dönelim: Marx neden **tek bir** "ekonomik hareket yasası"ndan söz ediyor?

Marx'ın yapıtının ruhu ile tutarlı olabilecek tek açıklama, yazarın burada sermayenin kendi kendisini gereksiz hale getirecek ve yeni bir toplumun temellerini atacak yasasından söz ettiği yolunda bir yorum olacaktır. Bu, kapitalist üretim tarzının, üretim sürecini artan oranda toplumsallaştırma eğilimidir. Yani bütün üreticilerin teknik ve toplumsal olarak gittikçe daha fazla karşılıklı bir bağımlılık içine girmesi. Bu artan toplumsallaşma üretim ilişkileri alanında varlığını sürdürmekte olan özel mülk edinme ile gittikçe daha keskin bir çelişki içine girer. Farklı bir şekilde ifade edecek olursak, üretim konusunda kararların özel kararlar olarak alınması, planlamaya artan ölçüde ihtiyaç gösteren bir üretim yapısı ile gittikçe daha sert biçimde çelişki içine girer. Bu noktada sözü Marx'a bırakabiliriz:

> Sermaye tekeli, kendisiyle birlikte ve kendisinin hükmü altında gelişen üretim tarzının ayak bağı olur. Üretim araçlarının merkezîleşmesi ve emeğin toplumsallaşması, sonunda, bunların kapitalist kabuklarıyla uyuşmadıkları bir noktaya ulaşır. Kabuk parçalanır. Kapitalist özel mülkiyetin saati çalmıştır. Mülksüzleştirenler mülksüzleştirilir.

Bu alıntı, *Kapital'*in birinci cildinin "Kapitalist Birikimin Tarihsel Eğilimi" başlığını taşıyan 32. Bölümü'nün sonlarına doğru yer alır. Birinci cildin, yani ilişkilerin özünün incelendiği cildin sonuna gelmişizdir. Kapitalizm komünizmin temellerini atmıştır. İşte Marx için "modern toplumun ekonomik hareket yasası" budur!

Ek Okuma Önerileri

Marx'ın iktisat çalışmalarının düşüncesinin bütünsel gelişimi içindeki yeri ve evrimi için Ernest Mandel'in Marx'ın İktisadi Düşüncesinin Oluşumu (çev. Doğan Işık, Yazın Yayıncılık, İstanbul, 2000) çok düzgün bir sergilemedir. Yine Mandel'in Kapital'in 1970'li yıllarda yayınlanmış yeni bir İngilizce edisyonu için her bir cilt için yazdığı üç önsözü bir

araya getiren Marx'ın Kapitali (çev. Osman S. Binatlı, Yazın Yayıncılık, İstanbul, 2008) her bir cildin öyküsünü ve bütünsel olarak anlamını kavramada kılavuz olarak çok yararlıdır. Mandel'in çalışmaları ile aynı kıratta bir başka çalışma olan Roman Rosdolski'nin başeseri Marx'ın Kapital'inin Oluşumu (çev. Münevver Çelik/Cumhur Atay, Otonom Yayıncılık, İstanbul, 2012) ise son zamanlarda önemli bir katkı olarak Türkçede yayınlanmıştır.

David Harvey'in Marx'ın Kapital'i İçin Kılavuz (çev. Bülent O. Doğan, Metis Yayınları, İstanbul, 2010) başlıklı çalışması büyük bölümüyle bir kılavuz olarak yararlı olmakla birlikte, Harvey'in temeli son derecede zayıf eksik tüketimciliği ve buradan türeyen Keynesçi eğilimleri kitabın Aşil topuğunu oluşturmaktadır. Yine eksik tüketimci bir damar içinden gelen 20. yüzyılın en etkili Marksist iktisatçılarından biri Paul Sweezy'nin klasik yapıtı Kapitalist Gelişme Teorisi (çev. Gülsüm Akalın, Kalkedon Yayınları, İstanbul, 2007), iki önemli konuda başka çalşımalarda kolay kolay bulunamayacak birer teori taraması verir: ünlü "dönüşüm sorunu"nun bir tarihçesi ve kriz teorileri. Tabii, bu taramaları okurken kitabın ilk yayın tarihinin 1942 olduğunu unutmamak gerekir. Kapital'e kılavuz olarak okunabilecek bir başka kitap Ben Fine ile Alfredo Saad Filho'nun, genellikle kılavuzlarda ele alınmayan üçüncü cilt konularını da ele aldıkları Marx'ın Kapital'i (çev. Nail Satlıgan, Yordam Kitap, İstanbul, 2008) başlıklı kitabıdır.

Kapital'de geliştirilen birtakım önermeleri (kâr oranın düşüş eğilimi, krizler, üretken ve üretken olmayan emek) Kapital'in kendi kategorilerinin mantığına uygun bir tarzda ölçmek amacıyla yapılmış çok önemli bir özgün çalışma, Anwar Shaikh ile E. Ahmet Tonak'ın Milletlerin Zenginliğinin Ölçülmesi: Ulusal Hesapların Ekonomi Politiği (çev. Hakan Arslan, Yordam Kitap, İstanbul, 2012) son dönemde Türkçeye kazandırılmıştır. Shaikh/Tonak ampirik malzeme olarak ABD bulgularını kullanırken, aynı tür bir çalışmayı Türkiye için yapan bir kitap da Yiğit Karahanoğulları'nın Marx'ın Değeri Ölçülebilir mi? (Yordam Kitap, İstanbul, 2009) başlıklı çalışmasıdır. Karahanoğulları'nın kitabında ayrıca Sweezy'de 1942'de duran "dönüşüm sorunu" tartışmaları konusunda en taze bilgiler de elde edilebilir. Kapital ve ona değen bir dizi sorun üzerine Türkçede son dönemde yayınlanmış bir başka telif yapıt üç yazarın imzasını taşır: Nail Satlıgan/Sungur Savran/E. Ahmet Tonak, Kapital'in İzinde (Yordam Kitap, İstanbul, 2012), Marx'ın değer teorisinin başka iktisatçılarla ilişkisini ve "dönüşüm sorunu"nu anlayabilmek açısından kullanılabilecek bir kaynaktır. Nihayet, Nail Satlıgan ile Sungur Savran tarafından derlenmiş olan Dünya Kapitalizminin Krizi başlıklı kitap (2. baskı, Belge Yayınları, İstanbul, 2009) Kapital'in kategorilerine, kriz teorilerine, para teorisine vb. ilişkin birçok yararlı yazı içermektedir.

161 Bu yazıyı yazmak aslında Nail Satlıgan'ın göreviydi. Son aylarda kanserin etkisinin ağırlaşması ile birlikte Nail'in bu işi yapması güçleşmişti. Yordam Kitap yöneticisi Hayri Erdoğan bunun üzerine bir çözüm buldu. Yazıyı Nail ile tartışma içinde benim yazmam ve birlikte imzalamamız. Her şey iyi yürüdü. Ta ki Nail son anda bu yazıda kendi imzası olmasından vazgeçene kadar. Her zamanki vakarıyla emek vermediğini düşündüğü bir yazıda adının yer almasını reddetti. Oysa kırk yıldır

yaptığımız tartışmalar yoluyla *Kapital* konusunda karşılıklı olarak birbirimize o kadar çok emeğimiz geçmişti ki. Bu yazıyı o diyaloga ve alışverişe istinaden Nail'e ithaf ediyorum.
162 Karl Marx, *Kapital Cilt I*, çev. Mehmet Selik-Nail Satlıgan, Yordam Kitap, 2011, s. 30.

Nail Satlıgan

(28 Haziran 1950, Harbin, Çin - 28 Nisan 2013, İstanbul)

Marksist iktisatçı ve çevirmen. Uzun yıllar İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi'nde öğretim üyesi olarak çalıştıktan sonra 2006 yılında emekli oldu. Yordam Kitap'ın Almanca aslından bir çeviriyle yayınladığı *Kapital*'in I. cildinin ortak çevirmeni ve kavram editörü, II. cildinin kavram editörüdür. Satlıgan, Türkçeye başta *Komünist Manifesto* olmak üzere çeşitli kitap ve makaleler kazandırmıştır.

Çok sayıda makalesinin yanı sıra yayınlanmış kitapları şunlardır: ***Kapital****'in İzinde* (Sungur Savran ve E. Ahmet Tonak'la birlikte, Yordam Kitap, 2012), *Dünya Kapitalizminin Krizi* (Sungur Savran ile birlikte, der., Alan Yayıncılık, 1987; 2. basım, Belge Yayınları, 2009).

Kapital'de Komünizm Tasarımları

Nail Satlıgan

> *Yıllarını* ***Kapital****'e vermiş, Marksizmin bu kapsamlı başyapıtının Almanca aslından Türkçeye kazandırılması projesine öncülük etmiş seçkin bir Marksist yazar olarak, bu kitap için* ***Kapital****'i yazma görevi Nail Satlıgan'a önerilmişti. Ama Satlıgan'ın sağlık durumu bu yazıyı yazmasına olanak tanımadı. Yazının Satlıgan-Savran ortaklığıyla yazılması girişimi de (Sungur Savran'ın 209. sayfadaki dipnotta açıkladığı gibi) sonuçsuz kaldı.Sonuç olarak,* ***Kapital****, aynı ölçüde yetkin bir başka Marksist yazar olan Sungur Savran'ın kaleminden sunulurken; onun emeğine saygının bir ifadesi olarak, Nail Satlıgan'ın aşağıdaki yazısını da* ***Kapital*** *tanıtımını zenginleştiren bir metin olarak kitaba dahil ediyoruz. Yazı, ilk olarak S****osyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi****'nin I. cildinde yayınlanmıştır. Daha sonra, 2012 yılında ise,* **Kapital'*in İzinde*** *adlı kitaba (Nail Satlıgan, Sungur Savran ve E. Ahmet Tonak, Yordam Kitap) alınmıştır.*

Bilimsel sosyalizmin kurucularının, Marx ile Engels'in, kapitalizmin yerini alacağını tasarladıkları geleceğin toplumu için hazır şemalar ortaya koymadıkları, onları ütopik sosyalistlerden ayırt eden özelliklerden birinin de bu olduğu sık sık söylenir. Marksizmin kurucularının yapıtlarını, o arada *Kapital*'i, 1917'den önce, "Avrupa'da kol gezen hayalet"in, düşünsel mimarının gözünde ne menem bir şey olduğunu, 1917'den, hele II. Dünya Savaşı'ndan sonra ise "gerçeklik" ile "ideal" arasındaki açının derecesini merak ederek okumak istemiş olabilecekler için yerinde bir uyarıdır bu. *Alman İdeolojisi*'ndeki ünlü;

"Bizim gözümüzde komünizm, yaratılması gereken bir **durum** olmadığı gibi, gerçekliğin (realite'nin) kendisine uymak zorunda olduğu bir ideal de değildir."

“Bugünkü düzeni ortadan kaldıran **gerçek** harekete, komünizm adını veriyoruz biz.”

önermesinden beri Marx ile Engels’in tutumu gerçekten de bu olmuştur.

Gelgelelim Marx’ı ütopik sosyalistlerden ayıran bir başka yöntemsel ilke vardır. O da, Marx’ın sosyalizm-komünizmi, gerçekliğin kendisinin gelişimiyle maddi ön koşulları yaratılmış bir düzen olarak tasarlamış olmasıdır.

Marx’ın geleceğin daha ileri toplumuna yerini bırakacağını düşündüğü gerçekliğin, kapitalist üretim tarzının, hareket yasalarını tahlil ettiği, bu yasalara dayanarak gelişme eğilimlerini ortaya koyduğu temel yapıt ise *Kapital*’dir. O halde kapitalist toplumun pratik olumsuzlanması olarak komünist toplumun –“model”ine değilse bile– temel özelliklerine bu yapıtta hiç değinilmemesi metodolojik bir aykırılık olurdu. Nitekim *Kapital*’de –daha doğrusu bir süreç olarak *Kapital*’de, yani *Kapital*’in yayınlanmış üç cildinin yanı sıra *Grundrisse* ve öteki el yazmaları, *Kapital*’in “Gotha Programının Eleştirisi” gibi uzantılarında– komünizmin ayrıntılı ve somut değil, elbette ister istemez genel ve soyut özelliklerinin oldukça tutarlı bir çerçeve içinde sergilendiğini görürüz.

Kapital’de bulduğumuz komünizm tasarımlarını, Marx’ın bu yapıtta ısrarla uyguladığı tarihî ve maddeci yönteme borçluyuz. Marx, kapitalizmin iktisadi kategorilerini “soyuttan somuta” yükselten bir sunuş tarzı içinde tahlil ederken her bir iktisadi görüngüyü **tarihî** biçimi ile **maddi** içeriğinin çelişik, diyalektik birliği olarak ele alır. Maddi içeriği, örneğin *Kapital*’in başlangıç noktası olan meta söz konusu olduğunda **kullanım** değerini, kendisine yapışmış gizemsel ve antagonist kılıftan, yani **değerden** sıyırır ve kullanım değerleri üretiminin hangi tarihî-toplumsal koşullardan ötürü **bu** biçime büründüğünü, gelecekte alabileceği farklı tarihî biçimler altında nasıl bir gelişme göstereceğini araştırır.

Marx’a göre, meta üreten toplumda emek ürünün değer biçimine bürünmesinin nedeni, üretim araçları üzerindeki özel mülkiyetin toplam toplumsal emeği birbirinden bağımsız bireysel emekler

halinde parçalamış olması, dolayısıyla bu “özel” emeklerin toplumsal bağlamlılığının ancak piyasa aracılığıyla kurulabilir olmasıdır. Komünist toplumda üretim araçları mülkiyeti toplumsallaştırılınca emek, “dolambaçlı bir yoldan”, yani piyasa mübadeleleri aracılığıyla değil, dolaysızca, toplumsal ve planlı bir karakter kazanır. Toplumsal ürünün bir bölümü üretim aracı olarak kullanılır; bir başka bölümü bireysel tüketim için yaşama araçları biçiminde bölüşülür. Bu bölüşümün biçimi, komünist üretimin örgütlenişinin ulaşmış olduğu gelişme düzeyine bağlı olarak değişebilir. *Kapital*’in hemen başlarında yer alan “Metaların Fetiş Karakterleri ve Bunun Sırrı” bölümünde, “**sırf meta üretimi biçimindekine paralel olsun diye**, her üreticinin beslenme ve yaşam araçlarından alacağı payın, kendi çalışma süresi ile belirlendiği”, yani emeğe göre bölüşüm ilkesinin geçerli olduğu **varsayılır**. Bu koşullarda emek-zaman, kapitalizmdeki görünüm biçimi olan mübadele değerinden sıyrılmış olarak ikili bir işlev görür. Bir yandan emek-zamanın toplumca **planlanan** dağılımı, kullanım değerleri üretiminin toplumsal ihtiyaçlarla **orantılı** olmasını sağlarken, öbür yandan aynı emek-zaman, “mikro” düzeyde “üreticilerin toplam işteki iş paylarını ve dolayısıyla da toplam ürünün bireylerce tüketilecek kısmındaki tüketim aracı paylarını” ölçer. İnsanlar ile emekleri ve emek ürünleri arasındaki toplumsal ilişkiler, kapitalizmde olduğu gibi nesneler aracılığıyla kurulmadığı için bu ilişkiler, hem üretimde hem de bölüşümde “gün gibi açıktır.”

Marx’ın, bölüşüm tarzını komünist toplumun gelişme düzeyine bağlı kılması, başka ve emeğe göre bölüşümden daha yüksek bir bölüşüm ilkesinin de geçerli olabileceği anlamına gelir. Nitekim Marx, “Gotha Programının Eleştirisi”nde (1875) komünist toplumu iki evreye ayırarak komünizmin ikinci, üst evresinde, bir “burjuva hakkı” olan emeğe göre bölüşüm ilkesinin yerini “ihtiyaca göre bölüşüm”ün alacağını yazar. Ancak Marx, bu her iki evreyi de para-meta ilişkilerinin kalktığı ekonomiler olarak tasarlar. Bir başka deyişle, komünizmin alt evresinde (bu evreyi Lenin *Devlet ve*

Devrim'de "sosyalizm" olarak adlandırılacaktır) de bireysel emek, "dolambaçlı bir yoldan" değil, doğrudan doğruya toplumsal emeğin bileşeni haline gelir. Marx, burada emeğe göre bölüşüm ilkesi ile meta mübadelesini düzenleyen değer yasası arasında bir koşutluk görürse de üreticilerin ürünlerini artık **mübadele etmediklerini**, emeğin **değer biçimine bürünmediğini** açıkça belirtir.

Bu anlayış, "Gotha Programınn Eleştirisi"nin yanı sıra *Kapital*'in II. cildinde de vardır:

> Toplumsallaştırılmış üretim durumunda, **para-sermaye ortadan kalkmıştır**. İşgücü ile üretim araçlarını farklı üretim dallarına toplum dağıtmaktadır. Üreticiler söz gelimi, toplumsal tüketim stoklarından, iş zamanlarına tekabül eden bir miktarı çekme hakkını kendilerine tanıyan bir **vesika** alıyor olabilirler. **Bu vesikalar par değildir**. **Bunlar dolaşıma girmezler**.

Marx, II. ciltte geliştirmiş olduğu yeniden üretim teorisinin –**maddi içeriğiyle**– komünist topluma uygulanabileceğini söyler. Bu bağlamda, yalnız tek tek sermayecilerin değil, bütün bir kuşağın da zaman ufkunu aşan uzun dönemli yatırımlar sorununu komünizmin çok daha kolay çözeceğini öne sürer. Sabit sermayenin fiziksel olarak yerine konuşundaki kesikliliği saptayışı, Marx'a, komünizmin kapitalizm karşısında üstünlüğünü bir kez daha ileri sürme fırsatını verir. Bu kesikliliğin sabit "sermaye" ögelerinde sürekli bir göreli aşırı üretim durumunu gerektirdiğini kaydeden Marx'a göre komünist toplumda "bu tür bir aşırı-üretim, toplumunun kendisine ait maddi yeniden üretim araçları üzerinde denetim sahibi olması demektir. Ama, kapitalist toplumda bu, bir anarşi ögesidir." Marx, gene yeniden üretim teorisinden hareketle ve toplumsal mülkiyet altında **merkezî planlamanın**, çok yönlü kayıt ve denetiminin gerekliliğine dayanarak, komünizmde **muhasebenin** daha da büyük önem kazanacağını, ama değer değil, emek-zaman cinsinden yürütüleceğini öne sürer.

Kapital, Marx'ın kendi komünizm tasarımının köşe taşlarını kapitalizmin bağrında gelişen sınıfsız toplum nüveleri arasında arayışının kanıtlarıyla doludur. Örneğin büyük sanayiin dayandığı makineli üretim, "bizzat iş aracının kendi mahiyetinden ileri gelen

teknik bir zorunluluk” ile “iş sürecinin kooperatif karakter” kazanmasına yol açar. Ne var ki kapitalizmde makine kullanımına dar bir ölçüt yön verir: Artık değerin artırılması, komünizmde ise “makinelerin kullanım alanı burjuva toplumundakinden son derece farklı olacaktır.” Komünizmde makine kullanımını belirleyen ölçüt, makinenin, karşılığı ödenen emeği azaltarak, artık değeri çoğaltıp çoğaltmadığına bakılmaksızın, harcanan toplam emeği azaltıp azaltmadığı, toplumsal üretici güçlerde bir ilerlemeyi cisimlendirip cisimlendirmediğidir. Marx’ın makineli üretimin ve büyük sanayinin gelişme dinamiklerine koyduğu teşhisler, komünizmin yalnız ekonomisine değil, daha geniş toplumsal ilişkiler alanına ilişkin olarak da ilginç sonuçlar çıkarmasına olanak verir. Bu bağlamda Marx, komünizmde **iş bölümünün ortadan kalkacağını**, bunun koşullarını kapitalist büyük sanayiin kendisinin olgunlaştırdığını söyler:

> Büyük endüstri, iş değiştirmenin ve dolayısıyla işçilerin, bu değişikliğe uymak üzere, **mümkün olduğu kadar geniş birçok yönlülüğe ulaşmalarının toplumsal üretimin genel kanunu olarak kabul edilmesini** ve mevcut üretim şartlarının bu kanunun normal şekilde işlemesini kolaylaştıracak bir biçim almalarını, bizzat sebep olduğu felaketlerle, bir ölüm kalım meselesi haline getiriyor… Yaptığı iş bütünün ancak küçük bir parçası olan parça-işçinin (bireyin) yerini tam ve bütün yönleriyle gelişmiş, çeşitli toplumsal fonksiyonları doğal ve edinilmiş yetenekleriyle ve birinden diğerine kolaylıkla geçerek yapabilen bir işçiye (bireye) bırakması, büyük endüstri ile ölüm kalım meselesi haline gelmiş bulunuyor.

Marx’ın komünist toplumun çok yanlı bireyini, işin değişen gereklerine mutlak olarak uyum gösterebilen insan olarak tanımlaması, komünist toplumda iş bölümünün ortadan kalkacak olmasının, her türlü uzmanlaşmasının da sona ereceği anlamına gelmediğini ima eder. Ortadan kalkacak olan, insanları belli işlevlere ömür boyu mahkûm eden **toplumsal** iş bölümüdür, yüksek bir manevi gelişmenin nesnel koşulu olan maddi refah artışını kolaylaştıran **teknik** iş bölümü (uzmanlaşma) değil.

Marx’ın makineli üretimin hazırladığı koşullardan, komünist toplumun aile ilişkileri konusunda da birtakım ipuçları türetir:

> Büyük endüstri, kadınları, gençleri ve her iki cinsten çocukları aile çevresinin dışına çekip kendilerine toplumsal üretim süreçlerinde önemli roller vermek suretiyle, ailenin ve cinsler arası ilişkinin daha yüksek bir şekli için gerekli yeni ekonomik temeli yaratır.

Büyük sanayi ve makineli üretimin emek üretkenliğinde gerçekleştirdiği büyük artış iş gününün kısaltılması olanağını yaratır. Bu kısalmanın, altına inilmesi mümkün olmayan bir asgari sınırı vardır: Gerekli emek-zaman. Marx’a göre kapitalizmde iş gününün bu alt sınıra kadar düşürülmesi, artık değeri ortadan kaldıracağı için olanaksızdır.

> Ancak kapitalist üretim şeklinin ortadan kaldırılması iledir ki, iş-gününü gerekli iş-zamanına indirgemek mümkün olabilir. Böyle olmakla beraber, gerekli iş-zamanı, diğer her şey aynı kalmak şartı ile, gene de sınırların genişletebilir. Bu, bir yandan işçinin hayat şartları anlayışında ve işçinin kendi hayat standardı ile ilgili taleplerinde bir genişleme olması, diğer yandan, bugün artık emek olan bir büyüklüğün zamanla gerekli emek, yani bir toplumsal yedek ve birikim fonu meydana getirebilmesi için gerekli emek sayılması dolayısıyla mümkün olabilir.

Böylece Marx, emeğin gerekli emek ve artı emek olarak ikiye ayrılışının, komünist toplumda geçerli olmaktan çıkacağını açıkça saptamış olur. Üretim araçlarının özel mülkiyetine, bunun doğurduğu anarşik rekabet sistemine dayanan kapitalizmin, emek üretkenliğini artırarak iş gününü kısaltma potansiyelleri sınırlıdır. Komünist toplum ise, üretim alanındaki birçok israfı gidererek emeği toplumun iş görebilir **bütün** üyeleri arasında **eşit olarak** dağıtılabilir; böylece iş gününün kısalması, “bireylerin serbest entelektüel ve sosyal faaliyetleri için” harcanabilecek **boş zamanın** artırılması için yepyeni olanaklar yaratır.

Emek (çalışma) zaman(ı) ile boş zamanın diyalektiği, Marx’ın komünizm için “bağlaşık (*assoziiert*) üreticiler toplumu” eğretilemesini kullandığı (böl. 48) ve komünist toplumun üretim ilişkileri konusunda bilimsel kestirimler formüle ettiği *Kapital*’in III. cildinde de seçkin bir yer tutar. Marx, burada;

Komünist üretim ilişkilerinin her şeyden önce, “toplam üretimin bütünlüğü”nün üreticiler için, ortaklaşa anlıklarıyla kavramış oldukları, dolayısıyla onların egemenliği altında giren ve üretim

sürecini onların genel denetimine tabi kılan bir yasa haline gelmesiyle nitelendiğini; bu yasanın, üreticiler tarafından kavranmış olmakla, yasa olmaktan çıkmayacağını; ama üreticilerin, kapitalizmde “toplam üretimin bütünlüğü”nü kuran, komünizmde ise körelecek olan değer yasasının maddi içeriğini oluşturan –ve Marx’ın *Grundrisse*’de “zaman iktisat” diye adlandırdığı– bu nesnel yasanın bilgisine dayanarak azami zaman tasarrufu sağlamaya, boş zamanı genişletmeye yöneleceklerini;

Komünizmde üretimin genişleyip kısılmasını kâr haddindeki oynamaların, bunların harekete geçirdiği bir dizi piyasa göstergesindeki dalgalanmaların değil, üretim ile toplumsal ihtiyaçlar arasındaki ilişkinin belirleyeceğini; böylelikle üretim ile tüketim arasındaki, kapitalizmin kopardığı dolaysız bağlantının yeniden kurulacağını belirttikten sonra, komünist üretim tarzının nesnel hedefiyle ilgili olarak *Grundrisse*’de formüle etmiş olduğu düşünceleri daha da geliştirir: “Gerçekte özgürlük alemi, yalnızca emeğin, zaruret ve dışsal amaçlara uygunlukla belirlenmediği yerde fiilen başlamış olur; demek ki bu alem, eşyanın doğası gereği, fiilî maddi üretim alanının ötesinde bulunur.” Maddi üretim alanı “doğal zorunluluk alanı”dır; çünkü insan, “her türlü toplumsal biçimlenişler içerisinde, akla gelen her türlü üretim tarzları altında” hayatını sürdürmek ve yeniden üretmek, doğayla savaşmak zorundadır. İhtiyaçların artışıyla birlikte maddi üretim alanı da genişler; ama aynı zamanda, bu ihtiyaçların karşılanmasına hizmet eden üretici güçler de büyür.

“Bu alanda özgürlük, ancak doğanın kör güçlerinin önüne katılmak yerine, doğayla olan karşılıklı ilişkilerini rasyonel bir biçimde düzenleyen ve doğayı ortak bir denetim altına sokan toplumsal insan, **bağlaşık üreticiler** tarafından gerçekleştirilebilir; ve bu, en az enerji harcamasıyla ve insan doğasına en uygun ve en layık koşullar altında başarılır. Ama gene de bu, bir zorunluluk alemi olmakta devam eder. Bunun ötesinde, kendi başına bir amaç olan insan enerjisinin gelişmesi, gerçek özgürlük alemi başlar, ama

bu da, ancak temelinde bu zorunluluk alemi ile serpilip gelişebilir. İş gününün kısaltılması onun temel ön koşuludur."

Her şey gösteriyor ki Marx'ın gözünde komünizm, çileci bir "çalışma ahlakı"nın bütün insan faaliyetlerine egemen olacağı bir **kışla toplumu** değil, "zenginliğin ölçüsünün emek süresi değil, disposable time" olduğu, "herkes için serbest bırakılmış olan zamanın ve yaratılmış olan araçların, bireylerin sanatsal, bilimsel vb. eğitim ve gelişimine tekabül ettiği", "zevklerden fedakârlık etmenin değil, üretim gücünün, yeteneklerin ve dolayısıyla zevk alma yeteneklerinin ve zevk araçlarının geliştirildiği" bir **özgürlük toplumu, öz yönetimli bir toplumdur**. Gene her şey gösteriyor ki, Marx'ın komünizmde birey-toplum ilişkisi konusundaki tasarımları bir tek noktaya indirgenebilir: Komünizm, *commune*'ün bireyin kişiliğini kısıtlayıp ona gitgide kendi damgasını vurduğu, kişiliğin "toplumsallaştığı" bir toplum değil, tam tersine "gerçek anlamda zengin bireyselliğin" özgürce açılıp serpildiği, toplumun gittikçe "kişiselleştiği", "bireyin özgür gelişiminin, herkesin özgür gelişiminin koşulu" haline geldiği bir toplumdur.

Son olarak sosyalizm ile komünizmin kavramsal ve tanımsal ilişkisine değinelim. 19. yüzyılda bu ikisi arasında uzun boylu ayrım gözetilmez, her iki terim birbirinin yerine kullanılırdı. Marx'ın "Gotha Programının Eleştirisi"nde komünizmi iki değişik evreye ayırmasından sonra, sosyalizmi komünizmin ilk evresi olarak tanımlayan Lenin oldu. Görüldüğü gibi sosyalizm ile komünizm arasındaki ayrım, bir kopukluğu içermez –biri öbürünün alt evresidir. Kaldı ki Marx'ın ikisi arasında görüp gösterdiği bütün farklılıklara karşın, meta üretiminin ve piyasanın her ikisinde de ortadan kalkmış olacağını açıkça belirttiği tartışma götürmez. Öyleyse "piyasa sosyalizmi" kavramı, Marx'ın sosyalizm anlayışını tepetaklak eden bir *contradictio in adjecto*'dur. Piyasa ilişkilerinin körelmediği, hatta güçlendirilmekte olduğu bir "sosyalizm"in Marksizme uygunluğunu, gelişmiş kapitalist (emperyalist) ülkelerle yan yana yaşama zorunluluğuna dayanarak savunanlar, olsa olsa

Marx'ın anladığı anlamda sosyalizmin hiçbir evresinin "tek ülkede" kurulamayacağını itiraf etmiş olurlar.

Piyasaya dayalı "reel sosyalizm" *apologia*'sının, biraz daha inceltilmiş bir varyantı da vardır: Kimilerine bakılırsa Marx, "Gotha Programının Eleştirisi"nde sosyalizmin –komünizmin alt evresinin– karakteristiklerini sergilerken düpedüz yanılmıştır. Zaten *Alman İdeolojisi*'nin, yazımızın ilk paragrafında aktarılan bölümünde, komünizmi bir "ideal" olarak değil, "bugünkü düzeni ortadan kaldıran **gerçek** hareket" olarak nitelendiren kendisi değil miydi? "Gerçek hareket" olarak sosyalizm, piyasayı ortadan kaldırmadan maddeleşmiştir, hepsi bu!? Bu savununun da Marksizm adına Marx'ı (ve Engels'i) çarpıtmanın kaba bir örneği olduğunu görmek için *Alman İdeolojisi*'ndeki parçadan hemen bir önceki cümleye bakmak yeter:

"Özel mülkiyetin temelinin ortadan kaldırılması ve üretimin komünistçe düzenlenmesiyle (**bunun sonucu insanoğlunun kendi ürünü karşısında, kendini, yabancı bir şeyle karşılaşmış gibi hissetmesinin ortadan kalkmasıdır**) **arz ve talep ilişkisinin taşıdığı kuvvetin sıfıra inmesi** ve insanların mübadeleyi üretimi ve **karşılıklı ilişkilerini** yeniden **kontrol altına almaları** nasıl mümkün olurdu?"

Evet, mızrağın çuvala sığacak tarafı yoktur. Herhangi bir "gerçek hareket"in "bugünkü düzeni ortadan kaldırmış" sayılması için piyasanın –"arz ve talep ilişkisinin"– ve meta fetişizminin–"insanoğlunun kendi ürünü karşısında, kendini, yabancı bir şeyle karşılaşmış gibi hissetmesinin ortadan kaldırılmış olması gerekir.

Uluslararası işçi hareketinin Marksist kanadı, Marksizmin kurucularının yapıtlarında, sosyalizmin tanımlayıcı özeliklerine ilişkin ipuçlarını bulabildiği için kendini talihli saymalıdır. O sayededir ki insanlığa vadettiği sosyalizmin, bugünkü sözde "reel" cisimlenişlerinden çok daha parlak olduğunu ileri sürmeye devam edebilmektedir.

August H. Nimtz

Doktorasını, 1973 yılında Indiana Üniversitesi'nde siyasal bilimler alanında aldı. Minnesota Üniversitesi'nde siyaset bilimi profesörüdür. Aynı zamanda Minnesota Küba Komitesi üyesi olan Nimtz'in eserlerinden bazıları şunlardır:

Demokrasi Savaşçıları Olarak Marx ve Engels (İstanbul: Yordam Kitap, 2012).

Marx, Tocqueville, and Race in America: The 'Absolute Democracy' or 'Defiled Republic' (2003).

Islam and Politics in East Africa: The Sufi Order in Tanzania (1980).

Karl Marx

Fransa'da İç Savaş

August H. Nimtz

Sahip oldukları "materyalist tarih anlayışı", Karl Marx ile Friedrich Engels'i, genç Marx'ın komünizm yolundayken "tarihin gerçek hareketi" diye andığı şeylerden programatik sonuçlar çıkarmak zorunda bıraktı. Modern komünist hareketin kurucuları, siyasal yaşamları boyunca, on dokuzuncu yüzyılın en önemli üç devrimci ayaklanmasını bizzat yaşamakla kalmayıp, onlara şu ya da bu şekilde katkıda da bulundular. Bunların ilki olan 1848-1849 Devrimleri, *Komünist Manifesto*'nun yayınlanmasından birkaç hafta sonra başladı. Ama kaleme aldıkları metin öylesine ileri görüşlüydü ki, daha sonra yeniden yayınlandığında yalnızca birkaç ufak tefek –ama yine de dikkate değer– uyarlama yapmayı gerekli gördüler.[163] İkincisi, Amerika Birleşik Devletleri'nde kölelik yanlılarının yenildiği 1861-1865 arasındaki İç Savaş, programda değişiklik yapılmasını gerektirmedi.[164] Ne var ki, üçüncüsü gerektirdi. Mart 1871'den Mayıs 1871'e kadar süren Paris Komünü, Marx'ın *Fransa'da İç Savaş*'ta imbikten damıttığı paha biçilmez değerde bir ders verdi –yapıtın adına ikinci ayaklanma esin kaynağı oldu. O ders öyle önemliydi ki, *Manifesto*'nun 1872 basımına "Önsöz"de, devrimci programın ikinci kısmının "bazı ayrıntılarda eskimiş" olduğunu kabul ettiler –sonuçta, komünizmin kurucu belgesindeki tek düzeltmeyi yapmış oldular. Komün'deki olaylar, Marx'ın bu

olaylardan çıkardığı bilanço ve yarattığı etki bu incelemenin konusunu oluşturuyor.

Paris Komünü

Marx, Louis Bonaparte'ın Aralık 1851'de yaptığı –1848-1849 devrimlerinin sonunu getiren– darbeye ilişkin dirayetli analizini, yani *Louis Bonaparte'ın18 Brumaire'i*'ni sonuca bağlarken, bu altüst oluşu tarihsel bağlamına oturttu. Fransa'da 1789'da başlayan devrimci süreç, "henüz Araf'taki yolculuğunu sürdürüyor... [Darbe] ... hazırlıklarının ilk yarısını [tamamlıyor], [çünkü] [devrimin] tüm yıkıcı güçlerini ona yöneltmek üzere ... [devletin] **yürütme gücünü** eksiksiz hale getiriyor..." Şimdiye kadarki "tüm devrimler bu aygıtı yıkmak yerine mükemmel hale getirdi .... Ön çalışmasının ikinci yarısını da tamamladığında, Avrupa oturduğu yerden fırlayacak ve sevinç çığlıkları atacak: İyi kazmışsın, ihtiyar köstebek!"[165] Başka bir deyişle, Fransız devrimi Bonaparte'ın darbesine rağmen büyük ölçüde ilerleyen bir işti. Aslında bu darbe, devlet gücünün özünü açığa çıkararak, onu yıkım için ve dolayısıyla o tarihsel sürecin tamamlanması için daha açık seçik bir hedef yaparak –Marx'ın güvenle beklediği buydu– fiilen yardımcı oldu. Marx'ın iyimserliğinin ödülünü bulması yirmi yıl alacaktı.

Analizini kaleme almasının üstünden on yılı aşkın bir süre geçtikten sonra sınıf mücadelesinin canlanması Marx'ı yeniden aktif siyasal çalışmaya döndürdü. ABD İç Savaşında kölelik yanlılarına yardım etmek için Londra'nın ve Paris'in yaptığı girişimlere karşı İngiliz işçi sınıfının direnişi, Eylül 1864'te Londra'da Uluslararası İşçi Birliği'nin (UEB), yani Birinci Enternasyonal'in doğuşunda çok etkili oldu. Marx o direnişe katıldı ve süreç içinde, yeni kuruluşun fiilî örgütleyicisi oldu –büyük coşkuyla kucakladığı, ama daha uygun olduğu için sahne arkasında kalıp yönettiği bir roldü bu.

UEB, kuruluşundan altı yıl sonra, 1870 Fransa-Prusya Savaşına yol açacak olan kavgaya karıştığı zaman daha geniş kamuoyunun dikkatini çekti. Bonaparte'ın yirmi yıllık diktatörlüğü çatırdıyordu ve Bonaparte, durumu toparlamak için, bu kez Almanya'ya karşı

milliyetçilik kartını oynamaya karar verdi. Otto von Bismarck, onu kazanamayacağı bir çatışmaya sürükleyerek istediğini vermekten son derece memnundu. UEB adına Marx, anlaşmazlık içindeki her iki ülkenin işçi sınıflarını savaşa karşı eşgüdümlü eylemler yürütmeleri ve proleter enternasyonalizmini ilerletmeleri için bir araya getirmeyi amaçlayan *Uluslararası İşçi Birliği Genel Konseyi'nin Fransa-Prusya Savaşı Üzerinde Birinci Çağrısı*'nı –modern işçi sınıf hareketi tarihinde bir ilk– kaleme aldı. Bu girişimler üç aylık savaşı önleyememesine rağmen, temel alınıp geliştirilebilecek önemli bir ilk örnek oluşturdu. Marx, "Louis Bonaparte'ın Prusya'yla savaşının yol açabileceği olaylar ne olursa olsun, İkinci İmparatorluğun ölüm çanı Paris'te şimdiden çalındı," öngörüsünde bulundu.

Bonaparte, Eylül'de ayrılmak ve yerini Üçüncü Cumhuriyete bırakmak zorunda kaldı. Ama yeni hükümetin işçi sınıfı karşıtı karakteri, Bonaparte'ın gözden düşmüş rejiminin birdenbire iktidardan ayrılmasıyla da birleşince, Fransız işçi yığınlarının, özellikle de Paris'teki ileri unsurlarının radikalleşmelerine yardımcı oldu. Ne var ki Marx, Fransa'nın başkenti Bismarck'ın birliklerince çevrilmişken, kendi payına 1849'da bıraktıkları yerden devam etmeye kalkışmalarının tedbirsizlik olacağını biliyordu. UEB Genel Konseyi'ndeki (GK, örgütün yürütme kurulu) Fransız temsilciler aracılığıyla, Marx –o zamanlar Londra'da yaşayan ve GK üyesi olan–ortağı Engels'le birlikte devrimci itidal tavsiye etti. Proletaryanın görevinin, iktidarı başarıyla ele almak amacıyla gerekli hazırlık çalışmalarını yapmak üzere yalnızca Paris'te değil, başka yerlerde de örgütlenmeye başlamak için Cumhuriyetin sağladığı yeni alandan yararlanmak olduğunu onlara söylemelerini temsilcilerden istedi.

Marx ve Engels'in tavsiyesine bakmaksızın, 18 Mart 1871'de Paris'in emekçi kitleleri inisiyatifi ele aldılar. Çoğunluğunu işçilerin oluşturduğu sivil bir milis gücü olan Paris Ulusal Muhafızları, kendilerini silahsızlandırmak isteyen Versailles'daki tutucu cumhuriyetçi hükümete karşı ayaklandı –hükümetin başında,

tanınmış ve uzun zamandan beri devrim karşıtı olan Adolphe Thiers vardı. On gün sonra, Ulusal Muhafızlar Merkez Komitesi'nin çağrısıyla yapılan seçimlerin ardından, Paris'te yeni bir hükümet, yani Komün ilan edildi.

UEB hemen Komün'ü savunmaya geçti. İvedi görevlerden birisi, Londra'da yayınlanan *Times* gibi burjuva basın organlarının ortaya attığı, Fransa-Prusya Savaşının ve ayaklanmanın Enternasyonal'in Fransız ile Alman üyeleri arasında çatlağa yol açtığı gibi iftiralara karşı koymaktı. Bu amaçla Marx, Almanya, Fransa ve İngiltere gazetelerinin editörlerine GK adına pek çok mektup yazdı, bunların birçoğu da gerçekten yayınlandı. Marx, bu saldırıyı püskürttükten sonra, başkaldırıyı onun ve GK'nin tasarlayıp örgütledikleri yolunda basında çıkan imalara yanıt vermek zorunda kaldı. Yeniden bu iddiaları alaya alan bir dizi mektup gönderdi, *Times* ve en az bir diğer Londra gazetesi bunları yayınladı. Marx'ın teşvik etmesiyle GK, İngiltere'de Komün'e destek toplamak için girişimlerde de bulundu. Marx'ın kendisi, UEB örgütlerinin ayaklanmacılara yardım etmelerini istemek için yoğun bir çabaya girişti. Ayaklanmadan altı hafta sonra, Komün liderlerinden ikisi olan Léo Frankel ile Louis Varlin'e ve UEB üyelerine şöyle diyordu: "Şubelerimizin olduğu dünyanın her köşesine davanız adına yüzlerce mektup yazdım."[166]

Marx'ın yoldaşlara ve yakın temasta olduğu kişilere, hele de Almanya'da Wilhelm Liebknecht ve Ludwig Kugelmann'a yazdığı mektuplarda Parisli asileri savunması, özellikle isyanın en sıcak günlerinde ve Komün'ün yazgısının belli olmasından önce yapılmış olduğu için, son derece öğreticidir. Marx, isyandan üç hafta sonra Liebknecht'e şöyle diyordu:

> Parisliler yeniliyorlar. Bu onların hatası, ama gerçekte aşırı *honnêteté*'lerinden [namuslarından] kaynaklanan bir hata. [Ulusal Muhafızlar] Merkez Komitesi ve daha sonra Komün, ilk önce bir **iç savaş** başlatmak istememe ahmaklığını göstererek, o MUZIR *avorton* [cibilliyetsiz] Thiers'e, düşman kuvvetleri toparlaması için zaman kazandırdı. ... İkinci olarak ... düzenlenmesi vb. daha da fazla zamana mal olan Komün seçimiyle değerli anlar kaybettiler (derhal Versailles üzerine yürümeleri gerekirdi. ...).[167]

Marx, isyanın önemini göremeyen Kugelmann'a, *18 Brumaire* adlı kitabına yeniden bakmasını salık verip şöyle diyordu: Orada "Fransız devriminin bir sonraki girişiminin artık, önceden olduğu gibi bürokratik askerî aygıtı bir elden diğerine geçirmek değil, **kırmak** olacağını ve bunun Kıta'daki her gerçek halk devrimi için gerekli olduğunu söylediğimi göreceksin. Paris'teki kahraman partili yoldaşlarımızın yapmaya çalıştıkları da budur. Bu Parislilerdeki de ne çeviklik, ne tarihî inisiyatif, ne fedakarlık yeteneği!"[168]

Bir hafta sonra Marx, Komün'e kuşkuyla bakmaya devam eden Kugelmann'a Komün'ün önemini anlatmayı tekrar denedi. Marx, Komün'ü eleştiren bu lafazan devrimciye karşılık verirken, devrimci sürecin gerçeklerine ilişkin son derece sezgi dolu gözlemlerinden birini dile getirdi. O gözlem, 18 Mart'tan önce yaptığı devrimci itidal tavsiyesine kulak asılmadığı halde Marx'ın asileri niçin tüm yüreğiyle kucaklayabildiğini açıklar.

> Mücadele yalnızca olasılıkların şaşmaz biçimde elverişli olması koşuluyla omuzlanmış olsaydı, dünya tarihini yapmak gerçekten basit olurdu. Öte yandan, "tesadüfler" hiç rol oynamasaydı, çok gizemli bir nitelik taşırdı. Bizatihi bu tesadüfler genel gelişim sürecine doğal olarak denk gelir ve yine başka tesadüflerle dengelenir. Ama hızlanma ve gecikme böyle "tesadüfler"e çok bağımlıdır, hareketin başında ilk duranların karakterinin "tesadüf"ü de buna dahildir.

Özgül olarak Mart 1871'deki Paris olgusunda, bir dizi rastlantısal koşul –Prusya birliklerinin kenti kuşatmış olması–

> ... Parislileri ya kavgaya girişme ya da mücadelesiz boyun eğme seçeneğiyle karşı karşıya bıraktı. İkinci durumda, işçi sınıfının yılgınlığı, şu kadar sayıda "lider"in düşüşünden çok daha büyük bir talihsizlik olurdu. Paris'teki mücadeleyle, işçi sınıfının kapitalist sınıfa ve devletine karşı mücadelesi yeni bir evreye girmiştir. Yakın sonuçlar ne olursa olsun, dünya çapında tarihî önemi olan yeni bir çıkış noktası kazanılmıştır.[169]

Dolayısıyla, bir devrimin en iyi koşullar altında başlatılması en ideali olmakla birlikte, gerçek dünyada bunun böyle olması gerekmez. "Tesadüfler," bu olguda Prusya kuvvetlerinin varlığı, devrimcileri durumun ideal olmasını beklemeden harekete geçmeye

zorlayabilir. Engels'in 1848 olaylarına ilişkin çıkardığı derslerden birini anımsarsak:

> Mücadele ederek alınmış bir yenilgi de kolay kazanılmış bir zafer kadar devrimci öneme sahip bir gerçektir. ... Her mücadelede, meydan okumaya karşılık verenin yenilme riskini göze alması doğaldır; ama bu, kişinin bizzat yenildiğini itiraf etmesini ve kılıcını çekmeden boyun eğmesini gerektiren bir neden midir?[170]

Engels'in üç yıl sonra yazdığı gibi –"Düşünsel olarak Enternasyonal'in çocuğu olduğu kuşku götürmez olmasına" karşın– Komün'ü yaratmak için "Enternasyonal parmağını bile oynatmadığı" halde, o ve Marx asi liderlerden bazılarıyla yakın bağlara sahiptiler, onlar aracılığıyla olayın seyrini etkilemeye çalıştılar.[171] Yeni hükümet göreve başlayınca Marx, GK üyelerinden Auguste Serraillier'nin Paris'e dönerek bazı konularda liderlik etmesini ve gelişmeler hakkında GK'yi sürekli bilgilendirmesini istedi; Serraillier kısa süre sonra Komün'e seçildi. Marx'ın doğru bilgiye duyduğu gereksinim, Marx ailesinin önceki yaz arkadaşlık kurduğu genç Rus devrimci Elisaveta Dmitriyeva Tomanovskaya'nın Paris'e gitmesinin ve UEB'nin bir kolu olarak Paris'in Savunulması İçin Kadınlar Birliği'ni örgütlemesinin, en sonunda da Komün'ün önde gelen sosyalistlerinden birisi olmasının da nedenlerinden biriydi.

Gidip gelen bir aracı GK'nin Komüncülerle temaslarına aracılık etti. Komün'ün en uzun erimli toplumsal önlemlerinin ön safında yer alan Komün Emek ve Mübadele Komisyonu'nun başkanı Frankel, heyetin kurulmasından iki gün sonra Marx'a şöyle yazdı: "'Hangi toplumsal reformların yapılacağına ilişkin tavsiyeniz Komisyonumuz için son derece büyük değer taşıyacaktır'."[172] Marx, güvenlikle ilgili nedenlerden dolayı, Frankel'le ve diğer Komün liderleriyle "sözlü olarak," aracı vasıtasıyla iletişim kurduğu için, Marx'ın önerilerinin günümüze kadar gelebilen tek kaydı, Komün'ün Londra borsasında nasıl hisse senedi satabileceğine ilişkin tavsiyeyi ve Parisli asileri bastırmak için Versailles hükümeti ile Bismarck arasında varılan gizli anlaşmalara ilişkin istihbaratı

konu alıyordu.[173] Tomanovskaya'nın gönderdiği bir mektuptan anlaşıldığı üzere, Marx, Paris'te yeni bir başkaldırı olursa zafer için neyin gerekli olacağı konusunda kendisinin ve Engels'in 1848'in derslerini esas alarak uzun zaman önce ulaşmış oldukları sonuca göre davranmalarını Komüncülere salık veriyordu. Genç Rus devrimcinin sözleriyle, "Yardımımıza gelmeleri için taşrayı ne pahasına olursa olsun eyleme geçirmeliyiz."[174]

Marx ve Engels askerî konularda da Komüncülere tavsiye verdiler. UEB'nin Fransa örgütü üyelerinden olup Bordeaux'da yaşayan ve Paris'teki liderlik yetersizliklerinin bilincinde olan Paul Lafargue, Komün'ün ilanından yaklaşık on gün sonra şöyle yazıyordu: "'Engels yeteneklerini devrimin hizmetine sunmak üzere buraya gelemez mi?'"[175] Komün'ün 28 Mayıs'ta yenilgiye uğramasından iki hafta önce, Marx'ın karısı Jenny, Kugelmann'a yazdığı bir mektupta akıbeti ve nedenlerini önceden gördü.

> Askerî liderliğin olmayışı, "askerî" olan her şeye tamamen doğal olarak duyulan nefret ... çekişmeler, kararsızlık ve sonuçta ister istemez ortaya çıkan çelişik eylemler –böylesine cüretli ve böylesine genç bir harekette kaçınılmaz olan tüm bu olumsuzluklar kesinlikle sağlam, fedakar ve kendine güvenen işçilerin oluşturduğu çekirdek tarafından alt edilirdi; ama artık tüm umudun tükendiği kanısındayım. ... Yeni bir Haziran [1848] katliamı önümüzde duruyor...[176]

Marx, bir gün sonra Frankel ve Varlin'e gönderdiği mektupta, Jenny'nin belirttiği eksikliklerin üstesinden gelmek için tavsiyelerde bulundu.[177] Komün'ün zalimce bastırılmasından iki hafta sonra Marx şöyle yazıyordu: "Keşke Komün uyarılarıma kulak verseydi! Onlara, Montmartre tepelerinin kuzey tarafını, Prusya tarafını takviye etmelerini salık verdim ve bunu yapmak için henüz zamanları vardı: Aksi halde tuzağa düşeceklerini önceden onlara anlattım." Ayrıca Marx, Haziran 1848'de asilere uygulanan türden bir misillemeye karşı güvence sağlama çabasıyla, "Komün düşmanlarının vahşetini bir ölçüde sınırlayıcı bir koz olarak kullanılmak üzere, Ulusal Savunma üyelerini [yani, Bismarck'la suç ortaklığı yapan Versailles hükümet yetkililerini] zayıf düşürecek tüm

belgeleri derhal Londra'ya göndermelerini istedi...."[178] Marx ve Engels'in tavsiyeleri Versailles'ın Komüncülere uyguladığı –Paris'in görüp göreceği her şeyden daha beter– katliamı önler miydi ya da belki azaltır mıydı, elbette asla bilinmeyecektir.[179]

Fransa'da İç Savaş

Marx'ın Komüncülere yaptığı en önemli ve kalıcı katkı, yenilmelerinin hemen sonrasında, 1871 yılının Haziran ayı ortasında *Fransa'da İç Savaş: Uluslararası İşçi Birliği Genel Konseyi'nin Bildirisi*'nin yayınlanması oldu. Marx, daha 28 Mart'ta, Komün'ün ilan edilmesinden on gün sonra, GK'nin Paris'teki olaylarla ilgili bir bildiri yayınlamasını önerdi; bildiriyi onun yazması gerektiğine karar verildi. Ne var ki Marx, yazdığı taslakların üçüncüsünü oybirliğiyle onaylanmak üzere GK'ye okuma fırsatını ancak Mayıs'ta, yani son barikatların da düşmesinden iki gün sonra bulabildi. Pek çok Marksolojik spekülasyonun aksine, bu gecikmenin en büyük nedeni, devrimin seyriyle ilgili –özellikle ilk üç haftadaki– belirsizlik, Marx'ın hastalıkları ve en önemlisi de bilgi yetersizliğiydi. Marx 26 Nisan'da Frankel'e gönderdiği bir mektupta bu son hususla ilgili şöyle diyordu: "Bu günlerde [GK] bir Bildiri yayınlayacak.... Bu manifestoyu şimdiye kadar erteledi, çünkü [UEB'nin] Paris örgütünün günlük olarak değerli bilgileri kendisine iletmesini bekliyordu. Boşuna! Tek söz yok!" Marx, 18 Nisan'daki GK toplantısında, devrime ilişkin doğru ve ayrıntılı bilgi edinmenin güçlüğünü dikkate alarak, "mücadelenin genel eğilimi hakkında genel olarak Enternasyonal'e seslenen bir bildirinin, yapılabilecek tek şey olduğunu"[180] söyledi. On üç yıl sonra Engels, geleceğin reformcusu Eduard Bernstein'e yazdığı bir mektupta, Marx'ın bildirisinin "mücadelenin genel eğilimi"ne ilişkin bir analiz olarak görülmesi gerektiğinin altını çiziyordu. "**İç Savaş**'ta Komün'ün **içgüdüsel** eğilimlerinin az çok düşünülmüş planlar olarak onun kredi hanesine yazılması o koşullarda doğruydu ve hatta gerekliydi."[181] Komün'ün yalnızca iki buçuk ay süren ve alabileceği

yönün biraz tahmin edilmesini gerektiren kısa varlığı da "koşullar"dan hiç aşağı kalmıyordu.

Komün'ün son günlerinin telaşı içinde, Marx'ın GK için yazdıkları bir siyasal analiz olduğu kadar, Komüncülerin bir savunmasıydı da. Nitekim, Marx'ın ayaklanmaya karşı daha önce yaptığı uyarılar ona "Ben size söylemiştim" deme hakkı verebileceği halde, geriye dönük en ufak bir yargı iması bile yoktu. En son metinde Komüncülere yönelik –onların çoğunun da hiç kuşkusuz katılacağı– tek eleştiri, daha önce Kugelmann'a iletmiş olduğuyla aynıydı –Paris'te 18 Mart'ta Thiers kuvvetlerini bozguna uğrattıktan sonra "derhal Versailles üzerine yürümemekle yaptıkları can alıcı hata".[182] Önceki taslaklar, Çağrı'nın yol gösterici de olacağını, yani devrimin nasıl savunulacağına ve ilerletileceğine ilişkin tavsiyeler de içereceğini gösteriyor. Marx'ın kaleme aldığı diğer üç en önemli siyasal bildirinin –*Manifesto*, *Address of the Central Authority to the League, March 1850 [Merkezî Otoritenin Birlik'e Seslenişi, Mart 1850]* ve *Inaugural Address of the International Workingmen's Association [Uluslararası İşçi Birliği Açılış Konuşması]*– yanı sıra, yine Marx'ın hazırladığı diğer GK bildirileri gibi, bir GK belgesi olarak bu da adına yayınlandığı örgüt içindeki siyasal eğilimleri gözetmek zorundaydı.

Kırk sayfalık belgenin –ayaklanma öncesine ve sonrasına ait ayrıntılar arasına yerleştirilmiş olan– siyasal kalbi, "proletaryanın ilk kez siyasal iktidarı ele aldığı"[183] Komün'ün kendisini analiz eden on beş sayfalık üçüncü bölümdür. Tam da o nedenle Marx, Komün'ün fiilen getirdikleriyle ilgili elde edebildiği her veriyi, kendisinin ve ortağının 1848-1849 başkaldırılarından çıkardıkları dersler havuzuna eklemek için alıp kullandı.

Marx'ın *18 Brumaire*'deki öngörüsünü doğrulayacak şekilde Komün'le ilgili olarak Kugelmann'a belirtmiş olduğu nokta, yaptığı değerlendirmenin en can alıcı yeriydi. Ulusal Muhafızlar Merkez Komitesi'nin eylemlerinin gerekçesini anlatmak için 18 Mart'ta yayınladığı bildiriden –"Paris Proleterleri ... hükümet yetkilerini ele geçirerek, kendilerini kendi yazgılarının efendisi kılmalarının

kaçınılmaz görevleri ve mutlak hakları olduğunu anlamışlardır”[184]– alıntısını yaptıktan sonra Marx, “Ama işçi sınıfı hazır haldeki devlet aygıtını öylece ele geçirip, onu kendi amacı için kullanamaz,” diyordu. Çoğunluğu işçi sınıfından olan Ulusal Muhafızların düzenli ordunun yerini alması gerçeği bunu kanıtlıyordu. On gün sonra Komün ilan edildi. “Bu nedenle, Komün’ün ilk kararnamesi düzenli ordunun lağvedilmesi ve onun yerini silahlı halkın almasıydı.” Komün’ün işleyiş ve örgütlenme tarzı –“üreticilerin özyönetimi” ya da “halk için halk hükümeti eğilimi”[185]– onu o zamana kadarki her şeyden ayrı bir yere koyuyordu. “Dolayısıyla, bu yeni Komün ... modern devlet gücünü kırar.”

Bu yargı Marx ve Engels için öylesine önemliydi ki, *Manifesto*’nun 1872 tarihli Almanca basımının “Önsöz”üne Marx’ın yukarıda aktarılan sözünü aynen koydular. 1848 belgesinin ikinci bölümündeki devrimci programın “bazı ayrıntılarda eskimiş” olduğunu belirttiler. “Komün özellikle bir şeyi, yani ‘işçi sınıfının hazır haldeki Devlet aygıtını öylece ele geçirip, onu kendi amacı için kullanamayacağını’ kanıtladı.”[186]

Marx daha sonra *İç Savaş*’ta Komün’ün özünü damıttı.

> Komün’e getirilen yorumların çokluğu ve ona kendi lehine bir anlam yükleyen çıkarların çokluğu, tüm önceki hükümet biçimleri ağırlıkla baskıcı oldukları halde onun tamamen genişlemeye elverişli bir siyasal biçim olduğunu gösteriyor. Onun hakiki sırrı buydu. O esas olarak bir işçi sınıfı hükümetiydi, üreten sınıfın el koyan sınıfa karşı mücadelesinin ürünüydü, emeğin ekonomik kurtuluşunun gerçekleştirilmesini sağlamak için nihayet keşfedilmiş siyasal biçimdi.
>
> Bu son koşul olmasaydı, Komün Anayasası bir imkânsızlık ve bir hayal olurdu. Üreticinin siyasal egemenliği toplumsal köleliğinin sürmesiyle bir arada var olamaz. İşte bu yüzden Komün, sınıfların ve dolayısıyla sınıf egemenliğinin varlık nedeni olan ekonomik temelleri söküp atmak için bir manivela işlevi görecekti. Emeğin kurtulmasıyla, her insan emekçi haline gelir ve üretici emek sınıfsal bir nitelik olmaktan çıkar.[187]

Komün, 1848 ayaklanmalarında yükselen ve üreticilerin toplumsal çıkarlarına hitap eden talebin, “Sosyal Cumhuriyet” talebinin gerekleşmesinden ibaret değildi, daha esaslı bir anlamda da işleyiş tarzıyla –çünkü üretici sınıfın elindeydi– sınıfsal baskıyı sone

erdirme, böylece de bizatihi devleti zayıflatma ve genç Marx'ın bazen "hakiki demokrasi" dediği yönetimi kurma sürecini başlatan bir hükümetti.

Marx, on yıl sonra açıkladığı gibi, "Komün'ün çoğunluğunun hiçbir anlamda sosyalist olmadığını ve olmasının da beklenemeyeceğini"[188] biliyordu. Komün, daha çok, onu destekleyen işçi sınıfının bir gecede tamamlanamayacağını bildiği bir sürecin başlangıcıydı. "Kendi kurtuluşlarını ve yanı sıra da şimdiki toplumun kendi ekonomik etkenlerinden dolayı karşı konulmaz biçimde eğilim gösterdiği daha yüksek biçimi ortaya çıkarmak için, koşulları ve insanları dönüşüme uğratarak uzun mücadelelerden, bir dizi tarihsel süreçten geçmek zorunda kalacaklarını biliyorlar."[189] Aldığı toplumsal önlemler ilerici olduğu kadar, "Komün'ün ana ölçüsü kendi varlığıydı." Marx ilk taslağında bununla neyi kastettiğini açıklıyordu. Komün "açıkça, bilinçli şekilde Emeğin Kurtuluşunu ve Toplumun dönüştürülmesini amaç edindiğini ilan etmiş olmasına" rağmen, "... kurduğu Cumhuriyetin fiilî 'toplumsal' karakteri yalnızca bunda, yani Paris Komünü'nü işçilerin yönetmesinde yatar!"[190] Bu nedenle, Paris'te siyasal iktidarın– uzun erimli sosyalist amacı gerçekleştirmenin tek yolu – emekçilerin ellerinde olduğu gerçeği, bir "Sosyal Cumhuriyet" olarak yaptığı açıklamalardan ve aldığı önlemlerden daha önemliydi.

Hem nihai belge hem de ilk taslak, köylüleri Komüncülerin davasına kazanma perspektifini ana çizgileriyle ortaya koymasına rağmen, ilk taslak daha aydınlatıcıdır. Marx'ın savunduğuna göre, 1848'den sonraki Fransız devletinin aksine, Komün kırsal emekçilerin çıkarlarını nesnel olarak temsil ediyordu. İşte bu nedenle, Versailles en kötü kâbusunun –Paris ile kırsal kesim arasında bir işçi-köylü ittifakının– gerçekleşmesini önlemek için elinden gelen her şeyi yaptı. Ama kabul etmek gerekiyordu ki, "Kıta Avrupa'sı ülkelerinin çoğunda olduğu gibi Fransa'da da kentsel ve kırsal üreticiler arasında, sanayi proletaryası ile köylüler arasında elbette derin bir karşıtlık vardır." Bu karşıtlık, iki üretici grup

arasındaki “ekonomik farklılıklar”a dayanıyordu ve bunun üstüne “inşa edilmiş farklı toplumsal ve siyasal görüşlerden oluşan bütün bir dünya” vardı. Bununla birlikte, değişen ekonomik şartları ve kapitalist üretim ilişkilerinin ilerleyişi karşısında köylülüğün yaşam tarzını sürdürmesinin gitgide daha çok zorlaşması, köylülük ile proletarya arasındaki karşıtlığı nesnel olarak azaltıcı bir ilişki doğurmuştu.

> Bu nedenle, köylüyü proleterden ayıran şey artık onun gerçek çıkarı değil, yanılgılı önyargısıdır. Eğer Komün, göstermiş olduğumuz gibi, ona güncel ekonomik koşullarında bile dolaysızca büyük nimetler [yani, yararlar] sağlayabilecek tek güç ise, onun güncel ekonomik koşullarını dönüştürmesini garantileyebilecek, onu bir yanda toprak sahibince topraksız bırakılmaktan, öte yanda da mülk sahipliği gerekçesine sığınılarak ezilmekten, örselenmekten ve sefaletten kurtarabilecek, onu sözde toprak sahibi olmaktan çıkarıp emeğinin meyvelerinin gerçek sahibi yapabilecek, toplumsal gereksinimlerin dayattığı ve artık her gün düşman bir etken olarak onu taciz eden modern tarımcılığın nimetlerini gerçekten bağımsız bir üretici olma konumuna son vermeksizin onun için toparlayabilecek tek hükümet biçimidir. Köylü, Komünal Cumhuriyetin dolaysız yararını görünce, çok geçmeden ona güven duyardı.[191]

Marx’ın Komüncülere önerdikleri, köylülüğü yanlarına çekmek için somut önlemler geliştirmede kullanacakları bir çerçeveydi. Yeni hükümetin köylüyü mülksüzleştirmek şöyle dursun, “gerçekten bağımsız bir üretici olması” için ona yardım edeceği konusunda köylüye güven verebildiği ölçüde, işçi-köylü ittifakı –Komün’ün ayakta kalmasının bir önkoşulu– gerçekleştirilebilirdi. Marx’ın tavsiyesini Lenin’den daha iyi kavrayan olmayacaktı.

İç Savaş Marx’ın Komün konusundaki nihai sözü olmakla birlikte, o ve Engels daha sonra ara sıra getirdikleri yorumlarla o analize eklemeler yaptılar. Komün’ü savunma telaşı bitince, Komün liderliğinin yetersizlikleri, özellikle de “merkezîlikten yoksunluğu” ve kendini savunmak için daha “otoriter önlemler”e başvuramaması konusunda daha açık sözlü olabildiler –bu savları burada not etmekle yetiniyorum.[192]

Komün’ün yenilgisinden üç yıl sonra Engels, Londra’daki “ultra-devrimci” mültecilerin her şey olup bittikten sonra kopardıkları

"devrimci" yaygarayı eleştirirken, devrim sürecine ilişkin son derece soğukkanlı bir yorum getirdi.

> Gerçekte tüm diğer zamanlarda yapıldığı gibi, her devrimde de kaçınılmaz olarak pek çok aptallık yapılır ve en sonunda insanlar olayları eleştirel bir bakışla gözden geçirebilecek kadar sakinleştiklerinde, ister istemez şu sonuçları çıkarırlar: Yapmadan bırakmamızın daha iyi olacağı birçok şey yaptık ve yapmamızın daha iyi olacağı birçok şeyi yapmaktan geri durduk, işte o yüzden işler ters gitti. Ama Komün'ün kusursuz ve yanılmaz olduğunu ilan etmek için ve ne zaman bir ev yakılsa ya da bir rehine vurulsa bunu harfiyen cezalandırıcı adalet örneği gibi göstermek için, eleştirel tutumdan ne kadar yoksun olmak gerekir?[193]

Başka bir deyişle, Komün'e ilişkin dürüst bir değerlendirme, onun güçlü yanları kadar zayıf yanlarını da dikkate almalıdır. Her şey "sakin"leşince Marx ve Engels'in zayıf yanlar hakkında daha çok şey söylemiş olabilmeleri, *İç Savaş*'ta sunulan savunmaya ve analize en ufak bir halel getirmedi.[194]

İç Savaş'ın etkisi

Marx, yayınlanmasından kısa süre sonra *İç Savaş*'la ilgili olarak Kugelmann'a şöyle yazmıştı: "Büyük patırtı kopuyor ve ben, ŞU AN LONDRA'NIN EN ÇOK ÇAMUR ATILAN VE EN ÇOK TEHDIT EDILEN ADAMI olmanın onurunu taşıyorum. Gözden uzaklarda geçen yirmi yıllık bıktırıcı dingin hayattan sonra bu gerçekten iyi geliyor."[195] Londra burjuva basınının *İç Savaş*'a ve yazarına yağdırdığı çamur seli, UEB'yi Paris ayaklanmasını kışkırtmış olmakla suçluyordu: "Komün'ün yenilmesinden sonra tüm Avrupa'yı saran gericiliğin ortasında, tam da *İç Savaş*'ın başarısı ... Enternasyonal'in toplum ve uygarlık için en büyük tehdit olarak damgalanmasına katkıda bulundu."[196] Üç ay boyunca, neredeyse her haksız suçlamaya GK adına editörlere yazdıkları mektuplarla karşılık verdiler, bunların bazıları da gerçekten yayınlandı. 1871 yazı sona erdiğinde iftiralar da biraz azaldı.

Karalama kampanyası, GK'nin belgeyi geniş kesimlere ulaştırmayı başardığını kanıtlıyordu. Avam Kamarası'ndaki önde gelen kişilerin yanı sıra, Londra, Manchester ve Birmingham'daki

sendikal kuruluşlara da nüshalar gönderildi. Marx'ın GK'ye söylediği gibi, "şimdi bildiriyi işçi sınıfı içinde olabildiğince geniş şekilde dağıtmak gerekliydi."[197] İkinci basım için hazırlanan el ilanının üst kısmında, "(HER İNGİLİZ EMEKÇİSİ TARAFINDAN OKUNMALI)," diye yazıyordu. Bin nüsha olan ilk basımı çok kısa sürede iki bin adetlik yeni bir basım ve ayrıca, Engels'in hazırladığı Almanca basım izledi. "İki ayda üç basımı yapıldı, ikinci basımı 8.000 nüsha satıldı ve Avrupa dillerinin çoğuna çevrildi."[198] Marx'ın yazdığı başka hiçbir yapıt bu kadar kısa sürede bu kadar geniş kesimlerce okunmadı. Yaşamının geriye kalan on iki yılında yayınladığı hiçbir şey önemce onu aşamadı. Marx ve Engels'in Komün konusundaki tamamlayıcı görüşleriyle birlikte, *İç Savaş*, daha önce belirtildiği gibi, Lenin'in "devrimci pratiği"ni derinden etkileyecekti.

Komün'ün yenilgisinin ardından egemen sınıfların Enternasyonal'e yönelttikleri saldırılar –birisi de Papa'dan geldi[199]– hiç niyetlenmedikleri bir sonuç doğurdu. UEB'nin ve fiilî liderinin halka tanıtılmasına o zamana kadarki her şeyden daha çok katkı yaptı. *İç Savaş*'ı Marx'ın yazdığı ortaya çıkınca, Marx daha önce hiç yaşamadığı şekilde kamuoyunun ilgi odağına sürüklendi. Röportaj için Marx'ın evine akın eden gazeteciler, onun adının, dünya çapında her eve girmesine değilse bile, hiç kuşku yok ki her yerdeki siyasal açıdan en bilinçliler arasında tanınır kılınmasına kısmen vesile oldular. Tüm bu tanıtımların sonucu olarak, Marx'ın akımının ya da onların deyişiyle "parti"sinin tarihinde ilk kez, programının ilk tohumları dünyanın her köşesine saçılıyordu. Gerçekten filizlenmiş olanların kökleri, bu akımın Paris ayaklanmasından sonra elde ettiği kazanımlara kadar uzanabilir. Yukarıda değinildiği üzere, Marx'ın Komün sırasında Kugelmann'a söylediği, "yakın sonuçlar ne olursa olsun, dünya çapında tarihî önemi olan yeni bir çıkış noktası kazanılmıştır," sözünün öngörülü olduğu da anlaşılmıştır.

Ek Okuma Önerileri

V.İ. Lenin, "İkili İktidar," 9 Nisan 1917 (Lenin Collected Works [Lenin Toplu Yapıtlar], Cilt 24, s. 39-41; http://marxistsfr.org/archive/lenin/works/1917/apr/09.htm). Marksizm arşivinde Komün'ün siyasal özüne ilişkin bundan daha veciz bir betimleme yoktur – konuyla ilgili yirmi yıllık araştırma, yazı ve konferans çalışmalarının ürünü.

Prosper-Olivier Lissagaray, History of the Paris Commune of 1871 [1871 Paris Komünü'nün Tarihi], çeviren Eleanor Marx (Londra: New Park Publications, 1976). Lissagaray Komün'e katılanlardan biriydi ve Marx ile yakın irtibattaydı; kitabın yazılmasına ve yayınlanmasına Marx yardım etti. Marx'ın görüşüne göre bu, "Komün'ün en iyi tarihi"dir.

Karl Marx, The Civil War in France [Fransa'da İç Savaş]. MECW, Cilt 22; http://www.marxists.org/archive/marx/works/1871/civil-war-france/index.htm

Karl Marx, The Civil War in France [Fransa'da İç Savaş] taslakları. MECW, Cilt 22; http://www.marxists.org/archive/marx/works/1871/civil-war-france/drafts/index.htm

August H. Nimtz, Jr., Demokrasi Savaşçıları Olarak Marx ve Engels (İstanbul: Yordam Kitap, 2012). Bu kitap, yer darlığından dolayı bu makaleye dahil edilemeyen ayrıntıları içeriyor.

Çeviri: Şükrü Alpagut

163 *Manifesto*'nun 1888 tarihli İngilizce çevirisinde Engels, özgün Almanca metnin IV. bölümündeki "In Deutschland kämpft die kommunistische Partei, sobald ..." diye başlayan cümlede "*sobald*" (her ne zaman) sözcüğünü "*as soon as*" (... olur olmaz) ifadesiyle değiştirmiştir: "In Deutschland kämpft die kommunistische Partei, sobald die Bourgeoisie revolutionär auftritt, gemeinsam mit der Bourgeoisie. ... [Almanya'da Komünist Partisi burjuvazi devrimci bir tutum takınır takınmaz ... burjuvaziyle birlikte mücadele eder]. Hal Draper'ın inandırıcı bir anlatımla ileri sürdüğüne göre, bu, Engels'in kendisinin ve ortağının ayaklanmalarda Alman burjuvazisine yönelik umutlarının suya düştüğünü kabullenme çabasıdır (Draper, *The Adventures of the Communist Manifesto* (Berkeley: Center for Socialist History, 1994), s. 321.

164 Ayrıntılar için, benim kaleme aldığım *Tocqueville, and Race in America: The 'Absolute Democracy' or the 'Defiled Republic*'e (Lanham, Maryland: Lexington Press, 2003) bakın.

165 *Marx-Engels Collected Works* (New York: International Publishers, 1975-2004), cilt 11, s. 185-86; bundan böyle *MECW*'den yapılacak alıntılar, buradakini örnek verirsek, **11**, s. 185-86 şeklinde gösterilecektir. Okuyucu, Marx'ın cümlelerinin anlamlarını değil ama sıralarını yeniden düzenlediğime tanık olabilir.

166 **44**, s. 149.

167 Age., s. 128. *MECW*'deki küçük puntolu büyük harfler özgün basımı yansıtıyor.

168 Age., s. 131.

169 Age., s. 136-37.

170 **11**, s. 68.

171 **45**, s. 41.

172 Stewart Edwards, *The Paris Commune, 1871* (New York: Quadrangle Book, 1971), s. 257.

173 **44**, s. 142, 148-51.
174 Stewart Edwards, der., *The Communards of Paris, 1871* (Ithaca, N.Y.: Cornell University Press, 1973), s. 134.
175 Maximilien Rubel ve Margaret Manale, *Marx Without Myth: A Chronological Study of His Life and Work* (New York: Harper and Row, 1975), s. 263.
176 Marx ve Engels, *Writings on the Paris Commune*, der., Hal Draper (New York: Monthly Review Press, 1971), s. 222-23.
177 **44**, s. 148-49.
178 Age., s. 151.
179 Edwards'a göre, "Elde kesin sayı olmamakla birlikte, yaklaşık 25.000 Parisli öldürüldü, Versailles'ın savaştaki kayıpları ise 877 ölü ve 6.454 yaralıydı. ... Tutuklananların kesin sayısı belli değildir ... 50.000 olabilir" (*The Paris Commune*, s. 346-47).
180 Marksizm-Leninizm Enstitüsü, *Birinci Enternasyonal Genel Konseyi, 1870-1871* (Moskova: Progress Publishers, 1974), s. 177.
181 **47**, s. 73-74. Engels Bernstein'e şunu da söylüyordu: "Ruslar, çok uygun olarak, yaptıkları *Manifesto* çevirisine *İç Savaş*'taki pasajı eklemişler. Çıkarılması için öylesine telaş edilmemiş olsaydı, bunu ve başka bir iki şeyi yapmış olabilirdik." Lenin'in analizinde ve siyasetinde *İç Savaş*'ın ne denli önemli bir yer tutacağı düşünülünce, bu dikkate değer bir şeydir –Engels'in ve ortağının, 1872 tarihli Almanca basıma yazdıkları "Önsöz"e daha çok şeyi dahil etmeyi arzulardık, şeklindeki kabulü de öyle.
182 **22**, s. 326. Birinci taslağın notlarında Marx, "Devrimcilerin sayısız yanlışları," diye yazıyordu, ama nihai metinde buna yer vermedi (**22**, s. 509).
183 Marx ve Engels, *Manifesto*'nun 1872 Almanca basımının "Önsöz"ünde böyle ifade ediyorlar.
184 Bildiriden daha uzun bir alıntı için bkz. Edwards, *The Paris Commune*, s. 155-6. Marx'ın Komün'ü proletaryanın ilk kez iktidarı alması olarak tanımlaması konusunda daha sonra yapılan tartışmalar düşünülünce, Merkez Komite'nin bildirisinde "proleterler" ifadesinin kullanılmış olması önemlidir.
185 **22**, s. 328, 332, 339. Son alıntı Lincoln'ün ünlü sözünden esinlenmiştir. ABD İç Savaşı, herkesin zihnini –bu arada, belgenin başlığını– derinden etkilemeyi sürdürüyordu; Komüncülere karşı savaşını Lincoln'ün Konfederasyon'a karşı verdiği savaşa benzetmeye çalışan Thiers de buna dahildi. Buna karşı koymak için Marx, Versailles'ın eylemlerini "'köle sahiplerinin' isyanı" olarak çağrı metni boyunca yerden yere vurur.
186 **23**, s. 175.
187 **22**, s. 334-35.
188 **46**, s. 66.
189 **22**, s. 335. "Koşulları ve insanları dönüşüme uğratma" konusunda, karş. Marx, *Feuerbach Üzerine Tezler*, özgül olarak, üçüncüsü–**5**, s. 4, 7.
190 **22**, s. 499.
191 **22**, s. 494-95.
192 Ayrıntılar için, benim yazdığım *Demokrasi Savaşçıları Olarak Marx ve Engels* (İstanbul: Yordam Kitap, 2012), s. 314-316'ya bakın.

193 **24**, s. 18.
194 Burada ele alınması mümkün olmayan bir başka önemli sorun da Marx ve/veya Engels'in Komün'ü proletarya diktatörlüğü olarak görüp görmedikleridir. Ayrıntılar için, benim yazdığım *Demokrasi Savaşçıları,* s. 314-316'ya bakın.
195 44, s. 158.
196 McLellan, s. 401.
197 *General Council*, 1870-1871, s. 225.
198 McLellan, s. 400.
199 Bkz. *General Council,* III, 1870-1871, s. 242.

Michael A. Lebowitz

Kanada (Vancouver) Simon Fraser Üniversitesi'nde onursal (*emeritus*) iktisat profesörüdür. 2004 ile 2010 yılları arasında Chavez yönetimindeki Venezüella'da danışman olarak görev yapmıştır.

Yayınlanmış kitapları şunlardır:

Kapital'in Ötesi: Marx ve İşçi Sınıfının Politik İktisadı, çev: Arif Geniş, Phoenix Yayınları, (2004 Isaac Deutscher Ödülü).

21. Yüzyıl İçin Sosyalizm, çev. P. Üçer-İ. Akbulut, Yordam Kitap, 2008.

Sosyalis Alternatif, çev. Etkin Bilen Ertalay, Yordam Kitap, 2011.

Contradictions of 'Real Socialism': the Conductor and the Conducted, Monthly Review Press, 2012.

Following Marx: Method, Critique and Crisis, Brill, 2009.

Karl Marx

Gotha Programının Eleştirisi

Michael A. Lebowitz

Gotha Programının Eleştirisi (*Kritik des Gothaer Programms - Randglossen zum Programm der deutschen Arbeiterpartei*) [200]Marx'ın diğer yazılı eserlerine benzemez. *Komünist Manifesto* ya da *Fransa'da İç Savaş* gibi yayınlanmak üzere hazırlanan tamamlanmış bir çalışma değildir. Yayınlanması düşünülmemiş olmakla birlikte uzun soluklu bir akıl yürütme sürecinin sonucu olan *Grundrisse* gibi bir çalışma da değildir. *Eleştiri*, Marx'ın betimlemesiyle, düpedüz "eleştirel kenar notları"ydı.

Ve bunun getirdiği bazı sonuçlar vardır. Bütün kenar notları için geçerli olduğu gibi, içeriği büyük ölçüde eleştiriye hedef olan belge tarafından dayatılır; akıl yürütmenin hem düzeni hem de akışı dışarıdan belirlenir. Dahası, bazı sözler ilk bakışta açıkça anlaşılabilirken (örneğin, söz konusu belgedeki bir hususun bönlük olduğunu kolaylıkla gösterebildiğimizde olduğu gibi), bazen de ortaya atılan hususlar yüzeyden bakılınca tam olarak görülmeyen derindeki bir analizi yansıtabilir. Öyleyse, içsel (başka bir yerde bulunabilecek olan) tezin kavranıp yeniden kurulamaması önemli yanlış anlamalara yol açabilir.

Son olarak, belirli bir belgenin eleştirilmesi söz konusu olunca, hem ilgili belgeyi hem de eleştirmenin o belgeyle olan ilişkisini anlamak önemlidir. *Gotha Programının Eleştirisi*'ni hem tarihsel hem de kuramsal olarak yerli yerine oturtmamız gerekir.

Tarih

“Gerçek Hareket”[201]

“Gerçek hareketin her adımı, bir düzine programdan daha önemlidir.” Mayıs 1875’te Marx, iki Alman partisinin o ayın ileriki günlerinde Gotha kentinde yapılması planlanan Birleşme Kongresi için hazırlanan program taslağıyla ilgili olarak bir Alman dostuna böyle yazmıştı.[202]

Eğer “gerçek hareket” güçlü bir sosyalist partinin, aslında dünyadaki en önemli ve başka yerlerdekilere model oluşturan bir partinin geliştirilmesini ifade ediyorsa, Almanya’da 19. yüzyılın ikinci yarısı ile 20. yüzyılın başlarında kesinlikle “gerçek hareket” vardı. 1863’te iki yeni işçi sınıfı partisi (Alman İşçileri Genel Derneği [ADAV] ve Alman İşçi Dernekleri Birliği [VDAV]) kuruldu ve bunlarla Gotha’da kurulan Almanya Sosyalist İşçi Partisi (SAPD) arasında doğrudan bağ vardı; bu parti 1890’da Almanya Sosyal Demokrat Partisi (SPD) adını alacaktı.

ADAV, işçilerden gelen önerilere yanıt olarak Ferdinand Lassalle (Marx’ın erken dönem yazılarından çok etkilenmiş ve onlardan çalıntı yapmaya eğilimli, havalı bir lider) tarafından kuruldu ve işçilerin düşmanları olarak kapitalistlere odaklandı. Öte yandan, 20.000’i aşkın üyeye sahip yerel dernekleri (birçoğu işçilerin eğitilmesiyle ilgiliydi) temel alan VDAV (ya da Verband) özellikle Güney’deki liberal reformcularla ittifak kurdu. Bu ikisinin siyasal yönelimi yola çıktıklarında kesinlikle farklıydı: ADAV sendikal etkinlikleri vurgulamadığı ve onun yerine, üretici kooperatiflerinin (Bismarck liderliğindeki Prusya hükümetinin parasal desteğiyle) gelişimine önem verdiği halde, VDAV işçilerin desteklenmesini de kapsayan genel bir liberal reform programını vurguluyordu. Yine de bu iki örgüt siyasal uygulamalar bakımından birbirine yaklaştı, ilk olarak Wilhelm Liebknecht (Marx’ın bir arkadaşı) ADAV’ın politikalarına muhalif olduğu için 1865’te ADAV’dan ayrılıp VDAV liderlerinden birisi oldu (diğeri August Bebel’di) ve ikinci olarak, VDAV 1868’de Marx’ın önderliğindeki Birinci Enternasyonal’in

programını benimsedi (bu gelişme VDAV'ın 5.000 üyesini kaybetmesiyle sonuçlandı). ADAV'ın 66 üyesinin önayak olduğu ve Liebknecht ile Bebel'in önderliğindeki Verband'dan 114 üyenin katıldığı birleşik bir işçi sınıfı partisi olan Sosyal Demokrat İşçi Partisi'nin (SDAP) 1869'da Eisenach'ta kurulmasıyla, Gotha'da bir araya gelecek olan iki oyuncu ortaya çıktı: "Eisenachçılar" (SDAP) ve "Lasalcılar" (ADAV).

1871 yılı itibarıyla ADAV'ın 14.000 üyesi varken, SDAP'nin 10.000 üyesi vardı ve 1874 seçimlerinde ADAV 180.000 oy, SDAP ise 170.000 oy aldı. Ama Eisenachçılar, sendikalara ve grev faaliyetlerine destek vermeleri nedeniyle, bu dönemde özellikle işçi sınıfı içinde güç kazanıyordu. (1871 ile 1873 yılları arasında, 200.000'den fazla işçi grev faaliyetlerinde yer aldı.) Buna karşılık, ADAV'ın oluşturduğu genel birliğin 1870'de 25.000 olan üye sayısı 1874'te 5.000'e düştü. Bismarck tarafından sosyalist örgütlere (özellikle de ADAV'a) uygulanan genel devlet baskısı bağlamında, "Lasalcılar" artık Eisenachçılara birleşme önerisinde bulundu; böyle bir şeye o zamana kadar direnmişlerdi. Şubat 1875 ortalarında Gotha'da ortak bir komisyonun toplanmasıyla görüşmeler ciddiyet kazandı; Mayıs 1875'te de 130 delege (%60'ı Lasalcılardan geliyordu) Almanya Sosyalist İşçi Partisi'ni oluşturdu (SAPD) ve 25.000 üye adına Gotha Programını kabul etti.

Kuruluşunu izleyen bir yıl içinde yeni parti 38.000 üye ve 291 yerel şube sayısına ulaştı, ardından 1877 seçimlerinde yarım milyona yakın oy alarak 12 milletvekilliği elde etti. Bismarck'ın 1878'de yürürlüğe koyduğu ve 1890'a kadar devam eden Anti-Sosyalist Yasaların etkisine rağmen, parti 1890'da oylarını bir milyona (tüm oyların %19.75'ine) ve sonra 1903'te yaklaşık 3 milyona yükseltti. Hiç kuşku yok ki, Gotha'da yaratılan ve Almanya'nın en büyük partisi haline gelen parti büyük bir başarıya ulaşmıştı.

"bütünüyle karşı çıkılması gereken bir program"

Ama Marx ve Engels bunu hiç tahmin etmemişlerdi. Birleşme tartışmalarının yapılmakta olduğunu bilmelerine rağmen, gazetelerde Gotha Programının bir taslağını okuyunca "şaşkınlığa" düştüler. Nasıl olur da hiç kimse bize tüm bunlar hakkında hiçbir bilgi göndermez? Engels, Liebknecht'i "affetmeyeceğiz," diye yazıyordu Bebel'e, "çünkü bütün bu olanlar hakkında bize **tek söz** etmedi." Neredeyse hiç karışmıyor olmamıza karşın, partimizin yaptığı her şey için yurt dışında biz suçlanıyoruz. Ama "bu program bir dönüm noktasına işaret ediyor." Eğer kabul edilirse, "böyle bir temel üzerine kurulan **yeni** partiye **hiçbir zaman** destek veremeyeceğiz."[203] Marx, Bracke'ye yazdığı mektupta, çok açıkça "program bir işe yaramaz" diyordu; doğru, "birleşme olgusu, kendi başına, işçileri sevindirecektir, ama bu anlık başarının bedelinin pek pahalı olmadığına inanmak bir yanılgıdır." Engels de Bebel'e yazarken, anlık bir olgu olmanın ötesine geçemeyeceği öngörüsünde bulunuyordu: "**Bu** temel üzerindeki bir birliğin bir yıl bile sürmeyeceğini düşünüyorum."

Peki, taslakta ne vardı da Marx'ı ve Engels'i böylesine öfkelendirmişti (kendi takipçilerinin, programın içeriğini onlardan saklamış olmaları dışında)? Özellikle Marx'ın ve Engels'in mektupları, programda Lassalle'ın kuramsal perspektifinin ne ölçüde belirleyici olduğu vurguluyordu. Örneğin Engels, üretici kooperatiflerine devlet yardımının desteklenmesi, "ücretlerin tunç yasası"nın öne çıkarılması ve "özgür devlet" için çağrı yapılması gibi klasik Lasalcı ilkelerin varlığına işaret ediyordu; tüm bu noktalar Marx'ın daha sonra kaleme aldığı program *Eleştiri*'sinde uzun uzadıya geliştirildi. Partimiz nasıl olur da Lasalcılara bu şekilde inandırıcılık kazandırabilirdi! Birlik, "onların hizipçi sloganlarından ve devlet yardımından vazgeçmeye ne ölçüde istekli olduklarına bağlı" kılınmalıydı; yani, birliğin bir koşulu, onların "her derde deva saydıkları devlet yardımı"na odaklanmaktan vazgeçmeleri olmalıydı.

Kısacası Engels, Lasalcı tutumları benimsemek yerine, Lasalcıların "işçilerin gözünde sarsılmış olan konumlarını

Partimizin zararına yeniden sağlamlaştıramamaları”nı garantilemenin “ödevimiz” olduğunu savunuyordu. Marx da aynı noktaya parmak basıyordu: Lasalcılar bir çıkmazdaydı. İleri bir program üstünde görüş birliğine varma olanağı yoksa, “ortak düşmana karşı eylem için bir anlaşmayla yetinmek” ve “kendileri yardıma gereksinim duyanlara koşulsuz” teslim olmak yerine, “uzunca bir dönem ortak faaliyetlerde bulunarak” programın temelini hazırlamak çok daha iyi olurdu.

Ne var ki, sorun olan **yalnızca** Lasalcılar değildi. Marx ve Engels’i “Partimiz” de kaygılandırıyordu (ve yıllar boyunca yaptıkları yazışmaların ortaya koyduğu gibi, bu ne ilk ne de son kez oluyordu). Özellikle, yalnızca verdiği ödünlerden dolayı değil, aynı zamanda “programın karanlık ve karışık tümceleri”nden dolayı Liebknecht’i suçluyorlardı. Engels’in 16 yıl sonra Bebel’e açıkladığı üzere, “bütün bu tümceler Liebknecht’in kendi kişiliğini temsil etmektedir; bizim onunla yıllardan beri kavga etmemizin nedeni, onun kendinden geçerek sarıldığı bu tümcelerdir. Teorik bakımdan o, her zaman karışık fikirler taşımıştır ve bizim sorunları açık ve güçlü biçimde ifade ediş tarzımızı her zaman bayağı bulmuştur.”[204]

Lasalcı tutumları bize aitmiş gibi benimsemekle, diye uyarıyordu Engels, Partimiz kendisini kuramsal olarak silahsızlandıracaktır: “Lassalle’ın kof tekerlemelerini kendi bayrağının üzerine yazmış olduğundan, bir daha bunlara açık yüreklilikle karşı çıkamayacak.” Ama ufukta daha da büyük bir sorun vardı: “karşı taraf ne ödün verdi? Programda, oldukça karışık bir yığın **salt demokratik istemin** yer alması.” O zaman, iki partinin birliği başarısızlığa uğrarsa ne olacak, bir düşünün: “eğer Lasalcılar o zaman bir kez daha yalnızca kendi partilerinin asıl işçi partisi olduğunu ve bizim burjuva olduğumuzu iddia etmeye kalkarsa, bunun kanıtı program olacak. Bu programdaki bütün sosyalist önlemler **onlara** ait olacak; küçük burjuva demokrasisinin istemlerini, bu programa yalnızca **bizim** partimiz sokmuş olacak.” Gerçekten, programdaki “yedi siyasal istem ... içinde **burjuva**-demokratik olmayan tek bir istem yoktur.”[205]

Kısacası, “hiçbir durumda kabul edilmemesi gereken” Lasalcı ifadelere ve sloganlara ek olarak, bir de Engels’in aylar sonra “yavan bir tarzda demokratik olan ve Halk Partisi’nin” (Liebknecht’in eski partisi) “anlayışı ve üslubu ile kaleme alınmış bulunan bir dizi istem” olarak nitelendirdiği şeyler vardı.[206] Birinci Enternasyonal’in programına bağlı olanlar bu kendine has bileşimi –sınırlı Eisenach programından bile daha kötü olan bir belgeyi– nasıl kabul edebilirdi? Doğru, diyordu Engels, “bir partinin resmî programı, o partinin yaptığı işlerden daha az önem taşır.” Yine de yeni bir partinin oluşturulması “herkesin gözü önünde çekilen bir bayrak gibidir ve toplum partiyi buna göre değerlendirir.”[207] **Diğer ülkelerin işçileri ne düşünürdü?** Bu Marx’ın da tasasıydı: bir program yapmak, “bütün dünyanın gözü önünde, Parti hareketinin düzeyini ölçmek için kullanılacak olan nirengi noktaları koymak anlamına gelir.”[208]

Dolayısıyla, programı **mahkûm etmek** gerekiyordu. “Benim görüşüme göre bütünüyle karşı çıkılması gereken, Partiyi yılgınlığa sürükleyen bu programı,” diye belirtiyordu Marx, “diplomatik sessizlikle bile olsa tanımamak, benim görevimdir”. Bu nedenle, diye uyarıyordu, “Birleşme Kongresi yapıldıktan sonra, Engels ve ben, tutumumuzun sözü edilen ilke programından tamamen uzak olduğunu ve onunla hiçbir ilgimizin olmadığını belirten kısa bir bildiri yayınlayacağız.”

Ama böyle bir bildiri kaleme alınmadı. Gerçekte, Partinin Gotha’da benimsenen belgeyi yıllar sonra yenisiyle değiştirmeye karar vermesine kadar Marx ve Engels’in eleştirileri kamuoyuna açıklanmadı. Engels, taslağını büyük ölçüde Karl Kautsky’nin hazırladığı yeni belgenin (Erfurt Programının) Gotha Programının yerini aldığı 1891’de Erfurt’ta düzenlenen parti kongresinin arifesine kadar, Marx’ın Gotha Programına ilişkin “eleştirel kenar notları”nı yayınlamadı. O programın o zaman mahkûm edilmemesinin nedeni ise açıktı: Gotha’daki Birleşme Kongresi çok başarılı oldu; gerçek hareketin bir adımıydı.

Engels'in Gotha Kongresi'nden beş ay sonra Bebel'e açıkladığı gibi, bu "son derece düzensiz, karmakarışık, bölük pörçük, mantıksız ve rezilce program" partiyi "gülünç duruma" düşürürdü; **neyse ki** burjuva gazeteleri "bunu komünist bir program gibi yorumladılar ve görünüşe bakılırsa, işçiler de aynı şeyi yapıyor." Kısacası, resmî program Almanya'da gerçek hareketi sekteye uğratmadı. "Hem hasımlarımız hem de işçiler," diye açıklıyordu Engels, "bu programın bizim niyetlerimizi temsil ettiğini düşündüğü sürece, bu konuda sessiz kalma hakkımızı kullanabiliriz."[209]

Ne denli mutsuz olsalar da, Marx ve Engels, Almanya'daki somut koşulları yakından bilen militanların yargısına eninde sonunda uyum göstermekle akıllı davrandılar. Liebknecht, 1891'deki Erfurt Kongresi'nde, Marx ve Engels'in Gotha Programı temelinde birleşen partinin potansiyeli konusunda yanıldıklarını öne sürüyordu. Evet, elbette, o program kilit öneme sahip birçok bakımdan kuramsal olarak yanlıştı, ama o zamanlar hayatta kalmak için gerekli olan buydu. Gerçekte, diye açıklıyordu, "kuram ve uygulama iki farklı şeydir" ve "kuram konusunda Marx'ın yargısına ne denli koşulsuz olarak güveniyorsam, uygulamada da o denli kendi yolumu izlerim."[210] Yirmi yıl sonra Bebel'in anımsadığına göre de "Londra'daki iki ihtiyarla anlaşmaya varmak hiç de kolay değildi. Bizim zekice bir hesaplama ve ustaca bir taktik olduğunu düşündüğümüz bir şeyi onlar zayıflık ve sorumsuzca rahatlık olarak görüyordu. En sonunda önemli olan noktaya ulaşıldı: birleşme."[211]

Ama uygulama ile "taktik" aynı şey değildir (bu ikincisi ne denli ustaca olursa olsun) ve genel bir kuram özgül somut koşullara mutlaka uygulanabilir olmayabilir. Lenin'in kavradığı gibi, "herhangi bir toplumsal sorunun araştırılmasında Marksist kuramın gerektirdiği kesin kural, o sorunun **belirlenmiş** tarihsel sınırlar içinde irdelenmesidir ve eğer sorun belli bir ülkeyle ilgiliyse (örneğin, belli bir ülkenin ulusal programı söz konusuysa) o ülkeyi aynı tarihsel dönemdeki diğerlerinden ayıran özgül nitelikler dikkate alınmalıdır."[212] Marx'ın *Gotha Programının Eleştirisi*'ni hem bir

genel kuram olarak hem de o dönemde Almanya’yı karakterize eden özgül niteliklerle ilişkili olarak düşünmek temel önem taşır.

Belgeler

Gotha Programı[213]

Partinin Gotha’daki kongresinde benimsediği programda iki nokta hemen göze çarpar. Birincisi, ne denli **kısa** olduğudur. Marx’ın *Eleştiri*’si uzunluk bakımından programın kendisini kat kat aşar. Taslak belgedeki neredeyse her cümle, Marx’ın kendi kuramını uzun uzadıya analiz etmesi ve açımlaması için bir fırsat haline gelir. İkincisi, Gotha Programı, okunduğunda, Marx ile Engels’in mektuplarına ve Marx’ın taslağa düştüğü “kenar notları”na bakılarak tahmin edileceğinden daha az sorunlu görünür. Bunun bir nedeni, bu tarihsel dönemde Almanya’ya özgü olan özgül niteliklerin dikkate alınmasının taşıdığı önemdir. İkinci bir neden ise onaylanıp geçen Program ile Marx ve Engels’in irdeledikleri taslağın tıpatıp aynı olmamasıdır.

İki rakip partiyi Gotha’da birleştiren Programın üç temel bölümü vardır: (a) genel kuramsal ilkeler, (b) Sosyalist İşçi Partisi’nin özgül yönelimleri ve (c) Marx’ın “demokratik bölüm” dediği bölüm: partinin güncel koşullar altında dile getirdiği belirli demokratik istemler. Genel analizin kilit unsurlarını ele alalım. Birinci kısım, tüm zenginliklerin kaynağının emek olduğu ve tüm emek ürünlerinin toplumun tüm mensuplarına, makul gereksinimleri ölçüsünde herkese ait olması gerektiği tezini ortaya atar. Ayrıca, üretim araçlarının mülkiyetinin kapitalist sınıfın tekelinde olması nedeniyle işçilerin yaşadığı sefaleti betimler ve buna uygun olarak, o üretim araçlarının toplumun ortak mülkiyetine geçirilmesi çağrısında bulunur. Programın belirttiğine göre, bunu yapmak bizatihi işçi sınıfının işi olmalıdır.

Bu genel perspektife göre, Sosyalist İşçi Partisi’nin sorumluluğu neydi? İç cephede, Partinin yeni bir “özgür devlet” ve sosyalist bir toplum kurmak, ücretli emek sistemini ve tüm sömürüyü ortadan

kaldırmak için mücadele etmesi gerekirdi. Uluslararası alanda ise, Programın belirttiğine göre Parti, ilk başta ulusal sınırlar içinde çalışmakla birlikte, emek hareketinin uluslararası karakterinin tam olarak bilincindedir ve insanlığın kardeşliğini sağlamak için bunun işçilere yüklediği tüm yükümlülükleri yerine getirmeye kararlıdır. Ayrıca, sosyalizmi kurma yönünde bir adım olarak, Sosyalist İşçi Partisi, emekçilerin demokratik denetimi altında işletilen üretim kooperatiflerinin sanayide ve tarımda geliştirilmesine devletin destek vermesini talep eder.

Son olarak Parti, otokratik Alman devletine yöneltilen ivedi demokratik istemler kapsamında, genel oy hakkı, gizli oylama, daimi ordu yerine halk milislerinin kurulması, halkın savaş sorununda doğrudan oy verme hakkı, devlet eliyle genel ve halka dönük eğitim, dolaylı vergilerin yerine kazançla orantılı olarak artan tek bir gelir vergisinin konulması, örgütlenme hakkına, düşünce ve ifade özgürlüğüne getirilen tüm kısıtlamaların kaldırılması, iş gününün kısaltılması ve çocukların çalıştırılmasına son verilmesi için çağrıda bulunuyordu.

Gotha Programının bu unsurlarına bakıldığında, o zamanki basının "bunu komünist bir program gibi yorumlaması ve göründüğü kadarıyla işçilerin de aynı şeyi yapması" hiç de şaşırtıcı değildir. Taslak programda yapılan değişikliklerin herhangi biri yapılmamış olsaydı da muhtemelen o tepki ortaya çıkardı, ama yine de Marx'ın ve Engels'in yönelttiği eleştirilerden bazılarının Gotha'da onaylanan belge üzerinde etkili olduğu inkâr edilemez.

Örneğin, programın daha ilk paragrafını düşünün. Taslak, emeğin getirisinin "kesinti yapılmadan" toplumun tüm üyelerine ait olduğu hususunu kapsıyordu. Marx, *Eleştiri*'sinde, o "getiri"nin (daha doğrusu "emek ürünü"nün) kesinti yapılmadan dağıtılmasının **mümkün olmadığını**, çünkü orada ayrıntılarını verdiği üzere söz konusu üründen bazı "çıkarmalar" yapılmasının zorunlu olduğunu uzun uzadıya yazmıştı. Ne var ki, nihai belgede "kesinti yapılmadan" sözü yer almıyordu. Benzer biçimde, taslak, o getirinin eşit hakla toplumun tüm üyelerine ait olduğunu belirtiyordu.

“Çalışmayanlara da mı?” diye sormuştu Marx. Nihai belgede, ek olarak, “çalışmanın genel bir yükümlülük olması durumunda” ibaresi yer alıyordu. Son olarak Marx, bu taslakta “eşit hakla” sözü ne anlama geliyor, diye sormuştu. Nihai belge bu noktayı açarak, “emek ürünü,” toplumun tüm üyelerine, “eşit hakla, makul gereksinimleri ölçüsünde herkese” aittir, hedefini koyuyordu. Bu değişiklikler açıkça Marx’ın programa yönelttiği eleştiriye verilen doğrudan bir karşılıktı.

Ya da Marx’ın ve Engels’in, taslağın içeriğinde enternasyonalizmin zayıf olduğu yönündeki (Eisenachçıların hem programına hem de eylemlerine kıyasla elbette daha zayıftı) eleştirilerini alalım. “Alman işçi partisinin enternasyonalizmi neye indirgenmektedir?” diye soruyordu Marx. “[Partinin ulusu temel alan] çabalarının “**halkların uluslararası kardeşliği**” ile sonuçlanacağı bilincine! “Dolayısıyla, Alman işçi sınıfının **uluslararası işlevleri hakkında** tek söz yok!” Birinci Enternasyonal’in kuramcısının vurguladığına göre, orada, “işçi hareketini en dar ulusal açıdan ... ve ancak Enternasyonal’in çalışmalarından sonra kavrayan!” Lassalle’ın perspektifinin devamını görürüz.

Taslakla ilgili olarak Engels de aynı noktaya parmak basmıştı: “işçi hareketinin uluslararası bir hareket olduğu ilkesi, neresinden bakarsanız bakın, günümüz için bütünüyle inkâr ediliyor.” Engels, “hiç değilse, Alman işçi partisi, **öncelikle** önüne konulmuş olan ulusal sınırların içinde faaliyet gösteriyor olmasına **rağmen**..., tüm ülkelerin işçileriyle olan dayanışmasının bilincindedir ve bu dayanışmanın ona yüklediği yükümlülükleri bu zamana kadar olduğu gibi bundan böyle de her zaman yerine getirmeye hazır olacaktır” denebilirdi, diye yakınmıştı.[214] Gotha Kongresi’nde Taslağın bu kısmı da değiştirildi. Artık bu kısımda, Partinin, “şu an için faaliyetlerini ulusal sınırlar içinde tutmakla birlikte, emek hareketinin uluslararası karakterinin tamamen bilincinde olduğu ve tüm insanlığın kardeşliğini tam olarak gerçekleştirmek için bunun emekçilere yüklediği tüm yükümlülükleri yerine getirmekte kararlı

olduğu" belirtiliyordu. Marx'ın ve Engels'in ilettiği eleştirilerin bu örnekte önemli bir etki yarattığından kuşku duyulabilir mi?

Marx'ın "eleştirel kenar notları"na yanıt olarak yapılan başka değişikliklerin de olmasına (örneğin, üretim araçlarının toplumun ortak mülkiyetine "yükseltilmesi" ifadesi yerine "çevrilmesi" ya da "dönüştürülmesi" ifadesinin ve "normal" iş günü ifadesi yerine "iş gününün kısaltılması" ifadesinin kullanılmasına) rağmen, Program, "ücretlerin tunç yasası"na ve kooperatiflerin devletçe desteklenmesine yaptığı atıflarla Lasalcı kuramı kesinlikle koruyordu. Lasalcıların Gotha'da sayıca üstün oldukları düşünülünce, bu platformda onların kuramsal perspektifinin reddedilmemesi şaşırtıcı değildir.

Peki, Almanya'nın o dönemdeki somut koşullarında, bir işçi partisi için gerçekçi bir alternatif var mıydı? Sosyal Demokrat İşçi Partisi'nin (SDAP) beş yıl önce Eisenach'ta kabul edilen programını düşünün.[215] "Özgür halk devleti"nin kurulması çağrısıyla başlıyordu (bu, Engels'e göre "katıksız saçmalık"tı ve Marx'ın "kenar notları"nda mahkûm ettiği "özgür devlet" kavramından pek de farklı değildi). Onu izleyen birinci ilkede, parti üyelerinden, "güncel siyasal ve toplumsal koşulların son derece adaletsiz olduğunu, bu nedenle de en büyük enerjiyle bunlara karşı savaşılacağını" kabul etmeleri isteniyordu. Kapitalizme yönelik yüksek sesli bir kınama neredeyse yoktu ve Marx'ın *Eleştiri*'sine aşina olan herkes, onun "adaletsiz" sözcüğü hakkında ya da bir sonraki ilkenin içerdiği "eşit haklar ve görevler"e yapılan atıf hakkında neler söyleyebileceğini tahmin edebilir.

Hiç kuşku yok ki bu, Alman işçi sınıfının o zamanki bilinci hakkında bir şeyler anlatıyor ve Eisenachçıların ekonomik sorunlar konusunda pazarlık masasına ne koyduklarını düşünmemize olanak sağlıyor. Kayıtsız şartsız teslimiyet değil, Gotha Programının büyük bölümü Eisenachçılar tarafından zaten onaylanmış bulunuyordu. Örneğin, onların programının 3. ilkesi, "işçinin kapitaliste ekonomik bağımlılığı tüm biçimleriyle köleliğin temelini oluşturur," vurgulamasını yaparak başlarken, Gotha Programı, "işçi sınıfı"nın

kapitalist sınıfa bağımlığı tüm biçimleriyle yoksulluğun ve köleliğin nedeni”dir, önermesini ortaya atıyordu (Marx, bunu, toprak sahipleri sınıfını görmezden geldiği için kınamış ve Lassalle’ın siyasetine bağlamıştı). Benzer biçimde, Eisenach programı ücret sisteminin lağvedilmesini, işçilerin emekleriyle yarattıkları “tüm getiri”yi almalarını, hatta “devletin kooperatif sistemini desteklemesini ve üretici kooperatiflerine verilecek devlet borçlarının demokratik garantilere tâbi olmasını” talep ediyordu; tüm bu hususlar Gotha Programında yankısını buldu.

Ama Eisenach programında **eksik olan** şey, Gotha’da dile getirilen “emeğin tüm zenginliklerin kaynağı olduğu,” üretim araçlarının toplumun ortak mülkiyetine yükseltilmesi gerektiği, sömürüye tümüyle son verilmesi ve toplumun çalışmasının kooperatif temelinde düzenlenmesi gerektiği yolundaki özgül ifadelerdi. Engels’in Gotha Programındaki “tüm sosyalist önlemler”in Lasalcılara ait olduğundan yakınabilmesinde hayret edilecek pek bir şey yoktur! Alman işçi sınıfı adına bir ekonomik programdan söz edilecekse, Lasalcılar kesinlikle daha ileri durumdaydı.

Elbette, iki parti de Marx’ın ve Engels’in kuramsal derinliğine yaklaşmış değildi. Ama Lenin’in belirttiği şu hususu anımsayın: “Marksist kuramın gerektirdiği kesin kural ... **belirlenmiş** tarihsel sınırları” dikkate almanın taşıdığı önemdir “ve eğer sorun belli bir ülkeyle ilgiliyse (örneğin, belli bir ülkenin ulusal programı söz konusuysa) o ülkeyi aynı tarihsel dönemdeki diğerlerinden ayıran özgül nitelikler dikkate alınmalıdır.” Eisenach programının içerdiği demokratik istemleri –Marx’ın *Eleştiri*’sinde “parlamenter biçimlerle süslenip püslenmiş, polis korumasındaki askerî despotizmden başka bir şey değil” şeklinde tanımladığı bir devlete yöneltilen istemleri– dikkate alarak, Gotha’da yeni partinin hangi somut koşullar altında oluşturulduğunu biraz olsun anlayabiliriz.

Daimi ordunun yerini halk milislerinin alması, halkın doğrudan yasama erkini kullanması, tüm temsilî organlara seçim için “genel, eşit, tek dereceli ve gizli” oy hakkının tanınması (seçilen vekillere

de yeterli ödeme yapılması), tüm kamusal eğitim kurumlarında ücretsiz eğitim verilmesi, sınıfsal ve mülkiyete dayalı tüm ayrıcalıkların kaldırılması, basına, derneklere ve sendikalara karşı çıkarılan tüm yasaların kaldırılması gibi Eisenachçı istemleri düşünün; bu istemler o otokratik devletle, o "polis korumasındaki askerî despotizm"le bağdaşır mıydı? Bu tür istemlerin varlığının, işçi sınıfının çıkarlarının salt ekonomik istemleri aştığı şeklindeki perspektifi açığa vurmasının ötesinde, Eisenach Programının 4. ilkesi, "toplumsal sorun"un siyasal sorundan **ayrılamaz olduğunu** kabul ediyordu; söz konusu ilkeye göre, "siyasal özgürlük, emekçi sınıfın ekonomik özgürleşmesinin en temel ön koşulunu temsil eder". Bu, kısacası, "demokrasi savaşı"nı kazanmaya ve ücret sistemini lağvetmek için devleti kullanmaya yönelik bir mücadele çağrısıydı.

Marx'ın ve Engels'in eleştirilerine (bu istemleri "bir dizi bayağı demokratik istem" olarak nitelendirmelerine) karşın, bu istemler Gotha Programına konuldu (ama siyasal özgürlüğün ekonomik özgürleşme için bir "ön koşul" olduğu hükmüne **yer verilmeden**). Ayrıca, hukuksal konularda kadınları erkeklere göre dezavantajlı bir konuma yerleştiren tüm yasaların kaldırılması, bedelsiz tıbbi bakım ve idam cezasının kaldırılması istemleri gibi önemli eklemelerle, bu demokratik istemler 1891 tarihli Erfurt Programına **da** konuldu. Sözü edilen bu son program, bu tür istemleri haklı göstererek, "siyasal haklar olmadan, işçi sınıfı ekonomik mücadelelerini sürdüremez ve ekonomik örgütlenmesini geliştiremez. İlk önce siyasal iktidarı ele geçirmeden, üretim araçlarının mülkiyetinin topluma devrini gerçekleştiremez," savını dile getiriyordu.[216]

Dolayısıyla, Gotha'daki Birleşme Kongresinde "herkesin gözü önünde çekilen bayrak", 16 yıl daha hiç değişmeden dalgalanacak olan bir bayrak, Lasalcı ve Eisenachçı eğilimlerin özel bir bileşimiydi. O kuramsal birlik, birincisinin sosyalist ekonomik tutumunu ve ikincisinin siyasal istemlerini dile getirerek, basit bir toplam olmanın ötesinde bir ilerlemeydi; Eisenachçıların örgütlenme

yapısının ve Alman işçilerin pratiğinin benimsenmesiyle birleşince de, siyasal bir ilerleme oluşturdu.

Sonuç bu olduğuna göre, Marx'ın Programa yönelttiği sert saldırıyı (ve aynı zamanda Engels'inkini) bugün önemli kılan nedir? *Gotha Programının Eleştirisi*'ni hem sıcağı sıcağına gösterilmiş öfkeli bir tepki olarak hem de günceli aşan kuramsal bir katkı olarak düşünmemiz gerekir.

Şeytan çıkarma olarak eleştiri

Son beş küsur yıl siyasal olarak Marx'a nazik davranmamıştı. Her şeyden önce, Birinci Enternasyonal 1873'te dağılmıştı (oysa ona ne büyük umutlar bağlamıştı). Marx enerjisinin çok büyük kısmını Birinci Enternasyonal'i bütünleşmiş ve kuramsal açıdan ileri bir uluslararası örgüt yapma uğraşına harcamıştı: Enternasyonal'in kuruluş konuşmasını ve kurallarını yazmıştı, Londra'daki Genel Konsey'inin çekirdeğinde yer almıştı, uluslararası kongrelerine katılan delegeler için yönergeler hazırlamıştı ve Enternasyonal adına bildiriler yayınlamıştı. Ama artık, Paris Komünü'nün düşmesinden, Bakunin'in (sahip olduğu nüfuz Marx'ın tahmin ettiğinden çok daha büyüktü) yandaşlarıyla girişilen yoğun iç çatışmalardan, sonuç olarak 1872'deki Lahey Kongresi'nde alınan Genel Konsey'i New York'a taşıma kararından ve eski destekçilerin birçoğu (İngiltere'dekiler dahil) arasında karşıt görüşlerin gelişmesinden sonra, Enternasyonal'in sonu geldi ve Marx'ın siyasal nüfuzu önemli ölçüde azaldı.[217]

Yine de hâlâ Almanya vardı. Marx, Almanya adına haberleşme sekreteri olarak görev yapmıştı ve bazı Alman eylemcilerle (Wilhelm Liebknecht dahil) yakın ilişkilere sahipti. Alman işçi sınıfında umut vardı. Gerçekten, Engels'in 1874'te *Almanya'da Köylü Savaşı*'na yazdığı önsözde belirttiği gibi:

> Alman işçiler, Avrupa'nın geriye kalanındakilere göre iki önemli avantaja sahiptir. Birincisi, Avrupa'nın en kuramsal halkına mensupturlar; ve Almanya'nın sözüm ona "eğitimli" sınıflarının neredeyse tamamen yitirmiş oldukları kuram duygusunu korumaktadırlar. ... İşçiler arasında kuram duygusu olmasaydı, bu bilimsel sosyalizm onların etine ve kanına şimdi olduğu kadar asla işleyemezdi. Bunun ne denli paha

> biçilemez bir avantaj olduğu, bir yandan, ayrı ayrı sendikaların harika örgütlenmiş olmalarına rağmen İngiliz işçi sınıfı hareketinin böylesine ağır aksak sürünmesinin ana nedenlerinden birisi olarak kurama yönelik kayıtsızlığa bakılarak; öte yandan da Proudhon'culuğun özgün biçimiyle Fransızlar ile Belçikalılar arasında ve Bakunin'in daha da karikatürleştirdiği biçimiyle İspanyollar ile İtalyanlar arasında yarattığı bozgunculuğa ve kafa karışıklığına bakılarak anlaşılabilir. ... İşçi hareketinin var olmasından beri ilk kez, mücadele, üç boyutunun (kuramsal, siyasal ve pratik-ekonomik [kapitalistlere direnme]) gerektirdiği gibi uyum içinde ve karşılıklı bağlantılılığıyla ve sistematik bir şekilde yürütülüyor. Alman hareketinin gücü ve yenilmezliği işte tam da eşmerkezli denebilecek olan bu saldırıda yatar.[218]

Ama henüz neredeyse yalnızca altı ay geçmişken, Marx ve Engels o "bütünüyle karşı çıkılması gereken program"ı, yani Gotha Programı Taslağını okuyunca küplere bindi. Bunun üzerine Marx, *Gotha Programının Eleştirisi*'nde, o programın içinde gördüğü iki şeytana (Eisenachçıların küçük burjuva bakış açısına ve Lasalcıların hizipçiliğine) saldırdı.

Marx'ın, taslağın içerdiği "demokratik" istemler hakkındaki yorumlarını düşünün. Marx, çocukların çalıştırılmasına son verilmesi çağrısını yanıtlarken, "çocuk çalıştırmanın genel olarak yasaklanması geniş ölçekli sanayinin varoluşuyla bağdaşmaz ve dolayısıyla, olmayacak duaya amin demektir" diyordu. Gerçekte, diye devam ediyordu, "bunun gerçekleşmesi –eğer mümkün olsaydı– gericilik olurdu." Niçin? Çünkü "üretici emek ile eğitimin erkenden birleştirilmesi bugünkü toplumu dönüşüme uğratmanın en güçlü araçlarından birisidir."

Benzer biçimde, "devlet tarafından halka genel ve eşit eğitim verilmesi" talebiyle ilgili olarak, Marx şöyle soruyordu: "Bugünkü toplumda ... eğitimin tüm sınıflar için eşit olabileceğini" hayal edebilir miyiz? Bu isteme "bütünüyle karşı çıkılması gerektiğini" savunuyordu: "devleti halkın eğiticisi olarak atamak" yerine, "tam aksine, devletin halk tarafından çok sıkı bir eğitime tâbi tutulmasına gerek olduğunu" görüyoruz. "İnanç özgürlüğü"nün güvenceye alınması talebiyle ilgili olarak da aynı perspektif karşımıza çıkar. Bu, bir burjuva talebidir; işçi partisi, "vicdan konusunda akla gelebilecek her türden dinsel özgürlüğe" hoşgörü göstermekten çok,

“kendi payına, vicdanı, dinin büyüsünden kurtarma çabasında olduğunu” belirtmelidir.

Marx’ın belirttiğine göre, aslında programın siyasal istemleri “herkesin bildiği eski demokratik teraneden daha fazlasını içermiyor: genel oy hakkı, doğrudan yasama, halk adaleti, halk milisi vb. Bunlar burjuva Halk Partisi’nin ya da Barış ve Özgürlük Ligası’nın yansımalarından başka bir şey değildir.” Aynı yetersizlik, Taslaktaki ekonomik tutumlar için de geçerliydi: Marx, “eşit hak” ve “adil bölüşüm” gibi kavramları “bayatlamış laf salatası” (“demokratlar ve Fransız Sosyalistler arasında pek sık rastlanan hak ile ilgili ideolojik saçmalıklar ve başka zırvalar”) olarak tanımlıyordu. Marx, Almanya’nın kendisine odaklanmaktan çok uluslararası harekete odaklandığını gösterir biçimde, programdaki istemlerin birçoğunun başka yerlerde (örneğin, İsviçre’de, ABD’de) toplumu dönüşüme uğratmaksızın gerçekleştirilmiş olduğuna işaret ediyordu. Kısacası, Marx burada, “o ülkeyi [Almanya’yı] aynı tarihsel dönemdeki diğerlerinden ayıran özgül nitelikler”e pek az ödün veriyordu.

Ayrıca bir de “Lasalcı iman şartları”nın (özellikle “ücretlerin tunç yasası”nın ve devlet desteğiyle üretim kooperatiflerinin kurulması aracılığıyla sosyalizmin Vaat Edilmiş Ülke’sine giden yolun) varlığı söz konusuydu. Lassalle’ın 1863’te işçilere ithaf ettiği “Açık Mektup”unda “çalışma ücretini kontrol eden tunç ve acımasız yasa” dediği şey su katılmamış Malthusçuluktu.[219] Lassalle’ın tezine göre, günlük ücrette “belli bir kişinin yaşantısını sürdürmesi ve alışılageldiği şekilde çoğalması için gerekli geçim düzeyi”ni aşan herhangi bir artışın olması, zorunlu olarak, işçi evliliklerinin artmasına, işçilerin daha fazla üremelerine ve işçi nüfusunun çoğalmasına yol açardı. Bu nedenle, ortalama ücret “belli bir kişinin yaşantısını sürdürmesi ve çoğalması için gerekli en az geçim düzeyi”yle sınırlanıyordu.

Bunu kim yadsıyabilir, diye soruyordu Lassalle. Eğer birisi size, “işçi sınıfının durumunu düzeltmekten dem vurur,” ama bu yasayı tanımazsa, “ona en başından ya sizi kandırmak istediğini ya da

ulusal ekonomi bilimi konusunda pek bir şey öğrenmemiş olduğunu söylemelisiniz.” Eğer ücretlerin bu tunç yasasını kabul ederse, “ona yine de şunu sormalısınız: bunu nasıl ortadan kaldırmayı öneriyor.” Ücretlerin yükseltilmesini amaçlayan sendikal mücadeleler elbette o yasayı ortadan kaldıramazdı. Lassalle’a göre, mesaj apaçıktı: ücretlerin tunç yasasıyla birlikte tüm ücret sistemini kaldırmalısınız.

Ama Marx o “tunç yasa”yı **reddetmişti**. Onun *Kapital* Cilt 1’de (Sermaye Birikiminin Genel Yasası) yaptığı irdeleme, ücretlere uygulandığı şekliyle Malthusçu nüfus kuramını yerden yere vuran bir eleştiridir; Marx, gerek *Kapital*’in pek çok yerinde, gerekse “Ücret, Fiyat ve Kâr” ile ilgili olarak 1865’te Genel Konsey’de yaptığı konuşmada, gerçek ücretlerin yükselmesi olasılığını ve sendikal mücadelelerin önemini vurguluyordu. Sonuç olarak, Marx’ın *Eleştiri’*de savunduğuna göre, ücretler hakkında kendisinin yaptığı kuramsal analiz, Lassalle’ın 1864’te ölümünden sonraki dönemde “Partimizde gitgide daha fazla benimsenmiş”ti. Öyleyse, bu tür bir tutumu yeni parti programına koymak ne anlama geliyordu?

Marx, ücretlerin “tunç yasa”sı kavramını kabul etmenin, “Partimizin kitlesi arasında yayılmış olan anlayışa yönelik korkunç bir saldırı” olduğunu öne sürüyordu. Temel nokta, işçilerin fizyolojik gereksinimlerini karşılamaya mahkûm edilmiş olmaları **değildir**. Kritik önem taşıyan husus, kapitalist ile ücretli emekçi arasındaki toplumsal ilişkinin doğasına odaklanmaktır. “Ücretli emek sistemi, bir kölelik sistemidir ve gerçekte, işçinin aldığı ödeme ister daha iyi, ister daha kötü olsun, emeğin toplumsal üretici güçleri geliştikçe onlarla orantılı olarak ağırlaşan bir kölelik sistemidir.” Buna göre, bayatlamış bir kavram olan “ücretlerin tunç yasası”nı parti programına koymak, bir köle isyanının bayrağına şöyle yazmak gibidir: “Kölelik ortadan kaldırılmalıdır, çünkü kölelik sisteminde kölelerin beslenmesi pek yüksek olmayan belirli bir azami sınırı aşamaz!” Bu, gerçekten asıl noktayı tümüyle gözden kaçırır. Marx’ın açıkladığına göre, bu, “gerçekten çok berbat bir geriye gidiştir” ve “Partimizin temsilcilerinin ... bu uzlaşma

programının kaleme alınmasında" vicdandan yoksun olduklarının kanıtıdır.

Peki, Lasalcı çerçevede, eğer ücretlerin tunç yasası nedeniyle ücretli emek sisteminin kaldırılması gerekliyse, bu nasıl yapılacaktır? Lassalle'a göre yanıt, işçilerin üretim kooperatiflerinde birleşerek kendi kendilerinin işverenleri olmalarıydı. Bu yolla işçiler, kapitalistlerin aldıkları kârları ele geçirirdi ve bu da sosyalizm yönünde bir adım olurdu. Ama bunu yeterli bir ölçekte yapmak için devletin kredi vermesi (aslında, bu yeni kurumların sessiz bir ortağı olarak işlev üstlenmesi) gerekirdi. Marx'ın yorumuna göre, "Lassalle'ın hayal gücüne de, yeni bir toplumun, devletin mali desteğiyle, bir demiryolunun yapılması kadar kolaylıkla kurulabileceğini sanmak yakışırdı!"

Bu örnekte Lassalle'ın hayal gücünün kaynağı, devlet konusunda sahip olduğu mistik Hegelci anlayıştı. O, devletin işlevinin özgürlüğü geliştirmek olduğuna inanıyordu. Gerçekten, "Devletin ereği" diye öne sürüyordu 1862'de, "insanın yazgısını ... somut **varoluşa** kavuşturmaktır; bu, insan soyunun özgürlük yönünde **eğitilmesi ve geliştirilmesi**dir."[220] Ve "çalışan insanın Devlete ilişkin fikri"yle, "işçi sınıfının Devlete ilişkin ahlaksal fikri", o süreci ilerletecekti; kooperatifler için devletin mali destek vermesi isteğinin ifade ettiği şey muhtemelen buydu. Öyleyse, devlet yardımıyla sosyalizme ulaşmaya ilişkin bu fikir, Gotha Programının bir parçası haline gelen öneriydi. Gerçekten, Engels'in Bebel'e işaret ettiği gibi, "en çıplak biçimiyle Lassalle'ın devlet yardımı," program taslağındaki ("işçi sınıfının sendikalar aracılığıyla bir sınıf olarak örgütlenmesine ilişkin tek bir söz" içermeyen bir programdaki) "**biricik toplumsal** istem"di.[221]

Ama Marx'ı ve Engels'i kaygılandıran, başlı başına kooperatiflere atıfta bulunulması değildi. Ne de olsa, Birinci Enternasyonal Kuruluş Konuşması'nda Marx, kooperatif fabrikaları işçi sınıfının ekonomi politiğinin büyük bir "zafer"i olarak tanımlamıştı. Yine de, diye işaret etmişti Marx (Enternasyonal Kongresi'nin delegelerine 1866'da sunduğu "açıklamalar"da),

kooperatif sistemi, “tek tek işçilerin özel girişimlerinin içerdiği bodur biçimler” aracılığıyla, “kapitalist toplumu asla dönüşüme uğratmaz.” Dolayısıyla, “devlet iktidarını kapitalistlerden ve toprak sahiplerinden bizzat üreticilere” devretmek zorunluydu.[222] Bu ise mevcut devletin üretim kooperatiflerine destek vermesine güvenilerek asla gerçekleştirilemezdi. Marx’ın *Eleştiri*’de işaret ettiğine göre, işçilerin “üretimin şimdiki koşullarını devrimcileştirme” arzusu, aslında, “... devlet yardımı alarak kooperatif toplumlarının kurulmasıyla hiçbir ortak yöne sahip değildir.” Bunun nedeni ise açıktır: Marx’ın kuramındaki püf noktası, **devrimci pratik** kavramıdır: “koşulların ve insan faaliyetinin ya da insanın kendisinin eş zamanlı olarak değişmesi.”[223] İşçiler, mücadeleleri aracılığıyla, kendilerini yeni toplumu yaratmaya uygun hale getirir. İşte tam da bu nedenle Marx, *Eleştiri*’de, kooperatifler, “ancak işçilerin elinde bağımsız kuruluşlar oldukları ve hükümetlerin de, burjuvaların da vesayeti altında olmadıkları sürece bir değer taşır” şeklinde bir ekleme yapabilmişti.

Marx’ın savunduğuna göre, Eisenachçılar, “Lasalcı hizbin devlete olan uşakça inancı”na teslim olmakla, “sınıfsal bir hareketin duruşundan hizipçi bir hareketin duruşuna doğru geri bir adım” atmıştı. Ama “Londra’daki iki ihtiyar,” tüm çabalarına rağmen, yoldaşlarını bu Lasalcı iman şartını programdan çıkarmaya ikna edememişti. “Partimiz kendini bundan daha fazla aşağılayamazdı” diye yazdı Engels.[224]

Ne var ki, daha önce belirtildiği gibi, parti aşağılanmadı. Programdaki Lasalcı fikirler de zamanla işçi mücadelelerinin ve partinin siyasal ve ekonomik örgütlenmesinin sonucu olarak Marx ve Engels’in fikirlerine boyun eğdi. Çok açık olarak, “ücretlerin tunç yasası” ve devletin üretim kooperatiflerini desteklemesi beklentisi henüz gelişmemiş bir hareketi yansıtıyordu ve Erfurt Programında yer almadı. Kısacası, şeytanın çıkarılması “gerçek hareket” aracılığıyla gerçekleşti. Ne var ki, Marx tezleriyle bunları saf dışı etmek girişiminde başarıya ulaşmış olsaydı bile, *Gotha*

Programının Eleştirisi Marksizmin klasiklerinden birisi olarak görülmezdi. Onun özel önemi başka bir unsurdan ileri geliyordu.

Katkı Olarak Eleştiri

Eleştiri'nin kuramsal katkısı, özellikle, sosyalizm/komünizm (Marx belgede bu terimleri birbirlerinin yerlerini alabilecekleri şekilde kullanır) sorununun ve kapitalizm sonrası toplumda devletin alacağı mahiyetin çevresinde yoğunlaşır. Marx yeni toplumun çeşitli yönlerini başka yerlerde kâğıda dökmüş olmasına karşın, bu kenar notlarındaki hayli uzun pasajlar, onun sosyalizmin (komünizmin) ayırt edici özelliklerine ilişkin görüşü konusunda önemli içgörüler sağlamıştır. Ama o pasajlar birbirinden ayrı değinmelerdir ve bunların altında yatan bir kuramsal anlayış vardır ki, aralarındaki içsel bağlantıları kavramamız için onu yüzeye çıkarmak gerekir. Bunun anlamı, başka şeylerin yanı sıra, daha eksiksiz olarak mantık süzgecinden geçirilmiş başka çalışmaların dikkate alınması ve ayrıca, o pasajların yeniden düzene sokulması gerektiğidir.

Marx'ın bu tartışmaya giriş noktası, Taslaktaki "hak," adalet, hakkaniyet kavramlarına ve bunların devletle ilişkisine yapılan atıflara yönelttiği eleştiriden başlar. Marx, *Alman İdeolojisi*'nden beri gelen (ve *Ekonomi Politiğin Eleştirisi*'ne "Önsöz"de özetlenen) materyalist anlayışıyla tutarlı olarak soruyordu: "Hakkaniyet" ile neyi kastediyoruz? "Ekonomik ilişkiler hukuksal anlayışlarca mı düzenlenir, yoksa, aksine, hukuksal ilişkiler ekonomik ilişkilerden doğmaz mı?" Bir toplumda ağır basan hak ve adalet anlayışlarının sırrını o toplumun ekonomik ilişkilerinde aramanın önemini kabul etmemiz gerektiğini vurguluyordu: "Hak, hiçbir zaman, toplumun ekonomik yapısının ve ona tekabül eden kültürel gelişmesinin üstüne çıkamaz."

Peki ama kapitalizm sonrası toplumun ekonomik yapısı nedir? O toplumu ayırt eden üretim ilişkileri nelerdir? Marx'ın yanıtı: duruma bağlı. "Komünist bir toplumun ... kendi temelleri üstünde **gelişmiş** hali" ile "kapitalist toplumun içinden yeni çıktığı, bu nedenle de her bakımdan, ekonomik, ahlaksal ve entelektüel

olarak, bağrından doğduğu eski toplumun damgasını hâlâ taşıdığı hali" arasında ayrım yapmamız gerekir. Peki, "kendi temelleri üstünde gelişmiş" bir toplumdan söz etmek ne anlama gelir?

Çok açık olarak, Marx burada "tamamlanmış" bir sistemi, kendi öncüllerini üreten –yani, kendisinin yaratmış olduğu sonuçlara (kendi temellerine) dayanan– bir sistemi tanımlıyordu. Marx'ın *Grundrisse*'de kapitalizmle ilgili olarak belirttiği gibi, "tamamlanmış burjuva sisteminde, her ekonomik ilişki, bir diğerini burjuva ekonomik biçimiyle farz eder ve dolayısıyla, gerçekleştirilen her şey daha önce farz edilmiştir; her organik sistemde durum budur."[225] Kısacası bu, kendi yeniden üretiminin koşullarını içinde taşıyan bir sistemdir; *Kapital* Cilt I'de açıkladığı gibi, "bağlantılı bir bütün olarak ve durmaksızın yenilenmesinin sürekli akışı içinde" görüldüğünde, "yeniden üretim süreci" olarak anlaşılan bir sistemdir.[226]

"Kendi temelleri üstünde **gelişmiş** haliyle" o komünist toplumda, insan potansiyelinin tam gelişimi için gerekli koşullar vardır; *Kapital*'deki sözlerle, "işçinin kendi gelişim ihtiyacını karşılaması için nesnel zenginlik oradadır".[227] Bu, Marx'ın *Grundrisse*'de tanımladığı "zengin bireysellik" toplumudur, her bireyin kendi potansiyelini tam olarak geliştirebildiği –yani, bireyin "yaratıcı potansiyellerinin mutlak olarak gerçekleştirilmesi", "insani içeriğin tam olarak gerçekleştirilmesi", "tüm insani yeteneklerin başlı başına amaç olarak geliştirilmesi" olanağının bulunduğu– birleşmiş üreticilerden oluşan bir toplumdur.[228] Bu, yeni toplumun, kendi öncüllerini üreten organik bir sistemin (Marx'ın *Grundrisse*'de belirttiği gibi, "bireyin iş bölümüne kölece boyun eğdirilmesinin ve onunla birlikte de zihinsel emek ile bedensel emek arasındaki antitezin yok olup gittiği" ve "bireyin her yönden gelişmesiyle üretici güçlerin de arttığı, ortaklaşa zenginliğin tüm pınarlarının daha gür aktığı" bir toplumun) "Varlığı"dır.

Elbette, Marx'ın *Grundrisse*'de açıkladığı gibi, "yeni üretim güçleri ve üretim ilişkileri yoktan var olmadıkları gibi, gökten zembille de inmez." Sistemin "Varlığı" ile "Oluşumu" arasında

ayrım yapmamız gerekir.[229] Yeni sistem sahneye ilk çıktığında, **asla** tüm öncüllerini üretmez; bunun yerine, ister istemez eski sistemden miras kalan dayanaklar (sistem dışında üretilmiş "tarihî" öncüller ve varsayımlar) ile başlar. Organik bir sistem halini alma süreci, o tarihî öncülleri **aşma** sürecidir: "gelişerek bütünlüğüne kavuşması, tam da, toplumun, tüm unsurlarını kendisine tâbi kılmasıyla ya da hâlâ yoksun bulunduğu organları kendisinden çıkarmasıyla gerçekleşir. Bir bütünlük halini alması tarihsel olarak böyle gerçekleşir".[230] "Bağrından doğduğu eski toplum"un ekonomik, ahlaksal ve entelektüel "doğum lekeleri" yeni sistemin bu gelişim sürecinde askıya alınması gereken tarihî öncüller arasındadır.

Kısacası, yeni sistem, kapitalist toplumdan doğarken, kusurludur. "Ama bu kusurlar, uzun doğum sancılarından sonra kapitalist toplumdan henüz doğmuş olduğundan, komünist toplumun ilk evresinde kaçınılmazdır." Ne var ki, o kusurları anlamak için, bu toplumun yerini aldığı kapitalist toplumdan hangi yönleriyle farklı olduğunu düşünerek başlamamız gerekir. Kapitalist ilişkilerin öncülü ve sonucu, "üretimin maddi koşulları, sermaye ve toprak cinsinden mülkler biçiminde işçi olmayanların ellerinde bulunurken, kitlelerin yalnızca üretimin kişisel koşuluna, emek gücüne sahip olmaları gerçeği"dir. Öyleyse, komünist toplumu kapitalizmden ayıran köklü değişiklik o maddi üretim araçlarının toplumun ortak mülkiyetine dönüştürülmesidir.

İlk andaki değişiklik –*Komünist Manifesto*'da belirtildiği gibi– proletaryanın "bütün üretim araçlarını Devletin elinde merkezîleştirmesini" aşan bir şey midir? *Eleştiri*'de, "emek araçlarının ortak mülkler olduğu ve tüm emeğin kooperatif olarak düzenlendiği" bir toplumdan söz edilir. Peki, ikinci ifade temel önemde midir, yoksa sadece Marx'ın hakkında yorum yaptığı özgün Gotha Taslağında yer aldığı için mi oradadır? Eğer "üretim araçlarının ortak mülkiyetine dayanan kooperatif toplum, tüm emeğin işbirliği temelinde düzenlenmesi"ni ima ediyorsa, o zaman açıkçası herhangi bir piyasadan ya da toplumun emeğinin kendiliğinden bölüşüm sürecinden söz edemeyiz. Meta

mübadelesine dayalı bir toplumun ayırt edici özelliği olan dolaylı toplumsal emek yerine, toplumun emeğinin işbirliğine dayalı olarak düzenlenmesiyle, öncül, (*Grundrisse*'de belirtildiği gibi) "bireyin emeğinin daha başından toplumsal emek olarak kabul edildiği" olmalıdır.[231] Marx'ın *Eleştiri*'de vurguladığı da tam olarak budur: "kapitalist toplumdakinin aksine, bireysel emek artık dolaylı bir şekilde değil, doğrudan doğruya toplam emeğin tamamlayıcı bir parçası olarak var olur."

Elbette, kapitalistlerin mülkiyet haklarına son verilmesi, işbirliği temelinde düzenleme sürecinin yürürlüğe konulmasından ve toplumun toplam emeğinin nasıl tahsis edileceğinin planlanmasından çok daha çabuk başarılır. Eğer bu son bahsedilen nokta henüz başarılmamışsa, bu, kapitalist toplumdan doğarken komünist toplumu ayırt eden bir "kusur" olur; yeni toplumun gelişebilmesi için üstesinden gelinmesi gereken bir kusurdur. Ama kesinlikle tek kusur değildir. Emeğin işbirliği temelinde düzenlenmesi şu ya da bu biçimde var olsa **bile**, Marx doğum lekeleri taşıyan bu topluma özgü ve kaçınılmaz olan belirli bir kusuru tanımlamıştır: "onun [bireysel üreticinin] topluma bir biçimde vermiş olduğu miktarda emeği başka bir biçimde aynen geri aldığı" bir bölüşüm ilişkisi.

Bu özel bölüşüm ilişkisinde, bireysel üretici, toplumsal emeğin toplamına katmış olduğu emekle aynı miktarda emek içeren tüketim araçlarını hak eder. Kısacası, "meta eş değerlerinin mübadelesinde geçerli olan ilkenin aynısı geçerlidir: bir biçimdeki belli miktarda emek başka bir biçimdeki eşit miktarda emekle mübadele edilir." Üretici, eş değerde bir şeyi alma hakkına sahiptir. **Peki ama bu hak ve hak ediş kavramı niçin vardır?** Ne de olsa, bölüşüm ilişkileri gökten zembille inmez.

Gerçekte, "bölüşüm denilen şey üstünde fırtına koparmanın ve asıl vurguyu ona yapmanın bir hata" olduğunu Marx ısrarla belirtmişti. "Tüketim araçlarının herhangi bir şekilde bölüşümü, üretim koşullarının kendilerinin bölüşümünün bir sonucundan başka bir şey değildir. Ne var ki, bu son bahsedilen bölüşüm üretim

biçiminin kendisinin bir özelliğidir.” Öyleyse, kapitalizmin ayırt edici özellikleri konusunda Marx’ın yaptığı tanımlamayı burada hatırlayalım: “üretimin maddi koşulları, sermaye ve toprak cinsinden mülkler biçiminde işçi olmayanların ellerinde bulunurken, kitleler yalnızca üretimin kişisel koşuluna, emek gücüne sahiptir.” **Üretim araçları toplumsal mülklere dönüştürülse bile, bireysel üreticiler yine de “üretimin kişisel koşulunun, yani emek gücünün sahipleri” olarak kalır**.

Kısacası, yeni toplum kapitalizmden doğarken, “burjuva nitelikli hak” sürmektedir; mülkiyet hakkı henüz “bütünüyle iptal edilmiş” değildir. Bireysel üretici ile toplum arasında eş değerlerin mübadelesi fikrinin altında yatan, **sahipliktir**, emek gücünün özel sahipliğidir. Mülk sahibi iki taraf, yani emek gücünün sahibi olarak birey ve tüketim araçlarının sahibi olarak toplum karşı karşıya gelir ve *quid pro quo* (“şunun karşılığında sana bunu veriyorum”) anlayışıyla değiş tokuşta bulunur. Bu bölüşüm ilişkisi, gökten zembille inmek şöyle dursun, gerçek köklere sahiptir; ayırt edici özelliği emek gücünün bireysel sahiplerinin kombinasyonu olan bir üretim ilişkisidir. Gotha Programının yanlışlarından birisi buradaydı: “bölüşümü üretim biçiminden bağımsız olarak düşünme ve dolayısıyla, sosyalizmi öncelikle bölüşüme dayalıymış gibi sunma anlayışını burjuva iktisatçıları”ndan devralmıştı.

Dolayısıyla, bu “hata”yı tekrarlamak (yani, “**bölüşüm** denilen şey üstünde fırtına koparmak ve asıl vurguyu ona yapmak”) yerine, belirli bölüşüm ilişkilerinin belirli üretim ilişkilerinden doğduğunu anlamamız gerekir. Üretim ilişkilerini, toplumun ekonomik yapısını değiştirin, o zaman bölüşüm ilişkilerinin temelini de değiştirirsiniz. Üretim ilişkisini değiştirin, o zaman “hak” ile ilgili egemen anlayışı da değiştirirsiniz.

“Kapitalizmden henüz yeni **doğarken**”, bu yeni toplumun üretim ilişkilerine kaçınılmaz olarak damga vuran özellik, bireysel üreticinin kendi yeteneklerinin sahibi olarak başkalarıyla üretici ilişkilere girmesidir. Kapitalizmden miras kalan böyle bir ilişkinin doğurabileceği potansiyel sonuçlar nelerdir? Şu düşünce deneyi

üzerinde durun: bir sahip olarak üretici, toplumla alışverişinde, sahip olduğu mülk için olabildiğince fazla karşılık ister. Buna uygun olarak, emeğini, tüketim maddeleri elde etmenin bir aracı sayar ve hak ettiğini düşündüğü şeyi, eş değerli şeyi elde etmezse, daha az emek sunar. Yabancı ürünleri elde etmek için yabancılaşmış emek ve aslında, toplumun diğer mensuplarından yabancılaşma. Burada (Marx'ın *Grundrisse*'de mübadele ilişkisini tanımlarken dediği gibi) "karşılıklı olarak birbirine kayıtsız kişilerin bağlantısı" söz konusudur. Sahipler arasındaki bu mübadelede, "onların özel çıkarlarının birbirinden tamamen yalıtılmış olması" vardır.[232]

Dahası, kişisel üretim koşulunun sahibi olan bu kişiler toplumun mülkiyetindeki maddi üretim koşullarına nasıl bakar? Kendi emek güçlerinin sahipleri olarak ilişkide bulunan yabancılaşmış üreticilerin üretim araçlarını çarçur edebildikleri ya da aslında daha fazla tüketim aracı elde etmenin bir yolu olarak onları çalabildikleri herhangi bir durum tahayyül edebilir miyiz? Örneğin, bu belirli ilişkinin sonucu olarak "aslında işçinin yaptığı çalışmanın toplumsal karakterini, başkalarının çalışmalarıyla ortak bir amaç uğruna birleşmesini, kendisine yabancı bir güç olarak ele alması; bu birleşmenin gerçekleştirildiği koşulları başka birinin mülkiyetindeymiş gibi görmesi ve kendisi bu mülkiyetten tasarruf etmek zorunda olmazsa, bunun israfına tamamen kayıtsız kalması" olasılığını dışlayabilir miyiz?[233]

Marx böyle bir yabancılaşmadan doğabilecek tüm sonuçları *Eleştiri*'de araştırmadı (her ne kadar bu düşünce deneyinin unsurları onun kuramsal çalışmalarında varsa da). Ne de olsa *Eleştiri* yalnızca program taslağına düşülen kenar notları olarak düşünülmüştü ve Marx'ın kapitalizm sonrası topluma ilişkin fikirlerini eksiksiz olarak geliştirmesine yönelik değildi. Ama Marx, "her bakımdan, ekonomik, ahlaksal ve entelektüel olarak, bağrından doğduğu eski toplumun doğum lekelerini hâlâ taşıyan" yeni toplumun bu belirli kusurunun bir yönünü yine de **saptadı**: **eşitsizlik**! Bu ilişkide emek gücünün bireysel sahibi, "eşit olmayan doğuştan bireysel yeteneği ve dolayısıyla da üretici kapasiteyi doğal ayrıcalıklar" olarak görür.

Bu nedenle, bir sahip olarak onun bir eş değer talep etmesi, "**bir eşitsizlik hakkı**"dır; toplumun ekonomik yapısı dikkate alınınca, bu, bir sahip olarak onun hakkıdır.

Bireysel üretici diğerleriyle yalnızca bir sahip olarak ilişkide bulunduğu ölçüde, başka bir şeyin önemi yoktur. Ne üreticilerin farklı gereksinimleri (örneğin, "bir işçi evlidir, diğeri değildir; birisinin ötekinden daha çok çocuğu vardır vb. vb."), ne de gerçekte, emek harcıyor olmaları dışında insanların başka herhangi bir özelliği. Birer sahip olarak ilişkide bulundukları ölçüde, bu "karşılıklı olarak birbirine kayıtsız kişilerin bağlantısı"nda diğerlerini umursamazlar. Marx, bunu, üreticilerin birer insan olduklarını, toplumun birer mensubu olduklarını bütünüyle gözden kaçıran çarpık, tek yanlı bir perspektif olarak anlıyordu. Marx, yıllar önce, burjuva iktisatçılarını tek yanlı diye tanımlamıştı, çünkü üreticiye "yalnızca bir işçi olarak" bakıyorlardı "[ve] çalışmadığı zamanlarda onu bir insan olarak düşünmüyorlar"dı. Marx *Eleştiri'*de aynı konuya yeniden değinerek, eş değerlere olan hak üstünde odaklanılmakla, üreticilerin "yalnızca **belirli** bir tek yandan" düşünüldüğüne, "örneğin, şimdiki örnekte, **yalnızca birer işçi** sayıldıklarına ve onlarda bundan öte bir şeyin görülmediğine, başka her şeyin görmezden gelindiğine" işaret ediyordu.[234]

Kapitalist toplumdan miras kalan bu özel emek gücü sahiplerinin öz çıkarlarının doğurabileceği sonuçlar nelerdir? Açıktır ki, yabancılaşma (emeğin, ürünlerin, başka insanların yabancılaşması) ve eşitsizlik, kapitalizmden henüz doğan yeni toplumun bu kusurunu yansıtır. Bu salt bir kusur olmaktan ötedir: bu aynı zamanda bir **enfeksiyon**dur. Sonuçta, bu toplumdaki üreticiler **yalnızca** emek gücünün özel sahipleri olarak var olmaz. Aynı zamanda da üretim araçlarının ortak sahipleri ve işbirliğine dayalı faaliyetlerde bulunan insanlardırlar. Bu ikinci bahsedilen ilişki içinde bulundukları ölçüde de eğilim eşitlik yönünde (çünkü üretim araçlarının sahipleri olarak **eşittirler**) ve "karşılıklı olarak birbirine kayıtsız" olmayan insanların bağlantısı yönündedir.

Kısacası, birbiriyle mücadele eden **iki** eğilim vardır. Miras kalmış bir kusur olarak emek gücünün özel sahipliği, yeni toplumun ileriye gidebilmesi için alt edilmelidir; ve eğer bu gerçekten başarılırsa, o enfeksiyon, üretim araçlarının ortak sahipliğine dayanan işbirliğine dayalı toplumu yıkamaz.[235] Bu nedenle, yeni sistemin gelişmesi "tam da, toplumun, tüm unsurlarını kendisine tâbi kılmasıyla ya da hâlâ yoksun bulunduğu organları kendisinden çıkarmasıyla gerçekleşir. Bir bütünlük halini alması tarihsel olarak böyle gerçekleşir."

Peki ama yeni toplum kusurlarının üstesinden nasıl gelir ve hâlâ yoksun bulunduğu yeni organları nasıl yaratır? Marx'ın bu sorunu *Eleştiri*'de açık olarak ele almış olmamasına karşın, orada yine de bir yanıt bulunabilir. Üretim araçlarının ortak sahipliği bir kez gerçekleşince, emeğin toplam ürününden düşülecek kesintiler hakkında Marx'ın yaptığı irdelemeyi düşünün. Marx, toplam toplumsal ürünün bireysel üreticilere tüketim malları için bölüştürülmesinden önce, üretim araçlarının değiştirilip yenilenmesi ve genişletilmesi gibi nedenlerle bazı kesintilerin yapılması gereğine işaret ediyordu. (İlginçtir, bunlarla ilişkili herhangi bir eğilim önermemişti.) Ardından, ilk olarak, "**üretimle ilgili olmayan genel yönetim maliyetleri**" (muhtemelen devlet yönetimiyle ilişkili maliyetler) üzerinde durmuştu. "Bu kısım," diye belirtiyordu Marx, "başlangıçta, bugünkü topluma kıyasla çok daha sınırlı olacaktır ve yeni toplum geliştikçe aynı oranda azalır."

Marx'ın azalan kesintilere ilişkin bu sözünü anlamanın apaçık bir yolu vardır. Marx'ın yorumu, üç yıl önce Paris Komünü'nden çıkarmış olduğu dersler bağlamına oturtulmalıdır. O maliyetler niçin sınırlanır? Çok basit, çünkü devlet "toplumsal kölelik için örgütlenmiş bir kamu kuvveti" olmaktan derhal çıkarılır; "**daha başından**", devlet işlevleri "toplum kendisi üzerinde zorla üstünlük kuran bir otoritenin elinden çekilip alınır ve toplumun sorumlu organlarına geri verilir."[236] Buna uygun olarak, Marx'ın belirttiğine göre, mücadelenin başarısı, eski merkezîleşmiş yönetimde olduğunun aksine, "tüm Fransa'nın kendi kendine işleyen ve kendi

kendini yöneten komünler halinde örgütlenmesi” anlamına gelirdi. Gerçekte, bunun sonucu olarak “devlet işlevleri genel ulusal amaçlarla ilgili birkaç işleve indirilmiş” olurdu.[237] Kısacası, “yeni toplum geliştikçe,” devlet gitgide (*Eleştiri*’deki sözlerle) “toplumun üstüne yerleştirilmiş bir organ olmaktan çıkarılıp, bütünüyle topluma bağımlı” hale getirilirdi.

Bu nedenle, devlet işlerinin ve yönetiminin “ancak eğitimli bir seçkinler tabakasının (devlet asalaklarının, bol para ödenen dalkavukların ve arpalıkçıların) ellerine emanet edilebilecek sırlar, aşkın işlevler” gibi gösterildiği “sistematik ve hiyerarşik iş bölümü”nün yerine, yeni organlar (kendi kendine işleyen ve kendi kendini yöneten komünler) oluşturulmalıdır. O eski devlette olduğunun aksine, Komünde, kamusal işlevler “**gerçek çalışanlar**ın işlevleri” haline geldi.[238] Bu nedenle, Komün deneyimi, “Emeğin ekonomik kurtuluşunu gerçekleştirme olanağını sağlayacak olan, en sonunda keşfedilmiş siyasal biçim”i ortaya çıkardı.[239] O siyasal biçim belirli bir devlet türüydü: işçi devleti, proletarya diktatörlüğü. Erfurt Programının hazırlandığı dönemde Engels, “Proletarya diktatörlüğünün neye benzediğini bilmek ister misiniz?” diye soruyordu. Yanıtı da şöyleydi: “Paris Komünü’ne bakın. Proletarya Diktatörlüğü oydu.”[240] Kısacası, Paris Komünü, kapitalist toplumun sosyalist topluma “devrimci dönüşümü” için *Eleştiri*’de “**proletaryanın devrimci diktatörlüğü**” olarak tanımlanan, onu ileriye taşıyacak olan oluşumun gerekli olduğunu ortaya koydu.

Bu, toplam ulusal üretimden yapılan kesintilere ilişkin olarak *Eleştiri*’de sunulan irdelemenin işaret ettiği dönüşümün bir yönüdür. “**İkinci olarak**, **okullar, sağlık hizmetleri vb. gibi gereksinimlerin ortaklaşa karşılanması amacıyla ayrılan miktar**” vardı. Öncekinin aksine, diye belirtiyordu Marx, “Bu, daha başlangıçta, günümüz toplumuyla karşılaştırıldığında, önemli ölçüde daha büyük olacaktır ve yeni toplum geliştikçe daha da büyüyecektir.” Kısacası, yeni toplum, gereksinimlerin ortaklaşa karşılanması için sağladığı kullanım değerlerini hemen genişletmeye girişir. Bu nedenle, toplumun kendi öncüllerini geliştirmesi için, çıktılarının gitgide

daha büyük bir kısmı, bireylerin sahip oldukları özel emek gücü mülkiyetine dayanarak talep edebileceklerinden düşülür; giderek artan ölçüde, “özel mülk sahibi bir birey olarak üreticinin yoksun kaldığı şeyler, toplumun bir mensubu olması nedeniyle ona doğrudan ya da dolaylı olarak yarar sağlar.” Kısacası, yeni toplum geliştikçe, giderek artan ölçüde, toplumun çıktılarından **toplumun bir mensubu olarak** istemde bulunuruz. Yeni toplumun gelişmişlik ölçüsü, ortak şeylerin genişlemesidir.

Ne var ki, bu yeni ortaya çıkan bölüşüm ilişkisi havada asılı duramaz. (Hiçbir bölüşüm ilişkisi öyle olamaz.) Üreticiler arasındaki ilişkide bir değişikliğin (emek gücünün bireysel sahipleri olarak etkileşimde bulunmaktan çıkıp bir topluluğun mensupları olarak bilinçli şekilde işlev görmeye doğru bir değişikliğin) olmasını gerektirir. Birleşmiş üreticiler, bireysel sahipliğe dayanan burjuva nitelikli hakkı tâbi hale getirmek için, “komünal gereksinimlerin ve amaçların belirlediği faaliyetler”in bilinçli olarak işbirliğiyle yerine getirilmesini güvenceye alan yeni organlar yaratmalıdır. *Grundrisse’*de anlatıldığı üzere, birleşmiş üreticilerin bu ilişkisinde, “komünal bir üretim, komünallik, üretimin temeli olarak varsayılır.” Bu yeni üretim ilişkisi de bölüşüm ilişkisini belirler: “onun varsayılan komünal karakteri, ürünlerin bölüşümünü belirlerdi. Üretimin komünal karakteri ürünü en başından komünal, genel ürün yapardı.”[241]

Kısacası, bölüşüm ilişkisi nasihatle değişmez. Aksine, yeni toplum, “komünal gereksinimlerin ve amaçların belirlediği” bilinçli bir planlama sürecine üreticileri doğrudan doğruya kattıkça değişir. Böyle komünal organlar aracılığıyla ulaşılacak sonuç, “bireyin komünal tüketime katılması neticesini doğuran bir emek örgütlenmesi”dir. “Yeni toplum, gelişmesiyle orantılı olarak, toplam gereksinimlerini karşılamaya yeterli düzeyde üretimi gerçekleştirecek duruma gelmek için zamanını amaçlı bir şekilde bölüştürme”yi öğrenir. Marx’ın *Grundrisse*’de belirttiği gibi, “emek süresinin çeşitli üretim dalları arasında planlı olarak bölüştürülmesinin yanı sıra, zaman ekonomisi, komünal üretimin

temelindeki birinci yasa olmayı sürdürür."[242] Kısacası, **birleşmiş üreticilerin yaptıkları planlama**, ekonomik yapının ("emek araçlarının ortak mülkler olduğu ve toplam emeğin işbirliği temelinde düzenlendiği" bir yapının) merkezinde yer alır.

Yeni toplum kendi temelleri üstünde işte böyle gelişir; toplumun emeğinin bölüştürülmesini "işçilerin kendi gelişim gereksinimleri"ni karşılamak için işbirliğine dayalı olarak planlayan yeni organlar yaratarak ve bunu da, topluma tepeden bakan bir devlet aracılığıyla değil, aksine, topluma "bütünüyle bağımlı" demokratik kurumlar aracılığıyla, yani, "kendi kendine işleyen ve kendi kendini yöneten komünler" aracılığıyla yaparak.[243] İnsanların tüm potansiyellerini (tüm yönleriyle "zengin bireysellik"lerini) kendi faaliyetleri yoluyla geliştirmelerine olanak sağlayan koşulları yaratarak, yeni toplum, birleşmiş üreticilerden oluşan bir topluma özgü üretici güçleri geliştirir (tıpkı kapitalist ilişkiler çerçevesinde yaratılan üretici güçlerin o topluma özgü olması gibi); bunun sonucu ise (*Eleştiri*'de belirtildiği üzere), "bireyin tüm yönlerden gelişmesiyle üretici güçlerin de artması ve tüm kooperatif zenginlik pınarlarının daha gür akması"dır." Bu yeni ekonomik yapının gelişmesiyle, toplum bayraklarına şöyle yazabilir: "Herkesten yeteneğine göre, herkese gereksinimine göre!"

***Gotha Programının Eleştirisi'*nin kötüye kullanılması**

Kısacası, "toplumun, tüm unsurlarını kendisine tâbi kılmasıyla ya da hâlâ yoksun bulunduğu organları kendisinden çıkarmasıyla" yeni toplumu kurarız. Emek gücünün özel sahipliğini geri plana iten yeni komünal üretim ilişkileri geliştirerek ve "toplumu denetim altında tutan ve ona boyun eğdiren bir güç olmak yerine, [toplumun] kendi yaşayan gücü" olan yeni bir devlet yaratarak, komünist toplumu kendi temelleri üstünde kurarız.[244] Bu süreç "daha başında" başlar ve birleşmiş üreticilerin oluşturduğu toplumun kendi öncüllerini kendiliğinden üretme ve böylece kendi temelleri üstünde durma düzeyine ulaşacağı zamana kadar ilerler. Marx'ın *Gotha Programının Eleştirisi*'nde ortaya koyduğu vizyon buydu.

Ne yazık ki, *Gotha Programının Eleştirisi*'nin standart yorumu oldukça farklı bir resim çizer. Standart yorum, kapitalist toplumdan miras kalan kusurların ötesine geçmeye yönelik sürekli bir mücadeleyi vurgulamak yerine, kapitalizm sonrası toplumu iki ayrı "aşama"ya ayıran (bu aşamaların her biri çarpıcı derecede farklı bölüşüm ilişkilerine sahiptir) bir yaklaşım getirir ve değerlendirmesini o kusurlar üstüne **kurar**. "İki aşamacılar"ın savunduğuna göre, daha yüksek aşama olan komünizmin ayırt edici özelliği gereksinime göre bölüşüm olduğu halde, daha düşük aşama olan sosyalizmde bölüşüm ilkesi zorunlu olarak her bireysel üreticinin yaptığı katkıya göre alması ilkesidir.

Bu iki bölüşüm ilkesi neye dayanır; ve bunlar niçin farklıdır? Birleşmiş üreticiler arasındaki üretim ilişkilerinde bir fark olduğu için değil. Gerçekten, üretim ilişkileri konusunda hiçbir tartışma yoktur! Standart hikâye, düpedüz, üretim ilişkilerinin üretim araçlarına devletin sahip olmasıyla eş anlamlı olduğunu ve bu sonuncu hususun iki aşamada da değişmediğini varsaydığı için, aşamalar arasındaki farkın kaynağının **başka bir şey** olması gerektiğini kabul eder. Bize anlatıldığına göre, o başka bir şey, üretici güçlerin düzeyidir. Ne var ki, tek başına üretici güçlere odaklanan böyle bir tutuma *Eleştiri*'de rastlanmaz. Marx'ın, kapitalist üretici güçler arttıkça kapitalizmde ücret köleliğinin daha da şiddetlenmesine atıfta bulunması dışında, üretici güçlere yapılan diğer **tek** atıf, "bireyin tüm yönlerden gelişmesiyle" bunların da artacağına ilişkindir.

Öyleyse, üretici güçlerin düzeyine böyle odaklanılmasının kaynağı nedir? Çok basit olarak, Marx'ın *Eleştiri*'de dile getirdiği, "**Hak, hiçbir zaman, toplumun ekonomik yapısının ve ona tekabül eden kültürel gelişmesinin üstüne çıkamaz**" şeklindeki sözüdür. O söz, gördüğümüz üzere, toplumdaki üretim ilişkilerinin mahiyetine değinmektedir. Ama iki aşamacılara göre öyle değildir! Onlara göre, "toplumun ekonomik yapısı" onun üretim ilişkileri olmaktan çok, üretici güçlerin düzeyidir! Onların tüm tezi bu önermeye dayanır. Yeni toplumun üretim ilişkileri sihirle yok edilip,

yalnızca üretici güçlerin düzeyi görünür kılınınca, anlatılacak hikâye şudur: bir aşamadan diğerine geçmek için, üretici güçlerin artırılması gerekir. Öyleyse, sosyalist aşamaya biçilen görev budur: daha yüksek aşama olan komünizmi, bölüşümün gereksinime göre yapılabildiği bolluk toplumunu olanaklı kılan "üretici güçlerin muazzam ölçüde gelişmesi"ni sağlamak.[245] Üretici güçleri geliştirin, üretici güçleri geliştirin; Marx ve peygamberler budur.

Öyleyse, üretici güçleri geliştirdiği düşünülebilecek herhangi bir şeyi (Gulag olsun, devletin işçi örgütlenmesini bastırması olsun, kapitalist kurumların desteklenmesi olsun, topluma tepeden bakan merkezîleştirilmiş bir devlet gücünde ısrar edilmesi olsun ya da hepsi birden olsun) pratikte haklı göstermenin potansiyel bir kuramsal temeli buradadır. Ne de olsa amaç "komünizm"dir, her bireyin toplumsal üretimden gereksinim duyduğu kadarını almasına olanak sağlayacak kadar bol miktarda üretimdir. Vaat Edilmiş Ülke için çizilen rota bu olduğuna göre, o zaman elbette üretici güçlerin öncelikliliğini reddeden herkes, tanım gereği, kafası karışmış, küçük burjuva, hatta karşı-devrimci kabul edilir.

Ne var ki, o Vaat Edilmiş Ülke'ye ulaşılıncaya kadar, "sosyalist aşama"daki toplum, "eşit miktarda emek için eşit miktarda ürün" şeklindeki bölüşüm ilkesinin ("sosyalist ilke"nin) uygulanmasını gerektirir. Niçin? Yanıt, "hak"kın hiçbir zaman üretici güçlerin düzeyinden daha yüksek olamayacağı ve işçilerin, harcadıkları emeğin eş değeri saydıkları kadarını almadıkça verimli, üretken şekilde çalışmayacaklarıdır. Kısacası, standart yorumun örtülü önermesi, işçilerin yabancılaşmış (emeklerinden, ürünlerinden ve birbirlerinden) oldukları ve bu miras kalmış kusurun ancak tüm ürünlerin bedava olmasını sağlayacak üretici güçlerdeki o muazzam gelişmeyle ortadan kaldırılabileceğidir. Eğer üretkenlik düşükse, bunun nedeni, "çalışmaya göre bölüşmeyi esas alan sosyalist bölüşüm ilkesinden ciddi sapmalar"ın (Gorbaçov'un sözleri) bulunması olmak zorundadır.[246]

Öyleyse, yabancılaşmanın devam etmesinin, işyeri içindeki ilişkilerin mahiyetiyle ya da üreticilere tepeden bakan bir devletle

bir alâkasının olup olamayacağını düşünmeye hiç gerek yoktur. Aslında, yabancılaşmış emek yabancılaşmış ürünlere sahip olmaya yönelik sürekli artan gereksinimlere yol açarsa, bir gün bolluğa ulaşılıp ulaşılamayacağını düşünmeye hiç gerek yoktur. Aksine, iki aşamacılar, önceden tahmin edilebilir gelecek için "sosyalist ilke"ye dayanmanın (yani, üreticilerin öz çıkarını esas almanın) gerekliliğinde diretiyor.

Kapitalizmden miras kalmış bir kusuru esas almaya çalışarak o gelecekteki bolluğa ulaşmanın mümkün olduğuna ilişkin Marx'ın böyle bir önerisini aramak boşuna bir çaba olur. Gerçekte, Marx'ın ortak gereksinimler için yapılan kesintinin artmasına ilişkin irdelemesi tam da aksi yöne işaret ediyor. Che'nin *Man and Socialism in Cuba* (*Küba'da İnsan ve Sosyalizm*) adlı kitabında gözlemlediği gibi (ve yirminci yüzyılın gösterdiği gibi), üreticilerin maddi öz çıkarına dayanmak (ve dolayısıyla, "sosyalist ilke"ye odaklanmak) bir çıkmaz sokaktır:

> Kapitalizmin bize bıraktığı ruhsuz araçların (ekonomik hücre olarak meta, kaldıraç olarak bireysel maddi çıkar vb.'nin) yardımıyla sosyalizmin gerçekleştirilebileceği şeklindeki ham hayal bizi bir çıkmaz sokağa götürebilir. Birçok kavşaktan geçerek uzun bir yol kat ettikten sonra kendinizi orada bulursunuz ve tam olarak nerede yanlış dönemece girdiğinizi düşünüp bulmanız zordur.[247]

O halde, Marx'ın *Gotha Programının Eleştirisi*'ne ilişkin bu sığ yorum niçin ağır basmaya devam ediyor? Birincisi bu yorum, topluma tepeden bakan devletlerde etkili mevkileri işgal edenlerin (ya da o işgali bilinçli olarak haklı gösterenlerin) duruşunu destekliyor; daha başından ivedi bir gereklilik olan, iş yerlerindeki ve topluluklardaki üretim ilişkilerini değiştirme ve devleti Marx'ın proletarya diktatörlüğü dediği biçime (insanların koşulları değiştirirken kendilerini de değiştirdikleri devrimci pratiği güçlendirerek kendi kendine işleyen ve kendi kendini yöneten komünlerin devletine) dönüştürme gerekliliğini dikkatlerden kaçırıyor.

Ama Marx'ın kuramsal anlayışına ilişkin bu karikatürün gücünü devam ettirmesinin başka bir nedeni daha vardır. Bunu

uygulayanlar, otoriteye (Lenin'in otoritesine) yaslanıyor. Çünkü kapitalizm sonrasının iki aşamaya ayrılması ve "sosyalist ilke"nin uygulanmasında diretilmesi, hiç kuşku yok ki, Lenin'in *Devlet ve Devrim* adlı kitabında *Eleştiri*'ye getirdiği yorumdan doğmuştur. Daha gelişmiş durumdaki bir komşusunun Rusya'ya saldırdığı bir savaş esnasında ve kapitalizm destekçilerinin Bolşeviklerin ütopyacı demagojilerini Komünizm getirmeyi istedikleri şeklinde alaya aldıkları devrimci bir dönemde yazan Lenin, yalnızca birinci aşamanın öncelikli gündemde yer aldığını ve daha yüksek aşamanın mümkün olabilmesi için önce üretici güçlerin muazzam ölçüde geliştirilmesi gerektiğini vurguluyordu. *Devlet ve Devrim*'in çok daha fazla şey içermesine karşın, Marx'ın *Eleştiri*'sinin standart yorumu yalnızca o an için işine yarayanları almıştır.

Lenin'in yazdıklarını irdelemek şu anda konumuz değildir; ne var ki, onun kendi anlayışının şu olduğunu hep aklımızda tutmamız gerekir: "Herhangi bir toplumsal sorunun araştırılmasında Marksist kuramın gerektirdiği kesin kural, o sorunun **belirlenmiş** tarihsel sınırlar içinde irdelenmesidir ve eğer sorun belli bir ülkeyle ilgiliyse (örneğin, belli bir ülkenin ulusal programı söz konusuysa) o ülkeyi aynı tarihsel dönemdeki diğerlerinden ayıran özgül nitelikler dikkate alınmalıdır."

Marx'ın *Gotha Programının Eleştirisi* ile yaptığı kuramsal katkıyı anlamak istiyorsak, başka hiçbir seçenek yoktur: Marx'ı okuyun. Marx'ın "kenar notları"nı okuyun ve o notların kuramsal temellerini okuyun.

Ek Okuma Önerileri

Karl Korsch, "Gotha Programının Eleştirisi'ne Giriş" (1922)

Michael A. Lebowitz, Sosyalist Alternatif: Gerçek İnsan Gelişimi, çev. Etkin Bilen Eratalay, Yordam Kitap, 2011).

V. İ. Lenin, Devlet ve Devrim, çev. Kenan Somer, Bilim ve Sosyalizm Yayınları, 1994.

Karl Marx, Fransa'da İç Savaş, çev. Kenan Somer, Sol Yayınları, ilk basım: 1977.

Karl Marx, Grundrisse (iki cilt), çev. Arif Gelen, Sol Yayınları, 1999, 2003.

Franz Mehring, Karl Marx: Yaşam Öyküsü, çev. Feyyez Şahin, İlya Yayınları, 2012.

Çeviri: Şükrü Alpagut

200 Aksi belirtilmedikçe, alıntılar Marx'ın *Eleştiri*'sinden yapılmıştır.

201 Bu bölüm şu çalışmalara dayanmaktadır: Hermann Beck, "Muhafazakarlık, Liberalizm ve Sosyalizm Kavşağında İşçi Sınıfı Politikası," David E. Barclay ve Eric D. Weitz'de (editörler) *German Socialism and Communism from 1840 to 1990* (New York: Berghahn Books, 2009); Toni Offerman, "Almanya'da Lasalcı İşçi Hareketi," Barclay ve Weitz'de; Gregory M. Luebbert, *Liberalism, Fascism, or Social Democracy: Social Classes and the Political Origins of Regimes in Interwar Europe* (Oxford: Oxford University Press, 1991); Angelo Panebianco, *Political Parties: Organization And Power* (Cambridge: Cambridge University Press, 1988); Gary P. Steenson, *Not One Man Not One Penny: German Social Democracy, 1863–1914* (Pittsburgh: University of Pittsburgh Press, 1981); Gary P. Steenson, *After Marx, Before Lenin: Marxism and Socialist Working-Class Parties in Europe, 1884-1914* (Pittsburgh: University of Pittsburgh Press, 1991).

202 Marx'ın W. Bracke'ye mektubu, 5 Mayıs 1875.

203 Engels'in A. Bebel'e mektubu, 18-28 Mart 1875.

204 Engels'in A. Bebel'e mektubu, 1-2 Mayıs 1891.

205 Engels'in A. Bebel'e mektubu, 18-28 Mart 1875.

206 Engels'in W. Bracke'ye mektubu, 11 Ekim 1875.

207 Engels'ten Bebel'e, 18-28 Mart 1875.

208 Marx'tan Bracke'ye, 5 Mayıs 1875.

209 Engels'ten Bebel'e, 15 Ekim 1875.

210 Steenson, 1991: 279.

211 August Bebel, *My Life* (Londra 1912), alıntılayan Karl Korsch, "Gotha Programının Eleştirisine Giriş" (1922), http://www.marxists.org/archive/korsch/1922/gotha.htm.

212 Lenin, *The Right of Nations to Self-Determination*, *Lenin: Selected Works*, Cilt 1 (Moskova: Foreign Languages Publishing), 556.

213 Gotha Programı İngilizce olarak http://history.hanover.edu/texts/gotha.htm adresindeki J. H. Robinson, der., *Readings in Europan History*'de (Boston: Ginn, 1906) ve http://delong.type.pad.com/sdj/2009/10/the-gotha-program-of-1875.html adresinde bulunabilir.

214 Engels'ten Bebel'e, 18-28 Mart 1875.

215 Eisenach Programı, http://www.germanhistorydocs.ghi-dc.org/sub_document.cfm?document_id=688 ve http://www.de.wikipedia.org/wiki/Eisenacher_Programm adreslerinde bulunabilir

216 Erfurt Programı, http://www.marxists.org/history/international/social-democracy/1891/erfurt-program.htm adresinde bulunabilir.

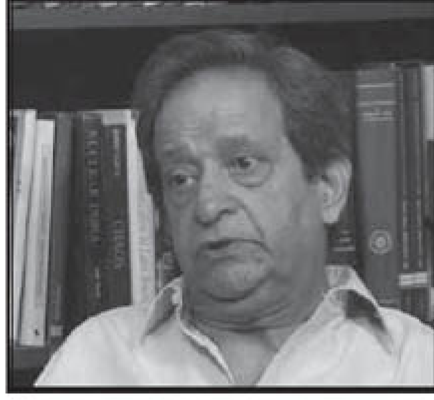
217 Bu döneme ilişkin birirdeleme için, örneğin bkz. Franz Mehring, *Karl Marx: The Story of his Life* (New York: Covici Friede, 1935).

218 Friedrich Engels, *The Peasant War in Germany* (Moskova: Foreign Languages Publishing House, 1956), 32-3.

219 Ferdinand Lassalle, http://germanhistorydocs.ghi-dc.org/pdf/eng/6_EL_Socialist%20View_Lasalle.pdf adresindeki "Açık Mektup"

220 Ferdinand Lassalle, *The Working Man's Programme* (Londra: The Modern Press, 1884), 55.
221 Engels'ten Bebel'e, 18-28 Mart 1875.
222 Karl Marx, "Uluslararası İşçi Birliği'nin Kuruluş Konuşması" (1864), Marx ve Engels, *Collected Works*, Cilt 20 (New York, International Publishers), 10-11'de; Karl Marx, "Geçici Genel Konsey Delegelerine Açıklamalar. Farklı Sorular," *Minutes of the General Council of the First International, 1864-66* (Moskova: Foreign Languages Publishing House, tarihsiz), 346'da. Bkz. Michael A. Lebowitz, *Beyond CAPITAL: Marx's Political Economy of the Working Class* (New York: Palgrave Macmillan, 2003), Bl. 5, "Ücretli Emeğin Ekonomi Politiği"ndeki irdeleme.
223 Karl Marx, *Theses on Feuerbach*, Marx ve Engels, *Collected Works*, Cilt 5 (New York: International Publishers, 1976), 4'te.
224 Engels'ten Bebel'e, 18-28 Mart 1875.
225 Karl Marx, *Grundrisse* (New York: Vintage, 1973), 278.
226 Karl Marx, *Kapital*, Cilt I, 4. basım (İstanbul: Yordam Kitap, 2013).
227 Marx, *Kapital*, Cilt I.
228 Marx, *Grundrisse*, 325, 488, 541, 708.
229 Bkz. Bölüm 4, "Organik Bir Sistemin Kendisi ve Oluşumu," Michael A. Lebowitz, *Sosyalist Alternatif: Gerçek İnsani Gelişim*'de (İstanbul: Yordam Kitap, 2011).
230 Marx, *Grundrisse*, 459-60, 278.
231 Marx, *Grundrisse*, 172.
232 Marx, *Grundrisse*, 158.
233 Karl Marx, *Kapital*, Cilt III (New York: Vintage, 1981), 178-9.
234 Karl Marx, *1844 Ekonomik ve Felsefi Elyazmaları*, Marx ve Engels, *Collected Works*, Cilt 3 (New York: International Publishers, 1975), 241'de; Lebowitz, (2011) 70-2.
235 Sosyalizmde bir enfeksiyon olarak öz çıkara ilişkin bir irdeleme için bkz. Lebowitz (2011), Bölüm 3, "Dayanışmacı Toplum".
236 Karl Marx, *The Civil War in France*, Marx ve Engels, *On the Paris Commune* (Moskova: Progress Publishers, 1971), 68-73'te.
237 Karl Marx, "*The Civil War in France*'ın Birinci Taslağı", Marx ve Engels (1971), 155-6'da.
238 Marx, "Birinci Taslak", 154-5.
239 Marx, *Civil War in France*, 75.
240 Friedrich Engels, *The Civil War in France*'a "Giriş" (1891), Marx ve Engels, 1971, 34'te.
241 Marx (1973), 171-2.
242 Marx, (1973), 172-3.
243 Bkz. Lebowitz (2011), özellikle Bölüm 6, "Sosyalizme Doğru Bir Yol Açmak".
244 Marx, "Birinci Taslak", 152-3.
245 Örneğin bkz. Lenin'in irdelemesi, *State and Revolution* (Pekin: Foreign Languages Press, 1965), 114.
246 Michael A. Lebowitz, *Contradictions of 'Real Socialism': the Conductor and the Conducted* (New York: Monthly Review Press, 2012), 138. Burada, Bölüm 6'daki "reel sosyalizm"de işçi sınıfının ahlaki ekonomisine yönelik saldırıya ilişkin irdelemeye ve Bölüm 8'deki "Öncü Marksizm"in ayırıcı özelliklerine ilişkin değerlendirmeye dikkat edin.

247 Carlos Tablada, *Che Guevara: Economics and Politics in the Transition to Socialism* (Sydney: Pathfinder, 1989), 92.

Aijaz Ahmad

Nehru Müze ve Kütüphanesi'nde (Yeni Delhi, Hindistan) kıdemli öğretim üyesi ve Hindistan'da yayınlanan Frontline gazetesinin editörüdür.

Başlıca eserleri:

Teoride Sınıf, Ulus, Edebiyat, Alan Yayıncılık, 1995.

Irak, Afganistan ve Çağımızın Emperyalizmi, Otonom Yayıncılık, 2012.

In Our Time: Empire, Politics, Culture, Verso, 2012.

Friedrich Engels

Ütopik Sosyalizm ve Bilimsel Sosyalizm

Aijaz Ahmad

Giriş

Ütopik Sosyalizm ve Bilimsel Sosyalizm (bundan sonra *ÜSBS* olarak geçecektir), Engels'in kendisinin belirttiği gibi, alaycı bir ifadeyle *Bay Eugen Dühring Bilimi Altüst Ediyor* (1878) başlığını koyduğu ve daha çok *Anti-Dühring* olarak bilinegelen kitabının üç bölümünden türetilmiştir. Engels, bu kitabını, ondan "türetilmiş" olan ve kitabın temel önermelerini genel okuyucu kitleleri, özellikle de emekçi sınıflar arasında daha geniş şekilde yaymaya yönelik bir "propaganda broşürü" saydığı daha kısa metinden farklı olarak, "katışıksız bilimsel bir çalışma" diye tanımlar. "Bilimsel çalışma"yı "broşür"e dönüştürmek için, bazı yeniden yazım, açıklama, kısaltma vb. işlemlerinin yapılması gerekiyordu. "Seçilmiş" sözcüğünü değil de "türetilmiş" sözcüğünü kullanması bundandır. Bu "broşür" ilk kez 1880'de Fransızca çevirisiyle çıktı, Almanca özgün metin ise ancak iki yıl sonra, 1882'de yayınlandı.

Metnin arka planı

Bu kitapların ikisi de –hem uzun hem kısa olanı– Marksist kuramın tarihinde büyük önem taşımış ve özellikle Avrupa'da, gerek sosyal demokrat gerekse komünist eğilimdeki işçi sınıfı hareketlerinin liderleri ve militanları arasında çok etkili olmuştur.

Daha kısa olan metne girmeden önce, daha uzun olanın arka planına biraz değinmek ilgi çekici olur.

Eugen Dühring (1833-1921) –Alman filozof, iktisatçı ve Marksizm karşıtı sosyalist– birçok kitabın yazarıydı ve zamanının etkili bir kişisiydi. Örneğin, Marx ve Engels hakkında hiçbir şey bilmeyen Nietzsche (1844-1900) Dühring'i yoğun şekilde okumuş ve sosyalizme karşı kin dolu nefretini en başta o okumalar yoluyla geliştirmişti; bönce bir kanıyla, Dühring'i sosyalist düşüncenin doruk noktası sayıyordu. Dühring, Engels'in dikkatini ilk kez 1867'de *Kapital*'in olumsuz bir incelemesini yayınladığı zaman çekti. Dühring kısa süre sonra Alman Sosyal Demokrat Partisi'ne katıldı ve fikirleri partinin üyeleri arasında geniş etki yaratmakla kalmadı, Bernstein ve rivayete göre Bebel gibi ünlü liderleri de etkiledi. Çok daha solda yer alan ve Marx ile Engels'e daha yakın duran Liebknecht, Engels'ten buna karşılık vermesini istedi. Engels bu konuda Marx'a yazdı, o da kapsamlı bir eleştiri hazırlamasını Engels'ten istedi. O zaman Engels, Marx'a anlatırken "felsefi, doğa bilimsel ve tarihsel sorunlara ilişkin anlayışımızın ansiklopedik bir incelemesi" olarak tanımladığı çalışmayı hazırlamaya girişti. Engels'in tüm elyazmasını (Progress Publishers'ın İngilizce basımında 370 sayfa) Marx'a yüksek sesle okuduğu söylenir ve Marx'ın da kitabın ekonomi politik konulu ikinci kısmına bir bölüm yazdığı düşünülmektedir.

Bu özet arka plan, sonraki süreci kavramak için üç nedenle gereklidir. Birincisi, çalışma hiç kuşkusuz Engels'e aittir ve yapı olarak da onun damgasını taşır; bununla birlikte, açıkça Marx'ın tam bilgisi, onayı, hatta işbirliği ile yaratılmıştır. İkincisi, Dühring, ifade ettiği anti-Semitik deli saçmaları da olmasa bugün artık kimsenin dikkatini çekmez, ama zamanının Alman sosyalistleri arasında bile nüfuz sahibiydi; o nedenle, tıpkı yine döneminin Fransız –yalnızca Fransız da değil– sosyalistleri ve anarşistleri arasında nüfuz sahibi olan Proudhon'un fikirlerini çürütmek için Marx'ın bir zamanlar kitap boyutunda bir çalışma kaleme alması gibi, Engels de Dühring'in fikirlerini uzun uzadıya çürütmeye girişti. Üçüncüsü,

Engels'in ayrıntılı olarak Dühring'in fikirlerini irdelediği geniş açımlamalar çağdaş okuyucunun ilgisini çekmeyebilecek olsa bile, bu kitap o zamanki sosyalist hareketin önde gelen şahsiyetleri için belirleyici önem taşıdı. Nitekim gerek Alman Sosyal Demokrat Partisi'nin (SPD), gerekse İkinci Enternasyonal'in en nüfuzlu lideri olan Karl Kautsky bir keresinde şöyle söylemişti:

> *Anti-Dühring*'in bende yarattığı etkiye göre kıyaslama yapınca, başka hiçbir kitap Marksizmin anlaşılmasına böyle büyük katkıda bulunmuş olamaz. Marx'ın *Kapital*'i daha güçlü bir kitaptır. Ama biz *Kapital*'i anlamayı ve doğru dürüst okumayı ancak *Anti-Dühring* aracılığıyla öğrendik.

Kautsky'nin buradaki belirlemesinde geçen "biz" sözü, İkinci Enternasyonal'in diğer liderlerine –Bernstein, Plehanov, Labriola ve diğerlerine– de üstü örtülü olarak gönderme yapmaktadır. Rosa Luxemburg gibi dikkate değer istisnalarla, Marksist inancın o dönemdeki başlıca kuramcılarının tarihsel maddeciliğe ve, Plehanov'un daha sonra yapacağı adlandırmayla, diyalektik maddeciliğe ilişkin anlayışlarını esas olarak Engels'in olgunluk yıllarında yazdığı iki yapıt olan *Anti-Dühring*'den ve *Ludwig Feurbach ve Klasik Alman Felsefesinin Sonu*'ndan edindiklerini söylemek yerinde olur. *Kapital*'in kendisi bunların ışığı altında okunacaktı ve *Alman İdeolojisi*'nden *Grundrisse*'ye kadar bütün o doğurgan metinler dizisi 1930'lara kadar okuyucunun yararlanımına sunulamayacaktı.

Daha uzun kitaptan "türetilmiş" kitapçık olan *Ütopik Sosyalizm ve Bilimsel Sosyalizm*'e (*ÜSBS*'ye) gelince, Marx'ın kendisi bunu "**bilimsel sosyalizme giriş** olarak adlandırılabilecek nitelikte" bir metin olarak tanımladı (özgün metinde italik yazılmış). Yine, Engels'in Marx'ın düşüncesini halk arasında yaygınlaştırma sürecinde o düşüncenin karmaşıklığını çarpıttığı yolundaki yaygın iddia, bu durumda, Marx'ın kendisinin de o çarpıtmada suç ortağı olduğu öne sürülmeksizin savunulamaz. Engels, kitabın Fransızca ilk basımından on iki yıl sonra 1892'de yapılan ilk İngilizce basımına yazdığı girişte şöyle diyecekti: "Bu küçük kitap on dilde okuyucuyla buluşuyor. Başka herhangi bir sosyalist çalışmanın,

hatta bizim 1848 tarihli *Komünist Manifesto*’nun ya da Marx’ın *Kapital*’inin bile, bu kadar sık tercüme edildiği konusunda bilgi sahibi değilim. Almanya’da toplam yaklaşık 20.000 adetlik dört basımı yapıldı.” Deyim yerindeyse, sosyalistler arasında en çok satılan kitap gibi bir şey oldu!

Engels

Engels’in Marksist kurama yaptığı seçkin katkıya derinlemesine dalmanın ya da kesinlikle sosyalist tarihte ama onun çok ötesinde de tüm kuramsal-siyasal güçbirliği tarihinin büyük olasılıkla en geniş kapsamlı ve en büyüleyici ortaklığını kuran Marx ile Engels’in çalışmaları arasındaki ilişkiye dair bıkkınlık verici sorunun ayrıntılı bir irdelemesine girişmenin yeri burası değildir. Ama bazı noktalara kısaca değinmek gerekli görünüyor.

Daha sonraki literatürde bu ilişki analiz edilirken çoğunlukla tutulan dört yol vardır. 1- “Marx ve Engels” olarak bilinir hale gelen, ikisi arasındaki tam özdeşlik. 2- Kuramcı Marx ile halk arasında yaygınlaştıran Engels arasındaki iş bölümü. 3- Hoca ve Talebe ilişkisi, hocanın sonraki kuşaklara yönelik çalışmaları üzerinde yoğunlaşabilmesi için, talebenin ivedi görevleri üstlenerek, yoksunluk içinde yaşayan ve en sonunda hastalanan hocanın maddi gereksinimlerini yerine getirmesi. 4- Halk arasında yaygınlaştırma sürecinde Marx’ın karmaşık, incelikli, gelişkin düşüncesinin Engels’in olguculuğuyla, deneyimciliğiyle, kaba maddeciliğiyle çarpıtılması. Bunlar alışılmış çerçevelerdir. Elbette, az sayıda bilim insanı daha karmaşık bir tablo çizmeye çalışmıştır. Kabataslak bir giriş babında kısaca ne söylenebilir?

Bu iki insanın arka planları belirgin biçimde farklıydı. Marx resmiyette Protestan olmasına rağmen gerçekte özgürleşmiş Yahudi bir aileden geliyordu; babası başarılı bir avukattı ve Fransız Aydınlanmasının fikirlerine yakınlık duyuyordu. Marx üniversitede hukuk ve felsefe okudu, tezini Demokritos’un ve Epikuros’un doğa felsefeleri arasındaki fark konusunda yazdı, aristokrat sayılabilecek bir ailenin kızıyla evlendi, sonra da siyasal ve entelektüel

çalışmaları uğruna sürgünde ve yoksul bir yaşam sürdürmeyi seçti. Buna karşılık, Engels liberal, laik ya da başka her türlü aydınlanma düşüncesine kökten karşı çıkan tüccarların ve imalatçıların yer aldığı çok tutucu, dindar bir aileden geliyordu; okulu bitirdikten sonra, 18 yaşındayken, bir işletmede çırak olarak çalışmaya gönderildi. Sonraki iki yıl boyunca, kendi dinsel inancıyla –ve ona karşı– mücadele ederken, milliyetçilikten Genç Hegelci felsefi akımlara, oradan da çeşitli ham sosyalizmlere kadar uzanan çok geniş bir yelpazedeki fikirlere daldı. İki yıl sonra Manchester'a gönderildi, görünüşte çıraklığını orada sürdürecekti, ama kendisi bunu, geçmişinin boğucu çevresinden kişisel kurtuluş olarak görüyordu.

Bu aşamada, İngiltere'de iki yıldan kısa süre kaldı, ama bu konukluk, onun bakışının bütünüyle değişmesinde belirleyici oldu. Gün boyunca iş yerindeki ofiste çalışan Engels, iş dışındaki saatlerinde işçi sınıfının yaşamını ve politikasını keşfetti. Uzun yıllar sonra şöyle yazacaktı: "Manchester'da bulunduğum sırada, tarihin yazılmasında o zamana kadar hiç rol oynamamış ya da ancak küçümsenecek bir rol oynamış olan ekonomik gerçeklerin, en azından modern dünyada, belirleyici bir tarihsel güç olduğunu somut olarak kavradım." Orada ilk kaldığı sürede Engels, çeşitli entelektüel bağlılıkları arasından hâlâ ayıklama yapıyordu, ama o sürenin sonunda, 1844'te, *Ekonomi-Politiğin Eleştirisi İçin Taslak* başlıklı denemesini yayınlayacaktı ve aynı yıl o denemeden belirgin biçimde etkilenmiş *Ekonomik ve Felsefi Elyazmaları*'nı yayınlayan Marx daha sonra şöyle diyecekti: "*Taslak* bilimsel sosyalizmin bazı genel ilkelerini daha o zaman formüle ediyor" (Marx'ın kendisi bunu yapmadan önce). Bunu, hemen ertesi yıl, *İngiltere'de Emekçi Sınıfın Durumu* adındaki çığır açan kitabın Almanca basımı izledi (sonraki kırk yıl boyunca bu kitabın nitelikli bir İngilizce basımı çıkmayacaktı). Sanayi kapitalizmi koşullarında çalışanların yaşamına ilişkin belki de ilk büyük yapıt olan bu kitabın bir benzeri Marx'ın kendi çalışmaları arasında yer almayacaktı, ta ki on yıl

sonra giriştiği ve en sonunda *Kapital*'i ortaya çıkaran ekonomik incelemelerine başlayıncaya kadar.

Engels, *Ütopik Sosyalizm ve Bilimsel Sosyalizm*'in 1883'te yapılan Almanca 3. basımının önsözüne eklediği bir dipnotta şunu belirtiyordu:

> ... bilimsel sosyalizmin doğuşu için bir yandan Alman diyalektiği ne kadar vazgeçilmez idiyse, İngiltere'nin ve Fransa'nın gelişmiş ekonomik ve siyasal koşulları da bir o kadar vazgeçilmezdi ... ancak İngiltere'de ve Fransa'da üretilen ekonomik ve siyasal koşulların Alman diyalektik eleştirisine tâbi kılınmasıyla gerçek bir sonuç elde edilebilirdi.

Tarihsel maddeciliğin temellerinin atılmakta olduğu o kuruluş yıllarında "Alman diyalektik eleştirisi"ne katkıda bulunan kişinin öncelikle Marx olduğu, Engels'in ise endüstriyel işçi sınıfının gerçek yaşamını ("İngiltere'deki ekonomik ... koşulları") incelemeye giden kişi olduğu belki öne sürülebilir. Marx, kapitalist özel mülkiyetin zorunlu olarak işçinin çalışma araçlarından, amaçlarından ve meyvelerinden yabancılaşmasına, dolayısıyla kendisine de yabancılaşmasına yol açacağını **felsefi olarak** saptamak için parlak zekâsının ürünü *1844 Elyazmaları*'nı tasarlayıp hazırlıyorken, söz konusu felsefi tutumun bizatihi tarihsel sürece sağlamca oturtulması için işçi sınıfının somut yaşamını incelemekte olan Engels'ti.

Aralarındaki ilişkinin ikinci dikkate değer özelliği, ikisinin birçok kitapta ve yayında elbirliğiyle çalışmalarına, hem ayrı olarak hem de ortaklaşa yaptıkları işler konusunda neredeyse her gün yoğun diyalog ve yazışmalarını sürdürmelerine rağmen, kendi başlarına da belirgin biçimde kendilerine özgü çalışmalar yayınlamış olmalarıdır. Engels'in yapıtları arasında *18 Brumaire*'in ya da *Fransa'da İç Savaş*'ın bir benzeri yoktur; ama Marx'ın yapıtları arasında da *Almanya'da Devrim ve Karşıdevrim*'in ya da *Almanya'da Köylüler Savaşı*'nın bir benzeri yoktur. Marx 1850'lerden itibaren ekonomi politik konusundaki sistematik, büyük incelemelerine başlayınca, Engels ayrı olarak o alana girmeye neredeyse hiç kalkışmadı; bununla birlikte, kendisinin ilgi duyduğu ve uzmanı olduğu –askerî

tarih ve strateji, antropoloji, doğa bilimleri vb. gibi– geniş alanlar vardı, o alanlarda kendi dönemi için büyük özgünlüğe sahip dikkat çekici ve üretken çalışmalar kaleme aldı. Marx hiç kuşkusuz 19. yüzyılın büyük düzyazı üstatlarından birisi olmakla birlikte, Engels'in çeşitli entelektüel dallardaki akıcı, duru, anlaşılır düzyazı ustalığı da yabana atılmamalıdır. İşte o akıcılık, Engels'in olağanüstü üretkenlik göstermesini ve yapıtlarının büyük kısmını 1870'e kadar ticari bir şirkette çalışıyorken ve ondan sonra da işçi sınıfı politikasında Marx'ın yapabileceğinden çok daha etkili şekilde yer alıyorken tamamlamasını olanaklı kıldı –Marx'ın 1883'te ölünce geride bıraktığı çok hacimli ve hiç de iyi düzenlenmemiş elyazmalarını kullanarak *Kapital*'in 2. ve 3. ciltlerini düzenlemek ve yayınlamak için harcadığı tüm o emeğe değinmiyoruz bile.

Engels, 1870'te bu firmadan emekli oldu, Londra'ya yerleşti ve zamanının çoğunu siyasal çalışmalara, araştırmaya, yazmaya ayırdı. O sırada Marx'ın sağlığı kötüleşiyordu. Paris Komünü'nün yükselişi, devrimci olasılıkları yeni baştan kuramlaştırması için Marx'a yeniden esin verdi; o tazelenen yeniden düşünme sürecinin diğer bazı yönleri daha sonra onun kaleme aldığı *Gotha Programının Eleştirisi*'nde yeniden ortaya çıkacaktı. Marx, Rusya ekonomisine ve kendine has komünal tarım biçimine ilişkin yoğun incelemelere başlayarak, geriye hâlâ tam anlamıyla kapitalist olmayan toplumlarda kapitalizmi aşma sorununa ilişkin keskin gözlemler bıraktı. Çeşitli muhataplarla yepyeni kavrayışların ve yeni düşünce doğrultularının yer aldığı yoğun yazışmalarını da sürdürdü. Ne var ki, bütün olarak bakılınca Marx, Komün'ün yenildiği tarihten başlayarak, yaşamının alacakaranlık günlerinde özellikle Almanya'da işçi sınıfı hareketinin yeniden canlandığı döneme kadar uzanan yıllarda yorgundu, sıklıkla hastaydı, çoğu kez kederliydi. Artık Birinci Enternasyonal çökmüştü ve İkinci Enternasyonal 1889'a kadar, yani Marx'ın ölümünden yaklaşık altı yıl sonrasına kadar kurulmayacaktı. Tüm bu dönem boyunca, Engels yazarlıkta daha üretken oldu ve başlı başına bir lider gibi olmaktan çok, yaşlı bir devlet adamı ve daha genç liderler kuşağının rehberi gibi olsa

bile, işçi sınıfı siyasetinin canlandırılması için gündelik politikayla daha yakından ilgilendi. Meşale artık daha genç liderler kuşağına geçmişti.

Engels'in Marksist öğretiyi "halk arasında yaygınlaştırıcı" rolüyle ilgili dikkate değer bir ironi, açık seçik olarak Marksist fikirleri temel alan bir işçi sınıfı hareketinin Marx'ın sağlığında her zaman nispeten küçük kalmış olmasıdır. Böyle hareketlerin en başta Almanya olmak üzere tüm Avrupa ülkelerinde gösterdiği gerçek büyüme aslında 19. yüzyılın son yirmi yılında, yani Marx'ın ölümünden sonra meydana geldi. Bu nedenle, bu hızlı büyüme döneminde kitlelere dağıtılmak üzere çeşitli türlerde metinlerin yazılması işi bir başına Engels'e düştü ve yeni liderlerin yanı sıra eylemciler ve militanlar kitlesinin de Marksist kuram olarak özümsedikleri şeylerin büyük ölçüde Engels'in çalışmalarından oluştuğu hiç kuşkusuz doğrudur. Eğer Engels Karl Marx'ın düşüncesini "halk arasında yaygınlaştıran" kişiyse, Plehanov gibi sonraki düşünürler o öğretiyi doğrudan doğruya Engels'in yazılarından damıtacaklardı. Yirminci yüzyılın ilk yıllarında Rosa Luxemburg, tüm Avrupa işçi sınıfı hareketinin *Kapital*'in 1. cildinden öteye geçememiş olduğu gerçeğinden yakınacaktı. Bu bile gerçeğin oldukça abartılmasıydı, çünkü Kautsky'nin dediği gibi, bizatihi *Kapital* de onlar için *Anti-Dühring*'in süzgecinden geçirilmişti. Öyle ya da böyle, Engels 19. yüzyılın son yirmi yılında İkinci Enternasyonal liderlerinin el üstünde tuttukları üstat kuramcıydı. Yirminci yüzyılın ilk yıllarında, çok daha somut pozitivist düşünce, parlamentoculuk ve ulusal şovenizm biçimleri lehine onun düşüncesinden sapılması nedeniyledir ki, en sonunda Lenin o liderlikten kopmayı ve o anlayıştaki Enternasyonal'den ayrılmayı zorunlu gördü. Rosa Luxemburg elbette Eduard Bernstein'da o eğilimleri oldukça erkenden saptamış ve şiddetle eleştirmişti.

Son bir nokta: bizzat Engels'e sıklıkla yöneltilen pozitivizm suçlaması özellikle ironiktir. Hem Marx'ta hem de Engels'te haklı olarak pozitivist eğilimler sayılıp suçlanabilecek özgül

formülasyonların olduğu hiç kuşkusuz ki doğrudur. Bununla birlikte, *Anti-Dühring*, başka şeylerin yanında, doğa bilimlerinden tarihsel yoruma ve felsefi yönteme kadar bütün positivist tutumlara karşı yöneltilmiş şiddetli bir saldırıdır; genel olarak mücadele, daha aşırı bilimciliğe düşmeden bilimsel yöntemler ve mantıksal olarak doğrulanabilir önermeler için uğraş vermekti. Engels'in entelektüel formasyonu Comte, Darwin vb. gibilerinkinden çok daha köklüydü. Engels, kendi rotasını bulmadan önce, Marx'ınkinden biraz farklı bir rotadan geçmişti, ama tıpkı Marx'ta olduğu gibi onda da bu süreç Hegel'le, Feuerbach'la, Fransız Devrimi'nin Jakoben ve komünist akımlarıyla, Fourier'yle vb. derinlemesine bir ilişki içeriyordu. Bundan öteye, Engels'in en dolu dolu, yaşam boyu süren entelektüel ilişkisi Karl Marx'ın kendisiyle oldu. Tüm bu süreçte, diyalektik düşünce tarihleri ve yöntemleri merkezî bir yer tutuyordu –her ikisiyle de çeşitli şekillerde suçlanmış olmasına karşın, pozitivizm ya da tarihselcilik değil. Doğa bilimlerine herhangi bir ciddi ilginin duyulması ve bilimsel işlemin özerkliğinin tanınması ancak şimdiki postmodern zamanlarda "bilimcilik" sayılıp bir kenara itilebilir. Engels, bilgi öznesinin her zaman bilgi üretimi sürecinin bir parçası olduğunu tekrarlamaktan hiç bıkıp usanmaz; hatta *ÜSBS*'nin 1882'deki İngilizce basımına yazdığı girişte, "Düşünceyi, düşünen maddeden ayırmak olanaksızdır," açıklamasını yapar. Bizatihi düşünce işlemlerinde ve sonuçlarında düşünen öznenin varlığının böyle tanınması açıkça kendimizi aşırı öznelciliğe, ahlakçılığa vb. karşı korumamızı gerektirir. Engels'in kendisini eleştirenlere, sıklıkla, "Bu beylerde eksik olan şey diyalektik," şeklinde yorum yapması bundandır.

Savın yapısı

Bu "propaganda broşürü"nün metni üç kısma bölünmüştür. Birinci kısım olan "Ütopik Sosyalizmin Gelişimi," Almanya'daki Reformdan modern sanayi kapitalizminin kuruluşuna kadar olan dönemde Avrupa'daki emekçi sınıfların çıkarlarını çeşitli şekillerde temsil etmeye çabalayan başkaldırıcı düşüncedeki çeşitli akımların

kısa bir tarihçesini sunar; sanayi çağında modern işçi sınıfları için devrimci kuramın oluşumunun, deyim yerindeyse, tarih öncesini anlatır. Buradaki temel sav, özü bakımından, Marx ve Engels'in yaklaşık otuz yıl önce *Komünist Manifesto*'nun "Eleştirel-Ütopyacı Sosyalizm ve Komünizm" başlıklı kısa bölümünde sundukları savın aynısıdır, ama buradaki anlatım biraz daha uzundur, daha sistematiktir ve polemik ya da reddiye niteliği taşımaktan çok, dikkate değer ölçüde hoşgörülüdür. Burada üç temel fikir savunuluyor.

Birincisi, sosyalist nitelikteki başkaldırıcı düşünce ta klasik çağdan beri üretici güçlerin gelişiminin tüm aşamaları boyunca süregelen bir özellik olmuştur ve bu tür düşüncenin temel yapısı her zaman emekçi sınıfların gelişim düzeyine, bilinç ve örgütlenme yeteneklerinin mahiyetine, ayrıca o sınıfların içinde yer aldıkları üretim biçiminin mahiyetine karşılık gelmiştir. İkincisi, modern devrimlerin, özellikle de Fransız Devrimi'nin daha erken evrelerinde bütünsellik potansiyeline sahip bir siyasal güç olarak bile tam gelişmiş bir modern işçi sınıfının olmayışı, Engels'in "ütopik" olarak tanımladığı tüm sosyalist nitelikli formülasyonlar yelpazesindeki düşünce yapısının, sınıf praksisine ilişkin herhangi bir kurama dayanmayıp, akıl fikrine, adaletsizlik karşısındaki ahlaksal öfkeye, iyiliğin felsefi idealliğine, örnek oluşturacak ütopik toplulukların kurulmasına, tam da mevcut ayrıcalık ve mülkiyet yapısından en çok kazancı olanların vicdanlarına seslenen entelektüel ve etik çağrılara dayandığı anlamına geliyordu. Üçüncüsü, tüm bu sınırlamalara rağmen, o düşünce yapıları yine de mevcut toplumun ilkelerine ilişkin analizlerinde ve ortaya koydukları düzeltici önerilerde önemli bir eleştirel unsur içeriyordu; dolayısıyla, proletarya devrimi çağında devrimci kuramın daha ileri gelişimine bunlar da katkı yapabilirdi. Maksat, tarihte ilk kez ve nesnel olarak doğrulanabilir nedenlerle işçi sınıfının devrimci praksis için bağımsız bir özne olarak belirebildiği bir çağda Babeuf'ü ya da Rousseau'yu, Fourier'yi ya da Owen'ı çürütmek

değil, kendi tarihsel bağlamları içinde okumak, getirdikleri iyi şeyleri özümsemek ve içerdikleri sınırlılıkları aşmaktı.

Yazarlarının gençlik coşkusuyla belirlendiği kadar, 1848 devrimlerinin arifesinde hazırlandığı bağlamla da belirlenen *Manifesto*'da, o "ütopyacı" sosyalizmi büyük ölçüde düpedüz "gerici" sayarak reddetme eğilimi çok daha güçlüydü. Otuz yıl sonra, Engels'in burada kullandığı dil daha ılımlıdır, "ütopik" sosyalizmin başta gelen temsilcilerine reva görülen muamele çok daha anlayışlıdır ve Gramsci'nin ifade ettiği gibi, şimdi bayat ve gerici hale gelen bir şeyin sıklıkla kendi zamanında kendine özgü bir yenilikçilik ve akılcılık taşıdığına ilişkin daha ince dokunmuş bir kabul içerir.

Kitabın üç bölümünün ikinci ve en kısa olanı, "Diyalektik," birbirine koşut üç açımlama yapar: Heraklitos'tan Marksist diyalektiğin doğuşuna kadar bizatihi diyalektik düşünce biçiminde oluşan gelişmelerin belirli bir tarihi; Engels'in "metafizik tarz" dediği şey ile maddeci diyalektik (Marx'ın her zaman kullandığı terim) arasındaki fark; son olarak da Hegel'in idealist diyalektiğinden ve Feuerbach gibi filozofların temsil ettikleri diyalektik dışı, durağan maddecilikten bu maddeci diyalektiğin ikili bir ikameyle yükselişi. Öyleyse, maddeci diyalektiğin bu tam olarak ortaya çıkışı, bir yanda daha modern doğa bilimlerindeki ilerlemelerle ve diğer yanda, modern proletaryanın devrimci toplumsal dönüşümler için tarihsel olarak yeni bir etmen haline gelmesine bizatihi yol açan modern sınai üretim biçimlerinin yükselişiyle daha olumlu şekilde ilişkilidir.

Bu son derece kısaltılmış metinde çeşitli önermeleri irdelemenin yeri burası değildir. Birkaç netleştirme yapmak yine de yararlı olabilir.

Burada, Engels'e göre birincil ilke, gerek toplumsal gerekse doğal olguların durağan, yalıtılmış nesneler olarak değil, ancak hareket halinde ve diğer olgularla ilişki içinde var olduklarıdır. Bu, elbette, Hegel'in temel kategorinin varlık değil, oluşum olduğu şeklindeki önermesini akla getiriyor. Engels, Hegelci sistemi idealizminden

dolayı “muazzam bir düşük” olarak tanımlar. Ne var ki, o yargıya varmadan önce, saygısını da şöyle dile getirir: “Bu sistemde –onun en büyük erdemi de buradadır– doğal, tarihsel, zihinsel tüm alem ilk kez bir süreç olarak –yani duraksız hareket, değişim, dönüşüm, gelişim içinde– betimlenir; bu hareketin ve gelişimin tümünü sürekli bir bütün yapan iç bağlantının izini sürme ... ve dışarıdan rastlantı gibi görünen bütün olgularda geçerli iç yasayı saptama girişiminde bulunulur.”

Ne var ki, belirleyici önem taşıyan husus başlı başına hareket ve değişim fikri değildir. Postmodern bir yaklaşımla sürekli değişim fikrini benimsemek, tarihi rastgele sonuçların katışıksız olumsallığı olarak gören fikirle kusursuz şekilde uyumludur. Daha belirleyici olan husus, sürecin kendisinin “sürekli bir bütünlük” (Hegel’in terimi, Lukacs’ın Marksizme yaratıcı olarak kattığı şekliyle “Bütünsellik”) olduğu fikridir ve ayrıca, “rastlantısal olgular” gibi görünen şeylerin –söz gelimi, Engels ve Marx’ın “kapitalist üretim anarşisi” diyecekleri şeylerin– hepsi için geçerli bir “iç yasa”ya, örneğin değer yasasına veya kapitalist birikim süreçlerinde artık değerin merkezîliği yasasına bağlı oldukları fikridir. Eğer gerçeklik asla durağan olmayıp, her zaman oluşum süreci içindeyse ve eğer şeyler birbirinden yalıtılmış olarak değil, birbiriyle ilişki içinde varsa, o halde toplumsala ilişkin herhangi bir bilim her şeyden önce karmaşık yapılara ve toplumsal değişim dinamiklerine ilişkin bir bilim olmalıdır. Dahası, eğer gerçekliğin kendisi her zaman oluşum süreci içindeyse, bitmiş, nihai bilgi de olamaz. Sartre’ın ifade ettiği ilke bundan kaynaklanır: Marksizmin sunduğu şey bütünselleştirilmiş bir bilgi sistemi değil, sonsuz şekilde kendini bütünselleştiren bir bilgi sürecidir.

Marksizm, Hegel’in diyalektiğini soyut akıl ve ideallik alanının dışına çıkarıp, onun yerine, tarihin ve toplumun gelişiminin temeli ve güdüleyici gücü olarak maddi yaşamın üretilmesine ve yeniden üretilmesine ilişkin somut incelemeye uygulayarak o diyalektikte devrim yapar. Bu maddeci diyalektiğin ortaya çıkmasıyla, tarihin kendisi de aklın bir tarihi olarak ya da idealin açılıp gelişmesi olarak

görülmeyip, birbiri ardına gelen ve buna uygun şekilde değişen üretim tarzlarının ve sınıf mücadelesi biçimlerinin bir tarihi olarak görülebilir. Bu nedenle, söz gelimi sınıflar toplumsal ilişkilerin bir toplamı olarak –örneğin, modern proletarya ancak modern tipteki kapitalist sınıf var olduğu sürece vardır– ve belirli tarihsel dönemlerin ürünleri olarak görülseler bile, modern sınıflar önceki üretim tarzındaki sınıflardan yapısal olarak tamamen farklıdırlar. Gerçekte, sermayenin kendisinin hiçbir zaman bir şey olarak, bir nicelik olarak ya da metaların veya paranın veya üretim araçlarının birikimi olarak değil, her şeyden önce bir toplumsal ilişki olarak kavranması gerektiğine ilk işaret eden bizzat Marx'tı: Söz gelimi, paranın izi, oldukça eski çağlardaki mübadele biçimlerine kadar sürülebilir, ama para-sermayenin merkezî sermaye şekli olarak ortaya çıkması ancak kapitalist üretim biçimi altında gerçekleşir; yine, ancak üretim araçlarının özel mülkiyete tâbi olduğu kapitalist sistem altında fabrikalar, makineler ya da diğer üretim aracı biçimleri sermaye haline gelir, oysa sosyalizm altında bunlar kolektif olarak örgütlenmiş üreticilerin ortak mülkiyetinde olabilir. Ücretli emek çeşitli üretim biçimleri altında bir ölçüye kadar var olmuştur, ama ancak kapitalizm altında emek sömürüsünün başat şekli haline gelir. Tarihsel maddecilik, toplumun ve değişen ama tarihsel olarak belirlenmiş toplum biçimlerinin maddeci diyalektik ilkeleri doğrultusunda incelenmesinden doğan toplum bilimidir.

Tarihsel maddecilik

Kitap metnimizin tamamının kabaca yarısını oluşturan üçüncü ve son bölümü yalın olarak "Tarihsel Maddecilik" başlığını taşıyor. Burada da Engels, *Alman İdeolojisi*'nden beri birçok Marksist açımlamanın değişmez öğesi olan temel önermeleri açıklığa kavuşturuyor. Engels'in yazı üslubu yeterince açık olduğu için, bu önermelerin çoğunun üstünde durmamıza gerek yoktur. Ama birkaç nokta, özellikle de zamanımıza uygulanınca (ya da uygulanmayınca) biraz yorum götürür.

Böyle hususlardan birincisi, Engels'in kendisinin daha 1845'te "sınai emeğin yedek ordusu" dediği şeydir. Marx ve Engels geliştirdikleri kuramı formüle ederlerken, üretim araçlarının ve üretim yöntemlerinin denetimini çalışan sınıfların elinden almanın, ücretli emek uygulamasının genelleşmesiyle birleşince bile, istihdamın genelleşmesini hiçbir şekilde gerektirmediğini çok erken bir evrede kavramışlardı; yüksek düzeyde işsizlik, gerçek bir işsizler ordusunun varlığı, istihdam edilen işçi sınıfı mensuplarını işlerini kaybetme korkusu altında tutmak, böylece de ücretleri düşürmek için zorunlu bir koşuldu. Bu nedenle, işsizlik tesadüfi bir akıbet, kasıtsız bir sonuç değil, bizatihi kapitalist sistemin zorunlu bir veçhesiydi.

Marx ve Engels, sömürge halklarının emeği konusunda bu açıdan nadiren sistematik bir açıklama sundular, bunun başta gelen nedeni Afrika ve Asya'daki sömürgelerin neredeyse hiç sanayileşmemiş olmaları ve onların emeklerinin emperyalist merkezde birikim için sömürülmesini "sınai" emeğin yedek ordusu açısından kavramsallaştırmanın pek mümkün olmamasıydı. Sömürgeciliğin sermaye ve imparatorluk sistemlerinde çok önemli bir istikrar etmeni olduğuna ilişkin ciddi değerlendirmeler daha sonraki kuramcılar kuşağından, en başta da Luxemburg ve Lenin'den geldi. Luxemburg, kapitalizmin ancak kapitalist olmayan bölgelerdeki kaynakları, elbette emek kaynakları da dahil olmak üzere, doğrudan ve dolaylı olarak ele geçirdiği, onlara hâkim olduğu ve onları sömürdüğü ölçüde merkez ülkelerinde istikrarlı olduğunu öne sürecek kadar ileri gitti. O ve Lenin, Avrupa sınai kapitalizminin kendi muazzam genişlemesi için ihtiyaç duyduğu çeşitli hammaddelerden tutun da çeşitli tarımsal ürünlere kadar temel malların çoğunun tropikal bölgelerde bulunduğu gerçeğinin; söz gelimi sömürgelerdeki ve yarı-sömürgelerdeki madenler ve plantasyonlar kendi üretim araçlarının mülkiyetinden yoksun bırakılmış işçilerin emeği sayesinde gelişirken, emek örgütlenmesinin hem türden kapitalizm öncesi biçiminden kapitalist birikim için yararlanılabildiği gerçeğinin tamamen farkındaydılar.

Buna karşılık, işsizler ordusunun bazı kesimlerinin Avrupa’dan yerleşimci sömürgelerine gönderilmesi ya da sömürge yönetimlerine ya da ordularına yazılmaları, ileri kapitalizmin sınıfsal yapıları içindeki toplumsal barışı devam ettirmek için çok önemli bir kaynaktı. Bu ve başka bakımlardan, “yedek ordu” konusu gerçekte o dönem için bile Engels’te gördüğümüzden çok daha karmaşıktır. O zamanlar bile, bunun salt ulusal coğrafi sınırlar açısından düşünülmesi pek yeterli olamazdı.

Sömürge dönemi ile İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra sömürge imparatorluklarının dağılmasını izleyen dönem arasındaki büyük farklardan birisi şudur: Önceki dönemde Latin Amerika az çok sanayileşmişken, Asya ve Afrika’daki tüm bölgeler büyük ölçüde sanayileşmemişti, ama Üç Kıta’daki o aynı bölgelerin birçoğu yaklaşık son yarım yüzyılda büyük bir sanayileşme yaşadı. Çin, Brezilya ve bir dereceye kadar da Hindistan gibi bazı ülkeler son on yıllarda gerçekten baş döndürücü düzeylerde emeğin proleterleşmesine, sınaileşmesine ve yaygın olarak metalaşmasına tanıklık ettiler. Dünya ölçeğinde yedek emek ordusunun muazzam genişlemesi açısından bunun çok büyük sonuçları vardır. Bununla birlikte, tüm bu canlı kapitalist “büyüme”ye rağmen, sanayide istikrarlı istihdama göreceli olarak çok az tanık oluyoruz. Söz gelimi, Hindistan’da emek gücünün yüzde onundan azı “kayıtlı sektör” denilen işlerde çalışır ve gerçek sınai istihdam ise bu yüzdenin çok daha küçük bir bölümünü oluşturur. Eski Varşova Paktı ülkelerindeki “reel sosyalizmler”in çöküşü ve oralardaki üretim araçlarının toptan özelleştirilmesi o yedek emek ordusunu daha da genişletmiştir. Bunun anlamı, ücretlerin yalnızca şu ya da bu ülkede değil, bir dereceye kadar Avro-Amerikan sermaye merkezlerinde de düşmesidir, istihdam oranlarının daha önceki bir dönemde (“Sermayenin Altın Çağı” denilen 1950-1970 yılları arasında) oralarda ulaşmış olduğu düzeyleri artık yeniden yakalayamamasıdır. Merkez bölgelerdeki işçi sınıflarının şimdi basitçe “kemer sıkma” denilen sermayenin tüm saldırıları karşısında niçin böylesine miskin, niçin böylesine “devrimcilikten uzak”

olduğuna ne zaman bir açıklama getirmeye girişsek, işsizleşme ve yoksullaşma sarmalındaki kitlelerden oluşan bu “yedek ordu” etmeni göz önünde bulundurulmalıdır. Ve elbette bu etmen, Üç Kıta’nın büyük bölümünde yıkıcı boyutlarda yaşanmaktadır. Tüm bunlar, günümüzde şirinleştirici bir deyimle “küreselleşme” denilen şeyin tam özündedir.

Kesinlikle ele alınmaya değer olan ve Engels’in burada az çok ayrıntılı olarak cebelleştiği ikinci sorun, “kıtlık” sorunudur. İnsanlığın üretici güçlerin gelişim düzeyinin son derece düşük olduğu koşullarda yaşadığı; kapitalizmin üretici güçleri geliştirerek bu kaynak “kıtlığı” koşullarını altetme görevini başarmış olduğu ve bu başarıyı daha ileriye götürme sürecinde bulunduğu, öyle ki kaynakların herkese hakça paylaştırılabilmesi ve yine de aynı “üretici güçler”in daha da geliştirilmesi için yeterince kaynak ayrılabilmesi olanağını sağladığı; sosyalizmin ancak “kıtlığın yenilmesi”yle olanaklı hale gelebileceği ve ancak ondan sonra, üretim araçlarının mülkiyetini toplumsallaştırarak üretici güçleri muazzam ölçüde yeni gelişim düzeylerine ulaştırabileceği vb. vb. 19. yüzyıl Marksizminin kalıplaşmış söylemiydi. Bu söylem sayısız biçime bürünerek yaşamayı sürdürüyor. Söz gelimi, hâlâ resmen komünist olan bir partinin yönettiği Çin devleti, kapitalist birikimi amaçlayan gözü dönmüş politikaları sosyalizm adına –“Çin’e özgü sosyalizm”, “piyasa sosyalizmi” vb.– yürütüyor ve sosyalist bir toplum inşa etmeye yönelik geniş kapsamlı adımların atılabilmesi için önce yüksek düzeyde birikimin gerekli olduğu gerekçesine sığınarak bunu haklı göstermeye çalışıyor. Yüksek kuram alanına bakılınca, Sartre’ın *Diyalektik Aklın Eleştirisi* adlı yapıtının büyük bölümü, Sovyetler Birliği’nde ve diğer “azgelişmiş” ülkelerde devrimci girişimin başarısızlığını açıklayan bir kavram olarak bu belirli “kıtlık” kategorisi üzerinde yoğunlaşır.

Bütün o savları bir yana koyarsak, ikiz sorunlar olan “üretici güçlerin geliştirilmesi” ve “kıtlığın yenilmesi” sorunları bizim zamanımızda nasıl bir yerde duruyor? Bu konuyu uzun boylu ele alacak kadar yerimiz yok; birkaç kısa önermeyle yetinmek

zorundayız. Birincisi, kapitalizm şimdi tamamen küreselleşmiş bir sistemdir ve bu sorunlar da bu küreselleşmiş sistem açısından düşünülmelidir. İkincisi, üretici güçlerin –ve teknolojik temellerinin– şimdi son derece ilerlemiş olduğu, öyle ki artık tüm kıtlıkların kapitalizm nedeniyle meydana geldiği konusunda ısrar etmek çok ama çok önemlidir. Tek başına Kuzey Amerika, bu gezegenin tüm nüfusunu doyuracak kadar gıdayı güvenli ve ucuz olarak üretmek için yeterli verimlilikte toprak ve su kaynaklarına, yeterli çeşitlilikte iklim kuşaklarına ve yeterince ilerlemiş teknolojik araçlara sahiptir. Tıbbi ve sağlıkla ilgili bilimler için, gezegen çapında evrensel eğitim için, süregiden çevre felaketlerini tersine çevirebilecek teknolojilerin geliştirilmesi vb. için de benzer şeyler söylenebilir. Gerçekte, teknoloji şimdi gereksinimin öyle ilerisine geçmiştir ki, birçok bakımdan –kesinlikle en ileri kullanımlarından bazıları açısından– insanlar ve gezegende paylaştıkları yaşam ortamı için çok yıkıcı bir hal almıştır. Bugün ihtiyacımız olan şey, daha da çok teknolojik ilerleme değil, birçok teknoloji çeşidinin engellenmesini ve daha insancıl amaçlar güden diğer çeşitlerin ilerletilmesini sağlayacak şekilde köklü yeniden yönlendirmelerin yapılmasıdır. Bu anlamda kapitalizm, gerek gelişmiş bölgelerde gerekse çevresel bölgelerde üretici güçlerin daha fazla doğrusal ilerleme kaydetmesi bakımından artık ilerici bir rol oynayacak konumda değildir.

Son olarak, Engels'in kapitalist sistemde ve daha sonra sosyalizme geçiş sırasında devlet sorununu koyuş tarzını yeniden ele almak yararlı olur.

Genç Marx ve Engels'in, ÜSBS'den yaklaşık kırk yıl önce ortaya attıkları ünlü belirleme –kapitalist devletin "bir bütün olarak burjuvazinin yürütme kurulu" olduğu şeklindeki formülasyon– burada daha ince dokunmuş bir ifade şekliyle yeniden ortaya çıkıyor: "Modern devlet ... kapitalistlerin devletidir, **topyekûn ulusal sermayenin ideal kişileşmesi**dir." Kuramsal olarak, "ideal kişileşme" ifadesi "yürütme kurulu" ifadesinden çok daha tatmin edicidir. Yine de konunun özü aynı kalır. Kapitalizm, bireysel

kapitalistler arasında olduğu kadar, sermaye birimleri ve kesimleri arasında da sonsuz karşılıklı yarışmaya dayanan başına buyruk, anarşik bir sistemdir ve devlet, kapitalistlerden birini ya da diğerini kayırmak için değil (gerçi bazı özel durumlarda o da olur), şu ya da kapitalistin veya sermaye kesiminin çıkarlarına aykırı politikalar benimsemek zorunda **kalsa bile** bir bütün olarak sermayenin çıkarlarını savunmak için sisteme hiç değilse biraz çekidüzen vermek ve kurallar koymak üzere müdahalede bulunur. Dahası, sermaye kendi başına ancak kendisinin kâr amaçlı faaliyetleri için gerekli ekonomik koşulları organize edebilir, ama sermayenin genişleyen yeniden üretimi için, yani bir bütün olarak kapitalist toplumun yeniden üretimi için temel öneme sahip bütün diğer –siyasal, askerî, ideolojik vb.– koşulları güvence altına almak için gözetici bir devlete gerek vardır.

Konunun özü iyi kavranmıştır. Ne var ki, Engels "**ulusal** sermayenin kişileşmesi"nden söz eder. Onun zamanı için bu hiç kuşkusuz doğruydu. Bizim zamanımız için de aynı ölçüde doğru mudur? Sömürgeci imparatorluklar dağıtılmıştır ve bir bütün olarak küresel sermaye için ABD'nin liderliği altında bölgesel olmayan bir imparatorluk yaratılmıştır. Günümüzün dünyasında, ulus ötesi sermaye ulusal sermayelere ve ulus devletlere egemen durumdadır ve bu küresel sermaye imparatorluğu giderek daha fazla ulusötesi mali sermayenin boyunduruğu altına girmiştir. Dahası, ticarette ve finansta eski dostumuz IMF'ten WTO'ya kadar çeşitli çok taraflı kurumlardan oluşan bir rejim ortaya çıkarak, ulusal sermayelerin, dolayısıyla da ulus devletlerin işlerine giderek daha fazla çekidüzen verir (ya da serbestlik getirir) hale gelmiştir. Bu, bir devletin **ulusal** sermayenin kişileşmesi işlevini görmesi açısından uzun erimli sonuçlar içermektedir.

Güncel durumdaki çelişkilerden birisi, hâkim sermayenin tamamen uluslararasılaştığı halde buna karşılık gelen bir küresel devlete sahip olmaması ve hâlâ biçimsel olarak ulus devletlerin oluşturduğu bir sistem içinde işlev görmek zorunda kalmasıdır. Bu sistemde, söz gelimi ABD aynı anda hem ABD ulusal sermayesinin

devleti olarak **hem de** burada sayılamayacak çeşitlilikteki yollarla küresel sermayenin vekil devleti olarak işlev üstleniyor. Buna karşılık, Üç Kıta ülkelerinde tipik devlet artık biricik işlevi olarak dünya karşısında kendi ulusal sermayesinin çıkarlarını temsil etme işlevini değil, kendi halkı karşısında –hoş gösterici bir deyimle "piyasa" olarak bilinen– uluslararası sermayenin ve kurumlarının taleplerini temsil etme işlevini yerine getiriyor. Söz gelimi, Hindistan gibi şu anda güçlenmekte olan bir ekonomide bile, Maliye Bakanı ulusun önüne çıkıp, "piyasa"nın güvenini kaybetmemek ve Batılı ülkelerde yerleşmiş derecelendirme kuruluşlarının not kırıcı hışmına uğramamak için gitgide daha fazla serbestliğin "bir seçenek değil, bir zorunluluk" olduğunu öne sürebiliyor. Kısacası, zamanımızda kapitalist devletin işleyişi ulusal sermayeyle olduğu kadar uluslararası sermayeyle de bağlantılı olacaktır.

Engels'in devlet kuramının ikinci ilgi çekici özelliği, bir yandan kapitalizm altında ve diğer yandan sosyalizme geçiş sırasında devletin mülkiyet sahipliği sorunuyla ilgilidir. Kapitalist devlet söz konusu olunca: "üretici güçleri ele geçirme yolunda ne denli ilerlerse, fiilî olarak o denli ulusal kapitalist bir hal alır, o denli çok sayıda yurttaşı sömürür." Engels, dikkate değer bir dipnotunda devamla şöyle der: "Ama son zamanlarda, Bismarck sınai kurumların devletleştirilmesine giriştiğinden beri, fazlaca gürültü patırtıya meydan vermeden **her türlü** devlet mülkiyetinin, Bismarck'a özgü biçimde olanın bile, sosyalistçe olduğunu ilan eden, kimi zaman uşaklığa doğru yozlaşan, bir çeşit düzmece sosyalizm doğdu." Engels'e kalırsa, ekonomide devletin sahip olduğu bir üretim sektörünün ortaya çıkışı, olsa olsa, üretici güçlerin kamusal yönetimi lehine özel sermayenin bir kenara bırakıldığı gelecekteki bir ekonomi olasılığını şöyle göz ucuyla görmemize farkına varmadan yardım edebilir. Ama ancak şöyle göz ucuyla! Engels'e göre, toplumsallaştırma ile sık sık "millîleştirme" olarak gösterilen şey arasında bir dünya fark vardır. Toplumsallaştırma, anlamlı sayılabilecek herhangi bir bağlamda, ancak "**Proletarya**

siyasal iktidarı ele geçirdiği ve üretim araçlarını devlet mülkiyetine dönüştürdüğü...” zaman gerçekleşir.

> Ama bunu yapmakla, proletarya olarak kendisini de ortadan kaldırır, bütün sınıfsal ayrımları ve sınıfsal uzlaşmazlıkları ortadan kaldırır, devlet olarak devleti ortadan kaldırır. Şimdiye kadar, sınıfsal uzlaşmazlıklara dayanan toplumun devlete ihtiyacı vardı. Yani, *pro tempore* (geçici olarak) sömürücü sınıf olan belirli sınıfın bir örgütlenmesine ... devletin kendisini gerçekten tüm toplumun temsilcisi haline getirdiği ilk eylem –üretim araçlarına toplum adına el koyması– yani, aynı zamanda da bir devlet olarak son bağımsız eylemi ... devlet “ortadan kaldırılmaz”; **ölüp gider**.

Devletin “ortadan kaldırılmadığı” tezi, Anarşist akımları hedef alır. Devletin “ölüp gittiği” düşüncesi, sosyalizm altında devletin yok olmasının ani bir olay değil, bir süreç olduğunu –seçilmiş bir zümrenin yerle bir edici, şiddetli eylemi değil, bir sınıfın yerini başka bir sınıfın alması ve buna uygun olarak, tarihsel bakımdan yepyeni halk egemenliği biçimlerinin yaratılması olduğunu– vurgular. Lenin, bu geçişle ilgili olarak Ekim 1917’de şöyle diyecekti: “Yirmi milyon değilse bile on milyon insandan oluşan bir devlet aygıtını derhal harekete geçirebiliriz” –başka bir deyişle, Paris Komünü’nün devasa boyutlu bir benzeri olan, ama bu kez **zafer kazanmış** bir proletaryaya dayanan bir devlet aygıtını. Elbette bu olmayacaktı. Onun yerine gelen, Savaş Komünizmi, uzun süreli bir iç savaş ve sonraki tüm şeyler olacaktı; ne var ki, ilk baştaki bakışın ne denli görkemli olduğunu gerçekten biliyoruz. Şimdi bu kadar çok yenilginin ardından, o boyutta bir cüretkârlık düşünülemez görünebilir. Ama 1968’nin ünlü şiarında söylendiği gibi: “Gerçekçi Olun. İmkânsızı Hayal Edin.”

Heather A. Brown

Westfield State University'de (Massachusetts, ABD) öğretim üyesidir. Doktorasını siyasal bilgiler alanında Purdue University'de (West Lafayette, Indiana, ABD) almıştır. Çalışmalarını cinsiyet, ırk ve sınıf konularında yoğunlaştıran Brown, *Marx on Gender and the Family: A Critical Study* (Brill, 2012) adlı kitabın yazarıdır.

Friedrich Engels

Ailenin, Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni

Heather A. Brown

Engels'in *Ailenin, Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni* adlı yapıtı Marksist düşüncede en önemli, aynı zamanda da en tartışmalı metinlerden birisi olagelmiştir. Engels'in 1884'te çok kısa bir sürede yazmış olduğu yapıt, kendi sözleriyle, yalnızca Lewis Henry Morgan'ın (1877; *Eski Toplum*, Payel Yayınevi, 1986) adlı kitabını eleştirel olarak değerlendirme amacı güdüyordu, ama o amacı çok aşan bir etki yarattı. Özellikle ailenin ve kadının ezilmesinin kökenine ilişkin tartışma açısından, Marksistler için standart başvuru metni haline geldi. Çoğu kez, birçok sosyalist ülkenin kadın ve aile politikalarının başlangıç noktası oldu. Feminist çevrelerde Engels'in savları sonu gelmez tartışmalara konu oldu ve ister doğru, ister yanlış olsun, hem Marx'ın hem de daha genel olarak Marksizmin tutumları gibi gösterildi. Bu nedenle, Engels'in ve Morgan'ın ortaya attıkları savların çoğu antropoloji ve arkeoloji çevrelerinde ya çürütülmesine ya da en iyimser ifadeyle, kanıttan yoksun olmasına rağmen, bu metin Marksistler için hem tarihsel arka plana ilişkin hem de çağdaş kaygılarla temel okuma kaynağı olma özelliğini sürdürüyor.

Metnin tarihsel arka planı

Marx'ın 1883'te ölümünden sonra, onun makalelerden, notlardan ve elyazmalarından oluşan geniş arşivini düzenleme sorumluluğunu büyük ölçüde Engels üstlendi. Engels'in düzensiz bir halde bulduğu *Kapital*'in II. ve III. ciltlerinin yayına hazırlanması özellikle önemliydi. Ne var ki, Engels bu yazıları tasnif ederken, çok açıkça büyük ilgi duyduğu Morgan'ın *Eski Toplum*'u da dahil birçok yazarı ve konuyu ele alan, şimdi Marx'ın *Etnolojik Not Defterleri* (*Ethnological Notebooks*) olarak anılan notları buldu. 16 Şubat 1884'te Kautsky'ye yazdığı mektupta Engels, Morgan'ın "Maksist maddeci tarih anlayışını kendi alanının belirlediği sınırlar içinde oldukça bağımsız olarak keşfettiği ve bugünkü topluma ilişkin doğrudan komünist önermelerle ortaya çıktığı" yolundaki çarpıcı iddiayı dile getiriyordu. Dahası, Marx'ın uzun uzadıya çıkardığı özetlere bakarak, onun bu önemli metni Almanlara tanıtmaya niyetlenmiş olduğunu öne sürüyordu. Engels'in söylediğine göre, eğer zamanı olsaydı kendisi Marx'ın notları üzerinde çalışıp onları tamamlardı, ama böyle bir şey söz konusu olmazdı, çünkü bütün zamanını *Kapital*'in II. ve III. ciltlerinin bölük pörçük öğelerini gözden geçirmeye ve birleştirmeye harcıyordu.

Ama daha sonra Engels fikrini değiştirdi ve Mayıs 1884'te tamamladığı çalışma Almanya'da yayınlandı. Birinci basıma yazdığı önsözde Engels, bu çalışmayı bir anlamda Marx'ın "vasiyetinin yerine getirilmesi" olarak tamamladığını ve bunun, "yitirdiğim dostumun yapamadığı işin yerini, ancak güçsüz bir şekilde doldurabildiğini" söyler (Engels 1986, 35). Bununla birlikte, Marx'ın notlarını kılavuz olarak kullandığını belirtir.

Engels'in *Köken*'i yazmaya niçin karar verdiği açık değildir. Kautsky'ye yazdığı daha önce değinilen mektupta, Morgan'ın kitabını bulmanın zor olduğundan yakınmıştı. Beş hafta önce bir nüshasını sipariş etmiş, ama henüz eline ulaşmamıştı. Öyle görünüyor ki, Marx notlarını tamamlarken, kitabı Maksim Kovalevski'den ödünç almıştı, dolayısıyla kitap Marx'ın kitaplığında bulunamadı. Engels Mart'ta bir nüsha edinebildi ve böylece Marx'ın geniş özetlerinin ötesine geçebildi.

Engels, *Köken*'in dördüncü basımına yazdığı önsözde (1891) bu noktaya yine değinerek, İngiliz etnologların Morgan'ın devrimci yapıtını "susturarak öldürme" çabasından dolayı bu derin yapıtı elde etmenin zor olduğunu söylüyordu (Engels 1986, 38). Bu nedenle, Engels'in görüşüne göre yeni metin gerekliydi. Morgan'ın fikirlerinin uluslararası ölçekte okuyucuya ulaşması çok önemliydi.

Ne var ki, Marx'ın Morgan'ı Alman okuyucularla buluşturmayı amaçladığı savının yanı sıra bu sav da pek inandırıcı değildir. İlk olarak Marx, Morgan'dan Engels kadar övgüyle söz eder görünmüyordu (Krader 1972, 78; Dunayeveskaya 1991, 179). İkincisi, özgünlüğü ve sosyalist hareket açısından taşıdığı önem nedeniyle *Kapital*'in tamamlanması *Köken*'den daha öncelikliydi. Vogel (1983) ve Hunt (2010), araya bu konunun sokulmasını, 1879'da August Bebel'in *Kadın ve Sosyalizm* kitabının yayınlanmasından sonra (1883'te *Geçmişte, Günümüzde ve Gelecekte Kadınlar* adıyla yeniden yayınlandı), sosyalist harekette yeniden statü kazanma girişimi olarak açıklamışlardır. Oldukça popülerlik kazanan o kitap hem ütopyacı sosyalizm öğeleri hem de reformcu eğilimler barındırıyordu (Vogel 1983, 75). Engels'in kitabı, hem kadınların sürekli ezildiklerine ilişkin Bebel'in tarihe aykırı varsayımları açısından düzeltme yapma hem de hareket içinde kendi sosyalizm anlayışını yeniden ortaya koyma girişimi olarak görülebilir.

Engels'in bu kitabı yazma nedenleri tam anlamıyla açık olmamakla birlikte, açık olan şey, kitabın kazanmış olduğu önemi kazanmasını asla amaçlamamış olduğudur. Yukarıda belirtildiği gibi, öncelikle bu, sınıf ile cinsiyet arasındaki ilişkiye dair tam gelişmiş bir kuram ortaya atma girişimi olmaktan çok, Engels'in Alman okuyucuya Morgan'ın çalışması konusunda eleştirel bir değerlendirme sunma çabasıydı. Dahası, Engels bu metni daha sonra dönüp yeniden ele alma şartıyla –hiçbir zaman yerine getirmediği bir şart– çok çabuk yazıp bitirdi (Barrett 1986, 12).

Ne var ki kitap defalarca basıldı ve pek çok dile çevrildi. 1891'deki Almanca basımından önce İtalyancaya (1885),

Romenceye (Eylül 1885-Mayıs 1886) ve Dancaya (1888) çevrilip yayınlanmıştı. Çok geçmeden Fransızca (1893), Bulgarca (1893), İspanyolca (1894) ve Rusça basımları çıktı (1894). İlk İngilizce çevirisi 1902'de yayınlandı. O zamandan beri neredeyse bütün modern dillerde defalarca yayınlanmıştır.

Dahası, Lenin bu kitaptan söz ederken, "modern sosyalizmin temel yapıtlarından birisi olduğunu, içerdiği her cümlenin rastgele söylenmiş olmayıp muazzam tarihsel ve siyasal verileri temel aldığından emin olunarak güvenle kabul edilebileceğini" (*Collected Works*, Cilt 29, 473) söylediğinde, daha bir geçerlilik kazandı. Yapıtı abarttığı kesin olmakla birlikte, Lenin'in sözü sonraki sosyalist politikada yapıtın kazanacağı önemi bir bakıma önceden haber veriyordu (aşağıya bakın).

Engels ile Morgan'ın karşılaştırılması

Engels'in metni hem Morgan'ın temel savlarını genişletir hem de *Eski Toplum*'un inceden inceye ve duygudaş bir eleştirisini sunar. *Eski Toplum*'da Morgan, var olan toplumlara ilişkin temel evrimsel dönemleştirmesini başlatır; Engels de bu dönemleştirmeyi izler, ama epeyce kısaltır. Morgan'a göre toplumsal gelişimin üç aşaması vardır ve bunlar, öncelikle, yararlanılabilir birincil geçim ve teknoloji araçlarına dayanır. Bu aşamalar yabanıllık, barbarlık ve uygarlıktır. Yabanıllık, çok daha az siyasal ima içeren bir ifadeyle avcı-toplayıcı olarak adlandırdığımız o çok erken dönemdeki toplumları anlatır. Yabanıllığın erken döneminde insanlık kendini diğer hayvanlardan yeni yeni ayırt etmeye başlar. Ateşin kullanıma sokulması ve balıkçılığın başlamasıyla, yabanıllığın orta dönemine girilir. Yay ve okun icadı avcılığın tehlikesini biraz da olsa azaltarak, toplumu yabanıllığın yukarı evresine taşır.

Morgan, insanlığın evriminin kavranmasında birincil öğe olarak üretim araçlarına ilişkin tartışmayı sürdürerek, çanak-çömlek yapımını toplumu barbarlığın aşağı evresine taşıyan şey olarak görür. Bu noktada, Doğu ve Batı yarıküredeki gelişim ayrı yönlerde ilerler, çünkü ikisi de çok farklı kaynaklara sahiptir. Batı yarıküreye

bakılınca, burada kolayca evcilleştirilebilen inek, at ve öküz gibi hayvanlar yoktur. Bu nedenle, barbarlığın orta aşamasının işareti olan orta ölçekli tarımın gelişmesi, ancak çok önemli ve besleyici bir tahıl olan mısırın üretimiyle gerçekleşebilir. Ne var ki Doğu yarıküre, et ve süt için hayvan evcilleştirme ve yetiştirme yönünde ilerler, ama bitki yetiştiriciliği sonraki zamanlara kadar çok yaygın gibi görünmez. Demir cevherinin ergitilmesiyle dikkati çeken barbarlığın yukarı aşaması yalnızca Doğu'da meydana gelir. Bu, demir sabanın icadıyla geniş ölçekli tarım olasılığını yaratır. Kayıt tutmak için alfabenin yaratılmasıyla uygarlık başlar.

Bu anlamda, Engels yaptığı özette Morgan'ı yakından izleyerek bu gelişmelerin maddi mahiyetini vurgular, buna da şaşırmamak gerekir. Bu buluşların ve gelişmelerin ne dereceye kadar belirli toplumlardaki gerçek uygulamaların ürünleri olmaktan çok, öylesine rastlanabilecek fikirler olduğu konusunda Morgan'da biraz muğlaklık olmakla birlikte, Engels, bizatihi insan emeğinin üretimi ve dolayısıyla toplumu ne dereceye kadar devrimcileştirdiği üzerinde odaklanarak bunu açıklığa kavuşturur. Bu nedenle, Engels'in ele alış tarzı Morgan'ı daha maddeci bir ışık altında gösterir.

Morgan teknolojik yenilenme aşamalarına ilişkin irdelemesinden yola çıkıp akrabalığa ve devletin gelişimine ilişkin irdelemesine doğru gittiği halde, Engels önce aileye ilişkin irdelemeyi ele alarak Marx'ın defterlerini izler. Engels, Morgan'a oranla en çok zamanı buna harcar. Engels'in, bilgilerini Morgan'ı tamamlamak için kullandığı yerlerden birisi de burasıdır. Morgan irdelemesini Yunan ve Roma uygarlığıyla bitirdiği halde, Engels kitabını yazmış olduğu zamana kadar aileye ve kadınların durumuna ilişkin bilgiler verir.

Engels, modern ailenin "ilkel sürü"den tekeşliliğe uzanan kökenine ilişkin Morgan'ın kuramını irdeleyerek başlar. Aileyle ilgili olarak Morgan beş tipin tanımını yapar. Bunlar kandaş, ortaklaşa, iki başlı, ataerkil ve tekeşli aile tipleridir. En erken tip olan kandaş aile, tüm erkek ve kız kardeşlerin birbirleriyle evli oldukları grup evliliğini ifade eder. Ortaklaşa aile, gens (klan)

dışından evliliği içerir. Kadınlar kız kardeşlerinin kocalarıyla ve erkekler, erkek kardeşlerinin karılarıyla evlidirler. İki başlı aile "münhasıran birbiriyle yaşama koşulu olmaksızın bekar çiftler arasında evlilik üzerinde kuruluydu" (Morgan 1877, 394). Ataerkil aile, kadınlar inzivada tutulurken "bir erkeğin birçok kadınla evlenmesini" içerir (Morgan 1877, 394). Son olarak, tekeşli aile iki başlı aileye benzer, ama münhasıran birbiriyle yaşama koşulu vardır.

Bunların en önemlisi, iki başlı aileden ataerkil ve sonra tekeşli aileye geçiştir. Engels işte burada kadınların ezilmesinin gerçekten başladığını öne sürer. Ailenin şu ya da bu biçimde var olduğu ilk zamanlardan beri, kandaşlık anne tarafına dayanır –çocuklarının kandaşlık statüsünü anne belirler, çünkü babanın kim olduğu genellikle belli değildir. Bu erken dönem toplumlarda kadınların şimdikinden çok daha büyük güç sahibi oldukları öne sürülmüştür. Morgan, kocalarını boşama yetkisine sahip ve klan yönetiminde oldukça nüfuzlu olan, şefi baştan indirme ve konseyde kendilerini temsil edecek erkek sözcü tutma hakkı bulunan İrokua kadınlarını örnek göstererek bunu belgeler (Engels 1986, 79).

Ne var ki, barbarlıktan uygarlığa geçiş tüm bunları değiştirdi. Demir sabanların ve evcil hayvanların kullanılması ve en sonunda da sahiplenilmesi nedeniyle erkekler üretimde ön plana çıktıkça, bu erkekler, mülkiyetin oğullarına değil de karılarının soyundan kişilere geçtiği ana soylu sistemi adaletsiz olarak gördüler. Bu durum, ana soylu sistemden baba soylu sisteme geçişi gerekli kıldı ve Engels'in "*kadın cinsinin büyük tarihî yenilgisi*" dediği şeye yol açtı (Engels 1986, 87, özgün metinde vurgulu). Kadınlar, bir bütün olarak toplum için değil, birey olarak erkek için çalışılması nedeniyle çalışmalarına toplumsal olarak değer verilmeyen özel alana itildiklerinden, önceki güçlerini tamamen yitirdiler. Bu durum ancak kadınların yeniden işgücüne katılmalarıyla değişmeye başlardı, çünkü o zaman kadınlar yeniden kamusal bir rol üstlenirlerdi. Dahası, ancak komünizmin daha yüksek bir biçimde yeniden getirilmesiyle kadınlar erkeklere göre eşit konumlarını yeniden kazanırlardı.

Engels, aileye ilişkin irdelemesinde en az iki noktada Morgan'dan ayrılır. Birincisi, Engels, bu ilk toplumlarda baba soyluluğun ve özel mülkiyetin yürürlüğe girmesinden önce erkekler ile kadınlar arasında tam eşitliğin olduğundan daha da emindir. İrokua toplumunda kadınların daha düşük konumda olduklarına ilişkin Morgan'ın gösterdiği kanıtları ısrarla küçümser ya da görmezden gelir (Engels 1986, 78). Engels, ikinci olarak, Morgan'ın irdelemesine ekleme yapar: tekeşlilikle birlikte fahişeliğin (hetairizmin) gerekliliği konusunda yaptığı irdelemeler gibi daha yakın zamanlı gelişmeleri bireysel cinsel aşkın gelişimiyle birleştirir, bireysel cinsel aşkın ancak modern proleter ailesiyle gerçekten mümkün olabileceğini, çünkü bunun içerdiği mülkiyet ve gücün, onlar böyle bir mülkiyete sahip olmadıkları için, artık sorun olmaktan çıkacağını öne sürer.

Modern ailenin ve bireysel cinsel aşkın gelişimine ilişkin önemli bir irdelemesinden sonra Engels, kandaş gruplarından devletin gelişimine ilişkin irdelemesine başlar. Engels, Morgan'ı yakından izleyerek ama aynı zamanda da kendi araştırmalarından örnekler ekleyerek, devletin gelişimi yoluyla kandaşlığa dayalı biçimlerden toplumun evrimini anlatır. En erken toplumlarda, eski çağdaki Yunan ve Roma devletlerinin bile zorlayıcı gücüne yaklaşan hiçbir şey yoktur. Toplum, onun yerine, gensler ya da klanlar halinde –kan bağına sahip bireylerin oluşturduğu gruplar halinde– örgütlenir.

Bu tek yanlı bir soy zinciri biçimidir, çünkü çocuk ya annesinin klanında ya da babasının klanında doğar, ama asla ikisinde birden değil. Farklı klanlara mensup olanların etkileşimde bulunabilmelerinin başlıca yollarından birisi evlenmedir. Her toplumda, kimin kimle evleneceğini belirleyen nispeten katı kurallar olacaktır. Genelde bu, bir klana mensup olanların doğdukları klanın dışından –çoğunlukla da belirli bir klanın bir mensubuyla– evlenmek zorunda olacakları anlamına gelecektir.

Her klan, normalde uzlaşmanın arandığı nispeten eşitlikçi bir düzenlemeye dayanan kendine özgü bir yönetim biçimine sahiptir. Ayrıca, her klanın kendi tanrılarının ve dinsel törenlerinin olacağı

gerçeği de buna dahildir. Dahası, bireysel mülkiyet var olduğunda, bir kişi ölünce malları kandaşları arasında pay edilecektir. Dolayısıyla, klan bu siyasal olmayan toplumların temel birimidir.

Ne var ki bu, klan sisteminde toplumsal örgütlenmenin sonu değildir. Klanlar ticaret ve evlilik düzenlemelerinden dolayı ister istemez birbirleriyle etkileşimde bulundukları için, burada örgütlenme eğilimi doğar. Kabileler (*phratrie*) ya da birbiri arasında evlenebilen topluluklar, salt evlilik düzenlemelerinden çok öte nedenlerle ortaya çıkar. Bunlar, hepsi için geçerli olan benzer ve nispeten eşitlikçi karar organlarına sahiptir. Birçok kabile bir araya gelerek aşiret oluşturabilir. Ondan sonra, örgütlenme öyle devam edebilir ki aşiretler bir araya gelerek konfederasyon oluşturabilir. Örgütlenmenin artan boyutuna ve karmaşıklığına rağmen, klan ve sahip olduğu eşitlik ve kardeşlik ilkeleri konfederasyon düzeyinde bile asıl örgütlenme ilkeleri olarak kalır.

Engels'e göre, siyasal toplum yönündeki değişimi başlatan şey endüstrinin ilerlemesi ve önemli ürün fazlalıkları elde etme yeteneğiydi. Yetiştiriciliğin ve sabana dayalı tarımın gelişmesiyle, geçmişte hiç mümkün olmayan önemli gıda fazlalıkları elde edilebiliyordu. Bu, komünalizm değerlerini ve uygulamalarını aşındırıcı bir etki yaptı, çünkü bazı bireyler düzenli olarak diğerlerinden daha çok üretiyorlardı. Sıkıntı içinde olanlara yardım etme ve kendileri benzer bir sıkıntılı duruma girince karşılık olarak aynısını bekleme tasasına düşmeleri gerekmiyordu, çünkü artık kötü zamanlarda başlarının çaresine bakmak için kendi fazlalıkları vardı. Dahası, fazlalıklar, geçmişte hiç mümkün olmayan başka uygulamaları da olanaklı kıldı. Artık kendisi emek harcamadan geçimini sağlayabilen din adamları gibi bireyler vardı.

Tarımın üretkenliği nedeniyle, köleler ekonomik açıdan yararlı hale geldiler. Artık yük olmuyorlardı, çünkü kendi yaşamlarını sürdürmek için gerekli olandan fazlasını üretebiliyorlardı. Böylece eşitlikçi klana ilk kez statü girdi. Geçmişte, savaşta tutsak alınan insanlar bakımları yük oluşturduğu için öldürülürler ya da bazen klana kabul edilirlerdi, oysa artık özgür olmayan kişiler olarak

toplumla bütünleştirileceklerdi. Onlar artık toplumda klanın mensuplarından çok farklı bir statüye sahip olan bireyler olacaklardı.

Statü ve mülkiyet eşitsizliğinin bu şekilde gelişmesi en sonunda nispeten eşitlikçi klan sisteminin altını oyarak, uygarlığın ve sınıflı toplumun yolunu açacaktı. Böylece, genslerin demokratik uzlaşmasının yerini almak üzere devlet –çeşitli sınıfların çıkarlarının arabulucusu– ortaya çıkar. Bu noktadan başlayarak, toplumun bir unsurunun zaferi ister istemez diğer bir unsurunun yenilgisi haline gelir (Engels 1986, 96). Nasıl ki özel mülkiyetinin gelişmesi devlet gereksiniminin doğmasına yol açtıysa, ancak özel mülkiyete son verilmesiyle devlete de son verilecektir. Üretici güçlerin gelişmesi ve insanların bireyleşmesi sayesinde daha yüksek bir düzeyde klanın eşitlikçiliğine geri dönüş, komünizmin gelişiyle başarılmış olacaktır.

Engels, gelişimin o aşamasındaki bir toplumun tipik örneği saydığı İrokualar dışındaki yerli Amerikan toplumlarına ilişkin birçok bilgiyi atlamasına rağmen, Morgan'ın savını oldukça yakından izler. Ne var ki, İrokuaların göreceli eşitlikçiliği, örneğin, Morgan'ın daha gelişmiş ve daha az eşitlikçi Azteklere ilişkin irdelemesiyle karşılaştırılabilirdi. Engels bunu yapmamıştır ve böylece, sınıf çatışmasının, aşağıda göreceğimiz üzere Marx'ın inanma eğiliminde olduğu gibi tedrici olarak değil de mülkiyetin gelişmesiyle birdenbire ortaya çıktığı izlenimini bırakmıştır.

Engels en az bir tane daha önemli hususta Morgan'dan ayrılır. Almanya'ya ve Keltlere ilişkin kendi araştırmalarından elde ettiği, Morgan'da bulunmayan önemli miktarda bilgiyi ekler. Bu bilgilerin eklenmesi, Morgan'ın ortaya attığı genel savlarla kesinlikle tutarlı olmakla birlikte, Engels'in kendi savına pek fazla kuramsal ya da deneyimsel karmaşıklık katmaz. Onun yerine, Leacock'un (1972) belirttiği gibi, Engels'in neredeyse yalnızca Avrupa'ya odaklanması onu etnik merkezcilik suçlamalarına karşı savunmasız bırakır. Engels, Marx'ın hem *Ekonomi Politiğin Eleştirisi*'ne Giriş'te hem de *Kapital* için ilk taslak olarak kaleme aldığı, belki pek fazla bilinmeyen *Grundrisse*'de irdelediği Doğu'ya özgü üretim

biçiminden hiç söz etmez. Marx, gelişimin çok doğrultulu yolunun temelini işte burada atmaya başlar (Anderson 2010). Buna karşılık, Engels'in irdelemesi, tüm toplumların esas olarak Atina modelinden türediği tek doğrultulu bir model ortaya koyuyor görünmektedir. Bu, özellikle Batı Avrupa dışındaki toplumların ve devletlerin ulaştıkları sonuçların önemli çeşitliliğini gözden kaçırmaktadır (Leacock 1972).

Tarihsel önem

Köken, sosyalist harekette kadınlarla ilgili sorunların yakın geçmişte hiç olmadığı şekilde öne çıkmaya başladığı bir zamanda yazıldı. Henri de St. Simon ve Charles Fourier gibi ütopyacı sosyalistler kadınların kötü durumunu çok ayrıntılı olarak elbette irdelemişler, ama işe yarar bir çare önermemişlerdi. Bununla birlikte, Marx ve Engels'in uluslararası sosyalist harekette yer aldıkları sürenin büyük bölümünde cinsiyetçilik –özellikle Proudhon'un Fransız hareketi içinde– yaygındı. Aşağı yukarı 1880'lerde sosyalist hareket, Bebel'in defalarca basımı yapılan *Kadın ve Sosyalizm* (1879) adlı kitabıyla bu sorunlara önemli bir şekilde yeniden döndü.

Kadınlara sözde destek verilmesine karşın, pratikte kadın sorunları sıklıkla ikinci sorunlar olarak görülüyordu. Örneğin Rosa Luxemburg, sosyal demokrat partinin Belçikalılar için genel oy hakkı sorununu yalnızca erkekler için genel oy hakkı istemekle sınırlı tuttuğu gerçeğine parmak basar (Luxemburg, "Taktik Bir Sorun"). Parti, o zamanlar bunu her iki cins için elde edilebilir saymıyordu, bu nedenle daha kolay başarılabilecek kısmi değişiklik yönünde çaba harcamayı ve daha ileri değişiklik için sonra çalışma yapmayı daha iyi bir alternatif olarak görüyordu. Öte yandan, uluslararası düzeyde, İkinci Enternasyonal 1907'de bir karar alarak, tüm üyelerin cinsler arasında siyasal ve hukuksal eşitlik için çaba göstermeleri çağrısında bulundu (Hunt 2011, 22).

"Kadın sorunu" konusundaki bu ikirciklilik, belki bir dereceye kadar, Engels'in kadınların durumu konusundaki formülasyonuyla

ilgilidir. Engels’i, kadınların işgücüne katılmalarının onları erkeklerle eşit kılacağını söylüyor gibi okumak kesinlikle bir aşırı basitleştirme olur –aksine o, ancak özel mülkiyete son vermenin bunu sağlayacağını savunuyordu– ama yine de Engels’in kadınların kurtuluşuna ilişkin tutumu yeterince gelişmiş değildi ve bu da onun belirttiği noktaların siyasal alanda biraz sulandırılmasına yol açtı. Kadınların ezilmesine son verme stratejisi açısından bu özellikle geçerlidir. Cinsiyetle ilgili mücadelenin mi, yoksa sınıf çatışmasıyla ilgili mücadelenin mi önce geldiğini Engels’in kendisi hiçbir zaman açık olarak belirtmez. Onun yerine, kökene ve kuramsal ilişkilere dair zor problemlerden kaçınarak bu ikisini paralel kabul eder (Vogel 1983, 84). Bu sorunun yanıtı, benimsenecek stratejiyle açıkça ilgilidir.

Kadınların ezilmesinin –ekonomist Marksist çevrelerde yaygın olarak savunulduğu gibi– özel mülkiyetin kurulmasından kaynaklandığına inanırsanız, özel mülkiyetten bir kez kurtulduğunuzda kadınların ezilmesinin de ortadan kalkacağı sonucuna varırsınız. Bu nedenle, yapılması gereken tek şey birincil amaç olan kapitalist ilişkilere son verme üzerinde çalışmaktır ve bu mantığa göre, diğer tüm baskılar son bulacaktır. Ayrı bir kadın hareketi oluşturmaya hiç gerek yoktur. Bu, dünya ölçeğinde sosyalist hareket içindeki kadın bölümlerini marjinalleştirmenin önemli bir dayanağı olmuştur.

Biraz farklı bir bağlamda, *Köken*’in önemi, sosyalizm yönünde çaba gösteren birçok toplumun kadına ve aileye dönük politikalarını tasarlarken bazen nispeten kaba saba bir yaklaşımla olsa da Engels’in savlarını çıkış noktası olarak kullandıkları gerçeğinde yansımasını bulur. Maxine Molyneux’nün (1981) savunduğuna göre, Engels’in analizi Sovyetler Birliği’nde, Çin’de ve gelişen sosyalist devletlerin birçoğunda kadınların kurtuluşu için yol haritası sağlamıştır. Bu formülasyon, kurtuluşa götüren ilk adım olarak kadınların işgücüne katılmasına neredeyse evrensel destek veriyordu. Ek olarak, bazı örneklerde, çifte iş gününden dolayı kadınların omuzlarına binen yükü az da olsa hafifletmek için ev

işlerinin sosyalleştirilmesine yönelik adımlar atılmıştır –ev işlerinin bir şekilde ortaklaşa olarak yapılması gerekli olacaktı.

Ne var ki, bunu başarmak daha zor olmuştur, çünkü başka birçok feministle birlikte Lise Vogel'in (1983) de savunduğu gibi, öncelikle Engels'in formülasyonu kusurludur. Engels, ekonomik ve mülkiyetle ilgili sorunlara aşırı bir dikkatle odaklanırken, kadınlara uygulanan diğer baskı biçimlerini gözden kaçırır. Batılı feministlerin yaptıkları eleştiriler arasında en önemlileri, Engels'in üretim alanına odaklanırken, kadınlara yönelik farklı bir ezme biçiminin uygulandığı üreme alanını görmezden geldiğini öne süren eleştirilerdir.

Bu, birçoklarını, Engels'in üretime ilişkin ekonomik kuramını, erkeklerin kadınları ezmesi üstünde odaklanan evsel alana ilişkin radikal feminist bir perspektifle tamamlamaya yöneltmiştir. Marx'ın metodolojisiyle ve üretime ilişkin analiziyle genelde uyumlu olmakla birlikte, Zillah Eisenstein (1979), Nancy Hartsock (1983) ve Heidi Hartmann (1997) gibi ikili sistem kuramcıları, diye yazıyor Iris Young, "geleneksel Marksçı kuramın cinsel baskının kökenini ve yapısını, bu baskının varlığını, çoğu toplumun yaygın ve temel bir öğesi olarak açıklayan bir yaklaşımla ifade edemeyeceği" konusunda Marksist olmayan radikal feministlerle büyük ölçüde görüş birliği içindedirler (1980, 171). Sosyalist feministlerin çoğunun getirdikleri yanıt, iki farklı sistemden oluşan –birisi Marx'ın topluma ilişkin ekonomik analizini içeren ve diğeri de ataerkil cinsiyet ilişkilerine dayanan– bir kuram ortaya atmak olmuştur. Bu iki toplumsal yapı birbirinden büyük ölçüde bağımsız olarak vardır. Ataerkillik, "kadınların toplumda ezildikleri somut olguları üretmek" için kapitalist üretim biçimiyle çeşitli şekillerde etkileşime girer (Young 1980, 170).

Birçok Batılı feminist Engels'in *Köken*'ini belirli açılardan kusurlu görmüş olabilir, ama yine de kitabın birçok ödünleyici niteliği vardır. Birincisi, Engels'in üreme konusunu öyle uzun boylu irdelemediği halde iki ayrı alanı varsayması gerçeği önemli bir kuramsal başarıdır. Bu, en azından, feministlerin bu türden bir

projeyi bazı sosyalist feministlerce yapıldığı gibi materyalist bir anlayışla ele almalarının kapısını açmıştır. İkincisi, Rosalind Delmar'ın (1976) öne sürdüğü gibi, *Köken*, "kadınların ezilmesini biyoloji sorunu olmaktan çok tarih sorunu olarak, tarihsel materyalizmin analiz etmesi ve devrimci siyasetin çözmesi gereken bir sorun olarak ortaya koymuş"tur (287). Son olarak, *Köken*, "'aile' teriminden ne anladığımız ve bu anlayışın daha genel terimlerle cinsellik ve cinsiyet anlayışıyla ne şekilde ilgili olduğu konusunda yeniden başlattığımız tartışmalara parmak basmaktadır" (Barrett 1986, 29). Dolayısıyla, cinsiyet ve cinsellik irdelemesinin materyalist analiz konusu yapılmasını gündeme getirmiştir.

Tarihsel doğruluk

Köken 1884'te, yani görgül antropolojinin gelişiminin çok erken bir aşamasında yazılmış olduğu için, Engels'in ve Morgan'ın savlarındaki bazı öğelerin ya çürütülmüş ya da en iyimser deyimle, büyük kuşku gölgeleri altında kalmış olması şaşırtıcı değildir. Elbette, genel olarak evrim kuramının tarihi Batı'da tartışmalarla dolu olmuştur.[248] Engels, evrim kuramının halihazırda gözden düşmüş olduğu 1891 yılındaki dördüncü basıma yazdığı önsözde zaten buna işaret etmişti. Bazı seçkin evrimci antropologlara rağmen, bu kuram, Morgan'dan başlayarak çoğunlukla bir azınlık geleneği olmuştu.

Diğer antropoloji okullarından yöneltilen en önemli eleştirilerden birisi belki de aşamalar modeliyle ilgilidir. Hiç kuşkusuz bu model, toplumların içindeki ve arasındaki değişmenin genel doğrultularını anlamayı kolaylaştıran iyi bir araç olabilirse de, göz ardı ettiği pek çok kuramsal ve görgül karmaşıklık vardır. Ek olarak, yukarıda değinildiği gibi, etnik merkezci perspektiflere götürebilir. Engels'in "barbarlık"tan "uygarlığa" geçişe ilişkin irdelemesinde kullandığı birincil örnekler Batı Avrupa'ya aitti. Bu tutum biraz çarpıtılmış bir tablo çizmeye eğilimliydi, çünkü başka yerlerde illâ da Atina/Roma tipi gelişim modelinin izlenmesi gerekmeyebilirdi (Leacock 1972, 31-35). Bu nedenle, gelişim aşamalarına ilişkin kesinkes tek

doğrultulu bir anlayış, toplumsal değişimi anlamamızı büyük ölçüde engelleyebilir.

Bugün doğrulanması zor olan bazı başka kuramsal yargılar da vardır. Birincisi, tüm toplumların ana soylu olarak başladığı düşüncesini kanıtlamak ya da çürütmek olanaksızdır. Oldukça geleneksel yaşam tarzlarını günümüzde de sürdüren toplumların birçoğu ana soyluluğa ilişkin bilinen bir tarihe sahip değildir (Fluehr-Lobban ve ark. 1979). Genelde kadınların nispeten erkeklerle eşit olup olmadıkları, hatta bizatihi toplum yapısının nispeten eşitlikçi olup olmadığı da literatürdeki pek çok tartışmaya konu olmuştur. Bugün varlığını sürdürmekte olan avcı-toplayıcı toplumlar, elbette, söz konusu savlar lehine hiçbir evrensel destek sunmamaktadır (Leacock 1972, 1978; Brown 1970; Fluehr-Lobban ve ark. 1979). Dahası, toplumsal değişimi erkekler lehine etkileme açısından sömürgeciliğin nasıl bir rol oynadığı konusunda emin olamayız (Leacock 1978).

Morgan ve Engels'te daha kuramsal bir düzlemde ortaya çıkan başka bir problemli husus, belirli olguları açıklamak için ayak direyen bir biyolojizme başvurulması sorunudur. Örneğin, ensestin en sonunda yasaklanmasına ve biyolojik aile üyeleri arası evliliğin gitgide kısıtlanmasına yol açan şeyin esasında içgüdü olduğu şeklinde Morgan'ın ortaya attığı savı Engels sorgulamaz. Leacock'un (1972) savunduğu üzere, Engels, ensestin toplumsal bir buluş olduğunu anlamakla birlikte, toplumsal ya da ekonomik etmenleri kullanarak bunu açıklayamadığı için içgüdüye başvurmuştur. Engels burada ve başka yerlerde Morgan'ı izleyerek, temel ekonomik ya da teknolojik nedenlerle açıklama bulunamadığı zaman biyolojiye ya da gizil haldeki fikirlerin davranışları yapılandırma gücüne dönüş yapar.

Marx ile Engels arasındaki ayrım

Marx ve Engels'in cinsiyet, aile ve Morgan'ın yapıtı konusunda benzer görüşleri paylaştıkları genel kabul gören bir varsayım olmakla birlikte –ve kesinlikle bizzat Engels bu kanıyı yaymıştır–

bu illâ da geçerli değildir. Her şeyden önce, Marx'ın Alman okuyuculara Morgan'ı öylesine tanıtmayı istediği kesin değildir. Aslında, Morgan'ın yapıtı Marx'ın etnolojiyle ilgili özetler aldığı birçok kaynaktan sadece birisiydi. Diğerleri arasında John Budd Phear, Henry Sumner Maine, John Lubbock, Ludwig Lange ve Maksim Kovalevski vardı (Krader 1972). Elbette, toplamda yaklaşık 90 sayfa tutan Morgan'la ilgili notları diğerlerinden göreceli olarak daha geniş yer tutuyordu, ama Marx'ın birçok kaynak üzerinde çalıştığı gerçeği, başka birçok etmenle birleşince, onun bütünüyle farklı bir araştırma projesi üstünde çalıştığı iddiasının ortaya atılmasına yol açmıştır. Krader'in (1972) savunduğuna göre, bu notlar Marx'a sömürücü olmayan bir toplumun potansiyel olarak nasıl görünebileceği konusunda benzersiz bir öngörü kazandırmış ve ayrıca, Morgan'a ilişkin nispeten duygudaş bir eleştiri sağlamıştır. Anderson (2010) ve Smith (2002), farklı nedenlerle, Marx'ın henüz bitmemiş *Kapital* ciltleri üzerinde çalışmak için kapitalizm öncesi toplumlar konusundaki bilgilerini genişletme çabasında olduğunu öne sürmüşlerdir.

Ne var ki, fark yalnızca niceliksel değildi. Engels sınıfsal çatışmanın ve "kadın cinsinin büyük tarihî yenilgisi"nin başlangıcı olarak yalnızca özel mülkiyetin kurulması üstünde odaklandığı halde, Marx *Etnolojik Not Defterleri*'nde bu erken toplumlara ilişkin çok daha nüanslı bir görüş ortaya koymuştu. Sınıflı toplum yönündeki gelişime ilişkin tek nedenli, tek doğrultulu görüşün yerine, Marx, komünal toplumlar içindeki çelişkilerin Engels'in düşündüğünden çok daha erken geliştiği görüşündeydi: "Marx ... genel olarak baskı ve özel olarak kadına yönelik baskı unsurlarının ilkel komünizm **içinden** doğduğunu gösterdi" (Dunayevskaya 1991, 180). Buna karşılık Engels, yer yer, sınıf ilişkilerinden çok mülkiyeti eleştirme tuzağına düşmüş görünür (Vogel 1983, 87). Dolayısıyla, Engels'in yapıtındaki daha ekonomist unsurlar Marx'ın notlarında görülmez; onun yerine, en azından dolaylı bir şekilde, daha ilişkisel ve diyalektik bir model ortaya konulur (Anderson 2009, Brown 2012). Bununla birlikte, herhangi bir kesin değerlendirme yapmak

güçtür, çünkü bunlar Marx'ın kaleme almaya niyetlendiği çalışmanın taslağı bile değil, sadece notlardır.

Çok hızlı yazılmış olmasına, bazı metodolojik hatalara ve kullanılan verilere ilişkin sorunlara rağmen, Engels'in *Ailenin, Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni* adlı yapıtı Marksist kuram için önemli bir çalışma olma özelliğini korumaktadır. Tarihsel olarak sosyalist hareket üzerinde çok güçlü bir etki yapmıştır, kadınlara yönelik baskı konusundaki Marksist düşüncenin en çok okunan ve en sık atıf yapılan kaynaklarından birisidir. Engels'in savları, yeni kurulmuş sosyalist devletlerde kadınlara dönük politikaların geliştirilmesinde kullanılmıştır. Dünyanın her yanında kadınlara yönelik baskının kökenini ve sürekliliğini anlamaya çalışan feministlerin de ilgisini çekmiştir. Devletin, mülkiyetin ve cinsiyete dayalı baskının kökenini anlamaya ilgi duyanlar için temel bir kitap olma özelliğini korumaktadır.

Kaynaklar ve Ek Okuma Önerileri

Anderson, Kevin B. 2010. Marx at the Margins: On Nationalism, Ethnicity, and Non-Western Societies [Marx Sınırlarda: Ulusçuluk, Etnisite ve Batılı Olmayan Toplumlar Üzerine]. University of Chicago Press.

Bu kitap, Marx'ın ulusçuluk ve Batılı olmayan toplumlar konusundaki tüm yazılarını ele alan ustaca yazılmış ve iyi araştırılmış bir çalışmadır. Anderson'un savına göre, zaman içinde Marx ırk, sınıf ve sömürgecilik arasındaki ilişki konusunda çok daha nüanslı bir açıklama geliştirmiştir. Anderson, ayrıca, Marx'ın Morgan'la ilgili notlarını da ayrıntılı olarak irdelemektedir.

Barrett, Michelle. 1986. "Giriş," Friedrich Engels, The Origin of the Family, Private Property and the State [Ailenin, Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni]. New York: Penguin Books.

Bu yazı, metnin özellikle Batılı feminist çevrelerdeki tartışmalar açısından bugünkü önemi üzerinde odaklanan kolay anlaşılır bir giriş yazısıdır.

Brown, Heather A. 2012. Marx on Gender and the Family: A Critical Study [Marx'ın Cinsiyete ve Aileye Bakışı: Eleştirel Bir İnceleme]. Brill Books.

Bu kitap, Marx'ın cinsiyet ve aile konusundaki tüm yazılarını ele alıyor. Bölüm 5'te, Etnolojik Not Defterleri ve Köken kullanılarak Marx ile Engels karşılaştırılıyor ve Marx'ın analizinin Engels'inkinden daha çok diyalektik ve daha az ekonomist olduğu öne sürülüyor.

Brown, Judith K. 1970. "İrokualarda Ekonomik Örgütlenme ve Kadınların Konumu," Ethnohistory, Cilt 17, No. 3/4. S. 151-167.

Bu makale, benzer üretim koşulları altında yaşayan iki toplumu, İrokualar ile Güney Afrikalı Bembaları karşılaştırıyor ve kadınların ekonomik aktivite üzerinde daha fazla denetime sahip oldukları toplumlarda daha iyi statüde bulunduklarını öne sürüyor.

Dunayevskaya, Raya. 1991. [1981] Rosa Luxemburg, Women’s Liberation, and Marx’s Philosophy of Revolution [Rosa Luxemburg, Kadın Özgürlüğü ve Marx’ın Devrim Felsefesi]. Chicago: University of Illinois Press.

Yazar, Bölüm 7’de, Marx ve Engels’in Morgan üzerindeki çalışmalarını karşılaştırarak, Marx’ın notlarında Engels’in Köken’indekinden çok daha ince bir derinlik gözlendiğini öne sürüyor. Bu sav, Marx’ın klan toplumunda bile toplumsal çelişki saptamaya çok daha fazla vurgu yapması bakımından özellikle doğrudur.

Eisenstein, Zillah, der. 1979. Capitalist Patriarchy and the Case for Socialist Feminism [Kapitalist Ataerkillik ve Sosyalist Feminizm Davası]. New York: Monthly Review Press.

Bu seçki, erken döneme ait ve bazıları Engels’in çalışmasını eleştirel bir bakışla inceleyen birçok önemli sosyalist feminist yazıyı içeriyor.

Fluehr-Lobban, Carolyn ve diğ. 1979. “Anaerkilliğe İlişkin Marksist Bir Yeniden Değerlendirme,” Current Anthropology. Cilt 20, No. 2. S. 341-359.

Bu, tarihsel olarak anaerkilliğin varlığına ilişkin etnolojik kanıtların ele alındığı bir forumdur. Fluehr-Lobban, kadınların erkekler üzerindeki egemenliği savına karşı çıkan görüşler ortaya atıyor, ama tarihsel olarak kadınların daha eşit bir konumda bulunmaları olasılığını göz ardı etmiyor. Sonra bunu, birçok yazarın bu makaleye ilişkin tartışması izliyor.

Gould, Carol C. “Engels’in Köken’i: Feminist Bir Eleştiri,” Steger, Manfred B. ve Terrell Carver. Engels After Marx’ta [Marx’tan Sonra Engels]. University Park, PA: The Pennsylvania State University Press.

Bu, Engels’in feminizmle ilişkisini değerlendiren daha güncel bir metindir. Birçok sorun içermesine rağmen, Engels’in Köken’inin yabana atılmaması gerektiğini savunuyor.

Hartmann, Heidi. 1997. [1981] “Marksizm ile Feminizmin Mutsuz Evliliği: Daha İlerici Bir Birliğe Doğru,” Linda Nicholson, der. The Second Wave: A Reader in Feminist Theory [İkinci Dalga: Feminist Kuram Kılavuzu]. New York, Routledge.

Bu, sosyalist feminizm bünyesinde ikili sistem kuramına ilişkin oldukça önemli ve en sık atıfta bulunulan formülasyonlardan birisidir. Yazar, üretim ve üreme alanlarının birbiriyle etkileşime girerek kadınlar üzerindeki baskıyı yarattıklarını öne sürüyor. Bu alanların bazı olgularda birlikte çalıştıklarını, başka olgularda ise karşıt amaçlar güttüklerini söylüyor.

Hartsock, Nancy. 1983. Money, Sex, and Power: Toward A Feminist Historical Materialism [Para, Seks ve Güç: Feminist Bir Tarihsel Materyalizme Doğru]. Longman.

Bu kitap, Marx ve Engels’in kadınlara ilişkin görüşlerinin daha uzun ve daha ayrıntılı bir eleştirisi ve sahiplenilmesidir. Yazar, üretimi ve üremeyi anlamak için iki ayrı alanı savunuyor, ama ona göre,üreme alanı ruhçözümleme kuramı kullanılarak açıklanmalıdır.

Hunt, Tristam. 2010. “Giriş,” Friedrich Engels, The Origin of the Family, Private Property and the State. Penguin Books.

Bu yazı, metnin çağdaş önemi üzerinde olduğu kadar, tarihsel olarak sosyalist hareket üzerinde yapmış olduğu etki üzerinde de odaklanan ustaca kaleme alınmış bir giriş yazısıdır.

Krader, Lawrence. 1972. “Giriş,” The Ethnological Notebooks of Karl Marx [Karl Marx’ın Etnolojik Not Defterleri]. Assen: Van Gorcum & Company.

Bu son derece ayrıntılı giriş yazısında Krader, Marx’ın Morgan, Maine, Lubbock ve Phear hakkındaki not defterlerini bağlam içine oturtuyor ve analiz ediyor. Ek olarak, bu not defterlerini Engels’in Köken’i ile karşılaştırıyor.

Leacock, Eleanor Burke. 1972. “Giriş,” Friedrich Engels, Origin of the Family, Private Property and the State. Pathfinder Press.

Bu ayrıntılı giriş yazısı, güncel antropoloji çevrelerindeki Köken ile ilgili tartışmalar üzerinde odaklanıyor ve Engels’in iddialarından birçoğuna genel olarak destek veriyor.

Leacock, Eleanor ve diğ. 1978. “Eşitlikçi Toplumda Kadının Statüsü: Toplumsal Evrimle İlgili Sonuçlar,” Current Anthropology. Cilt 19, No. 2. S. 247-275.

Leacock, kadınların eski toplumlarda daha eşit bir konumda bulundukları iddiasını savunuyor. Günümüzde bununla ilgili görgül kanıtların olmamasının bir nedeni, Avrupalıların istilasından önce bu toplumların neye benzedikleri konusunda iyi bir resme sahip olmayışımızdır, diyor.

Marx, Karl. The Ethnological Notebooks of Karl Marx [Karl Marx’ın Etnolojik Not Defterleri]. Assen: Van Gorcum & Company.

Bu çalışma, Marx’ın kapitalizm öncesi toplumlar konusunda Morgan, Maine, Lubbock ve Phear ilgili tuttuğu not defterlerinin doğrudan çeviriyazımıdır. Defterler İngilizce, Almanca, Fransızca ve Yunanca karışımı bir dille yazılmıştır.

Reiter, Rayna, der. 1975. Toward an Anthropology of Women [Kadın Antropolojisine Doğru]. New York: Monthly Review Press.

Bu yapıt, kapitalizm öncesi toplumlarda kadınlara ilişkin antropolojik yazıların derlendiği önemli bir seçkidir. Günümüzde varlığını sürdüren birçok toplumda kadınların konumuna ilişkin zengin bilgiler sağlamaktadır.

Smith, David Norman. 2002. “Birikim ve Kültürlerin Çatışması: Bağlam İçinde Marx’ın Etnolojisi,” Rethinking Marxism. Cilt 14, Sayı 4, Kış. S. 73-83.

Smith’in bu incelemede öne sürdüğüne göre, Marx’ın etnoloji konusundaki notları, onun Kapital’deki analizini Batı Avrupa dışındaki toplumları kapsayacak biçimde genişletmek üzerinde çalışmakta olduğunu gösteriyor.

Vogel, Lise. 1983. Marxism and the Oppression of Women: Toward a Unitary Theory [Marksizm ve Kadının Ezilmesi: Bütünlükçü Bir Kurama Doğru]. New Brunswick, NJ: Rutgers University Press.

Bölüm 6'da Köken'in ayrıntılı bir eleştirisi yapılarak, bunun "sakat bir formülasyon" olduğu öne sürülüyor. Çalakalem yazıldığı, aşırı ekonomist olduğu ve kimi kısımlarının eskimiş bilgilere ve kuramlara dayandığı iddia ediliyor.

Young, Iris. 1980. "Sosyalist Feminizm ve İkili Sistem Kuramının Sınırları," Socialist Review. Cilt 10, Sayı 2-3. Mart-Haziran.

Young, sosyalist feminizmdeki ikili sistem yaklaşımının sınırlarına ilişkin iyi bir analiz sunuyor. Bunun, Engels'in formülasyonuna meydan okumakta yetersiz kaldığını öne sürüyor.

Çeviri: Şükrü Alpagut

248 Örneğin, Morgan ve Engels'le ilgili olarak Batı'da evrim kuramının tarihi ve onu çevreleyen tartışmalar konusunda ayrıntılı irdelemeler için bkz.: Makarius 1977, Leacock 1972, 1978, Fluehr-Lobban 1979 and Brown 1970.

Taner Timur

1958 yılında AÜ SBF'den mezun oldu. Aynı fakültede asistan olmasının ardından, 1968 yılında doçentliğe, 1979 yılında profesörlüğe yükseldi. 12 Eylül askerî darbesinden sonra görevinden istifa ederek çalışmalarını Paris'te sürdürdü. Eylül 1992'de eski görevine döndü. 2002 yılına kadar bu görevini sürdürdü.

Eserleri:

Türk Devrimi ve Sonrası (1971); *Osmanlı Toplumsal Düzeni* (1979); *Osmanlı Kimliği* (1986); *Osmanlı Çalışmaları-İlkel Feodalizmden Yarı Sömürge Ekonomisine* (1989); *Türkiye'de Çok Partili Hayata Geçiş* (1991); *Osmanlı-Türk Romanında Tarih, Toplum ve Kimlik* (1991); *Küreselleşme ve Demokrasi Krizi* (1996); *Toplumsal Değişme ve Üniversiteler* (2000); *Sürüden Ayrılanlar* (2000); *Türkler ve Ermeniler* (2000); *Türkiye Nasıl Küreselleşti* (2004); *Felsefi İzlenimler* (2005); *Yakın Osmanlı Tarihinde Aykırı Çehreler* (2006); *Marksizm, İnsan ve Toplum* (2007); *Habermas'ı Okumak* (2008); *Felsefe, Toplum Bilimleri ve Tarihçi* (2011); *Marx-Engels ve Osmanlı Toplumu* (2012).

Friedrich Engels

Ludwig Feuerbach ve Klasik Alman Felsefesinin Sonu

Taner Timur

Tarihî maddeciliğin kurucuları olgunluk çağlarında zaman zaman kendi geçmişlerine eğiliyor ve düşünce yolculuklarındaki köklü dönüşüm noktalarına –Hegel'in "gün batarken uçuşa geçen Minerva kuşu" metaforundaki gibi– yukarıdan bakma ihtiyacı duyuyorlardı. Geçmişle bitip tükenmeyen bu hesaplaşma sürecinde, kuşkusuz en büyük durak noktası Hegel olmuştu. Gerçekten de Marx ve Engels, yaşamları boyunca bu dev düşünüre sık sık yeniden dönmüş ve Hegel'in tutucu "sistem"ini eleştirirken, diyalektik "yöntem"ine olan borçlarını da dile getirmişlerdir. Hatta Marx bazı yazışmalarında Hegel hakkında –sonunda yazamamış olsa bile– ayrı bir kitap yazma arzusundan da söz etmişti. Buna karşılık her iki düşünür de Engels'in "birçok bakımdan Hegel'in felsefesini bizim kendi düşüncemize bağlayan halka"[249] dediği Feuerbach üzerinde pek durmamışlardı. Öyle görünüyor ki kaleme aldıkları her eser pratik ya da teorik bir zorunluluğa yanıt teşkil eden bu düşünürler için böyle bir fırsat ortaya çıkmamıştı. Oysa 1885 yılında Danimarkalı sosyolog C. N. Starcke'nin Feuerbach'ı anlatan eseri Almancaya çevrilip yankılar uyandırınca, Engels için de bu fırsat doğmuş oluyordu.[250] Nitekim düşünür, o sırada sosyal demokrat *Die*

Neue Zeit dergisi kendisinden bu kitap hakkında bir yazı isteyince, öneriyi “derhal kabul ettiğini” yazmıştır.[251]

Engels’in, Starcke’nin tanıtmaya çalıştığı Feuerbach’dan çok, kendi tanıdığı ve etkilendiği Feuerbach’ı anlattığı iki makale, 1886 yılında, derginin dördüncü ve beşinci sayılarında yayınlandı; 1888 yılında da okuyucuya ayrı bir kitap halinde sunuldu. Üstelik bu incelemeyi hazırlarken, Engels, Marx’ın eski bir defterinde Feuerbach’la ilgili **on bir tezini** bulmuş ve “yeni dünya görüşünün dahiyane tohumunun yer aldığı ilk belge”[252] dediği bu ünlü tezleri de ilk kez eserinde ek olarak yayınlamıştı.

Engels, Feuerbach’la ilgili incelemesine, Starcke’ın eserine gönderme yaparak, şöyle başlamıştı: “Bu kitap, bizleri, zaman itibariyle bizden tam bir nesil önceki döneme götürüyor; fakat eser Almanya’da bugünkü nesle sanki yüzyıl önce yazılmış kadar yabancı hale geldi”.[253] İşte Engels kendi eserini biraz da bu unutuluşun nedenlerini açıklamak için kaleme almıştı. Kırk yıl önce gerçekleşmiş olan bu teorik kopuş, önce Feuerbach aracılığıyla Hegel’den, sonra da bizzat Feuerbach’dan kopuş idi.

• • •

Aslında Hegel’den kopuş bu dev filozofun düşüncesindeki çelişkili ikilikten kaynaklanmıştı ve Hegel, daha hayattayken, öğrencilerini, bir tarafta “sistem”ini öte tarafta da “yöntem”ini benimseyenler olmak üzere iki kampa bölmüştü. Bunlardan “sistem”, en özlü ifadesini “var olan her şey rasyoneldir; rasyonel olan her şey de vardır” şeklindeki ünlü formülde buluyor ve Prusya devlet düzenini her yönüyle meşru kılan bir ideolojik kılıf oluşturuyordu. Sonunda da mutlak doğru, “Mutlak Espri” şeklinde Prusya Devleti’nde somutlaşarak donuyor ve insanlık tarihi de böylece son buluyordu. Buna karşılık diyalektik yöntem, “mutlak doğru” diye bir şey tanımıyor ve gerçeği düşünce akışıyla tarihsel sürecin özdeşliği içinde arıyordu.

Hegel’in diyalektiğini benimseyen öğrencileri düşünce tarihine “genç Hegelciler” diye geçtiler. Bu perspektifte Hegel’e kadar tüm

filozofların “mutlak gerçek”le noktalanan “sistematik felsefe” anlayışları da son buluyor ve düşünce tarihinde yeni bir sayfa açılıyordu. “Felsefenin görevi böyle anlaşılınca, diyor Engels biraz da ironi katarak, yani bu görev, ancak tüm insanlığın ilerleyen gelişimi boyunca yapabileceği şeyi sadece bir filozofun tek başına gerçekleştirmesini istemek şeklinde anlaşılınca –ve bizim bunu anlamamıza Hegel’den daha fazla kimse yardımcı olmadı– bugüne kadar kabul edilen anlamda felsefe de bitmiş oluyordu. O zaman insanların bu yolla ve birbirlerinden kopuk şekilde ulaşmaları olanaksız olan her türlü ‘**mutlak gerçek**’ten vazgeçiliyor ve bunun yerini pozitif bilimler ve bunların bulgularının diyalektik düşünce yardımıyla sentezi sayesinde ulaşılabilecek ‘**göreli gerçekler**’in araştırılması alıyordu” (s. 356).

• • •

Hegel’le birlikte sistematik felsefe bitmiş ve felsefe tarihinde yeni bir dönem başlamıştı; fakat aslında, bu, hiç de kolay olmamıştı. Çünkü Hegel’in sistemi “hâlâ değerini koruyan sayısız hazineler” içeren “mistik bir zarf” içinde sunulmuştu ve öncelikle Almanya’da bütün tartışmalara damgasını vuran bu dini kılıfın yırtılması gerekiyordu. İşte Feuerbach’ın 1841’de yayınlanan *Hıristiyanlığın Özü* başlıklı eseri bu kılıfı kaldırıyordu.

Feuerbach bütün bir nesli heyecanlandıran bu eserinde neler söylemişti?

Feuerbach, Hegel’le doğrudan ilgili olmayan bu eserinde her şeyin dini giysiler içinde tartışıldığı Almanya’da din, akıl ve aşk ilişkilerini tartışıyor ve Hıristiyanlığı eleştiriyordu. Ona göre, “bir insanın düşünme ve tasarlama yeteneğine ters düşen bir şeye inanması olanaksızdı”.[254] İnsan “gerçek özünü asla aşamayan”, “yeryüzünün üstüne ancak gözleriyle (yani görebildiği kadar –*TT*) yükselebilen” bir varlıktı ve bu yüzden de önce “bakışlarını göğe çevirerek” kuramlar üretmeye başlamıştı (s. 121). Ne var ki gökte de yine kendisini bulmuştu; çünkü “hayal dünyasında başka türde, sözde üstün varlıklar yaratabilirdi; fakat kendisini cinsinden,

doğasından asla soyutlayamazdı. Bu hayal ürünü vaarlıklara atfettiği temel özellikler de ancak kendi özünden alınmış özellikler olabilirdi” (s. 128). Böylece, insan, Allah’ı da aynı şekilde, kendi cinsinin en yüce özellikleri üzerinde düşünerek yaratmıştı. Feuerbach’a göre “din, insanın gizli hazinelerinin gösterişle ortaya dökülmesi, en içten düşüncelerinin itirafı, en gizli aşklarının herkesin ortasında anlatılması” idi (s. 130). Ve insan, “dinin başlangıcı, ortası ve sonuydu”, fakat sadece “iyi heyecanlarını, iyi düşüncelerini, iyi ruh hallerini vahiy mertebesine yükseltmişti” (s. 150, 328).

Görüldüğü gibi Feuerbach, felsefesine, daha önceki filozofların aksine **soyut** bir “Töz”den değil, **somut** bir gerçekten (“insan”dan) hareket ederek başlamış ve bu bağlamda “insanın özü”nü sorgulamıştı. Feuerbach’a göre “insanın özü” de **akıl, irade** ve **sevgi** melekelerini bünyesinde toplayan “insan cinsi” idi. Böylece din de akıl dışı, akıl ile çelişen bir inanç sistemi olamazdı.

Felsefenin temeline “Allah” ya da bir çeşit “Allah” anlamına gelecek “Mutlak” değil de “insan cinsi” konulunca **teolojinin** yerini de **antropoloji** alıyor ve böylece **Allah**’la **İnsan** yer değiştirmiş oluyordu. “Mutlak öz (*Wesen*), diyordu Feuerbach, insanın Allah’ıdır; bizzat kendi özüdür” (s. 122). Kısaca, Feuerbach, *Hıristiyanlığın özünü* anlamak için **insanın özünü**; insanın özünü anlamak için de **insan cinsinin özünü** (*Gattungswesen*) anlamak gerektiği kanısındaydı ve bunun için de “salt tarihî analizler”den farklı olarak, “*tarihî-felsefi bir analiz*” önermiştir (s. 110).[255] Bu yöntem çerçevesinde, Feuerbach, Hıristiyanlığın nasıl “Yahudiliğin ulusal egoizminden temizlenerek” ayrı bir sevgi ve özgürlük dini haline geldiği, **Teslis** ve **Tecessüm** kuramlarının seküler anlamları, Katolik ve Protestan mezheplerinin özellikleri vb. konularında çözümlemeler yapmıştır.

Feuerbach’a göre aslında “teoloji çoktandır antropoloji haline gelmiş ve tarih de, esas olarak bilinç konusu statüsüne yükseltilmiş olan teolojik özü gerçekleştirmişti; bu noktada da Hegel’in yöntemi tamamen doğru ve tarihî olarak temellendirilmiş bir yöntemdi” (s.

93). Görüldüğü gibi, Feuerbach, bu cümlelerde Hegel'e karşı, daha sonra Marx ve Engels'te tanık olacağımız tavrı sergiliyor, düşünürün yöntemini benimserken "mutlak espri"de somutlaşan sistemine karşı çıkıyordu. Bunu yaparken de düşüncesini görünüşte "materyalist" bir temele oturtmuştu.

• • •

Aslında Feuerbach tam da zamanında gelmiş ve "doğa"nın her türlü felsefenin dışında olduğunu, insanın da doğanın bir parçasını teşkil ettiğini ortaya koymuştu. Böylece Hegel'in büyüsü bozulmuş, "çelişki çözülmüş ve materyalizm tahta oturtulmuş" oluyordu.[256] Bu durumda "heyecan herkesi sardı; diyor Engels; hepimiz bir süre Feuerbach'çı olduk". Marx da, *Kutsal Aile*'de, bazı çekincelerle de olsa, "bu büyük heyecanı paylaşmış ve yeni bakış açısını selamlamıştı" (s. 358).[257]

Feuerbach'ın edebî, yer yer de tumturaklı bir dille kaleme alınmış eseri kendisine geniş bir okuyucu kitlesi sağlamış ve yazarın adını o yıllarda Almanya'da çığ gibi yayılan "hakiki sosyalizm" akımına bağlamıştı. Oysa –aslında gerçekçilikten uzak olan– bu akımda "güzel cümleler bilimsel bilgilerin, insanlığın aşk sayesinde kurtuluşu da proleteryanın iktisadi üretimin dönüşümü sayesinde kurtuluşunun yerini alıyordu" (s. 359). Böylece Hegel'in sistemi kırılıyor, fakat tamamen çürütülmüş de olmuyordu. "Bir felsefe, onun yanlış olduğu söylenerek ortadan kaldırılamaz; diyor Engels; Hegel'in felsefesi gibi güçlü bir felsefeden ve ulusun entelektüel gelişimini böylesine etkilemiş bir eserden sadece onu yok sayarak kurtulmak mümkün değildi. Onu bizzat bu felsefenin anladığı şekilde 'aşmak' gerekiyordu; yani eleştiri yoluyla onun biçimini yıkmak, fakat bunu yaparken yeni içeriğini de kurtarmak gerekiyordu" (s. 359). Feuerbach bunu yapamamıştı; bu yüzden de nasıl kendisi Hegel felsefesini bir tarafa koymuş ve yok saymışsa, 1848 Devrimi de kendi felsefesini bir tarafa koydu ve yok saydı.

• • •

Engels'in belirttiği gibi, "her felsefenin, özellikle de modern felsefenin temel sorunu düşüncenin varlıkla ilişkisi sorunu", yani idealizm-materyalizm tartışması idi (s. 359). Oysa o tarihlerde bilimsel gelişmeler idealizmi çürüttüğü halde Kant'dan, Hume'dan esinlenen –ve üniversitelerde de egemen olan– bazı agnostik düşünürler, Kant'ın *a priori* kategorileri gibi "lojik kategorilerin önceliğine" inanmaya devam ediyorlardı. Aslında Feuerbach bunlardan değildi ve Hegel'i materyalizme yönelen ve belli bir aşamada idealizmden kopan bir perspektifte yorumlamıştı. Vardığı noktada da maddi dünyayı ilk gerçek, düşüncelerimizi de "bize ne kadar aşkın görünürlerse görünsünler, maddi bir organın, beynimizin ürünü" olarak tanımlamıştı. Ne var ki tam da bu noktada kalmış, daha öteye geçememişti. "Materyalizm benim için varlığın yapısının ve insan bilgisinin temelidir" diyordu Feuerbach; fakat buradan ileriye dönük bir diyalektik materyalizme geçemiyor, farkına varmadan Hegelci kalıyordu. Unutmayalım ki Hegel'de de "Doğa, '**İde**'nin yabancılaşmasından başka bir şey olmadığı için, zamanda hiçbir değişikliğe uğramıyor, sadece mekânda farklılaşan bir açılım sergiliyordu" (s. 364). Jeoloji, embriyoloji, bitki/hayvan fizyolojisi ve organik kimyanın hızla geliştiği günlerde, Goethe ve Lamarck gibi düşünürlerin evrim kuramını öncelediği bir ortamda elbette ki bu çok saçma bir görüştü; fakat Hegel'in sonunda her şeyi tutarlı bir bütünlük içinde sunan "sistem"i bunu gerektiriyordu. Ne var ki Feuerbach'ın "materyalizm"i de bu statik duruşu aşamamış ve kendi ifadesiyle "materyalizmle ileriye değil, geriye dönük yönde uyum halinde" olduğunu söylemişti (s. 363). Oysa Engels'in dediği gibi, "sadece doğada değil, beşeri toplumlarda yaşıyorduk ve bunların da kendi gelişmeleri, kendi tarihleri ve nasıl doğanın bilimleri varsa, bunların da bilimleri vardı" (s. 367). Böylece gerçeklere ulaşmak için **felsefeden tarih ve bilimlere geçmek** zorundaydık.[258] "O zaman da, doğa ve tarih alanlarından kovulmuş olan felsefe, varlığını koruyabildiği ölçüde saf düşünce alanıyla, yani bizzat düşünce süreci kanunlarının kuramıyla, kısaca mantık ve diyalektik ile yetinmek zorunda kalacaktı" (s. 390). İlginçtir ki Engels'in bu

satırları yazmasından tam otuz iki yıl sonra, L. Wittgenstein, *Tractacus*'da (yani 20. yüzyılın en etkileyici felsefi metinlerinden birinde) felsefeyi şöyle tanımlayacaktır: "Felsefenin amacı düşüncenin mantıki planda aydınlatılmasıdır. Felsefe bir doktrin değil, bir etkinliktir. Felsefi bir çalışma esas olarak açıklık getirmekten ibarettir. Felsefenin sonucu bir takım 'öneriler' üretmek değil, önerileri açıklığa kavuşturmaktır. Felsefenin amacı, başka türlü –söz gelişi– donuk (*opaque*) ve bulanık (*blurred*) görünen düşünceleri kesin bir şekilde sınırlamak ve aydınlatmaktır".[259] Ve "konuşamayacağımız konularda ise susmamız" gerekir.

• • •

Hegel'le, klasik felsefe anlayışı bitmiş ve bu disiplin daha sınırlı bir alana sığınmak zorunda kalmıştı. Bu gelişme dinin ve din görünüşlü felsefenin eleştirisi sayesinde mümkün olmuştu ve bu yönde ilk adımı da, David Strauss, 1835'de yayınlanan *İsa'nın Hayatı* başlıklı eseri ile atmıştı. Marx'ın daha sonra işaret ettiği gibi, Hegel'in "sisteminin parçalara ayrışması"[260] İsa'nın hayatını tamamen laik bir espriyle anlatan bu eserle başlamıştı. Oysa Feuerbach, bu eleştirel bakış açısını benimsemekle beraber, din ve felsefeden kopmuyor, bunlardan tarih ve doğa bilimlerine geçeceğine cinsel aşka ve akla dayanan yeni bir din öneriyordu. Kısa zamanda aşılmasının ve unutulmasının nedeni de bu gizli idealizmi oldu. "Feuerbach'ın gerçek idealizmi, diyor Engels, ancak onun din ve ahlak felsefesine baktığımız zaman anlaşılır; hiçbir şekilde dini ortadan kaldırmak istemiyor; yetkinleştirmek istiyor. Ona göre felsefe de dine dönüşmelidir" (s. 368). Feuerbach tarihî maddeciliğe tamamen zıt olan bu görüşten hareket ederek insanlık tarihini de dini dönemlere ayırarak açıklamak istemişti. "İnsanlık çağları ancak dini nitelikteki değişimlerle birbirinden ayrılır; diyordu Feuerbach; derin tarihî hareketler ancak insanların kalbine kadar ulaşan hareketlerdir. ... Kalp dinin esasıdır".[261]

Feuerbach dinden kopmamış; dini, felsefe statüsüne dönüştürmeye çalışmıştı. Zaten tarih ve toplum araştırmalarından

çok da haberdar değildi. O kadar ki sırf onu savunmak üzere kitap yazmış Stracke bile Feuerbach hakkında “sosyoloji onun için *terra incognita* (meçhul toprak) idi” demek zorunda kalmıştı.[262] Hıristiyanlığı eleştirisinden sonra ücra bir taşra üniversitesine sürülmesi ise kendisini yenileme olanaklarını daha da azaltmıştı. Feuerbach’ın bu durumunu anlatırken, Engels, “köyde tek başına bırakılmış bir filozof, diyor, bilimdeki gelişmeleri nasıl izleyebilecekti ve bizzat doğa bilimcilerinin bile kabul etmedikleri ya da doğru şekilde kullanamadıkları bilimsel bulguları gerektiği şekilde nasıl değerlendirebilecekti? Bunun başlıca sorumlusu, felsefe kürsülerini kılı kırk yaran, eklektik, ukala profesörler doldururken, onları yüz fersah geçen Feuerbach’ı küçük bir köyde çürümeye ve köylüleşmeye mahkûm eden Almanya’nın acınacak koşulları idi” (s. 366). Bu ortamda bilimsel araştırmanın temelini oluşturacak materyalist yaklaşım da anlam değiştirmiş ve açgözlülük, sefih hayat, kâr peşinde koşmak, borsa spekülasyonu yapmak gibi vülger anlamlar kazanmıştı. Buna karşılık idealizm de erdemli olmak, yüksek manevi hedefler peşinde koşmak anlamında kullanılıyordu. Starcke bile, kahramanını savunma gayreti içinde, Feuerbach’ı böyle bir “idealist” olarak sunmuş, fakat onun idealizminin nerede olduğunu görememişti. Feuerbach’ın idealizmi, aslında, yaratmaya çalıştığı yeni dinde ve tarihî evrimi dini dönemler çerçevesinde açıklamaya çalışmasında yatıyordu. Bu durumda Marx ve Engels, tarihî maddeciliği inşa ederlerken, Hegel diyalektiğinden tamamen kopmak için, Feuerbach’taki din ve doğa ilişkilerini de tersine çevirmek zorunda kalacaklardı.[263] Marx bunu daha 1844’te *Yahudi Sorunu* ile yapmış ve Hegel’in devlet felsefesini eleştirdiği makalesine “Almanya için esas olarak dinin eleştirisi bitti ve dinin eleştirisi tüm eleştirinin koşuludur” diyerek başlamıştı.[264] Bütün bunlar Feuerbach’ın felsefesinin sınırlarını ve bu düşünürün 1880’lerde neden unutulduğunu da gözler önüne seriyordu. Engels devrimci fikirlerin hızla geliştiği bu yıllarda Feuerbach’a yeniden döndüyse, bu biraz da Danimarkalı sosyologun eserinin kendisine tarihî maddeciliğin nasıl ortaya çıktığını ve temel

ilkelerini –o sırada ulaşmış olduğu daha zengin bir bilgi birikimiyle– yeniden sergileme fırsatı vermiş olmasından doğuyordu.

Gerçekten de, Engels, *Anti-Dühring*'ten sekiz yıl sonra *Die Neue Zeit*'a yazdığı makalelerde tarihî maddeciliğin antolojilere geçecek bir özetini daha yapmıştı. Bu yazıların dinle felsefe ilişkilerini irdeleyen satırları günümüzde çarpıcı bir güncellik kazanmış bulunuyor.

• • •

Engels, Starcke vesilesiyle Feuerbach'ı anlatırken bu düşünürün seküler bir "aşk dini" şeklinde anladığı dini ön plana çıkaran fikirlerine karşı tarihî maddeciliğin dini nasıl açıkladığını da anlatmış ve, ana hatlarıyla, insanların doğa kuvvetlerine tapmaktan tek tanrılı dinlere doğru nasıl evrildiklerinin yol haritasını çizmiştir.

İnsanlar kendi tarihlerini kendileri yapıyorlardı; fakat sonunda egemen olan, bireylerin öznel iradelerini aşan "gizli toplumsal kanunlar" idi. Elbette ki insanların istençleri de önemliydi ve bu istenci de düşüncelerimiz ya da tutkularımız belirliyordu. Ne var ki "düşünce ve tutkularımızı harekete geçiren dürtüler de çok çeşitli nitelikteydi; bunlar dış nesnel varlıklar olabileceği gibi, 'hakikat ve adalet aşkı', kişisel ihtiras veya kin, ya da tamamen bireysel bir sürü başka kapris şeklinde manevi dürtüler de olabilirdi" (s. 382). Engels bu saptamadan hareket ederek bir din ve ideoloji sosyolojisi yapıyor ve doğa dinlerinden "ulusal tanrılar"a, oradan da Roma İmparatorluğu bağlamında evrensel bir dine geçişin arka planını anlatıyor. Gerçekten de insanlar, dini, özerk ve kendi kendine gelişen bir dünya görüşü sandıkları ve bu şekilde benimsedikleri için, yaşadıkları maddi koşulların bu evrimde ne ölçüde belirleyici olduğunun farkında görünmüyorlar. Bu maddi koşullar da esas itibariyle toplumsal sınıfların oluşumu ve kavgası şeklinde somutlaşıyor ve her türlü ideolojiyi olduğu gibi dinleri de belirliyor. Ne var ki "din, bir kez ortaya çıkınca, gelenek şeklinde bir içerik kazanıyor ve her türlü ideolojik alanda olduğu gibi, büyük bir tutucu güç haline geliyor" (s. 390). Bu iç içe sınıfsal-geleneksel gelişmeyle

ilgili birçok somut analizi Marx ve Engels'in başka vesilelerle yaptıkları incelemelerde buluyoruz.[265] Burada, bu yazıya son verirken, Engels'in, günümüzde hâlâ güncelliğini koruyan kapitalizm-protestanizm ilişkileri sorunsalı hakkında söylediklerini özetlemenin yararlı olabileceğini düşünüyorum.

• • •

Ortaçağ'da Avrupa'da din, feodal yapının hiyerarşik düzenine uyum sağlamış ve teolojik doktrinler halinde tüm disiplinleri (felsefe, hukuk, siyaset) kontrolü altına almıştı. Bu homojen yapıda ilk çatlaklar şehirlerde burjuvazinin gelişmesi ile ortaya çıktı ve katolisizme karşı ilk başkaldırı da Güney Fransa'da, bu bölgenin en gelişmiş şehri olan Albi'de patlak verdi.[266] Üretim güçlerinin artması böyle gelişmiş şehirlerde bir yanda geleceğin proletaryasını teşkil edecek plebleri (gündelikçi işçiler, her türlü hizmetçiler, ayaktakımı vb.), öte yanda da bunlardan nefret eden ılımlı-devrimci bir burjuvazi ortaya çıkarmıştı. Ne var ki feodalizmin manevi dayanağı olan Katolik Kilisesi'ne karşı zafer ancak yükselen burjuvazinin büyük bir güç kazanmasıyla mümkün olabilirdi ve bu çapta –tarihe *Reform* adı altında geçecek olan– ilk hareket Almanya'da, Luther'le başladı. Oysa Almanya'da burjuvazi küçük soyluları, plebleri ve köylüleri henüz devrim bayrağı altında toplayacak derecede güç kazanamamıştı. Bu koşullarda direnişte daha ilk aşamada soylular yenildiler; devrimci hareket köylü ayaklanması ile yine de doruğuna ulaştı; fakat şehirliler büyük soylulara (prenslere) karşı kendilerini desteklemeyince onlar da yenildiler ve devrimci dalga böylece son buldu. Bu tabloyu çizen Engels, köylü ayaklanmasının son bulması ile "Almanya, üç yüzyıl sürecek olan bir zaman diliminde, tarihte özerk bir rol oynama olanağını kaybetti" diyor (s. 389).[267]

Protestan bayrağıyla ikinci ve daha güçlü reform dalgası Jean Calvin'in liderliğinde yaşandı ve Fransız reformcu, bir yandan Kilise'yi demokratikleştirirken öte yandan da "Cenevreli, Hollandalı ve İskoçyalı cumhuriyetçilere bayrak teşkil etti". Aynı hareket

Hollanda'yı İspanya'nın ve Alman İmparatorluğu'nun sultasından kurtarmış, İngiltere'de yaşanan burjuva devrimine de ideolojik kılıf teşkil etmişti. İngiltere'de de 1688'de Stuart Hanedanı'nı yıkanlar, bir yıl içinde de Protestan Kilise'nin manevi otoritesi altında büyük burjuvazi ile toprak aristokrasisini uzlaştırarak Orange Hanedanı'nı tahta oturttular. Oysa aynı tarihte Protestanlar Calvin'in kendi ülkesinde, Fransa'da eziliyor, Katolikliğe dönmeye ya da ülkeyi terk etmeye zorlanıyorlardı. Fakat artık orada da geleneksel kilise aslında yenilgiye uğramış ve özgür düşünce temsilcileri –örneğin Pierre Bayle– skolastik ilahiyatçılardan çok daha etkili hale gelmeye başlamıştı. "XIV. Louis'nin sert önlemleri, diyor Engels, burjuvazinin devrimini dini ideolojinin dışında, gelişmiş burjuvaziye uygun tek şekil olan salt siyasal biçimde gerçekleştirmesini kolaylaştırmaktan başka bir işe yaramadı" (s. 390). Fransızların siyasetteki –19. yüzyılda tüm devrimcilere ilham kaynağı olacak– üstünlükleri ve devrimci gelenekleri böyle başlamıştı.

Engels'in –Marx'ın da paylaştığı ve yer yer ifade ettiği– bu analizleri günümüzde gelişmiş kapitalist ülkelerden çok, kapitalistleşme sürecini gecikmiş olarak yaşayan ülkelerde yeniden güncellik kazanmış bulunuyor ve bu konuda daha çok da Engels'in değil, Weber'in adı geçiyor ve Alman sosyolog –kendisinin bazı ifadelerine de ters düşecek şekilde– tarihî maddeciliği bu tezlerle çürütmüş bir bilim adamı olarak sunuluyor.[268]

Bu durum ne ölçüde gerçeklere uygundur? Yoksa Marx ve Engels'in, kendi zamanlarında küçümseyerek baktıkları Alman üniversitesinde gördükleri gibi, ayrıntılar içinde boğulmuş, ukala ve eklektik profesörlerden biriyle daha mı karşı karşıyayız? Marx ve Engels Alman üniversitelerinde neden hiçbir zaman okunan, okutulan ve tartışılan düşünürler haline gelemediler?[269] Kapitalist dünya üniversitelerinde –devrimci dalgaların yükseldiği dönemler dışında– öğretim elemanlarının hem devrimci hem de ünlü ve etkili olabilmeleri mümkün müdür?

Engels'in yukarıdaki analizleri Almanya'da yayınlandığı zaman Max Weber yirmi iki yaşındaydı ve Berlin Üniversitesi'nde

öğrenciydi. Okuma hırsıyla tutuşan böyle bir öğrencinin iki yıl sonra kitap halinde de yayınlanan bu analizlerden habersiz olduğunu düşünmek herhalde zordur. Öyle olsa bile, 1920 yılında yayınladığı ve kendisini dünyaca ünlü bir sosyolog konumuna yükselten eserinde, Weber'in Engels'in adını bir kere bile anmamış olması, onun tezleriyle tartışmaması garip değil midir? Sanıyorum ki akademik etiğe olduğu gibi Protestan etiğe de aykırı olan bu durumun açıklanması yine tarihî maddecilikte yatıyor ve egemen sınıfların bilimi de nasıl biçimlendirip yönlendirdikleri bu vesileyle bir kez daha gözler önüne serilmiş oluyor.

249 Friedrich Engels; *Ludwig Feuerbach et la Fin de la Philosophie Allemande;* Marx- Engels, *Oeuvres Choisies*, c. III, Editions du Progrès, 1974, s. 349. [*Ludwig Feuerbach ve Klasik Alman Felsefesinin Sonu*, çev. Sevim Belli, Sol Yayınları, 1976].

250 Carl Nikolai Stracke (1858-1926); *Ludwig Feuerbach*, Stuttgart, 1885.

251 F. Engels; age., 1888 baskısına sunuş yazısından.

252 Aynı sunuş yazısından.

253 F. Engels; age., s. 351. (Bu esere yapılan göndermeler izleyen sayfalarda metin içinde verilecektir).

254 Ludwig Feuerbach; *L'Essence du Christianisme*, Paris, Maspero, 1968, s. 90. (Bu esere yapılan göndermeler, izleyen sayfalarda metin içinde verilecektir).

255 Feuerbach, eserinin 1843 baskısının önsözünde "tarihî-felsefi analiz" yöntemine örnek olarak din tarihçisi Georg Friedrich Daumer'i veriyor. Marx ve Engels, aynı yazarın yedi yıl sonra yayınlanan *Yeni Çağın Dini* başlıklı (*Die Religion des neuen Weltalters*; Hamburg, 1850) kitabı hakkında acı ve alaylı bir eleştiri yazacaklardır. Bkz. Marx-Engels; *Sur la Religion,* Paris, Editions Sociales, 1968, s. 90-97.

256 Engels; *Feuerbach*, s. 358. (İzleyen alıntılarda aynı eserden yapılmıştır.)

257 Marx, 1844'te, *Kutsal Aile*'de Feuerbach'ın katkısını şöyle özetlemişti: "Feuerbach, Hegel'i, metafizik mutlak **espriyi**, '**doğa temelinde reel insan**'a dönüştürerek yine Hegel'in bakış açısından tamamlayan ve eleştiren ilk düşünür oldu; yine ilk kez, **dinin eleştirisini**, aynı zamanda, ustalıkla, **Hegel'in spekülasyonunun** ve sonuç olarak da **her türlü metafiziğinin temel ilkelerini ana hatlarıyla** ortaya koyarak tamamladı". (İtalikler Marx'a ait). Bkz. Marx-Engels; *La Sainte Famille*; Paris, Editions Sociales, 1972, s. 167.

258 Burada işaret etmek isteriz ki, Engels, bı sözlerinde "tarih"i toplum bilimleri, "bilim"i de doğa bilimleri olarak kullanmaktadır.

259 Ludwig Wittgenstein; *Tractacus Logico-Philosophicus;* Paris, Gallimard, 1961, s. 52.

260 Marx-Engels; *Idéologie Allemande,* Paris, Editions Sociales, 1975, s. 41. (İlk baskı 1846).

261 Engels, Starcke'den alıntılıyor; age., s. 368.

262 Engels alıntılıyor; age., s. 372.

263 Louis Althusser, Feuerbach’ın toplu eserlerine yazdığı sunuş yazısında bu filozofun Hegel’den farklı bir “sorunsal” (*problématique*) oluşturduğunu ve Marx ve Engels’in de “iki üç yıl boyunca Feuerbach’ın bu ‘sorunsal’ını benimsediklerini” yazmıştır. Althusser, aynı sunuşta, temel kavramlarından olan ‘sorunsal’ı, “aralarında sistematik bir biçimde bağlantılı olan bir kavramlar bütünü” olarak tanımlıyor. L. Althusser; *Pour Marx;* Paris, Maspero, 1968, s. 40. Althusser’in önerisinin, Engels’in somut tarihsel açıklamalarına fazla bir şey kattığı kanısında değiliz.

264 K. Marx; *Critique de la Philosophie du Droit de Hegel*; Paris, Aubier, 1971, s. 51.

265 Bu analizleri toplayan bir eser için bkz. Marx-Engels; *Sur la Religion*; Paris, Editions Sociales.

266 Engels’in sözünü ettiği Albi’liler (*Albigeois*) adlı mezhep mensupları daha 12. ve 13. yüzyıllarda, bazı Güney Fransa ve Kuzey İtalya şehirlerinde Katolik Kilisesi’nin lüks içinde yaşamasına isyan bayrağını açmışlardı.

267 Engels, Almanya’da köylü ayaklanmalarını, daha önce çok daha ayrıntılı olarak analiz etmişti. Bkz. F. Engels; *La Guerre des Paysans en Allemagne*, Paris, Editions Sociales, 1974 (ilk baskı 1874) [Türkçesi: *Köylüler Savaşı*, çev. Kenan Somer, Sol Yayınları, ilk basım: 1975].

268 Weber’in eserinin (*Die Protestanische Ethik und der Geist der Kapitalismus*, 1920) tarihî maddeci perspektifte tartışmasını şu kitabımda yapmıştım: T. Timur; *Felsefe, Toplum Bilimleri ve Tarihçi;* İstanbul, Yordam Kitap, 2011, s. 331-349.

269 *Kapital*’in yayınlanmasından kısa bir süre sonra, Alman üniversiteleriyle ilgili öğretici bir tecrübesini, Marx, dostu Dr. Louis Kugelmann’a yazdığı bir mektupta şöyle anlatmıştı: “Alman Üniversitesi’nde iktisat dersi veren bir öğretim üyesi (*privatdozent*), bana, (*Kapital’*de) yazdıklarımın kendisini tamamen ikna ettiğini, fakat durumunun, kendisini, tıpkı ‘diğer meslektaşları gibi’, kanılarını açıklamamaya mecbur ettiğini yazdı. Bu uzman mandarinlerin korkaklığı ve öte yandan da burjuva basınının susuş kumkuması bana çok zarar veriyor”. K. Marx; *Lettres à Kugelmann*; Paris, Editions Anthropos, 1968, s. 114 (11 Şubat 1869 tarihli mektup).

Erkin Özalp

Boğaziçi Üniversitesi Endüstri Mühendisliği bölümünden mezun olduktan sonra Marmara Üniversitesi'nde İktisat Teorisi dalında yüksek lisans eğitimi aldı. 1991 yılından itibaren Dünya Armağan ve Nadir Koraltan imzalarını da kullanarak Marksist teori dergisi *Gelenek*'te yazdı. Özgür Üniversite'de ve Nâzım Hikmet Akademisi'nde Marx'ın *Kapital*'i üzerine dersler verdi. 2003-2006 yıllarında NK Yayınları ile Nâzım Kitaplığı'nın genel yayın yönetmenliğini yaptı. Karl Marx ve Friedrich Engels'in imzalarını taşıyan *Komünist Parti Manifestosu* ile Marx'ın yazdığı *Fransa'da Sınıf Mücadeleleri* ve *Louis Bonaparte'ın 18 Brumaire'i* adlı eserleri Almanca asıllarından Türkçeye kazandırdı. Aralarında *Marksist Metin Analizleri*, *Sosyalist Devrim Teorisi*, *Sosyalist Türkiye Hangi Kaynaklarla Kalkınacak?*, *Türkiye'nin Sosyalist Seçeneği* ve *Eleştirel Sağlık Sosyolojisi Sözlüğü*'nün de bulunduğu çok sayıda derleme eserin yazarları arasında yer aldı. 2012 yılında *Teorisyeniniz Devrimciydi (21. Yüzyılda Marksizm ve Sosyalizm)* adlı kitabı Yordam Kitap'tan çıktı. *Kapital*'in birinci ve ikinci ciltlerinin Yordam Kitap tarafından basılan Türkçe çevirisinin editörlerindendir.

Vladimir İlyiç Lenin

Rusya'da Kapitalizmin Gelişmesi

Erkin Özalp

Lenin'in 1896-99 yıllarındaki yoğun çalışmalarının ürünü olan *Rusya'da Kapitalizmin Gelişmesi*, teorik çerçevesi *Kapital*'in üç cildiyle çizilen Marksist iktisadın, belirli bir ülkedeki iktisadi ve toplumsal ilişkileri kapsamlı şekilde çözümlemek için kullanılmasının ilk örneklerinden biridir.

Avrupa ülkeleriyle karşılaştırıldığında kapitalistleşme sürecine geç giren Rusya'da, 19. yüzyılın ikinci yarısında, aydınların ve devrimcilerin tartışma gündeminde şu tür sorular vardı: Kapitalizm Rusya'da kök salabilir mi? Bu, istenir bir şey midir? Kapitalizmi yaşamadan sosyalizme geçilebilir mi? Baskıcı çarlık rejimine ve kapitalizmin yıkıcı etkilerine karşı hangi toplumsal güçlere dayanarak, hangi somut hedefler doğrultusunda mücadele edilmeli? "Rusya'nın özgünlüklerinin bulunduğu", bu tartışmalarda sıklıkla başvurulan tezlerden biriydi. Kimilerine göre, bu "özgünlükler", Rusya'da köylülüğe dayalı bir sosyalizmin kurulmasını hem mümkün hem de gerekli kılıyordu. Kimilerine göreyse, sosyalizmi yalnızca işçi sınıfı getirebilirdi ve Rusya'da henüz çok zayıf olan işçi sınıfına düşen görev, kapitalizmin (daha hızlı) gelişmesini sağlayacak bir devrim yapması için burjuvaziyi desteklemekti.

Rusya'da Kapitalizmin Gelişmesi, bu tartışmalara ciddi bir müdahale oldu. Lenin, Rusya'nın somut koşullarını çözümleyerek, bu ülkede kapitalizmin gelişme sürecine çoktan girmiş ve dahası

Rus toplumunun bir burjuva toplumuna dönüşmüş olduğunu gösterdi. Dolayısıyla, Rusya işçi sınıfına düşen görev, bağımsız bir örgütlenmeye giderek ve toplumun diğer ezilen kesimlerine öncülük ederek, yalnızca çarlık rejimiyle değil aynı zamanda burjuvaziyle mücadele etmekti.

Ancak öncelikle, *Kapital*'in üç cildinin ilk baskılarının Rusya'da ne şekilde karşılandığı üzerinde durmakta yarar var...

Kapital ve Rusya

Karl Marx'ın temel iktisadi çalışması olan *Kapital*'in 1867 yılında yayımlanan birinci cildinin ilk çevrildiği yabancı dil Rusça ve bu eserin yoğun tartışmalara konu olduğu ilk ülkelerden biri Rusya olmuştu. 1872 yılında yayımlanan bu çevirinin ardından, Engels tarafından yayına hazırlanıp sırasıyla 1885 ve 1894 yıllarında yayımlanan ikinci ve üçüncü ciltlerin Rusça baskıları daha da kısa süreler içinde yapılmıştı (1885 ve 1896'da).[270]

Bu ilginin kaynağında, özellikle 1861 yılında başlayan reformlarla birlikte Rusya'da yıkıcı toplumsal sonuçlar da doğuran iktisadi dönüşümlerin gerçekleşmesi vardı. Çarlık rejimi, serfliğe son vermişti; ama bu adıma eşlik eden düzenlemeler, köylülüğün en alt katmanını ağır bir borç yükünün altına sokmuş ve emek sömürüsünün artmasına yol açmıştı. Rusya, adım adım, kapitalistleşme yoluna sokuluyordu. Ve *Kapital*'in özellikle birinci cildi, kapitalistleşme süreçlerinin barındırdığı vahşi sömürü ilişkileri hakkında çok fazla somut ve çarpıcı veri sunuyordu.

1860'lı yıllarda özellikle üniversite öğrencileri ve aydınlar arasında şekillenen Narodnik (halkçı) hareket, Rus köylülüğünü kapitalizmin getireceği felaketlerden kurtarmanın yollarını aradı. Anlaşıldığı (ve *Kapital*'den de öğrenildiği) kadarıyla, kapitalist gelişme yoluna girilmesi durumunda, kırsal kesimdeki geleneksel toplumsal ilişkilerin parçalanması ve köylülüğün büyük çoğunluğunun topraksız ve işsiz kalması kaçınılmazdı. Peki ama, kapitalizm yoluna hiç girmeden, doğrudan doğruya sosyalizm aşamasına geçilemez miydi? Eşitlikçi yanları bulunan Rus köy

toplulukları (*obşçina*lar), sosyalizmin toplumsal dayanaklarını oluşturamaz mıydı?

Hem *Kapital* hakkındaki eleştiri yazıları, hem de onunla bağlantı kuran Rus devrimciler aracılığıyla, bu soru Marx'ın gündemine de girdi. Yaşamının son dönemlerinde Rusça öğrenen, Rusya'daki gelişmeleri ve devrimci hareketleri yakından izleyen Marx, bu tartışma vesilesiyle, *Kapital*'in, tüm ülkelerin izlemek zorunda oldukları bir tarihsel gelişme şeması içermediğini, bu çalışmada tarif edilen kapitalizme geçiş sürecinin Batı Avrupa ülkeleri için geçerli olduğunu, farklı ülkelerin farklı yollar izleyebileceklerini vurgulama fırsatını buldu. Dahası, Rus devriminin Batı'daki bir işçi sınıfı devrimini tetiklemesi ve bu iki devrimin birbirlerini tamamlamaları durumunda, Rusya'daki ortak toprak mülkiyetinin, "bir komünist gelişmenin başlangıç noktası" olma işlevini görebileceğini yazdı.[271] Ama diğer yandan, 1877 yılında kaleme aldığı bir mektupta, Rusya hakkındaki incelemelerinin sonucunu şöyle özetledi: "Rusya, 1861'den bu yana izlemiş olduğu yolda ilerlemeyi sürdürürse, tarihin bugüne kadar bir halka sunduğu en güzel şansı yitirecek ve bunun yerine kapitalist sistemin tüm yıkıcı dalgalanmalarına maruz kalacaktır."[272]

Narodnikler, köylülere "kendi gerçeklerini" anlatarak onları harekete geçirebilmek için, "halka gidiş" kampanyaları düzenledi. Bunların başarısızlıkla sonuçlanması, Narodnik hareketin iki ana kola bölünmesine yol açtı.

Bazı Narodniklere göre, temel sorun, köylülerin çarlık rejiminin gücü hakkındaki yanılsamalarıydı. Çar'ın bir suikast sonucu öldürülmesi, onun hiç de "erişilmez" olmadığını köylülere gösterir ve devrim mücadelesine katılmalarını sağlardı. 20. yüzyılda farklı ülkelerde benzerleri geliştirilen bu yaklaşıma göre, Rusya'nın "özgün" niteliklerinden dolayı bu ülkede kapitalizmin "olağan" bir gelişim yolu izlemesi mümkün değildi ve çarlık rejimi, halk üzerindeki baskı sayesinde korunan bir tür "suni denge"ye sahipti. Halkı harekete geçirmek için "öncü savaşı" yürüterek rejimin güçsüzlüğünü somut olarak göstermek ve bu yolla "suni denge"yi

bozmak gerekiyordu. Narodniklerin bu kolu, çok sayıda girişimin ardından, sonunda başarıya da ulaştı. Ancak Çar II. Aleksandr'ın 1881 yılında Halkın İradesi (Narodnaya Volya) adlı örgüt tarafından öldürülmesinin sonucu, rejimin baskısının daha da artması ve bu arada söz konusu örgüte ağır darbelerin vurulması oldu.

Narodniklerin silahlı mücadeleden uzak duran kolu ise, teorik düzeyde Rusya'da kapitalizmin gelişmediğini ve gelişemeyeceğini savunurken, pratikte küçük toprak sahiplerinin ve küçük üreticilerin çıkarlarını temsil etmeye çalışan bir harekete dönüştü. Bu da onları liberalizme yakınlaştırdı.

Rusya'da Marksizmin ayrı bir hareket olarak ortaya çıkması da bu döneme rastladı. İlk Marksist Rus grubu sayılan Emeğin Kurtuluşu, Plehanov'un (1856-1918) öncülüğüyle, 1883 yılında İsviçre'de kuruldu. Plehanov'un yine aynı yıl yayımlanan broşürü *Sosyalizm ve Siyasi Mücadele*'de, bir yandan Narodnik hareketin özellikle radikal kanadı eleştirilirken, diğer yandan kapitalizmin gelişmesi savunulur. Plehanov, kapitalizmin tarihsel açıdan daha ileri bir aşamayı temsil ettiğini vurgularken, işçi sınıfına, burjuvaziyi destekleme görevini verir. Ona göre, Rusya'nın gündeminde (kapitalizmin engelsiz şekilde gelişmesinin yolunu açacak olan) bir burjuva devrimi bulunmaktadır. İşçi sınıfı, bu devrimin gerçekleşmesine kadar, kendi bağımsız partisiyle sahneye çıkmamalı, burjuvaziyi ürkütmemelidir. Proletarya, ancak burjuvazi önderliğinde gerçekleşecek olan bir burjuva devriminin ardından, sosyalizm hedefi doğrultusunda burjuvaziye karşı mücadele etmek için kendi bağımsız partisini kurabilecektir.[273]

Yine 1880'li yıllarda bir başka "Marksist" grup daha çıktı sahneye. Onlar da Narodnik hareketi eleştiriyordu. Ama Plehanov'dan farklı olarak, işçi sınıfının "gelecekteki" devrimci görevlerini ve bağımsız örgütlenme ihtiyacını gündemlerine almadan, kapitalist gelişmenin savunuculuğunu yapıyorlardı. Baş düşmanları Narodnik hareket olduğundan ve her tür devrimci mücadeleden uzak durduklarından, çarlık rejimi onları "tahammül edilebilir" bulmuş ve yasal yayınlar çıkarmalarına izin vermişti.

“Legal Marksistler” diye anılmalarının nedeni buydu. O dönemde, Narodnikler ve devrimci Marksistler yalnızca yasadışı yayınlar çıkarabiliyordu.

Lenin ve *“Halkın Dostları”*

1870 doğumlu Lenin (Vladimir İlyiç Ulyanov), devrimci harekete 17 yaşında katıldı. (Aynı yıl, Narodnik ağabeyi Aleksandr Ulyanov, Çar III. Aleksandr’a yönelik bir suikast girişimine katıldığı için tutuklanmış ve idam edilmişti.) 1888’de *Kapital*’i okumaya başlayan Lenin, o yıldan itibaren illegal Marksist örgütlenmeler içinde siyasal mücadele yürüttü.

Lenin de, diğer Marksistler gibi, teorik çalışmalarında öncelikli olarak Narodnikleri hedef aldı. Ama ilk önemli eserlerinden biri olan ve 1894’te yayımlanan “*Halkın Dostları*”nda bile, bazı temel konularda, Rus Marksist hareketinin o dönemdeki en önemli lideri sayılan Plehanov’un çizgisinden ayrıldı.

Lenin’e göre, Rusya’daki sorun, kapitalizmin gelişip gelişemeyeceği değildi. Çünkü bu ülke kapitalist gelişme yoluna çoktan girmişti. Asıl önemlisi, Rusya’da, devrim mücadelesine öncülük edebilecek olan bir işçi sınıfı da ortaya çıkarmıştı. Evet, Rusya’nın gündeminde henüz bir burjuva devrimi vardı. Ne var ki, bu devrime öncülük edebilecek olan sınıf, daha o dönemde egemen güçlerin bir parçası haline gelmiş olan burjuvazi değil işçi sınıfıydı.

“*Halkın Dostları*”nda, sosyal demokratlara[274] göre, “... Rusya’nın iktisadi sisteminin bir burjuva toplumu oluşturduğu ve bu toplumdan, tam da burjuva sisteminin doğasının kaçınılmaz ürünü olan tek çıkış yolunun, proletaryanın burjuvaziye karşı sınıf mücadelesi olduğu...”[275] vurgulanır.

Dolayısıyla, işçi sınıfı (burjuva devriminin gerçekleşmesini beklemeden), “ayrı bir işçi partisi” olarak “bağımsız” bir örgütlenmeye sahip olmalıydı ve işçilere, “tüm çalışan nüfusun kurtuluşu için mücadele eden bir savaşçı olarak Rus işçisinin tarihsel rolü”[276] açıklanmalıydı. Kitabın son cümleleri şunlardır:

> Bu nedenle, sosyal demokratlar tüm dikkatlerini ve faaliyetlerini işçi sınıfı üzerinde yoğunlaştırır.[277] Onun ileri temsilcileri, bilimsel sosyalizmin düşüncelerini, Rus işçisinin tarihsel rolü düşüncesini eksiksiz olarak öğrendiğinde, bu düşünceler yaygınlaştığında ve işçiler arasında, işçilerin bugünkü düzensiz iktisadi savaşını bilinçli bir sınıf mücadelesine dönüştürecek olan kalıcı örgütler oluştuğunda, işte o zaman, Rus **İŞÇİSİ**, tüm demokratik unsurların başını çekerek ayağa kalkacak, mutlakiyetçiliği yıkacak ve **RUSYA PROLETARYASININ** (**TÜM ÜLKELERİN** proletaryasıyla omuz omuza), **doğrudan doğruya MUZAFFER KOMÜNİST DEVRİME giden açık siyasal mücadele yoluna girmesine** öncülük edecektir.[278]

Lenin'e göre, sosyalistler, işçi sınıfına, sosyalizmin bağımsız ideolojisiyle gitmek zorundaydı. Narodniklerle mücadele etmek gerekiyordu, çünkü onlar da "sosyalist" olduklarını iddia ediyor ve bu nedenle işçi sınıfının bağımsız örgütlenmesinin önünde engel oluşturuyordu. Ama "sosyalist" olmadıklarına açıklık kazandırıldıktan sonra onlarla ne tür siyasal ilişkilerin kurulacağı, farklı bir tartışmanın konusuydu. Bu noktada sorulması gereken şuydu: "işçi sınıfı küçük burjuvaziye ve onun programlarına nasıl yaklaşmalı?"[279] İşçi sınıfı, küçük burjuvazinin ikili karakterini göz önünde bulundurmalı, ilerici yönelimlerini desteklemeli ve gerici yönelimleriyle mücadele etmeliydi. Küçük burjuvazinin demokratik talepleri (o dönemde çarlık despotizmine son verecek olan bir demokratik devrim için mücadele edildiğinden) işçi sınıfı tarafından desteklenmeliydi. Dahası, sosyalist olmayan tüm devrimci grupların demokratik talepler içeren bir program etrafında birleşmeleri durumunda, bu birliğin de desteklenmesi gerekirdi. Ama Lenin, sosyalistlerin bu tür bir birliğe katılmalarına karşı çıktı. Onların görevi, devrime öncülük etmesi gereken işçi sınıfının bağımsız partisini yaratmaktı. Çarlık rejimine son verecek olan bir devrimle iktidara gelme mücadelesi yürütülürken, farklı toplum kesimlerinin temsilcileriyle ittifak kurulabilirdi ve kurulmalıydı; ama sosyalistlerin asıl hedefi, işçi sınıfını iktidara taşımaktı. Çünkü yalnızca işçi sınıfının bağımsız partisiyle içinde yer alacağı bir iktidar, işçi sınıfının çıkarlarına gerçekten hizmet edebilir ve Rus devriminin dünya devrimi doğrultusunda ilerletilmesini mümkün kılabilirdi.

Rusya'da Kapitalizmin Gelişmesi

Lenin, "*Halkın Dostları*"nda şöyle yazmıştı: "Bugüne kadar hiçbir Marksist, Marx'ın teorisini, kendisini evrensel olarak dayatan bir felsefi tarih şeması, belirli bir sosyoekonomik oluşum hakkındaki bir açıklamanın ötesine geçen bir şey olarak ele almadı."[280]

Dolayısıyla, Rusya'daki sınıf mücadeleleri hakkında Marksist teoriye dayalı bir çözümleme yapmanın temel koşulu, bu ülkedeki sınıfsal ilişkilerin somut ve ayrıntılı olarak çözümlenmesiydi. Yine "*Halkın Dostları*"nda bu görev şöyle tarif edilmişti:

> Sosyalist entelijansiya, verimli çalışmalar yürütmeyi, ancak, yanılsamalarını terk etmesi ve dayanaklarını Rusya'nın istenen değil gerçek gelişmesinde, olası değil gerçek sosyoekonomik ilişkilerde aramaya başlaması durumunda umabilir. Dahası, **TEORİK** çalışmaları, **Rusya'daki iktisadi karşıtlığın tüm biçimlerinin somut olarak incelenmesine, bunların bağlantılarının ve ardışık gelişmelerinin incelenmesine** yönelik olmak zorundadır; **söz konusu çalışmalar, siyasal tarih, yasal sistemlerin özgünlükleri ya da yerleşik teorik önyargılar tarafından gizlendiği her yerde, bu karşıtlığı açığa çıkarmak zorundadır. Belirli bir üretim ilişkileri sistemi olarak gerçekliklerimizin bütünsel bir resmini sunmak, bu sistemde çalışanların sömürülmesinin ve mülksüzleştirilmesinin zorunlu olduğunu göstermek ve bu sistemden, iktisadi gelişmenin işaret ettiği çıkış yolunu göstermek zorundadırlar.**[281]

Lenin'in 1896 yılında hapishanede başlattığı ve yüzlerce kitaptan, makalelerden, sayısız istatistiksel veriden, raporlardan vb. yararlanarak 1899 yılında sürgünde tamamladığı çalışmasının ürünü olan *Rusya'da Kapitalizmin Gelişmesi*, işte bu amaca yönelikti.

Rusya'da Kapitalizmin Gelişmesi'ni okurken, bu kitapta, yasal olarak yayımlanabilmesi için, açık siyasal tartışmalardan uzak durulduğunu göz önünde bulundurmak gerekir. Lenin'in bu çalışmasını hangi siyasal kaygılarla kaleme aldığının ve bu çalışmadan hareketle hangi siyasal sonuçlara ulaştığının daha iyi anlaşılabilmesi için "*Halkın Dostları*" ile *Ne Yapmalı?*'ya başvurulması yararlı olacaktır.

Devrimci Marksistler, 1898 yılında, Legal Marksistlerle birlikte Rusya Sosyal Demokrat İşçi Partisi'ni kurmuştu. Legal

Marksistlerle işbirliği, devrimci Marksistlere, yasal yayınlardan da yararlanarak görüşlerini daha geniş kesimlere ulaştırma olanağını sağlamıştı. Lenin, *Ne Yapmalı?*'da şu değerlendirmeyi yapacaktı:

> Yalnızca kendilerinden emin olmayanlar, güvenilmez kişiler de dahil olmak üzere başkalarıyla geçici ittifaklara girmekten korkabilir. Legal Marksistlerle birleşme, bir bakıma, Rus sosyal demokratlarının girdiği ilk gerçekten siyasal ittifaktı. Bu ittifak sayesinde, Narodnizm üzerinde şaşırtıcı derecede hızlı bir zafer kazanıldı ve Marksist düşünceler (kabalaştırılmış bir biçimde de olsa) fazlasıyla yaygınlaştı.[282]

Bu işbirliği, Legal Marksistlerle teorik bir uzlaşmaya varılması anlamına gelmedi. Ne de olsa, işbirliğinin vazgeçilmez koşullarından biri, "sosyalistlerin, işçi sınıfına, kendi çıkarlarının burjuvazinin çıkarlarıyla taban tabana zıt olduğunu açıklamak konusunda her tür olanaktan yararlanabilmeleri"ydi.[283] Ve Legal Marksistlerle kurulan ittifak, bu olanağın onlar tarafından ortadan kaldırılması nedeniyle, kısa bir süre sonra son bulacaktı. Yine de, *Rusya'da Kapitalizmin Gelişmesi*'ni okurken, bu kitapta Legal Marksistlerin tezleri üzerinde pek fazla durulmadığını da akılda tutmak yararlı olacaktır.

Rusya'da Kapitalizmin Gelişmesi'nde merkeze yerleştirilen konu, kapitalizmin gelişmesi için gerekli olan iç pazarın oluşumudur. Meta ekonomisine, yani mal ve hizmetlerin bireysel ihtiyaçları gidermek için değil, başka metalarla ya da parayla değiştirilmek (mübadele edilmek) için üretilmesine dayanan bir iç pazarın varlığı, kapitalist ekonominin gelişmesi açısından vazgeçilmez önem taşır. Diğer yandan kapitalist ekonominin gelişmesi, meta üretiminin yaygınlaşmasına yol açar.

Lenin, Rusya'nın somut gerçekliğini çözümlemeye geçmeden önce, teorik bir sorun üzerinde durur. Narodniklere göre, Rusya'da kapitalizmin gelişmesinin önündeki temel engellerden biri, bu ülkenin, artık değerin gerçekleştirilmesi (realizasyonu) için gerekli olan dış pazarlardan yoksun olmasıydı. 20. yüzyılda farklı biçimler alacak olan bu "eksik tüketim sorunu" teorisine göre, kapitalizmin gelişebilmesi (sermaye birikiminin gerçekleşebilmesi) için, kapitalist olmayan ekonomilerin varlığı zorunludur. Çünkü, sermaye

sahiplerinin kârlarının bir bölümüyle yeni yatırımlar yapabilmeleri için, ürettikleri ürünlerin bir bölümünün satışıyla elde edecekleri parayı kullanmaları gerekir. Peki ama, ürünlerin bu bölümünü kime satacaklardır? Kapitalistlerden aldıkları ücretlerden başka gelirleri bulunmayan işçilere satamazlar. Diğer kapitalistlere satmaları durumunda, bu kez bu ürünler onların bireysel tüketimlerine gidecek, yani yine kapitalistler sınıfı tarafından tüketilmiş olacaktır. Demek ki, birikimin gerçekleşebilmesi için, bunların işçiler ve kapitalistler dışındaki birilerine satılması gerekir. Bunların da, kapitalist olmayan yollarla üretim yapan kişiler olması zorunludur. Dolayısıyla, sermaye birikiminin sürebilmesi, yani kapitalizmin ayakta kalabilmesi, sömürge ülkeler sayesinde mümkün olabilmektedir. Rosa Luxemburg'un 1913 tarihli *Sermaye Birikimi* adlı eserinde buradan çıkardığı sonuç, sömürge ülkelerin de kapitalist gelişme yoluna girmeleri nedeniyle, dünya kapitalist sisteminin az çok öngörülebilir bir vadede kaçınılmaz olarak çökeceğiydi. Narodniklerse, eksik tüketim tezini, Rusya'nın, sömürgelerden yoksun olması nedeniyle kapitalistleşemeyeceğini savunmak için kullanmıştı.

Bu tartışmada, sermayenin yalnızca artık değeri oluşturacak olan kısmının değil, değişmez sermaye kısmının gerçekleştirilmesinin de bir sorun oluşturduğunu vurgulayan Lenin, *Kapital*'in ikinci cildindeki yeniden üretim şemalarıyla ilgili bölümlere göndermede bulunur. Çözümün anahtarının, Marx'taki, üretim araçları üreticileri (Kesim I) ile tüketim malları üreticileri (Kesim II) ayrımında yattığını belirtir. Kapitalistler, yalnızca tüketim malları değil, aynı zamanda üretim araçları üretir ve bunları birbirlerine satarlar. Bir başka deyişle, kapitalistlerin tüketiminin bir bölümü "üretken tüketim"dir. Dahası, üretim araçları üretimi, tüketim malları üretimini geride bırakabilir ve bu da, iç pazarın büyümesinin, bir dereceye kadar, bireysel tüketimden "bağımsız" olduğu anlamına gelir.[284] Lenin, yine Marx'a dayanarak, kapitalist düzende "gerçekleştirme" sorunlarının her zaman yaşanacağını ve bunların bunalımlara yol açacağını ekler. Bunalımsız bir kapitalizmin

olanaklı olduğunu savunan ve bu iki tezin çelişkili olduğunu iddia eden Legal Marksistleri eleştirir.

1890'lar Rusya'sının somut gerçekleri

Rusya'da Kapitalizmin Gelişmesi'nin asıl gücü, somutluğundadır. Lenin, Rusya'nın kapitalist gelişmeyi olanaksız kılan bir pazar sorunu yaşamadığını, kapitalizmin gelişim sürecine ilişkin somut olguları ortaya koyarak gösterir. Kuşkusuz, teorinin ihmal edilmesinin ürünü olan bir olgu zenginliğinden değil, teori sayesinde açığa çıkarılabilen ve teorinin gelişimine katkıda bulunabilen olgulardan söz ediyoruz.

Örneğin, köylülük içindeki farklılaşmalar, Lenin'in ayrıntılı bir şekilde incelediği konular arasında yer alır. "Köylülük" denen tek bir homojen kitlenin gerçekte var olmadığı ve "reform sonrası" dönemde köylülük içindeki sınıfsal farklılaşmaların hızla arttığı gösterilir. Bu farklılaşmaların meta ekonomisinin gelişmesine ve iç pazarın büyümesine ne şekilde katkıda bulunduğu tartışılır. Köylülük bugün bile pek çok tartışmada az çok homojen bir kitle gibi ele alınabildiğinden, bu toplumsal katmanın iç farklılaşmalarıyla ilgili olarak *Rusya'da Kapitalizmin Gelişmesi*'nde yapılan çözümlemelerin hâlâ güncel yanlar barındırdığı eklenebilir.

İstatistiksel verilerin ortaya çıkardığı gerçeklerden biri şudur: Köylülüğün en düşük gelir düzeyine sahip, yarı-proleter kesimi ile en yüksek gelir düzeyine sahip, burjuvalaşmış kesimi, bu ikisinin arasında kalan kesimden farklı olarak, harcamalarının yarıdan fazlasını parayla yapmakta ve gelirlerinin yarıdan fazlasını para olarak elde etmektedir. Yoksul köylüler emek güçlerini satarak para elde etmekte ve gıda maddeleri başta olmak üzere geçim araçlarını kendileri üretmek yerine satın almaktadır. Zengin köylülerin harcamalarına bakıldığına ise, bunların önemli bir bölümünün üretim araçları satın almak için gerçekleştirildiği görülmektedir. Bu veriler, aynı zamanda, Rusya'nın iç pazarının büyümekte olduğuna işaret etmektedir:

> ... köylülüğün bir kır proletaryasına dönüşümü asıl olarak tüketim nesneleri için bir pazar yaratmakta, buna karşın köylülüğün bir kır burjuvazisine dönüşümü asıl olarak üretim araçları için bir pazar yaratmaktadır. Bir başka deyişle, 'köylülüğün' en alttaki gruplarında emek gücünün bir metaya dönüştüğünü ve en üstteki gruplarda üretim araçlarının sermayeye dönüştüğünü görüyoruz. Her iki dönüşüm de, kesin olarak, teorinin genel olarak kapitalist ülkeler için öngörmüş olduğu iç pazar oluşumu süreciyle sonuçlanmaktadır.[285]

Küçük toprak sahiplerinin nüfusa oranı, 20. yüzyılda da, tek tek ülkelerin ne ölçüde kapitalistleşmiş oldukları hakkındaki tartışmalarda başvurulan veriler arasında yer almıştır. Buna karşın Lenin, ısrarla, ilişkilerin niceliklerden önemli olduğunu vurgular. "*Halkın Dostları*"ndan aktaracak olursak:

> Ancak, 'halkın dostları', köylü sanayisinin, genel sefaletine, görece küçük birimlerine ve aşırı derecede düşük emek üretkenliğine, ilkel tekniğine ve ücretli işçilerinin sayıca azlığına rağmen kapitalizm olduğu gerçeğini hiçbir zaman kavrayamayacak. Sermayenin, insanlar arasındaki belirli bir ilişki olduğunu ve bu ilişkinin, karşılaştırılan kategoriler daha yüksek bir gelişme düzeyinde de olsa daha düşük bir gelişme düzeyinde de olsa aynı kaldığını kesinlikle kavrayamıyorlar. Burjuva iktisatçıları bunu hiçbir zaman anlayamadı; sermayenin bu tür bir tanımına her zaman itiraz ettiler.[286]

Rusya, elbette, henüz kapitalist gelişmenin geri aşamalarından birindeydi. Ama giderek büyüyen iç pazarıyla, giderek artan meta üretimiyle, kapitalist gelişme yoluna çoktan girmiş bir ülkeydi. Dahası, kapitalizm öncesi dönemlere ait bazı ilişkiler, tam da kapitalistlerin tercihleri nedeniyle ayakta kalabiliyordu. Örneğin, küçük toprak mülkiyetinin ortadan kalkmaması ve hatta kır proleterlerine ücretlerinin bir bölümü karşılığında küçük tarımsal arazilerin tahsis edilmesi, pek çok kapitalist ülkede olduğu gibi Rusya'da da, bizzat büyük (kapitalist) toprak sahiplerinin bir tercihiydi.[287] Üstelik, kapitalist gelişmenin yıkıcı sonuçları, daha geri üretim tekniklerine dönülmesine yol açabiliyordu. Örneğin, bazı yerelliklerde, makineli tarıma geçişin ürünü olarak ortaya çıkan işsizlik ücretlerin o denli düşmesine yol açmıştı ki, toprak sahipleri, hasat kaldırırken makineler yerine işçilerin el emeğini kullanmayı tercih etmeye başlamıştı.[288]

Bu arada, Rusya’nın geniş toprakları da, kapitalizm öncesi dönemlere ait ilişkilerin tasfiyesinin daha uzun bir süreye yayılmasını kolaylaştırmıştı. Kapitalistleşme sürecine henüz girmemiş olan dış bölgelerin sömürgeleştirilmesi sayesinde, kapitalistlerin pazar sorunları çözülürken, köylüler bu bölgelere göç ederek eski üretim ilişkilerini sürdürebiliyordu.[289] Bir başka deyişle, Narodniklerin var olmamalarını bir sorun olarak gösterdiği dış pazarlar da gerçekte vardı.

Komünist Parti Manifestosu gibi *Rusya’da Kapitalizmin Gelişmesi* de “kapitalizm övgüsü” sayılabilecek olan pek çok değerlendirme içerir. Çünkü, Marx ve Engels gibi Lenin de, kapitalizmin gelişmesinde, insanlığın nihai kurtuluşunun olanaklarını gördü. Kapitalizmin “görev”i ya da “ilerici tarihsel rol”ü, üretici güçleri geliştirmek ve emeğin toplumsallaşma derecesini artırmaktı. Her ikisi de, çoğunluğun çıkarlarını temsil eden bir düzenin kurulmasının vazgeçilmez koşulları oldukları için ilericiydi. Narodniklere göre, Marksistlerin bu yaklaşımı, kapitalizmi aklamak anlamına geliyordu. Bu suçlama Legal Marksistler özelinde haklı olsa da, Lenin’in çıkardığı sonuç, yukarıda üzerinde durduğumuz üzere, işçi sınıfının, sınıfsız topluma en hızlı şekilde ulaşabilmek için, burjuvaziye karşı mücadele etmesinin gerekli olduğuydu.

İşçi sınıfının niceliği ne kadar önemli?

Kuşkusuz, işçilerin çalışan nüfus içindeki oranı, hem kapitalist gelişmenin bir ölçütü olarak, hem de işçi sınıfının üstlenebileceği toplumsal görevlerin belirlenmesi açısından ayrı bir önem taşıyordu. Narodniklere göre, Rusya’daki işçi sınıfı hem çok dardı hem de toplumdan büyük ölçüde yalıtılmış durumdaydı. Ama bu tezleri savunabilmek için, birincisi, işçi sınıfını büyük ölçekli sanayi kuruluşlarında çalışan işçilerden ibaret kabul ediyor, kır proletaryasını ve sermayeye bağımlı olarak çalışan zanaatçıları bu sınıfın dışında sayıyor, dönemsel olarak sanayi kuruluşlarında iş bulup dönemsel olarak işsiz kalan ve yedek emek gücü ordusuna

katılan işçileri görmezden geliyorlardı. 20. yüzyılda da, çok farklı ülkelerde, işçi sınıfının devrim yapamayacağını ya da devrime önderlik edemeyeceğini savunmaya çalışanlar, bu sınıfı olabildiğince küçük gösterecek işçi sınıfı tanımlarına başvurdu.

Lenin, *Rusya'da Kapitalizmin Gelişmesi*'nde, köylülük içindeki farklılaşmaları ve zanaatçılığın kapitalist dönüşümünü ele almanın yanı sıra, sanayi işçilerinin diğer toplum kesimleriyle bağlantıları üzerinde ayrıntılı olarak durur. Farklı kaynaklara başvurarak, yine *Komünist Parti Manifestosu*'nu hatırlatacak şekilde, sınai gelişmeyle birlikte dünyaya kapalı, yalıtık toplumsal biçimlerin ortadan kalkmakta olduğunu, göç ve kentleşme sayesinde emekçilerin kültürel düzeylerinin ve yaşam standartlarının yükseldiğini, kadınların üretim sürecinde ve toplumsal yaşamda daha aktif roller üstlendiklerini ve ataerkil ilişkilerin zayıfladığını gösterir. Diğer yandan, bu tartışmada niceliğin tek ölçüt olamayacağını vurgular ve sanayi işçilerini kastederek şunu ekler: "... proletarya, sözcüğün gerçek anlamıyla, tüm emekçiler ve sömürülenler yığınının öncüsüdür."[290] Bir başka deyişle, Lenin'e göre, işçi sınıfının iktidar mücadelesi yürütebilmesi için, toplumun çoğunluğunu oluşturması zorunlu değildir.

Rusya'daki 1905 Devriminin ardından, 1907 yılında yazdığı ikinci baskı önsözünde ise şunları söyleyecektir:

> Proletaryanın öncü rolü tam anlamıyla ortaya çıktı. Proletaryanın tarih sürecindeki gücünün, bu sınıfın toplam nüfustaki payıyla ölçülemeyecek kadar büyük olduğu da ortaya çıktı.[291]

Kuşkusuz, nihai kanıt, 1917 Ekim Devrimi tarafından sağlanacaktı...

Yine ikinci baskının önsözünde, gündemdeki Rus devriminin, kaçınılmaz olarak bir burjuva devrimi olacağı da vurgulanır. O dönemde, devrimin niteliği konusunda devrimci Marksistlerin görüşü ortaktı. Rusya, ya toplumsal açıdan daha sancılı, emekçiler açısından daha yıkıcı sonuçlar doğuracak olan uzun bir kapitalistleşme süreci yaşayacak, ya da bu ülkede kapitalist

gelişmeye engel olan feodal kalıntılar, çarlık despotizmine de son verecek olan bir burjuva devrimiyle temizlenecekti. Diğer yandan, Rus devriminin Avrupa'da sosyalist devrimlere yol açması olasılığı son derece yüksekti ve bu devrimler Rusya'nın sosyalizm yoluna girmesini (ya da o yolda kalmasını) mümkün kılabilecekti.

Devrimci Marksistler arasındaki tartışma, bu devrime kimin öncülük edeceği konusundaydı. Lenin, "*Halkın Dostları*"nda olduğu gibi 1907 tarihli ikinci önsözde de burjuvazinin karşı-devrimci bir güç olduğunu savunur ve devrimin işçi sınıfı ile köylü yığınları tarafından gerçekleştirileceğini söyler.

Rusya'da Kapitalizmin Gelişmesi'nin yayımlandığı dönemdeki en önemli sonucu, işçi sınıfına öncülük rolünü veren Bolşevizme teorik dayanak sağlaması oldu. Rusya Sosyal Demokrat İşçi Partisi'nin Menşevik kanadı devrimin öncülüğünü burjuvaziden beklerken, Bolşevikler, işçi sınıfı öncülüğünde gerçekleşecek olan bir devrim için mücadele etti.

1917 Ekim Devrimi, işçi sınıfının devrimci rolü hakkında farklı ülkelerde yürütülen tartışmaların son bulmasına yol açmadı elbette. Aksine, hem emperyalist ülkelere karşı yürütülen ulusal kurtuluş mücadeleleri ya da "kapitalist olmayan yolla kalkınma" girişimleri gibi farklı deneyimler, hem de daha yakın bir geçmişte sosyalist ülkelerde yaşanan çözülme süreçleri, söz konusu tartışmaların daha da zenginleşmesine ya da karmaşıklaşmasına yol açtı.

Kesin olan, günümüzde, dünyanın neredeyse tüm ülkelerinin, 1890'ların Rusya'sına göre daha gelişkin kapitalist üretim ilişkilerine ve nüfusa oranla çok daha büyük işçi sınıflarına sahip oldukları. Narodnikler, görünürde kapitalizme karşı çıkarken, gerçekte, küçük üreticileri ve geleneksel ilişkileri korumak adına, kapitalist üretim ilişkilerinin güçlenmesinden başka hiçbir sonuç doğuramayacak olan çözüm önerileri getirmişti. Günümüzde de, kapitalizmle mücadele adına, küçük üreticilerin ve ayrıcalıklarını yitirme sürecindeki ara katmanların çıkarlarını temel almaya çalışanlar var. *Rusya'da Kapitalizmin Gelişmesi*'nin bugün de

güncel olan bir başka yanı, gerçekte hiçbir zaman var olmamış bir ideal geçmişe sığınmaya çalışarak kapitalizmi alt etmenin mümkün olmadığını göstermesi.

Kısacası, *Rusya'da Kapitalizmin Gelişmesi*, işçi sınıfının iktidara ulaşma hedefiyle burjuvaziye karşı mücadele etmesinin yanlış ya da zamansız olacağını savunmak için yüz yıldan uzun bir süre önce üretilen gerekçeler ve Lenin'in bunlar hakkındaki değerlendirmeleri üzerinde durma, bunların daha güncel versiyonları üzerine düşünme ve Marksistlerin bugün ileri sürülen gerekçeler hakkında neler söyleyebileceklerini tartışma fırsatını sunuyor.

Ek Okuma Önerileri

Andrzej Walicki - Rus Düşünce Tarihi (Aydınlanmadan Marksizme)

Rus düşüncesinin 18. ve 19. yüzyıllardaki gelişimi hakkındaki bu geniş kapsamlı çalışma bir bütün olarak okunmaya değer olmakla birlikte, yalnızca Rusya'da Kapitalizmin Gelişmesi'yle ilgili bir okuma yapmak isteyenler, Narodnik hareket ve Marksizmin Rusya'ya girişi hakkındaki bölümlere başvurabilir.

Georgi Plehanov - Sosyalizm ve Siyasi Mücadele

Rus Marksizminin kurucuları arasında yer alan Plehanov'un 1883 tarihli bu broşürü, Rus Marksizminin ilk programatik metni sayılabileceği için ayrı bir önem taşır. Narodnik hareketin eleştirisi üzerine kurulu broşürde, bir yandan sosyalizm mücadelesinin ancak işçi sınıfı tarafından yürütülebileceği vurgulanırken, diğer yandan Rus işçi sınıfının henüz "tarihsel görev"ini üstlenebilecek kadar güçlenmemiş ve bilinçlenmemiş olduğu savunulur. Bu broşür okunduğunda, dönemin Marksist hareketi açısından Lenin'in tezlerinin ne tür özgün yanlar barındırdığı daha kolay anlaşılabilir.

• • •

Ayrıca, yazıda da değinildiği üzere, Lenin'in *"Halkın Dostları"* (1894) ve *Ne Yapmalı?* (1902) adlı eserleri, *Rusya'da Kapitalizmin Gelişmesi*'nin hangi siyasal amaçlarla kaleme alındığının ve yazarının bu eserden hangi siyasal sonuçları çıkardığının anlaşılmasını kolaylaştıracaktır. Diğer yandan, gereken zamanı ve enerjiyi ayırabilecek olan okurlara, *Rusya'da Kapitalizmin Gelişmesi*'ndeki alıntılardan da yararlanarak Karl Marx'ın *Kapital*'iyle karşılaştırmalı bir okuma yapmaları önerilebilir.

270 Birinci cildin ilk İngilizce çevirisi 1887'de, ilk (eksiksiz) Türkçe çevirisi 1966-67 yıllarında yayımlandı.

271 Karl Marx-Friedrich Engels, *Komünist Parti Manifestosu*, "1882 Tarihli Rusça Baskıya Önsöz", çev: Erkin Özalp, 7. baskı, Temmuz 2011, Yazılama Yayınevi, İstanbul, s. 58.

272 Karl Marx, “[Brief ein die Redaktion der “Otetschestwennyje Sapiski]” (*Oteçestvenniye Zapiski*’nin Yayın Kuruluna Mektup), Karl Marx-Friedrich Engels, *Werke*, Band 19, 9. Auflage 1987, Dietz Verlag Berlin, s. 108.

273 “Şu ana dek söylenenleri göz önünde bulundurduğumuzda, Rus sosyalistlerinin bugün hayalci sayılmayacak olan tek bir amaçlarının bulunabileceğini düşünüyoruz: bir yandan özgür siyasal kurumlara ulaşmak ve diğer yandan geleceğin Rusya sosyalist işçi partisini kurmak için gerekli olan unsurları yaratmak. İşçilerin hem ‘yurttaş hakları’nı hem de ‘insan hakları’nı güvence altına alacak ve onlara genel oy hakkı aracılığıyla ülkenin siyasal yaşamına aktif şekilde katılma olanağını sağlayacak olan bir demokratik anayasa talebini öne çıkarmak zorundalar. Kimse, henüz uzak gelecekte bulunan ‘kızıl hayalet’le korkutulmadığında, bu tür bir siyasal program, demokrasinin sistematik düşmanları dışındaki herkesin devrimci partimize sempatiyle bakmasını sağlayacaktır; söz konusu program, sosyalistlerin yanı sıra, liberalizmimizin çok sayıdaki temsilcileri tarafından da onaylanabilecektir.” G. V. Plekhanov, “Socialism and the Political Struggle”, *Selected Philosopohical Works*, Cilt 1, Progress Publishers, 1974 (http://www.marxists.org/archive/plekhanov/1883/struggle/chap3.htm).

274 O dönemde işçi sınıfı devrimciliği için “sosyal demokrasi” kavramı kullanılıyordu.

275 V. I. Lenin, “What the ‘Friends of People’ Are and How They Fight the Social-Democrats” (“Halkın Dostları” Kimlerdir ve Sosyal Demokratlara Karşı Nasıl Savaşırlar?), *Collected Works*, Cilt 1, 4. basım 1977, Progress Publishers, Moskova, s. 160.

276 Age., s. 293.

277 *Ne Yapmalı?*’da bu vurgunun yerini “tüm sınıflara” gitme vurgusu alacaktır.

278 Age., s. 300.

279 Age., 288.

280 Age., s. 192. Buna rağmen Lenin’e şu tür eleştiriler yöneltilebiliyor: “Peter Struve’nin ‘legal Marksizm’inden merkezî uğrak olarak Plehanov’a ve Lenin’in *Rusya’da Kapitalizmin Gelişmesi*’ne kadar Rus Marksizminin tüm erken dönem çözümlemeleri, özgüllükleri, asli bir gerçekliğin, yani kapitalizmin her toplum tarafından yaşanması zorunlu olan soyut gelişiminin dışarıdan görülebilir ya da olumsal biçimlerinden ibaretmiş gibi göstererek, söz konusu özgüllüklerin incelenmesini gündemden tümüyle düşürme eğilimine sahip oldu.” (Ernesto Laclau-Chantal Mouffe, *Hegemony & Socialist Strategy: Towards a Radical Democratic Politics* [Hegemonya ve Sosyalist Strateji: Radikal Demokratik Bir Politikaya Doğru], 2. basım, 2001, Verso, Great Britain, s. 25.) Oysa Lenin, tam da Rusya’nın “özgüllük”lerinden hareketle, işçi sınıfına diğer Marksistlerin yüklemediği görevler yüklemişti. Yapmadığı şey, birtakım “özgüllük” ya da “özgünlük”leri bahane ederek sınıf mücadelesini reddetmekti. Her durumda, *Rusya’da Kapitalizmin Gelişmesi* okunurken, somut olguların, eldeki bir şemaya uygun hale gelmeleri için çarpıtılıp çarpıtılmadığını sorgulamak yararlı olabilir. Kanımca, bu tür bir sorgulama, Lenin’in somut olgular hakkındaki çözümlemelerinin, kapitalist gelişme süreçlerinin *Kapital*’de tarif edilen bazı evrensel yasalarını bir kez daha doğruladığı sonucuna ulaştıracaktır.

281 V. I. Lenin, Collected Works, Cilt 1, age., s. 296.

282 V. I. Lenin, *Collected Works*, Cilt 5, 5. basım, 1977, Progress Publishers, Moskova, s. 362.

283 Age., 362.

284 V. I. Lenin, *Collected Works*, Cilt 3, 4. basım, 1977, Progress Publishers, Moskova, s. 54.
285 Age., s. 166.
286 V. I. Lenin, *Collected Works*, Cilt 1, age., 217.
287 V. I. Lenin, *Collected Works*, Cilt 3, age., s. 178-180.
288 Age., s. 233-234.
289 Age., s. 595, dipnot.
290 Age., s. 585.
291 Age., s. 31.

Metin Çulhaoğlu

Yazar ve siyasetçi. 1970 yılında ODTÜ Ekonomi - İstatistik Bölümü'nden mezun oldu. Ünivesite öğrenciliği yıllarında TİP'e girdi (1968), ikinci TİP'te de görev aldı. Yayınlanmış çok sayıda kitabı bulunan Çulhaoğlu, teori dergisi *Gelenek* ile günlük *Sol* gazetesinde yazıyor, Türkiye Komünist Partisi (TKP) Merkez Komite üyesidir.

Eserlerinden bazıları şunlardır:

Tarih Türkiye Sosyalizm (Gelenek, 1988; Doruk, 1996; Yazılama, 2012).

Sovyet Deneyinden Siyaset Dersleri (1989, Gelenek Yayınları).

Solda Yürüyüş Polemiği (1991, Gelenek Yayınları).

Binyıl Eşiğinde Marksizm ve Türkiye Solu (1997, Sarmal Yayınları).

İdeolojiler Alanı ve Türkiye Örneği (1998, Öteki Yayınevi).

Doğruda Durmanın Felsefesi: Seçme Yazılar 1970-2000 (üç cilt, YGS, 2002).

Vladimir İlyiç Lenin

Ne Yapmalı?

Metin Çulhaoğlu

“Örgütün” ardındaki devrim teorisi

Lenin’in *Ne Yapmalı?* adlı yapıtının, tüm çalışmaları arasında bir bakıma en “talihsizi” olduğunu söylemek mümkündür.

Bu “talihsizlik”, Lenin’in bu kitapta yazdıklarıyla değil, yazdıklarının görmezden gelinmesiyle, işin özü kaçırılarak okunmasıyla, çarpıtılmasıyla ve sanki belirli bir “örgüt modeli” dışında başka hiçbir şey söylenmemiş ve önerilmemiş gibi yorumlanmasıyla ilgilidir.

Oldukça önemli teorik temelleri olan *Ne Yapmalı?* çoğu kez âdeta “örgütçünün el kitabı” gibi kullanılmıştır.

Lenin’in zaman zaman insanı gerçekten yoran polemikçi üslubunun yukarıdaki “talihsizliklerde” ne ölçüde payı olduğu ayrı bir tartışma konusudur. Gene de şu kadarı söylenebilir: Lenin’in polemikçi üslubundan yorulanların, daha “somut” ve “anlaşılabilir” görünen “gazetenin işlevi” ve “örgüt modeli” gibi başlıklara demir atmış olmaları mümkündür. Gelgelelim, gazete olsun, örgüt modeli olsun, başka “ayrıntılar” olsun, Lenin’in özellikle *Ne Yapmalı?*’daki düşüncesinin özü, temel belirleyicisi ya da hareket noktası değil, ulaşılan sonuçlardır.

Dolayısıyla, bu yazıda, sonuç ya da çıkarım saydığım “gazete” ve “örgüt modeli” başlıklarına girmeden, *Ne Yapmalı?*’nın temelini

oluşturduğunu düşündüğüm ana sorunsala eğilmeye çalışacağım.

Ancak bundan önce iki noktaya kısaca değinmek istiyorum.

• • •

Birincisi: *Ne Yapmalı?*, içerdiği tespitler ve vurgularla Marx'ın özgün düşüncesinden bir **"sapma"** sayılabilir mi?

Böyle bir sonuca varmak için, Marx'ın kendi çalışmalarında olmayan, daha sonra geliştirilen istisnasız her düşüncenin ancak "sapma" olabileceğini varsayan kuru bir ortodoksluk gerekir. Bir düşüncenin, Marx'ta olanlara göre önemli bir farklılaşma içermesi, o düşüncenin peşinen "sapma" sayılmasını gerektirmez. Hele hele konu sözgelimi "işçi sınıfının bilinç kerteleri" ise, Marx'ın bu konuda yazdıklarının sınırlılığı da gözetildiğinde, Lenin'in bilinç başlığındaki ünlü vurgularının "sapma" olarak değerlendirilmesinin haklı bir gerekçesi olamaz.

Nitekim bir kaynağa göre, Bulgar sosyalistleri *Ne Yapmalı?* ile ilk karşılaştıklarında yazarının "Lenin" mahlasını kullanan Plehanov'dan başkası olamayacağı sonucuna varmışlardır.[292] O dönemde Plehanov'un ortodoks Marksizmin temsilcisi olarak itibarı Rusya sınırlarının çok ötesindedir. Özetle, o dönemin ortodoks Marksistleri *Ne Yapmalı?* karşısında "kim bu heretik?" dememişlerdir.

Bununla birlikte, *Ne Yapmalı?* (Lenin'in zaman zaman ima ettiğinin tersine) Marx'ın kendi özgün düşüncesinin basit bir uzantısı da sayılamaz. Beylik bir deyiş olacak ama *Ne Yapmalı?* sınıf bilinci, sınıf hareketi ve sınıf hareketi ile komünistler arasındaki ilişki gibi başlıklarda Marksizme katkıdır.

• • •

İkincisi: Genel olarak bakıldığında Türkiye sosyalist hareketi *Ne Yapmalı?*'nın hakkını ne kadar verebilmiştir?

Konu Türkiye sosyalist hareketi değil *Ne Yapmalı?* olduğundan ve az önce "görmezden gelme", çalışmayı "örgüt modeline indirgeme" ve "çarpıtma" gibi yaklaşımlardan söz edildiğinden, kısa

bir tespit ve iki örnekle yetineceğim. Tespit, Türkiye sosyalist hareketinde özellikle 60'lı yıllarda önemli rol oynamış iki liderin, M. Ali Aybar ve Mihri Belli'nin *Ne Yapmalı?*'ya tereddütsüz "olumsuz" denebilecek yaklaşımlarıdır.

İki liderden Aybar, *Ne Yapmalı?*'nın ön tespit ve değerlendirmelerine hiç değinmeden, başka pek çok kişinin yaptığı gibi bu eseri "örgüt modeline" indirgedikten sonra bunun "burjuva modelinde bir örgüt olduğu" sonucuna varmıştır. Aybar, kapitalizmin çelişkilerinin "işçileri eylemci örgütleri içinde mutlaka bilinçlendireceğini" belirttikten sonra "işçi sınıfının dışarıdan kurtarılmasının söz konusu olamayacağını" vurgulamaktadır.[293] Ayrıca Aybar'a göre Lenin işçi sınıfına "dışarıdan öncüler dayatmaktadır."[294]

Oysa Lenin ne bu çalışmasında ne de başka yerde, işçi sınıfının dışarıdan **kurtarılacağını** söylememiştir. İşçi sınıfının sosyalist-siyasal bilince dışarıdan kavuşturulacağını söylemekle onun dışarıdan kurtarılacağını söylemek aynı şey değildir. Özetle Aybar *Ne Yapmalı?*'yı örgüt modeline indirgediği gibi, "dışarıdan bilinç" vurgusunu da çarpıtmıştır.

Mihri Belli'nin konumu ise gene olumsuz olmakla birlikte daha farklıdır:

> Lenin işçi sınıfı hareketine sosyalist bilincin dışarıdan geleceği yolundaki bu görüşünü sadece bir defa, 1902'de *Ne Yapmalı?*'da kısaca ifade etmiş ve ondan sonra da ölümüne dek, 22 yıl boyunca aynı konu üzerinde bir daha durmamıştır.[295]

Lenin'in 1902 yılında öyle "kısaca" ifade etmeyip özellikle vurguladığı ve Rusya'daki hareketin önemli bir kesimine benimsettiği bir görüşe daha sonra ikide bir dönmemiş olması, Belli'nin ima ettiği, "vazgeçmenin" işareti olamaz. Lenin *Ne Yapmalı?*'da en fazla "çubuk büktüğünü" söylemiştir. Çubuk, "tam ortaya" gelecek şekilde bükülmediği gibi, 1902'den 1917'ye uzanan süreçteki mücadele de temel olarak *Ne Yapmalı?* vurguları doğrultusunda yürütülmüştür.

Özetle, Türkiye sosyalist hareketinin 1960 sonrasındaki kuşaklarının Lenin'in bu yapıtı (ve doğrusunu söylemek gerekirse başka yapıtları da) söz konusu olduğunda geçmişten oturmuş bir miras devraldıklarını söylemek pek mümkün görünmemektedir.

Konu bu olmadığından, not edip geçiyorum.

Dönem/değişim tespitleri

Ne Yapmalı?'ya olumlu ya da olumsuz, ama dünya komünist hareketinin bütünü açısından önem atfedenler, bu çalışmanın 20. yüzyıl başı Rusya'sında sosyalist hareketin özel durumundan ve geçirdiği evrelerden hareketle ortaya çıktığını kabul etmektedir. O zaman bu özel duruma ve evrelere, Lenin'i izleyerek kısaca göz atalım.

Lenin, 1902 yılı başında Rusya'daki sosyalist (o zamanki adlandırmayla Sosyal Demokrat) hareketin durumunu şöyle görmektedir:

Önceki (1800'lerin son çeyreğindeki) dönem, kendiliğinden işçi sınıfı hareketinin **başlangıç** dönemidir. İşçi sınıfının kendiliğinden hareketi henüz ilk dönemini yaşarken, ülkedeki ilerici kamuoyunda Marksizme yönelik genel bir ilgi görülmektedir. Bir yanda işçi sınıfı hareketinde yükseliş, diğer yanda ise ilerici-aydın kesimde Marksizmin giderek daha çekici bir ilgi odağı haline gelmesi, aynı zamanda ülkenin daha önceki en köklü muhalefet hareketi olan **Narodnizmden kopuş** anlamına gelmektedir.

Lenin'i izlemeye devam edersek, Narodnizmden kopuşta **Legal Marksizm**in özel bir rolü ve ağırlığı olmuştur. Legal Marksizm, ülkedeki sosyalist hareketin ilk kritik kopuş uğrağı olarak Narodniklerle araya kesin çizgi çekilmesinde görece ön plandadır. Hatta Lenin, Rusya'daki gerçek Sosyal Demokrat/Marksist çizginin ilk **siyasal ittifakı** olarak, Narodnizme karşı Legal Marksistlerle yapılan ittifakı göstermektedir.[296]

Meselenin özü hiç de karmaşık değildir: İşçi sınıfının giderek belirginleşen kendiliğinden hareketinin damgasını vurduğu bir ortamda, Rusya'nın kesinlikle kapitalist bir yörüngeye girdiğini,

dolayısıyla teorik çerçevenin Marksizm olması gerektiğini söyleyenlerle, ülkenin “kendine özgülüğünden” hareketle kapitalizmi ve işçi sınıfını (dolayısıyla Batı Marksizmini) gündemlerinde görmeyen Narodnikler arasındaki kesin ayrışma...

Lenin, yakın geçmişe dönük olarak Legal Marksistlerle yapılan “ittifakın” önemini ve gerekliliğini teslim ettikten sonra, kritik bir başka tespit daha yapmakta, artık bu ittifak dönemini de kapatması gereken yeni bir döneme girildiğini söylemektedir. Daha açığı, bir dönem için işlevli olan Legal Marksistlerle ittifak artık devrini doldurmuştur ve “şimdi yeni şeyler söyleme zamanıdır.”

“Yeni şeylerin” ilk adımı, Bernsteincı Marksizmle köklü bir hesaplaşmadır. Çünkü bir dönemin müttefiki Legal Marksizm içinde bu anlayış belirli bir ağırlık kazanmıştır. Dolayısıyla, Legal Marksizmden kopuşun ilk gereği, Marksizmin Bernsteincı yorumunun reddidir.

Ne Yapmalı? bu reddiyeyle başlamaktadır.

Yeri gelmişken, bir parantez açıp Batılı akademisyenlerin *Ne Yapmalı?* bağlamında sıkça başvurdukları “sentez” tespitine değinelim. Bu tespite göre, Narodizme karşı verilen mücadelenin en kızgın evrelerinde bile Lenin, Narodniklerin adanmışlıklarına ve fedakârlıklarına özel bir saygı duyuyordu. Narodizme karşı verilen mücadelede “müttefik” durumundaki Legal Marksistlerde ise, belirli bir Marksizm anlayışı olsa bile Narodniklerdeki cesaret, adanmışlık ve fedakârlık görülmüyordu. Sonuçta Lenin, Narodniklerin saygı duyduğu özelliklerini, onlarda olmayan bir çerçevenin, yani Marksizmin içine yerleştirmeyi amaçlıyordu. Bu, bir sentezdi ve *Ne Yapmalı?* da asıl olarak bu sentezin ürünüydü...

Parantez, şöyle kapatılabilir: Batılı akademisyenlerin “sentez” tespitinde kenar notu veya dipnot olarak ciddiye alınabilecek kimi yönler olsa bile, *Ne Yapmalı?*’nın bir tür “devrimci tipoloji” tasavvurunun ürünü olduğunu söylemek, az sonra ayrıntılarını göreceğimiz önemli düşünsel çabaların gölgeye itilmesi anlamına gelir. Bir kez daha yinelersek: *Ne Yapmalı?* örgüt-parti modelinden,

gazeteden ya da “ideal devrimci” tasavvurundan çok önce ve bunlara baskın olarak, “somut durumun somut tahlilinin” sonucudur.

Böyle olduğu için de **teorik içeriği** sanıldığından çok daha önemlidir.

• • •

Lenin, hesaplaşmasına Bernstein’la başlamaktadır. Bu kısa ama özlü hesaplaşmanın temel noktaları ise, diğer tarafa atfedilen şu özelliklerdir: toplumsal devrim yerine toplumsal reformların benimsenmesi; **nihai hedefin** ve bu hedefin gözetilmesinin temelsiz bulunması; sosyalizmle **liberalizm** arasındaki ilkesel karşıtlığın ve **sınıf mücadelesi teorisinin** reddi.[297] Bernstein’a yönelen ve Lenin’e özgü sayılamayacak bu eleştirilerin Rusya’daki asıl hedefi ise, bir dönemin müttefiki Legal Marksistler ve onların Rus Sosyal Demokrat hareketi içindeki kalıntıları ya da sürdürücüleri olarak görülen **ekonomistlerdir.**

Bernstein tarafından temsil edilen Marksizm anlayışına yönelik eleştirilerin salt Lenin’e özgü olmadığı söylenmişti. Gerçekten de o dönemde (1900’lerin başı) uluslararası Sosyal Demokrat hareket içinde **sosyal reform-devrim** (Luxemburg) eksenindeki ayrışmalar ve saflaşmalar giderek belirginleşmektedir. Hatta Lenin’in kendi ülkesinde hedef aldığı “ekonomistlerin” *(Raboçeye Dyelo)* uluslararası Sosyal Demokrat hareket içinde yeni bir **Montanyar-Jironden** ayrışması öngörüsünden rahatsız oldukları bilinmektedir.

Lenin’in uluslararası hareket içinde böyle bir öngörünün (uluslararası hareket içinde Jakobenlerle Jirondenler arasındaki kopuş) ilk sahibi olduğu da söylenemez. Ancak ayrışmayı, daha doğrusu kopuşu öngörenler arasında yer almanın ötesinde, bu kopuşu Batı Avrupa’dakiler dâhil kendisi gibi “Montanyar” olan başkalarına göre daha ileriye taşıma, onlara göre daha farklı temellere oturtma bakımından Lenin’in ayrı bir yeri vardır ve *Ne Yapmalı?* da bu “ayrı yerin” deklarasyonudur.

Zamanında Lukacs’ın sanat-edebiyat alanında Avrupa’dan Doğu’ya kaydığını söylediği “radikalizm”, siyasette Jakoben ruh

anlamında da Doğu'ya kaymıştır.

Lenin kılıcını atıyor

> Bugün tarihin karşımıza çıkardığı acil görev, diğer tüm ülkelerdeki proletaryanın önündeki tüm acil görevlerin en devrimcisidir. Bu görevin yerine getirilmesi, yalnızca Avrupa'nın değil (bugün artık söylenebileceği gibi) Asyatik gericiliğin de en güçlü tahkimatının yıkılması, Rus proletaryasını uluslararası devrimci proletaryanın öncüsü konumuna getirecektir.[298]

1902 yılı başlarında, Batı Avrupa'nın gelişmiş kapitalist ülkelerinin çok gerisinde duran, işçi sınıfı hareketinin yeterince gelişmediği, Marksizmin "reformist" yorumlarının kol gezdiği, üstelik göz açtırmaz bir despotizmle yönetilen bir ülkede bunlar nasıl olup da söylenebilmiştir?

Lenin'in, o dönemin somut göstergelerinden, verilerinden ve işaretlerinden kalkarak, yani "ampirik" bir yöntemle yukarıdaki kestirimde bulunduğunu söylemek çok güçtür. Bunun dışında, Lenin'deki "iktidar tutkusunun", kendisini Rusya'ya güncel gerçeklikten kopuk ve "hayali" bir misyon biçmeye sürüklediğini söylemek de, Lenin'in "gerçekçiliği" düşünüldüğünde inandırıcı bir açıklama sayılamaz.

Bir tek açıklama olabilir: Lenin, Rusya'nın o dönemdeki somut durumu ile henüz "aşırı soyut" denebilecek iktidar perspektifi arasına **düşünülmüş somutu** yerleştirmiştir. Bu anlamda düşünülmüş somut, birbirinden çok uzak ve kopuk görünen güncel durum ile nihai hedefi, salt teorik düzlemde değil, pratikte yapılabilecekleri ve zorlanabilecekleri de içerecek şekilde birbirine bağlayan halkadır.

İlk adımdaki Bernstein hesaplaşmasını gündeme yerleştiren bu halkadır. "Kendiliğindenliğe", "ekonomizme" ve teorinin öneminin küçümsenmesine karşı verilen polemikçi mücadele; ajitasyon ile propaganda arasındaki farkın özel olarak vurgulanması; örgüt ile hareket arasında ayrım gözetilmesi ve nihayet gazete ve örgüt modeli konusundaki ısrar, hep buradan kaynaklanmaktadır. Lenin, mücadele başlıklarını, vurgularını ve ısrarlarını ne salt güncel

durumun ampirik bir değerlendirmesinden, ne de Rusya'daki olası bir devrime ilişkin temelsiz düşlerden türetmiştir. Hepsinin kaynağında, *Ne Yapmalı?* polemiklerinin geri planında yatan düşünülmüş somut vardır.

• • •

Devamla, Lenin'in yoğun polemiğinin hedefinde yer alan "**ekonomizmin**" düşünce çizgisini kısaca hatırlayalım: İşçi sınıfının ekonomik mücadelesi ve **kendiliğinden** sınıf hareketi, bir süreç içinde sınıf bilincine ve siyasal bilince evrilecektir. İşçi sınıfı kendi mecrasında bu süreci yaşarken, yani daha ileri evreye ulaşmak üzere **ekonomik** mücadelesini sürdürürken, Sosyal Demokratlar (sosyalistler) de kendi müttefikleriyle (liberaller) çarlığa ve despotizme karşı **siyasal** mücadelelerini vereceklerdir...

Lenin'in karşı çıkışı ise çok nettir:

> İşçiler arasında Sosyal Demokrat bilincin olamayacağını söyledik. Bu bilincin onlara dışarıdan götürülmesi gerekir. Tüm ülkelerin tarihi göstermektedir ki işçi sınıfı salt kendi çabalarıyla yalnızca sendikal bilinç geliştirebilir. Başka bir deyişle, sendikalarda bir araya gelmenin, işverenlere karşı mücadele etmenin, hükümeti çalışma yaşamına ilişkin yasalar çıkarmaya zorlamanın vb. gerekliliğine ilişkin bir bilinçtir bu. Buna karşılık sosyalizmin teorisi, varlıklı sınıfların eğitimli temsilcilerinin, entelektüellerin geliştirdikleri felsefi, tarihsel ve ekonomik teorilerden doğmuştur.[299]

Burada, *Ne Yapmalı?* değerlendirmelerinde ve eleştirilerinde çoğu kez gözden kaçırılan bir noktaya değinmek gerekiyor.

"Detay" gibi görünse bile önem taşıyan bu nokta "dışarıdan" sözcüğüne yüklenebilecek anlamla ilgilidir. Pek çok Lenin ve *Ne Yapmalı?* yorumcusu "dışarıdan" sözcüğünü "işçi sınıfının dışındaki kişilerden, aydınlardan, örgütlü sosyalistlerden" şeklinde yorumlamaktadır. Bu yorum tamamen yanlış olmasa bile, Lenin'in "dışarıdan" derken kastettiği daha başka bir şeydir. İsterseniz kulak verelim:

> Sınıf siyasal bilinci işçilere **yalnızca dışarıdan**, başka bir deyişle ekonomik mücadelenin dışından, işçilerle işverenler arasındaki ilişkilerin oluşturduğu alanın

> dışından götürülebilir. Bu bilginin edinilebileceği tek alan, **tüm** sınıf ve katmanların devlet ve hükümetle olan ilişkilerini, **tüm** sınıfların kendi aralarındaki ilişkileri kapsayan alandır. ... Sosyal Demokratlar, işçilere siyasal bilgi taşıyabilmek için nüfusun tüm sınıflarına gitmelidirler; ordunun birliklerini tüm yönlere sevk etmelidirler.[300]

Bu satırlar dikkatli okunduğunda "dışarıdan" vurgusunun, **işçi sınıfı dışındaki** başkalarından çok **gündelik işçi-işveren ilişkileri** dışındaki alana yapıldığı görülmektedir. Bir çıkarsama yapacak olursak, işçi sınıfı **içinden** bilinçli bir Sosyal Demokrat da çevresindeki işçilere bilinç taşıyabilir; ama o bile bunu yaparken işçilerle işverenlerin oluşturdukların alanın **dışına**, hem tüm sınıf ve katmanların **kendi aralarındaki** ilişkileri hem de **devletle olan** ilişkilerini kapsayan alana yönelmek zorundadır.

Lenin bunu neden zorunlu görmektedir?

Lenin'e göre, işçi sınıfının ekonomik bilince ulaşması, işverenlerin karşıt bir sınıf olduğunu anlaması, giderek **kendisiyl**e mevcut siyasal rejim arasındaki karşıtlığı görmesi için **bütünlüğün bilinci** zorunlu değildir. İşçi sınıfı, bütünlüğün bilinci olmadan da bu bilgi kertelerine kendi başına ulaşabilir. Ancak, mevcut düzeni alt edecek bir siyasal hareketlenme içine girebilmesi ve bu süreçte diğer toplum kesimlerine öncülük edebilmesi için, bütünlüğün bilincine varması gerekecektir.

Lenin için bütünlüğün bilinci gerçek siyasal, Sosyal Demokrat bilinçtir.

Lenin, işçilerin çalışma ve işyeri koşullarına, işverenlerin pervasız uygulamalarına ve başka olumsuzluklara yönelik kendiliğinden tepkilerini küçümsememektedir. Yalnızca, bu tür tepkilerin önünde iki yol olduğunu vurgulamaktadır. Birincisinde, söz konusu tepkiler kendi doğal seyri içinde sonuç getirdiğinde, işçiler en fazlası emek güçlerini eskisine göre daha olumlu koşullarda satabileceklerdir. İkinci yol söz konusu olduğunda ise, Sosyal Demokrat hareket elbette bu tür tepkileri kendi etkinliğinin başlangıç noktası, bir bileşeni olarak alacak, ancak orada kalmayıp aynı tepkileri emek gücünü satmayı zorunlu kılan toplumsal sistemin yıkılmasını

öngören daha ileri bir evreye taşıyacaktır. Daha doğrusu, bu “taşıma” işlemini, güncel ve parçalı olanın üzerine tarihsel ve bütünlüklü olanla yüklenerek gerçekleştirecektir.

> Sosyal Demokrasi işçi sınıfını yalnızca belirli bir işveren grubuyla ilişkisi bağlamında değil, modern toplumun tüm sınıfları ve örgütlü bir siyasal güç olarak devletle ilişkisi bağlamında da temsil eder.[301]

Lenin’in düşüncesinde Sosyal Demokrat bilince sahip işçi sınıfı, verili düzeni tüm yönleriyle görecek, bu düzenin diğer tüm sınıf ve katmanlar üzerindeki etkilerini de dikkate alacak ve siyasal düzenin salt çalışma yaşamının ötesinde gündelik yaşam, aile, din, bilim ve başka alanlarda kendini ortaya koyuş biçimlerine de gündeminde yer verecektir. “Sosyal Demokrat bilinç” işte bu anlamda parçalı değil bütünlüklü bir bilinçtir; işçi sınıfının toplumun diğer kesimlerine öncülük edebilmesi de bu bütünlüklü bilinci gerektirmektedir.

“İkamecilik” (partiyi sınıfın yerine koyma), “sınıfsız devrimcilik”, Blankizm ve benzeri yakıştırmaların tersine, *Ne Yapmalı?* başka her şey bir yana en başta işçi sınıfının devrimci hareketin motor gücü ve öncüsü konumuna gelme koşulları üzerine geliştirilen düşüncelerin yansıdığı bir çalışmadır.

Şöyle de söylenebilir: Lenin *Ne Yapmalı?*’da, daha önce sözü edilen kendi “düşünülmüş somutu” ile Rusya’daki sınıf hareketi arasındaki yakınsama yollarını ve imkânlarını irdelemiştir.

• • •

Bernstein’ın ünlü sözünü hatırlayalım: “Nihai hedef hiçbir şey, hareket ise her şeydir.”

Lenin’e göre Bernstein’in yaklaşımı, Rusya’daki Marksist çevreler arasında hemen yansıma bulmuştur. Ekonomistler kendiliğindenliğe, yani “şu an var olana” tapınmaktadır. Ekonomistler için “arzu edilen mücadele, mümkün olan mücadeledir ve mümkün olan mücadele de şu an sürmekte olandır.” Lenin bir ek daha yapar: Ekonomistlerin iddia ettiği gibi, ekonomik

mücadele kitleleri siyasal mücadeleye çekmenin en geçerli yolu da **değildir**.

Ayrım çizgisi çok nettir. Ekonomistler, işçi sınıfının var olan mücadelesini (ekonomik mücadele) haklı olarak **hareket** saymakta, ancak bu hareketi işlenecek, bir yerlere taşınacak ve dönüştürülecek bir veri ya da gerçeklik değil, kendi haline bırakıldığında işçileri temel gerçeklere taşıyacak bir süreç olarak görmektedir.

Lenin'in en temel ve şiddetli itirazlarından biri buraya yöneliktir. Çünkü Lenin'e göre çalışan kitleler hareket içinde kendi bağımsız ideolojilerini geliştiremeyeceklerinden[302] ya burjuva ideolojisine ya da **sosyalist ideolojiye** yöneleceklerdir. İkisinin ortasında başka bir yol yoktur.

İşte, Lenin'in Marx'la arasında genişçe bir açı bıraktığı noktalardan biri buradadır. Çünkü Marx'ta en başta "sosyalist ideoloji" gibi bir kavram olmadığı gibi, kendiliğinden harekette yer alan sınıf üyelerinin (maddi gerçekliğin bilincine varmak dururken) iki ideolojiden birini seçmek zorunda kalmaları gibi bir kurgu da yoktur.

"Sapmaysa", işte burada sapma vardır...

Teorinin önemi

Lenin, kendiliğinden sınıf hareketinin yönelebileceği mecralar olarak burjuva ideolojisi ve sosyalist ideolojiden söz etmekle birlikte, bunlardan ilkinin daha baskın bir cazibe merkezi olduğundan kuşkusu yoktur. Bunun nedeni de burjuva ideolojisinin diğerine göre çok daha "eski ve köklü" olması, ayrıca yaygınlaşma araçlarının ve kanallarının da çok daha büyük bir çeşitlilik taşımasıdır.[303]

Lenin'in düşünce sistemine göre, yukarıda anlatılan durum, Sosyal Demokrasi açısından diğer çalışmaların yanı sıra özellikle **teorik** çalışmanın önemini bir kat daha artırmaktadır. Lenin'e göre, Rus Sosyal Demokrasisi içindeki "yeni eğilim" (ekonomizm), sınıfın kendiliğinden hareketi önünde "eğilerek" diğer görevleri ihmal etmektedir. Oysa kitlelerin kendiliğinden kabarması ne kadar

büyük boyutlar alır, hareket ne kadar yaygınlaşırsa[304] Sosyal Demokrasinin teorik, siyasal ve örgütsel çalışmasında titizlik ihtiyacı da o kadar artacaktır.

Kitle hareketinin, kendiliğinden mücadelenin kabardığı dönemlerde siyasal ve örgütsel çalışmaya ağırlık verilmesi talebinde anlaşılmayacak bir yan yoktur. Peki, (Lenin'e göre) böyle dönemlerde aynı zamanda **teorinin de** önem kazanması ne anlama gelmekte, bu önem nereden kaynaklanmaktadır?

"Devrimci teori olmadan devrimci hareket olmaz" en yaygın bilinen ve kullanılan *Ne Yapmalı?* cümlelerinden biridir. Dikkat edilirse burada devrimci teori olmadan olmayacak olan, "hareket" değil "**devrimci**" harekettir. Sözü uzatmaya gerek yok: Sınıftan da gelse, kitlesel de olsa, Lenin'e göre kendiliğinden harekete "devrimcilik" atfetmek mümkün değildir.

Kendiliğinden harekete bu bakış, aynı zamanda Lenin'le Rosa Luxemburg arasındaki önemli bir açıdır.

Lenin teoriyi neden bu kadar önemsiyordu?

Kendi yazdıklarından hareketle bir özet yapacak olursak, bu önemi üç başlık altında toplamak mümkündür: 1) (Rusya'da) parti henüz oluşum halindedir, özellikleri yeni tanımlanmaktadır ve hareketi doğru yoldan saptırabilecek diğer devrimci düşüncelerle tam hesaplaşmış olmaktan çok uzaktadır; 2) Sosyal Demokrat hareket temelde enternasyonal bir harekettir ve bir ülkede henüz yeni gelişen bir hareket diğer ülkelerin deneyimlerinden yararlanmak durumundadır; 3) Rusya'daki Sosyal Demokrasinin ulusal görevleri dünyadaki başka herhangi bir sosyalist partinin hiç karşılaşmadığı türdedir; (dolayısıyla)**"öncü savaşçının rolü, yalnızca, en ileri teoriyi rehber alan bir parti tarafından yerine getirilebilir."**[305]

Teoriye verilen önemin bu üç gerekçesini toplu olarak biraz daha açmak mümkündür.

Sonuncusundan başlanırsa, 20. yüzyıl başındaki Rusya'nın durumuna kısa bir bakış bile bize pek çok ipucu verecektir. "Avrupa

gericiliğinin kalesi" olarak tanımlanan bir monarşi;[306] Herzen, Belinskiy ve Çernişevkiy gibi isimlerle parlayan bir geçmiş; 1870'lerin devrimcileri; hızla gelişen kapitalizme ve işçi sınıfına karşın nüfusun ezici çoğunluğunu oluşturan köylülük ve ülkeye "halkların hapishanesi" denmesine yol açan etnik ve ulusal çeşitlilik...

İşte, Lenin'in Rusya'daki görevi dünya ölçeğinde "en devrimci" görev saymasına ve Rus proletaryasında uluslararası öncülük geleceği görmesine yol açan, tam da bu durumdur. Teoriye verilen önem de bir kez daha tam da buradan kaynaklanmaktadır. **Eşitsiz gelişmenin** belirli bir mekâna yığıp orada biriktirdiği çeşitlilikler ve bu nedenle keskinleşen çelişkiler, Marksizm eksen alındığında, her tür yönelime, eksenden şu ya da bu ölçüde uzaklaşmaya açık bir ortam yaratır. Eğer çare aranıyorsa, bu çare "pratikçilik" ve kendiliğindencilik olamaz; çare, "gri" bulunan teori ağacının karşısına yemyeşil hayat ağacı dikilerek de bulunamaz.

Çare, bu çeşitlilik ve zenginliği, Marksizm ekseninde, özgül bağlamlı bir devrim (iktidar) perspektifinden harmanlayıp ortaya belirli bir hat çıkarmaktır. Teorik çalışma ve büyük harfle ("T") yazılması gerekmeyen teori budur ve bu teori Lenin'in "düşünülmüş somutuyla" örtüşmektedir.

Lenin "devrimci teori olmadan devrimci hareket olmaz" derken, özellikle Rusya'daki Sosyal Demokrat hareketin "toyluğunu" (teorinin önemi için verilen birinci gerekçe) da gözeterek, devrimci teori olmadan Narodizme, Legal Marksizme, ekonomizme, köylücülüğe, büyük Rus şovenizmine, küçük ulus milliyetçiliğine ve Bundculuğa karşı mücadele edilemeyeceğini de söylemiş olmaktadır.

Bu başlıkta son olarak, Lenin'in *Ne Yapmalı?*da özellikle vurguladığı "örgüt-hareket ayrımı" üzerinde gene teori bağlamında kısaca duralım.

Lenin, kendi başına gidebileceği yer konusunda kesin sınırlar getirmekle birlikte kendiliğinden hareketi hiçbir şekilde küçümseyen, yok sayan bir konumda değildir. Daha önce de

değinildiği gibi, Lenin bir “başlangıç noktası”, bir “bileşen” olarak kendiliğinden harekete belirli bir yer biçmektedir. Kesin itiraz ettiği, “ne çıkarsa kendiliğinden hareketten çıkar” anlayışıdır. Bu sınırlar çizildikten sonra Lenin’in kendiliğinden harekete biçtiği önem ile teoriye biçtiği önem arasında **tam bir örtüşme** vardır. Çünkü Lenin, kendiliğinden hareketin yeni evrelere ulaşmasını, bu hareketin yönündeki ve bileşimindeki değişiklikleri vb., Sosyal Demokratların teorik görevini besleyen, bu görev kapsamında yeni gündemler ortaya çıkaran bir girdi, kaynak olarak görmektedir.

Ancak, kendiliğinden hareket ve onun yönelimleri, Sosyal Demokrat öncüyü (örgütü) bir yaprak gibi sağa sola savurmamalı, onu ana ekseninden koparmamalıdır. Örgüt ise, kendiliğinden hareket karşısındaki (deyim yerindeyse) “koruyucu kalkanını” mutlaklaştırmamalı, kendiliğinden hareketin gündeme getirdiği **yeni teorik görevler** ve bunlara karşılık düşen **pratikler** aracılığıyla aynı kalkanı geçişken kılmalıdır.

Yukarıdaki değerlendirmeler, Lenin’in aşağıdaki önemli vurgularının “serbest” yorumundan kaynaklanmaktadır:

> Parti örgütünü, yalnızca ayaklanma ve sokak savaşı öngörerek ya da tek başına ‘sıkıcı gündelik mücadelenin’ yol alışı üzerine inşa etmeye kalkmak gerçekten ciddi bir yanlış olur. ... Bu nedenle, Parti örgütümüzün eylemliliğinin başlıca içeriği, bu eylemliliğin odak noktası, gerek en güçlü patlama döneminde gerekse tam bir sükûnetin egemen olduğu dönemde hem mümkün hem de zorunlu olan çalışmadır. Bu çalışmanın adı da, tüm Rusya ölçeğinde birbiriyle ilişkilendirilen, yaşamın tüm yönlerini aydınlatan ve mümkün olan en geniş yığınlara yönelik olarak yürütülecek siyasal ajitasyondur.[307]

Sonuç ve çıkarsamalar

Lenin’in *Ne Yapmalı?’*daki temel çıkış noktasının *bütünlük* olduğunu söylemek mümkündür.

Bu “genel” bütünlük, iki düzlemden oluşmaktadır. Bunlardan birincisi, daha önce değinildiği gibi, güncel durum ve gerçeklik ile nihai hedef (gelecek) arasında, “düşünülmüş somut” aracılığıyla kurulan bütünlüktür. Zaman ve tarih boyutu içerdiği için buna Lenin’deki **diyakronik bütünlük** denebilir.

İkinci düzlemde ise, bu kez Lenin'in verili zamansallık, içinde bulunulan güncel durum temelinde oluşturduğu bütünlüğü görüyoruz ki bu da **senkronik bütünlüktür**. Lenin bu kavramı kullanmamış olsa da, senkronik bütünlüğü **toplumsal formasyonun** temsil ettiği söylenebilir. Toplumsal formasyondan kastedilen ise, devleti, sınıfları, ekonomisi, siyaseti, ideolojik akımları, kültürü, yaşam tarzları vb. dâhil olmak üzere yapısı ve üstyapısıyla çarlık Rusya'sıdır.

Diyakronik bütünlük üzerinde daha önce durduğumdan, burada senkronik bütünlükle ilgili, daha doğrusu bu bütünlüğün *Ne Yapmalı?'*daki temel sorunsallardan birini oluşturan kendiliğindenlik-bilinç ilişkisi bağlamında nereye oturduğu konusunda birkaç söz söylemek istiyorum.

Eğer üzerinde durduğumuz *Ne Yapmalı?* ise, Lenin'in düşünsel çabasının şu noktaya odaklandığı söylenebilir: İşçi (sınıfı, kitlesi, hareketi) kendi alanına sınırlı kalmasın, toplumsal formasyona, yani bütüne gitsin; işçiye (sınıfa, kitleye, harekete) gidilecekse de, buraya onun kendi özel alanının dışından, toplumsal formasyondan, yani bütünden gidilsin...

Lenin bu konuda o kadar ısrarlıdır ki, işçilerin ancak "kendilerini doğrudan ilgilendiren" ve kısa vadede "elle tutulur sonuçlar" vaat eden eylemlere yönelebileceklerini, dolayısıyla işçilerin ancak buralardan "yakalanabileceklerini" savunan ekonomistlere şiddetle itiraz eder. Verdiği örneklerden biri, *Iskra*'nın, işçiler açısından "elle tutulur hiçbir sonuç vaat etmeyen" bir konuda, öğrencilerin zorla askere alınmaları konusunda işçilere bu uygulamaya karşı çıkma ve "öğrencilerin yardımına koşma" çağrısında bulunmuş olmasıdır.[308]

Son dönemin Türkiye'sinden verilecek bir örnek konunun daha iyi kavranmasına yardımcı olabilir: Bir komünist, işçi sınıfına, kendi "somut sorunlarının" ötesinde örneğin **"Kürt sorunu"** konusunda da sesini yükseltmesi, harekete geçmesi çağrısında bulunduğunda doğru olanı, yapılması gerekeni yapmaktadır. Öbür taraftan bakılacak olursa, "sınıfa gitmek isteyen" bir komünist bu gidişin kanalı olarak yalnızca "Kürt sorununu" görüyorsa, doğru olanı

yapmamaktadır; çünkü "Kürt sorunu" ne kadar yakıcı olursa olsun, toplumsal formasyonun bütünü değildir...

• • •

Ne Yapmalı? aradan yüz yıl geçtikten sonra "güncellenmesi" gereken kimi yaklaşımlar ve tespitler de içermektedir. Diğerleri bir yana, bunlardan en belirgini, Lenin'in Plehanov'dan ödünç alarak yaptığı "propaganda-ajitasyon" tanımları ve ayrımıdır.

Tanımların özünde ve ikisi arasında yapılan ayrımda pek sorun yoktur: Birçok meselenin ya da fikrin kapsamlı biçimde ve çeşitli boyutlarıyla görece az sayıda muhataba anlatılması olarak **propaganda** ve az sayıda, hatta tek bir konunun duyarlılık yaratma, harekete geçirme amacıyla çok daha geniş bir kitleye "aşılanması" olarak da **ajitasyon**...

Lenin ayrıca propagandanın "**basılı** materyale" ajitasyonun ise "**söze"** dayandığını eklemektedir.

Aradan yüz yıl geçmiştir ve bu yüzyıl içinde insanlığın "en büyük devrimi", iletişim ve iletişim teknolojileri alanında gerçekleştirdiğini söyleyenler vardır. Mesele, Plehanov-Lenin tanımlarının ve ayrımının geçerliliğini yitirmesi değildir. Ancak, bugün kullanılabilecek araçlar açısından bakıldığında aynı araçların hem propaganda hem de ajitasyon amaçlı kullanılabileceği açıktır. Başka bir deyişle "basılı materyal/söz ayrımının" eski geçerliliğini koruduğunu söylemek güçtür.

• • •

Uzunca bir süre önce, "Marx'ın somutlanması gereken bir düşünce, Lenin'in de soyutlanmayı bekleyen bir ayrıntı zenginliğini temsil ettiğini" yazmıştım. Sona doğru yaklaşırken, Lenin'in en başta ve ilk olarak *Ne Yapmalı?'*da yaptığının hangi, ne tür bir "teori" kategorisine girebileceğine değinmek istiyorum.

Kuşkusuz benim öznel kategorileştirmemdir ve bu kategorileştirmede en büyük güçlük, büyük harf "T" ile küçük harf "t" arasında bir üçüncü kategorinin bulunmayışıdır.

Marx'ın tüm yapıtlarını aldığımızda, hemen her bakımdan kapsamlı, içerdiği öğeler arasında kimi yerde çok sağlam ve doğrudan, kimi yerde de daha gevşek ve dolaylı, ama "tutarsızlık" sergilemeyen bir **sistemle**, bütünlüklü bir öğretiyle karşılaşırız. Bu anlamda karşımızda ilk harfi büyük yazılan bir Teori vardır. Kanımca bu, insanlık tarihinin ilk ve görünür gelecek için son "Grand Teorisi"dir.

Bu noktadan epeyce uzaklara gittiğimizde, özel ve/ya da görece daha dar alanlara yöneldiğimizde ise birçok "teori" ile karşılaşırız. Bunların bir bölümü "evrim", "görelilik" vb. gibi ciddi teorilerdir. Başkaları ise, insanların, örneğin özellikle Amerikalıların önlerine gelen her şeye, bu arada "genellemelere" bile "teori" demelerinden kaynaklanan bir gelişigüzelliğin sonucudur: Esmerlerin sarışınlardan hoşlandıkları "teorisi" gibi...

Şimdi, özellikle *Ne Yapmalı?* söz konusu olduğunda Lenin'in "teorisi" ilk harfi büyük yazılacak bir sistem ya da öğreti değildir. Ancak, elbette gündelik harcıâlem "teoriler" kategorisiyle de hiç ilgisi yoktur. Sonra, "evrim", "görelilik" gibi, evrensellik taşısa bile "siyaset", "sınıf" ve "devrim" gibi başlıklara değmeyen teorilerden farklı bir alanda durmaktadır.

Büyük harf "T" ile küçük harf "t" arasında başka bir harfin olmamasının yarattığı güçlük buradadır. Olsaydı, "(X)eori" derdik ve Lenin'in özgül bağlamlı devrim teorisini de bu kategoriye yerleştirirdik...

Ne Yapmalı? özünde bir "örgüt" ve "örgütlenme" değil, devrim teorisidir. "Özgül bağlam" ise, dönemin Rusya'sıdır; bu ülkede kapitalizmin, işçi sınıfının ve Sosyal Demokrat hareketin verili durumudur. Sonuçta Lenin, az önce sözü edilen diyakronik ve senkronik bütünlüklerden özgül bağlamlı bir devrim teorisi çıkarmıştır. Devrim teorisi, devrimin nasıl olacağına ya da yapılacağına ilişkin kurguların toplamı değildir. Henüz ergenlik evresinde olduğu, bin bir türlü "ilkellikle" boğuştuğu söylenen bir hareketin temsil ettiği sınıfın önündeki görevin "en devrimci" görev olduğu, bu görev başarıldığında dünya proletaryasına "öncülük"

edileceği söyleniyor ve **bugün** yapılması gerekenler bu bağlamda temellendiriliyorsa, bu adıyla sanıyla bir devrim teorisidir.

Ne Yapmalı? bir de bu gözle okunmalıdır.

Ek Okuma Önerileri

V.İ. Lenin

Ne Yapmalı?, çev. Muzaffer Erdost, Sol Yayınları.

Seçme Yazılar, çev. Sungur Savran, Yordam Kitap.

Kitle İçinde Parti Çalışması, çev. Cengiz Haksever, Ser Yayınları.

Lenin'in ilgili diğer yazıları (Marx, Engels, Lenin, *İşçi Sınıfı Partisi Üzerine*, çev. Arif Gelen, Sol Yayınları içinde; aşağıdaki yazılardan bazıları yukarıda belirtilen *Kitle İçinde Parti Çalışması* adlı derlemede de yer almaktadır):

– "Rus Sosyal Demokratlarının Görevleri"
– "Programımız"
– "Partimizin Programının bir Taslağı"
– "Hareketinizin En Acil Görevleri"
– "Örgütsel Görevlerimiz Konusunda bir Yoldaşa Mektup".

Diğer

Tony Cliff, *Lenin Biyografisi-1*, Partinin İnşası, çev. Gülen Bilge, Tarihsel Yayıncılık.

Henri Lefebvre, *V.İ. Lenin Hayatı ve Eserleri*, çev. R.Nuri İleri, Anadolu Yayınları.

Marcel Liebman, *Lenin Döneminde Leninizm, Muhalefet Yılları*, çev. Osman Akınhay, Belge Yayınları.

Kemal Okuyan, *"Ne Yapmalıcılar" Kitabı*, Yazılama Yayınları.

Sungur Savran, "Lenin'i Yakmalı mı?", *Sınıf Bilinci*, sayı 14 içinde, Ocak 1994 .

J. Stalin, "Leninizmin İlkeleri" ve "Leninizmin Sorunları", *Leninizmin Sorunları* içinde, çev. Muzaffer Ardos, Sol Yayınları.

Edmund Wilson, *Lenin Petrograd'da*, çev. Can Yücel, İthaki Yayınları.

292 Adam B. Ulam, *Lenin and the Bolsheviks*, Fontana 1969, s. 240.

293 Mehmet Ali Aybar, *Leninist Parti Burjuva Modelinde bir Örgüttür*, 1979, s. 113.

294 Age., s. 58

295 Mihri Belli, *Yazılar* 1965-1970, Sol Yayınları 1970, s. 241-242.

296 Lenin, "What is to be Done?", *Selected Works*, Cilt 1 içinde, Progress Moscow 1977, s.103 (bu yazı boyunca Lenin'den yapılan tüm alıntılar bu kaynaktandır ve çeviriler yazara aittir).

297 Age., s. 96

298 Age., s.112

299 Age., s.114

300 Age., s. 152-153.

301 Age., s.135.

302 Age., s.121.
303 Age., s.123
304 Age., s. 131.
305 Age., s. 110
306 O kadar ki, dönemin pek çok sosyalisti bu gericiliğin dizginlenmesi adına Osmanlı'ya bile görece hayırhah bakmaktadır.
307 Age., s.229 ve 230,
308 Age., s.147

Vijay Prashad

Hintli tarihçi ve gazeteci. Trinity College'de (ABD) profesördür.

Yazarın yayınlanmış kitaplarından bazıları şunlardır:

Uncle Swami: South Asians in America Today (2012); *Karma of Brown Folk* (2000); *Everybody Was Kung Fu Fighting* (2002); *Darker Nations: A People's History of the Third World* (2007) [*Esmer Milletler: Halkların Üçüncü Dünya Tarihi*, Yordam Kitap, 2013 sonbaharında yayınlanıyor]; *Arap Baharı, Libya Kışı*, çev. Şükrü Alpagut, Yordam Kitap, 2012; *Poorer Nations: A Possible History of the Global South* (2013).

Vladimir İlyiç Lenin

Ulusların Kaderlerini Tayin Hakkı

Vijay Prashad

Rus Marksist V. İ. Lenin 1914'te *Prosveşçenye* (Aydınlanma) dergisinde "ulusların kaderlerini tayin hakkı" konusunda uzun bir makale yayınladı. Lenin sonraki on yıl boyunca bu konuya birçok kez dönecek olmasına rağmen, bu makale onun konuya ilişkin en uzun bildirgesiydi. Lenin'in çalışmalarının çoğu gibi bu inceleme de başlı başına ulusların kaderlerini tayin etmesi fikrini enine boyuna irdelemek için yazılmış değildi. Lenin bu makaleyi Polonyalı Marksist Rosa Luxemburg'un ilk olarak 1908-09'da benimsemiş olduğu tutumu eleştirmek için yazdı. Luxemburg, kendisinin çıkardığı *Przeglad Sozialdemokratyczny* (Panorama Sosyal Demokrasi) dergisinde yayınlanan "Ulusal Sorun ve Özerklik" başlıklı o makalede, Polonya halkının kendi kaderini tayin hakkına karşı savlar ortaya atıyordu. Luxemburg'a ilk olarak Gürcü Marksist Josef Stalin yanıt verdi (*Prosveşçenye*'de, Mart-Mayıs 1913), ama Stalin'in incelemesi Luxemburg'un tezlerine doğrudan cephe almıyordu (Stalin, Avusturyalı Marksistler Karl Renner ve Otto Bauer'ın yanında yer almakla yetiniyordu). Ertesi yıl Luxemburg'a yönelik eleştirisini ortaya koyma işi Lenin'e düştü.

Lenin, ezilen bir ulusa özgürlüğünün, ayrılma hakkının tanınması gerektiğini savunuyordu. Çarlık ve sömürgecilik, nüfuzları altındaki çevre devletlerde ve egemen oldukları sömürgelerde halkların hayatlarını tam anlamıyla çekilmez kılmakla kalmıyor, sömürgeci

hâkimiyetten çıkar sağladığı görülenlerin (imparatorluğun merkezindeki işçiler dahil) yaşamlarını da yozlaştırıyordu. Lenin'e göre, ayrılma demokratik bir haktı. Eğer daha sonra, ekonomik baskılar nedeniyle, bağımsız bir devletin proletaryası önceden sömürgesi olduğu devletin proletaryasıyla özgürce birleşmek isterse, bu istek kabul edilebilirdi; artık onların birliği baskı değil, özgürlük temeli üstüne kurulurdu. Lenin, sonraki yirmi yıl sürecince yazdığı bir dizi kısa incelemeyle bu savını geliştirecekti. Almanca olarak yazılan bu incelemelerin çoğu 1920'li yıllarda N. K. Krupskaya tarafından Rusçaya çevrildi ve *Lenin Derlemeleri*'nde (*Lenin Miscellany*), sonra da *Toplu Yapıtlar*'da (*Collected Works*) yayınlandı. 1967'de, Moskova'daki Progress Publishers bu incelemeleri *Ulusların Kaderlerini Tayin Hakkı* başlığını taşıyan küçük bir kitapta bir araya getirdi. Öyleyse, Lenin hiçbir zaman konuyla ilgili bir kitap yazmadığı için, incelemelerin kitap olarak yayınlanması yönünde özel bir amaç güdülmemişti. Bu yayın, onun bu soruna ilişkin analizinin özünü içeren müdahalelerden ve makalelerden oluşan bir seçkiydi.[309]

• • •

Kendi kaderini tayin etme sorunu, 1905 Rus Devrimi'nin özgür bıraktığı toplumsal güçlerden dolayı ön plana çıktı. Çarlık İmparatorluğu bünyesindeki farklı toplumsal gruplar, kısmen özgürleşmiş sivil arenada ortaya çıkan yeni siyasal partilerde bir şekilde temsil edilmesi gereken kendi özgürlük taleplerini dile getirmeye başladılar. Bu nedenle, Rusya Sosyal Demokrat İşçi Partisi (RSDİP), ulusların kaderlerini tayin etmeleri sorununu doğrudan ele almak zorundaydı: Çarlık İmparatorluğu bünyesindeki çeşitli halklar özgürlükleri için nasıl mücadele etmeliydiler? Devlet bir noktada çarlıktan kurtarılınca o halklar devletin boyunduruğu altında mı kalmalıydılar? Luxemburg, Polonya'yı çarlık iktidarının pençesinden kurtarıp özgürleştirme sorunlarıyla 19. yüzyıldan beri uğraşmakta olan Polonya Sosyal Demokrat hareketi içinden gelmesi nedeniyle bu tartışmaya özel bir ilgiyle katılmış bulunuyordu.

Uluslararası sosyalizm dünyasında, kendi kaderini tayin hakkına ilişkin fikri sık sık ve en güçlü şekilde dile getirenler Polonya partileriydi. Polonya Sosyalist Partisi'nin Londra'daki Uluslararası Sosyalist Kongre'de Polonya'nın bağımsızlığı için çağrı yaptığı 1896 yılında öyle olmuştu. O Kongre'de delegeler, "tüm ulusların kaderlerini tayin etme hakkına kesinlikle sahip olduklarını" onaylayan ve "şimdi askerî, ulusal ya da başka türden bir despotizmin boyunduruğu altında inleyen her ülkenin işçilerine sempatilerini ifade eden" bir kararı kabul ettiler.

Polonya Sosyal Demokratları, kendilerinin düzenledikleri Kongre'de (1903) ve RSDİP Kongresi'nde (1906), Sosyal Demokrasinin ulusların kaderlerini tayin hakkına ilişkin görüşünü netleştirmesi için yoğun çaba gösterdiler. Kendi kaderini tayin **hakkı** fikrine karşı Polonyalıların çekincelerini toplantıların kulislerinde dile getirmelerini saymazsak, o zamanlar Luxemburg'un tutumunu Lenin'inkinden ayıran pek az şey görünüyordu. Luxemburg 1908 tarihli broşüründe, hak sahibi olan uluslar değil, işçi sınıfıdır, diye yazıyordu. Luxemburg'un "kendi kaderini tayin hakkı" kuramından duyduğu rahatsızlığın özünü, onun 1908 tarihli broşüründen yapılan şu uzun alıntı ortaya koyuyor:

> "Ulusların hakkı" formülü, yalnızca her ayrı verili olguda var olan geniş çeşitlilikteki tarihsel koşulları (zaman ve yer) dikkate almayı başaramaması ve küresel koşulların genel akışını hesaba katmaması nedeniyle değil, modern sosyalistlerin temel kuramını –toplumsal sınıflar kuramını– tamamen göz ardı etmesi nedeniyle de sosyalistlerin ulusallık sorununa ilişkin duruşunu haklı göstermek için yetersizdir.
>
> "Ulusların kaderlerini tayin hakkı"ndan söz ettiğimizde, "ulus" kavramını türdeş bir toplumsal ve siyasal varlık olarak kullanıyoruz. Ama gerçekte, böyle bir "ulus" kavramı, Marksist kuramın köklü biçimde revizyona uğratılmış ve tıpkı "yurttaş özgürlüğü," "yasa önünde eşitlik" vb. kavramları gibi o sis perdesinin de her olguda somut bir tarihsel içeriği gizlediğini göstermiş olduğu o burjuva ideolojisinin kavramlarından biridir.
>
> Sınıflı bir toplumda, türdeş bir toplumsal-siyasal yapı olarak "ulus"un varlığı söz konusu değildir. Daha çok, her ulusun içinde karşıt çıkarlara ve "haklar"a sahip sınıflar vardır. En kaba maddi ilişkilerden tutun da en ince ahlaki ilişkilere varıncaya kadar, mülk sahibi sınıfların ve sınıf bilinçli proletaryanın aynı tutumu

benimsedikleri ve bütünleşmiş bir "ulusal" yapı görüntüsü verdikleri tek bir toplumsal alan kesinlikle yoktur. Ekonomik ilişkiler alanında, burjuva sınıfları sömürünün çıkarlarını temsil ederler –proletarya ise emeğin çıkarlarını. Hukuksal ilişkiler alanında, burjuva toplumunun temel taşı özel mülkiyettir; proletaryanın çıkarları ise mülksüz insanları mülkiyetin tahakkümünden kurtarmayı gerektirir. Yargı alanında, burjuva toplumu sınıfsal "adaleti," karnı tokların ve egemenlerin adaletini temsil eder; proletarya ise birey üzerindeki toplumsal etkilerin dikkate alınmasını, insaniyet ilkesini savunur. Uluslararası ilişkiler alanında, burjuvazi savaş ve taksim siyasetini, içinde bulunduğumuz aşamada da ticaret savaşı sistemini temsil eder; proletarya ise evrensel barış ve serbest ticaret siyaseti talep eder. Toplumsal bilimler ve felsefe alanında, burjuva düşünce akımları ile proletaryayı temsil eden akım birbirine taban tabana zıttır.

Mülk sahibi sınıfların kendi dünya görüşü vardır; o görüşü idealizm, metafizik, gizemcilik, seçmecilik temsil eder; modern proletaryanın kendi kuramı vardır – diyalektik materyalizm. "Evrensel" değerler denilen alanda –etikte, sanatla ilgili görüşlerde, davranış konusunda– bile burjuvazinin çıkarları, dünya görüşü ve idealleri ile aydınlanmış proletaryanın çıkarları, dünya görüşü ve idealleri dipsiz bir uçurumla birbirinden ayrılmış iki farklı dünyayı temsil eder. Her ne zaman proletaryanın biçimsel uğraşıları ve çıkarları ile (bir bütün olarak ya da en ilerici kesimiyle) burjuvazininkiler özdeş gibi –örneğin, demokratik özlemler alanında– görünse, biçimlerdeki ve şiarlardaki özdeşliğin altında içerik ve siyaset bakımından en keskin ayrışma gizlenmiş olarak durur.

Bu şekilde oluşmuş bir toplumda ortaklaşa ya da birleşik iradeden, "ulus"un kendi kaderini tayin etmesinden söz edilemez. Eğer modern toplumların tarihinde "ulusal" hareketlere ve "ulusal çıkarlar" için mücadelelere rastlarsak, bunlar çoğunlukla burjuvazinin egemen katmanlarının sınıfsal hareketleridir; ki herhangi bir verili olguda bunlar ancak "ulusal çıkarlar" şekline bürünerek tarihsel gelişimin ilerici biçimlerini savunduğu sürece ve işçi sınıfı kendisini (burjuvazi önderliğindeki) "ulus" kitlesinden ayırt ederek bağımsız, aydınlanmış bir siyasal sınıf haline henüz gelmemiş olduğu sürece nüfusun diğer katmanlarının çıkarını temsil edebilir.

Öyleyse, Luxemburg'a göre, ulus fikri burjuvazinin toplumsal yaşamdaki dikey hiyerarşilere karşı yatay bağlantılar yaratmak için kullandığı ideolojik bir sis perdesidir. Egemen sınıf olarak burjuvaziye yarar sağlayan ulusal ekonomiler ve ulusal yönetimler oluşturmak için faydalı bir mekanizmadır. İşte bu nedenle, ulusların kaderlerini tayin hakkı fikrinin altedilmesi zorunludur.

Lenin, Luxemburg'un analizinin bütününe itiraz etmiyordu. Burjuvazinin kendi sınıfsal gücünü en etkili şekilde ulusal bünye sayesinde kullandığı konusunda onunla aynı görüşteydi. 1914'te verdiği yanıtta, "[Milliyetçi] hareketlerin ekonomik temeli," diye

yazıyordu, “burjuvazinin meta üretiminde kesin zaferi kazanmak için ülke pazarını ele geçirmesi, aynı dili konuşan insanların yaşadıkları siyasal olarak birleşmiş bölgelere sahip olması, bu dilin gelişmesine ve literatürde pekişmesine ket vurabilecek tüm engellerin kaldırılması gerektiği gerçeğidir.” Bu nedenle, diyor Lenin, “her ulusal hareketin eğilimi, modern kapitalizmin bu gereklerinin en iyi şekilde yerine getirilmesini sağlayan **ulusal devletler** oluşturma yönündedir. En derin ekonomik etmenler bu amaca yöneliktir ve bu nedenle, Batı Avrupa’nın tümünde, hatta tüm uygar dünyada, kapitalist dönemin **tipik**, normal devleti ulusal devlettir.” Bu konuda Lenin ile Luxemburg arasında hiç ayrılık yoktur, ulusal hareketlerin kapitalist gelişimle aynı doğrultuda gittiği ve milliyetçiliğin avantajlarından ilk olarak burjuvazinin yararlandığı görüşünü ikisi de paylaşmaktadır.

Eğer bu analiz bu kadarla kalıyorsa ve doğruysa, o zaman Luxemburg’un milliyetçiliğe duyduğu antipati Lenin’in ikircikliliğinden daha tutarlı görünür. Ama hepsi bu kadarla kalmaz, hiç değilse Lenin açısından. Lenin’in öne sürdüğüne göre, Luxemburg’un milliyetçilik fikrine yaklaşımı ulusal sorunu ekonomiye ve ekonomik bağımsızlığa indirgiyordu. Siyasal sorunla, sömürgeleştirilmiş halkın duyduğu özgürlük açlığıyla ilgilenmiyordu. Kapitalizmin ulusal bünyeden çıkıp genişleme eğilimi emperyalizmin tohumlarını içeriyordu –ekonomik gelişiminin belirli bir aşamasında, ulusal burjuvazi ulus devletin avantajlarına gereksinim duyuyordu; ama dinamizmi onu dışarıya doğru ittikçe, bu burjuvazinin hırsları aristokratik atalarının emperyalist emellerini taklit ediyordu. Lenin, işte bu nedenle, ezenlerin (Büyük-Rusların ve İngilizlerin) milliyetçiliği ile ezilenlerin (Polonyalıların ve İrlandalıların) milliyetçiliği arasında ayrım yapıyordu. Lenin’in 1915’te yazdığına göre, bu ayrım, “emperyalizmin **özü**dür.”[310] Ezenlerin, söz gelimi Büyük-Rusların ve İngilizlerin milliyetçiliğine karşı her zaman mücadele edilmelidir. Onların milliyetçiliğinin karakterinde desteklenmeye değer hiçbir şey yoktur. Sahip oldukları şovenizm onları dünyayı fethetmeye

yöneltir; bu, ezilenlerin esenliğini bozmakla kalmayıp, kendi yurttaşlarını da yozlaştıran bir dinamiktir. 10 Aralık 1869'da Marx, İrlanda sorunu konusunda Engels'e şöyle yazıyordu. "İrlanda'dan kurtulmadığı sürece İngiliz işçi sınıfı, hiçbir zaman herhangi bir başarı gösteremeyecektir. Kaldıraç İrlanda'da uygulanmalıdır," diyordu. "İngiltere'de İngiliz gericiliğinin kökleri İrlanda'nın boyunduruk altında tutulmasındadır" (Lenin 1914'te yazdığı broşürde bunun bir kısmını aktarır).[311] Lenin, 1915'te kendi kaderini tayin etmeyle ilgili yazdığı incelemede Marx'ı kaynak alarak şöyle diyordu: " [İngilizlerin] özgürlüğü, başka bir ulusu eziyor olmaları gerçeğinden dolayı sıkıntılı ve sakattı. İrlanda'nın ayrılmasını talep etmemiş olsaydı, İngiliz proletaryasının enternasyonalizmi farazi bir ifade olarak kalırdı." Lenin'in Rusya Sosyal Demokratlarından ezilen ulusları için özgürlük talep etmelerini istediği Rusya'da da neredeyse aynı mantık geçerliydi. "Polonya'daki milliyetçiliğe karşı savaşıma dalan Rosa Luxemburg," diye yazıyordu Lenin, "Büyük-Rus milliyetçiliğini unutmuştur; oysa Büyük-Rus milliyetçiliği, şu anda en güçlü olanıdır, bu milliyetçilik, daha az burjuva ve daha çok feodal olanıdır ve demokrasi ile proletaryanın savaşımı önünde en büyük engel budur." Buna karşı durulması gerekliydi. Ne Lenin ne de Luxemburg aksini düşünüyordu.

Lenin'in yaptığı ayrımın ikinci kısmında aralarındaki fark keskindi. Büyük güçler yalnızca hâkimiyetleri altındakilerin ekonomilerini ilhak etmekle kalmazlar, siyasal güçlerini de kuruturlar. Ezilen ulusların kendi kaderlerini tayin etmeleri hem ezilen burjuvazinin ekonomiyi kendi amaçları için kullanma planlarını, hem de ezilen proletaryanın ulusun nasıl örgütleneceği konusunda burjuvaziyle mücadele etme umudunu içerir. "**Her** ezilen ulusun burjuva milliyetçiliği," diyordu Lenin, "zulme **karşı** yönelmiş olan genel bir demokratik içerik taşır ve bizim, ulusal ayrıcalıklar sağlama eğiliminden bunu kesin olarak ayırt ederek; Polonyalı burjuvanın Yahudilere zulmetme eğilimine karşı savaşım vererek vb., vb. **kayıtsız şartsız** desteklediğimiz işte bu içeriktir." Lenin bu **kayıtsız şartsız** desteğin formülünü özenle geliştirdi. Eğer

ezilen ulusun burjuvazisi “ezene karşı savaşır” ise, o zaman Sosyal Demokratlar onları tüm kalpleriyle desteklerler. Ama eğer “ezilen ulusun burjuvazisi **kendi öz** burjuva milliyetçiliğinin çıkarlarını savunuyorsa,” o zaman Sosyal Demokratlar onlara karşı dururlar. “Ezen ulusun ayrıcalıklarına ve zulmüne karşı savaşırız, ama ezilen ulusun kendisi için ayrıcalıklar sağlama yolundaki çabalarına destek olmayız.”

Ezilen ulusun burjuvazisinin “çabalarına destek olmamak,” Sosyal Demokratların ve sınıfsal müttefiklerinin önüne, onları liberallerden ve sınıfsal müttefiklerinden ayıran kritik bir görev koyar. Sosyal Demokratlar hem ezilen ulusun milliyetçiliğine hem de ezilen ulusun burjuvazisinin ezen ulusun burjuvazisinin yerine geçme çabalarına karşı çıkarlar. Ezilen ulusa mensup işçiler ezilen ulusun burjuvazisinin egemenliğine boyun eğmeyecekler, aksine emperyalist burjuvaziye karşı savaşırken gösterecekleri aynı kararlılıkla onun da karşısına çıkacaklardır. Ulusun kendi kaderini tayin etmesi için verilen savaşım metropol ülkedeki ve çevre ülkelerdeki işçileri bölmemelidir. Metropol ülkedeki işçiler emperyalist milliyetçiliğe karşı, çevre ülkelerdeki işçiler ise kendi burjuvazilerinin milliyetçiliğine karşı savaşmalıdırlar. Çevre ülkelerdeki işçiler, kendilerinden beklenen stratejinin ve taktiklerin karmaşıklığıyla göz korkutan iki yanlı bir görevle karşı karşıyadırlar. Hem “tüm ulusların kaderlerini tayin hakkının tam ve mutlak olarak doğrudan, hiç tereddütsüz tanınması” için hem de “sınıf mücadelesinde uluslararası birlik için işçilere aynı açıklıkla çağrı yapılması” için savaşım vereceklerdir. Başka bir deyişle, Sosyal Demokratlar başlı başına bir amaç olarak milliyetçilikle ilgilenmezler. Nihai amaç proletarya enternasyonalizmidir, ama bunun yolu ezilenlerin milliyetçiliğinden geçer. Öyleyse, Sosyal Demokrasinin ikili görevi, “ulusal hak eşitliği ve işçilerin uluslararası dayanışması” için savaşmaktır.[312]

Ezilenlerin bu milliyetçiliği kendini hangi pratik yollarla dışa vurur? Lenin, ezilen bölgelerin ezen uluslardan ayrılmaları gerektiğini ya da başka bir deyişle, bağımsızlıklarını kazanmaları

gerektiğini savunuyordu. Eğer Sosyal Demokrasi ayrılma hakkı için çağrıda bulunmazsa, benimsediği politika, “içi boş bir söz, ikiyüzlü bir oyun olmaktan öteye gitmez.” Açıkçası, “ulusların kaderlerini tayin hakkı, o ulusların yabancı ulusal yapılardan siyasal olarak ayrılmaları ve bağımsız bir ulusal devlet kurmaları anlamına gelir.” Ama bağımsız bir ulusal devlet, sürecin sonu değildir. Lenin, milliyetlere ve kendi kaderini tayin hakkına ilişkin Marksist kuramda işte bu açıdan yeni bir çığır açmıştır (ama yine burada da Marx’ın İrlanda sorunu konusunda Engels’e yazdığı mektuplardaki içgörülerden yararlanmıştır). Marksistler ve Sosyal Demokrasi daha büyük coğrafi yapılanmaların ekonomik ve siyasal avantajlarını kabul ederler: Bunlar hem daha fazla kaynağa ve daha geniş piyasalara hâkim olabilirler hem de askerî istila durumunda daha az zarar görürler. Nihai amaç büyük, türdeş olmayan bölgeleri kapsayan enerjik ve hakiki birlikler oluşturmaktır.

> Ekonomik olarak küçük parçalara ayrılmış bir dünya düşlediğimiz için ya da küçük devletler idealini alkışladığımız için değil, aksine, daha büyük devletlerden ve yakınlaşmadan, hatta ulusların kaynaşmasından, ama bunun, ayrılma özgürlüğü olmaksızın **düşünülemeyecek** gerçekten demokratik, gerçekten enternasyonalist bir temele oturmasından yana olduğumuz için kendi kaderini belirleme özgürlüğü, yani bağımsızlık özgürlüğü, yani ezen uluslardan ayrılma özgürlüğü talep ederiz.

Lenin, Mart 1916’da kaleme aldığı “Kendi Kaderini Tayin Etme Üzerine Dokuz Tez”de, “ayrılma hakkı olmadan özgür birlik bir yalandan ibarettir,” diye yazıyordu. Ezilen bir ulusun ayrılması, diyordu Lenin, “sonuç olarak ulusların parçalanması yönünde değil, federasyon yönünde bir adımdır, ama merkezîleşme yönünde, siyasal ve ekonomik merkezîleşme, ama demokrasi temelinde merkezîleşme yönünde bir adımdır.” Ağustos 1915’te Lenin, bu ayrılma hakkını savunmak, diye yazıyordu, “hiçbir surette küçük devletlerin oluşturulmasını teşvik etmek anlamına gelmez, aksine, daha büyük yönetimlerin ve yönetim birliklerinin daha özgür, daha korkusuz, bu nedenle de daha geniş ve daha evrensel oluşumunun yolunu açar –kitleler için daha avantajlı ve ekonomik kalkınmaya daha uygun bir olgudur bu.” Kapitalizm tüm gezegeni kapsamak

üzere dinamik olarak büyüyor ve gitgide genişleyen hareket alanları arıyor. Bu eğilim yalnızca şirketlerin piyasa üzerinde tekelci denetim sağlama yönünde bir araya toplanma eğiliminden ibaret değildir, devletler de emperyalist ya da sömürgeci politikalarla genişleme yönünde eğilim gösterir (Lenin'in 1916'da kaleme aldığı *Emperyalizm* broşüründe saptadığı genel dinamik budur). Lenin 1915'te, "Emperyalizm kapitalizmin aşırı büyüyerek ulusal devletlerin çerçevesini aşması anlamına gelir," diye yazıyordu, "ulusal baskının yeni bir tarihsel temelde genişlemesi ve keskinleşmesi anlamına gelir." Tekelci sermaye büyük, emperyalist devletlerde gelişti. Emperyalizm, zamanın ekonomi politiğinden kaynaklanıyordu. Onun karşısına ahlakla değil, gücünü baltalayıcı siyasal hareketlerin artan gelişimiyle, yani proletarya hareketlerinin ve ezilen ulusların hareketlerinin birleşik gücüyle çıkmak gerekliydi. Lenin'in savunduğuna göre, "Bundan çıkan sonuç, sosyalizme yönelik devrimci mücadeleyi ulusal soruna ilişkin devrimci bir programla **bağlantılı** kılmamız gerektiğidir." Luxemburg, "ulusların kaderlerini tayin hakkı" için değil, "ulusal baskıdan kurtuluş" için savaşıyordu. Onun gözünde, ulusal baskı salt başka bir baskı biçiminden ibaretti ve salt başka bir baskıcı güç olarak ona karşı durulmalıydı. Lenin'in gözünde, ulusal baskı emperyalizmin işleyişinde özgül bir rol oynuyordu ve onun karşısına özgül bir biçimde, ezilen milliyetlerin ulusal kültürlerini diğer kültürlerden ayrı bir şey olarak dondurmak için değil, geleceğin proleter enternasyonalist birliği yönünde çalışmak için onların ayrılmaları teşvik edilerek çıkılmalıydı. Bu nedenle, Lenin'in yaklaşımı ahlaksal bir yaklaşım değil, emperyalizm ve ona karşı ortaya çıkan ulusal hareketler konusunda yaptığı analizden doğan bir yaklaşımdı. Onun milliyetçiliği onaylaması, küçük devletlerin bir şekilde emperyalizmin altını oyacağı varsayımına dayanmıyordu; her birindeki proletaryanın karşılıklı bağlar kurduğu demokratik devletlerin hakiki bir birlik oluşturmak için yeni ekonomik ölçekten yararlanabilecekleri anlayışına dayanıyordu.

Milliyetçilik, Luxemburg'un iğneleyici bir dille ifade ettiği gibi, "altın tabaklardan yemek yeme hakkı" anlamına gelmezdi." Ama Lenin'in belirttiği gibi, üç maddelik bir gündemin parçası olduğu anlamına gelirdi:

• Tüm ulusların tam eşitliği.

• Ulusların kaderlerini tayin hakkı.

• Tüm uluslardan işçilerin birleştirilmesi.

Bu, "Marksizmin ... işçilere öğrettiği ulusal program"dır.

1915'te Avusturyalı Marksist Karl Radek, ulusların kaderlerini tayin etmesine yönelik mücadelenin "hayalî" olduğunu iddia ederek tüm gücüyle tartışmaya katıldı ("İlhaklar ve Sosyal Demokrasi," *Berner Tagwacht*, 28-29 Ekim). Radek'in itirazları arasında Lenin'i küplere bindiren itiraz, hakikaten sınıfsal bir projenin kapitalizmi tehdit etmeyen demokratik siyasal talepleri reddedeceğiydi. Lenin'in savunduğuna göre, kapitalizm çağında kazanılabilecek bazı demokratik talepler vardır ve sosyalist bir toplumda bile mücadele edilmesi gereken başka talepler vardır. "Kapitalizme karşı-devrimci mücadeleyi tüm demokratik taleplere ilişkin devrimci bir programla ve devrimci taktiklerle birleştirmeliyiz: bir cumhuriyet, bir milis, halkın seçtiği yöneticiler, kadınlar için eşit haklar, ulusların kaderlerini tayin etme hakkı vb. Kapitalizm varlığını sürdürürken, tüm bu talepler ancak istisnai olarak ve eksik, çarpıtılmış bir biçimde gerçekleştirilebilir." Sosyal Demokrasi, "demokratik taleplerimizin her birini tutarlı biçimde devrimci bir anlayışla formüle" etmelidir, çünkü proletaryaya "en tutarlı ve kararlı devrimci demokrasi ruhuyla eğitim" verilmelidir. Ezilen ulusların kaderlerini tayin hakkına karşı çıkmak, onların demokratik haklarını tanımamaktan ve devrimci demokrasiyi baltalamaktan başka bir şet değildir.

• • •

Lenin'in 1914-1916 arasında geliştirdiği formülasyon, Sovyet devriminden (1917) sonra uygulamada açık seçik bir tutum

alınmasına olanak sağladı. Ulusların kaderlerini tayin etmesi doğrultusunda iki görev kendini gösterdi.

(1) Yeni Sovyet devleti kendi bünyesindeki milliyetler sorununu nasıl ele almalıydı?

(2) Yeni oluşturulan Komünist Enternasyonal (1919) sömürgelerdeki milliyetçi hareketleri nasıl karşılamalıydı?

3 Ocak 1918'de Lenin, Tüm Rusya Merkez Yürütme Komitesi'nin üyesi olarak, "Çalışan ve Sömürülen Halkların Hakları Bildirgesi" taslağını hazırladı. Bu taslak daha sonra Üçüncü Tüm Rusya Sovyetler Kongresi'nde 1918 Anayasası olarak kabul edildi (1924 Anayasası'nda da bu öz korundu). İkinci madde, Sovyet Cumhuriyeti'nin "Sovyet ulusal cumhuriyetlerinin bir federasyonu olarak özgür ulusların özgür birliği ilkesine" dayandığını belirtir. Halk Komiserleri Konseyi halihazırda Finlandiya'nın bağımsızlığını ilan etmiş, Rus birliklerini İran'dan geri çekmiş ve Ermenistan'ın kendi kaderini tayinini kabul etmişti. Kâğıt üstünde, bu tartışılmaz bir şeydi. Sorun, ayrılma hakkı tanınmış olan o sınır devletlerindeki karşı-devrimci güçlerin yeni Sovyet devletine saldırmalarıydı. Sovyetler alelacele bu devletler ile (örneğin, Ermenistan, Azerbaycan ve Gürcistan ile) ittifak kurma çabasına girdi, buralardaki Bolşevik yanlısı güçler Sovyetler tarafından desteklendi ve karşı-devrimciler yenildi. Bir ulusun kendi kaderini tayin etmesi, Sovyetler'e düşman olmadıkları sürece devletlere kâğıt üzerinde bağımsızlık tanıyan bir formüldü. Bu devletlerdeki Bolşevikler (söz gelimi, Yuri Pyatakov) bunların kendilerini dağıtarak Rusya'ya tam katılımını savundukları zaman, Lenin onları Büyük-Rus olarak nitelendirerek bu teze karşı çıktı. Kendi kaderini tayin ilkesi, karşı-devrim yeni Sovyet devletini tehdit ettiği zaman bile dokunulamaz bir ilkeydi (Luxemburg, Rusya Devrimi konusundaki incelemesinde, bunu bir zayıflık olarak şöyle saptıyordu: *"Lenin ve yoldaşları, 'ayrılma' noktasına varacak kadar ulusal özgürlüğün savunucusu olmakla, Finlandiya'yı, Ukrayna'yı, Polonya'yı, Litvanya'yı, Baltık ülkelerini, Kafkaslar'ı vb. Rus devriminin sadık birer müttefikine dönüştüreceklerini açıkça bekledikleri halde, bunun tam aksi bir*

manzaraya tanık olduk. Birbiri ardına bu 'uluslar' kendilerine yeni tanınmış olan özgürlüğü, Rus devrimine karşı onun ölümcül düşmanı olan Alman emperyalizmiyle ittifak kurmak ve Almanların koruması altında karşı-devrim bayrağını bizatihi Rusya'ya taşımak için kullandılar"). 1922'de Stalin, "özerkleştirme" denilen bir siyasetle yeni sınır devletlerinin haklarını kısıtlamak istedi, yani bu devletler kendilerini dağıtarak SSCB'ye katılacaklar ve itibari özerklik kazanacaklardı. Lenin bu siyasete kesinlikle karşıydı. "Biz kendimizi, Ukrayna SSC'yi ve diğerlerini eşit düşünüyoruz ve onlarla eşit bir temelde yeni bir birlik, yeni bir federasyon oluşturuyoruz." Bu federasyon Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'ydi, yani SSCB'ydi. Bu ilke zaten 1918 tarihli taslakta ve ilk Sovyet Anayasasında yer alıyordu:

> Aynı zamanda, Rusya'daki tüm uluslardan işçi sınıflarının gerçekten özgür ve gönüllü, dolayısıyla da daha sağlam ve kararlı birliğini yaratmaya çaba gösteren Kurucu Meclis, kendi görevini, bir Rusya Sovyet Cumhuriyetleri federasyonunun temel ilkelerini koymakla sınırlı tutarken, federal yönetime ve diğer Sovyet kurumlarına katılmak isteyip istemediklerini ve istiyorlarsa hangi koşullarda katılmak istediklerini kendilerinin yetkili Sovyet kongrelerinde bağımsız olarak belirleme sorumluluğunu her ulusun işçilerine ve köylülerine bırakır.

SSCB bünyesinde federasyon mantığı benzer şekilde sömürge sorunu için de geçerliydi. Lenin, 1918 bildirgesinde, "bir avuç seçilmiş ulusa mensup sömürücülerin zenginliğini Asya'daki, genel olarak sömürgelerdeki ve küçük ülkelerdeki yüz milyonlarca emekçi halkın köleleştirilmesi üstüne kurmuş olan burjuva uygarlığının barbarca politikasından yeni devletin tamamen kopması" gerektiğini yazmıştı.

Komünist Enternasyonal (Komintern) 1919'da ilk toplantısı için bir araya geldiğinde, Sovyet deneyiminin yarattığı sevinç Avrupa'da (özellikle Almanya'da) devrim olasılığıyla ve Asya'da işçi sınıfı ve köylü hareketlerinin ortaya çıkışıyla birleşerek toplantıya damgasını vurdu. Komintern "tüm dünya proletaryası"na seslenerek, "sömürgelerin kurtuluşu ancak metropol ülkelerdeki işçi sınıfının kurtuluşuyla birlikte mümkündür," dedi. "Yalnızca Annam, Cezayir ve Bengal işçileri ve köylüleri değil, İran ve Ermenistan işçileri ve

köylüleri de ancak İngiltere ve Fransa işçileri *Lloyd George'u ve Clemenceau'yu* devirdikleri ve devlet iktidarını kendi ellerine aldıkları zaman bağımsız var olma fırsatına kavuşacaklardır.*"* *Toplantıda, ezilen ulusların milliyetçiliğinden pek söz edilmedi.* Almanya'da devrimin yenilgisi ve sömürgelerdeki aksilikler Komintern'de (1920) daha temkinli bir havanın oluşmasına yol açtı. *Lenin'in sömürge (Doğu) sorununa ilişkin görüşleri, ezilenlerin milliyetçiliklerine yönelik daha geniş kapsamlı tutumundan kaynaklanıyordu. Lenin'i biraz yavaşlatarak sömürgecilik karşıtı milliyetçiliği daha coşkulu şekilde desteklemesini engelleyen, Hindistanlı Marksist M. N. Roy'un varlığıydı.* Komintern*'in ikinci tezi, Lenin'in kendi taslağı ile Roy'un yaptığı düzeltmeler arasında bir uzlaşma formülü olarak ortaya çıktı (Hollandalı Marksist Henk Sneevliet ikisini orta noktada buluşturdu),*

> Burjuva demokrasisine karşı savaşım ve burjuva demokrasisinin yalanlarının ve ikiyüzlülüğünün açığa vurulması olan asıl hedefine uygun olarak, burjuvazinin boyunduruğunu atmak için savaşım veren proletaryanın bilinçli temsilcisi olan Komünist Parti, ulusal sorunda da esas olarak soyut ve biçimsel ilkeleri değil, en başta somut tarihsel durumun ve her şeyden önce iktisadi durumun tam bir değerlendirmesini vurgulamalıdır. İkinci olarak, ezilen sınıfların, emekçilerin, sömürülenlerin çıkarları ile egemen sınıfın çıkarlarının ifadesinden başka bir şey olmayan genel ulusal çıkar kavramı arasındaki açık seçik ayrımı vurgulamalıdır. Üçüncü olarak, dünya nüfusunun büyük çoğunluğunun, mali sermaye ve emperyalizm dönemine özgü biçimde, küçücük bir ilerlemiş kapitalist ve aşırı ölçüde zengin ülkeler azınlığı tarafından sömürgeleştirilmesini ve mali köleliğini gizleyen burjuva demokrasisi yalanına karşı çıkarak, hak eşitliğinden yararlanmayan, ezilen, bağımlı uluslar ile bütün haklardan yararlanan, ezen ve sömüren uluslar arasında aynı açık seçiklikle ayrım yapılmasını vurgulamalıdır (2. Tez).

Ezilen ulusların burjuvazilerinin karakteri konusunda Lenin'in tereddüdünü açıkça ortaya koyması dışında, bu tez, kendi kaderini tayin konusunda Lenin'in kendi görüşüyle hiçbir şekilde çelişmez. Dokuzuncu tez, Komintern'in "bağımlı ve haklarından yoksun bırakılmış uluslardaki devrimci hareketlere söz konusu ülkelerin Komünist Partileri aracılığıyla doğrudan destek vermesi" çağrısında bulunuyordu. Aynı zamanda da 11. tezde Komintern'in, "geri kalmış

ülkelerdeki gerçekten komünist olmayan devrimci kurtuluş hareketlerine komünist kisvesi giydirme" girişimlerine karşı "kararlılıkla savaşım" vermesi gerektiği belirtiliyordu. Komintern, sömürgelerdeki devrimci hareketleri, "ancak tüm geri kalmış ülkelerde geleceğin proleter partilerinin öğelerini ve sözde değil gerçekten komünist öğeleri toplamak ve kendi özel görevlerinin, yani kendi ulusları içinde burjuva-demokratik akımlara karşı savaşımdan oluşan özel görevlerinin bilincine varacak biçimde eğitilmeleri için" desteklemelidir. Komintern'in yapması gereken şey, "proleter hareketinin bağımsız karakterini embriyon halinde de olsa koruyup sürdürmek"tir.

Lenin'in 1914'ten sonraki incelemelerinde dile getirdiği genel ilkeler Sovyet Anayasası'nda ve Komintern'de yüceltilerek gözetilmiştir, yalnızca yeni durumlara ve yeni sınıfsal yapılanışlara uyum sağlamak üzere bazı değişiklikler yapılmıştır.

Ek Okuma Önerileri

Milliyetçiliğe ve ulusların kaderlerini tayin hakkına ilişkin Marksist literatür, 1910'larda ve 1920'lerde yapılan tartışmaları ele alan çok sayıda yorumdan yoksundur. Kitapların çoğu partizanca bir yaklaşım içindedir, hem Luxemburg'un hem de Lenin'in milliyetçilik ve kendi kaderini tayin fikri konusunda sundukları pek çok şeyin olduğunu görmek istemez. Literatürden örnekler için bkz. Horace B. Davis, *Nationalism and Socialism. Marxist and Labor Theories of Nationalism to 1917*, New York: Monthly Review Press, 1967 ve Michael Löwy, *Fatherland or Mother Earth?: Essays on the National Question*, Londra: Pluto Press, 1998. 1910'larda ve 1920'lerde yapılan tartışmalara ilişkin okumalar temel öneme sahiptir ve John Riddel tarafından ustalıkla çevrilerek bir kitap dizisi halinde derlenmiştir: *Lenin's Struggle for a Revolutionary International: Documents, 1907-1916*, New York: Pathfinder, 1987; *Founding the Communist International: Proceedings and Documents of the First Congress, March 1919*, New York: Pathfinder, 1988; *Workers of the World and Oppressed People Unite! Proceedings and Documents of the Second Congress of the Communist International, 1920*, iki cilt, New York: Pathfinder, 1999 ve *To See the Dawn: Baku, 1920. First Congress of the Peoples of the East*, New York: Pathfinder, 1993. Sömürgecilik karşıtı milliyetçiliğin karmaşıklığı konusunda, benim yazdığım *Esmer Milletler: Halkların Üçüncü Dünya Tarihi*, İstanbul: Yordam Kitap, 2013'e bakın.

Çeviri: Şükrü Alpagut

309 V. İ. Lenin, *The Right of Nations to Self-Determination*, Moskova: Progress Publishers, 1967 [*Ulusların Kaderlerini Tayin Hakkı*, çev. Muzaffer Erdost, Sol Yayınları, 1968]. Horace B. Davis, Luxemburg'un Kraków'da yayınladığı *Przeglad Sozialdemokratyczny* dergisinde çıkan beş makalesini derledi. *The National Question. Selected Writings*, New York: Monthly Review Press, 1976.

310 Lenin, "Devrimci Proletarya ve Ulusların Kaderlerini Tayin Hakkı," *Collected Works*, Cilt 21.

311 Engels 24 Ekim 1869'da Marx'a şöyle yazıyordu: "İrlanda tarihi, bize, bir ulusun başka bir ulusu boyunduruk altına almasının ne büyük bir felaket olduğunu gösterir. İngilizlerin bütün kötülüklerinin kökeni İrlanda'ya varır. Henüz Cromwell dönemini inceleyemedim, ama şu kadarı benim için kesindir, eğer İrlanda'da askerî yönetim kurma ve orada yeni bir aristokrasi yaratma zorunluluğu olmasaydı, İngiltere'de tarihsel gelişme başka türlü olurdu."

312 Önceki bir formülasyonda Lenin, "ulusların kaderlerini tayini"nden yana değil, "proletaryanın kaderini tayini"nden yanaydı. "Kendi payımıza biz, halkların ya da ulusların kaderlerini tayin etmeleriyle ilgilenmekten çok, her milliyette proletaryanın kaderini tayin etmesiyle ilgileniyoruz." ("Ermeni Sosyal Demokratların Manifestosu Üzerine," *Iskra*, 1 Şubat 1903). Öyle görünüyor ki, bu tutum, burjuvazinin milliyetçiliğine her bakımdan karşı çıkılması ve Sosyal Demokratların ulusal bir bakış yerine sınıfsal bir bakış benimsemeleri gerektiğini savunan Luxemburg'un tutumuna yakındır. On yıllık süreçte Lenin bu tutumunu değiştirdi –"her milliyette proletaryanın kaderini tayin etmesi"ne artık vurgu yapmıyordu. Lenin, ezen milliyet ile ezilen milliyet arasındaki farkı artık görüyordu, bu da onun duruşunu büyük ölçüde değiştirdi.

Korkut Boratav

1959'da Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi'ni bitirdi. 1960 sonunda Siyasal Bilgiler Fakültesi'ne maliye asistanı olarak girdi. 1964'te, aynı fakültede, "iktisat doktorası"nı tamamladı. 1964-1966'da Cambridge Üniversitesi'nde araştırmalar yaptı. 1972'de doçent oldu. 1980'de Ankara Üniversitesi Senatosu'nca profesörlüğe yükseltildi. 1983'te Ankara Sıkıyönetim Komutanlığı'nca 1402 sayılı yasaya göre üniversitedeki görevine son verildi. 1984-1986'da Zimbabwe Üniversitesi'nde öğretim üyeliği yaptı. Danıştay kararıyla yeniden Siyasal Bilgiler Fakültesi'ne dönen Boratav, 2002'de emekli oldu. 1997-2003 arasında çeşitli tarihlerde UNCTAD (Cenevre)'de danışmanlık yaptı. 1997 yılı Türkiye Bilimler Akademisi "Hizmet Ödülü" sahibi olan Boratav, Bağımsız Sosyal Bilimciler grubunun kurucularından ve aktif üyelerindendir.

Eserlerinden bazıları şunlardır:

Gelir Dağılımı: Kapitalist Sistemde, Sosyalist Sistemde, Türkiye'de (Gerçek Yayınevi, 1969)*; Sosyalist Planlamada Gelişmeler* (SBF, 1973; Savaş Yayınları, 1982); *Türkiye'de Devletçilik* (Gerçek Yayınevi, 1974; İmge Kitabevi Yayınları, 2006)*; Tarımsal Yapılar ve Kapitalizm* (SBF, 1980; İmge Kitabevi Yayınları, 2004)*; Türkiye İktisat Tarihi: 1908-2007* (Türkiye İktisat Tarihi: 1908-1985 adıyla, Gerçek Yayınevi, 1988; İmge Kitabevi Yayınları, 2003-2010)*; 1980'li Yıllarda Türkiye'de Sosyal Sınıflar ve Bölüşüm* (Gerçek Yayınevi, 1991; İmge Kitabevi Yayınları, 2005); *İstanbul ve Anadolu'dan Sınıf Profilleri* (Tarih Vakfı/Yurt Yayınları, 1995; İmge Kitabevi Yayınları, 2004)*; Yeni Dünya Düzeni Nereye?* (İmge Kitabevi Yayınları, 2000, 2004); *Emperyalizm, Sosyalizm ve Türkiye* (Yordam Kitap, 2010).

Vladimir İlyiç Lenin

Emperyalizm: Kapitalizmin En Yüksek Aşaması

Korkut Boratav

Giriş

Bu yazı, Lenin'in 1916'da kaleme aldığı *Emperyalizm: Kapitalizmin En Yüksek Aşaması*'nı[313] tanıtmayı, değerlendirmeyi amaçlıyor. Yapıta, yaklaşık yüz yıl sonrasından bakıyorum. Bu nedenle yazıya, **bugünün emperyalizmi** ile başlamayı yararlı görüyorum. Böylece, 21. yüzyılın ilk çeyreğine yaklaşırken, emperyalist sistemin kökeni, oluşumu, evrimi, zaman içinde değişerek ortaya çıkan sonuçları ve belirleyici özellikleri üzerinde kuşbakışı bir gezinti yapmaya teşebbüs edeceğim. Elbette, önemli boşluklar, eksiklikler bırakarak...

Hikâye, kapitalizmin ulus devletlerin dışına taşmasıyla başlamalıdır; ama kapitalizm öncesine, 16. yüzyıldan itibaren Avrupa devletlerinin Asya, Afrika ve Güney Amerika coğrafyalarını sömürgeleştirmesine kadar uzanan bir "evveliyatı" da vardır. Başlangıç aşamasında yağma-soygun yöntemleri (talan, Avrupa'ya altın-gümüş aktarımı, köle ticareti, angarya) yaygındır. Metropollerde kapitalizmin filizlenmesi, sömürgelerden zaman içinde değişen, yenilenen kaynak aktarımı mekanizmalarıyla desteklenecektir.

Kapitalizmi dışarıya taşıyan ilk ekonomik mekanizma **dış ticaret** oldu ve sanayi devriminin hem öncesinde, hem sonrasında, Batı kapitalizminin gelişimine farklı katkılar yaptı. Sömürgelerle ticaretin yapısı, doğrultusu, gümrük oranları metropol devleti tarafından belirlendi; uzunca bir süre ayrıcalıklı şirketler, gruplar tarafından denetlendi. İngiltere'nin sanayi devriminden kaynaklanan rekabet gücüne karşı, Batı Avrupa ve ABD'de yüksek gümrük tarifeleri sanayi kapitalizminin gelişimini korudu. Buna karşılık, sömürgelere ve yarı-sömürgelere "kısmen cebren, kısmen de hileyle" serbest ticaret rejimleri kabul ettirildi.

Sanayi devriminin getirdiği üstünlük, başlangıçta dış ticaret hadlerinin çevre ekonomileri **lehine** dönüşmesine, pre-kapitalist sanayi kollarının tasfiyesine, gerilemesine yol açar. Ülke grupları arasında, **sanayi ve ham madde üretimi ikiliğine dayalı ilk büyük iş bölümü** böylece oluşur. Dünya ekonomisinde eşitsiz, hiyerarşik bir kutuplaşmanın başlangıcı da buradadır. Uzmanlaşma yerleştikten sonra, sanayi sermayesi, pre-kapitalizmin yaygın olduğu ham madde üreticileri karşısında **fiyat ilişkilerini ve dış ticaret hadlerinin seyrini** belirleyecek güce sahip olacaktır. İleri tarihlerde, emperyalizm sonrasında, uluslararası ticareti denetleyen dev şirketler, sömürgeleşme döneminin ayrıcalıklı gruplarının yerini alacak; milyonlarca üreticinin ham madde piyasalarında nihai fiyattan (değerden) aldığı pay, sistematik olarak baskı altında tutulabilecektir.

Ticaret yoluyla başlayan eşitsiz bağlantılar, sermaye hareketlerinin önce dış borçlanma biçiminde başlaması, hızlanması ile gelişecektir. Yayılmacı politikaların yükselttiği askerî giderler, mağlupların savaş tazminatı, yarı-bağımsız devletlerin iflası borçlanma gereksinimlerini artırır. Böylece, 19. yüzyıl, bankaların, finans sermayesinin, büyük boyutlu dış kredilerin; kısacası **sermaye ihracının** hızla genişlediği bir dönem olacaktır. **Kapitalizmin emperyalizme dönüşümü** bu noktadan başlatılabilir. Sermaye ihraç eden ülkenin bankaları dışında, borç senetlerinin faiziyle, menkul varlıkların getirileri ve değer artışlarıyla varlıklarını sürdüren

rantiyeler katmanı da önem kazanır. Diğer kutupta ise borçlanan devletler, toplumlar söz konusudur. Böylece, ülkeler arasında (borçlu toplumdan metropol sermayesine) aktarılan bir sömürü kategorisi, faiz biçiminde ortaya çıkar. Faiz akımlarının ve (gerektiğinde) anapara alacaklarının güvence gereksinimi, borçlu ülkeyi bir dizi siyasi bağımlılık koşullarına mahkûm edebilir.

Finans kapitalin büyümesine sanayi sermayesinde merkezîleşme, yoğunlaşma refakat eder. Rekabet, rekabeti öldürür; adım adım tekelleşmenin yaygınlaştığı bir döneme geçilir. İç talepten, aşırı birikimden kaynaklanan kısıtlar, **doğrudan yatırım biçimindeki sermaye ihracı**nı da kamçılar. Ham madde gereksinimi dış ticaret yerine madenciliğe, tarıma dönük yatırımlarla sağlanmaya başlar; altyapı yatırımları bunlara refakat eder. Zamanla, çevre ekonomilerinin tüketim mallarından başlayarak, iç talep öğelerini karşılamayı üstlenen yabancı yatırımlar da yaygınlaşır. Yatırımcı şirketlerin kârları, metropole aktarılabilen bir başka sömürü kategorisi olarak ortaya çıkar.

Emperyalist sistem, böylece, dünya ekonomisinde ikinci bir hiyerarşik kutuplaşmanın oluşmasına da yol açacaktır: Net anlamda **sermaye ihraç ve ithal eden ülkeler**... Alacaklılar/borçlular ayrımı, bu ana kutuplaşmanın bir alt öğesidir. Zıt yönlü iki akım söz konusudur: Metropolden çevreye kredilerden, doğrudan yabancı yatırımlarından oluşan **net sermaye ihracı** ve bunlardan türeyen **net sömürü** öğelerinin (kâr, faiz ve benzeri getirilerin) çevreden **metropole akımı**... Bu iki akımın karşılaştırılması, emperyalist sistemin ana kutupları (veya bu bloklarda yer alan ülke ekonomilerinden her biri için) **net kaynak aktarımı**nı verir. Bu aktarımların metropol ile çevre arasındaki net bilançosu zaman içinde yön değiştirebilir. Net kaynak aktarımlarının metropol lehine seyrettiği dönemlerde bu ülkelerdeki emekçi sınıflarının bunlardan pay alması ve bu durumun siyasete yansıması söz konusudur. Çevre toplumları lehine seyreden net aktarımlar ise, genellikle ekonomik canlanmaya ve yoğunlaşan bağımlılık ilişkilerine yol açar.

Kapitalizmin dış dünyaya, önce ticaret, sonra sermaye ihracı yoluyla taşması ve emperyalizme dönüşmesi, **dış dünyayı paylaşma** anlamına geldi. Önce sömürgelerin paylaşılması; daha sonra yarı-bağımsız ülkeler üzerinde hegemonya ("hayat alanı açma") yarışması, iki dünya savaşına yol açtı. Emperyalizm, böylece, siyasi hegemonya kurma, işgal ve savaş anlamına da geldi. Sömürge halklarının bağımsızlık talepleri kan dökerek yanıtlandı. Kapitalizmin doğasından kaynaklanan krizler, finans kapitalin sınırsız taleplerinin de katkısıyla ağırlaştı; yoğunlaştı ve 1929'daki büyük buhrana yol açtı.

İkinci Dünya Savaşı'nı izleyen otuz yıl, **kapitalizmin altın çağı** olarak da adlandırılır. Emperyalizmin bazı özellikleri bu dönemde çeşitlenerek süregeldi. Metropol kökenli "ulusal" sermayelerin daha da büyümesi, bazen ulus ötesi şirketlere dönüşmesi bunlardan biridir. Öte yandan emperyalizmin çatışmacı özelliklerinin belli ölçülerde hafiflemesi de aynı yıllarda gerçekleşti. ABD'nin hegemonik konumu ve doların dünya parası olması üzerindeki uzlaşma, emperyalist devletler arasındaki gerilimleri azalttı. Sistemler arası karşıtlık (soğuk harp) ön plana çıktı; ancak bu karşıtlığın sıcak çatışmalara dönüşmesi sınırlı ve yerel kaldı. Finans kapitalin, özellikle spekülatif sermaye hareketlerinin denetlendiği; temel sınıflar arasında refah devleti uzlaşmasının geçerli olduğu bir dönem söz konusu oldu. Sömürgeciliğin tasfiyesi de bu dönemde gerçekleşti. Siyasi hükümranlığa kavuşan çevre ülkeleri, sosyalist blokun da katkılarıyla, belli bir özgürlük alanını kullanabildiler; ciddi sanayileşme hamlelerini başlatabildiler. Emperyalizmin metropolü ile çevresi arasındaki ilişkiler, karşılıklı çıkar öğelerini öne çıkaran bir görüntü kazandı.

1980 sonrasındaki gelişmeler, otuz yıllık "altın çağ"ın, kapitalizm tarihinde istisnai bir dönem olduğunu ortaya koydu. **Sermaye**, dünya çapında sınırsız bir hegemonya oluşturmayı hedefleyen **kapsamlı bir karşı saldırıya** geçti. Finans kapitalin hareket serbestisini, sınırsız getiri arayışını (kazanç hırsını) frenleyen kısıtlara her yerde son verildi; banka kredileri ile spekülatif fon

akımları astronomik boyutlara tırmandı. Emperyalist devletler, çevre üzerindeki denetimlerinin yoğunlaşması üzerinde uzlaştılar. “Güney” coğrafyasının büyük bir bölümü, uluslararası sermayenin disiplini altına alındı. Sosyalist blokun çökmesi, denetim dışına çıkan çevre ülkelerine karşı silahlı “rejim değiştirme” yöntemlerini kolaylaştırdı. Ne var ki, finans kapitalin ve genel olarak sermayenin içsel ve dünya ekonomisine taşan çelişkileri, metropol kapitalizmini 1929’u izleyen en ağır bunalıma sürükledi. ABD’nin hegemonik gücü aşındı. Yeni yüzyılın ilk yirmi yılı tamamlanırken emperyalist devletler arasındaki çelişkiler sıcak çatışmalara dönüşmemektedir; ancak istikrarsızlık kalıcı hale gelmiştir ve dünya sisteminin geleceği, yapısı, işleyiş kuralları belirsizleşmiştir.

Bu uzun hikâyenin ikinci yarısında ortaya çıkan emperyalizmin ortak özellikleri üzerinde neler söyleyebiliyoruz?

Emperyalizm, kapitalizmin bir dünya sistemine dönüşmesinin son adımıdır. Kapitalizme özgü sömürü ilişkileri, ilave asimetrik öğelerle de beslenerek tüm dünyaya yayılır; ülkeler arası boyutlar kazanır. Uluslararası ticarette dev ticaret sermayesi ile çok sayıda (bazı hallerde pre-kapitalist) üretici karşı karşıya gelir; ticaret yoluyla sömürü söz konusu olur. Sermaye ihracı sömürü yaratır; kâr ve faiz akımlarına dönüşür. Hem metropol, hem de çevre toplumlarında önemli yapısal yansımalara yol açar; sistemin bünyesinde eşitsiz gelişime, ana kutuplar arasında asimetrik ilişkilere, yapısal bağımlılığa yol açar.[314]

• • •

1916 baharında Lenin Zürich’te *Emperyalizm*’i kaleme aldı. Kitap, Ekim Devrimi’nden aşağı yukarı altı ay önce Rusya’da yayımlandı. Lenin Rusça yayının önsözünde “*bu broşür, çarlık sansürü dikkate alınarak kaleme alındı*” diye yazıyor ve sansür nedeniyle “*sadece kuramsal, özellikle ekonomik bir çözümlemeyle sınırlı kalmış olmaktan... [ve] siyasete ilişkin zorunlu gözlemleri aşırı bir dikkatle ifade etmiş olmaktan*” ötürü hayıflanıyor (s. 169).

Lenin, iki kitabın emperyalizm üzerindeki çözümlemelerine, bulgularına önem veriyor; yer yer onlardan hareket ediyor; sıkça aktarıyor. Birincisi (Lenin'in bir "burjuva sosyal reformcusu" olarak nitelendirdiği) **John Atkinson Hobson**'un 1902 tarihli *Emperyalizm* adlı kitabının İngilizce baskısıdır. İkincisi ise Avusturya Marksistlerinden **Rudolf Hilferding**'in (Lenin'e göre "Marksizm ile oportünizmi uzlaştırma hatalarına rağmen çok değerli kuramsal çözümlemeler içeren") 1910 tarihli *Finans Kapital*'in[315] Rusça baskısıdır. Lenin, Rus Marksisti ve parti arkadaşı **Nikolay Buharin**'in 1915'te yayımlanan *Emperyalizm ve Dünya Ekonomisi*'ne[316] övgülü bir önsöz yazmış olmasına rağmen kendi kitabında bu düşünüre sadece bir kez (ve olumlu olarak) değinmektedir (s. 198). Kapitalizmin dış dünyaya taşmasının etkilerini incelediği için emperyalizm sorunsalı ile bağlantılı olan **Rosa Luxemburg**'un 1913 tarihli *Sermaye Birikimi*'ne[317] ise Lenin'in kitabında değinilmemektedir. Dönemin önde gelen Marksistlerinden *Karl Kautsky*'nin ortaya attığı (ve aşağıda tartışılacak olan) "ultra-emperyalizm" görüşünün eleştirisi ise, kitabın içinde önemli yer tutuyor.

Lenin, bunların dışında, doğrudan veya dolaylı olarak emperyalizmi ilgilendiren, 20. yüzyıl başlarındaki kapitalizmi inceleyen çok sayıda araştırmayı, istatistiği kullanıyor. Bazıları, Lenin'in keskin eleştirilerinden nasiplerini alıyor.

Aşağıda, Lenin'in *Emperyalizm*'ini, yazının başında ortaya koyduğum çerçeve ile küçük bağlantılar kurarak; yani yüz yıl sonrasının bilgileri, perspektifleri ışığında ve **dört başlık altında** tanıtıyorum ve tartışıyorum.

Lenin'in çözümlemesi, kapitalizmin uzun hikâyesinin bir yerinde üç alanda meydana gelen nicel ve niteliksel değişimlerle başlıyor: **Tekelleşme, finans kapital, sermaye hareketleri...** Emperyalizm, bu değişimlerin sonucudur. Kapitalizmin emperyalizme dönüşmesi, dünya sisteminde, ayrıca sistemin merkezinde, çevresinde farklı **yapısal etkiler** ortaya çıkarmıştır. Lenin kitabını Cihan Savaşı'nın içinde ve İkinci Enternasyonal'in savaş karşısındaki tavrı ile

mücadele ederken kaleme almıştır. Bu nedenle emperyalist devletlerin dünyayı paylaşma yöntemlerini tartışması kaçınılmaz olmuştur. Bu, **çatışmacı veya uzlaşmacı emperyalizm** seçeneklerinin, senaryolarının incelenmesi anlamına gelmiştir. Lenin'in katkıları, kapitalizmin son **yüz yıllık bilançosu** içinde nasıl bir yere oturmaktadır? Yazı, bu soruyu kısaca yanıtlayarak son bulacaktır.

• • •

Tekelleşme, finans kapital, sermaye hareketleri

Lenin, emperyalizmi kısaca *"kapitalizmin tekelci aşaması"* olarak tanımlıyor ve bu aşamaya geçişin sistemde gerçekleşen beş dönüşüme dayandığını ileri sürüyor: (1) Üretimde tekelleşme; (2) banka ve sanayi sermayelerinin bütünleşmesi sonunda oluşan finans kapital; (3) sermaye ihracı; (4) sermaye gruplarının dünya ekonomisini paylaşması; (5) büyük kapitalist devletlerin dünya coğrafyasını (sömürgeleri ve yarı-sömürge ülkeleri) paylaşması (s. 232)...

Kapital, sermayenin merkezîleşme ve yoğunlaşma eğilimleri nedeniyle rekabetin rekabeti tasfiye edici etkilerini ortaya koymaktaydı. Lenin, bu sürecin, yüksek gümrük tarifeleriyle sanayilerini koruyan Kıta Avrupası'nda (örneğin Almanya'da) daha hızlı; Britanya'da daha yavaş ilerlediğini (s. 179); 1873 krizinden sonra hızlandığını; 20. yüzyılın başlarında tamamlanarak sistemin tekelci kapitalizme dönüştüğünü düşünüyor (s. 181). "Tekel" kavramı, Lenin'de geleneksel iktisadın tanımından farklıdır. Küçükleri yutarak, rekabeti öldürerek büyüyen şirketlerden, tröst ve kartellerden, birleşme ve gruplaşmalardan oluşan bir **tekelleşme eğilimi** söz konusudur. Bu eğilimin derecesini, Lenin, toplam üretim değerinde veya işçi sayısında "büyük" şirketlerin paylarındaki artışla belirlemektedir.

Lenin'in kastettiği "tekelleşme eğilimi"nin, zamanı için doğru, geçerli bir teşhis olduğu söylenmelidir. *Emperyalizm*

yayımlandığında, tam tekelleşmenin tehlikelerinin algılanması ve ("popülist" küçük burjuva muhalefetinin de etkili olduğu) anti-tröst düzenlemeleri ile frenlenmesi, Avrupa'da değil (bir örneği 1890 tarihli Sherman yasası olan) ABD için geçerli idi. Bu eğilim, sonraki yüz yıla da damgasını vuracak; ancak, bunu, bir yandan büyükler içindeki çürük yumurtaları ayıklayarak; bir yandan da tabandan yeni filizlenmelere yer açarak sürdürecektir. Kapitalizmin doğası, bu türden çelişkili gelişimleri kaçınılmaz kılar. Öte yandan, ABD'de olduğu gibi, hem tekelleşme eğilimini koruyan; hem de bu eğilimin aşırı sonuçlarını denetleyen yasal ve kurumsal düzenlemeler, zamanla Avrupa'da da yaygınlaşacaktır.

Lenin, finans kapitalin önemindeki artışı, tekelleşmeden sonra, ikinci sıraya koymaktadır. Kapitalizmin gerçek tarihi içinde ilk sırada yer alması bana daha doğru geliyor. *Emperyalizm*, rekabetçi kapitalizm döneminde bankacılığın, tasarruf sahipleri ile kapitalistler arasındaki "*aracılık*" ve "*tüm kapitalist sınıfın muhasebecisi olma*" işlevlerini hatırlatarak konuya giriyor. Bu işlevler, bankaların hızla büyümesi, yoğunlaşması ile nitelik değiştirir; "çeşitli kapitalistlerin finansal durumları üzerindeki kesin bilgi ... giderek bunların denetlenmesi ile sonuçlanır." Borsaların sermaye birikiminde oynadıkları rol giderek bankalarca üstlenilir (s. 188, 191-194). Son aşamada, banka sermayesi, şirketler arası ortaklıklar, holdingler oluşturarak büyük ölçüde sanayiyi denetlemeye başlar; "*sanayici kapitalist, giderek bankaya daha fazla bağımlı hale gelir. ... Fiilen sanayi sermayesine dönüşen banka sermayesine ben finans kapital diyorum.*" (s. 196, 200)

Lenin, sözü geçen dönüşümün "fiilî" olduğuna değinmektedir; yine de 20. yüzyıl başlarında Avrupa'da, özellikle Almanya'da bankaların sanayi sermayesi üzerindeki artan nüfuzundan hareketle abartılı bir genellemeye gittiği söylenebilir. Bu genellemeye destek sağlayan (ve örneğin ABD'de borsaların öncü rolünü dikkate almayan) bilgi malzemesi nedeniyle *Emperyalizm*'i eleştirmek fazla anlamlı değildir. Önemli olan, finans kapitalin sistem içerisindeki göreli ağırlığının çarpıcı boyutlarda, yepyeni (ve ABD, Kıta

Avrupa'sı, Britanya'da farklılaşan) biçimlerde ilerlemesidir. Lenin'in 1916'da bu doğrultudaki saptamalarının, önce 1929 bunalımına kadar gerçekleşen; sonra da 1980'i izleyen yıllardaki gelişimlerle önemli paralellikler taşıdığı ortadadır. Örneğin 1933'te ABD'de Roosevelt döneminde Glass-Steagal yasası ile yasaklanıp; 1980 sonrasında adım adım izin verilen; 1999'da Clinton döneminde ise tamamen serbestleşecek olan "yatırım bankacılığı"nın çeşitli örneklerine Lenin 1916'da değiniyor. Geleneksel bankacılık işlevleri arka plana kaymış; tahvil, hisse senedi ihracı, şirketlerin birleşme ve edinimlerini örgütleme işlevleri bankalarca üstlenilmiş; çeşitli spekülatif faaliyetlerin de katkılarıyla finansal sektör nitelik değiştirmiştir. (s. 205-207) Bu durum, 1929 ve 2007-2008 krizlerinin arifesindeki finansallaşmanın yansımaları ve sonuçlarıyla yakın benzerlikler gösteriyor.[318]

Yüz yıl sonrasının gelişmelerine bakıldığında, Lenin'in belirlediği üçüncü olgunun, sermaye ihracının ayrı bir öncelik taşıdığı vurgulanmalıdır. *"Serbest rekabetin egemen olduğu eski kapitalizmin tipik durumu **mal ihracıdır**. Tekellerin hükümran olduğu kapitalizmin en son aşamasının tipik durumu ise **sermaye ihracıdır**."*(s. 212) Metropoldeki *"aşırı birikim"*, çevredeki (geleneksel terminoloji ile) "göreli faktör fiyatları"nın çekim gücü ile karşılaşınca, sermaye ihracı kaçınılmaz olur: "İlerlemiş ülkelerde sermaye birikimi devasa oranlara ulaşmış; çok yüksek bir 'sermaye fazlası' oluşmuştur. ... Kapitalizm bugünkü gibi var oldukça, sermaye fazlası, *ülkedeki kitlelerin hayat standardını yükseltmek için kullanılamaz; zira bu, kapitalistlerin kârlarının düşmesi anlamına gelir. Bunun yerine, kârları artırmak için sermaye [fazlası] geri kalmış ülkelere ihraç edilecektir. Bu ülkelerde sermaye kıt, ham maddeler ve toprak göreli olarak ucuz, ücretler düşük olduğu için kârlar da çok yüksektir."* (s. 212-213)

Sermaye ihracının iki türü, tekelci **sanayi sermayesinin doğrudan yatırımları** ve **finans kapitalden kaynaklanan dış krediler** hem farklı özellikler taşır; hem de birbirini destekler. Finans sermayesinin yukarıda anlatılan yatırım bankacılığına ve

spekülasyona dönük faaliyetlerinin önemli bir bölümü, dış krediler biçimindeki sermaye ihracına dönüşür. Dış krediler, ayrıca, ticareti geliştirmenin bir yöntemi olarak da kullanılmaktadır. Metropoller, (Şili, Romanya, Arjantin, Mısır gibi) yarı-bağımlı ülkeleri önce borçlandırmakta; ihracat talebi yaratmakta; böylece hem faiz, hem de ihracatçı sanayi sermayesine kâr yaratarak *"bir öküzden iki post çıkarmaktadır."* (s. 252-253) İleri ülkelerin savaş endüstrisini destekleyen krediler de yaygındır. (s. 215)

Doğrudan yatırımlar, ham madde kaynaklarına ve bunların pazarlanmasını kolaylaştıran altyapılara (demiryollarına, limanlara) yönelmiş; ham madde gereksinimleri giderek dış ticaret yerine doğrudan yatırımla karşılanmaya başlamıştır. (s. 184, 228-229, 237-239) İç talebe dönük doğrudan yatırımlar, Üçüncü Dünya'da kırk yıl sonrasının ithal ikamesi döneminde; ulus ötesi şirketlerin Doğu Asya'da ihracata dönük yatırımları ise 1980 sonrasında yaygınlık kazanacaktır. Lenin, bu süreçlerin ilk filizlenmelerini betimlemektedir.

Yapısal etkiler: Metropolde, dünya sisteminde, çevrede

Emperyalizm, Lenin'e göre, **dünya sisteminde**, sistemin **merkezinde** (metropolde) ve çevresinde önemli **yapısal değişimlere** yol açıyor. Sistemin merkezine ilişkin gözlem ve savlarından başlayalım.

Kapital'in 3. cildinde artık değerin üretimi değil, paylaşımı içinde yer alan finans kapital, niteliksel bir değişimden geçmiştir. Artık, *"genel olarak sermayenin değil, finans kapitalin egemen olduğu yeni bir kapitalizm"* söz konusudur (s. 200). Bu yeni sistem iki toplumsal öğeye dayanır. *"Finans kapitalin tüm diğer sermaye türlerine üstünlüğü, **rantiyenin** ve **finansal oligarşinin** egemenliği anlamına gelir."* (s. 210; vurgular bana ait –*KB*).

Bu ikili ayrımın **finansal oligarşi** ayağı, aktif, düzenleyici, denetleyici roller üstlenmiştir; işlevseldir. Bu oligarşi, büyük bankaları, oradan hareketle sanayiyi (s. 200-201); ayrıca dış dünyayı paylaşmak üzere devleti denetler. (Bölüm III). *Emperyalizm*'de

finans kapital ile hükümet-bürokrasi kadroları arasındaki alışverişe değinen örnekler (s. 197, 209), ABD'de Wall Street ile hükümet arasındaki kesintisiz geçişlerden hareket eden (ve 2007-2009 krizi sonrasında yaygınlaşan) "döner kapı" eleştirilerini hatırlatmaktadır.

"Yeni kapitalizm"in ikinci öğesi ise, "*girişimci [konumdan], sermayenin doğrudan yönetilmesinden ayrışmış olan; sadece para sermayeden elde edilen gelirle, ... kupon keserek yaşayan rantiyedir.*" (s. 210, 241). Tekelci kapitalizm döneminin işlevsel öğesi olan finansal oligarşinin aksine, rantiyeler tamamen hazır yiyici, parazit bir toplumsal katmandır. Bu katmanın özellikleri sistemin tümüne de damgasını vurmuştur: **Parazitlik ve kapitalizmin çürümesi** ... (Bölüm VIII'in başlığı)

Tekelleşme, rekabetçi kapitalizmi tasfiyeye uğratırken dinamiktir; büyüklüğün teknik ve ekonomik üstünlüklerinden yararlanır (Hilferding'ten aktararak s.158). Bu aşama tamamlanıp "*tekelci fiyatlar oluşunca teknik (ve her türlü) ilerlemenin motivasyonu kaybolur; hatta teknik ilerlemeyi bilinçli olarak geciktirmek ekonomik olarak mümkün olur*" (s. 240). Emperyalizm sonrasında kapitalizmin dinamizmini aşındıran daha da önemli (ve geleneksel iktisatçıların göz ardı ettikleri) bir etken, varlıklı sınıfların bir bölümünün rantiyeleşmesi ve spekülatif faaliyetlere kayması; bu katmanların artık değerden aldıkları payların da yükselmesidir. Lenin, Hobson'dan da aktararak, rantiyeleşen İngiliz burjuvazisinin üretimden koptuğuna işaret etmekte; yaklaşık bir milyon rantiyenin, hizmetkârları ile birlikte yozlaşmış aristokratik zevkleri canlandırmasını; tarımsal toprakların at yarışlarına, tilki avına tahsis edilmesini örnek göstermektedir. (s. 243-244). Dahası, "*kârların önemli bölümü [artık] finansal manipülasyona ve ... spekülasyona gitmektedir*" (s. 185, ayrıca s. 205-207).

Finansal oligarşi, rantiyeler ve sermaye ihracı dünyayı yeni baştan biçimlendirmektedir. Emperyalizmin dünyasında ülkeler üçe ayrılır: **Metropol, sömürgeler** ve (İran, Çin, Türkiye, Balkanlar, Latin Amerika gibi) **yarı-sömürge/yarı-bağımsız ülkeler.** Sonuncu grup, dünyadaki istikrarsızlığın kaynağıdır: "*Dünyanın geri kalan bölümü*

paylaşılmış olduğuna göre, finans kapital çağında bu yarı-bağımlı ülkeler üzerindeki mücadelenin çok çetin olması doğaldır." (s. 226-227)

Emperyalizm, dünya sisteminin de yapısını değiştirmiş; ileri derecede kutuplaşmış bir dünya yaratmıştır: *"Bir avuç 'ileri', ... rantiye, tefeci devlet ile borçlu devletlerden oluşan büyük çoğunluk..."* (s. 172, 241) Böylece, sınıflar arası bir bağıntı olan sömürü, uluslararası bir boyuta taşınmış olur: "*Giderek artan sayıda küçük veya zayıf ulusun, bir avuç en zengin veya en güçlü ulus tarafından sömürülmesi"* söz konusudur (s. 259). Emperyalizmin denetiminde çevre ekonomilerine sermaye ihracı, "*kapitalistlerin 'kendi' ülkelerindeki işçilerden sıkıp çıkardığı kârları çok aşan süper kârlara yol açar."* (s. 175; örnekler için s. 206-208)

20. yüzyılın ikinci yarısında neo-Marksist bağımlılık okulunun ve Arghiri Emmanuel gibi iktisatçıların geliştirdikleri ülkeler arası sömürü çözümlemesinin erken bir ifadesi, böylece, *Emperyalizm*'de yer alıyor. Sınıfsal yansımasına bakıldığında bu dönüşüm, emekçi sınıfların metropolün tekelci/finans sermayesi tarafından sömürülme sınırlarını aşar; *"süper kârların bir bölümü"* emperyalist ülkelerin işçi sınıflarına; daha doğrusu *"emek aristokrasisine, ... proletaryanın üst katmanlarına"* aktarılır. (s. 175, 244, ayrıca 245-246, 260). "Emek aristokrasisi", Engels'in 19. yüzyılın ikinci yarısındaki İngiliz işçi sınıfı hareketini eleştirirken kullandığı bir kavramdır. Lenin, aynı olguyu emperyalizm çağının uluslararası sömürü mekanizmalarına bağlıyor; emperyalizmi desteklemek karşılığında verilen bir "rüşvet" olarak nitelendiriyor ve *Emperyalizm*'in çeşitli yerlerinde, Cihan Harbi'ne doğrudan veya dolaylı olarak destek veren İkinci Enternasyonal'in partilerine, liderlerine dönük eleştirilerinde kullanıyor.[319]

Emperyalizmin dünya sistemi üzerindeki yapısal yansımaları üzerinde Lenin'in bu vurgulamaları, yüz yıl sonrasında büyük ölçüde önemini, tazeliğini koruyor; örneğin Altın Çağ sonrası kapitalizminin pek çok özelliğini de hatırlatan renkler taşıyor. 2007-2009 krizi sonrasında Batı finans sistemindeki çürüme, parazitleşme

öğelerine ilişkin iktisatçıların (çoğu kez gecikmiş) eleştiri ve yakınmaları ile Lenin'in saptamaları arasındaki benzerlikler dikkat çekicidir.

Emperyalizmin sermaye ithal eden çevre toplumları üzerindeki yapısal etkileri ise, Lenin için öncelik taşımıyor. Temel ilişki, şüphesiz, yukarıda değinilen "süper kârların" kaynağıdır; yani *"denizaşırı ülkelerde ve sömürgelerde emeğin sömürülmesidir"* (s. 241). Öte yandan *"sermaye ihracı, sermayeyi ithal eden ülkelerde kapitalizmi önemli ölçülerde hızlandırır"* (s. 214) ve (Hilferding'ten aktararak) *"'tarihsiz uluslar' parçalanır ve kapitalizmin anaforuna sürüklenirler"* (s. 257). Bu "anafor", siyasi ve ekonomik bağımlılık öğeleri içerecektir. *"Finans kapital için ... en uygun durum bağımlı ülkelerde ve halklarda siyasi bağımsızlığın tamamen yitirilmesidir*; *... ancak biçimsel olarak bağımsız olan ülkeler dahi, bu döneme özgü finansal ve diplomatik bağımlılık ağına batmışlardır.* (s. 227, 230 Arjantin örneği veriliyor). Ve kaçınılmaz olarak, *"artan ulusal baskıların sonucu, artan direnmeler"* patlak verecektir. (s. 257).

Emperyalizmin kendi çevresinde yarattığı içsel yansımalar söz konusu olduğunda, Lenin'in sağduyulu ipuçlarının ötesine giden bir çözümlemeye niyetli olmadığı ortadadır.

Çatışmacı veya uzlaşmacı emperyalizm

Emperyalizm'in 1920 baskısına yazdığı önsözde Lenin, Cihan Harbi sonrasında dünyanın görünümünü şu ifadeyle özetliyor: *"Dünya nüfusunun büyük çoğunluğu, bir avuç 'ileri' ülkenin sömürgeci ve finansal zulmü karşısındadır ve baştan aşağı silahlanmış iki veya üç güçlü yağmacı (Amerika, Britanya, Japonya) talanı paylaşma savaşına tüm dünyayı sürüklemektedir."* (s. 172) Cihan Harbi son bulmuştur; ama galipler, silah zoruyla Rusya'da, Türkiye'de, hatta Almanya'da savaş sonunun talan kurallarını belirlemekte kararlıdırlar.

Emperyalizm'in 1916'da kaleme alınmış olan ana metni de, Cihan Savaşı'nın özel koşullarının izlerini fazlasıyla taşımaktadır. Ancak, şimdiye kadar yaptığım değerlendirme, Lenin'in emperyalizmi,

emperyalist güçler arasındaki **savaş** ile **tanımlamadığını** göstermiştir.

"Dünyayı paylaşma" mücadelesi emperyalizmin ana özelliklerinden biridir. Paylaşım, geçmişte sömürgeleştirmeler ile gerçekleşmiştir. Bugün ve yakın gelecekte de yarı-bağımsız ekonomileri emperyalizmin yörüngesine sokmak üzere ekonomi dışı öğeler, siyasi baskı ve şiddet içermektedir; içerecektir. Dolayısıyla, emperyalizm, tanım gereği, merkezi ile çevresi arasında **çatışmacı** bir nitelik taşımaktadır: "*Kapitalistler dünyayı 'sermayeleri oranında', 'güçleri oranında' paylaşırlar; zira, meta üretiminde ve kapitalizmde başka bir paylaşma yöntemi söz konusu olamaz. ... '**Sadece' ekonomik güç*** mü; ***yoksa ekonomi dışı (örneğin askerî) güç mü söz konusudur? Bu, tali bir sorudur*** *ve kapitalizmin en son çağına ilişkin temel görüşleri hiç etkilemez. ... Emperyalizm her yere özgürlük değil, tahakküm getirmeye çabalar*. *Siyasi sistem bir yana, bu eğilimlerin sonucu her yerde gericiliktir ve ... ulusal bağımsızlığın çiğnenmesi[dir]."* (s. 222, 256. Vurgulamalar bana ait –*KB*) Buradaki anlayışa göre, 1916'da yaşanmakta olan ve çeyrek yüzyıl sonra tekrarlanacak olan **devletler arasında dünyayı savaş yoluyla paylaşma** veya bu tarih dilimlerinin dışında gözlenen, **sistemin bağımlı çevresine ekonomik (ve herhalde politik, ideolojik vb.) yöntemlerle tahakküm getirme çabaları** emperyalizmin özünü değiştirmeyen farklı yöntemlerdir. Farklı bir ifadeyle emperyalist devletler arası savaş, sistemin zorunlu bir öğesi değildir.

Soğuk harp dönemine özgü çatışmaları dışlayarak son kırk yıla bu açıdan bakıldığında, Lenin'in emperyalizm anlayışıyla örtüşen yaygın bir panorama ortaya çıkmaktadır: Bir yandan 1973'te Şili'den başlayarak Latin Amerika'da ve 1980'de Türkiye'de neoliberal modele geçişin Batılı devletlerin, Bretton Woods kurumlarının denetimi altında ve **yerel askerî rejimler tarafından** gerçekleştirilmesi; **IMF ve Dünya Bankası'**nın kara Afrika ülkelerini **toplumsal mühendislik laboratuvarlarına** dönüştürmesi; aynı kuruluşların 1994 ile 2013 arasında Güney

coğrafyasının tümünde ve (AB organlarının da katkılarıyla) Avrupa'nın zayıf halkalarında **finansal krizleri de uluslararası sermaye lehine gaddarca yönetmeleri**; diğer yandan da Somali'den, Mali'ye; Yemen'den Afganistan'a, Irak'tan Libya'ya kadar uzanan geniş bir coğrafyada emperyalist devletlerin silahlı gücünün, sık sık **"rejim değiştirme" hedefini de içererek silahlı müdahale ve işgalleri**...

Buna karşılık Karl Kautsky'nin 1911'den itibaren geliştirdiği ve Cihan Harbi patladığında *Neue Zeit*'ta "Ultra-Emperyalizm" başlığı altında yayımladığı; sonra da ısrar ettiği görüşleri, tamamen farklı bir anlayış içermiştir ve Lenin tarafından şiddetle eleştirilmiştir.[320]

Kautsky, İkinci Enternasyonal'in savaşa teslimiyetinde, örgütün baş kuramcısı olarak taşıdığı sorumluluğun farkındadır ve "savaştan sonra her şeyin farklı olabileceği" tezini geliştirerek bir anlamda hesap vermektedir. Ne var ki, bu farklılığı emperyalizme son verecek bir devrimci dönüşüme değil, **barışçı, uzlaşmacı bir ultra-emperyalizmin** oluşma olasılığına bağlamaktadır.

Kautsky'ye göre emperyalizmin kökeni, kapitalizmin sanayi ve tarımda farklı gelişme biçimleri içermesinde aranmalıdır.[321] Sanayi sermayesi, ham madde gereksinimini ticaret yoluyla değil, yatırım yaparak karşılamayı yeğlediğinde *"büyük sanayici devletler, dünyanın hâlâ özgür olan tarımcı bölgelerini paylaşmaya kalkışırlar. Emperyalizmin başlangıcı budur." (Ultra-Imperialism,* s.2) Sonraki aşamalar, "*sanayileşmiş kapitalist devletler arasında sert karşıtlıklar, silahlanma yarışması, [ve] Cihan Harbi[dir]."* (s. 3)

Kautsky böylece, emperyalizmi kapitalizmin bir aşaması olarak değil; yanlış ve düzeltilebilecek bir **politikası** olarak görüyor. Savaş sonunda bu hatadan vazgeçilebileceğini umuyor. Sanayici ve tarımcı ülkeler arasında *"herkesin kazançlı çıkacağı düşünülen serbest ticarete"* (s. 1) dönülebileceğini; tüm kapitalist ülkeler için ağır yükler getiren silahlanma yarışının son bulabileceğini düşünüyor. Bu gelişme, ona göre, tüm emperyalist ülkeler arasında âdeta bir "kutsal ittifak"; dış siyasetin kartelleşmesi; belki bir federasyon;

hatta Avrupa Birleşik Devletleri; kısacası uzlaşmacı bir ultra-emperyalizm ile mümkün olabilecektir.

Emperyalist güçleri muhatap tutan; âdeta onlara akıl veren bu söylemin satır aralarına âdeta "günah savmak" için devrimci klişeler sıkıştırılmıştır. Ancak, bu yeni tez Kautsky'nin 1909'a kadar kıyasıya mücadele ettiği reformizme kesin teslimiyetini ortaya koymaktadır ve bu özellikleri nedeniyle Lenin'in gazabına yol açacaktır. *Emperyalizm*, "serbest ticarete dönüş" çağrısının gülünçlüğünü, zira rekabetçi kapitalizme dönüşün artık mümkün olmadığını; sermaye ihracının, tekelci kapitalizmin zorunlu refakatçisi olduğunu vurguluyor. (s. 212, 253) Kautsky, sermaye ihracını sadece sanayi sermayesinin dış yatırımları olarak görmektedir. Lenin'e göre ise, "*emperyalizmin belirleyici özelliği sanayi sermayesi değil, finans sermayesidir*". Sadece tarımcı ülkelerle sınırlı olmayan borçlanma yoluyla yayılmayı, tahakkümü Kautsky dikkate almamaktadır (s. 234). Kautsky'nin "*salt ekonomik aç*ıdan *ultra-emperyalizmin mümkün olabileceği*" savı ise, "*salt soyutlama düzleminde her şey, örneğin bir ultra-tarım teorisi de mümkün olabilir; ... ancak, bu ultra-saçmalık olur*" ifadeleriyle küçümseniyor (s. 236). Burada esas itiraz, savaş/barış ikileminden değil; emperyalizmin çatışmacı, ulusal tahakküm getiren, baskıcı, gerici özelliklerinin, ultra-emperyalizmin abartılı iyimser senaryosunda yer almamasından kaynaklanmaktadır.

Nitekim Lenin, emperyalizmin tarihi boyunca kapitalist devletlerin yarı-bağımsız ülkelere yayılma, paylaşma eylemlerini işbirliği içinde yürüttükleri deneyimleri hatırlatıyor. Çin'deki Boxer isyanının emperyalist devletler arası bir ittifak sonunda bastırılmasını örnek gösteriyor. Gelecekte Türkiye'nin paylaşılması için de bir büyük "barışçı" işbirliğininde oluşabileceğini kabul ediyor. Ancak, ekliyor: "*Emperyalist savaş ile emperyalist barış dönemleri arasındaki organik bağlantı [unutulmamalıdır]*" (s. 255-256).

Sonuç: Yüz yıl sonrasından bakışlar

Bir olgu ve bir kavram olarak emperyalizmin günümüz dünya sistemini ve kapitalizmi kavramada büyük önem taşıdığını; vazgeçilmez olduğunu düşünüyorum. Olgular, kavramın oluşmasını zorlamıştır ve fark edilmiştir ki, on dokuzuncu yüzyılın sonlarına doğru Britanya ve Avrupa kapitalizmindeki değişmelerin kavranmasında, dış ticaret ve sömürgeleşme incelemeleri yetersiz kalmaktadır. Bu algılama sonunda **emperyalizm**, kapitalizmin yeni aşamasını açıklayan kilit terim olarak önerilmiş; geliştirilmiştir.

Avrupalı sosyal demokrat, sosyalist hareketlerin liderleri için de *Kapital*'de sadece ipuçlarının yer aldığı bu dönüşümün kavranması; devrimci veya reformcu siyasete yansıması; kavramsallaştırılması önem kazandı. Marksist emperyalizm incelemeleri bu gereksinme sonunda ortaya çıktı. Lenin'in 1916 tarihli *Emperyalizm: Kapitalizmin En Yüksek Aşaması*, bunların içinde ön planda yer aldı. Yazarının siyasi ve tarihî kimliği nedeniyle, Marksist geleneği izleyen emperyalizm çalışmalarını sonraki yıllarda en çok etkileyen yapıttır. Yüz yıl sonrasından yapıta bakıldığında, bu etkinin olumlu olduğunu; sonraki araştırıcıları, düşünürleri verimli doğrultuda yönlendirdiğini düşünüyorum.

Öte yandan, *Emperyalizm*'i okurken nesnel kısıtlardan kaynaklanan boşlukları, eksiklikleri ve yazıldığı tarihin özelliklerini dikkate almamız da gerekmektedir. Bir kere Lenin'in kullandığı nicel verilerin, olguların, başvurduğu kaynakların yetersizliği, hataları; hatta yazarın bunlardan hareketle yaptığı kimi yorumlar, genellemeler elbette saptanmalı; eleştiriye açılmalıdır. Ancak, bu hata ve yanılsama öğeleri, bence, *Emperyalizm*'in temel katkılarını zedelememektedir.

İkinci olarak, *Emperyalizm*'in 1916'da okurlarına ilettiği politik mesaj, sosyalizmin tarihine farklı pencerelerden bakanlar için elbette değişik anlamlar taşıyacaktır. Yapıt, kapitalizme karşı işçi sınıfı hareketinin ikinci dönüm noktasında kaleme alınmıştır. **Marksizm ile anarşizm** arasındaki yol ayrımı Birinci Enternasyonal'in; sosyal demokrat/sosyalist hareketlerin **devrimci ve reformcu kanatlara** ayrışması da İkinci Enternasyonal'in

sonunu getirecektir. Devrimci çizginin en önemli temsilcisi olan Lenin'in *Emperyalizm*'e taşıdığı görüşler ve siyasi mesaj, günümüz için tarihî bir değer ve önem taşıyor. Yazılışından bir buçuk yıl sonra gerçekleşecek olan Rus devrimini, insanlığın eşitlik, adalet, sınırsız özgürlük mücadelesinin önemli bir adımı olarak görenler, *Emperyalizm*'i okurken devrimci perspektifin izleri ile karşılaşacaklar ve keyif duyacaklardır. Ben de kitabı böyle okuyanlardan biriyim.

Son olarak, Lenin'in emperyalizm üzerine kapsamlı bir inceleme yapma amacı taşımadığı da özellikle vurgulanmalıdır. Bu yüzden olsa gerek, yapıtını bir **broşür** diye sunmuştur. Bu açıdan *Emperyalizm* ile Lenin'in çağdaşı olan Marksist düşünürleri birlikte ele almak; katkılarını, birbirlerini tamamlayan bir büyük yazın olarak görmek anlamlıdır.

Örneğin, emperyalizmin öncülleri, kaynakları Lenin'in gündemi içinde değildir. *"Sömürge politikaları, ... kapitalizmden önce de var olmuştur. ... Kapitalizmin önceki aşamasının sömürge politikası da finans kapitalin sömürge politikasından özünde farklıdır"* (s. 227) saptamasını yapıyor ve orada duruyor. Yeni Çağ'a damgasını vuran sömürgeleştirme tarihinin kapitalizmle bütünleşmesi; kapitalizmin dış dünyaya yansıyan boyutu olan dış ticaret ilişkilerinde oluşturulan kaynak aktarımı mekanizmaları, bunların tekelleşmeye (dolayısıyla emperyalizmin oluşumuna) katkıları *Emperyalizm*'in odağında yer almıyor. Bunların bir bölümü, Marx ve Engels tarafından incelenmiştir. Örneğin, dış ticaret ve sömürgecilik *Kapital*'in temel sorunsalı değildir; ama *Manifesto*'dan itibaren Marx ve Engels, bu olguları her vesileyle tartışmışlardır. *Kapital*'in I. cildinin son bölümünün de "Modern Sömürgeleştirme Teorisi" başlığı taşıması bu bakımdan anlamlıdır. O bölümde, kapitalizmin sömürgelerde kendi görüntüsünü yansıtan bir dünya arayışı ve bu çabayı köstekleyen toplumsal ilişkiler incelenir. Bu olguyu, doğrudan emperyalizm çözümlemesine bağlayan Lenin değil Rosa Luxemburg'tur. *Sermaye Birikimi*'nin 27-29. bölümleri, pre-kapitalist dünyaya taşan kapitalizmin, "doğal ekonomi ve köylülük"

ile mücadelelerini anlatır. Dış ticaretin, emperyalizme geçişin peşrevi olarak oynadığı rol için ise aynı yapıtın 31. bölümüne, Hilferding'e (*Finans Kapital* Bölüm 21'e), Buharin'e (*Emperyalizm ve Dünya Ekonomisi*, Bölüm 4, 5, 6'ya) bakılabilir.

Öte yandan, emperyalizme dönüşüm aşamasının belirleyici öğelerinin betimlenmesi ve çözümlenmesinde Lenin eşsizdir: **Finansal oligarşi, rantiye/tefeci devlet, sermaye ihracı, dünyanın alacaklılar ile borçlular arasında ayrışması, sermayenin dünyayı savaşlı veya savaşsız paylaşması, çevredeki yoğun sömürünün metropollerin sınıf dengeleri üzerindeki etkileri ve nihayet çürüyen, can çekişen kapitalizm. ...** Yirmi birinci yüzyılın ilk çeyreğine yaklaşırken, ayrıntıları bir yana bırakarak kapitalizmin özünü teşhir etmeye kalktığımızda, *Emperyalizm*'in bu çarpıcı nitelendirmeleri hâlâ tamamen canlıdır.

Elbette, bu söylem tamamen Lenin'e ait değildir. Zira Lenin de 19. yüzyıl sosyalist, Marksist düşünürlerinin; bu arada Marx ve Engels'in benimsediği aydınlanma geleneğinin devrimci kolunu izlemekteydi. Bu, özetle, "**herkesi izlemek; her şeyi eleştiri merceğine tutmak; dünyanın kavranmasına katkı yapan her kaynaktan, ideolojik ayrım yapmadan sonuna kadar yararlanmak ve bunları dünyayı değiştirme mücadelesinin gereği olan eylem biçimlerinin oluşmasıyla bütünleştirmek"**tir..

Emperyalizm, bence, bu geleneğin hâlâ büyük önem taşıyan parlak ürünlerinden biridir.

313 Bu yazıda kullanılacak metin, Lenin, *Selected Works*, Progress Publishers, Moskova 1968 (s. 169-262)'dir. Yazıda kitaba, bundan sonra sadece *Emperyalizm* olarak referans verilecektir. Türkçesi için bkz.: *Emperyalizm, Kapitalizmin En Yüksek Aşaması*, çev. Cemal Süreya, Sol Yayınları, ilk basım: 1969.

314 Bu anlatımın çeşitli öğeleri aşağıdaki çalışmalarımda yer almaktadır: *Emperyalizm, Sosyalizm ve Türkiye*, Yordam Kitap, 2010, Bölüm I; "Net Resource Tranfers and Dependency: Some Recent Changes in the World Economy", *Neoliberal Globalization as New Imperialism: Case Studies on Reconstruction of the Periphery*, (Editors: A.H. Köse, F. Şenses, E. Yeldan), New York 2007, Nova Science Publishers, s. 1-19 ve "A Comparison of Two Cycles in the World Economy: 1989-2007", *IDEAS Working Papers Series*, No: 07/2009.

315 ww.marxists.org/archive/hilferding/1910/finkap/

316 http://www.marxists.org/archive/bukharin/works/1917/imperial/

317 http://www.marxists.org/archive/luxemburg/1913/accumulation-capital/

318 Lenin'in buradaki çözümlemelerinin paralelleri, çok daha zengin bir bilgi malzemesinden yararlanan Marksist iktisatçıların, Altın Çağ'ın içinden günümüze kadar uzanan çalışmalarında gözleniyor. Sadece örnek olmak üzere bkz. Paul A. Baran ve Paul M. Sweezy, *Tekelci Sermaye*, Kalkedon Yayınları, 2007; Robert Brenner, *The Boom and the Bubble: The US in the World Economy*, Verso 2002; Gérard Dumenil & Dominique Lévy, *The Crisis of Neoliberalism*, Harvard University Press, 2011.

319 Lenin, Cecil Rhodes'un ünlü savını Max Beer'den naklediyor (s. 225): "*Birleşik Krallık'ın kırk milyon insanını kanlı bir iç savaştan kurtarmak istiyorsanız, ... emperyalist olmalısınız.*"

320 Kark Kautsky, "Ultra-Imperialism", http://www.marxists.org/archive/kautsky/ 1914/09/ultra-imp.htm; Cihan Harbi arifesinde ve içinde, en başta Kautsky olmak üzere, Marksist yazarların emperyalizm tartışmasına katkılarının ayrıntılı bir aktarımı için bk. I. Meldolesi, "The Debate on Imperialism Just Before Lenin", *Economic and Political Weekly* 1984, Cilt XXIX, No: 42-44.

321 Bu farklılaşma için özellikle bk. "Selected Parts of Kautsky's *The Agrarian Question*", *Economy and Society*, Şubat 1976, Cilt 5, No. 1, s. 1-49.

Haluk Gerger

1971 yılında Beyrut Amerikan Üniversitesinden mezun oldu. ABD John Hopkins Üniversitesinde uluslararası ilişkiler dalında yüksek lisans yaptı, Stockholm Üniversitesi ve Oxford Üniversitesinde lisans üstü eğitim gördü. Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesinde doktora yaptı. Aynı fakültenin Uluslararası İlişkiler kürsüsünde öğretim üyesiyken, 6 Kasım 1982'de görevine son verildi.

Aydınlar Dilekçesi'nin (1984) Yazmanlar Kurulu üyesiydi; "Dilekçe Davası"nda Ankara Sıkıyönetim Askerî Mahkemesinde yargılandı ve aklandı. İnsan Hakları Derneği kurucularındandır. Çeşitli gazetelerde köşe yazarlığı yaptı, dergilerde yazdı. *Özgür Gündem* gazetesinde yayın kurulu başkanlığında bulundu. Deniz Gezmiş anısına düzenlenen bir toplantıya yolladığı yazılı mesaj nedeniyle 26 Ekim 1994'te tutuklandı, 16 ay hapis yattı. 1998 yılını da Güdül Cezaevi'nde geçirdi.

Yayınlanmış kitaplarından bazıları şunlardır: *Nükleer Tehlike* ***(1983, Bilim ve Sanat Yayınları);*** *Emekçiye Mektuplar-1: Yeni Dünya Düzeni, Türkiye ve Sosyalizm* ***(1994, Belge Yayınları);*** *Emekçiye Mektuplar-2: Türkiye'nin Düzeni ve Kürt Sorunu* ***(1995, Belge Yayınları);*** *Sık Sorulan Sorular* ***(2007, Ceylan Yayınları)****; ABD, Ortadoğu, Türkiye* ***(2006, Ceylan Yayınları; 5. basım: 2012, Yordam Kitap);*** *Türk Dış Politikasının Ekonomi Politiği: "Soğuk Savaş"tan "Yeni Dünya Düzeni"ne* ***(1998, Belge Yayınları; 2012, Yordam Kitap;*** *Kan Tadı: Belgelerle ABD'nin Kara Kitabı* ***(2003, Ceylan Yayınları; 6. basım: 2012, Yordam Kitap).***

Vladimir İlyiç Lenin

Nisan Tezleri ve Ekim Devrimi

Haluk Gerger

> “Kışlık Sarayda Kerenski.
> Smolnide Sovyetler ve Lenin,
> sokakta onlar.
> Onlar biliyorlar ki, O:
> “- Dün erkendi, yarın geç.
> Vakit tamam bugün,” dedi.”
>
> *Nâzım Hikmet*

20. yüzyılın başında Rusya çalkalanmaktaydı. Bir yandan yoksul köylüler isyan bayrağını açıyor, öte yandan işçi sınıfının mücadelesi yükseliyordu. Çarlık despotizmine karşı toplumun geniş kesimleri içinde demokrasi talebi de yaygınlaşmaktaydı. “Halkların hapishanesi”nin dört bir yanından yeni özgürlük çığlıkları yankılanmaktaydı. 1904 yılında Japonya’yla Mançurya üzerinde girişilen paylaşım savaşı, krizi derinleştirmiş, huzursuzluğun orduya da yansımasına neden olmuştu.

1905 Devrimi

Bu gelişmeler, 1905 Devrimi’yle yeni bir aşamaya geldi. Lenin, *Nisan Tezleri*’ne ulaşan yolu döşemeye başlarken, 1905 deneyiminden hareket etti; o deneyim *Tezler*’in pratik ve teorik

temellerinin esaslı harçlarından oldu. İlerde, “1905’in ‘genel provası’ olmasaydı’, 1917 Ekim Devrimi’nin zaferi olanaklı olmazdı.” diye yazacaktı.[322]

Lenin’e göre, 1905’te, toprak aristokrasisiyle çarlığın despotizmi karşısında, Rusya’nın önündeki hedef burjuva demokratik devrimdi ama bu, burjuvazinin nesnel olarak yapabileceğinden ve öznel olarak isteyebileceğinden daha ileri bir demokrasi olmalıydı. Lenin’in anlatımıyla,

> Rusya’nın bütün Marksistleri, 1905’ten önce Rus devrimi bir burjuva devrimidir, diyorlardı. Marksizm yerine liberalizmi geçiren Menşevikler, bundan şu sonuca varıyorlardı: Öyleyse proletarya burjuvazi için kabul edilebilir olanın ötesine gitmemeli, burjuvazi bir uzlaşma politikası izlemelidir. Bolşevikler de bunun liberal burjuva bir teori olduğunu söylüyorlardı. Burjuvazi, hem krallığı hem de büyük toprak mülkiyetini vb. koruyarak devleti devrimci biçimde değil, burjuva-reformist biçimde yeniden örgütlemeye çalışıyor. Proletarya, kendini burjuvazinin reformizmiyle bağlamaksızın, burjuva demokratik devrimi sonuna değin götürmeli.[323]

“Devrimin ilerletilmesi”, aynı zamanda ittifaklar sorununu da gündeme taşımaktaydı. Devrim, burjuvaziyi aşacak biçimde ilerletilecekse, yani proletarya burjuvaziyle uzlaşma yerine ona karşı konumlanacaksa ve buna karşılık da tek başına devrimi ilerletme görevinin üstesinden gelebilecek güce sahip değilse, o zaman başka hangi toplumsal güçle ittifak yapacaktı? Lenin’in yanıtı şöyleydi: “Proletarya, köylüyü kendine yardımcı alarak liberal burjuvaziyi yansızlaştırır ve krallığı, feodaliteyi, büyük toprak mülkiyetini büsbütün yıkar.”[324]

1905’te Lenin, demokratik devrimin burjuva özünü teslim ederken, bu sınıfa ilişkin olarak da şu temel saptamayı yapmaktaydı:

> [B]urjuvazinin, proletaryaya karşı geçmişin bazı kalıntılarına, örneğin monarşiye, sürekli orduya vb. dayanması, onun yararınadır. ... Burjuva demokrasisi doğrultusunda zorunlu değişmelerin daha yavaşça, daha tedrici, daha dikkatli, daha az kararlı, devrim yoluyla değil de reformlar yoluyla olması, bu değişmelerin feodal sistemin “saygıdeğer” kurumlarını (monarşi gibi) olabildiğince kayırması burjuvazinin daha çok işine gelir; burjuvazi, bu değişmelerin, tabandaki halkın, yani köylülerin ve özellikle de işçilerin bağımsız devrimci eylemini, inisiyatifini ve enerjisini olabildiğince yavaş geliştirmelerini ister. ... Sınıf olarak burjuvazinin

> kapitalist toplumda tuttuğu yer, onu demokratik devrimde kaçınılmaz olarak tutarsızlığa götürmektedir. ... Burjuvazi, proletaryayı güçlendirme tehlikesi yaratan demokratik ilerlemelerden korktuğu için geriye dönüktür...[325]

Buna karşılık “devrimi sonuna kadar götürmede ancak proletaryaya güvenilebilir, çünkü proletarya demokratik devrimin çok ötesine geçer. ... Köylülük [de] yığın halinde, devrimci ve cumhuriyetçi partinin önderliği altına girme eğilimindedir.”[326]

Bu tespitler, Lenin’in “burjuvaziyle ilişkiler” ve “devrimin ilerletilmesi”, bunun için gerekli olan ittifak ilişkilerini ve nihayet buradan da sosyalist devrime evrilebilmesinin koşullarının yaratılmasına ilişkin görüşlerinin altyapısını oluşturmaktaydı.

Burjuvazinin “demokratik devrim” karşısındaki tutumunu incelerken Lenin, bütün toplumu kapsayan bir demokrasi kavramından değil, “sınıf diktatörlüğü”nün belirli bir formu olarak “demokrasi”den hareket etmekte, sömürüye ve onu yeniden üretmeye, kaçınılmaz biçimde de baskıya dayanmak zorunda olan burjuvazinin demokrasisinin sınırlarını çizmekteydi.

Buna karşılık işçi-köylü ittifakının devrimci demokrasisi bu sınırları sonuna kadar genişletecektir. Her yönden saldırgan direnişle karşılaşacağından da, “böyle bir zafer, diktatörlüğün ta kendisi olacaktır. ... Askerî güce, yığınların silahlandırılmasına, bir ayaklanmaya dayanmak zorunda” kalacaktır. Bu rejim, “sosyalist bir diktatörlük değil, demokratik bir diktatörlük olacaktır. Bu diktatörlük (devrimci gelişmenin bir dizi ara aşamalar olmaksızın) kapitalizmin temellerini etkileyemeyecektir. Olsa olsa, köylülüğün yararına olarak toprak mülkiyetinin köklü bir yeniden dağıtımını sağlayabilecek, bir cumhuriyetin kurulması da dahil olmak üzere tam ve tutarlı bir demokrasi kurabilecek, Asya tipi köleliğin bütün baskıcı özelliklerini yalnız kırda değil, fabrika yaşamında da silebilecek, işçilerin koşullarını köklü bir biçimde düzeltebilecek ve onların yaşam düzeylerini yükseltebilecek temelleri atacak ... devrim yangınını Avrupa’ya taşıyabilecektir.”[327]

Demokratik iktidar odağı sovyetler

1905 Devrimi, örgütlü bir gücün, ideolojinin değil, sokağın, başkaldıran halkın eseriydi öncelikle. Bu gerçeklik, kendine özgü bir yapılanmayla, "sovyetler"le (konseyler) ete kemiğe büründü. Grevci işçilerce St. Petersburg'da bir eşgüdüm organı olarak kurulan "İşçi Delegeler Sovyeti" ve bunların ülke çapında yaygınlaşması, iki bakımdan önemliydi Lenin için. Birincisi, sovyetler, farklı ve demokratik bir devlet yapılanmasının prototipi olarak ilham vericiydi. İkinci olarak da, halkın yaratıcılığının ve kendini doğrudan yönetme ihtiyacının/iradesinin ufuk açıcı bir örneğiydi.

Lenin bu yapılanmanın stratejik önemini, devrimle organik bağını ve Marksist devlet anlayışının özüyle olan bağlarını ilk keşfeden oldu. Pratik ile teori arasındaki etkileşimin ve yığınların devrimci dinamiğinin kurumsal yansımasının bu yaratıcı örneğini hemen dikkate aldı. Partinin önderliği ile sokağa çıkmış kitlenin öz pratiği arasındaki dinamik dengenin doğru biçimde tespiti, ileride *Tezler*'de esaslı bir çıkış noktası oluşturacaktı.

1917 Şubat Devrimi'yle ana devrimci şiara dönüşen "Bütün iktidar sovyetlere" sloganı, 1905 mirasının pratik ve teorik düzleme taşınmasıydı. Daha 1905'te, "inanıyorum ki, siyaseten 'İşçi Vekilleri Sovyeti', geçici bir devrimci hükümetin embriyosu olarak görülmelidir," diye yazmıştı Lenin.[328]

"İşçi-Köylü Demokratik Diktatörlüğü" altında sonuna kadar ilerletilmiş demokratik devrim ile sosyalizm arasındaki bağı da Lenin, ileride kritik noktada *Tezler*'e de aktaracağı şu formülasyonla ifade etmişti:

> Proletarya, kuvvet yoluyla otokrasiyi ezmek ve burjuvazinin tutarsızlığını etkisiz hale getirmek için köylü yığınlarıyla ittifak kurarak, demokratik devrimi sonuna kadar götürmelidir. Proletarya, kuvvet yoluyla burjuvazinin direncini kırabilmek için, köylülüğün ve küçük burjuvazinin kararsızlığını etkisiz hale getirmek için, halkın yarı-proleter unsurlarıyla ittifak kurarak sosyalist devrimi başarmalıdır.[329]

Müthiş öngörüyse, kendisini "talihini deneme tutkusu"na tutsak olmakla itham edenlere karşı yazdığı şu satırlarda ortaya çıkmaktaydı:

> Bugünkü devrimin kesin zaferi, demokratik devrimin sona erdiği ve sosyalist devrimin kararlı savaşımının başladığı nokta olacaktır. Köylülüğün bugünkü istemlerinin karşılanması, gericiliğin tümüyle bozguna uğratılması ve demokratik cumhuriyetin gerçekleşmesi, burjuva devrimciliğinin ve hatta küçük burjuva devrimciliğinin son sınırını belirleyecek ve proletaryanın sosyalizm için gerçek savaşımının başlangıcı olacaktır. ... "Demokratik diktatörlük" sloganı bugünkü devrimin tarihsel bakımdan sınırlı niteliğini ve işçi sınıfının bütün baskılardan ve her türlü sömürüden kesin kurtuluşu için yeni düzenin temelleri üzerinde yeni bir savaşımın zorunluluğunu ifade eder. ... devrimin ... zaferi [kesinleştiğinde de] (belki de yeni ve geleceğin [Menşevik] Martinovlarının dehşet çığlıkları arasında) demokratik diktatörlük sloganını proletaryanın sosyalist diktatörlüğü, yani eksiksiz bir sosyalist devrim sloganıyla "değiştireceğiz."[330]

Yenilgiden dersler

Rusya'yı saran kriz karşısında, Çar'ın göstermelik bazı reformlar yapmak zorunda kalmasının ardından devrim şiddetle bastırıldı ve Rusya yeniden karanlığa gömüldü.

Lenin, 1905 Devrimi sürecinde şiddetle ezilen ve sadece Bolşeviklerin desteklediği işçilerin Moskova ayaklanması üzerine 29 Ağustos 1906'da yazdığı yazıda, yenilgiden ve ezilenlerin kendiliğinden sokak eylemleri ile teori arasındaki ilişkiden başka dersler de çıkaracaktı: Önce, "nesnel koşulların değişmesiyle grevden ayaklanmaya geçiş ihtiyacı"nı işçiler gördü, ama önderler göremediler diye yazdı. Ve ekledi: "Her zaman olduğu gibi, pratik teorinin önüne geçti." Ayrıca, barışçıl grevlerin sınırlılığı gösterilmeli ve daha ileri hamlelere geçilmesi önerilmeliydi, ama bu yapılmadı. Bundan böyle, "politik grevlerin tek başına yetersizliği" ve silahlı mücadelenin gerekli olduğu anlatılmalıdır. Başka bir ders, "askerlerin işçiler tarafına çekilmesi için çalışma" zorunluluğudur. Nihayet, Marx'ın şu düşüncesi doğrulanmıştır: "Ayaklanma bir sanattır ve bu sanatın ana kuralı cesur ve durmaksızın, ödünsüz kararlı atılganlıktır."[331]

Şubat Devrimi

1914'te emperyalizmin paylaşım savaşı başladı ve Rusya bu anaforun içine çekildi, yapısal krizi de derinleşti.

Nihayet Şubat 1917’de yığınların ayaklanmalarının basıncıyla, Çar tahttan çekilmek zorunda kaldı ve ortaya çıkan boşluk içinde hükümet erkini burjuvazi üstlendi. Burjuvazinin siyasi temsilcileri hükümeti kurmuşlardı ama isyancı halk gücünün sovyetleri fili iktidar olarak ortaya çıkmıştı; burjuvazinin Geçici Hükümet’i ancak onun izniyle ve denetimi altında iktidar erkini kullanabilmekteydi. Bu durum, “ikili iktidar” olarak tanımlanacaktı.

Sürgündeki Lenin, yeni duruma ilişkin olarak partiyi uyarmaya başladı. *Tezler*’e yolculuğu yeniden başlamıştı Lenin’in.

Önce, 1915’in Ekim ayındaki “Bazı Tezler” başlıklı yazısında, Lenin şunları anlattı partisine:

1) Sovyetler “isyan ve yönetim organları” olarak kabul edilmelidir.
2) “Sadece proletarya ile köylülerin devrimci-demokratik diktatörlüğü” Rusya’nın önündeki devrimin sosyal içeriğini biçimlendirebilir.
3) Sloganlarımız, “demokratik cumhuriyet, topraklara el konulması, sekiz saatlik iş günü ve savaş karşıtlığıyla devrim ve sosyalizm için uluslararası dayanışma” üzerine inşa edilmelidir.
4) Savaşta “anavatanı savunma” görüşü reddedilmelidir.
5) Proletarya bujuva demokratik devrimin önderliğini ele alabilir. Bu, savaş yükleri, askerî, politik ve ekonomik nedenler gibi nesnel faktörlerce sola meyleden küçük burjuvaziyle ittifak içinde gerçekleştirilebilir.
6) Proletaryanın Rusya’da zafer kazanması, Asya’da ve Avrupa’da devrim koşullarını “olağanüstü” derecede geliştirir ve biz de, barış çağrılarımızın kaçınılmaz olarak reddi halinde devrimci savaşı yükseltmeliyiz.”[332]

Lenin daha Zürih’teyken, 14 Mart 1917 günü yaptığı bir konuşmada Şubat Devrimi’ne teşhisini koymuştu: “... devrimin birinci aşamasından ikinci aşamasına, çarlığa karşı isyandan burjuvaziye karşı, emperyalist savaşa karşı, isyana ... geçiş momenti...”[333]

“Uzaktan Mektuplar”

Lenin, partiye “Uzaktan Mektuplar”ını, 1917’nin Mart ayı içinde yazdı ve Rusya’ya gönderdi.[334]

“Mektuplar”da Lenin’in yaptığı durum tespiti açıktır: Ülkede üç güç, üç siyasal aktör vardır. Bunlar, “1) feodal toprak sahiplerinin, eski bürokrasinin ve askerî kastın başı çarlık monarşisi; 2) başlıca temsilcileri [solcu-sosyalist] Kerenski ve Çekidze olan küçük burjuvazinin de peşine takıldığı Oktobristlerin ve Kadetlerin burjuva ve toprak sahibi Rusya’sı; 3) bütün proletaryayı ve halkın en yoksul kesiminin tamamını müttefiki yapmaya çalışan İşçi Temsilcileri Sovyeti.”[335]

Lenin’e göre, bu güçlerden ilk ikisi, halkın temel talepleri olan barışı gerçekleştiremez, köylülerin toprak talebini karşılayamaz, halka ekmek veremez ve özgürlük getiremezdi. Üstelik bunların halka ve devrimin derinleşmesi ihtimaline karşı despotizmin kalan güçleriyle işbirliği yapmaları her zaman gündemdedir, çünkü “aralarındaki karşıtlık derin değil, geçicidir.”[336]

Bir “burjuva demokratik devrim” söz konusudur, ama burjuvazi “kendi devrimi”ne karşıdır. “Halk korkusu”, onu toprak ağalarına bağlayan bağlar, çarlıkla uzlaşma eğilimleri, emperyalist savaş emellerine sadakati, onu demokratik devrimin karşısında konumlandırmaktadır.

Tavrı ve partisine önerisi çok netti: “‘Devrimimiz bir burjuva devrimidir, bu sebeple işçiler burjuvaziyi desteklemelidir,’ diyor [Menşevikler ve Sosyal Devrimciler]... tıpkı dün Plehanov’un dediği gibi. ‘Devrimimiz bir burjuva devrimidir,’ diyoruz biz Marksistler, ‘bu sebeple işçiler burjuva siyasetçilerinin aldatmacalarına karşı halkın gözünü dört açmasını sağlamalı, laflara inanmamayı, tümüyle kendi gücüne, kendi örgütlülüğüne, kendi birliğine ve kendi silahlarına güvenmeyi öğrenmelidir.’”[337]

Çizdiği yol berraktır ve işçilere şöyle seslenir: ”[D]evrimin ilk aşamasından ikinci aşamasına geçişi oluşturan mevcut durum[da] ... proletaryanın ... iki müttefiki vardır: Birincisi ... nüfusun ezici

çoğunluğunu oluşturan onmilyonlarca yarı-proleter ve ayrıca kısmen küçük köylü kitlesidir. ... Rusya proletaryasının ikinci müttefiki, savaşa katılan ülkelerdeki ve genel olarak bütün ülkelerdeki proletaryadır."[338]

Yolun sonu da bellidir:

> Proletarya bu iki müttefikiyle, mevcut geçiş döneminin kendine özgü niteliklerinden yararlanarak, ilkin ... yarı monarşi ... yerine demokratik cumhuriyetin kurulmasına ve köylülüğün toprak sahipleri karşısında tam zaferine, ardından da savaşta helak olan halka barış, ekmek ve özgürlük verecek yegane şey olan sosyalizme doğru ... ilerleyecektir.[339]

Tezler açıklanıyor

Lenin, 3 Nisan'da Rusya'ya döndü. *Tezler* 7 Nisan'da *Pravda*'da "Bugünkü Devrimde Proletaryanın Görevleri" başlığıyla yayımlandı. Özetle, söylenen, Rusya'nın Geçici Hükümet ile işçi-asker sovyetlerinin varlığıyla belirlenen bir ikili iktidar olgusuyla karşı karşıya olduğu, mevcut durumun burjuva iktidardan işçi-köylü iktidarına geçiş aşamasına işaret ettiği, bu aşamada Geçici Hükümet'le uzlaşmayı reddedip "Burjuva Cumhuriyet" yerine "Sovyet Cumhuriyeti" için mücadele edilmesi gerektiğiydi. Buna bağlı olarak, emperyalist savaşa ödünsüz karşıtlık ve işçi sınıfının yoksul köylülükle itiifakı çerçevesinde yeni bir devlet yapılanması, bütün topraklara el konulması ve bankaların millîleştirilmesi gerçekleştirilmeliydi. *Tezler*'de, ayrıca, kendi burjuvalarının savaş hizmetine koşulmuş ve dolayısıyla da kirletilmiş sosyal demokrasiden kesin kopuşun uzantısı olarak partinin adının Komünist Parti olarak değiştirilmesi ve sosyal demokrat İkinci Enternasyonal yerine yeni bir komünist enternasyonalin kurulması önerilmekteydi.

Tezler'deki can alıcı tespit şuydu: "Bugünkü Rusya'da özgün olan şey, proletaryanın bilinç ve örgütlenme düzeyinin yetersizliğinden ötürü, iktidarı burjuvaziye vermiş olan devrimin birinci aşamasından, iktidarı proletaryaya ve köylülüğün yoksul katlarına devredecek olan ikinci aşamasına geçiştir."[340] Hedef de,

“parlamenter cumhuriyet değil -çünkü işçi vekilleri sovyetlerinden sonra buna dönmek geriye bir adım olurdu- temelden doruğa kadar bütün ülkedeki işçiler, tarım ücretlileri ve köylü temsilcileri sovyetlerinin bir cumhuriyeti” olarak saptanmalıydı.[341]

Lenin, Şubat Devrimi’yle devlet iktidarının kesin biçimde burjuvaziye geçtiğini belirterek, iktidarın bir sınıftan ötekine geçmiş olmasıyla ve isyancı yığınların gücü dolayısıyla ortaya çıkmış olan özgürlük ortamında, “Burjuva demokratik devrim, Rusya’da bu bakımdan tamamlanmıştır,” demekteydi.[342]

Bolşeviklerden gelen itirazları ise şöye yanıtlıyordu:

> Şimdi, burada, kendilerine “eski Bolşevikler” demekten hoşlanan karşı görüşlülerden yükselen itirazları duyuyoruz: her zaman burjuva demokratik devrimin ancak “proletaryanın ve köylülerin devrimci demokratik iktidarı”yla son bulabileceğini söylemedik mi? Tarım devrimi, ki o da burjuva demokratiktir, o da sonuçlandı mı? Bu, tam tersine, henüz başlamamış bir olay değil midir?
>
> Yanıt veriyorum: Bolşeviklerin fikirleri ve sloganları, bütünü içinde, tarih tarafından tamamıyla doğrulanmışlardır; ama somut gerçek olaylar, bizim önceden görebildiğimizden başka şekilde oldu; daha özgün ve daha çeşitli biçimde geçti. Bunu bilmemek ya da unutmak, yeni ve canlı gerçeğin özgünlüğünü incelemek yerine, ezberlenmiş bir formülü ahmakça yineleyerek, partimizin tarihinde bir kere daha can sıkıcı tatsız rol oynayan bu “eski Bolşevikler” gibi davranmak olurdu.
>
> “Proletaryanın ve köylülerin devrimci demokratik iktidarı”, Rus devriminde daha önceden gerçekleşmiş bulunuyor, çünkü bu formül, yalnızca sınıflar arasında ilişkiyi öngörüyordu, bu ilişkiyi, bu işbirliğini gerçekleştiren somut siyasal bir kurumu değil. Yaşamın gerçekleştirdiği “işçi ve asker vekilleri sovyetleri”, işte “proletaryanın ve köylülerin devrimci demokratik iktidarı”.
>
> Bu formül artık eskidi. Yaşam onu formüller ülkesinden gerçek ülkesine götürdü, ona kan ve can verdi, onu somutlaştırdı ve sonuçta değişikliğe uğrattı. ... Her kim ki bugün, “proletaryanın ve köylülerin devrimci demokratik diktatörlüğü”nden başka söz etmez, yaşamın gerisinde kalır ve bu yüzden de pratik olarak proletarya sınıfının savaşımına karşı küçük burjuvaziye geçer, ve devrim öncesi “Bolşevik” antikalar arşivlerine (“eski Bolşevikler” arşivlerine de denilebilirdi) kaldırılması gerekir.
>
> Proletaryanın ve köylülüğün devrimci demokratik diktatörlüğü şimdiden gerçekleşmiş bulunuyor, ama olağanüstü özgün bir biçimde ve çok önemli birçok değişikliklerle. ... “Gri teoridir, dostum, ama yeşil yaşamın sonsuz ağacıdır.”
>
> Eskiden yapıldığı gibi, burjuva devrimi “tamamlama” sorununu ortaya atmak, canlı Marksizmi ölü metinlere feda etmek demektir.[343]

Lenin'e göre, "burjuvazinin kuyruğunda ya da devrimci proletarya ve köylülüğün başında" olmak arasındaki seçim, Bolşeviklerle Menşevikler arasındaki kesin kopuşun özünü oluşturmaktaydı. Nasıl ki Rus burjuvazisi emperyalist saldırganlıkta uluslararası finans kapital zincirine bağlıydı, aynı biçimde, Rusya proletaryası da, kapitalizmin krizinde Avrupa proletaryasının sosyalist devriminin bir parçasıydı. Bu da onun öncü rolünü gerçekleştirebilmesine bağlıydı. Böylece yola devam etmek mümkün olacaktı. Daha 1905'te yazmıştı açıkça: "...gücümüz ölçüsünde, sınıf bilinçli ve örgütlü proletaryanın gücü ölçüsünde, sosyalist devrime geçişi başlatacağız. Kesintisiz devrimden yanayız. Yarı yolda durmayacağız."[344]

Sonunda, Lenin partiyi doğru yola çekti ve her organda tezlerini çoğunluğa onaylattı. Bu dönüşüm neticesinde de, partiye işçilerden büyük bir akım başladı. Kısa sürede bütün kritik sovyetlerde Bolşevikler çoğunluğu sağladılar. *Tezler*, böylece kısa sürede iki zafer kazanmıştı: parti içinde ve yığınlar nezdinde. Yol açılmıştı. Kitlelerin acil ihtiyaçlarının, isyan çığlıklarının, beklemeye tahammülü olmayan acılarının, sabırsız kurtuluş arayışlarının temsilcisi, sözcüsü oldu Lenin. Partinin çığ gibi büyümesi ve sovyetlerde çoğunluğu elde etmesi, yığınlarla kurulmuş bu ilişkinin yansımasıydı. Bir devrimci hat ve deneyim, teorik çalışma, pratik içinde gözlem birikiminin ürünüydü, taktik ve stratejik formülasyonuydu *Tezler*.

Bundan sonrası, silahlı ayaklanmanın zamanında başlatılması, bütün iktidarın sovyetlere devrini gerçekleştirmek, dünyanın ilk işçi-köylü devletini kurmak ve sosyalizmin inşasına giden yolu döşemekteydi.

Tezler, hükmünü icra etmiş, tarihe önsöz olmuştu...

Bugüne dersler

Demokratik öz

Tezler'in özünü oluşturan temel hedeflerden başlıcası "Bütün İktidar Sovyetlere!" sloganında ifadesini buluyordu. İkili iktidar sürecinde, burjuvazinin ve kuyrukçusu solcuların oluşturduğu Geçici Hükümet'e karşı sovyet iktidarının hedeflenmesi, daha sonra kurulacak yeni devletin isminde "Sovyet" sözcüğünün yer alması tesadüf değildi ve Lenin'in devlet, iktidar, demokrasi gibi konulardaki değerler sisteminin sonucuydu.

Lenin'in *Tezler*'e yansıyan görüşlerindeki iki nokta yaşamsal önemdedir. Bunlardan birincisi, halka olan güven, işçilerin yaratıcılığına, dünyayı değiştirme sürecindeki özne rollerine olan sarsılmaz inanç, onların sınıf içgüdüleriyle inisiyatif almasına verdiği önemdi. İkincisiyse, Lenin'in, doğrudan işçi ve emekçi yığınların katılımcısı, denetçisi ve yöneticisi oldukları yönetim/devlet aygıtlarının inşasına olan duyarlılığı, bunun yeni hayat projesinin, devrim ve sosyalizmin olmazsa olmaz koşulu olduğuna dair kesin inancıydı.

Tezler'deki dinamiğin temellerinden en önemlisi, sovyet iktidarında ifadesini bulan yönetim biçiminin demokratik özüne olan inançtır. Demokrasinin taçlanması olarak algılanan burjuva-liberal ve sosyalist koalisyon (Geçici Hükümet), onun bu anlayışının prizmasından bakıldığında ve onun ölçütlerine vurulduğunda, elbette "gerici" görünüyor ve onun daha ileri demokratik hamleler yapılması gerektiğine ilişkin tezlerine temel teşkil ediyordu. Bu derin demokratik perspektif anlaşılmaksızın Lenin'in *Tezler*'deki devrimci atılganlığı ve ısrarı da kavranamaz. Şayet sorun, bunun Rusya'da altyapısının, toplumsal bilgi ve deneyim birikiminin, bilinç ve örgütlenme temelinin olup olmaması idiyse, Lenin'in karşıtlarında bunun yansıması, ideolojik bağnazlık, önyargılar, yanılsamalar, ürkeklik ve inançsızlıktı. Bu atalet düğümünü parçalayansa, Lenin'in kitlelere olan inancı ve güveniydi.

Nisan Tezleri'nin yazıldığı ortamı ve yazarın psikolojisini, düşüncelerini, taktik-stratejik yönelimlerini belirleyen ana dinamik, genel olarak yoksulların, özel olarak da işçilerin kendiliğinden mücadeleleri ve yığınsal isyanlarıydı. "Devrimci durum"u onlar

yaratmışlardı. Bu, Lenin bakımından muazzam bir kapasite ve yeteneğin, yaratıcı enerjinin devrimci fışkırmasıydı, geleceğe ilişkin temel umut kaynağıydı. Dolayısıyla da devrimcilerin, engellemek, saptırmak ya da sınırlamak yerine önünü açmak için çaba göstermeleri gereken bir sosyal olguydu bu. Önderlik ve örgütlenme iddiası, ancak bu olguyla uyum içinde olmakla, ondan öğrenmekle, onu geliştirecek ödevlerin yerine getirilmesiyle anlam kazanabilirdi.

Belirli bir anda, emekçi yığınların nereye kadar gideceğini anlayabilmek, onlarla birlikte yürüyebilmek, yürüyüşün taktik-stratejik önderliğini yapabilmek, her aşama ve düzlemde kitleyle özel bir ilişkilenmeyi, âdeta onunla birlikte nefes alıp vermeyi, gerektirir. Yalnız bu kadar da değil; nesnel koşulları, güç dengelerini, sınıf düşmanları ve müttefik güçlerin karşılıklı pozisyonlarını da hesap edebilmeyi, bunların sentezini yaparak denklemi kurmayı zorunlu kılar. İşte bütün bu noktalarda Lenin özel bir dehaya sahipti. Ve bu dehanın altyapısını kişiliğine sinmiş demokratik-devrimci öz oluşturuyordu.

1905 deneyimi ve Şubat Devrimi, Lenin'de yığınların kendiliğinden ortaya çıkan inisiyatiflerine verdiği önemin kaynağı ve kanıtlarıydı. Sovyet deneyimi ise yığınların demokratik özlem ve bu yöndeki yaratıcılıklarının cevheriydi, bu nedenle de Lenin'in projesinde merkezî bir yer almışlardı. Lenin kitlelerden öğrenmiş ve devrimci demokrasiyi de doğrudan onların katılımı ve denetimi ölçütüne göre tanımlayarak güncel gelişmelere ilişkin tutumunu, taktiklerini, programatik hedeflerini belirlemiştir.

Burada "demokratik illüzyon" yoktur; buna koşut olarak da halk için "demokratik derinlik talebi ve ihtirası" vardır.

Bu çerçevede doğrudan işçilerin "sınıf içgüdüleri"yle ortaya çıkan sovyetlere dayalı yeni demokratik örgütlenme modeli, Lenin bakımından sınıfın salt ekonomizmi aşan bilinç sıçramasının görkemli örneğiydi. Kitleye olan güveni, onlarla birlikte yürüme iradesi ve düşüncesindeki demokratik öz, onun sovyet modelindeki devrimci damarı hemen keşfetmesini sağladı, bu kurumu yeni sürecin odağına yerleştirmeye sevketti, bu yolla yığınların temel

talep ve özlemleriyle canlı bağlar kurmanın aracı olduklarını anlamasını getirdi. Devrim ve sosyalizm mücadelesinin politik ve felsefi kaynaklarının temel kurumlarından biri yaptığı sovyetlere ilişkin kavrayışının bir temeli tarihsel bilinci ve Paris Komünü deneyimine verdiği önemse, ikincisi de sınıfın kendi kurtuluşunu örmedeki yaratıcı enerjisinden öğrenme iradesi ve yeteneğiydi.

Sovyetler, önce sınıfın kendiliğinden birlik ve dayanışmasının, demokratik cephesinin, mücadelesinin merkezî yönetim-eşgüdüm kurumları oldular. Aynı anda, Lenin'in dehasıyla, partisinin devrim yolunda işçi yığınlarıyla buluşma ve onlara önderlik etme mevzilerine dönüştürüldüler. Nihayet yeni devletin rüşeym halindeki yönetim aygıtları, işçi-köylü demokrasisinin ve giderek proletarya diktatörlüğünün forumları, dünyanın ilk işçi-köylü ülkesinin adı, simgesi, halklara açılan penceresi oldular. Lenin bakımından sovyetler, burjuva demokratik cumhuriyet modelinden daha üstün, Paris Komünü türü bir "devlet olmayan devlet" projesinin özünü oluşturmaktaydı. *Tezler'*in yayınlanmasından hemen sonra 10 Nisan'da yazdığı bir yazıda şöyle demektedir: "Tarihin kanıtladığı gibi, ordu, polis ve bürokrasi türünden tüm baskı araçları dokunulmazlıklarını koruduklarından, burjuva parlamenter cumhuriyetten örneğin bir monarşiye dönüş oldukça kolaydır. Komün ve sovyetler ise bu mekanizmayı parçalayıp onun işini bitirir. Parlamenter burjuva cumhuriyet, kitlelerin bağımsız politik yaşamını, kitlelerin devletin demokratik işleyişinin asağıdan yukarıya örgütlenmesine katılımını engelleyip boğuntuya getirir. Sovyetler için ise, bunun tersi geçerlidir. Sovyetler, Paris Komünü'yle birlikte oluşan ve Marx tarafından 'emeğin ekonomik kurtuluşunu hayata geçirmede elverişli bir politik biçimin keşfi' diye nitelenen devlet tipini yeniden ortaya çıkarmaktadır. ... Rus halkının örgütsel deneyiminin azlığı bir gerçekse, bizler de halkın kendisinin geliştireceği yeni örgütsel biçimlere gönüllü bir biçimde hazır olmalıyız. Bu yeni biçimleri halk kendisi geliştirecektir; burjuva politikacıları ve 'hali vakti yerinde' bürokratlar değil."[345]

Eylül ayında ise, “İktidar Sovyetlere” sloganını şöyle açıklığa kavuşturmaktaydı:

> [Bu slogan] eski devlet aygıtının demokratik nitelikte her şeyi engelleyip dışlayan o bürokratik aygıtının tümüyle köklü bir biçimde değiştirilmesi anlamına gelir. Açıkçası bu, sözünü ettiğimiz nitelikteki aygıtın ortadan kaldırılıp yerine sovyetlerin, yani başta işçiler, askerler ve köylüler olmak üzere halkın silahlanmış ve örgütlenmiş çoğunluğunun geçirilmesi anlamına gelir. Halkın çoğunluğuna yalnızca temsilcilerin seçiminde değil, devlet yönetiminde, reformların uygulanmasında ve öteki değişikliklerde de bağımsızlık ve girişkenlik tanıma anlamına gelir. ... Halka inançsızlık, onların inisiyatif ve bağımsizlıklarından korku, halkın devrimci enerjisine koşulsuz destek olma yerine bu enerjiden duyulan ürküntü ... en büyük [günahlardır]...[346]

İşçi ve emekçilerin devleti yönetemeyeceği iddialarına ise Lenin’in Ekim ayı başında verdiği yanıtı “sihirli bir yol”a sahip olunduğudur: “Bu sihirli yol, emekçi halkı, yoksulları devlet yönetiminin günlük işlerine katmaktır.”[347]

Lenin’in devlet aygıtına ilişkin demokratik-devrimci kavrayışı ufuk açıcıdır:

> Bizim bir devlete ihtiyacımız var. Ama burjuvazinin meşruti monarşilerden en demokratik cumhuriyetlere kadar her yerde yarattığı türde bir devlete değil. ... Bizim bir devlete ihtiyacımız var, ama halktan kopuk ve halka karşıt bir bürokrasi (memurlar zümresi), bir ordu ve bir polis gücü şeklinde yönetim organları olan, burjuvazinin ihtiyaç duyduğu türde bir devlete değil. ... Proletarya ... Marx’ın sözleriyle ... “hazır alınmış” devlet aygıtını “parçalamak” ve yerine polis gücünü, orduyu ve bürokrasiyi bütün silahlı halk ile birleştirerek yeni bir devlet aygıtı geçirmek zorundadır. ... Halkın bütün yoksul, sömürülen kesimlerini örgütlemeli ve silahlandırmalı ki onlar da bizzat devlet iktidar organlarını doğrudan ellerine alabilsinler, bu devlet iktidarı organlarını bizzat kendileri oluşturabilsinler.”[348]

Lenin’in düşüncesindeki demokratik öz ve halkla birlikte yürüme iradesi, iktidara giden eylem yolunda da kendini açıkça gösterir. *Tezler*’de bu tavır nettir:

> ... partimizin azınlıkta olduğunun ve şimdilik zayıf bir azınlık oluşturduğunun bilinmesi. İşçi Vekilleri Sovyetlerinin mümkün olan biricik devrimci hükümet olabileceğini, ve bu yüzden, bu hükümet burjuvazinin etkisinde kaldığı sürece, bizim görevimizin, yığınlara sabırla, yöntemle ve direşkenlikle taktiklerindeki yanılgıyı, bu yığınların pratik gereksinmelerini özellikle göz önünde tutarak açıklamaktan başka bir şey olamayacağını bu yığınlara anlatmak. Azınlıkta olduğumuz sürece, bir

> yandan da bütün devlet iktidarının İşçi Vekilleri Sovyetlerine geçmesinin gereğini savunarak, yığınların, yanılgılarını deneyimlerle düzeltebilmeleri için bir eleştiri ve aydınlatma çalışması yapıyoruz. ... İktidar durumuna gelmek için, bilinçli işçiler çoğunluğu kazanmalıdırlar: yığınlar üzerinde hiçbir zor uygulanmadığı sürece, iktidara geçmenin başka yolu yoktur. Biz Blankici, yani iktidarın bir azınlık tarafından alınması yandaşları değiliz.[349]

Lenin *Tezler*'i daha ayrıntılı açıklamak için 17 Nisan'da "İşçi ve Asker Temsilcileri Sovyetleri Tüm Rusya Konferansı'ndaki Bolşevik Delegelerin Toplantısında Sunulan Rapor"unda şöyle demekteydi: "Kitlelere, 'Siz gelin, bizim sözümüze itimat edin,' demiyoruz. Biz şarlatan değiliz. Biz kitlelerin yanlışlarını kendi deneyimleri yoluyla aşmalarını istiyoruz."[350]

21 Nisan'da da, "çoğunluğun iradesini çiğneyerek sosyalizmi kurmaktan" bahsedilemeyeceğini belirtiyordu.[351]

RSDİP Merkez Komitesi'nin 23 Nisan raporunda Leninist gerçekçilik ile demokratik öz arasındaki ilişki çok net biçimde ifade edilmişti: "Şu an 'Kahrolsun Geçici Hükümet!' sloganı yanlış bir slogandır, çünkü halkın sağlam (yani sınıf bilinçli ve örgütlü) bir çoğunluğunun devrimci proletaryanın yanında saf tutmadığı koşullarda bu tür bir slogan ya boş laftır ya da nesnel açıdan maceracı girişimlere varır. Biz iktidarın proleter ve yarı-proleterlere devrini ancak İşçi ve Asker Temsilcileri Sovyetleri politikamızı kabul edip iktidarı kendi eline almaya gönüllü olduğunda kabul ediyoruz."[352]

Eylül ayında Lenin, sovyetlere bağlı bir sol hükümeti kabul edeceklerini, böylece "barışçıl" bir geçişin gerçekleştirilebileceğini de yazdı. Böylece bir sovyet hükümeti altındaki özgür koşullarda, "gerçeklerin kendilerinin yanında" olduğunu bilen ve dolayısıyla da "gerçek demokrasiden korkmak için hiçbir nedenleri olmayan" Bolşevikler seçimlere katılabilirlerdi. Lenin, "yüzde birlik bir şans varsa" bile bu barışçıl ve demokratik yolu denenmeye değer buluyordu.[353]

Reformizme tavır

Lenin'in acil hedefi proletaryanın burjuvazinin kuyruğunda devrimci görevlerinden saptırılmasını önlemekti. Bu tehlike, sadece Menşeviklerden ya da öteki solculardan değil, "demokrasinin olgunlaşması" ile "proletaryanın olgunlaşması" arasındaki bağı uzun bir zaman dilimine yayarak beklemeyi ve dolayısıyla da iktidarı ve demokrasinin gelişmesini burjuvaziye bırakmayı öngören Bolşeviklerden de kaynaklanmaktaydı.

Lenin'in reformlara bakışı netti. Her reform kazanımdır, her ilerleme önemlidir, ama sonunda bir noktada devrim karşısında, devrimci süreç içinde gericilik durağında bir unsur olmaya da mahkûmdur. Bu anın gerisinde ya da önünde olmamak Leninist gerçekçiliğin temel testlerinden başlıcasıydı.

Leninist gerçekçilik bu noktada net bir biçimde ortaya çıkmaktaydı. Örneğin demokratik devrim sürecinin en temel "reform" unsurlarından olan "barış" konusunda, burjuvaziye bağlanan umutlara ilişkin Lenin şöyle demişti: "Burjuva hükümetlerden çok çeşitli reformlar istenebilir ve istenmelidir de; ama bir kuruntucu, bir reformist olmadıkça, emperyalist sermayeye binlerce bağla bağlanmış bulunan bu adamlar ve bu sınıflardan, bu bağları koparmaları istenemez. Oysa bu kopma olmadıkça, savaşa karşı savaş üzerindeki bütün sözler, boş ve aldatıcı sözlerden başka bir şey değildir."[354]

1913 yılında liberallere ilişkin teşhisini şöyle anlatmıştı: "[Avrupalı liberaller] sosyal demokrasinin oluşmasını önlemeye çalıştılar ve onun var olma hakkına karşı çıktılar; [Rus liberallerse] kendilerini bu gerçeği kabullenmek mecburiyeti içinde buldular. ... Bunun içindir ki, bizim liberallerimizin sosyal demokrasiye karşı mücadelesi, sosyal demokrat saflar arasında oportünizmin geliştirilmesi yönünde olmaktadır. Sosyal demokrasinin yükselmesi ve büyümesini durdurmaya gücü yetmeyen bizim liberal burjuvazimiz, onun liberal yönde gelişmesi için elinden geleni yapıyor. Liberaller haklı olarak bunu (oportünizm ve likidasyon), proletarya üzerindeki etkilerini elde tutmanın ve işçi sınıfını liberal

burjuvaziye bağımlı halde tutabilmenin tek yolu olarak görüyorlar.”[355]

Demokratik yanılsama, “burjuvazinin demokratik görevleri” miti ve onun “devrimci geçmişi” söylencesi, dogmatizmin işbirlikçiliğe ve hatta bozgunculuğa evrilmesindeki sığ teorik zemini oluşturuyordu. Liberal retoriğin aldatıcı ama kimi solcular bakımından “göz kamaştırıcı” etkilerini kırmak kolay değildi. Oysa Lenin için ittifak meselesi hayati önemdeydi ve demokratik devrimin ilerletilebilmesiyle proleter devrimin geleceği bu noktadaki doğru taktik ve stratejiye bağlıydı. Lenin devrimin o özel anında liberallerle, demokratlarla, reformistlerle, burjuvazinin şu ya da bu kanadıyla tepeden ittifakı reddetti, doğrudan sınıflara yöneldi, onların tarihsel konumları üzerinden analizini yaptı, güç ilişkilerini hesapladı ve proletaryanın öncülük rolünü stratejik hedef olarak seçti, yoksul köylülükle güçbirliği üzerinde inşa etti tezlerini. Açıktı ki, reformizmle ittifak, burjuvaziye dolaylı yedeklenme; burjuvazi ile ittifak kuyrukçuluk hatta gericiliğe teslimiyet; buna karşılık küçük burjuvazi ve yoksul köylülükle ittifaka önderlik yapmak, proletarya ve parti bakımından öncülük demekti. Bu yolun sonunun en ileri demokrasiye, oradan devrime, işçi-köylü devletine gideceği Lenin’in ufkunda netlikle görülmekteydi.

Nesnel-öznel uyumu

Rusya’da çarlık bütün kurumları ve özellikle de zor aygıtlarıyla çökmüştü. Hükümeti devralan burjuvaziyse iç ve dış bağlantılarıyla demokratikleşmenin en çürük zeminini, hatta kararlı düşmanlarından birini oluşturmaktaydı. Bolşevikler dışındaki sol, burjuvaziye yedeklenmiş, devrim koşusunda havlu atmıştı. Halk ayaktaydı: Topraksız köylüler toprağı sarsmaktaydılar. İşçiler sadece fabrikaları, üretimi ve hatta dağıtımı değil, aslında siyasi iktidarı da denetimleri altına almışlardı. Halkların hapisanesinin duvarları çatlamış, prangaları parçalanmıştı. Ülkenin dört bir yanında sovyetler, fiilî iktidar organı konumuna gelmişti.

Bu tablo görmek isteyen herkesin gözleri önündeydi, ama burjuvaziyle uzlaşmaya yatkın olan solcularla birlikte “eski Bolşevikler” de bu duruma kendilerini uyarlayamamış ve “gerici” konuma düşmüşlerdi. Onlar da “aşamalar”a, aralarda uzun dönemlere, proletaryanın nitel ve nicel gelişiminin yetersizliğine, “objektif koşullar”ın elverişsizliğine, risklerin büyüklüğüne takılıp kalmışlardı.[356]

Teori, dogmatizm, şematizm, kuru ve hayattan kopuk bilim, bütün bunlar kritik karar anlarında insanın, toplumun, sınıfın ve elbette devrimcilerin canlılığını kötürümleştirebiliyor. Teorinin griliği karşısındaki yeşilliğin kızıllığa dönüştürülmesidir devrim; bir yanı ve anlamıyla. İşte Lenin dogmatizme, dondurulmuş teoriye ve ideolojik kalıplara tutsaklığı reddettiği, kısacası bilimin doğrultusunda özgürleştiği için, somut gelişmeleri ve geleceği berrak biçimde görebildi, reformistleri ve “eski Bolşevikler”i aştı. Sadece nesnel koşulların uygunluğundan değil, içinde bulunduğu koşullarla belirleniyor olsa da insan praksisinin özerk kapasitesinden hareket ettiği için başarılı oldu.

Demokrasi yanılsaması da, sadece onların yönetebileceğine ilişkin önyargıdan kaynaklanan burjuvaziye ilişkin sınıf uzlaşmacılığı gevşekliği de, teorik katılık da, Lenin’e parti içinde ya da dışında karşı çıkan solcuların devrimci kişiliklerini öğütmekteydi. “Eski Bolşevikler” bu nedenle Geçici Hükümet karşısında “yeni Menşevikler” olma riskiyle karşı karşıyaydılar.

Nesnelliğe dayanmayan öznelcilik, iradi tutum, maceracılık olur, yozlaşmaya varır. Öznel hazırlık ve gerekler yerine getirilmezse de, bu yaratıcı müdahaleden mahrum kalan nesnellik sönümlenir, başarısızlığa mahkûm olur, hatta düşmana hizmet etmeye, kendi zıttına dönüşmeye evrilebilir. “Devrimci durum”, örgütlü inisyatifin sahibine göre yönünü bulur. Bu egemenlerdeyse, karşı-devrim kazanır; ezilenlerdeyse, devrimin yolu açılır, devrime dönüşür. Lenin, yaratıcı iradede ifadesini bulan öznel faktörün nesnele eklenmesiyle, “devrimci durum”un devrime nasıl taşınabileceğini gösterdi: Devrimci teorinin yaratıcı biçimde pratik gerçekliğe

uyarlanması, harekete geçirilerek maddi güce dönüştürülmesi; ve bu pratiğin teorik doğrular/bilimsel yasalar-kurallar zemininde oluşturulması, oradan da teorinin yeniden zenginleştirilmesi –insani praksisin en üst düzeyde örneğini bunlar oluşturmaktaydı Lenin'de.

Devrim anlayışı

Lenin'deki iradi müdahale ufku, yaratıcılık ve kitlelerin kendiliğinden ortaya çıkan öfkeli patlamalarındaki cevheri keşfetme yeteneği, onun bir ayırt edici özelliğiyse, ikincisi de devrimci kişiliği, devrim kavrayışı, devrim ufkuydu. "Devrim felsefesi" ya da ondaki devrime içkin felsefi kavrayış, *Tezler*'in Lenin'ini anlamada anahtardır. Ekonomizme karşı politik mücadelenin de proletaryanın görevlerine eklenmesini aşan felsefi özü de burada bulmak mümkündür.

Lenin'in devrim kavrayışında en temel unsur, proletaryanın tarihsel misyonu, onun insani kurtuluştaki rolüydü. Neyin, mutlak ya da göreceli olarak, geçmişte de, anda da, gelecekte de "ileri" ya da "geri"yi temsil ettiğine ilişkin saptamalarını belirleyen bu kavrayıştı.

Lenin, Marx'tan hareketle, kapitalizm çerçevesindeki en ileri demokrasiyi de yetersiz buluyordu. Bunun nedeni, sadece kapitalist düzenin doğası gereği, sömürüye ve onu yeniden üretmek için gerekli baskıya dayanıyor olması değildi. Daha da önemlisi, kapitalizm, Marx'ın dediği gibi insani varoluş açısından yapısal olarak sorunluydu, kısıtlı ve sınırlıydı, çünkü bu sistemde, "mevcut nüfusa göre, hayatın ihtiyaçları yeterince üretilmemektedir. Tam tersine. Geniş yığınların ihtiyaçlarını yeterince uygun ve insani biçimde karşılamak için çok az şey üretilmektedir."[357] Marx'ın bu temel saptaması, Lenin'in devrim kavrayışındaki felsefi özü de anlatmaktadır.

Agnes Heller, *Marx'ta İhtiyaç Teorisi* başlıklı kitabında, Marx'ın "çıkar"ı, kapitalizm sınırları içinde kalan burjuva toplumuna içkin bir fetiş-kavram olarak ele aldığını, temel yapıtlarının hiçbirinde kullanmadığını, "genel çıkar"ı da "bencil çıkarın genelleşmiş hali"

olarak tanımladığını; “sınıf çıkarı”nın bu manasıyla “sınıf mücadelesi”nin kapitalizmi aşan bir unsuru olamayacağını, “sınıf çıkarı” kavramının Avrupa sosyal demokrasisince, özellikle Kautsky tarafından yaygınlaştırıldığını yazar.[358] Lenin, kapitalizme içkin “sınıf çıkarı”yla yetinmediğinden ve onu aşmak için, devrim istiyordu; devrimi “çıkar”ı aşan insani amaçlarla anlamlandırıyordu. Onda, Marx gibi, salt “çıkar”ı aşan bir yan vardı ve onu *Tezler*'e götürmüştü. O da Marx gibi, kapitalizme içkin “çıkar”dan proleteryanın tarihsel insani misyonuna sıçrayan bir kavrayışa sahipti ve onun için devrimciydi.

Lenin, Marx’ın “... özel bir haksızlığa değil, haksızlığın ta kendisine uğradığı için özel bir hakkın davasını gütmeyen, bundan böyle artık tarihî değil, yalnız insani bir haklılık gerekçesi ileri sürebilecek olan ... nihayet, toplumun bütün diğer kesimleri karşısında kendini özgür kılmadıkça ve böylelikle toplumun bütün diğer kesimlerini de özgürleştirmedikçe özgürlüğünü kazanması mümkün olmayan, tek kelimeyle, insanın topyekûn yitişi olduğu için ancak insanın topyekûn kazanılmasıyla kendini kazanabilecek bir kesim”[359] olarak tanımladığı proletaryanın devrimci misyonu üzerinde inşa ediyordu dünya görüşünü.

Kapitalizmin öncelikle emekçiden, ama giderek herkesten “insanlığını çalma” dinamiklerinin yaşamdan silinmesi praksisinin başlangıç noktasıdır devrim.

Marx’ın dediği gibi sosyalist devrim, yani “İnsan yaşamına el koyan özel mülkiyetin pozitif manada ortadan kaldırılması, aynı zamanda bütün kısıtlamaların olumlu anlamıyla ortadan kalkması ve insanın dinden, aileden, devletten ve benzerlerinden insani, yani toplumsal varlığına geri dönmesidir.”[360]

İşte Lenin’in hareket noktası, Marksist “hümanizma”yı stratejik yönelişinin temeline yerleştirmek, öteki tüm seçenekleri bu ölçüte göre değerlendirmekti.

Devrimin felsefesi, Marx’ın proletaryayı anlattığı yazısında ifade ettiği gibi, derin, sadece ekonomizmi değil, devrimde mevcut ekonomi ve siyaset öğelerini de aşan, insani özdür, insani kurtuluş

meselesidir; Lenin'in dünya görüşünün insani/felsefi içeriğinin organik merkezi, mütemmim cüzüdür.

Lenin'in praksisi, proletaryayı tarihsel misyonu ile özel kılan Marksist insani kurtuluş projesinin, insanlaşmanın başlangıcını oluşturan devrim projesinin, hayata geçirilmesidir. *Tezler*, bu uzun süreçte bir odak olarak anlam kazanmaktadır. Burada proletarya ile pratik Marksist teorinin meczettiği biçimde buluşmakta ve yol gösterici olmaktadırlar.

Devrim ve sanat

Savaş, salt bir bilim değil, tümüyle bilinemez dinamiklerin ve insani unsurun varlığı nedeniyle büyük ölçüde, bir sanattır da.

Örgütlü sınıfları karşı karşıya konumlandıran silahlı ayaklanma da öyle.

Ekim Devrimi'nden sadece günler öncesinde Lenin bu gerçeği hatırlatarak şöyle diyordu: "[S]ilahlı ayaklanma politik mücadelenin özel bir biçimidir. ... Marx bu gerçeği ... şöyle ifade etmişti: 'Ayaklanma, aynen savaş gibi, bir sanattır.'"[361]

Devrim, yasalarla belirlenen ama insanlar ve sınıflarca yönetilen toplumsal dönemeçlerin, bilimsel kavrayış ve sanatsal yetiyle icra edilen tarihsel doruğu, "*climax*"idir.

Lenin, aynı zamanda bir sanatçıydı.

O, devrimin bilimcisi, kuramcısı, militanı ve sanatçısıydı.

Hülyalarla mantığın, politikayla felsefenin, sabırla atılganlığın, ilkeyle esnekliğin, kılı kırk yaran özenle cesaretin, düşünce adamıyla ordulara kumanda eden komutanın, teoriyle pratiğin, bilimle sanatın bileşkesiydi *Tezler*'e hayat veren Leninist devrimcilik.

O oya gibi, ilmek ilmek işlemişti yığınlardaki cevheri; Lenin devrim kuyumcusuydu. Devrimdeki sanat onda ete kemiğe bürünmüştü; devrim sanatçısıydı Lenin.

Tezler, onun devrim yolunda tarihsel bir süreklilik ve tutarlılıkla yaşam boyu ürettiği devrim gerdanlığında, teorik-taktik-stratejik

eserleriyle oluşmuş o muhteşem hazinede, hâlâ ışıldayan “tek taş yüzük” olarak yer almıştır.

Ek Okuma Önerileri

Marcel Liebman, Rus İhtilali: Bolşevik Başarısının Kaynakları, Gelişmesi ve Anlamı, çev. Samih Tiryakioğlu, Varlık Yayınevi, İstanbul, 1968.

Alexander Rabinowitch, Bolşevikler İktidara Geliyor: Petrograd’da 1917 Devrimi, çev. Levent Konyar, Yordam Kitap, İstanbul, 2008.

V. İ. Lenin, Bütün İktidar Sovyetlere: 1917 Yazıları-2, çev. Ferit Burak Aydar, Agora Kitaplığı, İstanbul, 2013.

Gorkiy, Molotov, Voroşilov ve diğ., 1917 Sovyet Devrimi, çev. Alaattin Bilgi, 3. basım, Evrensel Basın Yayım, İstanbul, 2012.

Hatrick Goode, Karl Kautsky, Seçilmiş Politik Yazılar, çev. Celal A. Kanat, Kavram yayınları, İstanbul, 1990.

V. İ. Lenin, Devlet ve İhtilal, 7. basım, çev. Süleyman Arslan, Bilim ve Sosyalizm yayınları, Ankara, 1989.

322 V.İ. Lenin, *‘Sol’ Komünizm: Bir Çocukluk Hastalığı*, çev. Muzaffer Erdost, 6. baskı, Sol Yayınları, Ankara, 1999, s.16.

323 V.İ Lenin, *Proletarya Devrimi ve Dönek Kautsky*, çev. Kenan Somer, 5. baskı, Bilim ve Sosyalizm Yayınları, Ankara, 1989, s. 81-82.

324 Age.

325 V.I. Lenin, *Demokratik Devrimde Sosyal Demokrasinin İki Taktiği*, çev. Muzaffer Erdost, 5. baskı, Sol Yayınları, Ankara,1978, s.51-52.

326 Age., s. 116-118.

327 Age., 59.

328 “Our Tasks and the Soviet of Workers’ Deputies” (Lenin, *Collected Works*, Progress Publishers, c. 10, s. 17-28), http://www.marxists.org/archive/lenin/works/1905/nov/04b.htm.

329 Lenin, *İki Tatkik*..., s. 119-120.

330 Age., s. 155-156.

331 (“Lessons of the Moscow Uprising”, *Proletary*, no. 2, Ağustos 29, 1906 (*Collected Works*, c. 11, Progress Publishers,1965, s. 171-178), http://www.marxists.org/archive/lenin/works/1906/aug/29.htm) “Moskova Ayaklanması Üzerine”, *Proletary,* 29 Ağustos 1906 (*Collected Works*, 1965, s. 171-178) http://www.marxists.org/archive/lenin/works/1906/aug/29.htm

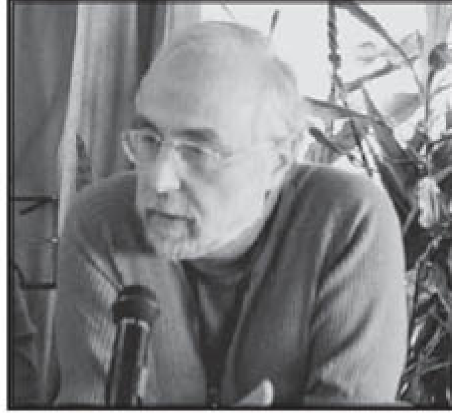
332 (*Collected Works*, c. 21, 1977, s. 401-406), http://www.marxists.org/archive/lenin/works/1915/oct/13.htm

333 “The Tasks of the Russian Social-Democratic Labour Party in the Russian Revolution” (*Collected Works*,1964, c. 23, s. 355-361, http://www.marxists.org/archive/lenin/works/1917/mar/16.htm

334 Vladimir İ. Lenin, *Uzaktan Mektuplar*, çev. Ferit Burak Aydar, Agora Kitaplığı, İstanbul, 2010.

335 Age., s. 5. (Buradaki çeviri yanlıştır, düzelttim).
336 Age., s. 11.
337 Age., s. 12-13.
338 Age., s. 14-15.
339 Age., s. 15.
340 V. İ. Lenin, "Bugünkü Devrimde Proletaryanın Görevleri", *Nisan Tezleri ve Ekim Devrimi*, çev. Muzaffer Erdost, 7. baskı, Sol Yayınları, Ankara, 2010, s. 10.
341 Age., s. 11.
342 "Taktik Üzerine Mektuplar", age., s. 21.
343 Age., s. 21-23
344 "Social-Democracy's Attitude Towards the Peasent Movement", *Proletary*, Eylül 1905 (*Collected Works*, 1972, c. 9, s. 230-239), http://www.marxists.org/archive/lenin/works/1905/sep/05e.htm
345 V. İ. Lenin, "Devrimimizde Proletaryanın görevleri (Proletarya Partisi İçin Platform Tasarısı); Devrimimizde Proletaryanın Görevleri: Devrimimizden Yeni Tip Bir Devlet Doğuyor", *Halkın Devlet Yönetimine Katılımı Üzerine*, çev. Metin Çulhaoğlu, NK Yayınları, İstanbul, 2003, s. 15-16.
346 "Devrimin Temel Sorunlarından Biri", age., s. 38-39.
347 "Bolşevikler İktidarı Ellerinde Tutabilirler mi?", age., s. 47.
348 *Uzaktan Mektuplar*..., s. 37.
349 *Nisan Tezleri*..., s. 11-12 ve ("İktidar İkiliği Üzerine") 18.
350 Vladimir I. Lenin, *1917 Şubat Devrimi: 1917 Yazıları-1*" çev. Ferit Budak Aydar, Agora Kitaplığı, İstanbul, 2012, s. 29.
351 "Temel Bir Soru-Burjuvazinin Safına Geçmiş Sosyalistlerin Akıl Yürütme Tarzı", age., s. 80.
352 Age., s. 99.
353 "On Comprimises", (*Collected Works*, 1977, c. 25, s. 305-10), http://www.marxists.org/archive/lenin/works/1917/sep/03.htm)
354 "Devrimimizde Proletaryanın Görevleri (Proletarya Partisi İçın Platform Tasarısı)", içinde *Nisan Tezleri*..., s. 53.
355 "The Liberal Bourgeoisie and the Liquidators", *Za Pravda*, 1913 (*Collected Works*, c. 19, 1977,s. 451-453), http://www.marxists.org/archive/lenin/works/1913/oct/26.htm
356 *Nisan Tezleri*'ne itirazların başını çekenlerden Kamenev'in eleştirileri için bkz. Martin McCauley (Der.), *Russian Revolution and the Soviet State, 1917-1921: Documents*, MacMillan, Londra, 1975, s. 54-55.
357 Karl Marx, *Capital*, 3. Cilt, bölüm 15, http://www.marxists.org/archive/marx/works/1894-c3/ch15.htm
358 Agnes Heller, *The Theory of Need in Marx*, Allison & Busby, Londra, 1978, s. 58-65.
359 Karl Marx, "A Contribution to the Critique of Hegel's Philosophy of Right' Introduction", http://www.marxists.org/archive/marx/works/1843/critique-hpr/intro.htm
360 Karl Marx, *Economic and Philosophical Manuscripts; Third Manuscript, Private Property and Labor*, http://www.marxists.org/archive/marx/works/1844/epm/3rd.htm

361 V. İ. Lenin, “Advice of an Onlooker” (*Colected Works*, c. 26, 1972, s. 149-178), http://www.marxists.org/archive/lenin/works/1917/oct/08.htm

Sungur Savran

Lisans eğitimini siyasal bilim, doktorasını iktisat dallarında yaptı. 1973-83 arasında İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi'nde önce asistan, daha sonra yardımcı doçent olarak görevde bulundu. 1983'te YÖK'ü ve 1402 sayılı yasaya dayanılarak çeşitli öğretim üyelerine işten el çektirilmesini protesto ederek üniversitedeki görevinden ayrıldı. Değişik zamanlarda yurtdışında çeşitli üniversitelerde araştırma ve misafir öğretim üyeliği yaptı. Birçok sendikanın işçi eğitim programlarına ve kitle örgütlerinin eğitim faaliyetlerine eğitmen olarak katkıda bulundu. *Yapıt*, *Onbirinci Tez*, *Sınıf Bilinci* dergilerinde yayın kurulu üyeliğinde bulundu. *Özgür Gündem* geleneğinde yayınlanmış çeşitli gazetelerde uzun süre düzenli köşe yazıları yazdı (1993-2004). *Gerçek* gazetesi ve *Devrimci Marksizm* dergisi yayın kurulu üyesi, Devrimci İşçi Partisi Genel Başkanıdır.

Yayınlanmış kitapları şunlardır:

Türkiye'de Sınıf Mücadeleleri-1 (Kardelen, 1992; Yordam Kitap, 2010 ve 2011); *Avrasya Savaşları* (Belge Yayınları, 2001); *Kod Adı Küreselleşme* (Yordam Kitap, 2008 ve 2011).

Kapital*'in İzinde* (Nail Satlıgan ve E. Ahmet Tonak'la birlikte, Yordam Kitap, 2012).

Dünya Kapitalizminin Krizi (Nail Satlıgan ile birlikte, der., Alan Yayıncılık, 1987; 2. basım, Belge Yayınları, 2009).

The Politics of Permanent Crisis: Class, Ideology and State in Turkey ve *The Ravages of Neo-Liberalism: Economy, Society and Gender in Turkey* (Neşecan Balkan ile birlikte, der., her ikisi de Nova Science Publishers, 2002) başlıklı derleme kitaplar yayınlamıştır. Son iki kitabın Türkçeleri 2004 yılında Metis yayınları tarafından iki cilt olarak *21. Yüzyılda Türkiye* başlığı altında yayınlanmıştır.

Vladimir İlyiç Lenin

Devlet ve Devrim

Sungur Savran

Devlet ve Devrim, Lenin'de teorinin ve pratiğin ilişkisi bakımından muazzam bir sembolizmle yüklüdür. Düşünsenize: 1917 yılının Ağustos ve Eylül aylarında, modern dünyanın tarihinin bugüne kadar gördüğü en önemli proleter devrimi olan Rus devriminin orta yerinde, Lenin Geçici Hükümet'in baskısından kurtulmak için Finlandiya'da yeraltında iken, kafası devrimin nasıl başarıya ulaşacağı, işçi sınıfının iktidarı nasıl ele geçireceği konusundaki sayısız sorunla dolu iken, oturuyor ve bir soyut teori kitabı yazıyor! Lenin'in devrimci mücadeleye nasıl baktığını kavramamış biri, bu yazım faaliyetini **delilik** gibi dahi görebilir. Devrimin bir numaralı önderi, devrimin orta yerinde kapanmış, teori kitabı yazıyor!

Oysa meseleye Lenin'i anlamaya çalışarak bakmak, bu olayı, onun pratiğe yol gösterici olmak bakımından teoriye ne kadar önem verdiğinin bir ifadesi olarak kavramak anlamına gelir. "Devrimci teori olmaksızın" diyordu Lenin "devrimci bir hareket olamaz." Tabii, burada dar anlamda Rus devriminin başarıya ulaşması, yani işçi sınıfının iktidarı ele geçirmesi için bir teorik temel arayışı değildir sorun. Genel olarak uluslararası sosyalist hareketin pratiğine ilişkin bir teorik tartışmadır söz konusu olan. Yani devrimin uluslararası alanda gerçekleşmesiyle ilgili bir teorik tartışmadır. Bunun anlamına birazdan döneceğiz.

Meseleye başka bir açıdan da bakmak gerekir: Bu kitapta devlet ve devrim arasındaki ilişki üzerine yapılan tartışma sakin, mesafeli, deyim yerindeyse akademik bir yaklaşımın zerresini bile taşımamaktadır. Lenin, Marksizmin devlet teorisini ve bunun devrim ile ilişkisini neredeyse bir profesörün titizliği içinde, hem mantıksal temelleriyle, hem de zaman içinde gösterdiği gelişmeyi gözeterek sergilemektedir. Ama bu titizlik yalnızca bir kavganın kazanılması için sergilenmektedir. Kitabın bütün yapısını bu kavga belirler. Lenin'in kavgası elbette uluslararası sosyalist işçi hareketi içinde yaşanan bölünmede kapitalist düzenden kopma çabasından uzaklaşan kanada karşıdır. Öyleyse, teori Lenin'de açıkça bir mücadele silahıdır. Değeri doğrudan doğruya uluslararası işçi hareketine gerçek bir devrimci tavrın önemini izah etme konusundaki gücünden gelmektedir.

Bu kitap ayrıca Lenin'in pratiğinin Marx ve Engels'in teorisi ile nasıl birebir ilişki içinde olduğunu göstermektedir. Lenin devletin ne tür bir toplumsal yapı olduğunu ve proleter devriminin devlete nasıl yaklaşması gerektiğini anlatacaktır, ama bütün kitap boyunca yaptığı Marx ile Engels'in farklı çalışmalarında bu konunun nasıl ele alındığını anlatmaktır. Lenin'in devrimin meselelerine yaklaşımı tam da böyle tanımlanır: Marx'ta ve Engels'te zaten ortaya konulmuş olan gerçeklerden hareketle onların şu ya da bu nedenle el atmamış olduğu alanlarda yenilikler getirmek. Lenin'in Marksizminde birçok orijinal fikir vardır. Ama bunların hepsinin temelini Marx ve Engels'in çalışmaları üzerine yerleştirir, ilk çekirdek biçimini onların yapıtında bulur. Bu kitap, ilk kuşak Marksistler ile ikinci kuşağın en önemli şahsiyeti Lenin arasındaki sürekliliği ortaya koyarak, Marksizmin *Komünist Manifesto*'dan Ekim Devrimi'ne uzanan 70 yıllık zaman diliminde nasıl gelişmiş olduğunu canlandıran bir sembolik anlama da sahiptir.

***Devlet ve Devrim*'in en önemli yönleri**

Her teorik çalışma kendisinin ortaya koyduğu teorik argümanın yanı sıra, içinde yazıldığı düşünce geleneği, yazarı, çağı vb.

konularında bize çok temel başka şeyler de öğretir. Konuya yeni girmekte olan okurun *Devlet ve Devrim*'de bu açıdan nelere dikkat etmesi gerektiği konusunda birkaç şey söylemek yerinde olacaktır.

Devlet ve Devrim, elbette her şeyden önce, Marksizmin devlet konusundaki görüşlerinin belki de hâlâ en derli toplu ve bütünsel sergilemesidir. Bu kitapta Marksizmin devlet konusundaki, onu bütün öteki düşünce okullarından keskin biçimde ayırt eden şu görüşleri, Marx ve Engels'in yapıtlarından hareketle en yetkin biçimde ortaya konulmuş ve temellendirilmiştir:

- Devlet, insanlığın bütün tarihi boyunca var olmamıştır, bu yüzden ebediyen var olması için de bir neden yoktur; ona hayat veren, onu gerekli kılan koşullar ortadan kalktığında devlet de bütün tarihsel kategoriler gibi ortadan kalkacaktır.
- Devleti tarihsel bir gereklilik haline getiren, toplumsal sınıfların tarih sahnesine çıkması, hâkim sınıfların sömürülen sınıflar üzerindeki boyunduruklarını sürdürmek için ona ihtiyaç duymalarıdır; yani devlet bir sınıf hâkimiyet aracıdır.
- Kapitalist üretim tarzının hâkim sınıfı burjuvazi, tarihsel gelişme içinde kendi hâkimiyetine uygun bir devlet kurmuştur; işçi sınıfının kurtuluşu için bu devleti ele geçirmesi yeterli değildir, parçalaması, dağıtması, ezmesi gerekir.
- İşçi sınıfı sınıfsız topluma geçmek için kendi iktidarını kurmak ve burjuvazinin eski hâkimiyetini yeniden tesis etme çabasına karşı mücadele etmek zorundadır; yani işçi sınıfının hâkim sınıf haline gelmesi anlamında proletarya diktatörlüğü sınıfsız topluma geçiş için vazgeçilmez bir aşamadır.
- Proletarya diktatörlüğü özel mülkiyete son vererek sınıflı toplumun temellerini ortadan kaldıracaktır. Sınıflar ortadan kalktığı ölçüde proletarya diktatörlüğünün karşısında, üzerinde hâkimiyet kurmak üzere mücadele edilecek bir başka sınıf (burjuvazi) kalmayacağından, devlet gereksiz bir organ haline gelir ve zamanla adım adım sönümlenir; insanların yönetilmesinin yerini şeylerin yönetimi alır.

Salt bu orijinal teoriyi ayrıntılı ve tutarlı biçimde sergilemekle sınırlı kalsaydı bile, *Devlet ve Devrim* çok önemli bir iş yapmış olurdu. Ama kitabın önemini bir teorinin sergilenmesinden ibaret saymak, ona hayat veren esas damarları ve Lenin'in asıl amacını gözden kaçırmak olur.

Her şeyden önce, Lenin'in amaçları arasında yer almış olmasa da, bu kitap Marx'ın ve/veya Marksizmin bir "siyaset teorisinin olmadığı" yolunda hep tekrarlanan liberal ve liberal solcu görüşü kendi başına çürütmeye yeterlidir. Salt yukarıda en kaba hatlarıyla özetlenen, Lenin'in çok daha ince ince işlediği Marksist devlet teorisinin kendisi, bu iddianın saçmalığını ortaya koyar. İnsanlık tarihinin en önemli kategorilerinden biri olan devlet üzerine bu denli orijinal ve aykırı bir teoriyi geliştirmiş olan bir okulun "siyaset teorisinin olmadığı"nı söylemek, düşünce tarihinden hiçbir şey anlamamakla eşanlamlıdır! Elbette, Marx'ın ve Marksizmin siyaset teorisi, devlet teorisinin çok daha ötesine uzanır. Sınıf örgütlenmelerini, en başta partiyi, sendikaları vb., tarihte devrimlerin eşsiz yerini, devrim türlerini, devrimlerin gelişme yasalarını, farklı sınıflar arasında ittifak meselelerini, ulus kategorisinin tarihsel olarak oluşmasını, ulus devlet olarak anılan devlet tipinin yükselişini, uluslar arasındaki ilişkilerin doğasını ve bütün öteki tarihsel kategoriler gibi ulus kategorisinin de hangi koşullar altında ortadan kalkacağını, ulusun karşısında yer alan enternasyonalizm kategorisini Marx'ın ve Engels'in çalışmalarından hareketle açıklamak mümkündür. Lenin, Trotskiy, Luxemburg, Gramsci, Che ve diğerlerinin Marksist siyaset teorisine yaptığı sayısız katkıya burada değinmiyoruz bile. Ama bütün bunlara girmeden dahi, *Devlet ve Devrim* Marksizmin siyaset teorisinin temellerini sağlam biçimde ortaya koymuş olmaktadır.

İkincisi, bu kitap Lenin'in uluslararası işçi sınıfı hareketi içindeki dönek akımlarla kavgasının bir merhalesi olarak okunmalıdır. Lenin'in Marksizme büyük katkılarından biri, işçi hareketinin bir bütün olmadığını, hareketin içinden doğan çok güçlü bazı akımların adım adım burjuvazinin saflarına geçtiğini, bunun nedeninin tek tek

önderlerin ve teorisyenlerin hainliğinden ibaret olmadığını, kapitalist ekonomi ve politikanın yasalarının belirleyici olduğunu, yani bu gelişmenin bir bakıma kaçınılmaz olduğunu, dolayısıyla devrimci işçi hareketinin, örgütlenmesinden teorisine kadar her alanda bu olguyu da göz önüne alarak hazırlanması gerektiğini kavramış ve harekete anlatmış olmasıdır. *Devlet ve Devrim*, Lenin'in bu akımların kendi gününde uluslararası planda var olanlarının en güçlü teorik temsilcisi olan Karl Kautsky'ye karşı devrimin en önemli alanında, devlet ile devrimin ilişkisi alanında verdiği güçlü savaşın alanıdır. Kautsky'nin daha birkaç yıl önce (1914'e kadar Lenin ve Bolşeviklerin de üyesi olduğu) İkinci Enternasyonal'in önderi sayıldığı hatırlanırsa, bu, *Devlet ve Devrim*'i daha da cüretkâr, daha da değerli kılmaktadır. Bu konuya birazdan daha derinlemesine değineceğiz.

Üçüncüsü, *Devlet ve Devrim* Lenin'in devrim ve sosyalizme nasıl kendi ülkesinin ulusal sınırları içinden değil, enternasyonalist bir perspektif çerçevesinde yaklaştığını çarpıcı biçimde ortaya koyar. Kitabın yazılış koşullarındaki tuhaflığı bu yazının girişinde vurgulamıştık. Tuhaflığı bir kat daha arttıran şudur: Lenin, bu kitabı Rus devriminde rakibi olanlara karşı değil, uluslararası alanda devrimci Marksist görüşlere karşı bayrak açmış teorisyenlere karşı yazmaktadır. Kautsky'nin teorik olarak yenilgiye uğratılmasının Rus devriminin zaferini bir milim yaklaştıracağını düşünmek çocukluk olurdu. Lenin'in bu alanda kazanacağı zafer ancak dünya devriminin hızlanmasına ve kolaylaşmasına yol açabilirdi. İşte tuhaflığın doruğu: Rus devriminin ateşi ve kargaşası içinde Lenin duruyor ve dünya devriminin teorik meselelerine el atıyor! Bunun tek bir nedeni vardır: Rus devriminin geleceğini bütünüyle dünya devrimine bağlı görmekle ilgilidir.

Sosyal demokrasi ve komünizm

Yukarıdaki noktalardan biri, özel olarak derinleştirilmeyi hak ediyor. *Devlet ve Devrim*'in Marksizmin tarihindeki gerçek yerini anlayabilmek için, Lenin'in uluslararası sosyalist ve işçi hareketi

içinde doğmuş olan bölünmelere ilişkin tavrını bir bütün olarak anlamaya çalışmak gerekir. Bu arka planın bilincinde olmaksızın, Lenin'in *Devlet ve Devrim*'i neden yazdığını da, vardığı sonuçların pratik anlamının ne olduğunu da kavramak mümkün değildir. Başka biçimde ifade edelim: Lenin'in Kautsky ve benzerleriyle mücadelesi yalnızca bazı bireylerin yanlış fikirlerinden dolayı değildir; bu insanlar uluslararası işçi hareketi içinde kalıcı olarak var olan çok önemli bir dizi akımın fikirlerinin en ileri teorik ifadesini ortaya koydukları içindir.

Lenin'in Birinci Dünya Savaşı ile birlikte dünya çapında devrimin sorunlarına ilişkin yakaladığı ve bir daha peşini bırakmadığı ipucu, işçi hareketinin bir kanadının, hatta kocaman bir kanadının iflah olmaz şekilde kapitalist düzenle bütünleşmiş olduğudur. İşçi hareketi içinde bu tür eğilimleri ilk saptayan Lenin değildir. Ama bu saptamanın maddi temellerine ilişkin materyalist analizi ısrarla ön plana çıkarması ve bunun devrimin en acil sorunlarından biri olarak her dönüm noktasında kavranması gereken ana halkalardan biri olduğunu vurgulaması bakımından Lenin Marksizmin tarihinde yeni bir çığır açmıştır.

İşçi hareketinde de, devrimci hareket içinde de bölünmeler her zaman olmuştur elbette. Marx'ın önderlerinden olduğu Birinci Enternasyonal bir bakıma bu bölünmelerin, özellikle de Marksist akım ile anarşist akımın mücadelesinin kurbanı olmuştu. Burada tartışılmakta olan devrim kampı içindeki bu tür bölünmeler değildir. Bunların da kuşkusuz derinden derine maddi temelleri vardır. Ama bizim Lenin'in 1914'ten itibaren bütün pratiğinin ve teorisinin merkezine yerleştiğini belirttiğimiz mesele, bambaşka bir düzeydedir. Tekrarlamak gerekirse, burada işçi hareketi içinde düzenle bütünleşen, düzenin saflarına geçen bir dizi akımdan söz ediyoruz.

İşçi sınıfı güçlerinin bazılarının düzen saflarına geçişi konusu da nispeten daha eski bir meseledir. Örneğin, Marx ile Engels, Birinci Enternasyonal'in reformist sendikacılar tarafından parlamenter politikada sıçrama tahtası olarak kullanılmasını engellemek

konusunda daima uyanık olmuşlardır. Ama bu tür kariyerist saf değiştirmelerin **sistematik bir eğilim** haline gelmesini ilk kez ele alan, hayatının son aşamasında Engels olmuştur. Engels, Britanya'nın dünya pazarındaki avantajlı konumunun İngiliz (ya da daha genel olarak Britanya) işçi sınıfının bir kesimine özel olanaklar sağladığına, bu katmanları sınıfın geri kalan kesimlerine göre çok daha rahat bir yaşam standardına kavuşturduğuna, bunun da onları politik alanda "burjuvalaştırdığına" işaret ederek bu katmana "işçi aristokrasisi" adını vermiştir. Ama gözlemi Britanya işçi sınıfıyla sınırlıdır.

19. yüzyılın sonu ile 20. yüzyılın başında uluslararası hareketin önderliği tartışmasız biçimde Almanya'ya geçmişti. İkinci Enternasyonal'in içindeki ideolojik ve programatik mücadelelerin merkezi de bu ülkeye kaymıştı. Bu aşamada uluslararası işçi hareketi içinde "revizyonizm" adı verilen ve en çok Alman partisinin önde gelen üyelerinden Eduard Bernstein'ın adıyla anılan bir akım, Marx'ın işçi sınıfının kapitalizmden devrimci bir tarzda kopmasına temel olabilecek bütün tezlerini gözden geçiriyor ve kapitalizmin tedrici bir değişim sürecinde reformlarla sosyalizme dönüşeceği bir perspektifi uluslararası hareket içinde yaymaya başlıyordu. Hareket içinde devrimci bayrağı bu aşamada Alman partisinin sol kanadının önderi konumunda olan Rosa Luxemburg alacaktı. Luxemburg'u bu aşamada revizyonizme ve reformizme karşı mücadelede Lenin'den ve Trotskiy'den bile ileri bir konuma yükselten, yalnızca Bernstein'la açıktan açığa yürüttüğü mücadele değildi. Çünkü, bu akımın Rusya'daki izdüşümüne (Menşeviklere) karşı mücadelede Lenin ve (politik tezler bakımından) Trotskiy de çok faaldi. Luxemburg'u bu aşamada onlardan ayıran, Bernestein'cılıktan ayrı duran, ona karşı çıkan, Lenin tarafından uzun süre Marksizmin bir numaralı otoritesi sayılan Karl Kautsky'nin kendisinin de adım adım aynı bataklığa doğru sürüklenmekte olduğunu erkenden teşhis etmiş olmasıydı. Ama Luxemburg'da bu akımların sistematik ve materyalist bir analizi yapılmaz, bunun siyasi sonuçları çıkarılmaz. O kadar ki, Lenin

1914’te Kautsky’ci orta yolculuk dâhil, bütün bu akımlardan kesin olarak koptuğu halde, Luxemburg I. Dünya Savaşı boyunca, ayrı bir eğilim oluşturmakla birlikte hareketten tam olarak kopmamış, böylece 1918’de Almanya’da devrim patlak verdiğinde (yakın çalışma arkadaşı Karl Liebknecht ile el ele) gecikmeli biçimde yeni bir parti örgütlemeye girişmekle birlikte, geç kalmanın bedelini devrimin yenilgisi ve kendi hayatıyla ödemek zorunda kalmıştır.

Lenin 1914’te dünya devriminin sorunlarını kavramak bakımından devasa bir sıçrama yapmıştır. Bu yüzden, 1914 sonrası Lenin’ini ve özel olarak da *Devlet ve Devrim*’i bu sıçramanın ışığında okumak gerekir. Birincisi, Lenin bu aşamada dünya devriminin ilk kez insanlığın gündemine somut olarak girmiş olduğunu saptamıştır. İkincisi, bunun arka planını oluşturan savaşı kapitalizmin artık yapısal bir özelliği haline gelmiş olan emperyalizm temelinde açıklamıştır. Bu demektir ki, dünya kapitalizmi I. Dünya Savaşı’nı bir devrim yaşamadan atlatsa bile (ki öyle olmayacağı ortaya çıkacaktır), insanlığın başına tekrar tekrar aynı tür felaketler saracağı için insanlık artık bir devrimler çağına girmiştir. Üçüncüsü, İkinci Enternasyonal partilerinin büyük çoğunluğunun savaşa verdikleri destek dolayısıyla uluslararası işçi hareketinin ve sosyalist hareketin koskoca bir bölümünün (bu, kendi içinde çok farklı türden akımlar içerir) düzenin ve kendi burjuvazilerinin yanına geçmiş ve enternasyonalizme ihanet etmiş olduğunu saptamış ve yeni bir Enternasyonal’in gerekliliğini hareketin gündemine yerleştirmiştir. (Bu gereklilik, 1917 Ekim Devrimi’nin yarattığı atılım çerçevesinde 1919’da Komünist Enternasyonal’in kurulmasıyla yerine getirilecektir.)

Şimdi bizi *Devlet ve Devrim*’in arka planı bakımından esas ilgilendiren noktaya geliyoruz. Lenin, yukarıda sözü edilen ikinci ve üçüncü noktalar arasında bir ilişki kurmuş ve işte bu ilişkiyi 1914’ten sonraki on yıllık yaşamı boyunca devrimci pratiğinin eksenine yerleştirmiştir. Yaptığı, Engels’in Britanya işçi sınıfı için ileri sürmüş olduğu “işçi aristokrasisi” tezini bütün emperyalist ülkelere doğru genelleştirmek ve emperyalizmle ilişkilendirmektir.

Lenin, emperyalist ülkelerde işçi sınıfının belirli ayrıcalıklı katmanlarının ve daha da önemlisi işçi hareketinin sendikal ve siyasi önder kadrolarının, emperyalizmin yarattığı olanaklar sayesinde düzen tarafından kendi yanına kazanılmış olduğunu, emperyalizm sürdükçe bunun sistematik bir özellik olarak devam edeceğini, yani uluslararası harekette ortaya çıkmış olan revizyonizm, reformizm, oportünizm eğilimlerinin **maddi bir temeli** olduğunu ileri sürmektedir. Bu doğruysa, devrimci Marksistlerin kendini Marksist, sosyalist, sosyal demokrat olarak sunan, ama pratikte kapitalistlerin çıkarlarına hizmet eden bir dizi sendikal ve siyasi akımla **devrimin nihai zaferine kadar sürecek** bir mücadeleye girişmesi gerektiği ortaya çıkmaktadır. Öyleyse, Marx'ın ve Engels'in çağında var olsa da en azından belirgin olmayan bir ihtiyaç devrimci Marksizmin gündeminin merkezine oturmuş demektir: Kapitalizme ve emperyalizme karşı mücadele ederken, aynı zamanda, onların işçi hareketi ve sosyalist hareket içindeki ajanları olarak hareket eden akımlara karşı mücadele.

İşte *Devlet ve Devrim* bu mücadelenin bir merhalesidir, ideolojik ve teorik alanda ana uğraklarından biridir. Mücadele elbette esas olarak siyasi ve örgütsel alanlarda, yani devrimci pratiğin ateşi içinde verilecektir. Lenin'in ve Bolşeviklerin 1914'te, uluslararası işçi hareketi içindeki farklılık yadsınamaz bir açıklıkla patlak verdiğinde yeni bir Enternasyonal'in gerekliliği konusunda kesin bir kararlılıkla harekete geçmesi tam da bunun örgütsel ifadesidir. Ama Lenin son on yılında teorik alanda da bu mücadeleyi ısrarla vermiştir. Ekim Devrimi'nin arifesinde zamanını teorik çalışmalara ayıracak kadar önemsemiştir bunu. Belki de bu Lenin'in kendi bilincinde gelecek kuşaklara bırakacağı mirasın en önemli unsurlarından biri idi.

Bu mücadele, çeşitli boyutlarıyla, Lenin'in 1914 sonrası çalışmalarına bütünüyle sinmiştir. 1914'ten sonra dünya devriminin sorunlarını kavrayabilmek için Hegel'in *Mantık*'ını ve *Felsefe Tarihi*'ni okuması ve yüzlerce sayfalık notlar alması (bunlar "Felsefe Defterleri" olarak tanınır) doğrudan doğruya bu çabayla

ilgilidir. Ama esas olarak mücadele dört temel alanda verilmiştir: Emperyalizm teorisi, Marksizmin savaş politikası, uluslar sorunu, nihayet devlet ve devrim meselelerinin iç içe geçtiği siyasi iktidar mücadelesi alanı. Bunlardan ilkinin ayrıntılı olarak ele alındığı başyapıt bilindiği gibi *Emperyalizm* kitabıdır (1916). İkincisi, I. Dünya Savaşı'nın çeşitli evrelerinde Lenin tarafından kaleme alınan ve *Sosyalizm ve Savaş* türü başlıklar taşıyan derlemelerde bir araya getirilen yazılar ve programatik metinlerdir. Üçüncüsü, özellikle 1916 yılında Polonyalı sosyalistlerle tartışma içinde yazdığı yazılarla ulusal sorunda yaptığı sıçrama ve geliştirdiği özgün yaklaşımdır. Bunlar, *Ulusların Kendi Kaderlerini Tayin Hakkı* türü başlıklarla yapılmış derlemelerde yer alır. *Devlet ve Devrim* ise bütün bunların bağlandığı sinir merkezine yani devlete ve devrime ilişkin, başka biçimde söylendiğinde sınıflar arasında iktidar mücadelesine ilişkin alanda Lenin'in başyapıtıdır.

Ekleyelim ki *Devlet ve Devrim* Lenin'in öngörü yeteneğini de en açık biçimde ortaya koyar. Lenin'in Kautsky'ye bu kitapta yönelttiği teorik eleştirilerin ne kadar isabetli olduğu, Kautsky'nin bundan sadece aylar sonra Ekim Devrimi'ne karşı savaş açmasıyla doğrulanacaktır. O zaman Lenin bir daha kaleme sarılarak bu kitaptan tam bir yıl sonra sözünü ettiğimiz mücadelenin devlet ve devrime ilişkin boyutundaki bir başka ana çalışması olan bir diğer kitabı yazacaktır: *Proletarya Diktatörlüğü ve Dönek Kautksy*.

Lenin'in Marksizmi

Devlet ve Devrim'den tam olarak yararlanabilmek için aynı zamanda kitabı burjuva akademisyenlerin Lenin hakkında yarattığı efsanelerle ilişkilendirmek gerekir. Bunlardan ilki Lenin'in bütünüyle soğukkanlı, manipülatif, hedefe kilitlenmiş bir politikacı olduğudur. Elinizdeki kitabın tamamı, Lenin'in aşırı derecede ilkeci, teori ve programa muazzam bir önem atfeden, doktrin meselelerinde neredeyse kılı kırk yaran bir düşünür olduğunu fazlasıyla ortaya koyar.

Politikacı Lenin'in acımasız bir manipülatör olduğu yaklaşımını, demokrasiye en ufak bir önem vermediği, totaliter bir devlete taraftar olduğu türünden görüşler tamamlar. *Devlet ve Devrim*'in en başta Paris Komünü'nün derslerine ilişkin bölümleri, ayrıca proletarya diktatörlüğünün halkın ezici çoğunluğu için burjuva demokrasisinden katbekat daha demokratik olduğunu anlatan bölümleri, Lenin'in hem de çok derin bir anlamda demokratik bir politikacı olduğunu açıkça ortaya koymaktadır. Bu kitabı okuyan birçok okur, muhtemelen kendi kafasında canlandırdığı Lenin'den çok farklı bir Lenin bulacaktır.

Bir başka efsane Lenin'in "volontarizmi" ile ilgilidir. Burjuva akademisyenler dünyasında Lenin'i Marx'ın materyalizminin karşısında iradenin gücüyle hareket eden bir politikacı imgesiyle resmetmek yaygın bir alışkanlıktır. Oysa Lenin Ekim Devrimi öncesinde Rus toplumunun maddi gelişmesinin daha ötesine izin vermeyeceği anlayışıyla demokratik devrim konusundaki ısrarından, devrim sonrasında Rusya'nın üretici güçlerinin geriliği dolayısıyla devlet kapitalizmini bile Rusya için ileri bir adım görmesine kadar, maddi koşulları atacağı her adımda her daim en somut şekliyle hesaba katan bir Marksisttir. Bu kitaptaki yaklaşımı da bu "volontarizm" iddiasına bir kez daha ağır bir darbe vuracak karakterdedir. Kitabın "Devletin Sönümlenmesinin Ekonomik Temeli"ni ele alan beşinci bölümünde Lenin geleceğin sosyalist toplumunun ilerleyen evreler içinde adım adım oluşmasını, elbette Marx'ı izleyerek, bütünüyle maddeci bir çerçevenin içinde kalarak anlamaya çalışmakta, hiçbir biçimde gelecek hakkında spekülasyona kalkışmak ya da ütopik birtakım programatik yönelişlere girmek gibi tavırlara sapmamaktadır.

Burjuvazinin yarattığı efsanelerin yanı sıra, *Devlet ve Devrim* Lenin'in kendisinden sonra Marksizmi çarpıtan Sovyet bürokrasisinin Ekim Devrimi'nin bir numaralı önderine yüklediği görüşlerin de sınanması bakımından son derecede değerli bir kaynaktır. Bu bağlamda, ilk mesele, sosyalizmin tanımı ile ilgilidir. Bürokrasinin hâkim konuma yükselmesinin ürünü olan 1936 Sovyet

Anayasası'ndan başlayan bir gelenek, proletarya diktatörlüğü ile "sosyalizm" kavramını aynı tarihsel dönemin iki özelliği ya da adı gibi ele almıştır. Bunun anlamı, sosyalizmin sınıflı bir toplum olduğudur. Nitekim Sovyetler Birliği 1991'de çökene kadar Sovyet bürokrasisinin resmi ideolojisi bir yandan Sovyetler Birliği'nde sınıfların varlığını teslim ederken bir yandan da bu toplumun "sosyalist" bir toplum olduğunu ileri sürmüştür. Bu yüzdendir ki, bu gelenek içinde yetişmiş eski kuşak Marksistlerin çoğunluğu bugün bile sosyalizmi komünizme geçiş toplumu ya da aynı şey demek olan proletarya diktatörlüğü ile özdeş sanır.

Devlet ve Devrim, başka bütün konularda olduğu gibi, bu konuda da Marx'ın mirasını titiz biçimde izler. Marx, "Gotha Programının Eleştirisi" olarak bilinen çalışmasında, proleter devrimiyle birlikte kapitalizmin içinden çıkan toplumun sınıfsız topluma doğru ilerleyişini üç evrede ele alır. Bunlardan ilki kapitalizmden sınıfsız topluma geçiş aşamasıdır. Siyasi düzeyde bunun karşılığı, burjuvazinin yeniden iktidarı ele geçirmesine karşı mücadele edecek olan proletarya diktatörlüğünün varlığıdır. İkinci ve üçüncü evreler ise sınıfsız topluma geçişten **sonra**, o toplumun kendi içindeki dönemleşme ile ilgilidir. Marx bunlara komünizmin alt aşaması ve üst aşaması adlarını verir. "Sosyalizmin" de diyebilirdi, çünkü on dokuzuncu yüzyılda sosyalizm ile komünizm eşanlamlı olarak kullanılıyordu. Lenin ise bu terimleri de kullanmakla birlikte aynı zamanda alt aşamaya sosyalizm, üst aşamaya ise komünizm adını verir. Ama adlandırmadaki bu farklılık dışında, hem Marx'ta, hem de Lenin'de **her iki aşama da sınıfsız toplumun birer evresidir**.

Okur *Devlet ve Devrim*'in beşinci bölümünü inceleyerek Lenin'in görüşlerinin Sovyet bürokrasisinin ileri sürdüğünden nasıl farklı olduğunu kendisi saptayabilir. Salt bölümün yapısı bile durumu bütün açıklığıyla ortaya koyar. Lenin ve ondan önce Marx yanılmış olabilir. Bunu iddia etmek başka bir şeydir. Ama onlara savunmadıkları bir görüşün atfedilmesi ve bunun sosyalizmin kuruluşunun hayrına yapıldığının iddia edilmesi—işte kabul edilemeyecek şey budur.

20. yüzyılın başından 21. yüzyılın başına kitabın değişen anlamı

Devlet ve Devrim'in dikkatli şekilde okunması, Lenin'in bir tarafını oluşturduğu tartışmada aslında iki değil üç tane oyuncu olduğunu gösterecektir. Evet, Lenin daima Kautsky ve taraftarlarıyla tartışmaktadır, yani oportünizmi hedef almaktadır, ama arka planda sürekli olarak anarşizm de varlığını hissettirmektedir. Aslında tartışma üç köşeli bir tartışmadır ve şöyle özetlenebilir: Lenin'in her türlü reformizme ve oportünizme karşıtlığı içinde tanımladığı devrimci Marksizm, burjuva devletini devirmenin, şiddete dayalı biçimde ilga etmenin, parçalamanın gerekliliği konusunda 19. yüzyılın öteki devrimci akımı olan anarşizmle ortak bir konumdadır. Ama iki akımın yolları bundan sonra ayrılır: Marksizm devrimden sonra proletaryanın iktidarını devrimin savunulması ve sınıfsız toplumun inşası için gerekli görürken anarşizm her türlü hiyerarşiye karşı olduğundan bir işçi devletine de karşıdır. Bu yüzden anarşizm devleti hemen devrimde bitirirken, Marksizm için devlet ancak sınıflar ortadan kalktığında yavaş yavaş sönümlenecektir. Oportünizm Marksizmin devlet teorisinin bu inceliklerini suistimal edecek, büyük tarihsel ölçekte bakıldığında son derecede radikal ve devrimci bir anlam taşıyan "sönümlenme" fikrini alarak devrim fikrini bunun ardına gizleyecek, sönümlenme zamana yayılacağına göre sanki kapitalizmden devletsizliğe geçiş **yumuşak bir süreç olacakmış gibi** akıl yürütecektir. Oysa Lenin'in vurguladığı gibi, sönümlenecek olan proletarya diktatörlüğüdür. Burjuva devleti ise bundan çok daha önce devrilmiş, parçalanmış, ilga edilmiş, yani ortadan kaldırılmış olmalıdır. İşte oportünizmin bu çarpıtması dolayısıyla, Marksizm ile anarşizmin ilişkisinde anarşizm devrimci, Marksizm ise reformistmiş gibi bir görünüm doğmuştur. Lenin'in teorik mücadelesi buna karşıdır.

Yukarıda oportünizmin maddi temelinin kapitalizmin **emperyalizm çağının yapısal bir özelliğinden kaynaklandığını** vurgulamıştık. Dolayısıyla, *Devlet ve Devrim*'in içeriği günümüzde hâlâ büyük bir önem taşıyor ve devrimci Marksizm ile işçi hareketi

içindeki öteki bütün akımların burjuva devleti meselesine yaklaşımında bir turnusol kâğıdı olmaya devam ediyor. Elbette Lenin'in oklarının esas hedefi olan sosyal demokrasi açısından Lenin döneminden günümüze köprülerin altından çok su aktı. Özellikle son otuz-kırk yıl içinde sosyal demokrasi liberalleşmekle kalmadı, aynı zamanda işçi sınıfı ile bağlarını pratik olarak kopardı. Bu yüzden de bugünün sosyal demokrasisinin Kautsky'nin teorik ikiyüzlülüğünü sürdürmesi bile gerekmiyor. Kapitalizme karşı, göstermelik de olsa herhangi bir söyleme artık sosyal demokrasinin saflarında rastlamak kolay değil. Ama buna karşılık 20. yüzyıl boyunca sosyalist hareketin Marksist kanadında olduğunu iddia eden nice akım bugün sosyal demokrasinin boşalttığı bu yeri doldurmuş durumda. Bugünün Kautsky'leri kendilerini Kautsky'ci olarak anmayabilirler, ama dünya çapında ve Türkiye'de Kautsky benzeri pozisyonlar savunan siyasi hareket pek çok. Bu yüzden de *Devlet ve Devrim*, Marksizmin gerçekten devrimci olan kanadı açısından hâlâ çok değerli bir mücadele silahı olmaya devam ediyor.

Ama *Devlet ve Devrim*'in yazıldığı 1917'den bu satırların yazılmakta olduğu 2013'e geçen koca bir yüzyılda uluslararası sosyalist ve işçi hareketinde büyük çalkantılar, yeni tartışmalar, köklü değişimler yaşandı. Bu yüzden, günümüzde, 21. yüzyılın başında bu kitap Lenin'in döneminde taşıyamayacağı yeni anlamlar taşıyor. Oportünizme ve reformizme karşı mücadelenin yanı sıra başka alanlara da ışık tutuyor.

Her şeyden önce, anarşizm artık işçi sınıfı içerisinde 19. yüzyılın sonu-20. yüzyılın başı sahip olduğu öneme sahip değil. Anarşistler yok demiyoruz. İşçi sınıfı hareketi içinde anarşizm marjinalleşmiştir diyoruz. Dolayısıyla, o dönemin üç köşeli tartışmasının yerini iki taraflı bir tartışma almış durumda: Marksizm ile oportünizmin/reformizmin tartışması.

Ama bu söylenenden daha önemli başka bir şey var. 20. yüzyılın sosyalist inşa deneyimlerinin, özel olarak da bunların en ileri örneği olan, Lenin'in bir numaralı önderi olduğu Ekim Devrimi'nin ürünü Sovyetler Birliği'nin çöküşü ile birlikte 1991'den bu yana ortaya

çıkmış olan konjonktürde, *Devlet ve Devrim* çok özel bir anlam taşıyor. Bu çöküşle birlikte, burjuva akademisyenlerine ve postmodern aydınlara paralel bir tarzda sosyalist hareketin aydınlarının sol liberalizme yönelen büyük çoğunluğu da çöküşün ve çöküş öncesi bürokratik diktatörlüklerin faturasını (en iyi ihtimalle Marx'ı işin içine sokmadıklarında) Lenin'e çıkarttılar. Stalin'le başlayan, Mao ve Tito ile devam eden, kapitalizmin ilga edilmiş olduğu bütün toplumlarda (Sovyetler Birliği'nin, Çin'in ve Yugoslavya'nın yanı sıra, Doğu bloku diye bilinen Varşova Paktı üyeleri, Kuzey Kore, Vietnam, Küba ve daha tartışmalı diğerleri) kendine özgü ifade biçimleri bulan bürokratik diktatörlük uygulamalarının, Gulag'ların, Moskova Duruşmalarının, hatta Pol Pot tipi "sosyalizm"in sorumluluğu Lenin'in sırtına yüklendi. Onun acımasız diktatörlük anlayışı ve soğukkanlı manipülasyona dayanan politikası idi ki bütün bu baskı sistemini, katliamları, hukukun ve hakların boğazlanmasını, yer yer canavarca uygulamaları doğurmuştu.

Devlet ve Devrim, bu bakış açısına büyük bir darbe vurur. Lenin burada ne ise öyle görünür: Tarihin gördüğü en demokrat liderlerden biri. Proleter demokrasisi anlayışını en iyi sindirmiş bir tarihsel şahsiyet. Toplumun büyük çoğunluğunu oluşturan işçiler ve emekçiler için tarihte ilk kez demokrasiyi yeni toplumun kuruluşunun vazgeçilmez özelliği ilan eden biri. Her aşçı kadının yönetmeyi öğrenmesinin gerekliliğinin altını çizen bir önder. Burada, burjuva düşünürlerinin, anarşistlerin, postmodern aydınların ve sol liberallerin toplumu yönetmeyi bir seçkinler grubunun ayrıcalığı sayan Lenin tablosundan eser yoktur!

Kimileri diyebilir ki, Lenin'in yazdıkları böyle olabilir, ama ya yaptıkları? Bu, ayrıntısıyla yapılması gereken bir tartışmadır ve elbette yeri burası değildir. Ama burada hemen söylenmesi gereken birkaç şey vardır. Birincisi, velev ki Lenin *Devlet ve Devrim*'de yazdıklarını uygulamamış ya da uygulayamamış olsun. Bir siyasi hareketin ve bir tarihsel önderin **programı** bütünüyle önemsiz midir? Lenin diyelim ki burada yazdıklarını yapmadı. Ama

Lenin'den sonraki gerçek bürokratik diktatörlük mimarları, Stalin'ler, Mao'lar, Tito'lar, Kim'ler, Pol Pot'lar, bunları yazmadı da! Kapitalizmin ilga edilmiş olduğu bu sosyalizme geçiş toplumlarının bürokratik olarak yozlaşmasının sorumlusu olan bu liderlerin **programı** da (aralarındaki göreli farklara rağmen) pratiklerine uygundu. Demek ki, Lenin'le onlar arasında doğrusal, çelişkisiz, kesintisiz bir ilişki kurulamaz. Diyelim, Lenin'in programı ve uygulaması arasında tutarsızlık vardı. Ötekilerde böyle bir **tutarsızlık bile yoktu**.

İkincisi, Lenin'in yaptıklarını, pratiğini kaba bir yaklaşımla Stalin, Mao ve diğerlerinin yanına yerleştirmeye kalkışmadan önce ayrıntısıyla incelemek gerekir. Bir devrim sonrasında, bütün kapitalist dünyanın desteğiyle verilmekte olan bir iç savaş bütün şiddetiyle devam ederken, yeni kurulmuş bir işçi devleti, tarihte ilk kez kurulmuş bir ezilen sınıflar iktidarı, korkunç ekonomik koşullar altında ayakta kalmaya çalışırken yapılan uygulamaları, iç savaş kazanıldıktan, rejim sağlam biçimde yerleştikten, ülkenin uluslararası ilişkileri istikrara kavuştuktan, ekonomi hızla büyümeye başladıktan sonra yapılan uygulamalarla birebir karşılaştırmak tarihsel araştırma yönteminin ve diyalektiğin her şeyi somut koşulları altında, bağlamı içinde ele almak gerektiği yolundaki gereklerini bütünüyle görmezlikten gelmektir. Ayrıca, burada ayrıntısına giremeyeceğimiz bir noktanın da araştırılması gerekir: Lenin neden enternasyonalizmde ve dünya devriminde ısrar etmiştir de, onun mirasçısı ilan edilen, bütün suçlarının kaynağı Lenin'e kadar geri götürülen liderler "milli komünizm" olarak anılabilecek bir siyasi hattı mutlaklaştırmışlardır? Bu, aynı zamanda, Lenin ile onların farklı tarihsel, sınıfsal, toplumsal güçlerin çıkarlarını temsil ettiklerini göstermez mi? Biri (Lenin) uluslararası proletaryanın çıkarlarının uzlaşmaz savunucusu iken ötekilerin (Stalin, Mao ve diğerleri) iktidarı ele geçirmiş bürokrasinin çıkarlarına öncelik verdiği anlamına gelmez mi?

Devlet ve Devrim bugün bu bakımdan da büyük bir önem taşıyor. Yani Lenin'i sadece sol liberalizmden değil, aynı zamanda 20.

yüzyılın sosyalizm deneyiminin başına geçmiş olan liderlerden de köklü biçimde ayırıyor. Stalinizm, Maoizm ve benzeri akımlar, Lenin'in bu kitapta ısrarla ifade ettiği proleter devletinin daha baştan sönümlenmeye başlayacak bir yarı-devlet olması gerektiği tezini, anarşizmin etkisi altında kalmış ütopik bir fikir olarak görecektir, görmektedir. 20. yüzyıl sosyalist inşa deneyimlerinin Lenin sonrası yönetimlerinde "güçlü sosyalist devlet" bir önyargı kadar yaygın bir gerekliliktir. *Devlet ve Devrim* ütopik bir çalışma gibi görülür. Oysa esas ütopik yaklaşım, güçlü devletle sınıfsız topluma doğru yürünebileceğini düşünenlerin, Lenin'in bu önermeyi yasladığı varsayımı bütünüyle tarihe gömmüş olanların yaklaşımıdır: Lenin Rusya'da devrimin patlak verdiği günden, hatta I. Dünya Savaşı'nın başladığı günden itibaren devrimin bir dünya devrimi perspektifiyle yürütülmesi gerektiğini, aksi takdirde ayakta kalamayacağını biliyordu. Dolayısıyla, "kapitalist kuşatma varken devlet nasıl sönümlenir?" sorusunu sorarak *Devlet ve Devrim*'in Lenin'ini ütopik, anarşizan bir konuma yerleştirmeye çalışanlar, kendileri *Devlet ve Devrim*'in kapitalist kuşatmayı kırmış, tek ülke ölçeğini aşmış, uluslararası bir sosyalizm inşasından söz ettiğini anlayamamaktan, daha doğrusu anlamak istememekten muzdariplerdir.

Nihayet, sosyalist hareketin bir diğer kanadında *Devlet ve Devrim*'in bir tür okunuşu konusunda da bir uyarıda bulunmak gerekir. Lenin'in enternasyonalist ve proleter demokrasisine dayanan programatik geleneğini sürdürme özlemi içinde, Trotskist hareketin önemli kanatları *Devlet ve Devrim*'de sadece ve sadece demokrasi görürler. Sanırsınız devrimden sonra bütün toplumun barış içinde, el ele mutlu geleceklere doğru yürüyebileceği bir ortam yaratılmıştır. Baskıdan eser yoktur. Her şey demokrasidir. Bu tablonun kendi içinde ne ölçüde savunulabileceği, ne kadar gerçekçi olduğu sorusu bir yana, Lenin'le, *Devlet ve Devrim* ile zerre kadar ilgisi yoktur. Lenin, Marx'ı ve Engels'i izleyerek devrim sonrası toplumda burjuvazi üzerinde tahakkümü, burjuvazinin siyasi haklarından yoksun bırakılmasını savunur. Zaten kurulacak yeni

devlet tipinin “proletarya diktatörlüğü” adını taşıması da bu yüzdendir. Kısacası, Lenin açısından bu yeni devlet burjuvazi ve yandaşları için diktatörlük, işçi ve emekçiler için ise demokrasi anlamını taşır. Bürokratik diktatörlüklerin kitleler ve aydınlar nezdinde Marksizm konusunda doğurmuş olduğu kuşkuları gidermek için ütopyaya doğru kaçışa geçmek Marksizmin gerçekçiliğine uygun bir tavır değildir.

Sonuç: Marksizm ve devlet

Okur bütün bu konuları *Devlet ve Devrim*’i okuyarak kendi adına birinci elden kavramaya yönelirse en iyisini yapmış olacaktır. Biz, son bir değerlendirme ile birlikte sözü Lenin’e bırakalım. Devletin kapitalist toplumdaki yeri, sermayenin sömürüsüne ve tahakkümüne karşı mücadele eden büyük kitleler için bütün tarih boyunca ikircikli bir nitelik taşımıştır. Özel mülkiyete ve piyasaya dayalı kapitalist ekonomi kendi haline bırakıldığında kaçınılmaz olarak işçilerin ve emekçilerin aleyhine sonuçlar yarattığı, bu alanda sadece güçlünün borusu öttüğü için, kitleler daima devleti sömürüyü sınırlamak, yoksulluğa ve işsizliğe çözüm bulmak, temel birtakım ihtiyaçlarını (eğitim, sağlık, konut vb.) kolektif olarak üretilen hizmetler aracılığıyla karşılayabilmek amacıyla göreve davet etmek zorunda kalmışlardır. Bu, kitlelerin gerçek hareketinin sadece en ileri müfrezesini oluşturarak ilerlemeyi temel siyasi ilkesi yapan, kitlelerden kopmaktan vebadan kaçar gibi kaçınan Marksist hareketin de başa çıkması gereken bir ikilem olmuştur hep. Burjuvazinin sınıf tahakküm aracı devlet, günlük mücadelenin ihtiyaçları açısından işçi sınıfının da baş savunma aracı olagelmiştir.

Devlet ve Devrim, bu durumun doğurduğu ikirciklilik karşısında son derecede hayırlı biçimde, Marksizmin son tahlilde, bütün dolayımlar bertaraf edildikten sonra, her türlü ikincil faktör bir kenara bırakıldıktan sonra, **devlet karşıtı** olduğunu açıkça ortaya koyuyor.

Marksizm anarşizmden daha az devlet karşıtı değildir. Sadece akıllı biçimde devlet karşıtıdır. Tarihsel olarak devleti yenilgiye

uğratacak olan da ne devleti “sınırlamak” için yanıp tutuşan liberalizmdir, ne de devlete elini sürüp kirlenmekten korkan anarşizmdir. Elini kirlete kirlete devleti uykuya yatıracak olan, Marksizmdir.

Ek Okuma Önerileri

Lenin’in teorik yapıtı üzerine Türkçede yayınlanmış en iyi kitap, Marcel Liebman’ın iki ciltlik çalışması Lenin Döneminde Leninizm’dir (çev. Osman Akınhay, Belge Yayınları, İstanbul, Cilt I: Muhalefet Yılları, 1990 ve Cilt II: İktidar Yılları, 1992). Liebman, zaman zaman çubuğu biraz fazla demokrasiden yana bükerek de olsa, Lenin’in Marksizminin kendisinden sonra gelen ve onu da kendisi gibi resmeden Stalinist teori ile farklı olduğunu çarpıcı biçimde kanıtlar. İlk fırsatta Türkçeye çevrilmesi gereken bir başka çalışma ise Neil Harding’in Lenin’s Political Thought (Haymarket Books, Şikago, 2009) başlıklı kitabıdır. Harding’in bu dev boyutlu çalışması, Lenin’in Devlet ve Devrim’de savunduğu görüşleri pratikte uygulamadığı yolundaki eleştiriye karşı panzehir olacak bilgiler içermekte, Lenin’in pratiğinin, özellikle iç savaş sonrasında devrimin dört bir yandan kuşatma altında bitap düşmesi bağlamına yerleştirilerek ele alınması gerektiğini son derecede ikna edici biçimde ortaya koyar.

Devlet ve Devrim’i daha iyi anlayabilmek için elbette Marksist yazında hem geriye hem de ileriye doğru gitmek gerekir. Bir yandan, Marx’ın ve Engels’in Lenin tarafından ele alınan yapıtları (en başta Fransa’da İç Savaş, “Gotha Programının Eleştirisi” ve Devletin, Özel Mülkiyetin ve Ailenin Kökeni) ciddi biçimde incelenmelidir. Bir yandan da, Lenin’in işçi devleti için öngörülerinin Sovyet deneyiminde neden gerçekleşmediğini anlayabilmek için Lev Trotskiy’in Sovyetler Birliği konusundaki başyapıtı İhanete Uğrayan Devrim (Kolektif çeviri, Alef Yayınevi, İstanbul, 2006), özellikle bu kitabın “Sosyalizm ve Devlet” üzerine 3. bölümü okunmalıdır. Trotskiy’in görüşlerinin alternatifi için okurun Jozef Stalin’in yapıtlarına, özellikle Leninizmin İlkeleri (çev. Muzaffer Erdost, Sol Yayınları, Ankara, 1992) veya Leninizmin Sorunları (çev. Muzaffer Erdost, Sol Yayınları, Ankara, 1992) gibi derlemeler içinde yayınlanmış olan “Leninizmin Sorunları” başlıklı metne bakması gerekir.

Yeşim Dinçer

Yazar, editör ve aktivist. Orta Doğu Teknik Üniversitesi İktisat Bölümü'nden 1986'da mezun oldu. 2009 yılında yayınlanan *Ecinniler'in Gölgesinde* (Yordam Kitap) başlıklı Dostoyevski incelemesi Memet Fuat eleştiri/inceleme ödülünü kazandı. Bir dönem Sosyalist Gelecek Parti Hareketi'nin eş-sözcülüğünü yürüttü; *Ekmek & Özgürlük* dergisi yayın kurulunda çalıştı.

Kurucuları arasında olduğu toplumsol.org sitesi ile *Feminist Politika*, *Mutfak Cadıları*, *Sosyalist Yeniden Kuruluş İçin Siyaset* dergilerine yazar ve editör olarak katkıda bulunmayı sürdürüyor. Sosyalist Feminist Kolektif üyesidir.

Vladimir İlyiç Lenin

‘Sol’ Komünizm: Bir Çocukluk Hastalığı

Yeşim Dinçer

> “Lenin, devrim sözcüğünün ve fikrinin neredeyse büyük bir ayak bağı ya da ayıp haline geldiği bir zamanda devrim fikrinin canlı tutulmasıdır.”[362]

‘Sol’ Komünizm: Bir Çocukluk Hastalığı,[363] Moskova’da toplanacak olan Komünist Enternasyonal (Komintern) kongresinden birkaç ay önce, Nisan 1920’de yazıldı. Avrupa üzerinde esen devrim rüzgarlarına yön vermesi beklenen metin Lenin’in en etkili eserlerinin sonuncusudur.

Bolşevik önder çalışmasının –kendi deyimiyle– “mütevazı amacı”nı şöyle açıklıyordu: “Uluslararası komünist taktiklerin bazı güncel sorunlarıyla bağlantılı olarak, Rusya deneyimini incelemek”. Ne var ki bu alçakgönüllü tutum bizi aldatmamalı. Açık, etkili ve daha da önemlisi kararlı bir dille kaleme alınan *Sol Komünizm*, Rusya’da Bolşeviklerce uygulanan ve başarısı ispatlanmış genel taktik yönelimlerin Avrupa’da da geçerli ve uygulanabilir olduğu tezi üzerine kuruluydu. Lenin’e göre, tarihin bu aşamasında bütün ülkelere yakın ve kaçınılmaz geleceklerinden kayda değer çıkarımlar sunan örnek, Rusya’ydı:

> [B]ugün artık hiç azımsanmayacak bir uluslararası deneyime sahibiz ve bu deneyim, devrimimizin bazı temel özelliklerinin yerel, özel olarak ulusal ya da yalnızca Rusya’ya özgü değil, uluslararası bir niteliğe sahip olduğunu çok kesin bir şekilde göstermektedir. Bunu söylerken, kelimenin geniş anlamıyla uluslararası niteliğinden

> bahsetmiyorum. Devrimimiz[in] yalnızca birkaç değil, bütün temel özellikleri ve birçok ikincil özelliği bütün ülkelere etkisi bakımından uluslararası niteliğe sahiptir. Ben burada uluslararası niteliği derken, kelimenin en dar anlamıyla ülkemizde yaşananların uluslararası geçerliliği ya da tekrarının tarihsel kaçınılmazlığını kastediyorum.[364] (s. 1-2)

Fakat Lenin şunu da ekler: Proleter devriminin Batı Avrupa'daki "ileri" ülkelerden en az birinde zafere ulaşmasının ardından çok ani bir değişiklik yaşanması da ihtimal dahilindedir. Bu durumda Rusya yerine, Batı Avrupa'da devrimi gerçekleştiren ülke öne çıkacak ve bu ülkede tecrübe edilenler dünyadaki devrimlere kılavuzluk edecektir.

Devrimci hareketin ağırlık merkezinin Batı'ya, Avrupa'ya kaydırılması; *Sol Komünizm*'de vazedilen taktikler bu stratejiyi inşa etmek üzere sıralanmıştı. Stratejinin en etkili taşıyıcısı ve uygulayıcısı da, kuruluş kongresi 2-6 Mart 1919'da Moskova'da yapılan Komintern olacaktı. Bu yeni örgüt, işlevini ve itibarını tamamen yitirmiş olan İkinci (Sosyalist) Enternasyonal'in halefi olarak tasarlanmıştı. Açılış konuşmasında Almanya'ya özel bir vurguyla Lenin'in de belirttiği gibi, dönemsel politik tahlil, Avrupa'nın daha gelişmiş kapitalist ülkelerinde iç savaşın bir gerçek haline geldiği tesbiti üzerine oturuyordu:

> Halklar, şu anda verilmekte olan mücadelenin büyüklüğü[nü] ve önemini fark ediyor. Gereken tek şey, proletaryanın egemenliğini hayata geçireceği pratik formu bulmaktır. Bu form, Sovyet sistemiyle proletarya diktatörlüğüdür. Proletarya Diktatörlüğü! Bu, bugüne dek kitleler için anlamsız bir sözden başka bir şey değildi. Sovyet sisteminin bütün dünyaya yayılması sayesinde bu söz, tüm modern dillere tercüme edilmiştir. Diktatörlüğün pratik formu işçi yığınları tarafından bulunmuştur. Rusya'da Sovyet iktidarı sayesinde, Almanya'da Spartakistler sayesinde ve diğer ülkelerdeki benzer örgütler, mesela İngiltere'deki sendika temsilcisi komiteleri sayesinde işçi yığınları için kavranabilir hale gelmiştir. Bütün bunlar proletarya diktatörlüğünün devrimci formunun bulunduğunu, proletaryanın artık egemenliğini hayata geçirebilecek konumda olduğunu göstermektedir.[365]

Komintern'in birinci kongresini izleyen süreç içerisinde Avrupa'da, özellikle de Orta ve Doğu Avrupa'da devrim dalgasının yükseldiği görüldü. 21 Mart 1919'da, Komintern'in kuruluş kongresinin dağılmasından tam on beş gün sonra, Budapeşte'de

Sovyet cumhuriyeti ilan edildi. Macar devrimini, Münih'te Bavyera Sovyetinin kuruluşu (5 Nisan 1919) izledi. Gerçi her ikisi de uzun ömürlü olamayacak ve karşı-devrimci güçler tarafından kanla bastırılacaktı ama bu yenilgiler, egemen sınıfların Avrupa'da dolaşan komünizm hayaletini kovalamayı başardıkları anlamına gelmiyordu.[366] İngiltere başbakanı Lloyd George'un Fransa'daki mevkidaşı Clemenceau'ya yazdığı gizli not, burjuva hükümetlerin gelişmelerden duyduğu yoğun endişeyi yansıtmaktadır:

> Avrupa'nın tamamı devrim ruhuyla dolmuş durumda. İşçiler arasında savaş öncesi koşullara karşı sadece derin bir hoşnutsuzluk değil, derin bir öfke ve isyan hissi de görülüyor. Avrupa'nın bir ucundan öbürüne kadar her yerde, siyasi, toplumsal ve ekonomik yönleriyle mevcut düzenin tamamı halk kitleleri tarafından sorgulanıyor.[367]

Rus proletaryasının zaferinin uluslararası devrimlerin meşalesini tutuşturması, iç savaş ve dış tecritle boğuşmakta olan Bolşevikler tarafından dört gözle bekleniyordu kuşkusuz. Rusya'daki proleter iktidarın kurtuluşu ve kalıcılığı da buna bağlıydı. Lenin, Mart 1918'de yapılan yedinci parti kongresinde, “Eğer yalnız kalacaksak, eğer başka ülkelerde hiçbir devrimci hareket olamayacaksa, devrimimizin nihai zaferi kazanmasının ümitsiz olduğuna en küçük bir şüphe yoktur”, diye ifade etmişti ufukta bekleyen tehlikeyi. “Bütün bu güçlüklerden kurtulmamızın yolu, tekrarlıyorum, bütün Avrupa'yı kapsayan bir devrimdir.”[368] Bu düşüncesini daha sonra da birkaç kez tekrarlayacaktı.

Bütün devrimler tarafından ve özellikle de yirminci yüzyıldaki üç Rusya devrimi (1905, Şubat ve Ekim 1917 devrimleri) tarafından doğrulanan temel yasayı Lenin şöyle formüle ediyordu: Devrim olabilmesi için sömürülen ve ezilen kitlelerin, eskiden olduğu gibi yaşamanın artık mümkün olmadığının bilincine varmaları ve değişiklik talep etmeleri yeterli değildi; sömürücülerin eskisi gibi yaşayamıyor ve eskisi gibi yönetemiyor olmaları esastı. Devrim ancak, ‘alt sınıflar’ eskisi gibi yaşamak istemedikleri, ‘üst sınıflar’ ise eskisi gibi devam edemedikleri durumda devrim zafere ulaşabilirdi.

> Hem sömürenleri hem de sömürülenleri etkileyen ülke çapında bir kriz yaşanmadan devrim olması imkânsızdır. Dolayısıyla devrim olabilmesi için, öncelikle, işçilerin çoğunluğunun (en azından, sınıf bilinçli, düşünen, siyasal açıdan aktif işçilerin çoğunluğunun) devrimin zorunlu olduğunu tam olarak kavramış olmaları ve devrim uğruna hayatlarını feda etmeye hazır olmaları; ikincisi de, egemen sınıfların, en geri kitleleri bile siyasal hayata sürükleyen (her gerçek devrimin alameti farikası, o zamana kadar duyarsız olmalarına karşın siyasal mücadele yürütebilecek olan emekçi ve ezilen kitlelerin sayısındaki hızlı on kat, hatta yüz kat artıştır), hükümeti zayıf düşüren ve devrimcilerin hızla hükümeti alaşağı etmesini mümkün kılan bir yönetememe krizi yaşıyor olmaları gerekir. (s. 90-91)

Lenin'e göre, örneğin İngiltere'de başarılı bir proleter devrimi için her iki koşul da açıkça olgunlaşmaktaydı. *Sol Komünizm*'de İngiltere ve Almanya'daki durumu analiz etmek üzere ayrı başlıklar açılmış olması, Lenin'in her iki ülkeyi de –o günkü olanaklar elverdiğince– dikkatle takip ettiğini göstermektedir. İşçi sınıfının nicelik ve nitelik olarak en gelişkin kanatlarını barındıran bu ülkelerde verilen mücadelenin ve kazanılacak zaferin stratejik önemi çok büyüktü kuşkusuz. Hollanda Komünist Partisi ile İtalyan Sosyalist Partisi de Lenin'in eleştiri oklarından nasiplerini almışlardı.

Komintern'in ikinci kongresine yetiştirme gayretiyle kaleme alınmış olan *Sol Komünizm*, İngilizce, Almanca ve Fransızcaya hemen çevrildi ve kongre delegelerinin tümüne dağıtıldı.[369] Hollanda delegasyonu adına gönderilen ve Lenin'in notuyla birlikte kitabın sonuna yerleştirilen mektuptan anladığımıza göre, Avrupa dillerine çevrilmeden önce de *Sol Komünizm*'i okuma ve tartışma fırsatını bulanlar olmuştu. Bu bakımdan çalışmanın kongre tartışmalarına çerçeve çizmek, hatta belli bir rotaya sokmak üzere hazırlanmış bir "iç metin" olarak da okunabileceğini söylemek yanlış olmaz ve sonuçta kongrede alınan kararlar, daha sonra ele alacağımız gibi, Lenin'in fikirleriyle büyük ölçüde uyum gösterecekti.

Sol Komünizm'de "işçi hareketi içindeki" iki tarihsel düşmana işaret edilmektedir. Bunlardan ilki, Bolşevik liderin "baş düşman" dediği, proletaryaya karşı daima burjuvazinin safında yer almış olan ve ihanetini uluslararası alanda da sürdüren "oportünizm"dir.

İkincisi ise, kökeni anarşizme dayanan, herhangi bir siyasal eyleme girişmeden önce sınıf güçlerini ve bu güçler arasındaki ilişkileri hesaba katmanın gereğini anlamamakta ısrar eden “küçük burjuva devrimciliği”, yani “sol komünizm”dir.

Lenin bu iki “hilkat garibesi”nin, yani anarşizm ile oportünizmin birbirini tamamlayıcı rol oynadığı; dahası, Rusya’ya özgü olmadığı görüşündedir. “Bütün bunlar bize bilinen eski bir türkünün sıkıcı bir tekrarı gibi geliyor”, diye yazar. Vaktiyle Rusya’da Menşeviklerin savunmuş olduğu oportünist yöntem ve söylem, başta Kautsky olmak üzere “İkinci Enternasyonal’in Avrupalı kahramanları” tarafından aynen benimsenmektedir. Lenin burada ironiye başvurur: “Tarihin cilvesi bu ya, geri bir ülkenin oportünistleri, ileri ülkelerin oportünistlerinin öncüsü oldular.” (s. 15)

Aynı şekilde, Lenin’in “küçük burjuva devrimciliği” diyerek mahkûm ettiği ve yanlışlığı tarihsel olarak kanıtlanmış “sol komünist” taktik ve yönelimler de her iki coğrafyada benzeştir. Avrupa’da tezahür eden sözümona “uzlaşmaz”, sekter ve boykotçu tutum vaktiyle Rusya’da, Sosyalist Devrimci Parti’nin pratiğinde gözlenmiştir. O halde, Avrupa’da ve ABD’de devrim ihtimalini yükseltmek ve tarihin tekerrür edebilmesini sağlamak için yapılacak şey bellidir: Devrim öncesinde –ve sonrasında– her iki eğilimle de başarıyla mücadele etmiş olan Bolşeviklerin teorik ve pratik hattını izlemek.

Burada “sol komünizm”in neden özellikle hedefe oturtulduğu sorusu gelebilir akla. Lenin’in kitaba koyduğu başlık içerikle de uyumluydu; kitap daha ziyade “sol sapma”yla nasıl baş edileceği meselesine yoğunlaşıyordu. Ancak söz konusu vurgu “sağ sapma”nın, yani oportünizmin daha az tehlikeli bir eğilim olarak görüldüğü anlamına gelmemektedir. (Lenin, “baş düşman” diyerek tersini söylüyordu aslında.) Bunun nedeni, İkinci Enternasyonal’in dağılış sürecinde burjuvazi ile uzlaşma eğilimde olanlar ile proletaryanın gerçek temsilcilerinin ya yollarını tamamen ayırmış ya da ayırmak üzere olmalarıydı. Kısacası komünistler nezdinde oportünizmin ipliği pazara çoktan çıkmıştı ve Avrupa’da giderek

güç kazanmakta olan öteki eğilimin, yani “sol komünizm”in teşhiri, görece yeni ve öncelikli bir görev olarak durmaktaydı. Lenin “sol komünizm” denen çocukluk hastalığına tutulmuş uluslararası komünist hareketin, zamanında bir müdahaleyle, hızla ve tamamen iyileşebileceğini umuyordu.

Sol Komünizm’de, Avrupalı ve ABD’li komünistlerin politik tutumuna yöneltilen güncel eleştiri ve uyarıları dört başlık altında toplayabiliriz, ki bunlardan ilk üçü taktik meselelere dairdir:

i Gerici sendikalarda yürütülen faaliyetlere son verilmesi,

ii Parlamento ve seçim bazlı çalışmaların terk edilmesi,

iii Her türlü uzlaşmanın reddi.

“Parti ile sınıf ve kitlelerin ilişkisi”, Alman Komünist Partisi’nin eleştirileri üzerinden güncel bir polemik olarak yürüyor olsa da bu konuyu, üç taktik düzlemi dikey olarak kesen, daha genel ve stratejik bir mesele olarak öne almakta yarar var.

Parti, sınıf, kitleler ve önderlik

“Proletaryanın öncüsü, onun sınıf bilinçli kesimi” olan “parti”, mutlak merkezîleşmeyi ve proletaryaya özgü çelik disiplini sağlamadan başarılı olamaz. “Parti disiplini nasıl korunur ve güçlendirilir?” diye soran Lenin şöyle yanıtlar:

> Birincisi, proletaryanın öncüsünün sınıf bilinciyle ve devrime bağlılığı, kararlılığı ve fedakârlığı ve kahramanlığıyla. İkincisi, emekçi kitlelerin en geniş kesimleriyle (öncelikle proletaryayla, *ama aynı zamanda proleter olmayan* emekçi kitlelerle) bağlar kurma, sıkılaşma ve bir ölçüye kadar, deyim yerindeyse, kaynaşma yeteneğiyle. Üçüncüsü, bu öncünün doğru bir siyasal önderlik yeteneği sunması, siyasal strateji ve tatktiklerinin doğru olmasıyla (elbette doğruluğun kıstası geniş kitlelerin **kendi deneyimleri** olmalıdır.)[370] (s. 6-7)

“Emekçi kitlelerle kurulacak bağlar ve önderlik” meselesi, Almanya Komünist Partisi (AKP) içindeki muhalefetin görüşlerini dile getiren bir broşür vesilesiyle de ele alınır. *Almanya Komünist Partisi’nde Bölünme (Spartaküs Birliği*) başlıklı broşürde, “Siyasal açıdan, (kapitalizmden sosyalizme) geçiş dönemi, proletarya dikatörlüğüdür” tesbitinden sonra şu soru sorulmuştur:

“Diktatörlüğü kim uygulayacaktır: *Komünist Parti mi proleter sınıfı mı? ... Temel olarak*, Komünist Parti’nin diktatörlüğü için mi, yoksa proleter sınıfın diktatörlüğü için mi savaşmamız gerekir?”[371]

Lenin’e göre “parti” ile “sınıf”ın bu şekilde karşı karşıya getirilmesi iflah olmaz bir kafa karışıklığının tezahürü, “sol çocukluğun ta kendisi”dir. Muhalefetin vardığı nokta, parti ilkesinin ve parti disiplininin reddi anlamına gelir ki bu tutum, “burjuvazinin çıkarları adına proletaryayı tümden silahsızlandırma”ya denk düşer. “Proletarya dikatörlüğü, eski toplumun güçlerine karşı inatçı bir mücadele demektir” ve “[m]ücadele içinde bilenmiş demirden bir parti olmadan, o sınıf içindeki bütün dürüst insanların güvenine mazhar olmuş bir parti, kitlelerin ruh halini izlemesini ve etkilemesini bilen bir parti olmadan, böyle bir mücadeleyi başarıyla yürütmek imkânsızdır.” (s. 35)

Lenin’in merkezîleşmeye ve parti disiplinine ilişkin sözleri –kimi zaman olumlu kimi zaman da olumsuz anlamlar yüklenerek– bugüne dek sayısız kereler alıntılanmış uyarılardır. Fakat “kitlelerin ruh halini izlemesini ve etkilemesini bilen bir parti olmaksızın mücadele başarıya ulaşamaz” ifadesi üzerinde yeterince durulmamıştır. Kuşkusuz bu tanıma uyan bir parti, emekçi kitlelerin tabanına nüfuz edebilen, iletişim kanalları –aşağıdan yukarıya ve yukarıdan aşağıya– açık bir yapılanmayı gerektirir ve bunun temini için de hem belli bir niceliğe erişmiş hem de sendikalar başta olmak üzere emekçi örgütleriyle sıkı bağlar içinde olması beklenir.

“Kitle partisi” savunuculuğu yaptığı halde gerici sendikalarda faaliyet göstermeyi reddeden Hollandalı ve Almanyalı yoldaşlarını eleştiren; bu iki tutumun birbiriyle çeliştiğini söyleyen Lenin yerden göğe haklı gözükmektedir. Öte yandan, yasal çalışmadan illegaliteye hızla geçişlerin bazı tehlikeler barındırdığını da kabul eder ve bu tehlikenin, yasal çalışma ile yasadışı çalışmayı akıllıca birleştirerek bertaraf edilebileceğini söyler. (s. 37)

Sol Komünizm’de yer alan ve bugün de uzun boylu üzerinde düşünmemiz gereken en değerli cümlelerden birisi bu “parti, sınıf ve kitleler” meselesi üzerine sarf edilmiştir: “[Proletaryanın devrimci

partisi], önderleri, sınıfla ve kitlelerle bölünmez bir bütün halinde kaynaştırmayı öğrenmeden parti adını almaya layık değildir.” (s. 43)

Gerici sendikalarda faaliyet

“Önderler” ile “kitleler” arasındaki mesafenin ortaya çıkışı, Marx ve Engels’in İngiltere örneği üzerinden defalarca üzerinde durdukları gibi, 19. Yüzyılda “işçi aristokrasisi”nin doğuşuyla başlamıştı. Sendikaların tepesine çöreklenen ve burjuvazi tarafından –dolaylı ya da dolaysız olarak– beslenen bu sözümona işçi önderlerine karşı emperyalist savaş sonrası Avrupa’da çok haklı ve ciddi tepkiler yükseliyordu ve gerici sendikaların terk edilmesi yönünde bir eğilim belirmişti. Almanya Komünist Partisi içindeki muhalefet, “Sendikaları terk edelim!” sloganıyla işçileri yeni bir örgütlenmeye çağırıyordu örneğin:

“Proletaryanın en geniş kesim ve katmanlarını Komünist Parti’nin önderliğinde devrimci mücadeleye çekmek için, en geniş temelde ve en geniş kapsamda yeni örgütlenme biçimleri yaratmak gereklidir. Fabrika örgütlerine dayanan *İşçi Birliği*, bütün devrimci unsurların toplanma noktası olmalıdır. Bu örgüt, “Sendikaları tek edelim!” sloganına uyan bütün işçileri birleştirmelidir. Militan proletarya savaş için saflarını burada sıklaştıracaktır. Bu birliğe girebilmek için, sınıf mücadelesini, Sovyet sistemini ve proletarya diktatörlüğünü kabul etmek yeterli olmalıdır.”[372]

Lenin, “yepyeni ve tertemiz” bir işçi birliği yaratma girişimini yapay ve “korkutucu derecede devrimci” bulmaktadır. Bolşevik lidere göre, “[D]ünyanın hiçbir yerinde proletaryanın gelişimi, sendikalar olmadan, sendikalarla işçi sınıfı partisi arasındaki karşılıklı eylem olmadan ilerlememiştir ve ilerleyemez de.” (s. 43)

Genellemeye, Sovyetler’le yönetilmekte olan devrim sonrası Rusya da dahildir. “Partimiz, çalışmalarında doğrudan **sendikalara** yaslanır” diye başlayan paragrafta Lenin, Rusya’da sendikaların resmi olarak “partisiz” 4 milyondan fazla üyesi olduğunu kaydeder. Partinin önderliğinde yürütülen sınıf diktatörlüğü, “resmî açıdan komünist olmayan esnek, görece geniş ve çok güçlü bir proleter

aygıtı", yani sendikalar sayesinde sürdürülmekte; Parti'nin sınıfla ve kitlelerle kurduğu bağları bu aygıt güçlendirmektedir: "Sendikalarla sıkı bağlar kurulmadan, sendikaların enerjik desteği ve feragatli çalışmaları olmadan, yalnızca ekonomik meselelerde değil, **aynı zamanda askerî** meselelerde de ülkeyi yönetmemiz ve değil iki buçuk yıl, iki buçuk ay bile diktatörlüğü sürdürmemiz elbette mümkün olmazdı." (s. 40)

Fakat kimse, Rusya'da sendikaların dikensiz gül bahçesi olduğu düşüncesine kapılmamalıdır. Bu ilişkileri kurmak ve geliştirmek, konferanslar, propaganda ve ajitasyon şeklinde çok yönlü ve son derece karmaşık bir çalışmayı gerektirmesi bir yana, halen de sendikalarda taraftarları bulunan, işçilere "her türlü karşı-devrimci katakulli"yi öğreten Menşeviklere karşı kararlı bir mücadeleyi zorunlu kılmaktadır. Lenin altını çizerek, **kitlelerin olduğu her yerde**, en gerici olanları da dahil olmak üzere sendika, vakıf, dernek gibi proleter ve yarı-proleter örgütlerde **çalışma yürütülmesi** gerektiği görüşündedir. İngiltere'de, Fransa'da ve Almanya'da milyonlarca işçi ilk kez tam bir örgütsüzlük durumundan kurtulup, en temel, en basit ve en kolay anlaşılabilir örgütlenme biçimine, yani sendikalara geçerken gerici sendikalarda çalışmayı reddetmek, bilinci yeterince gelişmemiş işçi kitlelerini, gerici önderlerin eline bırakmak, burjuvazinin ajanlarının ya da işçi aristokrasisinin insafına terk etmek demektir.

Lenin Almanya Komünist Partisi muhalefetinin *İşçi Birliği*'ne üyelik için öne sürdüğü, "Sovyet sisteminin ve proletarya diktatörlüğünün kabul edilmesi" şartını da gülünç ve acemice bulmaktadır: "Öyle ya, eğer biz bugün Rusya'da, Rusya ve İtilaf devletleri burjuvazisine karşı iki buçuk yıl boyunca elde ettiğimiz emsalsiz zaferlerden sonra, sendikalara üye olmak için 'diktatörlüğün kabul edilmesi'ni şart koşsaydık büyük bir aptallık yapmış, kitleler arasındaki nüfuzumuza zarar vermiş ve Menşeviklerin değirmenine su taşımış olurduk. Komünistlere düşen görev, geri bilinçli unsurları **ikna etmek**, onların **arasında** çalışma yürütmektir, yapay ve çocukça 'sol' sloganlarla **kendimizi**

onlardan koparmak değil.” (s. 48-49) Bu eleştirel pratik, devrimden sonra Bolşevik doğruların sınıfın bütününe ve kitlelere yukarıdan dayatılmadığını, Lenin’in “proletarya diktatörlüğü” kavrayışının kimi Batılı yoldaşlarından çok daha geniş açılı olduğunu da kanıtlar niteliktedir.

Burjuva parlamentolarına katılım

Parlamentarizm tarihsel açıdan miadını doldurmuştur; Lenin de kabul etmektedir bunu. “Batı Avrupa’da ve Amerika’da parlamentoların, işçi sınıfının devrimci öncüsü için çok iğrenç bir niteliğe büründüğü doğrudur. Bu yadsınamaz bir gerçektir ve herkes tarafından anlaşılabilir, zira sosyalist ve sosyal demokrat vekillerin ezici çoğunluğunun gerek [emperyalist] savaş sırasında gerekse savaştan sonra parlamentoda aldıkları tutumdan daha adice, daha alçakça, daha haince bir şey tasavvur edilemez” (s. 61)

Öte yandan, parlamentarizmin miadını doldurması ile **pratikte** aşılması arasında uzun bir yol olduğu görüşündedir ve buradan hareketle, Avrupa’da gündeme gelen seçim boykotlarını eleştirir: “Milyonlarca **proleterin** hâlâ genel olarak parlamentarizmden yana olmakla kalmayıp, aynı zamanda düpedüz ‘karşı-devrimci’ olduğu bir dönemde, ‘parlamentarizmin siyasal açıdan miadını doldurmuş’ olduğu nasıl söylenebilir?” (s. 54)

Lenin, Almanya’da ve Hollanda’da parlamento seçimlerini boykota giden “solcular”ı kendi arzularıyla nesnel gerçekliği birbirine karıştırmakla suçlar. “Burjuva parlamentoyu ve diğer bütün gerici kurumları dağıtmaya gücünüz yetmediği sürece, bu örgütler içinde çalışmak **zorundasınız**”, der. Parlamento seçimlerine katılmak ve parlamento kürsüsünden yapılan mücadeleye katılmak, bilhassa sınıfın geri katmanlarını eğitmek; ezilen, cahil ve geri kalmış kitleleri uyandırmak ve aydınlatmak için zorunludur. (s.55)

Gerek kentlerdeki işçi sınıfının, gerekse asker ve köylülerin Sovyet rejimini kabul etmeye ve burjuva demokratik parlamentoyu dağıtmaya fevkalade hazır olduğu tarihsel koşullarda bile, Bolşevikler Eylül-Kasım 1917 seçimlerine katılmışlardır. Karşı-

devrimci parlamentonun içinde bir Sovyet muhalefetinin olması, parlamentonun dağıtılmasını engellemediği gibi kolaylaştırmıştır da.

Lenin, Avrupa parlamentolarında gerçekten devrimci bir parlamento grubu yaratmanın, Rusya'dakinden çok daha zor olduğunu kabul etmektedir. Ancak "gerici parlamentolardan devrimci amaçlarla yararlanılması" gibi çetin bir görevin üzerinden atlanamayacağı gibi, devrimci taktikler de devrimci duygular ve heyecan üzerine kurulamaz. "Taktikler, söz konusu ülkedeki (ayrıca komşu ülkelerdeki ve diğer bütün ülkelerdeki) **bütün** sınıf güçlerinin ve ayrıca devrimci hareketlerin deneyiminin soğukkanlı ve gerçekten nesnel bir değerlendirmesine dayalı olmalıdır." (s. 61)

Bolşevik lider Avrupalı komünistlere, savaşın ertesinde yükselen kitlesel öfke ve hayal kırıklığından yararlanmalarını; parlamento kürsüsünü devrimci ve komünist tarzda kullanmasını bilmeyen parti önderlerini de acımasızca eleştiriye tabi tutmalarını öğütler.

Uzlaşma ve güçbirliği

Kabulü mümkün olmayan haince uzlaşmaları ayırt etmek ve bu uzlaşmaların içyüzünü sergilemek elzemdir. Oportünist kanadın emperyalist savaşı "ülke çıkarlarını savunma" bahanesiyle desteklemesi, burjuvaziye payandalık etmesi, savaş bütçelerini onaylaması; işçi aristokratlarının direnişi sürdürmenin koşulları varken, patronlarla işbirliğine giderek işçi eylemlerini sonlandırmaları, hiçbir şekilde kabulü mümkün olmayan uzlaşmalardır. Öte yandan, her türlü "uzlaşma"nın karşısında olmak "sol komünizm"e özgü bir "çocukluk hastalığı"dır.

Lenin, birçok grev mücadelesinin rahle-i tedrisatından geçmiş olan proleterlerin bu iki uzlaşma –zorunlu olanlar ve ihanetler– arasındaki farkı kolaylıkla ayırt edebildikleri görüşündedir: "Her proleterin başından bir grev geçmiştir ve bu yüzden her proleter, işçilerin bazen hiçbir şey elde etmeden, bazense isteklerinin ancak bir kısmını elde ettikten sonra işe geri dönmek zorunda kalarak, nefret ettikleri sömürücüleriyle ve ezenleriyle 'uzlaşmalar' yapmıştır. Her proleter, nesnel koşulların zorunlu kıldığı (mesela

grev fonunun tükenmesi, dışarıdan destek gelmemesi, açlık, bezginlik vs. sonucu) bir uzlaşmayla, yani böyle bir uzlaşmayı kabul eden işçilerin devrime bağlılıklarına ve mücadeleyi sürdürme kararlılıklarına hiçbir şekilde halel getirmeyen bir uzlaşmayla; hainler tarafından yapılan ve kendi çıkarlarını düşünmelerini (grev kırıcıları da 'uzlaşma' yaparlar!), kendi korkaklıklarını, kapitalistlere hoş görünme isteklerini, bazen tehditle, bazen ikna yoluyla, bazen sus payıyla, bazen de kapitalistlerin pohpohlamalarıyla yola getirilmeye hazır olmalarını nesnel sebeplerle açıklamaya kalkıştıkları uzlaşmalar arasındaki farkı –kitle mücadelesinin koşulları ve içinde yaşadığı uzlaşmaz sınıf karşıtlıklarının iyiden iyiye keskinleşmesi sonucunda– çok iyi bilir." (s. 67)

Lenin Bolşevizmin tarihinde yola çıkarak, özellikle oportünist kanadı zayıflatabilmek için Rusya'da izledikleri uzlaşma yordamını örnekler. Bolşeviklerin Menşevikler karşısındaki zaferi, yalnızca 1917 Ekim Devrimi öncesinde değil, sonrasında da manevralar, uzlaşmalar ve anlaşmalar taktiğinin uygulanmasını gerektirmiştir ve elbette tüm bu manevralar ve uzlaşmalar, Menşeviklerin oportünizmi karşısında Bolşeviklerin başarısını kolaylaştıracak, destekleyecek ve güçlendirecek şekilde yapılmıştır.

Mademki proletarya sayısız ara katmanla çevrilidir ve kendisi de köken, meslek ve din temelinde bölünmüştür, o halde "gerektiğinde manevralara, proletaryanın çeşitli grupları karşısında, işçilerin ve küçük üreticilerin çeşitli partileri karşısında uzlaşma ve anlaşmalara başvurmak zorunlu, mutlak zorunlu"dur. (s. 75) Ekim Devrimi günlerinde Bolşevikler, Sosyalist Devrimcilerin tarım programını, üzerinde hiçbir değişiklik yapmaksızın bütün halinde kabul ederek küçük burjuva köylülükle çok önemli ve başarılı bir siyasal güçbirliği yapmışlardır sözgelimi.[373]

"Bütün mesele" der Lenin, "[uzlaşma] taktikleri[ni], proletaryanın genel sınıf bilincini, devrimci azmini, kazanma yeteneğini düşürecek şekilde değil, **yükseltecek** şekilde uygulamayı **bilmektir**." (s. 75)

Sol Komünizm'de asıl meseleyle ilişkilendirilerek verilen kimi güncel örnekler, Bolşeviklerin devrim sonrası Rusya'da ne tür sınıfsal sorunlarla baş etmeye çalıştıklarına dair ilginç ipuçları sunmaktadır.

Sınıfların devrimle birlikte ortadan kalkmadığını ifade eden Lenin, aralarında köylülerin de bulunduğu küçük mülk sahiplerinin (namıdiğer küçük üreticilerin) güçlü bir toplumsal katman olarak Rusya'da varlığını sürdürdüğünü hatırlatır. Küçük meta üreticilerinin şahsında kapitalizmin ve burjuvazinin, kendiliğinden ve sürekli olarak yenilenme ve yeniden doğma olasılığı vardır. Küçük meta üreticiliği son bulmadan sınıflar ortadan kalkmış olmaz. Ne var ki onlardan zor yoluyla ve bir çırpıda kurtulmak söz konusu olamayacağından sınıflar daha uzun bir süre varlığını koruyacaktır.

> Biz Rusya'da (burjuvazinin devrilmesinin üçüncü yılında), kapitalizmden sosyalizme, başka bir deyişle komünizmin alt aşamasına geçiş yolunda henüz ilk adımlarımızı atıyoruz. Sınıflar halen varlığını sürdürmektedir ve proletaryanın iktidarı ele geçirdiği her yerde, iktidarın fethinden **yıllarca sonra** da varlığını sürdürecektir. Bu süre, köylülerin bulunmadığı (ama küçük mülk sahiplerinin var olduğu) İngiltere'de belki daha kısa olabilir. Sınıfları ortadan kaldırmak, yalnızca büyük toprak sahiplerini ve kapitalistleri kovmak değildir (biz bunu nisbeten kolay halletik); sınıfları ortadan kaldırmak, **küçük meta üreticilerini de ortadan kaldırmaktır** ve onları **kovmak** ya da ezmek söz konusu olamaz; onlarla birlikte **yaşamayı öğrenmek** zorundayız. Onları dönüştürebiliriz, yeniden eğitebiliriz (ve öyle de yapmalıyız), ama bunu ancak çok uzun yavaş ve dikkatli bir örgütlenme çabası ile başarabiliriz. (34-35)

• • •

Lenin bu satırları yazdığı sırada Rusya'da tarımsal yapı, büyük ölçüde geleneksel köy komünleri "obşina"lardan ilham alan kolektif toprak tasarrufuna dayanıyordu.[374] Ekim Devrimi'nden sonra büyük toprak sahiplerinin mülkiyetinde bulunan arazinin önemli bir kısmı dağıtılmış ve şeker pancarı, keten gibi özel ürünlere ayrılmış sınırlı alanların dışında en iyi topraklar köylülerin tasarrufuna bırakılmıştı.[375] Bu dağılım, küçük mülkiyet ideallerini beslediği gibi geniş ölçekli üretimin ortadan kalkmasıyla tarımsal verimliliği düşürme riskini de barındırmaktaydı. Ne var ki uygulama, Lenin'in

yukarıda, “üzerinde hiçbir değişiklik yapmaksızın kabul ettik” dediği Sosyalist Devrimcilerin programına dayanıyordu ve Rusya’daki nisbeten zayıf proletaryanın küçük burjuva köylülükle yaptığı zorunlu ittifakın sonucuydu.

İç savaşın hızla yayılışı, kentler ve ordu için köylülerden tahıl toplanmasını bir ölüm kalım sorunu haline getirince bu ittifak sarsılır gibi oldu. 1918 Ağustos’unda yayınlanan kararnameyle işçi ve yoksul köylülerden oluşan yiyecek müfrezeleri, sabit fiyatlar üzerinden tahıl sağlamakla ve gerektiğinde ihtiyaç duyulan her yerde ürün fazlasına el koymakla görevlendirildiler. Müfrezelerin yer yer köylülerin direnişiyle karşılaştığı biliniyor.[376] Bununla birlikte ne iç savaş sırasında ne de savaşın getirdiği iktisadi yıkımın yaralarını sarmak için yürürlüğe konulan Yeni Ekonomi Politikası (NEP) döneminde toprak rejiminde önemli bir değişikliğe gidilmedi.[377] 1928’de Stalin’in başlatacağı tarımda kolektivizasyon programına kadar, 1905’ten beri Rus devriminin temel stratejisi olan proletaryanın köylülükle kurduğu ittifaka bağlı kalındı.

Tarihçi E.H.Carr, yedinci parti kongresinde söz alan bir partilinin, Ekim Devrimi’ni “aynı anda hem uluslararası devrim hem de köylülük üzerine oynanan bir bahis” olarak betimlediğini aktarır.[378] Benzetme bir parça yersiz kaçsa da devrimin, içeride köylülükle kurduğu ittifakın devamına, dışarıda ise Avrupa proletaryasının desteğine ne denli ihtiyaç duyduğunu vurguluyor olması bakımından önemlidir. Nitekim paralel bir görüş, çok daha derli toplu bir biçimde Lenin tarafından şöyle ifade edilmiştir:

“[Sanayi işçilerinin azınlıkta, küçük üreticilerin ise ezici çoğunlukta olduğu Rusya gibi] bir ülkede sosyalist devrim ancak iki şarta bağlı olarak zafere ulaşabilir. Bunlardan birincisi, bir ya da birkaç ileri ülkede sosyalist bir devrim tarafından tam zamanında desteklenmesidir. ... İkinci şart, diktatörlüğü uygulayan ya da devlet iktidarını elinde tutan proletarya ile geniş köylü kitlesinin anlaşmasıdır.”[379]

Sol Komünizm, bu birinci şarta dair beslenen ümitlerin henüz canlı olduğu bir dönemde, Komintern’in en önemli kararlarının

alınacağı ikinci kongre öncesinde kaleme alınmıştır. Kongre 1920 Temmuzu'unda, yirmi beş ülkeden iki yüzden fazla delegenin katılımıyla Moskova'da toplandı. Kızıl Ordu'nun elde ettiği askerî zaferin haberiyle genel hava iyimserdi; Rusya'da iç savaşın sonuna geliniyordu. Bolşevikler, kuruluşundan bu yana önemli bir işlev gösteremeyen Komintern'i "uluslararası proletaryanın savaşçı bir organı" olarak örgütlemek niyetindeydiler.

Lenin'in kaleme aldığı 21 maddelik *Komünist Enternasyonal'e Katılma Koşulları* kongrenin en ünlü ve önemli belgesidir. Aksi yönde sadece iki oyla kabul edilen belge kısaca şunları öngörmekteydi: Komintern'e üye olan her partinin, proletarya devrimi ve diktatörlüğü lehinde propaganda yapması ve parti yayınlarının tümüyle parti denetiminde olması; reformistlerin partinin kilit konumlarından uzaklaştırılması; yasal faaliyetleri yasadışı faaliyetle birleştirip gelecek iç savaşa hazırlanmak için bir yeraltı örgütü yaratması; orduda ve köylüler arasında faaliyet yürütmesi; özellikle partinin bulunduğu ülke hükümetinin yürüttüğü kolonyal sömürüyü kınaması ve sosyal şovenizmi mahkûm etmesi; muhafazakâr sendikalarda da faaliyet yürütmesi; Amsterdam'daki "sarı" sendika Enternasyonali'ne karşı mücadele etmesi ve Kızıl sendikalar Enternasyonali'ni desteklemesi; parlamentodaki temsilcilerinin faaliyetlerini denetlemesi; örgütlenmede "demokratik merkeziyetçilik" ilkesinin kabul etmesi; parti üyeliklerini periyodik olarak yenilemesi; Sovyet cumhuriyetlerini her şekilde desteklemesi.[380]

Ayrıca her parti, Komintern'in kararlarını bağlayıcı kabul edecek ve yayınlayacak; hâlâ yapmadıysa "komünist" adını alacak; parti programını Komintern'in ilkelerine göre gözden geçirecek ve onay için Komintern yürütmesine gönderecek; bu koşulları kabul ettiğini onaylamak için hemen bir parti kongresi toplayacaktı. Lenin'in hazırladığı taslakta yer almamasına rağmen, parti kongresinde *Koşullar*'ın kabul edilmesine karşı oy kullananların ihraç edileceğine dair bir önerge de oylanarak belgeye dahil edildi.[381]

İkinci kongrenin sonrasında Enternasyonal’e yakın bir dizi partide, özellikle *Koşullar* ile ilgili olarak Komintern’e katılma tartışmaları yaşandı. Büyük Britanya Bağımsız İşçi Partisi (ILP) katılmama kararı aldı. Komintern’in en büyük ve en güçlü kitle partisi olan Alman Bağımsız Sosyal Demokrat Partisi (USPD) kongresinden katılma kararı oy çokluğuyla çıktı; buna rağmen sağ unsurlar karara uymayı reddederek bölünmeye gitti. Fransa ve İtalya’da da tartışmalar ve bölünmeler oldu.[382] Ne var ki bunlar öngörülmeyen ve arzu edilmeyen gelişmeler değildi. Lenin *Sol Komünizm*’e yazdığı 20 Mayıs 1920 tarihli ekte şunları yazmıştı:

> “Solcular”la, yani parlamenter faaliyete karşı çıkanlarla (ve kısmen de, her türlü siyasal partiye ve sendikalarda çalışmaya karşı çıkan siyaset karşıtlarıyla) bölünmenin, tıpkı “merkezciler” (yani Kautsky’ciler, Longuet’ciler, Bağımsızlar, vb.) ile bölünme gibi uluslararası bir olay haline gelmesi ihtimal dahilindedir. Varsın olsun! Her halükârda, partinin ideolojik, teorik ve devrimci gelişimi ve olgunlaşmasını, proletarya diktatörlüğüne giden yolu döşeyen uyumlu ve gerçekten örgütlü pratik faaliyetini engelleyen kafa karışıklığındansa bölünme daha iyidir.
>
> Bırakalım “solcular” da ulusal ve uluslararası ölçekte kendilerini pratikte sınasınlar. Varsın çelik disipline sahip sıkı sıkıya merkeziyetçi bir parti olmadan, siyasal ve kültürel çalışmanın her alanına, her dalına ve her çeşidine vakıf olma yeteneği olmadan proletarya diktatörlüğüne hazırlanmaya (ve sonra da onu uygulamaya) çalışsınlar. Pratik deneyim kısa zamanda onları eğitecektir. (s. 118)

362 Frederic Jameson, “Lenin ve Revizyonizm”, *Yeniden Lenin* (İstanbul, Otonom Yay., 2007) içinde.

363 Metinde bundan böyle *Sol Komünizm* olarak kısaltılacaktır.

364 Vladimir İ. Lenin, *‘Sol’ Komünizm: Bir Çocukluk Hastalığı*, çev. Ferit Burak Aydar, İstanbul, Agora Kitaplığı, 2010. Parantez içinde belirtilen sayfalar, hep yapıtın bu basımına ilişkindir. Eserin bir başka çevirisi için bkz.: *‘Sol’ Komünizm: Bir Çocukluk Hastalığı*, çev. Muzaffer Erdost, Sol Yayınları, ilk basım: 1970.

365 Aktaran William Z. Foster, *Üç Enternasyonalin Tarihi*, çev. Can Saday, İstanbul, Yazılama Yay., 2011, s. 274-275.

366 1917-1923 yılları arasında devrimci durumun inişli çıkışlı sürdüğünü tespit eden Türkçe bir makale için bkz. Yakup Burcu, “‘Sol’ Komünizm: Yeni Dönem ve Uyarılar”, *Gelenek*, 21. Sayı, Eylül 1988.

367 Aktaran E.H.Carr, *Bolşevik Devrimi*, Cilt III, çev. Tuncay Birkan, İstanbul, Metis Yay., 2004, s. 126.

368 Aktaran Carr, A.g.e., s. 59.

369 http://en.wikipedia.org/wiki/%22Left-Wing%22_Communism:_An_Infantile_Disorder#cite_note
370 Bu alıntıda ve *Sol Komünizm*'den yapılacak bundan sonraki alıntılarda vurgular Lenin'e aittir.
371 Aktaran Lenin, age., s. 29.
372 Aktaran Lenin, age., s. 29-30.
373 Ekim Devrimi'nden hemen sonra çıkarılan toprak kararnamesi, Rusya kırsalında başlıca siyasi güç olan Sosyalist Devrimcilerin sol kanadı ile Bolşeviklerin siyasi koalisyonuna zemin hazırlamış; ne var ki Almanya ile savaşı sürdürmek istedikleri ve Brest-Litovsk Antlaşması'na karşı çıktıkları için bu işbirliği uzun sürmemişti.
374 *Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi*, 3. Cilt 1920-1945, İletişim Yay., s. 700-701
375 E.H.Carr, *Bolşevik Devrimi*, Cilt II, çev. Orhan Suda, İstanbul, Metis Yay., 1998, s. 144.
376 Age., s. 14.
377 NEP'in 21 Mart 1921'de yürürlüğe giren ilk kararları, tarımsal zoralım ve sabit fiyat uygulamasına son veriyor; yerine artan oranlı ayni vergi getiriyor ve köylüye hasat fazlasını serbest piyasada dilediği fiyata satma hakkını veriyordu. Uygulamalar, daha sonra küçük sanayinin gelişmesini teşvik amacıyla genişletildi ve küçük zannatkârlar ile kırsal kesimdeki küçük işletmelere de benzer bir ticaret özgürlüğü getirildi. Bu kararlar alındığında tarımsal ve sınai üretimin en düşük seviyede seyrettiğini; Rusya'da büyük bir gıda ve tüketim malları sıkıntısı çekildiğini hatırlatalım.
378 Carr, *Bolşevik Devrimi*, Cilt III, s. 58.
379 Aktaran Carr, *Bolşevik Devrimi*, Cilt II, s. 253.
380 http://www.marxists.org/history/international/comintern/2nd-congress/ch07.htm
381 Carr, *Bolşevik Devrimi*, Cilt III, s. 185.
382 Daha fazla bilgi için bkz. Foster, *Üç Enternasyonalin Tarihi*, s. 279-284.